GORI

per

MVSEI ETRVSCI

VOLVMEN III.

TABVLAS C. EXHIBENS.

MVSEVM
ETRVSCVM
EXHIBENS INSIGNIA
VETERVM ETRVSCORVM
MONVMENTA
AEREIS TABVLIS C. NVNC PRIMVM
EDITA ET ILLVSTRATA
OBSERVATIONIBVS
ANTONII FRANCISCI GORII
PVBLICI HISTORIARVM PROFESSORIS
ADCEDVNT
V. C. IO. BAPTISTAE PASSERII I. C. PISAVRENSIS
DISSERTATIONES V. QVAS SVBIECTVS ELENCHVS DECLARAT
NVNC PRIMVM EDITAE.
VOLVMEN TERTIVM.

FLORENTIAE. ANNO. CIↃ.IↃ.CC.XXXXIII.

REGIO PERMISSV IN AEDIBVS AVCTORIS PVBLICE PATENTIBVS
EXCVDIT CAIETANVS ALBIZINIVS TYPOGRAPHVS.

WELLCOME
HISTORICAL
MEDICAL
LIBRARY

PRAESVLI AMPLISSIMO

MARIO GVARNACCIO

PATRICIO VOLATERRANO
VTRIVSQVE SIGNATVRAE REFERENDARIO
ET SIGNATVRAE IVSTITIAE VOTANTI
FIRMANAE CONGREGATIONIS A SECRETIS MERITISSIMO
LATERANENSIS BASILICAE CANONICO.

ANT. FRANCISCVS GORIVS D. D.

MNIVM gentium iudicio conſenſuque probatum eſt, viros illos genere & auctoritate praeſtantes, qui de patriae gloria, de civium commodis, atque ornamentis egregie meriti ſunt, ſummis laudibus, atque honoribus dignos eſſe: eos vero, qui ſtudioſorum animos ad illuſtrandas bonas litteras, atque honeſtiſſimas artes liberaliter adliciunt, hortantur, inflammant, ad Deum ipſum, bonorum omnium largitorem providentiſſimum, quammaxime ad-

adcedere, conſtanter creditum: teſtatumque publicis ac privatis monimentis & laudes & honores omnes, qui cumulate iiſdem tribui poſſunt, longe antecellere. Quid enim inter mortales illuſtrius, quid maius, ſplendidius, auguſtiuſve, quam praeclara ingenia ad litteras excitare? quid Deo Optimo Maximo aut gratius, aut acceptius, quam vires, induſtriam, opes ad ornandas amplificandasſque veteres diſciplinas & artes conferre? Aluntur enim & creſcunt ſtudia litterarum eximia Fautorum liberalitate, ac veluti benefici ſideris fulgore conluſtrata, longe lateque vigent atque effloreſcunt. Hinc clariſſimarum urbium orta celebritas: hinc nomen, ac decus ſempiternum. Nemo plane eſt, qui tam ſingularis in humanum genus beneficii recordatione non geſtiat mirifice atque oblectetur: nemo qui non fateatur ad hanc dignitatem, ſplendorem atque amplitudinem ingenuas litteras evehi minime potuiſſe, ſi a Deo orti datique benefici Inſtauratores, litteratis viris tamquam ſalutares Genii aliquando non adfuiſſent. Qua ratione & conſilio in ipſo huiuſce Operis veſtibulo haec a me dicantur, probe intelligis, PRAESVL DOCTISSIME ac REVERENDISSIME: nempe ut ſincera hac grati erga Te animi mei ſignificatione publice teſter, quantum Tibi debeant haec mea in proferendis illuſtrandiſque Etruſcis Antiquitatibus ſtudia; nam ut ea hilari lubentique animo iterum ſuſciperem, nec cederem malis; ſed contra audentior irem, Te non Hortatorem tantum amantiſſimum, ſed Auſpicem munificum, Patronum libe-

ralem,

ralem, atque, ut ita dicam, Herculem alterum Musagetem nactus sum feliciſſime. Quum enim aſpera haec & difficillima tempora me quammaxime urgerent, functuſque aliis curis quieſcere vellem, ad hanc ſpartam rurſus alacriter capeſſendam me evocaſti, apertis immortalibus tuis curis ac magnis impenſis Volaterranarum Etruſcarum Antiquitatum theſauris, quos, annorum decem ſpatio perfoſſis egeſtiſque terrae viſceribus, in apricum, ut litterariam rem publicam novis hiſce eruditionis praeſidiis atque ornamentis locupletares, mira ſolicitudine produxiſti. Conſilium hoc tuum plane divinum, tuorumque ornatiſſimorum Fratrum germanorum IOANNIS, ex Equeſtri Ordine Divi Stephani, Praepoſiti Cathedralis Eccleſiae Volaterranae, & PETRI Equitis Hieroſolymitani, qui de Antiquitatibus Etruſcis, deque hiſce meis laboribus egregie meriti ſunt, declarandum curaſti, inſcripto marmore praepoſitoque conclavibus MVSEI tui locupletiſſimi ac celeberrimi, quo perpetuo conſtet, Te paene innumera Etruſcae gentis Monumenta, quorum ſelectior pars tuo nobilitata atque illuſtrata clariſſimo nomine nunc primum in hoc Volumine in lucem prodit, in patriae tuae decus & ornamentum, excitatis cum civium, tum litteratorum hominum ſtudiis & curis, aeternitati conſecraſſe. Neque mirandum eſt, ſi tua in his ſtudiis iuvandis amplificandiſque tota ferme Italia atque Europa pervulgata fama ita increbuit, ut non ſolum noſtri, verum & exteri quoque viri Antiquitatis cultores ad haec Etruſca

ve-

vetuſtiſſima monumenta perluſtranda frequenter adcedant , & certatim confluant , ut tam erudito ſpectaculo fruantur . Sed neque his finibus contineri potuit tua in inveſtigandis priſcorum Artificum operibus eximia ſolertia , & ſtudium incredibile ; nam Romae quoque multas inſignes Graecorum Sculptorum marmoreas ſtatuas magnis ſumtibus conquiſiviſti , ne quid dicam de ſcriptis lapidibus antiquis , de numis , de ſigillis , aliiſque eruditae Antiquitatis deliciis , quas publico litterarum bono tibi comparaſti , quae etiam tuis obſervationibus egregie illuſtraſti . Perinſigne etiam eſt in Palatio Priorum , & nobiliſſimi Magiſtratus Volaterrani MVSEVM PVBLICVM , Etruſcorum Maiorum antiquis Sepulcris refertiſſimum ; ſed quod iſtud principe in loco ſplendidiſſimoque conſtitutum ſit , cautumque , ne praeclara haec patriae Monumenta extra domeſticos Lares ſuos adſportarentur , hominumque iniuria ſordeſcerent , labefactarentur , perirent , optimum ac ſalutare conſilium fuit immortalis Viri NICOLAI GVARNACCII Patrui tui , Equitis Ornatiſſimi : qui horum ſtudiorum aeſtimator egregius , praeclaris quoque functus muneribus in regia Mediceorum Principum Aula , perindeac complures alii e GVARNACCIA Gente Maiores tui nobiliſſimi , non minorem laudem prudentia , fide , integritate ita adeptus eſt , ut eorum benevolentiam , & ſapientum hominum exiſtimationem meruerit . Vt enim haec Monumenta Etruſcae Vetuſtatis colligerentur , elegantique ſerie publico in loco exponerentur , me id

eni-

enixe postulante, quum ipse Volaterrani Magistratus Praepostituram anno CIↃ.IↃ.CC.XXXII. gereret, ita mentem ac desiderium suum proposuit, ut cuncti Proceres ac Cives tam sapiens gloriosumque consilium laudarint, ac lubentissime sint amplexati. Haec enim laus ingenita propriaque fuit Maiorum tuorum, qui pace ac bello domi forisque semper inclaruere; gloriae nimirum, atque utilitati patriae suae consulere: Vrbis decus & maiestatem sarctam tectam tueri: & omnibus, qui honestatem, & optimas artes colunt, opitulari, ac benefacere. His praeclarissimis laudibus omnium civium animos in se convertit, omniumque amorem sibi conciliavit BLASIVS ille vir fortissimus ac laudatissimus, qui anno MCCLXXX. ob egregia prudentiae ac virtutis suae merita in Volaterrana Republica administranda tuendaque principem locum tenuit. His FRANCISCVS eius inclitus filius, qui ob invictum animi robur, eximiamque in cives caritatem, eiusdem Reipublicae, ac Volaterranae Libertatis Dux & Propugnator fuit, nec alio plane nomine, honoris gratia, tunc maximae auctoritatis, ac splendoris, strenuus hic Vir adpellatus est: qui etiam apud Florentinos, qui contra Pisanos bellum susceperant, Legati munus perhonorifice gessit, eloquentia, atque animi magnitudine probatissimus. Nec minori nominis celebritate ornatus occurrit mihi FRANCISCO parenti suo par IOANNES GVARNACCIVS, qui anno MCCCXXVI. Dux & Rector fuit Oppidorum atque Arcium Volaterranae Vrbis: & apud Florentinos

non ſemel ad graviſſima negotia gerenda praeclaris legationibus ſumma cum laude perfunctus eſt, ut in priſcis patriis Annalibus, atque etiam in noſtris Tabulariis legitur. Sed ſingula virtutis & gloriae monimenta illuſtrium tuae Gentis Procerum clariſſima in luce poſita, ſupervacaneum eſt recenſere (*nam fortes creantur fortibus & bonis*) eximiae vero animi tui dotes & praeclara tua in Pontificia Aula merita, non Te ſolum, ſed & Maiores tuos tam maxime illuſtrant, quam comitantur. Illud vero nunc de Te dumtaxat praedicandum ſuſcipio, ob eximiam tuam publica etiam luce teſtatam cum Graecae tum Latinae atque Etruſcae eruditionis praeſtantiam, ob eloquentiam, ob ſcientiam Pontificii Iuris, ſpectatamque in iure dicundo, & in rebus arduis adminiſtrandis prudentiam; ob indefeſſum, omnibuſque exploratum Eccleſiaſticae diſciplinae illuſtrandae ſtudium: ob eximiam doctrinam, morum honeſtatem, iuſtitiae tenacitatem probitatemque, Te duobus totius Chriſtiani Orbis Hierarchis Optimis Maximis, nempe CLEMENTI XII. & Sapientiſſimo BENEDICTO XIV. in Divi Petri Cathedra feliciſſime nunc ſedenti, adprime carum gratumque fuiſſe, atque etiam nunc eſſe: quod decus profecto praeclarum ac memorandum nonniſi Viris de ſupremi Sacerdotii maieſtate & gloria optime meritis, maximeque cordatis ac ſapientibus tanto cum iudicio ac laude contingere ſolet. Quod vero praeceptis inſtitutiſque Philoſophiae egregie abundas, nil mirum ſi litteratos homines colis, tuaſque aedes his pate-

tere ſemper iubes : ſi abſentes quoque omnibus humanitatis & benevolentiae officiis in tui amorem atque exiſtimationem rapis : ſi Romae Te ampliſſimi ordinis Viri ſummopere diligunt ac ſuſpiciunt : probe enim animo tuo nobiliſſimo illud haeret atque infixum eſt, quod praeclare ex Platone Cicero adnotatum reliquit, non nobis ſolum natos eſſe; quoniam ortus noſtri partem patria, partem parentes, partem amici vendicant. Fruere igitur quamdiutiſſime parta tuis praeclaris virtutibus ac meritis fama ac nominis claritudine: quae quidem eximia tua merita ſi in Romano omnis Sapientiae & Honoris domicilio in dies creſcunt, ut creſcant etiam neceſſe eſt debita Tibi gloriae decora atque ornamenta, quae digna ſint Viro Praecellentiſſimo, de Pontificia Sede, de litteris, deque augmento & ſplendore liberalium diſciplinarum optime merito. Accipe igitur, PRAESVL PRAESTANTISSIME, hoc ſi minus ingenii, laboris ſaltem & induſtriae meae non exiguae monimentum, tuaeque ſapientiae luce, nominiſque claritate illud tuere. Hoc enim apud omnes perpetuo teſtatum volo, quantum Tibi debeant hae meae qualeſcumque ſint vigiliae ac lucubrationes, quarum ampliſſima merces & praemium ſit ipſa tua ſingularis in me humanitas, & ea, qua me complecteris, uti nunc facis, & ut ſpero quoad vixero facies, incredibilis benevolentia. Alia video non pauca in Te laudanda ſupereſſe : ſed quoniam intra certos cancellos me cohibuit modeſtia tua, in aliud tempus hanc curam reiicio :

quod vero nunc egregie me reficit ac ſolatur, illud eſt quod nemo, ut ſperare perlubet, erit, qui quum Te probe noverit, haec pauca, candido animo, ac ſincera mente, me dixiſſe non arbitretur. Vive igitur felix quamdiutiſſime, ut, Te ſoſpite, litterarum decus, Antiquitatum theſauri, inclitae patriae tuae ornamenta quammaxime ſemper clareſcant & augeantur. Te demum eruditae Vetuſtatis Inveſtigatorem eximium Horatii laudibus dimittam:

O & praeſidium, & dulce decus meum:

Hunc ſi nobilium turba Quiritium
Certat tergeminis tollere honoribus;

Gaudentem patrios findere ſarculo
Agros, Attalicis conditionibus.

DEDICATVM VIII. KAL. OCTOBREIS AN. CIƆ.IƆ.CC.XXXXIII.

AD LECTOREM

PRAEFATIO

ANT. FRANCISCI GORI.

N duobus iam editis MVSEI ETRVSCI Voluminibus complura Tabulis CC. antiqua ETRVSCORVM monumenta, e ditiſſimo Eruriae penu depromta, expoſui: alia nunc (quod felix, fauſtum, fortunatumque mihi ſit) Tabulis C. profero plane inſignia, atque omnigenae eruditionis fruge referta: qua in re imitari me arbitror conviviorum ἐπιφορήματα, ſeu veterum menſas ſecundas, quas ciborum lectiſſimorum ſuavitate, vinorum optimorum pretio, coronarum unguentorumque feſtivo luxu longe primis opulentiores, atque etiam exquiſitiores fuiſſe, docet Athenaeus (1), adlata Pindari in Olympionicis auctoritate. Hiſce vero epulis deguſtandis haud interſint invidi vitiligatores, qui aliorum liberali ſymbola vel ſpreta vel imminuta, cuiuſdam gloriae ſuae brevi intermoriturae aucupia omnia ſectantur; ſed adſint lautis manibus eruditae Vetuſtatis cultores, qui priſci aevi deli-

(1) Deipnoſoph. Lib. XIV. Cap. XI. 318.

delicias aequo iudicio plurimi faciunt, meque, in iuvandis optimis litteris, nullis laboribus ac sumtibus parcentem, benigno favore & sincera benevolentia complectuntur.

Volumen hoc in priore missu exhibet splendidiora atque augustiora antiquorum Tuscorum aedificia, quae ad haec usque tempora post innumeras temporum, bellorum fatorumque vicissitudines supersunt: quae profecto certissimis documentis ostendunt, quanta & qualia fuerint inclitae huius nationis ingenia, quae studia, quae artes, & quantam in publicis privatisque aedificiis maiestatem ac magnificentiam maiores nostri ostenderint. Inter haec principem locum tenent moenia, e quadratis immanissimarum molium lapidibus mira arte constructa: & quod vix credi posset, ni quae exstant ingentes reliquiae spectantium oculis testarentur, in ipsis montium culminibus condita, immenso plane opere, maximis impendiis, insanis substructionibus, circuitu, altitudine, & amplitudine perquaminsignia atque admiranda. Quoties ea contemplor, quasi praesentem, toties audio Plinium Caecilium Secundum, ita adloquentem Maximum, in provinciam Achaiam ad eam ordinandam missum (1): *Reverere conditores Deos, & nomina Deorum: reverere gloriam veterem, & hanc ipsam senectutem, quae in homine venerabilis, in urbibus sacra est: sit apud te honor antiquitati: sit ingentibus factis: sit fabulis quoque.* Adptari etiam non inepte Etruscorum gloriae possunt, ea quae mox idem Plinius subiungit; quum Romani Etruscis debeant originis suae gloriam & incrementum, suscepta Magistratuum insignia, potissimum vero sacra, quae ad veterem pertinent Religionem: *Habe ante oculos hanc esse terram, quae nobis miserit iura, quae leges non victis, sed petentibus dederit: Athenas esse, quas adeas.* Et paullo post: *Recordare, quid quaeque civitas fuerit; ut non despicias, quod esse desierit.*

Hinc saepenumero mecum ipse miratus sum, cur viri docti, praesertim vero cives, patriarum urbium gloriae, ut decet, studiosiores, insigniora haec monumenta, dubio procul aeterno nomine ac luce dignissima, Tabulis delineata non proposuerint; siquidem iure ac merito antiquae Tuscanicae Architecturae miracula quaedam a sapientibus viris censentur. Sunt enim plane pu-

blica

(1) Lib. VIII. Epistol. XXIV.

blica huiufmodi aedificia, praefertim arces & moenia, quae facra & augufta adpellavit prifca patrum aetas, infigniora urbium decora atque ornamenta. Huc faciunt, quae paullo ante a me laudatus Plinius ad Gallum fcribit (1), quum mirabilem Vadimonis lacum non defcribit tantum, fed ante oculos amici fui ponit: *Ad quae nofcenda iter ingredi, tranfmittere mare folemus, ea fub oculis pofita negligimus: feu quia ita natura comparatum, ut proximorum incuriofi, longinqua fectemur: feu quod omnium rerum cupido languefcit, quum facilis occafio eft: feu quod differimus, tanquam faepe vifuri, quod datur videre, quoties velis cernere. Quacumque de caufa, permulta in urbe noftra, iuxtaque urbem, non oculis modo, fed ne auribus quidem novimus. Quae fi tuliffet Achaia, Aegyptos, Afia, aliave quaelibet miraculorum ferax commendatrixque terra, audita, perlecta, luftrata haberemus.*

Haec igitur prifca Etrufcorum aedificia ob oculos doctorum hominum nunc primum proponere ftudium eft meum longe iucundiffimum, quorum pulchritudinem, decus, magnificentiam, vetuftas ipfa quam longe maxima commendat. Primum igitur in confpectum veniunt VOLATERRANORVM ETRVSCORVM moenia, quae pluribus in locis licet diruta fint; in multis tamen ad hoc tempus exftant & perennant, & quidem ea altitudine, quam fubiecta Tabula fideliter declarat: vel ubi funt fere aequata folo, ingentes tamen ruinas, & capita, quae ex humo longo circuitu fe adtollunt, oftentant. Integriorem atque oculis iucundiorem moeniorum partem delegit Stephanus Maffius Architectus Volaterranus, peritia & diligentia nulli fecundus, qui, me rogante, pro gloria patriae fuae, & huiufce mei Operis fplendore, labores omnes fingulari humanitate exantlavit. Ipfe etiam reliquas Volaterranorum aedificiorum Tabulas, quas adfero, egregie delineavit.

Iactat etiam CORTONA fuperborum aedificiorum, quae prifcorum patrum magnificentiae magnifque aufibus conveniebant, ingentes moles ac rudera. Hanc in moeniorum reliquiis, & in integra Crypta admirandi operis, quae non fine incredibili voluptate paene intacta fupereft, cernimus. Labor hic in delineandis, & ad fubiectam in Tabulis menfuram fingulos ingentes lapides exigendis, pa-

(1) Lib. VIII. Epiftol. XX.

parem animum, diligens ſtudium, eruditionem egregiam invenit in Ornatiſſimo Patricii generis Viro Galeocto Corazio, Equite Ordinis D. Stephani, qui Cortonenſia, quae nunc primum ſubiicio vetuſtiſſima monumenta, ut clariſſimae patriae ſuae gloriae conſuleret, votiſque meis faceret ſatis, a ſe delineata, humaniſſime ad me miſit. Reliquias moeniorum FAESVLANORVM, ipſe peraccurate delineavi: idem in reliquis Etruriae Vrbibus facturus, ſi otium fuiſſet, & ſingulas, ſuſcepto alio Itinere, perluſtrare potuiſſem. Horum operum, praeſertim Etruſcorum, perpetuus laudator, atque admirator Virgilius, haec cecinit (1):

Adde tot egregias urbeis, operumque laborem,
Tot congeſta manu praeruptis oppida ſaxis.

Et paullo infra (2):

————————— ſic fortis ETRVRIA crevit:
Scilicet & rerum facta eſt pulcherrima ROMA,
Septemque una ſibi muro circumdedit arces.

Vrbium Etruſca moenia portae excipiunt: quarum etiam ſpecimen aliquod exhibere volui. Sed omnium, quae adferri poſſunt, ſplendidiore in loco ſufficiat Volaterranae urbis ſubiicere ac ſpectare Portam, immenſae propemodum vaſtitatis & operis: quo monumento Tuſcanicoque opificio omnium inſigniſſimo, nullum hodie auguſtius, illuſtrius, magnificentius nullum tota Etruria, &, ut opinor, alibi exſtat. Ea Porta hodie vulgo *ad Arcum* adpellatur, corrupto, uti videtur, antiquiore vocabulo; quum olim, ut e vetuſtis monumentis cives eruunt, a proximo Herculis delubro nomen ab antiquis Etruſcis accepiſſe traditum ſit. Herculem urbium praeſidem fuiſſe apud Etruſcos, priſca monumenta teſtantur. Ita etiam Phoenices, qui eandem ab Aegyptiis originem cum Etruſcis habuere, Herculem *Melicarthum* vocarunt, propter tutelam urbium, quorum lingua *cartha* oppidum, ſive urbs dicitur (3): *Melech* vero *Rex*, unde *Rex urbis* Hercules dictus. Volaterranorum antiquo-

(1) Georgicon Lib. II. verſ. 155.
(2) Ibidem verſ. 533.
(3) Vide Euſebium ex Philone Bibl. Servium in Virgilium Aeneid. Lib. I. verſ. 347.

quorum tutelare numen Herculem fuiſſe , & maxima quidem religione cultum , docent inſignes quaedam reliquiae eius templi , atque inter has marmorea metopa apud Nobiles Falconcinios Patricios Volaterranos, in qua ſculptum bucranium, ornatum pendentibus lemniſcis, & hinc inde ſuſpenſis encarpis, cuius vertici inſidet locuſta ſegetes depaſcens : quam ad ornatum frontis Herculis templi cum aliis ſimilibus aptatam fuiſſe coniicio ; nam locuſta addita forſitan fuit propter memoriam beneficiorum ab Hercule acceptorum , qui Κορνοπίων dictus eſt , nempe *locuſtarum abactor* ſeu *depulſor :* quas aetate quoque noſtra , veluti facto agmine , harum regionum fruges non ſemel devaſtaſſe accepimus . Sacrificalem fictilem pateram , Volaterris erutam , locuſtis anaglypho opere impreſſis ornatam , alibi in lucem proferam . En eiuſdem marmoreae metopae , cuius altitudo ac latitudo Romanum pedem unum circiter aequat , ſchema .

Integra in utroque conſpectu , cum in eo, qui agrum , tum in eo , qui urbem introrſum reſpicit , haec inſignis Porta adfertur : quae ſane priſcam Etruſci opulentiſſimi imperii gloriam declarat : digna urbe , quae Regum Etruſcorum regia adpellata eſt : digna Volaterranis , qui dignitatis & honoris gratia a Cicerone ETRVSCI , atque etiam *optimi Cives* adpellati ſunt . Hanc primum quum vidiſſem , veterum omnium Etruſcorum monumentorum ,

& Architecturae Tuscanicae miraculum adpellare consuevi : nec ullo unquam tempore desinam admirari. Dedissem etiam antiquam Perusinorum Portam ; sed hanc ipsi cives, atque ego etiam, qui vidi, minime Etrusci operis, magnifici tamen atque augusti, esse adfirmamus (1). De ea nonnulla observat Gulielmus Philander in Vitruvium (2).

Inter haec de Tuscanica ratione construendorum aedificiorum instituto sermone, ne huic Operi decus ullum deesset, libuit ad aedificia quaedam priscorum Latinorum digitum intendere ; nam Latina oppida Etrusco ritu condita, docet doctissimus Varro. Libuit igitur priscorum Romanorum aedificiorum, quae Regibus imperantibus exstructa fuisse testantur veteres Scriptores, illustriora aliquot exempla ac specimina proferre, favente meis coeptis Francisco Ficoronio, eruditae Antiquitatis monumentorum vindice & interprete peritissimo, qui egregio opere de his pertractavit : quod opus hisce vetustissimis aedificiis egregie locupletatum, ab antiquariis magni nominis antea minime factum fuerat. Sed nec relinquenda etiam censui antiquorum Graecorum in moeniis & portis iam exstructis splendidiora documenta, quae quidem adtuli ex Cyriaco Anconitano, qui descripto per Illyricum suo Itinere, ea cum repertis Epigrammatis proposuit. Haec edita sunt, ut in meo exemplari habetur, Romae anno CIƆ.IƆ.C.LIV. post Volumen Inscriptionum Basilicae S. Pauli, collectore Margarinio. Huiusce Itineris Cyriaci Anconitani autographum olim prodiisse e Florentina Bibliotheca Clarissimi Senatoris Caroli Strozii tunc intellexi, quum eius paene omnes Codices, studio condendae Historiae Basilicae ac Baptisterii Florentini S. Ioannis, diligenter evolverem ; nam in Codice CCIV. exstant Epistolae doctissimi Iosephi Mariae Suaresii Episcopi Vasionensis, circa ipsum ferme tempus scriptae, qui nomine Cardinalis Francisci Barberini, qui se editurum promittit, poscit a laudato Senatore Strozio memoratum Cyriaci Itinerarium: quod quidem in alio Codice eiusdem Bibliothecae Strozianae citatur, & vacuus locus in eo cernitur, manifesto indicio, quod Romam transmissum fuerit: cuius ope se multum profecisse Carolus Moronus in aliquot eius epistolis, quae in eadem Bibliotheca adservantur, ingenue testatur,

(1) Vide Tom. V. Obs. Litt. Veron. pag. 216. (2) De Architect. Lib. III. Cap. II.

tur, & eodem Codice auſpice, complura Epigrammata apud Gruterum reſtituiſſe fatetur.

Dolendum adhuc ſub humo, in loco, qui vulgo dicitur *Val di Buona*, latere Volaterranorum Amphitheatrum, Etruſco opere exſtructum. Fractas aliquot marmoreas columnas, in adlatis a me Tabulis nolui praetermittere, quae non longe ab eo loco etiamnum ſuperſunt. Locus ipſe in medio concavus, complures gradus habuiſſe docet. Statua quoque marmorea mulieris, puerum in ulnis geſtantis, quae Etruſcis litteris priſco more exarata eſt, eodem in loco eruta fuit, uti Volaterranarum Antiquitatum Scriptores teſtantur, quos loco adferam opportuniore. Hanc ipſam ſtatuam accuratius aeri inciſam libuit iterum producere, favente Hippolyto Cigna, Pictore Antiquitatis ſtudioſiſſimo, qui alterum iam adlatum ſchema non omnino probavit: tum etiam, quia aliae duae litterae antea incognitae, poſtmodum nobis innotuere, nempe poſtquam e compluvii loculo, in quo ſub dio eadem inſignis ſtatua ſordeſcebat, & brevi perire poterat, in interius domus conclave Ludovici Maffeii, Equitis D. Stephani, Patricii Volaterrani, provida eius cura migravit. Simulacrum hoc marmoreum, iuxta hoc exemplar adamuſſim ſcalptum, repraeſentatur in pala antiqui anuli aurei, qui puerili aetati convenit: quem erutum vidi, quum eſſem Volaterris Autumnalibus feriis, anno CIↃ.IↃ.CC.XXXIX. factis egeſtionibus impenſis Praeſtantiſſimi Praeſulis Marii Guarnaccii, cuius in Muſeo adſervatur. Libuit & hoc inſigne apoſphragiſma nunc primum luce donare.

De Amphitheatris Etruſcorum, quum ſermo habetur, hanc gloriae meſſem iure ac merito ſibi quoque vindicant ARRETINI, qui quanta magnificentia atque amplitudine Amphitheatrum antiquiſſimum Etruſco opere apud ſe exſtructum fuerit, perſpicuis, quae ad hoc tempus exſtant monumentis, oſtendunt: quod ad perpetuum patriae ſuae decus fecit, genere & eruditione conſpicuus, Laurentius Guazeſius Patricius Arretinus, ex Equeſtri Ordine D. Stephani, editis ingenii monimentis, & ſuis in hoc ipſum Arretinum Amphitheatrum lucubrationibus, iterum prolatis ab Etruſcis Academiae Cortonenſis Sociis Tom. II. de litteris, & re antiquaria, ac de me etiam optime meritus, qui ad me ſpecimen quod-

dam insignis aedificii misit. Hanc ipsam quoque laudem adeptus est Vir Clarissimus Octavius Bocchius, Nobilis Hadriensis, qui Etrusci Theatri vestigia, aliaque praeclara aedificia Hadriae detecta nobis proposuit, & erudite illustravit.

Sed quia in hoc Volumine omnium antiquissima Volaterranorum monumenta, cum publica tum privata, in lucem proferre praecipua cura mihi proposui; ecce iterum me in sui admirationem rapit integrum aedificium, in edito urbis loco exstructum, nempe in arce, quod paucis ab hinc annis frequentius studiosis Antiquitatum cultoribus ostenditur patetque; nam in illud, primus omnium scalarum subsidio descendens, ingressus sum: & tanquam insigne exemplum Tuscanicae Architecturae confluentibus exteris hominibus ostendendum esse praemonui. Totum Signino opere miro artificio constructum est, arcuato fornice, arcubus in plano, duobus columnis quadratis in medio subfultum. Id ipsum tres Tabulae, & quale ac quantum sit, perspicue declarant. Cui vero usui inservierit tam praeclara aedificii moles, adhuc non bene compertum est: haud tamen verebor coniecturas meas exponere, quas vel ipsi Volaterrani cives, qui commodis omnibus & litterario otio abundant, vel alii docti viri accuratius expendent.

His expositis, magnificentiora quadratis lapidibus constructa Etruscorum Hypogaea succedunt. Aliqua litteris Etruscis insculpta sunt, alia non. Inter Hypogaea & opere, & magnitudine, & litterarum eximia raritate ac pretio celeberrima Perusinum, tertio fere ab urbe lapide ad S. Hermannum situm, censendum est, quod nunc primum in lucem exhibeo, doctorum hominum conspectu profecto dignissimum. Quadratis saxis, mira arte coniunctis absque calce, tum eius parietes, tum fornices ipsi constructi sunt. Etruscae inscriptionis, quae tribus excurrentibus lineis exarata est, litteris, uncias tres Romani pedis aequantibus, interpretatio accepta referenda est immortali viro, amico meo optimo, Ioanni Baptistae Passerio, qui Etruscae linguae arcana feliciori conatu reseravit. Huic succedit, licet Etruscis litteris destitutum, Cortonense Etruscum Hypogaeum, quod per hominum ora pervulgata antiqua fama apud populares, Crypta Pythagorae iamdudum audit, & nunc

la

la Tanella adpellatur. Dignum Regibus Sepulcrum facile aliquis credet; etſi non ita facile priſca patrum traditio obliteranda aut reiicienda eſſe videatur, praeſertim ſi aliquo probabili fundamento innitatur; quare pro utraque ſententia fulcienda, rationum momenta accurate expenduntur. Hanc ipſam Cryptam, quod mirum videtur, poſt tot ſaeculorum teterrimas labes paene integram, perpaucis quadratis ſaxis, ſed longe immaniſſimis exſtructam, accuratiſſimo ſtudio duabus in Tabulis delineavit, & ad me miſit praelaudatus Eques Corazius. Haud praetermittendam quoque cenſui Cryptam, utpote Etruſcis litteris inſignem, quae circa antiquam Falarim adhuc viſitur, in cuius lateribus plures loculi pro recipiendis integris cadaveribus in ipſa rupe excavati ſunt. Hinc diſcimus antiquiſſimis temporibus, Etruſcis in uſu fuiſſe, more vetuſtiſſimo & apud pleraſque gentes recepto, integra corpora mortuorum in Cryptis tumulandi, quod, propoſito hoc ipſo iconiſmo, adnotavit Vir Ampliſſimus Philippus Bonarrotius, Patricius & Senator Florentinus.

Alia Etruſca Hypogaea vel deſcripta, vel graphice a me delineata mox exhibentur. Poſt lapidea exponuntur tophacea, eaque praeſertim, quae quindecim ferme ab hinc annorum ſpatio in Volaterrano agro frequenter iam eruta fuiſſe conſtat, & frequentius ſtudio Civium nobiliſſimorum hodie in lucem eruuntur. Nobiliora effoſſa ſunt in praediis Franceſchiniis, alia item aliis in locis. Falconcinium agrum, qua longe lateque patet, effodiendum curavit vir omni laude maior Praeſul Praeclariſſimus, horum meorum ſtudiorum eximius Fautor & Auſpex MARIVS GVARNACCIVS, qui decem annorum ſpe, labore, impendiis maximis hanc laudem ſibi promeruit, ut maximus Volaterranarum Antiquitatum indagator praedicari poſſit; nam alii paene omnes, propitia ſorte, atque obſecundante fortuna, nullo fere impendio, ac modico ruſticorum labore, ſeu eorum potius ſagaci ingenio, paucos intra dies paene innumera huiuſmodi Etruſca monumenta ſibi conquiſiverunt: uti contigit hiſce diebus, in queis ſcribo; nam in Nobb. Georgiorum praediis, quindecim dierum ſpatio, erutis quinque Etruſcis antiquis Hypogaeis in topho excavatis, emerſere ſupra quadraginta Vrnae, e patrio marmore opere vetuſto ſculptae: at-

que

que ex his non paucae cum emblematis nondum notis ; praeter alias aliquot Vrnas, ornatas litteris Etrufcis, & alteram quoque fictilem opificio plane fingularem. Haec Cineraria inventa funt variis coloribus picta, variifque in locis fulgido auro, uti mos locupletiorum veterum Etrufcorum fuit, bracteata. De infinita quodammodo Vafculorum copia, varia fymmetria, parvorum item fimulacrorum, paterarum, cyathorumque fupellectile, in iifdem Sepulcris inventa, nihil dicam. Ad hanc eruditam patriarum latentium Etrufcarum Antiquitatum eruendarum curam, ego ipfe acrius Cives primum inflammavi tunc quum Volaterranum Hypogaeum, in Praediis Francefchiniis effoffum anno MDCCXXX. perluftrarem, favente Praeftantiffimo ac Nobiliffimo Viro Francifco Maria e Comitibus Guidiis, tunc Canonico Florentino, mox Pifano Archiepifcopo. Vehementius quoque eos accendi, quum, Guarnaccio Praefule, atque eius germanis Fratribus humaniffime mihi faventibus, horum ftudiorum caufa Volaterras iterum iterumque adiiffem; quare certatim in his monumentis eruendis fedulam dedere operam alii nobiliffimi Viri, Inghiramii, Michaël Bonamicus, & Marius Maffeius Equites Ordinis D. Stephani: item Francefchinii, Damianii, Americii. Adde & Patres ex Ordine D. Francifci Minores Obfervantes, qui fuadente Laurentio Aulo Caecina I. C. & Patricio Volaterrano, de patria Hiftoria e prifcis Tabulis magno labore eruta, eruditifque Notis illuftrata, quam publica luce donare meditatur, itemque hortante egregio Viro Iofepho Bardinio, ex Equeftri Ordine D. Stephani & Patricio Volaterrano, eruta Etrufca Cineraria ne perirent, MVSEO PVBLICO addixerunt. Hortatus quoque fum enixis precibus Volaterranos, ut inventa deinceps monumenta, quae antea iam neglecta iacebant per arva, vel in publicos aedificiorum ufus laterculorum loco interferebantur, vel turpi ofcitantia atque incuria perire permittebantur, ipfi omni diligentia in fuis aedibus fervarent, feu potius publico in Mufeo aut in Guarnacciano fervanda conftituerent: nec paterentur, ea turpis lucri gratia vendi, aut clanculum e patriis fedibus tranfvehi: quod idem effet ac fpoliare urbem pulcherrimis ornamentis, ac gloriam aeterni nominis extraneis concedere; quapropter ipfe primum oblatas mihi liberali dono eximias aliquot Vrnas pro meis in Volaterranos Cives officiis,

ciis, Genio tamen meo reluctante, constantissime recusavi. Frequenter etiam eos admonui, ut Guarnaccium meum patriae gloriae flagrantissimum imitarentur, qui qua de causa has antiquae Eruditionis delicias congesserit, praeposito conclavibus Musei sui, quod ornatissimum atque elegantissimum construxit, marmore, quod mox subiiciam, summa cum nominis sui, tum urbis laude declaravit.

Praeclara Guarnacciorum vota favore suo prosecutus est Vir genere, doctrina, ac probitate Praecellentissimus Iacobus Inghiramius Abbas, & Volaterranae Ecclesiae Canonicus, Ecclesiastici Tabularii instaurator, atque illustrator egregius, qui Etruscas non paucas Vrnas, quas e suis praediis eruit, me Volaterris morante Autumnalibus feriis, anno CIↃ.IↃ.CC.XXXIX. adnuentibus quoque optimis fratribus suis, in Guarnaccianum Museum perpetuo amicitiae dono exstare, licet in suis aedibus conlocare posset, animo lubens decrevit. Hanc ipsam benevolentiae & amicitiae laudem Guarnacciorum adfinis ostendit Michaël Bonamicus, Patricius Volaterranus, Eques D. Stephani, amore in haec studia ornatissimus.

His igitur GVARNACCIANI MVSEI monumentis primum propositis atque illustratis, ad reliqua, non tamen omnia, sed nobiliora MVSEI PVBLICI observanda Etrusca Cineraria gradum facio. Ea omnia, me praesente, accurate delineata sunt partim a Iosepho Menabonio, partim a Bernardino Scottio Pictoribus. Non pauca etiam egregius Eques Linus Falconcinius Patricius Volaterranus, complura H. Cigna delinearunt, quos honoris causa nomino. Post haec omnia summum huic Operi decus adcedit (at quale ac quantum!) nempe Opus Doctissimi Praesulis, Pisaurensis Dioecefeos Vicarii, IOANNIS BAPTISTAE PASSERII, cui parem gratiam, non verbis ac laudibus, sed animo quoad vixero semper grato, referre possum. Is ad me misit Dissertationes quinque, exquisitae eruditionis fruge quammaxime refertas. Prima agit *De Genio Domestico*. Secunda inscribitur: *Acheronticus*, sive *De Ara sepulcrali Etruscorum* pertractat, in qua etiam *De Laribus & Geniis*, deque eorum apud Etruscos cultu, non pauca adnotantur. Hanc, praeter additum *Corollarium*, Capitula XV. complectuntur. Tertia est *De Etruscorum Funere*. Quarta: *De antiqua Velciorum Etruscorum Familia Perusina*, quae e Cinerariis nuper erutis innotuit. Hae Disser-

tatio-

tationes amicis Viris, eruditione, ac meritis in litterario orbe celeberrimis, inſcriptae ſunt. Quincta me tanto honore geſtientem, haud aeque tamen meritum, quammaxime illuſtrat & ornat, totaque verſatur in illuſtranda (quod nemo antea tam accurate & erudite fecit) *Tuſcanica Architectura*, expenſis architectonicis Vrnarum ſepulcralium ornamentis, earumque aliquot emblematis. Adcedunt egregiae in ſingulare Tuſcanici operis capitulum Peruſinum Obſervationes, dignae auctore ſuo Architecturae peritiſſimo. Pro Coronide adiuncta eſt brevis, ſed docta Diſſertatio *De Rege Nemorenſi*, qua ſacrum Dianae Tauricae ab Oreſte in Italiam invectum, atque in pluribus Etruſcorum Vrnis expreſſum, nova luce multaque cum eruditionis laude aperitur & illuſtratur. Monumenta Etruſca fere omnia, quibus hae Diſſertationes fulciuntur, Tabulis XXVII. expreſſa, idem V. C. Paſſerius a ſe diligenter ac ſummo cum iudicio delineata humaniſſime ad me miſit.

Quod vero ſpectat ad Etruſcae linguae cognitionem, iam probe in ordinem digeſto, ſtatutoque legitimo Etruſcorum Alphabeto, quod a me factum anno CIↃ.IↃ.CC.XXXVII. omnes norunt, quid ſignificent Etruſcae Inſcriptiones omnium feliciſſime idem amicus meus optimus Celeberrimus Paſſerius, hiſce aliiſque iam editis eruditionis ſuae monimentis apertiſſime oſtendit; nec impoſſibile eſſe, ut quid ſignificent adſequamur, experimentis ſuis ac vigiliis ſumma cum Italiae noſtrae gloria patefecit. Quae in hoc Volumine adferuntur Etruſcae Inſcriptiones fere ſexaginta, ab eo explicantur, & adnotationibus elucidantur. Perlubet de tanto viro ea ex animo ſcribere, quae Plinius de amico ſuo optimo: *Eſt Cornelius Minucianus ornamentum regionis meae ſeu dignitate, ſeu moribus: natus ſplendide, abundat facultatibus, amat ſtudia, ut ſolent pauperes. Idem rectiſſimus Iudex, fortiſſimus Advocatus, fideliſſimus Amicus. Accepiſſe te beneficium credes, quum propius inſpexeris hominem omnibus honoribus, omnibus titulis (nihil volo elatius de modeſtiſſimo viro dicere) parem.* Ab hoc tamen illuſtri viro, ad quem non adceſſi niſi per litteras, ſumma haec & in me, & in bonas diſciplinas accepi beneficia. Haec, OPTIME LECTOR, ſi benevolo animo excipies, tu quoque eximio me adficies beneficio, & ad alia deinceps proferenda Etruſca Monumenta vehementius excitabis. Vale, & his VTERE FELIX.

Absoluta hac Praefatione, interim dum opus excuderetur, ecce aliam ad me mittit Eruditissimus Passerius Dissertationem, nempe illam, qua sepulcrales Tegulas Etrusco-Latinas Musei Bucelliani explicavit, quam in fine Classis IV. exhibeo. Hanc quoque Dissertationem, nova adcessione facta Tegularum, adiecto Corollario locupletavit. Sed ecce iterum ad umbilicum hoc Volumine perducto, Vir Praeclarissimus Petrus Bucellius, Patricius Politianensis, litteras ad me humanissimas scribit pridie Nonas Iunias huius anni CIƆ.IƆ.CC.XLIV. exaratas, quibus me monet nuper alias eiusdem generis Tegulas sepulcrales fere viginti se invenisse, quas, si locus in hoc ipso Volumine supersit, quamprimum se missurum promittit. Respondi nullum superesse locum; sed, si velit opem nostris studiis conferre, in alio Volumine mox edendo locum facturum. Hac, ut spero, occasione Cl. Passerius alia, quae ad Etruscam linguam pertinent, iam a se meditata adiiciet, ac praesertim Observationes non paucas Grammaticales, quas mutua Etruscarum Inscriptionum collatione, aerumnoso quidem labore, sed valde utili, concinnavit, de quo litteris suis nuper me monuit.

Serius etiam, quam opus erat, ad me misit Passerius Dissertationem alteram in Cineraria & Vrnas gentis *Cuelniae*, Etruscis litteris inscriptas, quas ad Montem Apertum in agro Senensi effossas diximus. Sed egregiae huius eximii viri lucubrationes, quae heic locum habere nequiverunt, studia nostra abrumpente armorum ac militum hac illac Pisauri discurrentium strepitu & tumultu, in alio Volumine maiori aucta foenore prodibunt. Interim si quis horum titulorum explicationem cupit, adeat eiusdem Auctoris Epistolas Roncalienses, in quibus eos fere omnes erudite illustravit. *Cuelniorum* Cinerariis alia, quae apud me desiderabantur, a se delineata adiecit Passerius, inter quae duo observavi, quorum in utroque latere operculum & arcula aereis lamellis simul colligantur & clauduntur. Id hoc loci notandum a me fuit, quod infra pag. 116. scripserim, me numquam observasse Etruscos consuevisse Vrnas cinerarias aheneis catenis contra violatores munire. Nulla certe huiusmodi laminularum vestigia servant Vrnae sepulcrales, quas ex Hypogaeis Sepulcris Volaterranis erutas vidi; sed neque etiam fictiles alibi effossae, quarum opercula minori pondere os obstruunt suppositarum Vrnarum.

Inter haec, quum priori schemati Arretini Amphitheatri ad

me nuper miſſo a Laurentio Guazeſio, Patricio Arretino, Equite Ordinis Divi Stephani, viro eruditiſſimo, non omnino adquieſcerem, & plura in eo deſiderarem, is ad me Tabulam longam pedes Romanos duos, altam unum ſupra dimidium miſit accuratiſſime delineatam ab egregio Architecto Gallo Equite Petro Deſmariè: quod opus, eo a patria abſente, curavit Vir Nobiliſſimus Marchio Albericus Albergottius, Hieroſolymitanus Eques, & Patricius Arretinus, pro qua cura tum eius urbis cives, tum ego plurimum iiſdem viris debemus. Praetermiſſis Schematis, quae Amphitheatri Ichnographiam exhibent, & Scenographiam Monaſterii, quod ſupra eius veſtigia conſtructum eſt; ſingula quae ſuperſunt aeri incidenda curavi, & in ipſa Tabula ſub adlatis figuris explicationes adieci. Singularum partium huius inſignis Amphitheatri, quae ad hoc tempus ſuperſunt, figurae in eadem Tabulae exhibentur. Omnes fictiles lateres, quibus arcus exſtructi ſunt, aequalem ſymmetriam & figuram ſervant: quo opere nil pulchrius, nil elegantius ſpectari poteſt.

Perpauca nunc, quae ad meum hunc qualemcumque laborem pertinent, praefanda ſuperſunt. Illud potiſſimum ſcias velim, OPTIME LECTOR, me complures Tabulas in hoc opere explicaſſe, quum nondum aeri inciſae eſſent; & me invitum aliquando aliam pro alia citaſſe, adeoque nonnumquam erraſſe; quare, ut his memoriae lapſibus facile medereris, Indicem Tabularum & Monumentorum omnium poſt Elenchum & Proſpectum rerum, quae in hoc Volumine continentur, proferre operae pretium viſum eſt, quem conſulas velim, quando in his citandis erratum videbis.

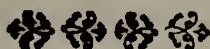
His igitur meis laboribus fave, LECTOR BENEVOLE, quos ut litterarum Reipublicae rem curarem augeremque, nullis territus aerumnis, vigiliis, ſumtibus, difficultatibus, & conviciis etiam, in tanta temporum difficultate, intermittere, & ab incoepto promiſſoque horum ſtudiorum curriculo deſiſtere nolui; quod & deinceps faciam, & ea, quae meditor non pauca opuſcula, inferius adnotata (1), perficiam, ſi Deus Optimus Maximus, cui ſoli ſit honor, decus & gloria, propitio numine ſuo mihi aderit, & mitiora his ac tranquilliora tempora largietur. Typothetarum errata aliquot graviora, ut infra pag. XXXII. adnotatum eſt, corrigito.

ELEN-

(1) Vide pag. 2. 40. 88. 126. 142. & 185.

ELENCHVS
ET
PROSPECTVS RERVM
QVAE
IN HOC VOLVMINE III. MVSEI ETRVSCI
CONTINENTVR ET ILLVSTRANTVR.

PARS I.
IN QVA HAE CLASSES ET DISSERTATIONES
HABENTVR.

CLASSIS I. DISSERTATIO I.

DE ETRVSCORVM ANTIQVIS PVBLICIS AEDIFICIIS. *Haec Capita VII. complectitur:*

PARS I. CLASSIS II.

DISSERTATIO II.

DE ETRVSCORVM ANTIQVIS PRIVATIS AEDIFICIIS. *Haec Capita VIII. complectitur :*

CA-

CA-

ADDENDA ET CASTIGANDA

NI FVERINT IAM FERVENTE PRELO CASTIGATA.

P*ag.* XV. *lin.* 32. XVI. *lin.* 6. moeniorum, *lege* moenium -- *Pag.* XXIV. *in fine :* Vale, & ipse, *lege* Vale, & his -- *Pag.* 9. *in Not.* 7. Fabio Pictori, qui suppositititius censetur. -- *Pag.* 15. *lin.* 17. ptaestabant, *lege* praestabant -- *Pag.* 28. *lin.* 7. sed omnem gloriam, nominis quum - *lege* sed omnem nominis gloriam, quum -- *Pag.* 41. *lin.* 30. Damarati, *lege* Demarati -- *Pag.* 47. *lin.* 6. *Adde :* Multa de loci Genio, quem antiqui, antequam urbem conderent propitiare consueverunt, de facie, ac forma Vrbis, de pomoerio sive agro effato, de moenibus, de turribus, eorumque aedificiorum pinnis, & de portis Vrbium, de viis, aedibusque sacris ac privatis, quum hoc ipsum Volumen absolvissem, pererudite adnotata, serius quam oportebat, vidi a Francisco Patricio Senensi, Pontifice Caietano, de Institutione Reipublicae Lib. VIII. Tit. XI. edit. Argent. MDXCIV. quem adeas velim, & addas Bibliographiae antiquariae, in qua desideratur. -- *Pag.* 51. *lin.* 29. condecorari solitas, *lege* condecorari solitos. *Pag.* 60. *lin.* 2. astragulos, *lege* astragalos -- *Pag.* 65. *lin.* 5. Eduardum Pococh, *lege* Richardum Pococh -- *Pag.* 84. *lin.* 6. quatuor cellis, *lege* quinque cellis -- *Pag.* 93. Disquisitiones, quae tantum X. prodiere, reliquarum spes facta est. -- *Pag.* 95. *lin.* 33. Volateranae, *lege* Volaterranae -- *Pag.* 107. *lin.* 25. *lege* Crenaramleth -- *Pag.* 112. *lin.* 31. emblematis, insculpta variis, *lege* emblematis variis insculpta, -- *Pag.* 140. *l.* 26. crecrepundiis, *lege* crepundiis -- *Pag.* 131. *lin.* 28. hominum animas esse immortales, *lege* hominum animas corpore solutas esse immortales -- *Pag.* 155. *lin.* 16. Tab. VI. & VII. Helena, *lege* Tab. VII. Helena &c. -- *Ad Dissertationes Passerianas pag.* 69. *in fine* CAICILIA ꓯIΠIϽƎꓯϽ -- *Pag.* 71. *lin.* 11. ream implent, *lege* aream implent.

INDEX CCCLXX.
MONVMENTORVM ETRVSCORVM
QVAE
TABVLIS C. IN HOC VOLVMINE PROFERVNTVR
INDICATIS PAGINIS QVIBVS ILLVSTRANTVR.

Alia Monumenta Mvsei Gvarnaccii *praeter ordinem in sequentibus Tabulis caelata indicantur.*

PARS II. CLASSIS IV.
CONTINET TAB. XXX.

Ta-

MONITVM AD LECTOREM.

QVum exponerem Tabulam VI. pag. 154. & 155. quae exhibet Helenam a Paride raptam, imprudens oculos conieci in Vrnam, eodem emblemate insculptam, cuius Etruscus titulus ad Caecinam Familiam pertinuisse declarat, quae exstat Volaterris in Museo Publico: postmodum me errasse comperiens, Vrnam Guarnaccianam aeri incidendam curavi, quam habes in adlata Tabula VI. In ea supersunt litterae Etruscae ꟻVƧIꟻVᒧ. *Luvisu:* cuius tituli, quum reliqua desiderentur, coniecturae de familia *Lusisia* Etrusca solido inniti fundamento non adfirmo. In hac vero Vrna Guarnacciana Heros armis insignis desideratur, quem Hectorem esse posse subspicati sumus. In reliquis typus concordat, & ea, quae observavi in altera Vrna, alibi proferenda, cum figuris hisce probe conveniunt.

ORDO CENTVM TABVLARVM.

Tabulas XVIII. Par. I. Classis I. insere post pag. 68.
Tabulas XVIII. Classis II. insere post pag. 108.
Tabulas XXXIV. Classis III. insere post pag. 186.
Tabulas XXX. Par. II. Classis IV. insere in fine huius Voluminis.

MV-

MVSEI ETRVSCI
CLASSIS I.

DISSERTATIO I.
DE ETRVSCORVM ANTIQVIS PVBLICIS AEDIFICIIS.

PROOEMIVM.

RBIVM ETRVSCARVM vetuſtiſſima , quae ad hoc tempus ſuperſunt , monumenta cum publica tum privata antequam proferam , morari in ipſo operis veſtibulo paulliſper libet , & ſummam Etruſcae gentis potentiam , imperii amplitudinem ac gloriam Livii teſtimonio declarare (1) : *Tuſcorum ante Romanum imperium late terra marique opes patuere : mari ſupero inferoque , quibus Italia inſulae modo cingitur , quantum potuerint , nomina ſunt argumento , quod alterum Tuſcum , communi vocabulo gentis : alterum Hadriaticum mare , ab Hadria Tuſcorum colonia , vocavere Italicae gentes . Graeci eadem Tyrrhenum atque Hadriaticum vocant . Ii in utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis terras , prius cis Apenninum , ad* in-

(1) Lib. V. 33.

inferum mare : postea trans Apenninum totidem , quot capita originis erant , colonis missis , qui trans Padum omnia loca , excepto Venetorum angulo , qui sinum circumcolunt maris , usque ad Alpes tenuere . Alpinis quoque gentibus ea haud dubie origo est , maxime Rhaetis : quos loca ipsa efferarunt , ne quid ex antiquo , praeter sonum linguae , nec eum incorruptum , retinerent . Certavit in Etruscorum animis , cum fortitudine atque opibus , ingenium ac magnificentia . Nam si prisci mortales maximum urbium decus & gloriam in egregiis artificum operibus , in moeniis , in turribus , in propugnaculis , aggeribus , fossis , arcubus , portis , in templis , circis , amphitheatris , porticibus , thermis , nymphaeis , aliisque praeclaris aedificiis sitam esse censuerunt ; quantam nominis claritatem Etrusci maiores nostri , in aedificatoria arte praestantes , consecuti sint , perspicuum fore arbitror ex adlatis Tuscanicorum aliquot operum ac monumentorum exemplis , quae primus omnium in unum colligere , in lucem edere atque illustrare mihi proposui . Horum fato occurram eo quo possum studio & diligentia : hisque perennis fama superstes praesto erit , si ea ipsa edax tempus vel casus aliquis , quod absit , everterit ac disiiecerit . Habent enim vetusta opera ac saxa ipsa quodammodo voces suas , quibus , non tam gesta Maiorum , quam & originem aetatemque suam probe intuentibus , & sedula cura contemplantibus , absque litteris indicant (1) .

CAPUT I.

Etruscorum ritus in condendis Urbibus recensentur & illustrantur.

I. ETruscos , magno Italiae tractu occupato , multas & celebres urbes condidisse , docet Diodorus Siculus (2) , & Strabo (3) . Quae vero hae fuerint urbes , alibi peculiari Dissertatione eas recensebo , *de Coloniis , & regimine veterum Tuscorum* instituto sermone , tempore magis opportuno . Ritum urbium condendarum Latinis Italisque primi omnium Etrusci monstrarunt , teste Varrone (4) , qui ita de his haec scribit : *Oppida condebant in Latio , ETRUSCO RITU , multa : id est , iuncteis bubus , tauro & vacca , interiori aratro circumagebant sulcum : hoc faciebant , religionis caussa , die auspicato , ut fossa & muro essent munita . Terram , unde exscalpserant ,*

(1) V. Ciampinium Vet. Mon. Par. I. Cap. VIII.
(2) Biblioth. Hist. Lib. V. pag. 218. 219.
(3) Geograph. Lib. V. vers. 225.
(4) Lib. IV. de Lingua Latina.

pſerant , foſſam vocabant , & introrſum factum , murum . Poſtea quod fiebat orbis , urbs . Principium , quod erat poſt murum , pomoerium dictum , eiuſque ambitu auſpicia urbana finiuntur . Cippi pomoerii ſtant & circum Ardeam , & circum Romam ; quare & oppida , quae prius erant circumducta aratro , ab orbe & urbo , urbes : & ideo coloniae noſtrae omnes in littereis antiqueis , ſcribuntur urbes ; quod item conditae , ut Roma : & ideo coloniae ut urbes conduntur ; quod intra pomoerium ponuntur . Singula facilius explicare poſſem , ſi ſupereſſent , qui de Etruſcis ritibus tractarunt Auctores Tuſci , vel ad nos perveniſſent Pontificales Etruſcorum libri in Latinum converſi ; at quoniam hi periere, nilque ad nos pervenit, veterum Scriptorum Latinorum ope ea illuſtrare atque explicare conabor . Igitur quum perſpicue adſerat doctiſſimus Varro , in Latio oppida Etruſco ritu multa condita fuiſſe ; ſingula , quae mox ſubiungit , & diligenter adnotat , non eſt dubium indicare ipſum Etruſcum ritum , atque ad hunc plane ſacras caerimonias omnes referendas eſſe. Hae, ut perſpicuo, quoad fieri poteſt, ordine (quod nec accurate , nec luculenter factum ab aliis video) a me expendantur ac dilucidentur , opere pretium me facturum arbitror , ſi in enodandis hiſce Etruſcorum ritibus unico eodemque omnium praeclariſſimo nitar exemplo , expenſa nimirum Romae tantum aedificatione , cuius auctorem , ſeu verius inſtauratorem atque amplificatorem, fuiſſe Romulum memoriae proditum eſt . Novam Vrbem Romulus primum mente deſignavit, & condere ſtatuit in Palatino monte, in quo educatus fuerat ; Remus vero eius frater in Aventino : uterque templum his in locis priſca religione ſacratum cepit ad inaugurandum, uti Livius narrat (1) : *Quoniam gemini eſſent , nec aetatis verecundia diſcrimen facere poſſet , ut Dii , quorum tutelae ea loca eſſent , auguriis legerent , qui nomen urbi daret , qui conditam imperio regeret , Palatinum Romulus , Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt .* Igitur conſtat , primum urbium conditores templum adiiſſe : Deos , quorum tutelae is locus erat , in quo urbs condenda , ſacris placaſſe atque invocaſſe , & , ut auguriis rite captandis mentem ſuam aperirent , rogaſſe : ex quibus intelligimus , quod a Varrone declaratum eſt , urbes *auſpicato* conditas fuiſſe . Quae vero fuerint auguria cum a Romulo , tum a Remo captata (nam uterque , avito malo , regni cupiditate flagrabat) mox idem Livius memorat (2) : *Priori Remo augurium veniſſe fertur , ſex vultures : iamque , nunciato augurio , quum duplex numerus Romulo ſe oſtendiſſet , utrumque regem ſua multitudo conſalutaverat , tempore illi praecepto ; at hi numero avium regnum trahebant .*

A 2 Inde

(1) Lib. I. num. 6. & 7. (2) Ibidem.

Inde cum altercatione congressi, certamine irarum ad caedem vertuntur: ibi in turba ictus Remus cecidit. Auguria haec ab Etruscis, in Haruspicinae disciplina praecellentibus, procurata fuisse, minime absonum credere, qui vultures per totidem saecula imperii diuturnitatem praemonere docuerunt (1). Captatis auguriis, Romulum & Remum a multitudine, quae convocata aderat, salutatos fuisse Reges, perspicuum est. Auspicia, ut optima ac fausta contingerent, antequam captarentur, praeivere legitima sacra, uti Dionysius Halicarnasseus testatur (2). Scriptores praeter hos alii, Romulum credi voluisse duodecim se vultures vidisse, atque id per nuntios evulgasse, scribunt. Rem totam iuxta praescripta Etruscorum mysteria sacrasque caerimonias gestam, deque his consultos Etruscos Haruspices, censet Sidonius Apollinaris, qui Romam ita Iovem adloquentem inducit (3):

Quid, rogo, bisseno mihi vulture Tuscus Haruspex
Portendit, iaciens primae tunc moenia genti?
Omnibus iam celsa fui, dum collis Etrusci
Fundamenta iugis aperis mihi, Romule pauper.

Ipsum quoque Romulum Augurem fuisse, clarissimi Scriptores, atque imprimis Cicero, aperte monet; tamen & ante ipsum Romanum imperium, Etruscos augurandi scientia eminuisse, ita subindicat (4): *Principio huius Urbis parens Romulus, non solum auspicato Urbem condidisse; sed ipse etiam optimus Augur fuisse, traditur. Deinde Auguribus & reliqui Reges usi: &, exactis Regibus, nil publice sine auspiciis nec domi nec militiae gerebatur. Quumque magna vis videatur esse & in impetrandis consulendisque rebus, & in monstris interpretandis ac procurandis in Haruspicum disciplina, omnem hanc ex Etruria scientiam adhibebant, ne genus esset ullum divinationis, quod neglectum ab iis videretur.* Paullo etiam post, memoratis Libris Etruscorum, Haruspicinis, Fulguralibus & Ritualibus, haec subiungit: *Etruria autem de caelo tacta scientissime animadvertit, eademque interpretatur, quid quibusve ostendatur monstris atque portentis. Quocirca bene apud maiores nostros Senatus, tum cum florebat imperium, decrevit, ut de principum filiis sex singulis Etruriae populis in disciplinam traderentur. ---- Etrusci autem quod religione imbuti, studiosius & crebrius hostias immolabant, extorum cognitioni se maxime dediderunt: quodque propter aëris crassitudinem de caelo apud eos multa fiebant, portentorum exercitatissimi interpretes*

tes

(1) Vide Plutarchum in Romulo, & Censorinum de Die Natali Cap. XVII.
(2) Romanarum Antiquit. Lib. I.
(3) Carm. VII. in Panegyr. Aviti Augusti.
(4) De Divinatione Lib. I. idem etiam adserit Plutarchus in Romulo.

tes extiterunt. Quorum quidem vim verba ipsa prudenter a maioribus posita declarant; quia enim ostendunt, portendunt, monstrant, praedicunt: ostenta, portenta, monstra, prodigia dicuntur. Tradunt etiam Romulum augurali lituo usum in designatione Vrbis, eumque lituum, utpote sacrum, conditum in Curia Saliorum, ac post eius obitum, quam ea deflagrasset, inventum fuisse integrum memorant, seu potius fabulantur (1). Auguria haec a Romulo captata, *augusta* adpellat idem Varro (2):

Augusto augurio postquam inclita condita Roma est.

Quid vero denotet urbem condere *augusto augurio*, ex Festo intelligere possumus: Augustus, *locus sanctus, ab avium gustu; idest, quia ab avibus significatus est, sic dictus: sive, ab avium gustatu; quia aves pastae id ratum fecere.* Augur *ab avibus, gerendoque dictus; quia per eum avium gestus edicitur: sive ab avium garritu, unde &* augurium. Auspicia vero ab avibus speciendis dicta, scribit idem Festus: & haec quoque antequam novam Vrbem constituerent Romulus & Remus, observata fuisse, testis est praelaudatus Varro (3):

Curantes cura cum magna, concupientes
Regni, dant operam simul augurio auspicioque:
Huic Remus auspicio se devovet.

II. Captatis auguriis atque auspiciis in templo, implorata Deorum loci praesidum ope, peractis legitimis sacris, in Regem inaugurato consalutatoque Romulo, diem quoque condendae Vrbi auspicatum ab eo delectum fuisse, narrant Scriptores probatissimi Dionysius, ac Plutarchus. Is fuit plane faustissimus, nempe XI. Kalendas Maias, quo sacra Palilia, festa ac feriae, a Pale pastorum ac rusticorum Dea ita nuncupata, celebrabantur (4). De his Ovidius (5):

Apta Dies legitur, qua moenia signet aratro:
Sacra Palis suberant: inde movetur opus.

Hunc diem Romani *Natalem Vrbis* & *patriae* dixere, habueruntque quotannis festum, atque ab eo conditae Vrbis annos numerare consueverunt: quem etiam in priscis Kalendariis adnotatum observare est. Hinc orta postmodum annorum ludorumque saecularium celebritas

(1) Plutarchus ex Diocle in Vita Romuli.
(2) Lib. III. de R. R.
(3) Eum citat Cicero Lib. I. de Divinat.
(4) Vide Solinum in Polyhistore Cap. II. Censorinum de Die Natali Cap. IV.
(5) Fastorum Lib. IV. vers. 819.

lebritas ac pompa satis splendida & magnifica, quibus omnibus aeternae Vrbis natalis annus colebatur. Sine caede victimarum, ac proinde incruentum, antiquitus fuit sacrum in honorem Deae Palis, quod eleganter ab Ovidio describitur. Pan quoque Deus cultus, loci praeses, in quo Romulus Vrbis moenia posuit: alii Scriptores & Faunum connumerant, Latinorum Deum antiquissimum. Auctor Fastorum Capitolinorum, quem nonnulli Verrium Flaccum censent, non diem tantum; verum etiam annum, quo Vrbs condita a Romulo est, ita designat: ROMVLVS . REX . VRBEM . CONDIDIT . ANNO . PRIMO . OLYMPIADE VII. QVA . VICIT . IN . STADIO . DAICLES . MESSENIVS . REGNANTE . ATHENIS . CHAROPE . A . D . XI. KAL. MAIAS. Concordant cum auctore Fastorum Dionysius Halicarnasseus (1), Plutarchus (2), Solinus (3), Censorinus (4), & alii; quare de die nemo dubitat: de anno vero complures certant, & adhuc sub iudice lis est; nondum enim annus primae Olympiadis perspicue ac certe constitutus est; quare alii post Troiae excidium anno CDVI. alii CDVII. vel CDVIII. Romam conditam fuisse scribunt (5).

III. Illucescente Palilium festorum die, quae Romulus gesserit, accurate narrat Dionysius (6): Graeci textus verba, brevitatis causa, non adfero: *Romulus indicta die, qua, placatis Diis, opus auspicaretur, praeparatisque omnibus ad sacrificium & epulum necessariis, ubi ea dies illuxit, ipse primum sacris operatus, deinde ceteros idem pro virili facere iussit*. In more fuisse animadvertimus, in urbium fundatione opus primum auspicari, re divina peracta: placatisque Diis, mox epulas instruere, crateras vino plenas coronare: quae luculentius colligi possunt ex Virgilio, qui Troiae urbis aedificationem (7), atque ex Ovidio (8) & Tibullo (9) qui Vrbis natale, & eius festum describunt. Qui fuerint Dii, quos, facto sacrificio sacrisque epulis praeparatis, Romulus placavit, antiqui Scriptores non declarant; sed inter hos principem locum Iovem tenuisse, non est dubium. Iovis Statoris mentio fit a Prudentio (10):

Quod Roma pollet, auspicato condita,
Iovi Statori debet, & Diis ceteris.

Post hunc crediderim Vestam & Martem, quem generis Romuli au-

(1) Roman. Antiquit. Lib. I.
(2) In Vita Romuli.
(3) Polyhist. Cap. 1.
(4) De Die Natali Cap. XXI.
(5) Vide Marianum Tatianum, Diodorum Siculum Biblioth. Lib. IV. & Marshamum Saec. XVI.
(6) Antiquit. Roman. Lib. I.
(7) Fastorum Lib. IV. vers. 640.
(8) Fastorum Lib. IV. vers. 825.
(9) Lib. II. Eleg. V.
(10) In Hymno S. Romani Martyris.

auctorem tradunt. Subdit etiam Dionysius post ea, quae paullo ante memoravimus: *Aquilarum ante omnes usus est auspicio: mox, piaculi caussa, iussit per flammas salire populum.* Fausta siquidem crediderunt Veteres auspicia aquilarum, quae Iovi adversus Gigantes bellum gerenti victoriam praenuntiarunt. Ovidius non tantum colonos, sed pecudes quoque piaculari per ignem salitione expiatas memorat: ac praeterea invocatum Martem Quirinum, ut Urbi condendae propitius, ac praesens faveret (1):

Per flammas saliisse pecus, saliisse colonos,
Quod fit Natali nunc quoque, Roma, tuo.
Ipse locum Vati casus facit: Urbis origo
Venit: ades festis, Magne Quirine, tuis.

Invitari in sacris Dii solebant, ut locum sibi legerent, & urbi condendae nomen darent, quod ex Livio aliisque Scriptoribus colligimus. Invocatus sacrisque cultus Genius, de quo mox dicam. Herculi litatum a Romulo, suadet Livius, qui ab Evandro aram maximam narrat in eo ipso loco in honorem eius dedicatam, in quo ipse Urbem rite condidit; nam & sacrum ab eo institutum, adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis & Pinariis, familiae illae maxime inclitae celebrabant, quae tunc ea loca incolebant. Quod vero cum his, tum aliis ritibus ac caerimoniis, quas mox indicabo, adfuerint Etrusci Augures & Haruspices, clarissime omnium scribit Plutarchus, cuius testimonium lubet adferre (2): Ὁ δὲ Ῥωμύλος ἐν τῇ Ῥεμονίᾳ θάψας τὸν Ῥῶμον ὁμοῦ καὶ τοὺς τροφεῖς, ᾤκιζε τὴν πόλιν, ἐκ Τυῤῥηνίας μεταπεμψάμενος ἄνδρας ἱεροῖς τισι θεσμοῖς, καὶ γράμμασιν ὑφηγουμένοις ἕκαστα, καὶ διδάσκοντας, ὥσπερ ἐν τελετῇ. *Romulus postquam una cum nutriciis Remum in Remonia* (alii Remoria) *sepelivit, condidit Urbem, ex Etruria adcitis viris, qui velut in mysteriis, quidquid faciundum erat, caerimoniis quibusdam & scriptis perscripserunt, docueruntque.* At Dionysius Halicarnasseus, sublesta fide, nullam hoc loci de Etruscis a Romulo adcitis mentionem facit, & haec ipsa ita describit (3): *Satis deinde placata ratus Numina, convocatis in destinatum locum omnibus, circumscripsit collem figura quadrangula, iunctis ad aratrum bubus, mare & femina, ductoque sulco perpetuo, in quo fundanda erant moenia; unde Romanis hic mos circumarandi loca in condendis urbibus durat.* Verum dubitare nos minime sinit Plu-

(1) Fastorum Lib. IV. vers. 805. quod etiam factum memorat Dionysius Halicarnasseus Antiquit. Roman. Lib. I.

(2) In Vita Romuli.

(3) Loco supra memorato.

Plutarchus, qui ſententiae Varronis, docentis oppida in Latio Etruſco ritu fuiſſe condita, inhaeret, adcitos memorat ex Etruria viros, qui velut in myſteriis, quidquid in urbe condenda faciundum erat, caerimoniis quibuſdam & ſcriptis perſcripſerunt ac docuerunt.

IV. Etſi vero de ambitu conditae Vrbis a Romulo non ſatis conſtet, quibuſve terminis eam finierit; tamen quadrata figura eam deſignaſſe, minime dubium eſt, teſte Ennio, Plutarcho, & Dionyſio. A quo vero loco orſus ſit Romulus, ut ſulco moenia ſacrae Vrbis deſignaret, perſpicue declarat Tacitus (1): *Igitur a Foro Boario, ubi aheneum Tauri ſimulacrum adſpicimus (quia id genus animalium aratro ſubditur) ſulcus deſignandi oppidi coeptus, ut magnam Herculis aram complecteretur: inde certis ſpatiis interiecti lapides, per ima montis Palatini ad aram Conſi: mox ad Curias Veteres: tum ad Sacellum Larium.* Fabrettus vir peregregius circuitionem hanc, & progreſſionem e ritualibus Etruſcorum legibus, & praeſcriptionibus agnoſcit; a parte nimirum ſiniſtra in dexteram, quod ea naturae motus corporis maxime conveniat: & gemmam adfert (2), in qua exhiberi cenſet ipſum Romulum Vrbem condentem, agentemque aratrum in laevam partem, ſiniſtro pede preſſum: quo etiam motu corporis in numis expreſſum cernimus Commodum, qui Vrbis Romae conditor alter haberi voluit. Porro Forum Boarium ad Septentriones: aram Conſi, quae ad Metas Circi delituit, ad Occaſum: Curiam Veterem ad Meridiem, & verſus Caelium: ſacellum vero Larium, quod in ſumma Via ſacra, ad Orientem reſpexiſſe: rurſuſque Fori Boarii, quod itidem ab eodem Septentrionali latere, quo Boarium, adeoque ad ſiniſtram ſub Palatino progreſſionem factam fuiſſe. Ex Etruſcorum diſciplina profluxiſſe videtur, ut fauſtiora ea eſſent quae a laeva parte veniebant. Feſtus: *Siniſtrum in auſpicando ſignificare ait Ateius Capito laetum & proſperum auſpicium.* Idem in voce *ſiniſtrae aves* ita ſcribit: *Siniſtrumque eſt ſiniſtimum auſpicium, id eſt, quod ſinat fieri, Varro libro quinto Epiſtolicarum quaeſtionum, ait: a Deorum ſede, quum in meridiem ſpectes, ad ſiniſtram ſunt partes mundi exorientes, ad dextram occidentes, factum arbitror, ut ſiniſtra meliora auſpicia, quam dextra eſſe exiſtimentur: idem fere ſentiunt Sinnius Capito, & Cincius.*

Nec vacat myſteriis ipſa tauri & vaccae iunctio ad aratrum, quum haec ipſa ita fieri conſueviſſe, *religionis cauſa*, adfirmet Varro, cuius verba ſuperius adtulimus. Humanae ſobolis propagationem, diſpari ſexu conſociato, his indicari colligimus ex Ariſtotele

(1) Annalium Lib. XII. 24.

(2) De Col. Traiani Cap. VI. pag. 152.

le (1), e quo ſententiam ſuam ita depromſit Iſidorus (2): *Ideo urbs aratro circumdabatur diſpari ſexu iuvencorum, propter commixtionem familiarum, & imaginem ferentis, fructumque edentis.* Rationem aliam adfert Laurentius Lydus Philadelphienſis a Fabretto adlatus (3), nempe circumſcriptum murum iuncto tauro cum vacca; maſculo quidem adnexo ad agri latus, femina vero ad urbis partem; quaſi maſculos oporteat exteris eſſe terribiliores; feminas vero incolis fecundas. Idem fere ſentit Conſtantinus Manaſſes (4), nempe ut viri, quos taurus deſignat, clari evaderent foris: intus vero feminae fecundae domuſque cuſtodes eſſent, quas alba vacca cum albo tauro iuncta uno eodemque iugo praenotabat. Aratrum igitur egit ipſe Romulus: & laevo pede impoſito in ſtiva, ſulcum circumduxit. Priſcis Etruſcorum caerimoniis ac ritibus vomer, quo urbes deſignabantur, non ferreus, ſed aheneus eſſe debebat, id notante Carminio (5), cuius verba adfert Macrobius (6): *Tuſcos aheneo vomere uti, quum conderentur urbes, ſolitos, in Traiectitiis eorum ſacris invenio.* Inſtrumenta in condendis urbibus, utpote ſacra & bene ominata, repoſita ſacro in loco docet Feſtus in hac voce: *Quadrata Roma, in Palatio ante templum Apollinis dicitur, ubi repoſita ſunt, quae ſolent boni ominis gratia in Vrbe condenda adhiberi.* Praecipuas aratri, quod ſacrum erat (7), partes ita Virgilius enumerat (8), *burim, temonem, aures, dentale, iugum, ſtivam, rotas.* Quemadmodum vero aratro circumacto urbes condebantur; ita etiam aratro impreſſo evertebantur. Horatius (9):

——— altis urbibus ultimae
Stetere cauſae, cur perirent
Funditus, imprimeretque muris
Hoſtile aratrum exercitus inſolens.

V. In condendis urbibus, illud etiam, religionis cauſa, auctore Varrone, iuxta praeſcripta e Ritualibus Etruſcorum ſervatum adſtruimus, ut conditores interiori aratro circumagerent ſulcum, qui perpetua continuaque linea ducendus erat: ubi vero ad loca portarum ſtatuendarum veniſſent, vomere exemto, atque aratro ſublato, ſpatium illud intactum relinquerent, de quo nonnulla mox obſer-

(1) Politicor. Lib. I. Cap. I.
(2) Orig. Lib. XV. Cap. II.
(3) Cod. MS. de Colum. Traian. Cap. VI. pag. 153.
(4) Hunc vide adlatum in Paralip. Cap. I. Th. Dempſt. in Roſinum Ant. Rom. Lib. I.
(5) In Lib. III. de Italia.
(6) Saturnal. Lib. V. Cap. XIX.
(7) Auctor Libri de Origine Italiae, quem tribuunt Fabio Pictori, de quo Livius.
(8) Georgic. Lib. I. verſ. 170.
(9) Lib. I. Carm. Od. XVI.

observabimus. Hos ritus perspicue explicat Servius in illud Virgilii (1):

Interea Aeneas urbem designat aratro:

qui haec adnotat, adlata Catonis de Originibus auctoritate (2): *Conditores civitatis, taurum in dextram, vaccam intrinsecus iungebant: & incincti ritu Sabino, id est, togae parte caput velati, parte succincti, tenebant stivam incurvam; ut glebae omnes intrinsecus caderent: & ita, sulco ducto, loca murorum designabant, aratrum suspendentes circa loca portarum.* Id ipsum a Romulo factum memorat Plutarchus, qui etiam, quam opem alii comites Romulo contulerint, ita adnotat (3): *Conditor aratro aereum vomerem adiungit, iunctisque bobus, mare & femina, ipse circum lineamenta profundum inducit sulcum: sequentium munus est, ut excitatas ab aratro glebas intro vertant, nec ullam sinant extra ferri.* Peculiaris quoque Etruscorum ritus in designandis condendisque urbibus ille plane fuit, ut conditor in laevam circumageret aratrum, ut eversam terram intrinsecus egereret; glebas vero ab eo excitatas, qui conditorem sequebantur, introrsum verterent, nec ullam extra ferri sinerent. Sulcus circumagendo fiebat, qui moenium loca designaret, ut docet Ovidius (4):

Inde premens stivam designat moenia sulco,
Alba iugum niveo cum bove vacca tulit.

Quidquid terrae aratrum egesserat, fossam vocabant, ut docet Varronis adlatum testimonium: quam etiam eodem quo *caelum* nomine, atque *mundum* vocaverunt. Fabius Pictor (5) hanc fossam, quod per girum esset circumducta, *olympum* vocat; nam Graeci caelum *olympum* dicunt: *Adscito ex Etruria Vate atque Sacerdote olympum fecit, pomoeriumque sacravit, & aratro ab olympo in Vico Tusco per Palatium circumlato ab imo collis ad verticem quadratam Urbem signavit.* Haec ex antiquissima Aegyptiorum religione manasse crediderim; nam apud eos orbis ipse, & serpens in orbem circumvolutus aeternitatem praemonstrant: hinc credibile est, eosdem Aegyptios urbium conditores Deos, orbis symbolo eorum capiti imposito, designasse; nam orbem praefert Isis, & Apis, & alia simulacra in pluribus monumentis, ac praesertim in Bembina Tabula sculpta, quod etiam ab aliis observatum video (6). Hinc Diis tributa orbis in-

(1) Aeneid. Lib. V. vers. 755.
(2) Ibidem.
(3) In Romuli Vita.
(4) Fastor. Lib. IV. vers. 823.
(5) Lib. II.
(6) Vide Andream Cirinum de Urbe Roma Cap. I. pag. 27. in Thesauro Sallengriano.

instar post caput diademata, quae eos non solum divinitatem; sed etiam aeternitatem adeptos declarant. Huc facile crediderim Virgilium respexisse (1):

Romulus excipiet gentem, & Mavortia condet
Moenia, Romanosque suo de nomine dicet:
His ego nec metas rerum, nec tempora pono:
Imperium SINE FINE *dedi.* ————

Memorant etiam clarissimi Scriptores, in excavatam fossam colonos primitias omnium, quae in usu erant, ex sacris ritibus intulisse: ac postremo unumquemque ex ea, qua advenerat regione, partem aliquam terrae suae coniecisse ac conmiscuisse. Ovidius addit fruges a convocata multitudine in fossam coniectas, & aram excitatam a Romulo, novumque in ea ignem accensum (2):

Fossa fit ad solidum: fruges iaciuntur in ima,
Et de vicino terra petita solo.
Fossa repletur humo, plenaeque imponitur ara,
Et novus accenso funditur igne focus.

Quid vero in fossam in orbem factam iactae a colonis frugum primitiae, & terrarum particulae ex sacris Etruscorum Pontificum Libris designent, penetratis eorum aditis, aperire conatur Rhodiginus (3): *Fuit & in Comitio fossa, quam* MVNDVM *vocant, in quam orbicularem, Vrbe condita, omnium primitias, quibus lege, ut honestis, natura ut necessariis utebantur, coniici iussit Romulus: mox item terrae particulam, unde quis esset profectus, conferri: credo, ut sic in civitatis unius, ac patriae populum facilius coalescerent animi.* Perperam scribit Rhodiginus Romulum fecisse & in Comitio fossam, quum Plutarchus circa locum, ubi sua tempestate Comitium erat, fossam fecisse scribat: Βόθρος γὰρ ὠρύγη περὶ τὸ νῦν Κομίτιον κυκλοτερὴς. *Fossa rotunda ad locum, ubi nunc Comitium, est circumducta.* Hoc loco perperam interpretato, haud mirum si aliqui viri docti (4) censuere, fossam ipsam *Comitium* dictam. *Quiritium* dictam fossam, qua Ancus Martius urbem circumdedit, testatur Livius (5): *Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum, a planioribus aditu locis, Anci Regis opus est.* Sed ut in viam redeam, huic sacro ritui lumen aliquod,

(1) Aeneid. Lib. I. vers. 280.
(2) Fastorum Lib. IV. vers. 823.
(3) Lect. Antiq. Lib. I. Cap. VI.
(4) Andr. Cirinus de Vrbe Roma Cap. XXXIII.
(5) Lib. I. 33. Vide etiam Festum in voce *Quiritium*.

quod, ut opinor, adfundit, quod Livius (1) confilio Patrum a Romulo factum memorat, ut urbem novis populis augeret: *Vrbes quoque, ut cetera, ex infimo nafci: deinde, quas fua virtus ac Dii iuvent, magnas opes fibi magnumque nomen facere. Satis fcire, origini Romanae & Deos adfuiffe, & non defuturam virtutem: proinde ne gravarentur homines cum hominibus fanguinem & genus mifcere.* Conftantinus Manaffes (2) iniectum in foffam intra civitatem lutum fcribit, redditque facti a Romulo rationem; ut urbs ex alienis commodis crefceret. Etrufcorum igitur Pontificum praefcriptionibus ac ritibus primum fulcus iam animo ac mente metatus fiebat; mox foffa, & locus, qui aratro ductus & terrae impreffus fuiffet, quo quidem moenia ponere oportebat, facer erat. Summa vero diligentia cavebant, ne, exfcalpta terra, extrorfum glebae caderent; fed a fequentibus introrfum in defignatam urbem agerentur. Thomas Dempfterus, Antiquitatum Etrufcarum illuftrator egregius, licet non fatis limatus (3), non parum hallucinatur, qui foffam nihil aliud effe, quam fulcum, qui aratro circumducto imprimebatur, fcribit. Sed foffam a fulco, fulcum a foffa diverfum fuiffe, diferte docet Varro; fiebat enim fulcus interiori aratro circumacto: foffa autem ea erat, unde terram exfcalpferant: introrfum vero factam, murum vocabant: poftea, quum orbis fieret, urbs dicebatur, ab *urbo* vel *urvo*, aratri curvatura. *Vrvare* enim Feftus ex Ennio in Andromeda, *circumdare*, fcribit fignificare; *ab eo fulco, qui fit in urbe condenda urvo aratri, quae fit forma fimillima uncini curvationis buris & dentis, cui praefigitur vomer.* Id magis confonat, quam ab orbe tantum urbes dictas; utrumque tamen admittit Ifidorus (4): *Vrbs vocata ab orbe; quod antiquae civitates in orbem fiebant: vel ab urbo parte aratri, quo muri defignabantur: unde eft illud:*

„ Optavitque locum regno, & concludere fulco.

Sed ex adlatis Dionyfii & Plutarchi, itemque Ovidii luculentiffimis teftimoniis perfpicuum eft, inter fulcum & foffam difcrimen interceffiffe. Qua vero de caufa in foffam iacere folerent primitias omnium, & fruges, ex Servio colligere poffumus: qui, Calvo auctore, docet (5) Cererem urbium condendarum praefidem fuiffe; quod ea magnas urbes condiderit, fanctafque leges docuerit: *Nam ideo & aratri fulco clauditur civitas: vel quod eandem* (Cererem) *Terram volunt,* &

(1) Lib. I. 9.
(2) Hunc vide adlatum a Th. Dempftero ad Rofinum Ant. Rom. Lib. I. Cap. 1.
(3) De Etruria Regali Lib. III. Cap. XV.
(4) Origin. Lib. XV. Cap. II.
(5) In Lib. IV. Aeneid. verf. 58.

& in eadem urbes exstructas. Adde etiam, Cererem arandi, & fruges serendi artem docuisse. Praeerat etiam urbibus & arcibus Minerva: eiusque praesidium in condendis urbibus imploratum fuisse, testatur praenobile ex aere votivum donarium, quod adtuli in Museo Etrusco (1). Cernitur enim Minerva coronato capite stans prope aratorem: &, quod notatu dignum, Gorgonis amuletum, non in pectore; sed iuxta sinistrum brachium in aegide sculptum gestat. Hinc iugum iunctis bubus, mare & femina, & quae fuerit prisco aevo aratri figura, spectare, si quis velit, facile poterit.

VI. Peculiarem quoque ritum a conditoribus Latinarum urbium in veste, qua amicti erant, servatum docent veteres Scriptores. Siquidem cinctu Gabino sacrum huiusmodi opus peragere consueverunt. Id adnotat Servius, cuius integrum textum superius adduxi (2): *Incincti ritu Sabino, idest togae parte caput velati, parte succincti, tenebant stivam incurvuam*. Sed pro *ritu Sabino*, reponendum esse *ritu Gabino*, non dubitant doctiores Critici. Manilius consentit (3):

Urbibus augebit terras, iunctisque iuvencis
Moenia succinctus curvo describet aratro.

Gabinus vestium cultus iubebat, ut reiecta in tergum toga, una lacinia cingeret hominem. Mos succinctae huiusmodi vestis apud Gabios inde manavit, ac postea invaluit, si Servio credimus, qui hanc historiolam, ut censet Fabrettus (4) edidit, quod cives Gabini, inopinato a Campanis hostibus invasi, dum rem divinam facerent, togis sublatis, ne impedimento essent, ita ab aris ad bella profecti sunt. Hunc vestium cultum Etruscis minime ignotum; sed ab iisdem adhibitum, testantur marmorea anaglypha monumenta tum a Clarissimo Bonarrotio, tum a me in lucem edita; nam in his, qui sacra peragunt, itemque viri dignitate insignes tunicis succinctis spectantur, quae super cingulum sursum attractae, breviores fiunt. Eodem quoque vestium cultu Geniae in sepulcris Etruscis sculptae occurrunt. Gabino pariter habitu cinctuque Penates Deos ita effictos comperimus (5), obvoluta nimirum toga super humerum sinistrum, dextro nudo. Succincta veste amictum habes Genium Domesticum, de quo luculenter disserit V. C. Passerius in Classe IV. huius Operis. Gabinum cinctum non solum duces, & militares viri; sed Consules quoque antiquissimis temporibus bellum inducturi amplexati sunt. Virgilius (6):

Ipse

(1) Vol. I. Tab. CC.
(2) In Lib. V. Aeneid. vers. 755.
(3) Lib. IV. Astronom. vers. 553.
(4) De Columna Traiani Cap. IV. pag. 100.
(5) Persii Interpres Sat. V. vers. 31.
(6) Aeneid. Lib. VII. vers. 612.

Ipse Quirinali trabea , cinctuque Gabino
Insignis , reserat tridentia limina Consul .

Verum, haud forsitan inverisimile credi potest, Romulum, quemadmodum in condenda urbe , ita & in vestium cultu, Etruscum ritum secutum fuisse : quandoquidem Livius , postquam ab eo fundatam urbem narravit , Etruscorum regiae maiestatis insignia suscepisse ita commemorat (1) : *Rebus divinis rite perpetratis , vocataque ad concilium multitudine , quae coalescere in populi unius corpus nulla re , praeterquam legibus , poterat , iura dedit : quae ita sancta generi hominum agresti fore ratus , si seipse venerabilem insignibus imperii fecisset , cum cetero habitu se augustiorem , tum maxime lictoribus duodecim sumtis , fecit . Alii ab numero avium , quae augurio regnum portenderant , eum secutum numerum putant . me haud poenitet eorum sententiae esse , quibus & apparitores & hoc genus ab Etruscis finitimis , unde sella curulis , unde toga praetexta sumta est , numerum quoque ipsum ductum placet : & ita habuisse Etruscos , quod , ex duodecim populis communiter creato rege , singulos singuli populi lictores dederint .*

VII. Tanta fuit conditae a Romulo Vrbis dignitas , ut solo communi Vrbis nomine Roma intelligeretur . Quod ei impositum est nomen , arcanum fuit , illudque evulgare nefas esse , Rituales Libri edixere , quod docet Plinius (2) : *Romae nomen alterum dicere arcanis caerimoniis nefas habetur*. Cum Plinio concordat Solinus (3). Ignotum quoque Deum , in cuius tutela Vrbs fuit , esse voluerunt , ne bello vexata ab hostibus tutelare Numen evocaretur (4) . Genius Vrbis ipsa Vrbs credita est . Genium suum singula loca , Imperatores, domus , familiae , populi , theatra , nymphaea , fontes , regna , provinciae , municipia , coloniae , centuriae , collegia , thesauri , demum sepulcra habebant , quorum frequens mentio in scriptis antiquis marmoribus habetur . In Dearum numerum aeternam Vrbem Romani consecrarunt , totoque orbe templa , aras , Sacerdotes , & annua sacra promeruisse legimus . Conditores quoque urbium in numerum Deorum receptos , divinisque honoribus cultos luculentis exemplis universa docet vetustas : quae omnia , ne extra choream nunc agam , eruditis viris uberrime explicanda relinquo .

CA-

(1) Lib. I. 8.
(2) Histor. Natur. Lib. III. Cap. V.
(3) Cap. I. Vide etiam Politianum Lib. I. Epistol. II.
(4) V. Macrob. Saturnal. Lib. III. Cap. XI.

CAPUT II.

De Urbium antiquarum Moenibus, Pomoerio, & Cippis sive Terminis.

I. EXpofitis Etrufcis ritibus, quos Varro, Romanorum Scriptorum doctiffimus, in condendis urbibus fervatos in Latio docet, quos etiam Etrufcarum urbium conditores fervaffe minime dubitare poffumus; ad moenia primum, mox ad pomoerium & cippos, de quibus fermo inftituendus eft, gradum facio. In ipfis quoque moenibus ponendis, quae prifca Tufcorum Religio, ac facrorum rituum difciplina iubebat docebatque, veteres Latinos perfeciffe, graviffimi Scriptores teftantur. Moenia eum locum occupare debebant, quem fulcus & foffa defignaverat: quem locum facrum profecto fuiffe iam obfervavimus. Neque pigeat ipfum Varronis textum iterum audire: *Oppida condebant in Latio, ETRUSCO RITU, multa, id eft iunctis bubus, tauro & vacca interiori aratro circumagebant fulcum: hoc faciebant RELIGIONIS CAUSA die aufpicato, ut foffa & muro effent munita: terram unde exfcalpferant, foffam vocabant, & introrfum factum, murum: poftea quod fiebat orbis, urbs.* Munimenta igitur urbis, quae moenia, foffae, aggeres, & vallum ptaeftabant, ab ipfa Religione eiufque praefcriptis pendebant. Fundamenta murorum non fine aufpiciis iacta, docet Iulius Solinus (1), de Vrbe a Romulo condita verba faciens: *Aufpicato fundamenta murorum iecit duodeviginti annos natus.*

II. Ritus ufurpati in iaciendis templorum fundamentis, hifce murorum condendorum ritibus lucem conferre poffunt. Infignis exftat facrarum caerimoniarum defcriptio penes Tacitum (2), qui imperante Vefpafiano Capitolinum templum reftitutum memorat: *Curam reftituendi Capitolii in L. Veftinium confert, equeftris ordinis virum; fed auctoritate famaque inter proceres. Ab eo contracti Harufpices, monuere, ut reliquiae prioris delubri in paludes aveherentur, templum iifdem veftigiis fifteretur: nolle Deos mutari veterem formam. Vndecimo Kalendas Iunias, ferena luce, fpatium omne quod templo dedicabatur, evinctum vittis coronifque. Ingreffi milites, quis faufta nomina, felicibus ramis: dein Virgines Veftales, cum pueris puellifque patrimis matrimifque, aqua rivis & fontibus amnibufque haufta, perluere. Tum Helvidius Prifcus Praetor, praeeunte Plautio Aeliano Pontifice, luftrata fuovetaurilibus area, & fuper cefpitem redditis extis, Iovem, Iunonem, Minervam,* prae-

(1) Polyhift. Cap. 1.

(2) Annal. Lib. IV. 53.

praesidesque imperii Deos precatus uti coepta prosperarent, sedesque suas pietate hominum inchoatas, divina ope adtollerent: vittas, queis ligatus lapis innexique funes erant, contigit. Simul ceteri Magistratus, & Sacerdotes, & Senatus, & Eques, & magna pars populi, studio laetitiaque connixi, saxum ingens traxere: partimque iniectae fundamentis argenti aurique stipes, & metallorum primitiae nullis fornacibus victae, sed ut gignuntur. Praedixere Haruspices, ne temeraretur opus saxo aurove in aliud destinato. Lapidem, quem in fundamentis iaciebant veteres, *auspicalem* dixere, idque factum in templis fundandis solemni Pontificis precatione, docet antiquis litteris scriptum marmor in Thesauro Gruteriano (1).

III. Pontificio Etruscorum iure, quod Latini amplexati sunt, non solum illud totum terrae spatium aratro designatum a conditoribus urbium, quod murus ambitu occupare debebat, sacrum & inviolabile; sed etiam murus ipse sacer, nulloque ausu aut crimine violandus censebatur, auctore Plutarcho (2), qui *ἀβέλεκον καὶ ἱερὸν* habitum fuisse scribit. Varronis sententiam laudat Plutarchus, qui muros ea de causa sacros existimandos censet, quod pro his pugnare alacrius cives debeant, mortemque etiam oppetere. Pro patriae salute & incolumitate Decii, Curtius, & Scaevola se devoverunt (3). Hinc Romulus fratrem Remum interemit, quod, ut vulgatior est fama, ludibrio fratris transiluisset muros (4), atque ita sacrum locum transcendendo profanum reddidisset. Profecto sacros muros effeciebat Religio ipsa, sacri item ritus, tum auspicia atque auguria, tum etiam quia tota urbs patrii Numinis tutelaris templum, aliorumque Deorum, quorum in ipsa urbe condenda opem invocationibus postulaverant, aedes quodammodo censebatur. Quod vero discrimen inter moenia & portas urbium intersit, paullo inferius ex antiquis monumentis depromam. Inter leges a Romulo latas, illam, dummodo vera sit, adferunt, qua cautum est: MOENIA SACROSANCTA SVNTO. (5) Quid vero *sacrosanctum* sit, meritoque ita dici possit, docet Cicero (6): *Sacrosanctum nihil esse potest nisi quod populus plebesve sanxisset. Deinde sanctiones sacrandae sunt aut genere ipso, aut obtestatione & consecratione legis, aut poenae, quum caput eius, qui contra fecit, consecratur*.

IV. Neque tantum moenia urbium *sacra*, verum etiam *sancta* habita sunt. Auctor mihi Festus, qui haec scribit ex Gallo Aelio (7): *Inter* sacrum *autem &* sanctum & religiosum *differentias bel-*

(1) Pag. XXIX. 5.
(2) Quaest. Roman. Cap. XXVII.
(3) Livium vide Lib. II. & VIII. & X. Val. Maximum Lib. V. Cap. VI.
(4) Ex eodem Livio Lib. I. 7. quod etiam Plutarchus & Diony. Halicarn. scribunt.
(5) Vide Marlianum Vrbis Romae Topographia Lib. II. Cap. VIII.
(6) Pro Balbo 14.
(7) In voce *Religiosus*.

bellissime refert . Sacrum aedificium , consecratum Deo . Sanctum murum , qui sit circum oppidum . Religiosum sepulcrum , ubi mortuus sepultus aut humatus sit , satis constare ait ; sed ita portione quadam & temporibus eadem videri posse . Siquidem quod sacrum *est , idem , lege aut instituto maiorum ,* sanctum *esse putant , ut violari id sine poena non possit . Idem* religiosum *quoque esse , quoniam sit aliquid , quo ibi homini facere non liceat : quod si faciat , adversus Deorum voluntatem videatur facere . Similiter de muro & sepulcro debere observari , ut eadem &* sacra & sancta & religiosa *fiant ; sed eo modo , quod supra expositum est , quum de* sacro *diximus .* Interdum generali potestate *sanctum* , qua & pro *sacro* ponitur , ut apud Ciceronem (1) observat V. C. Georgius d' Arnaud (2) : *Urbis muri , quos , vos Pontifices* SANCTOS *esse dicitis , diligentiusque Urbem religione , quam ipsis moenibus cingitis .* Non raro etiam haec coniunguntur , quod factum a Tullio animadvertimus (3) : *Id semper populo Romano , semper Senatui , semper ipsis Diis immortalibus , satis* SANCTUM *, satis* AUGUSTUM *, satis* RELIGIOSUM *esse visum est .* Veteres Iureconsulti moenibus dumtaxat sanctitatem tribuunt (4): *Sanctae res , veluti muri : & portae quodammodo divini iuris sunt .* Portis sanctitatem non tribuerunt Etrusci , eorumque exemplo Latini , ut mox dicam . Quando vero portae *sanctae* dicuntur , ibi *sanctum* pro *sacro* usurpatum docti viri volunt : quam distinctionem docet Festus (5) : *Rituales nominantur Etruscorum Libri , in quibus perscriptum est , quo ritu condantur urbes , arae , aedes sacrentur , qua* SANCTITATE MURI *, quo iure portae , quo modo tribus , curiae , centuriae distribuantur , exercitus constituantur , ordinentur , ceteraque eiusmodi ad bellum ac pacem pertinentia .* Sacra erat ipsa aratio , captatis auguriis facta , post quam murum faciebant , auctore M. Catone (6) : *Captato augurio , qui urbem novam condebat , tauro & vacca arabat : ubi arasset , murum faciebat : ubi portam volebat esse , aratrum tollebat , & portam vocabat .* Adpellantur etiam a Virgilio (7) Latini Regis moenia AUGUSTA , id est augurio consecrata , ut explicat Servius , eodem Etruscorum ritu , sine dubio , aedificata :

Tum satus Anchisa delectos ordine ab omni
Centum Oratores AUGUSTA AD MOENIA *Regis*
Ire iubet , ramis velatos Palladis omnes .
Donaque ferre viro , pacemque exposcere Teucris .

 V. Moe-

(1) De Nat. Deorum Lib. V. cap. ult.
(2) Variarum Coniect. Lib. I. Cap. xv.
(3) De Haruspic. Resp. 6.
(4) Gaius, exscript. ab Iustinian. §.10. Inst. de R. D. & A. E. D. ait in l. 1. D. de D. R.
(5) In voce *Rituales*.
(6) In Fragmentis.
(7) Aeneid. Lib. VII. vers. 153.

V. Moenia a *muniendo* dicta conſtat ; quia his munimur adverſus hoſtes. Varro etymon confirmat (1): *Opere muniebant moenia, quò munitius eſſet oppidum*. Voſſius (2) *munio*, ab ἀμύνω, hoc eſt *tueor*, *defendo*, ex Servio deducit. Veteres *moenire*, pro *munire* dixerunt. Plautus (3):

Ita vinclis cuſtodiiſque circum moeniti ſumus.

A *moenus*, ut notat Voſſius, factum *moerus*, converſo *n* in *r*: at *moerus*, ut Servius adnotat (4), quia veteres pleraque eorum, quae nos per *u* dicimus, per *oe* diphthongon pronuntiarunt. Hinc *coerare*, pro *curare*. Virgilius *moerorum*, pro *murorum* dixit (5):

Quin intra portas, atque ipſis praelia miſcent
Aggeribus moerorum. ——————

Moerus vero a μοῖρα, id eſt *pars*; quia *quiſque pro rata parte muros exſtruebat, reficiebat ac tutabatur*. Murorum tutamenta ac propugnacula fuere aggeres, valla, turres, foſſae. Hinc ortum praecellentium militum decus, coronae vallares: murales quoque his dono datae ex auro, qui primi, dum urbs caperetur, muros conſcendiſſent (6). In aedificandis muris & primos & praeſtantes in Italia fuiſſe Etruſcos oſtendi, & infra clarius oſtendam.

VI. A *moero*, hoc eſt *muro*, dictum *pomoerium* cenſent veteres Grammatici. Pomoerium ex Etruſcorum religione locus ſacer fuit, nullis profanis uſibus ac negotiis violabilis: eratque illud ſpatium terrae intra & extra deſcriptam foſſam (7). Ex recitatis Varronis verbis, pomoerii locum & religionem diſcimus: *Quod erat poſt murum, pomoerium dictum, eoque auſpicia urbana finiuntur*. Aulus Gellius pomoerii definitionem, ſeu potius ſententiam adfert (8): *Pomoerium quid eſſet, Augures Populi Romani, qui libros de Auſpiciis ſcripſerunt, iſtiuſmodi ſententia definierunt: „Pomoerium, eſt locus intra agrum effatum „per totius Urbis circuitum pone muros, regionibus certis determinatus, qui „facit finem urbani auſpicii*. Qua autem de cauſa pomoerium poneretur, docet Livius mox adferendus; ne ſcilicet interiori parte aedificia moenibus continuarentur; & extrinſecus puri aliquid ab humano cultu pateret ſoli. Nefas enim intra pomoerium auſpicato conditum profana negotia habere: quod etiam adnotat Laelius Fe-

(1) Lib. IV. de Lingua Lat.
(2) In Etymol. L. L. v. MOENIA.
(3) In Captiveis Act. II. Sc. I.
(4) In Lib. X. Aeneid. verſ. 13.
(5) Ibidem.
(6) Gellium Lib. V. Cap. VI. Noct. Attic.
(7) Fabius Pictor, auctor ſuppoſititius, pomoerii auctorem Ianum facit. Id etiam repetendum ſuperius in Notis pag. 9.
(8) Noct. Attic. Lib. XIII. Cap. XV.

Felix apud eumdem Gellium (1): *Centuriata Comitia intra pomoerium fieri nefas esse; quia exercitum extra urbem imperari oporteat: intra Vrbem imperari ius non sit*. Festus pomoerium *postmurium* & *promurium* dictum scribit: *Prosimurium* (alii Codices *postmurium*) *Pontificale pomerium, ubi Pontifices auspicabantur. Dictum autem pomerium, quasi promurum* (alii Codices *postmurum*) *id est proximum muro*. Quum vario modo Scriptores declarent pomoerii locum (nam aliqui *post murum*, alii *prope murum*, alii *proximum muro*, seu *circa murum* definiunt) nil mirum, si ex recentioribus aliqui docti homines pomoerium extra muros, alii intra muros Vrbis statuerunt. Sententiae Onuphrii Panvinii, magni nominis & doctrinae viri (2), lubens inhaereo, qui pomerium tam intra, quam extra Vrbis murum fuisse censet: quo in loco, utpote auguriis & auspiciis consecrato, nullum plane fieri aedificium patiebantur. Nil ad hanc litem dirimendam illustrius & opportunius Livii auctoritate, qui Vrbem aggere, fossis & muro circumdatam a Servio Tullo describens, ita pomoerium ab eo amplificatum, & quid sit pomoerium docet (3): *Pomoerium, verbi vim solam intuentes, post moerium interpretantur esse. Est autem magis circa murum locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant; ut neque interiore parte aedificia moenibus continuarentur, quae nunc vulgo etiam coniungunt: & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id, pomoerium Romani adpellarunt: & in urbis incremento semper, quantum moenia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur*. Plutarchus habet (4): Πομήριον, ὄπιθεν τείχους, καὶ μετὰ τεῖχος. *Pomoerium post muros, & prope muros*. Quum Varro doceat pomoerio auspicia urbana finiri; patet ea finem habuisse non muro, sed pomoerio. Sed cum intra, tum extra Vrbem pomoerium fuisse, diserte docet alio in loco Livius (5): *I, lictor, colliga manus, quae paullo ante armatae imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis huius. Arbori infelici suspende: verbera vel intra pomoerium, modo inter pila & spolia hostium: vel extra pomoerium, modo intra sepulcra Curiatiorum*.

VII. Pomoerii sacrum locum, ut facile cognoscerent omnes, quo ambitu urbana auspicia finirentur, cippis ac terminis tamquam limitibus circumseptum fuisse, docet adlatis a me locis Varro (6), qui

(1) Noct. Attic. Lib. XV. Cap. XXVII.
(2) De Vrbe Roma pag. 21.
(3) Lib. I. 44.
(4) In Vita Romuli.
(5) Lib. I. 26.
(6) Lib. IV. de Ling. Lat.

aetate ſua adhuc incolumes erant : *Cippi pomoerii ſtant & circum Ardeam , & circum Romam* . Livius locum pomoerii certis circa terminis augurato conſecratum fuiſſe , ita memorat : *Eſt autem* (pomoerium) *magis circa murum locus , quem in condendis urbibus , quondam Etruſci , qua murum ducturi erant , certis circa terminis augurato conſecrabant* . Ex Etruſcorum inſtituto ſacros fuiſſe & hos pomoerii terminos, ac cippos , coniicio ; quandoquidem Scriptores rei Agrariae in privatis agris terminos , ſtellas , & arcas conſecratas , item ſacrificio facto terminos poſitos ſcribunt. Sed egregium Siculi Flacci teſtimonium adferre perlubet, ex ipſis priſcae religionis arcanis ritibus ac caerimoniis magna ex parte Etruſcis depromtum (1) : „ Quum „ enim terminos diſponerent, ipſos quidem lapides in ſolidam ter„ ram rectos conlocabant proxime ea loca , quibus foſſis factis de„ fixuri eos erant , & unguento velaminibuſque & coronis eos co„ ronabant. In foſſis autem , in quibus poſituri eos erant , ſacrificio „ facto , hoſtiaque immaculata caeſa , facibus ardentibus in*iectis* „ foſſa cooper*a*ti ſanguinem inſtillabant , eoque thura & fruges „ iactabant : favos quoque & vinum , aliaque quibus conſuetudo „ eſt terminis ſacrum fieri [in foſſa adiiciebant] : conſumtiſque „ omnibus dapibus igne , ſuper calentes reliquias lapides conloca„ bant , atque ita diligenti cura confirmabant , adiectis etiam qui„ buſdam ſaxorum fragminibus circumcalcabant , quo firmius ſta„ rent. Tale ergo ſacrificium domini , inter quos fines dirimeban„ tur , faciebant . Nam & ſi in trifinium, id eſt, in eum locum, „ quem tres poſſeſſores adtingebant , termini ponebantur , omnes „ tres ſacrum faciebant : quique alii in confinio domini erant , „ omnes ex convenientia terminos ponebant, & ſacrum faciebant. „ Termini tum in agris , tum circa religioſum ſepulcri locum poſiti in acumen deſinentes , tutulum referebant , qui ſacer erat ; quare Diis & Flamini Diali veteres eum tribuerunt. Credibile eſt , pomoerii quoque terminos litteris inſcriptos fuiſſe . Pomoerii fines proferre ac promovere poterant Conſules , Imperatores Caeſares , & hi tantum , qui Rempublicam agris ab hoſtibus captis auxiſſent . Vetuſta marmora non adfero , quae pomoerium ampliatum terminatumque memorant ; nam & in Gruteriano Theſauro (2) , & a Dempſtero adducuntur (3) .

CA-

(1) De condit. agrorum .
(2) Pag. CXCVI. 1. 2. 3. 4. & pag. CCXLIV.
(3) De Etr. Reg. Lib. III. Cap. XVI.

C A P U T III.

De Etruſcorum antiquorum in re aedificatoria ingenio, induſtria, peritia, & in condendis urbium moenibus magnificentia.

I. OStendimus in ſuperiore capite, fulgida face praelucente mihi Varrone, aliiſque celeberrimis Scriptoribus, qui fuerint in condendis urbium moenibus Etruſci ritus: nunc de eorumdem Etruſcorum moenium ſtructura diſſerendum eſt. Inter eximias Tyrrhenorum laudes ea ſummum decus & gloriam iiſdem adferre videtur, quod omnium primi τειχυποιΐαν, artem nempe exſtruendi moenia, excogitarint, atque Italis monſtrarint: quod ſcribit Lycophronis Scholiaſtes (1): Τύρσεις. τὸ τεῖχος, ὅτι Τυρσηνοὶ πρῶτον. ἐφοῦρον τὴν τειχοποιΐαν. Hunc ipſum locum mihi indicavit Ludovicus Caelius Rhodiginus (2), quum de lucernis & candelabris Tuſcorum ſermonem interſeruiſſet: Lychniae, *id eſt* candelabra *Tyrrhenorum, commendationis videntur habuiſſe plurimum; quippe Tyrrhenos laudant Graeci, ut* φιλοτέχνας, *id eſt* artium ſtudioſos. *Nam & moenia ſubſtruere, id eſt* τειχοποιΐαν *excogitaſſe, omnium primi feruntur Tyrrheni, quod ſcribit Lycophronis Interpres; unde factum, ut pro* muro *dicatur* tyrſis. *Quin, inquit Dionyſius, ab Tyrrhenis denſius exſtructae domus vocantur* tyrſes: *quod obſervarunt Graeci quoque. Sed & hinc conciliatum Tyrrhenis nomen, produnt nonnulli ab* tyrſium *munimentis: veluti* moſſynoecis *in Aſia, de turribus ligneis, quas* moſſynos *dicunt*. Tyrſes *nominat Xenophon quoque*. Scriptores vetuſtiſſimi Homerus, Heſiodus, Herodotus, Thucidides, aliique, quos enumerat Bochartus (3); pro Tyrrhenis & Tyrrhenia Τυρσήνους *Tyrſenos* ſcribunt & Τυρσηνίαν *Tyrſeniam*: nempe, ſi Dionyſio credimus, ἀπὸ τῶν ἐρυμάτων ἃ πρῶτοι τῶν τῇδε οἰκούντων κατασκευάσαντο: *a munitionibus, quas accolarum primi exſtruxerunt*. Hae enim munitiones, eodem auctore, τύρσεις *tyrſes*, id eſt, *turres* dicuntur tam Tuſco ſermone, quam Graeco. In muris exſtruendis praeſtantes quoque fuere Tyrrheni Pelaſgici generis, quorum ſtudio & arte, quum nondum Athenae Graecis artificibus florerent, conſtructum *Pelaſgicum murum* Athenis laudat Heſychius.

II. Moenium decus ac maieſtatem augent foſſae; ſed & in foſ-

(1) Ad verſ. 717. Caſsandrae.
(2) Lect. Antiquar. Lib. VI. Cap. XVIII.
(3) Geograph. Sacr. Lib. I. Cap. XXXIII.

foſſis faciundis praecelluiſſe omnibuſque exemplo praeiviſſe Tuſcos, docet Plinius (1) : qui tamen de foſſis tantum ad aquas ne exundarent, intra flumina coërcendas, factis aggeribus ac ſepimentis, agit : *Proximum inde oſtium Capraſiae : deinde Sagis : dein Volane, quod ante Olane vocabatur. Omnia ea flumina* FOSSASQVE *primi a Sagi* (alii Codices *Aſagi*) *fecere* TVSCI, *egeſto amnis impetu per tranſverſum in Hatrianorum paludes*, *quae* ſeptem maria *adpellantur*, *nobili portu oppidi Tuſcorum Hatriae*, *a quo Hatriaticum mare ante adpellabatur*, *quod nunc Hadriaticum*. In hunc Plinii locum V. C. Alexius Symmachus Mazochius multa erudite adnotavit (2). Foſſas maximo praeſidio urbibus fuiſſe conſtat : quum enim duo machinarum eſſent genera ; unum, cuius ictu impulſuque proſternerent opus ; alterum quo ſubfodiebant muros ac ſubſtruebant, utriſque, ut obſervat Florentinus Vitruvius Leo Baptiſta Albertius (3), magna ex parte providebatur non muro magis quam foſſa : quam latam & admodum profundam eſſe voluerunt. Haec ſequiore quoque aevo ſervaſſe maiores noſtros, quum urbem tertio moeniis ampliaſſent, nempe his quas cernimus, docet inſcriptum marmor, quod in moeniis inſertum ad hoc tempus cernimus inter portam, quae *Pinti* dicitur & portam Crucis. In utroque marmoris angulo ſuperius ſculpta ſunt hinc inſignia Reipublicae Florentinae, nempe Lilium, hinc Communis ſeu Populi, nempe Crux (4). Characteres, ut aiunt, Gothicos imitantur, qui accurate typis noſtris repraeſentari non poſſunt.

ANNI DÑI MCCCX ĪDICTIONE
VIII. LA VIA DEL COMVNE DEN
TRO ALE MVRA. E b'ɀ XVI. E LE MV
RA GROSSE b'ɀ III. ꝛ MEZZO E FOSSI
AMPII IN BOCCHA E COL GIETTO b'ɀ
XXXV. E LA VIA DI FVORI SV LA FOS
SA b'ɀ XIII. ꝛ MEZZO E LE FOSSETTE
DA LA VIA A. LE CAMPORA b'ɀ II. E
MEZZO E COSI DE ESSERE IN TVTTO
b'ɀ LXX. E MEZZO

III.

(1) Hiſt. Nat. Lib. III. Cap. XVI.

(2) Vide Tom. III. Diſsert. Nobilis Etruſcae Academiae Cortonenſis, in qua Diſſert. I. *Sopra l' Origine de' Tirreni* §. 1. pag. 21. cuius auctor idem praelaudatus Can. Mazochius.

(3) De Re aedificatoria Lib. IV.

(4) Hanc Inſcriptionem ipſe accurate delineavi, & apographum dono dedi Societati Columbariae Florentinae Academiae. Vide Annale III. anni MDCCXXXVII. pag. 10.

III. Moenia, ut operum aeternitati prospicerent, veteres Tusci e quadratis lapidibus construxerunt. Servant & ipsa moenia regulas Tuscanicae Architecturae, sive spectes eorum fundamenta, sive amplitudinem, crassitudinem & constructionem, sive etiam turres & munitiones, de quibus Vitruvius (1). Sed ad rem nostram, quid de moeniis Etruscarum urbium scribat praelaudatus Florentinus Vitruvius, exponendum est (2): „ Moenibus veteres, praesertim populi „ Etruriae, quadratum, eundemque vastissimum lapidem probavere: „ quod ipsum Athenae quoque, auctore Themistocle, usurparunt „ ad Pyreum. Visuntur & vetusta oppida, cum Etruriae, tum & „ Umbriae, tum etiam apud Hernicos, lapide adstructa praegran- „ di, incerto & vasto: quod mihi quidem opus vehementer pro- „ batur; quandam enim praesefert rigiditatem severissimae vetusta- „ tis, quae urbibus ornamento est. Ac velim quidem eiusmodi esse „ urbis murum; ut, eo spectato, horreat hostis, & mox diffidens „ abscedat. Maiestatem adferet latissima profundaque fossa, ripis „ abruptis coërcita muro, qualem ad Babylonem fuisse ferunt, cu- „ bitos regios latam quadraginta, & profundam plus centum. Au- „ gebit maiestatem altitudo & crassitudo moenium, qualia fecisse „ legimus Ninum, Semiramim, Tigranem, & plerosque omnes, „ qui animo ad magnificentiam propensi fuerunt. In turribus & „ decursoriis moenium Romae vidimus pavimenta picta opere „ tessellato, & parietes crustatos venustissime. Coronarum vero & „ crustationum deliciae moenibus non debentur; sed pro coronis „ paullo abstrusiores aliqui praelongi lapides ad regulam & libel- „ lam prominebunt. Pro crustatione autem, tametsi asperitas fron- „ tis ultro contumax & quasi minitabunda perstabit; velim tamen „ lapides ita iunctos esse ad angulos lineasque mutuas, ut adstru- „ cta, nusquam hiatibus dehonestentur. Id commodissime adseque- „ mur regula Dorica, cui similem oportere legem esse, aiebat „ Aristoteles; ea enim erat plumbea, flexibilis; nam quum habe- „ rent illi quidem apud se lapides praeduros & intractabiles, im- „ pensae ac labori parcentes, non ad rectos angulos dolabant gle- „ bas; sed incertis ordinibus, uti se quisque cubilia caperet, ad- „ ponebant: ea re, quia circumferre lapidem, quoad locos idoneos „ & sedem aptam captassent, laboriosissimum esset, flexibilem hu- „ iusmodi regulam adpingebant: angulumque lateraque iungendi „ lapidis concingebant, & obflexa pro norma utebantur, qua stru- „ ctorum lapidum intervacua praetentarent, usurparentque locos, „ ubi copulandum lapidem confirmarent, atque deinceps interfere- „ rent.

(1) Lib. I. Cap. III.

(2) De Architect. Lib. VII. Cap. II.

„ rent. Tum & venerationis gratia intra pomoeria, & pro muris „ velim patulam circumſcribi viam, ſacrarique publicae libertati: „ quam quidem ne foſſa, ne pariete, ne ſepto, neve arbuſto qui- „ dem homo quivis impune compediat.

IV. Quod ſi moenia & foſſas Etruſci omnium primi Italis oſtenderunt, ut cives ab hoſtibus tuerentur, eorum quoque valetudini conſultum iri urbium ſitu cenſuerunt; quare in locis arduis & adceſſu difficillimis eas condiderunt. Laudat Dionyſius Veios, Etruſcorum urbem potentiſſimam, quam diſtaſſe ſcribit ab Vrbe centeſimo lapide, nec fuiſſe Athenis minorem, fundatam in excelſo & undique praerupto ſcopulo. Hanc Romuli exercitus, quum veteranos viciſſet, proſecutus fuſos hoſtes ad moenia, ut eam vidit muris validam, ac ſitu ipſo munitam, abſtinuit. Vrbes editis in locis conditae, ut etiam obſervat Ariſtoteles (1), caelo puriore, adeoque perpetua ſalubritate fruuntur; ſed in editis locis atque in ipſis montibus quum urbes conderent, adeo ſagaces fuere Tuſci, ut planitiem quandam exquirerent; quam praecipuae Vrbes Etruriae obtinent. Multa vero incommoda urbes illae patiuntur, quae in plano conſtitutae fuere, quae Leo Baptiſta Albertius enumerat.

V. Non omnes tamen Etruſcorum urbes aequum ambitum & partium diſtributionem; ſed variam, ſeu rotundam, ſeu polygonam ſervant. De his praelaudatus Leo Baptiſta Albertius (2): „ Veteres „ Architecti oppidis circumdandis, murorum angulos improbarunt; „ quod hoſtibus laceſſentibus magis quam incolis defendentibus opi- „ tulentur: quod item ad machinarum iniurias tolerandas ſint ne- „ quaquam validi. Et certe anguli ad inſidias atque telorum miſ- „ ſiones expugnatoribus nonnihil conferunt, ubi excurrendi & ſe ſe „ recipiendi facultas praeſtetur. Montanis autem urbibus iidem „ maximo interdum praeſidio ſunt, ubi ſe adverſus viarum oc- „ curſus offerunt. Ad PERVSIAM urbem celebrem, quia vicos hac „ illac quaſi a manu diſpanſos digitos per obductos calles porrigat, „ ſi volet hoſtis anguli frontem petere, non patebit illic ubi multa „ inceſſet manu, & quaſi aliqua ſubinſidente arce exceptus, tela „ eruptioneſque non perferet. Itaque non locis omnibus circumdan- „ dae urbis una eademque ratio eſt. „ Vrbes conditas in edita rupe, ac praecipiti damnat idem Albertius: „ Alii praecipitiis loco- „ rum eſſe urbis latus finiendum monent. Sed praecipitia ipſa fer- „ me omnia, quam ex ſe contra motus, & tempeſtates invalida „ ſint, monſtrant cum alibi pleraque oppida; tum & in Etruria „ VOLA-

(1) Politicor. Lib. VII. Cap. 11.

(2) De Re aedificat. Lib. IV. Cap. 11.

„ VOLATERRAE ; labuntur enim temporum ductu, & quae impo-„ sueris, trahunt in ruinam.

VI. Nec tantum civium saluti & tutelae Tusci in condendis urbibus perspexere ; verum etiam frenis iniectis iniquorum hominum licentiae, castitate, & morum sanctitate, Religionem sartam tectam esse voluerunt. Templa siquidem ex vetere disciplina, quam etiam Romani observarunt, non omnibus Diis omni in loco ponenda censuere. Nam Deos quidem, qui paci, qui pudicitiae, qui bonis artibus praeessent, intra moenium septa collocandos putarunt : qui autem voluptates, rixas, incendia cierent, excludendos sanxerunt. Praestat hac de re Vitruvii Pollionis testimonium adferre (1) : *Id autem etiam Etruscis Haruspicibus, disciplinarum scriptis, ita est edictum : extra murum Veneris, Vulcani, Martis fana ideo collocari, uti non insuescat in urbe adolescentibus seu matribus familiarum Venerea libido, Vulcanique vi e moenibus, religionibus & sacrificiis evocata, ab timore incendiorum aedificia videantur liberari. Martis vero divinitas, quum sit extra moenia dedicata, non erit inter cives armigera dissensio ; sed ab hostibus ea defensa & belli periculo, conservabit. Item Cereri extra urbem loco, quo non semper homines, nisi per sacrificium, necesse habeant adire : cum religione caste sanctisque moribus is locus debet tueri*. Tantum studium antiquis Tuscis, non solum observandae, tuendaeque, verum etiam amplificandae Religionis fuit.

VII. Singulae vero urbes, praeter fatales Genios, ad tutelam Deos sibi adsciverunt, quos ignotis nominibus arcanisque sacris devenerati sunt, ne, uti superius diximus, evocati, obsessa urbe, captaque ad hostes migrarent, & ita sacrilegia evitarent (2). Evocandi religiosos ritus tum apud Etruscos, tum apud veteres Latinos & Romanos solemni aliqua formula usurpatos, docet Plinius (3) : *Exstat Annalium memoria, sacris quibusdam & precationibus vel cogi fulmina, vel impetrari. Vetus fama Etruriae est, impetratum Vulsinios urbem agris depopulatis, subeunte monstro, quod vocavere Voltam : evocatum & a Porsena suo rege : & ante eum a Numa saepius hoc factitatum, ut primo Annalium suorum tradit L. Piso gravis auctor*. Maximos Deos, omnium gentium consensu receptos, *Consentes* & *Complices* Etrusci nominarunt, teste Arnobio (4). Subspicor, urbium praesides & propugnatores Deos, aut Genios ea specie sculptos, ut in pluribus iam editis simulacris cernimus, quasi iaculantes fulmen, paratos ad urbium salutem & tutelam. Deorum urbium tutelarium frequens invocatio expressa in

(1) De Architect. Lib. I. Cap. VII.

(2) Vide etiam Virgilium Aeneid. Lib. II. vers. 351. & in eum locum Servium. Macrobium Saturnal. Lib. III. Cap. IX.

(3) Hist. Nat. Lib. II. Cap. LIII.

(4) Lib. III. adversf. Gent.

Tabulis Eugubinis, toto terrarum orbe celeberrimis, quas Ioannes Baptista Passerius, vir summae eruditionis, egregio Commentario nuper illustravit; & multa nobis antea ignota patefecit. Veterum superstitionem in colendo Vrbis Genio, & Fato, quorum auspiciis eam stare arbitrabantur, merito inridet, & refellit Prudentius (1):

At sollers Orator ait: Fataliter Vrbem
Sortitam quonam Genio proprium exigat aevum;
Cunctis nam populis, seu MOENIBVS inditur, inquit,
Aut FATVM, aut GENIVS: nostrarum more animarum,
Quae sub disparili subeunt nova corpora sorte.

VIII. Nec solum moenia, verum & turres sacras habitas fuisse colligimus; nam si de caelo tactae fuissent, piaculari sacro, immolatis hostiis, re divina facta, institutisque ludis expiabantur; ut Varro de scaenicis Originibus Libro primo ita scriptum reliquit, cui Antias, aliique Historici auctores fuerunt: *Quum multa portenta fierent, & MVRVS ac TVRRIS, quae sunt inter portam Collinam & Esquilinam, de caelo essent tacta, & ideo libros Sibyllinos Decemviri adiissent, renuntiarunt, ut Diti Patri, & Proserpinae ludi Tarentini in Campo Martio fierent, & hostiae furvae immolarentur: utique ludi centesimo quoque anno fierent.* Hunc Varronis locum adfert Censorinus (2), qui scribit Rituales Etruscorum Libros docuisse, quae nam eventura forent, & quae saecula successura ex ipso natali urbium die: & id quidem, adnotatis quibusdam praesagiis, quibus putarunt certos eventus temporum posse praenuntiari; adeoque, ut Leo Baptista Albertius explicat (3), non spectato caelo, sed captis ex praesentium rerum argumentis, atque coniectura. Haec igitur eos monuisse scribit Censorinus (4): *Sed, licet veritas in obscuro lateat; tamen in unaquaque civitate quae sint naturalia saecula, Rituales Etruscorum libri videntur docere: in quibus scriptum esse fertur, initia sic poni saeculorum, quo die urbes, atque civitates constituerentur: de his, qui eo die nati essent, eum, qui diutissime vixisset, die mortis suae primi saeculi modulum finire: eoque die, qui essent reliqui in civitate: de his rursum eius mortem, qui longissimam aetatem egissent, finem esse saeculi secundi: sic deinceps tempus reliquorum terminari; sed ea, quod ignorabant homines, portenta mitti divinitus, quibus admonerentur, unumquodque saeculum esse finitum. Haec portenta Etrusci, pro Haruspicii, disciplinaeque suae peritia, diligenter observata in libros retulerunt. Quare in Tuscis*

(1) Contra Symmach. Lib. Poster. vers. 370.
(2) De Die Natali Cap. XVII.
(3) De Re aedificat. Lib. IV. Cap. II.
(4) De Die Natali Cap. XVII.

scis Historiis, quae octavo eorum saeculo scriptae sunt, ut Varro testatur, & quot numero saecula ei genti data sunt, & transactorum singula quanta fuerint, quibusve ostentis eorum exitus designati sint, continentur. Itaque scriptum est, quatuor prima saecula, annorum fuisse centum & quinque: quinctum, centum viginti trium: sextum, undeviginti & centum: septimum totidem: octavum tum demum agi: nonum & decimum superesse, quibus transactis finem fore nominis Etrusci. Post haec subdit Leo Baptista Albertius (1): *Tum & saecula ipsa qualia futura sint, non ignorari arbitrabantur hisce indiciis. Romam quidem orbis imperium habituram ex eo coniectarunt, quia, qua die condita sit, ex natis per eam diem unus regnum adeptus sit. Hunc invenio fuisse Numam; nam conditam Urbem, & natum Numam XIII. Kalendas Maias meminit Plutarchus.* Vana haec superstitio, hominum, urbium rerumque in ortu, vel aedificiorum inanis observatio, ad futurorum temporum eventus & perpetuitates, vel adversas vices cognoscendas, ab Etruscis ad Florentinos manasse, ac diu viguisse, docet inscriptio incisa in marmoreo pavimento pulcherrimo tessellati ac vermiculati operis, quod cernimus in Florentino Baptisterio, ac Basilica omnium antiquissima S. Ioannis: quod pavimentum vetera monumenta instratum tradunt circa undecimum saeculum, cuius tres tantum sequentes versus adferre lubet:

QUAM SUPERAT DOMUS HEC TAM UATES IPSE IOHANNES
FAMOSUM TEMPLUM SIMILIS DOMUS EST SIBI NULLA
DESTRUET HANC IGNIS CUM SECULA CUNCTA PERHIBUNT.

Scribit Ioannes Villanius (2), secutus vulgi traditionem, hoc Templum constructum fuisse eo tempore, quo ab Astronomis observata astrorum constitutione, perpetuitatem huic aedificio omnium magnificentissimo ea portendebant. Sed hae reliquiae sunt artis, & quidem inanis, veterum Haruspicum, & Vatum Etruscorum. Astrorum auspicia servata quoque a Romulo, quum Romam conderet, quae eam aeternam fore praedicebant, memorant complures Scriptores (3). Tibullus (4):

Romulus AETERNAE nondum formaverat URBIS
MOENIA, consorti non habitanda Remo.

(1) De Re aedificat. Lib. IV. Cap. III.
(2) In Chronico, sive *Storia Fiorentina*, Lib. I. Cap. LX.
(3) Vide Manilium Astronom. Lib. IV. vers. 771. & quae in eum adnotat Scaliger.
(4) Lib. II. Eleg. V. vers. 24.

CAPVT IV.

Volaterrarvm. Cortonae. Faesvlarvm. aliarumque Etruriae Vrbium moenia proferuntur & illustrantur.

I. QVae de antiquis Etruriae urbibus, poëticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monumentis traduntur, silentio heic praeterire in animo est. Nulla plane urbs antiquitate, opulentia, armis, ac rerum gestarum gloria illustris, quae miscendo humana divinis, primordia sua augustiora non fecerit, & origines suas non consecrarit. Sed omnem gloriam, nominis quum singulae ferme urbes in moeniis, aedificiisque cum publicis tum privatis sitam esse voluerint: in his, quae supersunt, ab interitu vindicandis, atque e temporis faucibus eripiendis, sedulam navare operam constitui. Siquidem perlustranti mihi Etruscarum urbium antiquissima monumenta, nil plane moeniis, quae urbium decora atque ornamenta maxima sunt, illustrius, nil pulchrius ac magnificentius, nilque publica luce dignius profecto visum est. Quamvis enim omnia fere innumerabilis annorum series, & fuga temporum diruerit, ac deleverit; moeniis tamen, quibus veteres conditores aeternitatem deberi crediderunt, quadam, ut ita dicam, vetustae senectutis reverentia, ita pluribus in locis pepercit, ut vestigia ipsa, & admirandarum molium, ac substructionum reliquiae speciem quamdam referant priscae magnificentiae, quas cultores eruditae vetustatis, ac sapientes rerum aestimatores, non sine maxima voluptate, contemplari solent. Rudera haec vetustissima suis quodammodo vocibus praedicant ac testantur antiquam urbium opulentiam, & pulcherrimam quandam rerum a maioribus nostris praeclare gestarum, pro civium tutela, gloria atque ornamentis, imaginem ob oculos ponunt. Earum vero urbium, quarum solum nomen in priscis monumentis scriptum superest, quis est qui exscidium non doleat, atque miseratione non prosequatur? Plurium fata ita recenset Propertius (1):

Et Veii veteres, & Volscûm regna fuistis,
Et vestro posita est aurea sella foro.
Nunc intra muros pastoris buccina lenti
Cantat, & in vestris ossibus arva metunt.

Lu-

(1) Lib. IV. Eleg. X. vers. 27.

Lucanus quoque (1):

———————— Omne Latinum
Fabula nomen erit: Gabios, Veiosque, Coramque
Pulvere vix tectae poterunt monstrare ruinae.

II. Moenium exstructionem, Aedificatio, quae inter Architecturae partes principem locum obtinet, complectitur, ut docet Vitruvius (2): *Partes ipsius Architecturae sunt tres: Aedificatio, Gnomonice, Machinatio.* Aedificatio *autem divisa est bipartito, e quibus una est moenium, & communium operum in publicis locis collocatio: altera est privatorum aedificiorum explicatio. Publicorum autem distributiones sunt tres: e quibus una est defensionis, altera religionis, tertia opportunitatis.* Defensionis, *est murorum turriumque & portarum ratio, ad hostium impetus perpetuo repellendos excogitata.* Religionis, *Deorum immortalium fanorum, aediumque sacrarum collocatio.* Opportunitatis, *omnium locorum ad publicum usum dispositio, uti portus, fora, porticus, balnea, theatra, inambulationes ceteraque, quae iisdem rationibus in publicis designantur locis.* In moeniis conlocandis praecipua, & quae cavenda, & quae observanda sunt, recenset Vitruvius (3). Ioannes Ciampinius vir eximius (4), Tuscos vetusta consuetudine in publicis operibus uti consuevisse quadratis lapidibus, iisque magnis, adfirmat, cuius structurae exemplum adfert; & hanc Romanos a Tuscis accepisse ostendit. Primum Romuleae Vrbis moenia, e lapidibus coacervatis (5), adeo parva fuere, ut Remus ludibrio fratris, ea transilire ausus sit, qui mox ob violatas Religionis caerimonias ictus cecidit: inde iratum Romulum adiecisse, narrat Livius (6), interfectum iri *sic deinde quicumque alius, qui moenia transiliret.* Romulus postea Palatinum muniit, auxitque munitionibus Vrbem. Primus omnium Regum Ancus muro lapideo, cuius exordium operis Sabino bello turbatum erat, Vrbem, qua nondum munierat, cinxit, & alia praeclara opera, quae Livius enumerat, ad amplitudinem & decus eiusdem adiecit. Postmodum Servius Tullus, quum colles Quirinalem Viminalemque adiecisset, inde deinceps auxit Exquilinum, & aggere & fossis & muro circumdata Vrbe, ita pomoerium, uti supra adnotavimus, protulit. Quadrati lapides, quibus moenia sub his Regibus constituta sunt, fuere e saxo Gabino, Albano, Tiburtino, Praenestino, firmissima quidem, & igni, & temporum longinquitati, atque vi impervia. Postea non semel refecta Vrbis moe-

(1) Pharsal. Lib. VIII.
(2) De Architect. Lib. I. Cap. III.
(3) De Architect. Lib. I. Cap. IV. & V.
(4) Veter. Monument. Part. I. Cap. VIII.
(5) Vide Georgii Fabricii *Romam* Cap. II.
(6) Lib. I. c. 7. & vide in seqq.

moenia memorant Scriptores. Florente Republica, in usu fuere muri lateritii, qui mox Augusto occasionem dedere, ut gloriaretur se urbem relinquere marmoream, quum lateritiam invenisset. Sed de vetustissimis aedificiis severiori Architecturae lege constructis e quadratis lapidibus, praesertim sub priscis Romanorum Regibus, infra sermo instituetur, & insigniora, quae ad hanc usque aetatem supersunt, exempla adferemus.

III. Quibus vero quadratorum lapidum molibus, quo artificio, quove magnificentiae splendore urbium moenia ab Etruscis constructa fuerint, manifeste, ut arbitror, docent specimina, quae nunc primum adducimus. Exordium sumo a moeniis Vrbis Volaterrarvm, quae inter duodecim interioris Etruriae civitates, claritudine nominis, opulentia, antiquitate, ac nobilitate facile princeps censetur. Adferenda sunt duo insignia veterum Scriptorum loca, primum Strabonis, mox Aristotelis, quae eius situm describunt, moenia laudant, eamque mirum in modum munitam fuisse adfirmant. Haec igitur Strabo (1): Τῶν δὲ ΟΥΟΛΑΤΕΡΡΑΝΩΝ... κτίσμα ἐν φάραγγι βαθεία λόφος ἐστὶν ὑψηλὸς, περίκρημνος πάντη τὴν κορυφὴν ἐπίπεδος, ἐφ' ᾗ ἵδρυται τὸ ΤΕΙΧΟΣ τῆς πόλεως· ἡ δ' ἐπ' αὐτὴν ἀνάβασις πέντε καὶ δέκα σταδίων ἐστὶν ἀπὼ τῆς βάσεως ὀξεῖα πᾶσα καὶ χαλεπή. *VOLATERRARVM .... situs hic est: adsurgit e concavo terrae in collem celsum & undequaque praecipitem, plano vertice, ubi MVRVS urbis exstructus. Adscensus ad eam est stadiorum quindecim, ab imo ad summum arduus ac difficilis.* Stephanus OENAM; Aristoteles vero OENAREAM adpellat Volaterrarum urbem (2): quod esse antiquum Etruscum nomen huiusce inclitae urbis; Latinum vero alterum *Volaterrae*, nuper ostendit vir egregius Alexius Symmachus Mazochius, ad quem lectorem mittimus (3): his reiectis, quae de eius nomine, quod *Vol* seu *Vola* Etrusca lingua *Vrbem* significet, alii scripsere (4). Id etiam hi viderint, qui scripsere, numos Etruscos ex aere fusos, in quibus urbis nomen Tuscis litteris scriptum ita est: ΙΛΟΘΑΛΞΑ *Velathri*, ad *Volaterras* pertinere, iisdemque litteris huius validissimae ac munitissimae urbis nomen declarari. Haec igitur Aristoteles (5): Ἐστὶ δέ τις ἐν Τυῤῥηνίᾳ πόλις ΟΙΝΑΡΕΑ καλουμένη, ἣν καθ' ὑπερβολὴν φάσιν ὀχυρὰν εἶναι. ἐν γὰρ μέσῃ αὐτῇ λόφος ἐστὶν ὑψηλὸς τριάκοντα σταδίους ἀνέχων ἄνω, καὶ κάτω ὕλην παντοδαπὴν, καὶ ὕδατα. *Est in Etruria quaedam urbs OENAREA, quae mirum in modum munita esse dicitur; nam in medio eius collis altus sta-*

(1) Geograph. Lib. V. pag. 223.
(2) Lib. de admirandis Auscultationibus.
(3) In Dissert. I. in Tom. IV. Academiae Etruscae Cortonensis Diatrib. VII. p. 59.
(4) Flavius Blondus in Etruria illustrata. Vide Tom. VI. Observationum Litterar. editarum Veronae anno MDCCXL. pag. 37.
(5) In eod. Lib. de admirand. Auscultation.

ſtadiis triginta adtollitur , qui omni materie , & aquarum copia abundat. De hac ipſa urbe, nempe Volaterris, Ariſtotelem ſcribere, minime dubitare poſſumus, quum eius deſcriptio cum adlata a Strabone conveniat; etſi differat in deſignanda adſcenſus ab imo ad ſummum menſura. Quum igitur Ariſtoteles, & Stephanus hoc alio nomine Volaterras adpellent, ſubſpicari poſſumus & hanc, & forſitan ceteras Etruriae urbes, cum nomen, tum Numen tutelare arcanum habuiſſe, quod priſca religione Pontificioque Etruſcorum iure nec poterat effari, neque evulgari: quumque ignotum eſſet, tanquam divinum ac venerabile ſuperſtitioſe colebatur. Plinius (1) Verrii Flacci oraculum de Deo evocari ſolito in oppugnationibus refert: *Durat in Pontificum diſciplina id ſacrum: conſtatque ideo occultatum, in cuius Dei tutela Roma eſſet, ne qui hoſtium ſimili modo agerent. Defigi quidem diris precationibus nemo non metuit.* Quod adtinet ad Vrbis nomen, haec Macrobius (2): *Ipſius Vrbis nomen etiam doctiſſimis ignotum eſt, caventibus Romanis ne, quod ſaepe adverſus urbes hoſtium feciſſe ſe noverant, idem ipſi quoque hoſtili evocatione paterentur, ſi Tutelae ſuae nomen divulgaretur.* Evocationes certis quibuſdam Carminibus fiebant, quod & Plutarchus adfirmat (3). Macrobius Carmen refert Scriptorum vetuſtiſſimorum fide (4). Politianus, Florentinus Varro (5), triplex Romae urbi nomen fuiſſe cenſet: alterum arcanum, alterum ſacrificiis debitum, alterum unum hoc pervulgatum. Vetuſtiſſimae maximeque remotae originis Volaterras eſſe, ex eo colligi poteſt, quod, Servio teſte (6), Populonium Volaterranorum colonia cenſebatur. *Quidam* Populoniam *poſt XII. Populos in Etruria conſtitutos, populum ex inſula* Corſica *in Italiam veniſſe, & condidiſſe dicunt: alii* Populoniam *Volaterranorum coloniam tradunt: alii Volaterranos Corſis eripuiſſe* Populoniam *dicunt.* Populonia vero *matris* nomine decoratur a Virgilio, utpote patria eorum, qui in haec loca venerunt. Hanc urbem Aeneae in auxilium ſexcentos iuvenes belli artibus inſtructos miſiſſe, idem Virgilius narrat: Ilvam vero inſulam trecentos:

> *Sexcentos illi dederat* POPVLONIA *mater*
> *Expertos belli iuvenes: aſt* ILVA *trecentos*
> *Inſula, inexhauſtis chalybum generoſa metallis.*

Duos numos aereos nuper e Muſeo C. V. Matthaei Aegyptii, Regis utriuſque Siciliae Bibliothecarii meritiſſimi, primus omnium pro-

(1) Hiſt. Nat. Lib. XXVIII. Cap. II.
(2) Saturn. Lib. III. Cap. IX.
(3) In Quaeſt. Roman.
(4) Ibidem.
(5) Lib. I. Epiſt. I. ad Petrum Medicem.
(6) In Virgil. Aeneid. Lib. X. verſ. 172.

protulit praelaudatus Mazochius (1), inſcriptos litteris Etruſcis: AИVᒧ1V1: hoc eſt *Tupluna*: ornatos vero, alterum Minervae, alterum Vulcani capite, cum adtributis ſeu ſymbolis utriuſque Numinis propriis, quos dignos arbitror, qui a doctis viris expendantur. Cupiebam, ni aliis curis, & temporis anguſtiis diſtentus fuiſſem, hoc loci addere peraccuratam enumerationem, ad Naturalis Hiſtoriae partem nobiliſſimam illuſtrandam ſpectantem, mineralium, ac foſſilium, quibus Volaterranae fodinae mirifice abundant. Siquidem Volaterranis in montibus innaſcuntur chalcedonii & achates lapides translucidi, qui Orientalium pulchritudinem, elegantiam ac ſplendorem aemulantur, hique praeſertim laudantur, qui e Nobiliſſimorum Guarnacciorum montibus effodiuntur. Alabaſtrorum varia genera ſunt, variique colores ad omne opus, urnulas, vaſa, candelabra, lances, & ſimulacrorum ſymplegmata exprimenda aptiſſima. Interim multa notatu digna videri poſſunt, quae de his adferunt Ioannes Guidius Senior I. C. (2) & Curtius Inghiramius Patricii Volaterrani (3).

IV. His praenotatis, ad ipſa VOLATERRARVM moenia deſcribenda gradum facio: quod, ut perſpicuo ordine faciam, de eorum ambitu, ſituque, deinde de altitudine & amplitudine; demum de ipſis quadratis lapidibus nonnulla obſervatione digna proferam. Circuitus murorum huius antiquiſſimae urbis paſſuum millia quinque excedit, ut obſervat Inghiramius (4). Hunc ambitum manifeſte indicant moenia ipſa antiquitus condita, quae nonnullis in locis longo tractu ad hoc tempus perſtant; in aliis vero licet diruta, vel collapſa ſint; tamen e ſolo ita eminent, ut antiquiſſimus urbis ambitus facile dignoſci poſſit. Id perpaucis Etruriae urbibus contigiſſe cernimus: duas tantum in exemplum memorare lubet urbes, Volaterras, & Faeſulas, quae poſt tot ſaecula, quum ſervent antiquorum moenium circuitum, id civibus maxime glorioſum eſſe, ac praedicandum adfirmo. Si quis a Porta Solis, hodie *a Selci* nuncupata, ad Monaſterium S. Andreae Ordinis Camaldulenſium pergat, videbit antiqua moenia, quae recentioribus moeniis ita coniunguntur ad Sacellum uſque S. Andreae dictum, ut vetera pro baſe ſeu fundamento novis inſerviant. Hinc nova moenia progrediuntur diſiuncta ab antiquis: antiqua vero, quum a colle ad ima tendant, ſub praedicti Monaſterii Choro tranſeunt, efficiuntque angulum rectum; deinde non adparent; quare oritur hinc ſubſpicio,

(1) Tom. IV. Diſſert. I. Academ. Cort. Tab. I.

(2) Tract. de Mineralibus.

(3) In Tractatu ad Oppugnat. Etruſc. Antiquit. Tract. X. Cap. VI. pag. 770.

(4) Ibidem pag. 747.

cio, ex ipsis quadratis lapidibus magna ex parte ipsum Monasterium fuisse constructum. Ab angulo hoc ad locum, vulgo *Guelfuccio*, moenia progrediuntur, eoque in loco extrinsecus a solo octo aut decem circiter Romanos pedes, & triginta etiam aliquot in locis se se adtollunt. Heic prope casam quamdam recta pergunt ad locum, vulgo *la Pescaia*, ubi longo itineris tractu rudera tantum dirutaeque eorumdem moenium inusitatae magnitudinis moles cernuntur: inde per clivum valde excelsum & arduum adsurgunt. Sed ne nimio taedio legentes adficiam, loca tantum praecipua, in quibus antiqua moenia adhuc post tot saeculorum vicissitudines perstant, indicasse sufficiet, ut facili negocio, qui fuerit ambitus moenium Volaterranorum intelligatur. A memorato loco, *la Pescaia*, ad locum *il Serpaio*, Etrusca moenia, qua altiora pedes Romanos XXX. vel XXXII. circiter, qua humiliora per tres angulos se extendunt, eosque tribus aequalibus fere intervallis efficiunt: hinc ad ima descendunt, ubi aquarum caput, & ductus fontis *Docciuola* nuncupati: inde rursum eminent, confectisque tribus item angulis, ad locum, *il Portone* Nobilium Bardiniorum dictum, perveniunt: mox aequata solo conspiciuntur, si spectes intra urbem: & deinde progrediuntur ad antiquam urbis Portam, cuius structura cum ipso moenium opere Etrusco & architecturae ordine concordat.

In hoc ipso loco, ei qui iter suum prosequitur, iterum spectanda se exhibent prisca moenia ad locum *il Portone* Nobilium Incontriorum: mox ad locum *le Cetine*, & heic aequata solo caput tantum exserunt: iterum deinde adsurgunt, & horrida quaedam praecipitia tractu suo prosecuntur, usque ad aucupium Patrum Ordinis S. Francisci: protenduntque se obliquo tramite usque ad praealtam turrim, quae antiquis moenibus imposita est: deinde procedunt post Ecclesiam S. Iusti ad Portam, quae vulgo *Aldinga* adpellatur, sub qua fons aquae perennis manat, eodem nomine vulgo adpellatus: hinc versus Ecclesiam SS. Actinae & Gracianae progrediuntur, & ad turrim usque S. Marci moeniis antiquis insistentem pertingunt: mox ad portam Suburbiorum S. Iusti, ubi ad ima pergunt in loco qui dicitur *Menseri*, qua paullatim subsidet rupes horrida & praeceps. Ex hoc ipso loco, quia pervius est, & facile moenium lapides dimetiri possunt, Stephanus Maffius, rei Architectonicae peritius, adlatum in Tabula I. exemplar delineavit, & hunc murorum ambitum, nullis parcens laboribus, mihi accurate, descripsit.

Moenia rursus antiqua spectantur ad Claustrum Monialium S. Clarae: deinde ad Mariam Virginem de *Penera*, ubi instaurata cer-

cernuntur : ibidem ſpectatur porta , ſed ſaxis obſtructa : inde prominent extenduntque ſe vetera moenia uſque ad fontem Sancti Stephani , ubi antiquam portam fuiſſe rudera ipſa teſtantur : inde progrediuntur ad recentiora uſque Volaterrarum moenia , donec ad Portam Etruſci operis vetuſtiſſimam ad Herculem , nunc *ad Arcum* , pertingant : quo in loco ſe ex oculis ſpectantium eripiunt , ſucceduntque nova moenia ; ita tamen , ut interdum vetera hac illac adſurgant , quibus immanes antiqui lapides pro ſubſtructionibus inſerviunt . Demum , qua itur ad arcem conditam a Florentina Republica , pars antiquorum moenium rurſum adſurgit , ubi porta ſaxis obſtructa , donec tranſacta turricula , ad Portam Solis , a qua girum orſi ſumus , pervenitur . Compluribus in locis ob rerum viciſſitudines , bella , & irruptiones Barbarorum , lapides e moeniis dimoti corruerunt ; compluribus tamen , ubi ob longaevam ſenectutem ruinam minitabantur , iidem cives ingentia illa ſaxa in uſum ſuum , vel villis , vel muris conſtruendis , vel ad calcem e fornacibus educendam , uſurparunt . Vbi moenia altiori terreno adhaerent , illic integriora , & magis intaminata cernuntur . Extrinſecus qua arva proſpectant , recta linea a ſummo ad imum tendunt ; facile tamen eſt intrinſecus aliquantulum in fundamentis craſſiorum quodammodo lapidum extrorſum protendentium baſim quamdam habuiſſe . Ceterum adparet , ubi ſitus permittebat , moenia proſciſſo effoſſoque terreno condita fuiſſe , quod introrſum aequant pluribus in locis : ubi vero ratio & neceſſitas exigebat , adtollebantur . Ad ſingula vero intervalla , quae ſpatium occupant ſexdecim aut viginti pedum Romanorum , adſtructus antiquis operibus murus cernitur , qui conſertus revinctuſque cum muro maioris amplitudinis , fundamenta in ſinu ipſo terrae locata habet . Moenia antiqua Volaterrana inſtauraſſe ferunt Othonem I. Imperatorem . Loca vero , in quibus inſtaurata ſunt , probe dignoſcuntur ex coementitio muro , qui Etruſco antiquiſſimo adhaeret ; praeſertim ſi loca ſpectes ubi ſita eſt , ut aiunt , *la Torricella* : ubi etiam duae portae conſpiciuntur .

Moenium igitur Volaterranorum Etruſco opere magnifice exſtructorum altitudo , uti , quibuſdam in locis obſervavimus , triginta antiquos Romanos pedes , & hoc amplius duos aequat ; latitudo vero pedes octo Romanos excedit . Singuli lapides quadrati ſunt , & minores quidem tam portentoſae molis ac magnitudinis plurimis in locis ſpectantur , ut fere Florentinas ulnas quinque , nimirum pedes Romanos circiter novem ; maiores vero fere pedes duodecim ſuperent . Omnes hi lapides e tophaceis cryptis eruti

ſunt ,

ſunt, qui ſtatimac expoſiti, aëris, frigoris, ſoliſque vires perſenſere, mirum in modum obdureſcunt, omniumque temporum iniuriis, & igni impervii perpetuo reſiſtunt & colluctantur. Singuli vero lapides, quibus Etruſca moenia exſtructa cernuntur, pectinatim, ut ſerrae dentes, nunc longitudine, nunc latitudine ſua in omnibus lineis ita inſerti, tamque mirabili nexu ſuperpoſiti invicem ſunt, ut catenatim ſimul vinciantur & conligentur: quod oſtendere volui in adlata Tabula I. in iconiſmo num II.

Illud ſilentio praetereundum minime eſt, lapides quadratos, quibus moenia Volaterrana ſine calce & opere coementitio exſtructa ſunt, ſecta ſpeciem quamdam marmoris perelegantis referre, quod maculae quaedam tamquam puncta ita totum implent, ut expolita nitore & varietate oculos mira voluptate adficiant: quod ut obſervarem fecit eximia humanitas & eruditio V. C. Ioannis Targionii, Medici Florentini, Horti Societatis Botanicae, & publicae Bibliothecae Praefecti. Huiuſmodi crebrarum minimarum macularum coagmentatio oritur ex parvis conchiliis turbinatis, aliiſque conchis varii generis & figurae, quos lapides ipſi conglutinatas, ut caſus tulit, in ſe continent. De horum lapidum natura pertractantem conſule Nicolaum Stenonem (1). Non adfero, quae Florentinus noſter Vitruvius (2) de lapidum natura, deque his, qui ad muros exſtruendos apti ſunt, pereruditе diſſeruit: quos auctores, hi qui plura ſcire cupiunt, conſulent.

V. Illuſtria Volaterranorum geſta non commemoro: imperium longe lateque ad mare protenſum: opportuna auxilia Latinis Romaniſque exercitum parantibus non ſemel adlata: atrox praelium, magna utrimque caede, incerta victoria, cum L. Cornelio Scipione, Volaterras oppugnante eius exercitu, commiſſum: conſecutam maximam fidei gloriam Sullana proſcriptione; quippe qui oppugnationem biennio ſuſtinuere, ne Sullanum furorem contra Senatus dignitatem ſequi viderentur; nam haec & alia haud quidem paucis memoravi in Parte II. Operis Inſcriptionum antiquarum Etruriae. Sed, quod omnium maxime Volaterranorum laudes & gloriam illuſtrat atque exornat, illud eſt, quod municipii ſui Patronum Ciceronem habuerunt, cuius in honorem eam marmoream togatam ſtatuam, nunc truncam, forſitan poſuere, quam erectam in ſuburbiis extra Piſanam Portam vidi in publica via, quum Volaterras perluſtrarem. Fuiſſe Ciceronem Volaterranorum Patronum,

(1) Element. Myolog. Specim. ubi de Canis Carchariae diſsecto capite a pag. 91. ad 110.

(2) De Re aedificat. Lib. II. Cap. VIII. IX. & XII.

num, ex his arguo, quae ad Q. Valerium Orcam ipſe ſcribit (1): *Cum municipibus Volaterranis mihi ſumma neceſſitudo eſt; magno enim meo beneficio adſecti, cumulatiſſime mihi gratiam retulerunt; nam nec in honoribus meis, nec in laboribus umquam deſuerunt. Cum quibus, ſi nulla mihi cauſſa intercederet; tamen, quod te vehementer diligo, quodque me a te plurimi fieri ſentio, & monerem te, & hortarer, ut eorum fortunis conſuleres: praeſertim, quum prope praecipuam cauſam haberent ad ius ſuum obtinendum: primum, quod Sullani temporis acerbitatem Deorum immortalium benignitate ſubterfugerunt: deinde, quod ſummo ſtudio populi Romani a me in conſulatu meo defenſi ſunt. Quum enim Tribuni plebis legem iniquiſſimam de eorum agris promulgaſſent; facile Senatui Populoque Romano perſuaſi, ut eos civeis, quibus fortuna pepercisſet, ſalvos eſſe vellent. Hanc actionem meam C. Caeſar primo ſuo conſulatu in lege Agraria comprobavit: agrumque Volaterranorum & opidum omni periculo in perpetuum liberavit, ut mihi dubium non ſit, quin is, qui novas neceſſitudines adiungat, vetera ſua beneficia conſervari velit. Quamobrem eſt tuae prudentiae, aut ſequi eius auctoritatem, cuius ſectam atque imperium ſumma cum tua dignitate ſequutus es: aut certe illi integram omnem cauſam reſervare. Illud vero dubitare non debes, quin tam grave, tam firmum, tam honeſtum municipium tibi tuo ſummo beneficio in perpetuum obligare velis.* Et mox: *Graviſſimum igitur mihi feceris, ſi Volaterranos omnibus rebus integros incolumeſque eſſe volueris. Eorum ego domicilia, ſedeis, rem, fortunas, quae a Diis immortalibus & a praeſtantiſſimis in republica noſtra civibus, ſummo Senatus Populique Romani ſtudio conſervatae ſunt, tuae fidei, iuſtitiae, bonitatique commendo.* Cum his ea conſonant, quae de Patronis Municipiorum & Coloniarum alibi fuſius priſcorum marmorum, & hoſpitalium teſſerarum auctoritate obſervavi, quae non vacat recoquere (2).

VI. Ecce nunc priſcae Etruſcorum magnificentiae monumenta ſedulo me contemplantem ad ſe rapiunt CORTONENSIVM vetuſtiſſimae ac nobiliſſimae urbis, quam Livius inter duodecim Etruriae urbes, & capita Etruſcorum populorum recenſet (3), auguſta moenia: quae licet irruentium temporum iniurias, ac bellorum teterrimas clades non effugerint, paucisque in locis pulcherrimam ſui ſpeciem nunc oſtentent; tamen & diruta etiam & collapſa valde placent, & rudera ipſa, quorum moles integro olim opere civibus praeſidio atque ornamento, hoſpitibus ſpectaculo, hoſtibus terrori fuere, digna ſunt ut ab eruditis ſpectentur laudenturque. De huiusce inclitae Vrbis origine, ſumma dignitate, ſplendore, atque opu-

(1) Epiſtol. ad Tamil. Lib. XIII.

(2) Vide Par. II. Inſcriptionum antiquar. Etruriae Vrbium ad Arretina marmora.

(3) Lib. VIII. & IX.

opulentia, quum egerint luculenter clari eius cives, quos inter honoris & eruditionis palmam omnibus praeripuere Nobilissimi Venutii Nicolaus Marcellus Marchio (1), & Rudolphinus (2), supervacaneum est ut lucem luce augere, & conlustrare, praeter etiam institutum meum, irrito labore coner.

VII. Lapides, quibus moenia Cortonensia, quae adhuc compluribus in locis perennant ac perstant, & ipsi quadrati sunt, constant vero e vivo saxo. Ea exhibet Tabula II. Saxa haec portentosae magnitudinis absque calce simul conserta & coniuncta sunt; multa enim duodecim Florentina, ut vulgo dicunt, brachia, hoc est pedes Romanos circiter viginti duos longitudine sua excedunt; altitudine vero brachia tria: quod, quicumque voluerit, facili negotio deprehendet, adhibito circino; nam subiecta scala est, cui lapides omnes ad amussim respondent. Eadem Tabula moenia extensa per spatium brachiorum quinquaginta repraesentat, quae extrinsecus ad Portam S. Dominici spectantibus occurrunt. Hanc Portam indicat in eadem Tabula II. littera A. Eodem ordine, eademque immanium lapidum structura progrediuntur vetustissima moenia a parte B. longo deinceps locorum intervallo. Hisce moeniis sequutis temporibus adiectum est ad colligendas aquas castellum, quod in eadem Tabula II. littera C. indicat.

Altitudine sua haec Etrusci admirandi operis moenia brachia duodecim, vel etiam tredecim aequant; sed antiquitus multo altiora fuisse compertum est; haec enim octo commissorum suppositorumque lapidum lineas continent. Murus superne adstructus alia redolet tempora antiqua quidem; non ea tamen quum validae res essent Etruriae urbium, eaedemque opibus & viribus florerent. Antiquissimorum moenium adlato exemplo aliae plurimis in locis persimiles reliquiae adhuc perstantes conspiciuntur, quae urbem fere totam ambiunt.

Miserat & aliam Tabulam, a se accuratissime delineatam, idem ornatissimus Eques Galeottus Coratius, Patricius Cortonensis, in qua expressus cum suis mensuris prospectus moenium CORTONENSIVM, quae extra urbem ad Portam, quae *Colonia* nuncupatur, tum ad dextram, tum ad laevam euntibus se se ostendunt. Sed hanc Tabulam non omnino necessariam duxi; quum antiquissimorum moenium praegrandes lapides, qui supersunt, quatuor aut quinque lineas ab imo ad summum, & in his atque in aliis locis non

(1) Vide in Par. II. Inscript. ant. Etrur. Vrbium in princ. ad Cortonenses adlatas antiquas Inscriptiones.

(2) Vide Dissert. I. inter Cortonensis Academiae Etruscae Dissert. Tom. IV.

non excedant, & eumdem Etrufcae ftructurae ordinem fervent; adeoque cum adlato exemplo omnino conveniunt. Haec Cortonam, nempe Corythum, urbem validiffimam & munitiffimam fuiffe clariffime docent, cuius antiquiffimam originem complures Scriptores nobiliffimi, inter quos Herodotus aliique plures apud Dionyfium celebrant; quae propter originis, nominis & opulentiae avitam gloriam a Stephano Τυῤῥηνίας Μητρόπολις, *Tyrrheniae Metropolis* vocatur.

FAESVLARVM antiquiffimae, atque inter primas interioris Etruriae urbes, miranda fpectatuque digna, e quadratis faxis conftructa, moenia, praeterire nefas duxi, hac praefertim aetate, quae adeo colit eruditae vetuftatis ftudia, ut *nullum fine nomine faxum* effe cupiat, atque in lucem cum haec ipfa, tum alia monumenta, quae urbium antiquum fplendorem, magnificentiam, dignitatem, opulentiam, vires oftendunt, totidemque vocibus praedicant, prolata commendet. Faefulana moenia & Volaterrana praecipue laudavit Ioannes Ciampinius (1); quum oftenderet, Tufcos confueviffe cum publica, tum privata opera quadratis lapidibus, iifdemque magnis, exftruere, & aeternitati quodammodo confecrare. Aedificiis magnificis fumtuofifque conftruendis mirum in modum deditos Faefulanos exagitat Cicero (2), dum Catilinae in crimen vertit, quod ad Faefulanos, atque ad eorum urbem, fuarum rerum arcem, ac veluti unicum praefidium, praemiffis pecuniis fuis, confugiffet, & in agro Faefulano caftra exercitus fui pofuiffet: *Hi funt homines ex iis coloniis, quas Faefulis Sulla conftituit, quas ego univerfas civium effe optimorum & fortiffimorum virorum fentio; fed tamen hi funt coloni, qui fe infperatis repentinifque pecuniis fumtuofius infolentiufque iactarunt: hi dum aedificant tanquam beati: dum praediis, lecticis, familiis magnis, conviviis apparatis delectantur, in tantum aes alienum inciderunt, ut, fi falvi effe velint, Sulla ab iis inferis fit excitandus.*

Antiquae magnificentiae, qua Tufci in publicis privatifque aedificiis ufi funt, praeter haec ipfa moenia, quae FAESVLAS urbem potentiffimam ac validiffimam fuiffe teftantur, nil hodie fupereft. Nam Florentini mutuo odio cum Faefulanis certantes, eofque nimis vicinos timentes, Romanorum exemplo, finitimam urbem anno a Chrifto nato millefimo decimo everterunt, nobiliffimafque familias apud fe iunctis connubiis tranftulerunt. Non longe a Cathedrali Ecclefia, in praedio quodam Canonicorum fub aggefta humo latent ad hoc tempus integra octo quadrata aedificia fimul coniuncta, opere concamerato, quadratis faxis fcalpro expolitis conftructa, ad quae per fcalam defcenditur. Haec fcala nuper detecta eft

(1) Veter. Monum. Par. I. Cap. VIII. pag. 67. (2) Orat. in L. Catilinam II. 9.

est : iuxta quam nunc in ea aedificia, etsi angustus, patet tamen ingressus. Alia similia aedificia cum his coniuncta esse, & sub humo adhuc delitescere, cives arbitrantur : de eorum vero usu multi multa fabulantur ; quare in tanta rerum caligine nil adfirmare, plane tutius consilium esse arbitror.

Sed, ne extra choreas ludam, veterum Faesulanorum Etrusci operis, & quidem valde mirandi, moenia, & ipsa ex ingentibus quadratis siliceis saxis condita, digna profecto sunt, ut ab antiquitatis cultoribus observentur. Ea pluribus in locis adhuc perstant, bellumque temporum longinquitati ac voracitati indixisse quodammodo videntur. Etsi non paucis in locis aequata solo nunc sint, eorumque rudera tantum spectentur ; tamen multis in locis paene integra supersunt, etsi altiora ubique fuisse non dubitem. Moenium Faesulanorum prospectus, quem exhibet Tab. III. desumtus est ex eo loco, qui post passus fere trecentos occurrit, si quis post Turrim Campanariam recta iter adripiat, moxque ad dexteram iter flectat, & in medio publicae viae consistat. Cathedralem Ecclesiam a Iacobo Bavaro Faesulanorum Episcopo eximio a solo excitatam, dum moenia haec contemplarer, ex hisce ipsis saxis, una cum Turri Campanaria, constructam fuisse subspicatus sum ; nam diruta, & per vias & campos iacentia saxa sacro magnifici operis aedificio percommoda erant, & magnitudine sua plurimum operi conducebant.

Faesulani montis cavariae saxo, vulgo *macigno*, atque arenario praesertim lapide tanta copia abundant, ut his in aedificiis cum sacris, tum profanis construendis ornandisque usi semper sint Florentini, & adhuc utantur. Marmorearum praegrandium columnarum fragmenta vidi hac illac in platea iacentia, quae alicui praeclaro aedificio, & ni fallor, templo, Ethnica superstitione vigente, inservisse ratus sum. De Diis, quos Faesulani summa religione coluere, alibi luculenter disserui (1). Martem & Anchariam Deam, de qua meminit Tertullianus (2), praecipua Faesulanorum Numina fuisse, vetera docent monumenta.

Moenia ipsa antiquissima, si quis studii causa circumire velit, Faesulas quadrata quasi forma conditas fuisse a priscis Tuscis comperiet. Eorum ambitus quatuor fere aequat milliaria. Arx fuisse dicitur in excelso dextro colle, idest supra Ecclesiam S. Mariae Primeranae. Ad Monasterium Patrum Ordinis S. Francisci, qui *Riformati* adpellantur, continua linea vetustissima moenia pertingunt : nec desunt quibusdam in locis sub ipsis moenibus immania praecipitia.

Ho-

(1) In Par. II. Inscript. ant. Etruriae Vrbium ad Faesulana Marmora.

(2) In Apologetico Cap. XXIV.

VIII. Horum moenium altitudo Romanos pedes fere triginta excessisse videtur; nam ad eorum calcem adgestus est terrae cumulus, qui spatio pedum sex aut quinque ea operit, ut ostendit littera B in Tabula III. altitudo vero muri, quem exhibet eadem Tabula, brachia Florentina XII. excedit. Littera C. in eadem Tabula publicam viam declarat. Heic moenia altiora videre est, quae a sinistris spatio brachiorum LXXXV. a dextris vero spatio brachiorum CVIII. circumeunt, & qua altiora, qua demissiora ambitu suo progrediuntur: crassitudine vero brachiis quatuor ampliora sunt. Dum haec ipsa moenia hoc loci observarem, ac delinearem, quid sibi vellet hiatus ille notatu dignus, & quo pertingeret, volupe fuit experiundo discere. In eum, quum duo mei itineris socii accensa face, summo cum labore (nam hiatus ille perangustus est) penetrassent, nec recto corpore ambulare possent, eo usque progressi sunt, ut ducentos passus recti tramitis numerarint. Viderunt quoquoversus immanes lapides adstructos, qui, relicto spatio, huiusmodi cuniculum, seu, ut ita dicam, ambulacrum conficiunt. Aqua, identidem ex exteriori hiatu, qui in praedicta Tabula indicatur littera A. manat; nam terra hodie moeniorum culmen hoc loci aequat, alibi non; sed proprium eius usum, quum alius priscis temporibus esse potuerit, ab aliis lubentius discam.

IX. Ea, quae doctissimus Politianus adfert de Faesularum nomine, non vacat repetere: illud tamen, quod addit in laudem tam praeclarae urbis, silentio non praetermittam (1): *In ea vero civitate fulminum claros interpretes vetere Etrusca disciplina fuisse, docet ita Silius:* Adfuit & sacris interpres fulminis alis Faesula. *Cui quoniam semper ego nescio quo pacto, plus ceteris favi, tacere illud non possum, totius etiam Italiae salutem referri acceptam Faesulanis oportere: videlicet, in quorum iugo Radagasius olim Gothorum rex immanissimus, cum ducentis hominum milibus orbem terrarum vastantibus, divinitus conclusus, exceptus, trucidatusque fuerit.*

X. Hoc structurae genere condita fuisse moenia ceterarum Etruriae urbium, Tarquinii (2), Clusii, Arretii, Vulsinii, Perusii, quae supersunt rudera, declarant. Neque ab Etruscis differt structura moenium Latinarum urbium, quae condita Etrusco ritu iam adnotavimus. Antiquissima Ardeae, Corae, Norbae, aliorumque Latii oppidorum moenia, quadratis lapidibus exstructa, nobis exhibet V. C. P. Ioseph Rochus Vulpius, Societatis Iesu Presbyter, de litteraria Republica optime meritus, ad quem Lectores mittimus (3).

XI.

(1) In Lib. I. Epist. II. ad Petrum Medicem pag. 3.

(2) Haec moenia descripta vide in Tom. V. Observat. Litterat. edit. Veronae pag. 312. e 313.

(3) Vet. Lat. prof. Tom. III. IV. V.

XI. Erit, opinor, qui ſcire cupiet, quo tempore Etruſcarum urbium tanta cum magnificentia, tantoque ſtudio perpetuae firmitatis exſtructa moenia cenſeam; ſed id explicatu arduum ac perdifficile eſſe ſentio: neque profecto de dubiis rebus, longaque temporum caligine obſitis, iudicium temere umquam tuli, neque ferendum eſſe arbitror. Si tamen, conlatis exemplis, coniecturis aequo iudicio haud improbandis locus datur, crediderim Etruſcos, quum Romulum cernerent, & ſubſecutos Reges Romani imperii fundamenta iacere, illudque ampliare, ac munitionibus augere, belloque gerundo ſatis inſtructos eſſe; & ipſos ſaluti, quieti & tranquillitati ſuae aedificatis fortiſſimis moenibus conſuluiſſe, noviſque urbes munitionibus auxiſſe, vel etiam ampliaſſe. Haec ſtatim poſt Romam a Romulo conditam adnotat Livius (1): *Iam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par eſſet.* Gabii tam valida moenia, ac paene inexpugnabilia habuere, ut Tarquinius Rex non Romana arte, cui ea potentiſſima urbs ſemper reſtitit; ſed tantum dolo ac fraude eam ſuperarit, ut narrat idem Livius (2). Quod ſi Latinae urbes fama nominis, opum, ac militaribus armis celebriores moeniis validiſſimis, naſcente Roma, inſtructae fuere; minime erit abſurdum ſubſpicari, firmiſſima ac munitiſſima ante Romulum fuiſſe Etruſcarum urbium moenia. Regnante Romulo Veientum Etruſcorum urbs, quam formidanda hoſtibus moenia habuerit, ex ipſo Livio diſcendum eſt (3), quod etiam Dionyſius (4), & Plutarchus (5) commemorant: Romulum, *poſtquam caſtra ponere, & ad urbem adceſſurum Veientes audivere; obviam egreſſi, ut potius acie decernerent, quam incluſi, de tectis moenibuſque dimicarent. Ibi viribus nulla arte adiutis, tantum veterani robore exercitus, Rex Romanus vicit: perſecutuſque fuſos ad moenia hoſtes, VRBE VALIDA MVRIS ac ſitu ipſo munita abſtinuit.* Illud eſt exploratiſſimum, L. Tarquinium, Damarati filium, Priſcum, in Regum ſerie quinctum, primum omnium coepiſſe magnis ſaxis, Albano, Tiburtino, & Praeneſtino ad regulam formatis, muros Vrbis exſtruere: quos Servius Tullius perfecit; quum ad illud uſque tempus, ut paullo ante monuimus, ruderibus vilibuſque ſtructuris aedificati eſſent. Erat heic locus agendi de Etruſcorum in re militari ſtrenuitate & peritia; ſed alia ad ſe me certatim vocant. Inter nobiles Tuſcorum Duces memoria dignus Coeles Vibenna, qui cum ſua manu dicitur Romulo veniſſe auxilio contra Sabinum Regem (6).

(1) Lib. I. 9.
(2) Ibidem.
(3) Ibidem. 15.
(4) Antiquit. Rom. Lib. II.
(5) In Vita Romuli.
(6) Ex Varrone Lib. IV. de L. L. Dionyſio Antiquit. Rom. Lib. II. Vide Feſtum in voce *Coelius:* Tacitum Annal. Lib. IV.

XII. Fuere etiam moeniis construendis praepositi Architecti. Romulus Vrbi suae muris cingendae praefecit Celerem, quem nonnulli Scriptores Etruscum fuisse subspicantur (1). Severioribus moribus utentibus Romanis, severior floruit Architectura: diuque viguit consuetudo construendi aedificia quadratis lapidibus, cuius rei illustre est apud Senecam testimonium, qui haec scribit (2): *Scipio Africanus Linterni voluntarius exsul in villa, quadrato lapide structa, balneolum angustum & tenebrosum habuit, quod non videretur calidum nisi obscurum: & in eo siquidem angulo Scipio, Carthaginis ille horror, abluebat corpus laboribus rusticis fessum, quum se opere exercuisset, terramque (ut mos fuit priscis) ipse subegisset.* Lateritium opus mox invaluit: quod & Graeci praetulere, praeterquam ubi e silice fieri poterat structura; nam, ut observat Plinius (3): Lateritii muri *sunt aeterni, si ad perpendiculum fiant; ideo & in publica opera & regias domos adduntur. Sic struxere murum Athenis, qui ad montem Hymettum spectat: sic Patris aedes Iovis & Herculis, quamvis lapideas columnas, & epistylia circumdarent.* Mox Plinius *lateritium murum Arretii* memorat sua tempestate celeberrimum; sed nec aetatem, nec magnitudinem eius prodit, ut observat Ciampinius (4).

CAPVT V.

De Portis Vrbium Etruscarum: pro exemplo utraque facies insignis Portae Etrusci operis Volaterrarum urbis adfertur.

I. QVemadmodum veteres Tusci in moeniis admirando opere immensisque quadratorum lapidum molibus ad civium tutelam & hostium terrorem exstructis, summam urbium suarum gloriam conlocarunt, earumque conditores post obitum caelo receptos crediderunt, ac divinis honoribus, aris quoque dedicatisque templis coluerunt; ita etiam maxime gloriosas esse urbes, si portas magnas & munitissimas haberent, censuerunt (5). Thebae, quam Aegyptii Solis urbem vocarunt, teste Diodoro (6), tam incredibili opulentia ac magnificentia inclaruisse ferunt, ut centum portas habuerit: quas laudat Homerus

(1) Vide Dionys. Halicarnass. Lib. II.
(2) In Epistol. ad Lucilium.
(3) Hist. Nat. Lib. XXXV. Cap. XIV.
(4) Veter. Monum. Par. I. Cap. VIII.
(5) Ex Macrobio in Somn. Scip. Lib. I. Cap. III. & IX. & Livio Lib. I. 16.
(6) Biblioth. Hist. Lib. I. p. 30. non de portis, sed de templorum vestibulis intelligit.

rus, ubi Achillem inducit pertinacissime negantem, velle se cum Agamemnone in gratiam redire, atque ita loquentem (1):

——————————— Οὐ δ' ὅσα Θήβας
Αἰγυπτίας, ὅθι πλεῖστα δόμοις ἐν κτήματα κεῖται
Αἵθ' ἑκατόμπυλοί εἰσι διηκόσιοι δ' ἀν' ἑκάστην
Ἀνέρες ἐξοιχνεῦσι σὺν ἵπποισι καὶ ὄχεσφιν.

Hoc est:

Nec mihi si dederit quidquid confertur in urbem
Thebas Aegypti, quarum domus omnis abundat:
Quaeque adeo CENTUM PORTAS *praebere patentes,*
Et quaque ex porta bis centum exire feruntur
Sublimes in equis iuvenes, & curribus altis.

Sunt tamen, ut adnotat ad hunc locum Petrus Angelius Bargeus (2), qui putent, Thebas non ideo ἑκατομπύλους dictas, quod centum portas haberent; sed quod multa & magna templorum vestibula, quae Graece προπύλαια dicuntur, in ea forent; ideoque urbs cognominata fuerit ἑκατόμπυλος, quasi πολύπυλος, ut sit numerus finitus pro infinito positus; sed alii censent de urbis portis locutum Homerum, quum nonnisi ex his ad bellum Heroës curribus vecti exire possent.

II. Quum edax tempus & teterrima bella praeclara urbium aedificia everterint, facile ignoraremus, quae fuerit forma portarum Etruscarum urbium, & quanta magnificentia exstructae fuerint, ni unica ad hoc tempus exstaret integro opere Volaterrarum porta, omnium pulcherrima ac magnificentissima. Eam igitur nunc primum me curante prodit duplici prospectu. Primum eius Ichnographia producitur in Tabula IV. Portae faciem, quae introrsus urbem respicit, exhibet Tabula V. alteram vero, quae agrum Volaterranum, ostendit Tabula VI. Luce dignum censui hoc perinsigne Tuscanicae Architecturae in portis urbium exstruendis exemplum: quo auspice, coniicere possumus, quo ornatu & magnificentiae splendore reliquae urbes Etruriae portas habuerint. Ea arcuato opere constructa est, quam quidem formam invaluisse apud veteres observat Philander in Vitruvium (3). Arcum portentosae molis & opificii ad regulam expoliti lapides XIX. tophacei conficiunt, eum-

 demque

(1) Iliad. Lib. IX.
(2) In Commentario de Obelisco pag. 21. qui Homeri versus eo modo in Latinum convertit.
(3) De Architectura Lib. IV. Cap. VI. pag. 71. edit. Amstelod. an. 1649.

demque numerum ſervant in utraque facie. Vbi lapides utrimque in data planitie conſiſtunt, ſequitur elegantiae cauſa coronis, tamquam baſis, & fulcimentum cui arcus incumbit. Sed illud notandum, quod lapides illi, quibus arcus innititur, vulgo *ſpallette*, e terra eruti ſunt, quae vulgo *panchina* adpellatur, cuius quoque generis ſunt quadrati lapides, quibus eiuſdem portae latera exſtructa viſuntur. Tuſcos ornatiorem feciſſe cernimus eam portarum faciem, quae urbem intrantibus occurrit, ut his facile hoſpites adlicerent, ſive in admirationem intrantes pertraherent. Ab humo in altum adtollitur Porta brachiis Florentinis tredecim, Romanis nempe pedibus circiter XXVII. comprehenſa lapidum ſui ambitus corona; aſt ab humo uſque ad initium mediani lapidis, brachia fere undecim altitudine complectitur. Brachiis ſex ſupra dimidium eius aditus patet: ſpatium vero, ſive area quadratae figurae, quae in medio relinquitur intra utramque portam, brachia eiuſdem moduli octo vix aequat. Interni externique parietes conſtant ingentibus quadratis ſaxis ad regulam ſcalpro exactis, & ſine coemento conſertis & conligatis, quae e terrae viſceribus eruta, vulgo, ut dicebam, *panchina*, longaevo temporum curſu dureſcunt, & miram firmitatem ac perpetuitatem cum ipſi, tum aedificia acquirunt. De his lapidibus, qui ſerra ſecti, ut ſupra monebam, nitorem marmorum aemulantur, quod teſtacea marina continent, & munitiſſimis maculis ac punctis interſtincti adparent, differentem lege Nicolaum Stenonem, qui Volaterrana moenia iiſdem exſtructa commendat (1).

III. Hanc portam etiamnum cives, *all' Arco*, vernaculo ſermone adpellant. Iam in Praefatione adnotavi ab Herculis proximo templo, quo in loco veteres Chriſtiani aedem S. Alexandro Martyri dedicarunt, fuiſſe nuncupatam. Hanc Herculis portam ex antiquis monumentis laudant Flavius Blondus (2), Inghiramius (3), & alii celebres Scriptores (4). Veterum mos fuit iuxta portas urbis templa Deorum condere. Dionyſius memorat id etiam a Romulo factum, qui Iovi Statori templum dedicavit apud portam *Mucionis* (a mugitu pecudum dictam) qua in Palatium ex ſacra Via itur. Haec porta una ex tribus illis fuit, quam Romulus ad ornatum Vrbis reliquit. Alteram Palatii portam *Romanulam* dixit, a qua non longe Volupiae Deae ſacellum. Tertiam *Ianualem* dixit ab Iano. Alii quatuor a Romulo conditas portas volunt: quod adnotat Plinius (5); ſed

(1) Vide in Prodromo Diſsert. de Solido intra Solidum.
(2) In Etruria Illuſtrata.
(3) Tract. X. Oppoſit. Reſp. CCXIII.
(4) Vide Dempſter. Etrur. Reg. Lib. V. Cap. III.
(5) Hiſt. Nat. Lib. IV. Cap. V.

ſed antiquariorum diſſidia dirimit Romanarum Antiquitatum illuſtris Interpres Onuphrius Panvinius (1), quem adeant, qui plura ſcire cupiunt. Facilius crediderim, novam Romuli urbem tres portas habuiſſe; nam Etruſca diſciplina cautum erat, haud cenſeri illas urbes iuſtas eſſe, in quibus tres portae non eſſent dedicatae & votivae (2).

IV. Nullum certe tota Etruria, ac, ni fallor, alibi, exſtat hoc monumento, quod priſcae Tuſcanicae maieſtatis atque opulentiae ſplendorem ac decus refert, illuſtrius atque admirabilius. Neque tamen Volaterrae urbs praeclariſſima hac tantum ſuperbit porta, quae Tuſcanicae Architecturae ſpecimen gravitate & elegantia plenum oſtentat; verum inclita eſt aliis portis, ut antea adnotabam, obſtructis, & magna ex parte dirutis, quas iam indicaſſe ſufficiet. Faeſulis ad hanc uſque aetatem exſtat Etruſcae portae exemplum. Ea conſtat quadratis lapidibus: arcum vigintiquinque lapides pectinatim diſpoſiti conficiunt. Ea plane imaginem quamdam refert huiuſce Volaterranae portae; parva tamen eſt, & diſtat a moenibus antiquis Romanos pedes fere tredecim. Subſecutis temporibus addita mihi viſa eſt, tamquam maioris portae munimentum, quo tutior ab hoſtium incurſionibus eſſet. Profecto cum ipſa antiquiſſimorum moenium dignitate ac magnificentia comparari non poteſt; quare etſi eam delineare ſtudii cauſa voluerim; tamen ne incerta pro certis darem, nolui in lucem proferre.

V. Ornamenta Volaterranae portae Etruſcae, ſculpta in ea tantum parte, quae arva reſpicit, quum hac tempeſtate temporum iniuriis detrita ſint ac prorſus deleta, coniiciet forſitan aliquis capita leonum referre; nam, ut obſervat Pierius Valerianus (3): *Non tantum Mycenarum portis; ſed etiam reliquorum aedificiorum, praecipue vero fanorum valvis, aediumque ſacrarum veſtibulis, leones, tamquam divinorum cuſtodes, ut paſſim cernere eſt, ſtatuebantur*. Frequenter leones in portis huiuſce urbis Florentiae occurrunt. Fuſius de hiſce ornamentis Ioannes Ciampinius (4). Sed in Volaterrana porta non capita leonum ſculpta antiquitus fuiſſe, ſed iuvenum, colligo ex vetuſtiſſimo exemplo Etruſcae urnae, Volaterris nuper effoſſae in praediis Franceſchiniis. Nam in ea ad portam pugna militum exhibetur, & miles e ſcala, quae ad eamdem portam admota eſt, deorſum corruit. Porro hoc ipſo ordine tria capita iuvenilia ad ornatum portae ſculptâ cernuntur, ut ſculptor ſepulcralis urnae ad hanc urbis portam mentis oculos intendiſſe, eamque cum iiſdem

(1) In Urbe Roma §. *De Portis* &c.
(2) Ex Servio, quem citat Sam. Pitiſcus in Lexico Ant. Rom. in v. *Porta*.
(3) Hieroglyph. Lib. I. Cap. IV.
(4) Veter. Monum. Par. I. Cap. III.

dem ornamentis referre voluisse, perspicue adpareat. Ea capita Deos Lares, sive Deos Viales, & fortasse etiam medium inter hos Genium urbis, referre arbitror: quorum simulacra in portis conlocari solebant, ut ab egredientibus vel ingredientibus adorarentur, ac salutarentur, quod docet Lucretius (1):

———— Tum portas propter ahena
Signa, manus dextras ostendunt adtenuari
Saepe salutantum tactu, praeterque meantum.

Iani signum in porta Ianuali, quae fuit in Palatio forum versus, posuit Romulus, ut docet Varro (2): *Tertia est Ianualis, dicta ab Iano: & ideo ibi positum Iani signum.*

VI. Quod igitur portae urbium haberentur tamquam sedes, templa, & sacraria Deorum, iisdemque dedicatae essent, sanctitatem obtinuere. Caius, quem exscripsit Iustinianus (3): *Sanctae res, veluti muri & PORTAE, quodammodo divini iuris sunt* (4). Sacras tamen non fecit nec censuit portas Etruscorum disciplina (5); quia hominum usibus inserviunt. In iisdem portis condendis cum Tusci, tum Latini ritum peculiarem observarunt, quem Cato exponit (6): *Qui urbem novam condit, tauro & vacca aret: ubi araverit, murum faciat: ubi PORTAM vult esse, aratrum sustollat, & portam vocet.* Plutarchus (7): *Vbi PORTAM designare visum est, vomere exemto, atque aratro sublato, spatium relinquat.* Eadem fere repetit Servius in Virgilium (8).

VII. Praeter simulacra Deorum adcessere inter portarum ornamenta Imperatorum ac Principum statuae: & subsecutis saeculis eorum quoque insignia, quo augustiores & venerabiliores redderentur. Quandoque, utpote in digniore loco, palatium iuxta portas urbis condiderunt. Nihil dico de iudiciis sacrisque conventibus habitis in portis urbium: quae omnia adeo obvia sunt, ut locupletiore elucidatione non indigeant. Christianis saeculis caelo recepti Homines, Divi Civitatum Patroni, custodes portarum facti, eorumque imagines vel sculptae, vel in parietibus pictae portarum insigniora ornamenta evaserunt. Florentini, iuxta principes urbis portas non solum simulacra Tutelarium Divorum; sed etiam doctissimorum Civium de litteris & de civibus optime meritorum dedica-

(1) Lib. I. vers. 318.
(2) Lib. IV. de Lingua Lat.
(3) §. 10. Instit. de R. D. & A. E. D. in Lib. I. D. de D. R.
(4) Vide, quae adnotat Georgius D'Arnaud Variar. Coniect. Lib. I. Cap. XIV.
(5) Vide Plutarchum Quaest. Rom. 27.
(6) In Fragmentis.
(7) In Vita Romuli.
(8) Aeneid. Lib. V. vers. 735.

dicarunt Statuas; atque inter hos Claudiano, quem ſuum civem faciunt, Danti Aligherio, Franciſco Petrarchae, Ioanni Boccaccio, Zenobio a Strata, ceteriſque aeterno nomine dignis hominibus, qui immortalibus ingenii ſui monimentis huiuſce Vrbis gloriam mirifice auxere: & veteres diſciplinas, depulſis teterrimae ignorantiae tenebris, reſtitutaque priſtina luce, in vitam feliciter revocarunt.

CAPVT VI.

Etruſcarum Vrbium inſigniora Templa & Statuae Deorum: publica aedificia, Circi, Theatra, Amphitheatra, & Piſcinae indicantur, eorumque exempla adferuntur.

AGreſtibus primum populis, mutua ſocietate & benevolentia ſimul coniunctis, congregatiſque intra urbes moenibus cinctas, praecipua earumdem urbium decora & ornamenta fuere Deorum fana ac templa: quae remotiſſimis temporibus habuiſſe veteres Tuſcos, minime dubitandum eſt. Apud Volſinienſes celebre fuit Nortiae Deae templum, de quo inſigne exſtat Livii teſtimonium (1): *Volſiniis quoque clavos indices numeri annorum, fixos in TEMPLO NORTIAE Etruſcae Deae, comparere, diligens talium monimentorum auctor Cincius adfirmat*. De his clavis haec idem Livius: *Eum clavum, quia rarae per ea tempora litterae erant, notam numeri annorum fuiſſe ferunt*. Hoc templum longe vetuſtiſſimum fuiſſe oſtendit priſca clavi figendi conſuetudo, quam ab Etruſcis Romani didicerunt: eamque anno ab Vrbe condita CCXLIIII. ſuſtulerunt, quo, exacto urbe & regno Tarquinio ſuperbo Regum ultimo, creatis Conſulibus, ab his annos numerare coeperunt. Memoratur etiam, tamquam celeberrimum, Voltumnae Deae fanum, ad quod de rebus graviſſimis pertractandis, de bello decernendo ſanciendaque pace Etruſci frequenter conventus habebant, cuius mentio compluribus in locis exſtat apud Livium, e quo haec pauca adferre lubet (2): *Ab his* (Tribunis militum Conſulari poteſtate) *primum circumſeſſi Veii ſunt, ſub cuius initium obſidionis, quum Etruſcorum conſilium ad FANVM VOLTVMNAE frequenter habitum eſſet, parum conſtitit, bellone publico gentis univerſae tuendi Veientes eſſent.* Non-

(1) Lib. VII. 3. (2) Lib. IV. 61. & paullo ſupra.

Nonnulli Fanum Voltumnae, ubi nunc Viterbum, fuiſſe exiſtimant (1). Antiquiſſimum ac celeberrimum in Piceno memoratur a Strabone Iunonis CVPRAE templum (2), quod condiderunt ac dedicarunt Etruſci, qui Iunonem propria lingua *Cupram* vocarunt. Quum Iuno, ut cenſet Cl. Bonarrotius, expreſſa in patera ahenea Muſei Nobiliſſimi Comitis e Gherardeſca, adlata in Dempſteriano Opere (3), adſcriptum habeat Etruſcis litteris ƨıqɘ. *Eris*, unde *Herae* cognomentum ortum; hinc colligimus, Numina apud Etruſcos, non uno, ſed pluribus cognominibus adpellata, & in ſacris invocata fuiſſe; quare, quia Strabo docet Iunonem vocatam fuiſſe *Cupram* ab Etruſcis: patera vero *Eris* nomen prodeſt; non eſt, quod de eius imagine dubitemus. Praeterea plura Dii habuere cognomina: alia vero myſtis & ſapientibus hominibus: alia vulgo tradita & nota fuerunt. Templorum atque ararum dedicationes perſcribebantur a Ritualibus Etruſcorum, Feſto auctore: *Rituales nominantur Etruſcorum libri, in quibus perſcriptum eſt, quo ritu condantur urbes, ARAE, AEDES ſacrentur.*

II. Conſtat, haec templa apud Tuſcos tum donariis, tum religionis cultu celeberrima fuiſſe. Quod vero praeter haec alia quoque fuerint, probabiles rationes & coniecturae ſuadent, quas in hoc ipſo Opere adtulimus, quae ut repetam, nec tempus, nec conſilium ſinunt. In qualibet vero Etruſca civitate praeter patrios Deos, quos peculiari nomine, ſummoque religionis cultu venerabantur, quos Tertullianus tum apud Etruſcos, tum apud Latinos adpellat *Municipales* (4), fuiſſe Iovis, Iunonis, Minervae templa ceterorumque Deorum, quos *Conſentes* & *Complices* adpellarunt, minime ambigendum eſt. Id adnotat Servius (5): *Prudentes Etruſcae diſciplinae aiunt, apud conditores Etruſcarum urbium non putatas iuſtas urbes fuiſſe, in quibus non tres portae eſſent dedicatae & votivae, & tot templa, Iovis, Iunonis, Minervae.* Maxima vero religione Etruſci Bacchum coluere, quem unum fuiſſe ex novem Diis, a quibus fulmina iaculantur (6), eiuſque myſteria Cabiros una cum ciſta myſtica in Etruriam invexiſſe, crediderunt, de quibus diſſerit Clemens Alexandrinus (7). Herculis quoque cultum, longe vetuſtiſſimum in Etruria, oſtendunt, praeter alia monumenta, numi ex aere fuſi, in quibus eius clava ſculpta cernitur cum Etruſcis litteris (8): in his vero, in quibus lyra pro typo, & litterae Etruſcae: ɘqɘ+v+: Tu-

(1) Cluver. Ital. ant. Lib. II. pag. 565.
(2) Geograph. Lib. V. pag. 241.
(3) Tab. II. Vide quae in Adpendice §. III. pag. 10. adnotat Senat. Bonarrotius.
(4) In Apologetico Cap. XXIV.
(5) In Lib. I. Aeneid. verſ. 426.
(6) Plinius Lib. II. Cap. LII.
(7) In Protreptico.
(8) Vide Muſei Etruſci Tom. II. Tab. CXCVI.

Tutere, Apollinem docent religiofiffime a Tufcis cultum (1): cuius etiam imago in pateris Etrufcis cum adfcripto eius nomine iam pervulgata eft (2). His adde Deos, quos Vitruvius enumerat (3), uti fuperius monebam, quorum in honorem ex perfcriptionibus Ritualium Etrufcorum, templa vel in urbe, vel extra urbem conlocanda erant. Adde etiam Deos, quos cum Graecis, cum Latinis & Sabinis, aliifque Italiae populis communes habuere: quod accurate non animadvertentes aliqui docti viri, invita Minerva, nuper negarunt Ianum, Saturnum, Bellonam, Pomonam, Pilumnum & Picumnum, Vacunam, Vitumnam, Cererem, Veftam, Furinam, Fortunam, Victoriam, aliaque eiufdem chori Numina, ab Etrufcis culta fuiffe (4): quorum potiffima ratio ea fuit, quod Romanarum rerum Scriptores apertiffime teftantur, ea a Latinis culta fuiffe: filent vero de eorum cultu per Etruriam; etfi fcirent, veteres Etrufcae Thyfiologiae auctores ad nos minime perveniffe. Illud apud omnes in confeffo eft, Vertumnum totius Etruriae praecipuum Deum fuiffe (5): tamen & a Latinis & a Romanis fumma religione cultum, nemo eft qui nefciat, aut neget. Illud etiam obfervandum, quod Dii, qui communem ubique cultum habebant, quodammodo peculiares, locales, & proprii fingularum urbium evadebant, fi peculiare cognomen in Indigitamentis obtinuiffent. Ita Volfci, ex Etrufcis orti, Iovem cognomento *Anxurem* coluere (6): Mantuani Ditem Patrem, de quorum urbe, inter Etrufcas praeclariffima, haec Servius (7): *Alii a Tarchonte, Tyrrheni fratre, conditam dicunt:* Mantuam *autem nominatam, quod Etrufca lingua* Mantum, *Ditem Patrem adpellant, cui etiam cum ceteris urbibus & hanc confecravit*. Idem Servius patrios Carthaginienfium Deos nominat Saturnum & Iunonem (8). Eugubini peculiaribus nominibus Deos fuos ornarunt, uti teftantur eorum Tabulae. Gallorum patrii Dii antiquiffimi fuere *Teutates*, *Hefus*, *Tharamis*, five *Taranis*, quorum meminit Lucanus (9):

Et quibus immitis placatur fanguine diro
Teutates, *horrenfque feris altaribus* Hefus,
Et Tharamis *Scythicae non mitior ara Dianae*.

 Sunt,

(1) In Dempft. Opere Tom. I. Tab. LX. Vide etiam Tom. II. Mufei Etrufci Tab. CXCVI.
(2) Apud Dempfter. Tom. I. Tab. III. & IV.
(3) De Architect. Lib. I. Cap. VII.
(4) Vide Tom. XX. Opufculor. Scientif. Venetiis edit. anno MDCCXXXIX. pag. 426.
(5) Varro Lib. IV. de Ling. Lat. Propert. Lib. IV. Eleg. II.
(6) Vide Servium in Virgil. Lib. VII. Aeneid. verf. 799. Livium Lib. IV. circa fin. Feftum in voce *Anxur*.
(7) In Lib. X. Aeneid. verf. 201.
(8) In Lib. IV. Aeneid. verf. 680.
(9) Lib. I. Pharfalic. verf. 444.

Sunt, qui arcanis nominibus adpellata haec Numina, *Teutatem* Mercurium, *Hesum* Martem, *Tharamim* Palladem, apud illam gentem, eorumdem Deorum, teste Iulio Caesare (1); maxime cultricem, fuisse arbitrantur (2). In multis antiqui Galli & Druides cum Etruscis conveniunt, ut alibi ostendam.

III. Praeter delubra, Oracula quoque Deorum veteres Tusci habuerunt, quale illud prisca religione celeberrimum in Etruria, cuius meminit Plutarchus (3): Τηθύος ἐν Τυῤῥηνίᾳ Χρηστήριον: *Tethyos in Etruria Oraculum*. Corruptum locum subspicatus est Dempsterus (4), qui pro *Tethyos*, recte substituit *Themidos*; nam auctore Dionysio (5), quae apud Graecos Themis, apud Latinos Carmenta fuit Evandri mater, mulier fatidica, cuius nomen & Oraculum in Latio & in Etruria celebre fuisse compertum est (6). Erat heic, ut valde cupiebam, locus sane opportunus, templa Deorum, quae & in Etruria, & in Latio, tum ante, tum post Romam a Romulo conditam, a celeberrimis Scriptoribus indicantur, cultaque in ipsis Numina declarantur, enumerandi, ut quorumdam opinionem refellerem, qui genio eruditae novitatis nimium indulgentes, diu Romam templis, & simulacris caruisse scriptitarunt. Sed id alibi maiori fruens otio praestabo, quum alia Deorum adferam simulacra nunquam antea edita, quae in duas classes optimo consilio dispertiam, in ea nempe, quae Etrusca ex certis characteribus & notis indubitanter sunt; & in ea, quae ex coniecturis & observationibus incerta & dubia existimari possunt: quae, etsi Tuscanica non censentur; ad veteres tamen Italos pertinuisse subspicari possumus: adeoque propter summam vetustatem minori in pretio non sunt habenda.

IV. Nihil dico de templorum apud Tuscos origine, quae propter tempora longe remotissima, ignota prorsus, & caligine vetustatis adhuc obruta delitescit. Mosis & Iosue tempore fanum Phogor, quod Moabitarum, & Madianitarum Numen fuit, memorant sacrae Litterae (7): *Mansimusque in valle contra fanum Phogor*, quem Deum eumdem ac *Baalpeor*, sive *Belphegor* aliqui censent. Haec eo consilio adnotanda censui, ut quo tempore fana Diis dedicata memorentur, expendamus. Prima Deorum templa fuere luci; arae erectae in montibus, quos prisca patrum religio Diis sacravit: hinc plures in Etruria ad hoc tempus nomina antiquae superstitionis servant, ut Mons Iovis, Mons Summanus, Mons Cereris: ut sileam de

(1) Comment. Lib. VI. de Bello Gallico.
(2) Vide Alexandrum Genial. Lib. VI. Cap. IV.
(3) In Vita Romuli.
(4) De Etrur. Regali Lib. I. Cap. XVIII.
(5) Antiquit. Roman. Lib. I.
(6) Ovidius Fastorum Lib. III. vers. 557.
(7) Deuteronom. Cap. III. vers. 29.

de his, quos longa ſaeculorum ſerie ignarum vulgus idiomate ſuo corrupit, Diiſque dedicatos fuiſſe manifeſte adparet. Sacra Diis facta ſub arboribus, quas ipſis quoque Diis Etruſcorum Religio ſacravit, clare adnotat Plinius (1): *Vetuſtior autem urbe in Vaticano ilex, in qua titulus aereis litteris Etruſcis: religione arborem iam tum dignam fuiſſe, ſignificat.* Homerus auctor eſt apud Graecos ſacrificiis & donariis opulentum fuiſſe Apollinis Sminthii templum (2). Ante Romam a Romulo conditam, ſeu potius inſtauratam, Etruſcorum opes adeo florentes fuerunt, ut Turnus & Rutuli, gerente Aenea adverſus eos bellum, ad eas confugerint: *Tanta opibus Etruria erat, ut iam non terras ſolum, ſed mare etiam per totam Italiae longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum, fama nominis ſui impleſſet.* Haud mirum igitur ſi & hoc tempore ab Etruſcis templa Diis dedicari, & praeclara aliquot publica aedificia exſtrui potuiſſe ſubſpicemur.

V. Quae fuerit templorum apud Etruſcos forma, quaeve ornamenta, ex antiquiſſimis huius gentis monumentis diſcere poſſumus. Doctiſſimus Bonarrotius figuram oſtendit (3): adnotatque, ea priſcis temporibus anguſta fuiſſe & exigua, & pro ratione magnitudinis ſtatuarum parum alta. Ea columnis, epiſtyliis, gradibus, aris, ſuſpenſis armis, donariis, & ſimulacris Deorum ornata fuiſſe, Etruſcorum monumenta teſtantur. Huc adferendus inſignis apud Vitruvium locus, quo diſcimus, quibus ornamentis Etruſci ornare templorum faſtigia ſolerent (4): *Ipſarum aedium ſpecies ſunt barycae, barycephalae, humiles, latae, ornantque ſignis fictilibus aut aereis inauratis earum faſtigia, Tuſcanico more, uti eſt ad Circum Maximum Cereris & Herculis, Pompeiani item & Capitolii.* Praeparatas quadrigas fictiles ad ornandum faſtigium delubri Tarpeii Iovis, memorat Plinius (5). Ianuae etiam Etruſcorum templorum ornatae ſpectantur, & poſtibus munitae, quos picturis condecorari ſolitas colligi poteſt ex Servio, qui Carthaginienſis templi fores adnotat Iliacis hiſtoriis inſignes (6). Vitruvius exponit Tuſcanicas rationes in templis Deorum conſtruendis. Aediculas templis antiquiores facile crediderim. Subſpicatur Cl. Bonarrotius (7), Etruſcos inter primos fuiſſe, qui ſimulacris templa aedificarunt; nam templorum exiguitas, quae in adlatis Vaſculis conſpicitur, priſcam, rudem, & primo inventam templorum formam ob oculos ponere videtur. Tanta vero fuit Tuſcorum in templis condendis ſolertia ac peritia, ut Romani ſacras aedes exſtructuri, ad ſe eos adciverint, eorumque opera ſint uſi.

 Ca-

(1) Hiſt. Nat. Lib. XVI. Cap. XLIV.
(2) Iliad. Lib. I. verſ. 39.
(3) In Appendice ad Opus Dempſter. §. XXXVII. pag. 77.
(4) De Architect. Lib. III. Cap. II.
(5) Hiſt. Lat. Lib. XXVIII. Cap. II.
(6) Ex Virgilio Lib. I. Aeneid. verſ. 460.
(7) Loco ſupra memorato.

Capitolinum Templum a Tuſcis fabris perfectum, conſtat ex Livio (1): *Intentus* (Tarquinius Rex) *perficiendo templo, fabris undique ex Etruria adcitis, non pecunia ſolum ad id publica uſus eſt, ſed operis etiam ex plebe*. Ex Plinio colligimus (2), conſueviſſe Tuſcos, templa condentes, eorum imaginem in ſolo ſcipione deſignare, & praenuntiare cuius Dei futurum eſſet templum, in quo deſignando auſpicia Augures & Haruſpices captabant: quod factum a celeberrimo Etruriae Vate Oleno Caleno memorat idem Plinius, quum Iovi Maximo memoratum templum in Capitolio aedificaretur.

VI. Templorum, ſplendidiorumque aedificiorum inſigne decus & ornamentum fuere atria, quod nemo ignorat. Sed horum primos inventores fuiſſe Tuſcos, diſerte docent illuſtres Scriptores. Varro (3): *Atrium adpellatum ab Atriatibus Tuſcis; illinc enim exemplum ſumtum*. Feſtus (4): *Dictum autem atrium, quod id genus aedificii Atriae primum in Etruria ſit inſtitutum*. Servius (5): *Alii dicunt* Atria *Etruriae civitatem fuiſſe, quae domos amplis veſtibulis habebat: quae quum Romani imitarentur*, atria *adpellaverunt*. Strabo Aegyptiorum templorum, & atriorum formam ubi deſcribit (6), parietes ingentium ſimulacrorum ſculpturas habere narrat: ὁμοίων τοῖς Τυῤῥηνοῖς, καὶ τοῖς ἀρχαίοις σφόδρα τῶν παρὰ τοῖς Ελλησι δημιουργημάτων: *Etruſcis & antiquis Graeciae operibus perſimilium*. Quae quum legerem, Etruſcos in multis Aegyptiorum Architecturam imitatos fuiſſe, quod alibi etiam obſervaveram, comperi. Ioannes Ciampinius exemplum adfert templi vetuſtiſſimi, quod vidit non procul a Lacu Gabino, ex lapidibus Gabinis quadrilateris conſtructum, a quo non longe diſtaſſe formam templorum Etruſcorum crediderim (7). Sed quoniam nullum hodie exſtat, quod ſciam, Etruſcorum templorum veſtigium, aliquam quodammodo imaginem tam remotae vetuſtatis nobis referre poſſunt defunctorum Sepulcra, quae mox adferemus. Tuſcanicum capitulum, inter inſignes reliquias Templi Etruſci apud Peruſinos numerandum (quod heic adfero in Claſſe IV. Tab. XXVII. egregiis obſervationibus a V. C. Ioanne Baptiſta Paſſerio illuſtratum) perſpicue oſtendit, quanta elegantia operumque magnificentia Deorum templa Etruſci ornare conſueverint. Sed in his, quae adnotari poſſunt ad Etruſcorum artes ad Graphicen ſpectantes, quum inclitus Bonarrotius hanc ſpartam primus omnium ſumma cum laude occuparit (8), ut eum adeant, eruditos Lectores hortabor.

VII.

(1) Lib. I. 56.
(2) Hiſt. Nat. Lib. XXVIII. Cap. II.
(3) Lib. IV. de Lingua Latina.
(4) In voce *Atrium*.
(5) In Lib. I. Aeneid. verſ. 730.
(6) Geograph. Lib. XVII. pag. 806.
(7) Par. I. veter. Moniment. Cap. 1. pag. 4. 5. Tab. I. Fig. 1. & II.
(8) In Append. ad Opus Dempſterianum §. XXXVII.

VII. Ad Circos, aliaque ad ludos pertinentia Etrufcorum aedificia, nunc gradum facio. Primum Livii adferre teftimonium lubet, qui in ipfo ortu Vrbis, Romulum Confualia, nempe ludos paraffe Neptuno Equeftri folemneis, quanto adparatu tum fciebat aut poterat, narrat (1). Spectaculorum exempla ab Etrufcis defumta memorat idem Livius, qui haec de Tarquinio Prifco (2): *Ludos opulentius inftructiufque, quam priores Reges, fecit. Tum primum* CIRCO, *qui nunc Maximus dicitur, defignatus locus eft: loca divifa Patribus, Equitibufque: ubi fpectacula fibi quifque facerent, fori adpellati. Spectavere furcis duodenos ab terra fpectacula alta fuftinentibus pedes: ludicrum fuit, equi pugilefque ex Etruria maxime adciti: folemnes deinde annui manfere ludi*, Romani Magnique *varie adpellati*. Tufcis fpectaculorum ftudiofiffimis hanc ipfam gloriam tribuit Tacitus (3): *Maiores quoque non abhorruiffe fpectaculorum oblectamentis, pro fortuna, quae tum erat, eoque a Tufcis adcitos hiftriones, a Tufcis equorum certamina, & poffeffa Achaia Afiaque ludos curules editos*. Quamquam hodie, quod fciam, nec rudera, nec veftigia veterum Circorum in Etruriae urbibus fuperfint; eorum tamen imaginem & fpectacula exhibent Etrufcae urnae fepulcrales apud Dempfterum Tabula LXIX. & in meo Mufeo Etrufco Tabula CLXXX. adlatae: quas cum obfervationibus illuftrarem, non pauca de ludis Equeftribus, Curulibus, Gladiatoriis & Scaenicis Etrufcorum adtuli, quae fupervacaneum eft nunc repetere (4).

VIII. Praeter Circos, fuere in Etruriae opulentis urbibus Theatra: quod perfpicue docent Etrufcae gentis tum fculpta, tum picta monumenta. Quod fpectat ad fcaenicos ludos, videmus in his nobis propofitum profcaenium (5), Hiftriones, Comoedos, Saltatores, Mimos, homines perfonatos cum muficis inftrumentis (6), ofcilla columnis impofita (7), pulpitum, & in eo viros & feminas fabulas repraefentantes, necnon Ludiones ad tibicinis modos faltantes. Spectamus etiam Pugiles certantes, armatis cefto manibus: quod etiam clarius conftabit prifcorum monumentorum fide, quae inferius adducam. Tragoedias, & celebres earum Scriptores habuiffe Tufcos, in confeffo eft (8). Romani bellis detenti, ac feverioribus utentes moribus, Scaenicos ludos ab Etrufcis fero didicere, quorum epocham adnotandum cenfuit Livius, nempe V. C. anno CCCXXCIX.

C. Sul-

(1) Lib. I. 9.
(2) Lib. I. 35.
(3) Annal. Lib. XIV.
(4) Vide Tom. II. pag. 109. & a pag. 374. ad pag. 378.
(5) Mufei Etrufci Tom. I. Tab. CLXXXVI.
(6) Apud Dempfterum Tabula XVII. XXVII. XXIX. LXIV.
(7) In parergo addito Operi Dempfteriano Tom. I. in fine Praefationis.
(8) Vide M. Varronem Lib. IV. de Ling. Latina.

C. Sulpicio Paetico C. Licinio Stolone, Confulibus, graffante per urbem peftilentia, quo pacis Deûm expofcendae caufa, tertio tum poft conditam Vrbem, lectifternium fuit. Sed ipfa Livii verba operae pretium erit adferre (1): *Quum vis morbi, nec humanis confiliis, nec ope divina levaretur, victis fuperftitione animis, ludi quoque fcaenici, nova res bellicofo populo (nam Circi modo fpectaculum fuerat) inter alia caeleftis irae placamina, inftituti dicuntur. Ceterum parva quoque, (ut ferme principia omnia) & ea ipfa peregrina res fuit. Sine carmine ullo, fine imitandorum carminum actu, LVDIONES EX ETRVRIA adciti, ad tibicinis modos faltantes, haud indecoros motus, more Tufco, dabant. Imitari deinde eos iuventus, fimul inconditis inter fe iocularia fundentes verfibus, coepere: nec abfoni a voce motus erant. Accepta itaque res, faepiufque ufurpando excitata, vernaculis artificibus; quia* Hifter *Tufco verbo* Ludio *vocabatur, nomen* Hiftrionibus *inditum: qui non ficut ante, Fefcennino verfu fimilem incompofitum temere ac rude alternis iaciebant; fed impletas modis Saturas, defcripto iam ad tibicinem cantu, motuque congruenti, peragebant.* Adcedunt Taciti (2) & Tertulliani (3) teftimonia, quibus adftruitur, Romanos ab Etrufcis Scaenicos ludos, & certamina accepiffe, quae quia faepenumero vulgata, haud opus eft multis in re exploratiffima lectorum aures heic onerare. Adtuli Hadriae inventum vas fictile picturis elegantiffimum, expreffum in Tabula CLXXXVIII. Mufei Etrufci Tom. II. in quo Retiariorum cum Secutoribus, qui galea caput munitum habent, ludicra pugna cum armis exhibetur in theatro, quod indicant hinc inde erectae arae, Diis facrae (4): adeo nobis favent vetera Tufcorum monumenta, ut nemo, nifi qui Vetuftatis ftudia primoribus labris deguftavit, negare poffit, Theatra apud Etrufcos fuiffe. Id perfpicue etiam probatum eft a Clariffimo Octavio Bocchio, Nobili Viro Hadrienfi, qui Theatrum antiquiffimum, lateritio opere & Tufcanica Architectura exftructum, Hadriae, inclita Tufcorum colonia, & eorumque nobili portu celeberrima, tefte Plinio (5), primus omnium in lucem protulit, quod iam detectum fuerat, quum fundamenta Coenobii Patrum Ordinis S. Francifci iacerentur. Id ipfum infigne aedificium Bocchius egregio Commentario illuftravit, Venetiis edito anno CIↃ.IↃ.CC.XXXIX. qui iterum paullo poft in lucem prodiit inter Differtationes Nobilium Sociorum Etrufcae Academiae Cortonenfis (6); quapropter, quum eiufdem Hadrienfis Theatri Ichnographicae Tabulae in omnium doctorum hominum manibus nunc fint, minime heic repetendas effe cenfui.

IX.

(1) Lib. VII. 3.
(2) Annalium Lib. XIV.
(3) De Spectaculis. Vide etiam Valerium Max. Lib. II. Cap. IV. Tit. 4.
(4) Vide Obfervat. Mufei Etrufci Tom. II. pag. 394.
(5) Hift. Nat. Lib. III. Cap. XVI.
(6) Tom. III. Difsert. II. pag. 67.

IX. Arretini Amphitheatri, quae ad hoc tempus perſtant veſtigia nolui praetermittere in Tab. VII. favente meis votis Eruditiſſimo Viro Laurentio Guazzeſio, ex Equeſtri Ordine D. Stephani, Patricio Arretino; qui Praetoriis muneribus decoratus, a patria urbe abſens, ampliorem delineationem mihi praebere non potuit. Is primus omnium ipſum hoc Amphitheatrum docto Commentario illuſtravit, quem publica luce donarunt Socii Etruſcae Academiae Cortonenſis (1): mox eiuſdem Commentarii Vindicias evulgavit, omni eruditionis fruge refertas, inter Opuſcula Scientifica (2). Ex his pauca notatu digna, ſi excerperem, operae pretium me facturum cenſui.

X. Arenae ſive caveae Amphitheatri Arretini formam non rotundam & orbicularem, ſed in ſpeciem ovi exſtructam fuiſſe perſpicue indicant rudera, quae ſuperſunt & ſpectantur in Hortis Monaſterii Monachorum Olivetanorum, quorum maximam partem occupat ſuper ipſis exſtructum Monaſterium, maximaque ex parte ex iiſdem lapidibus conditum a B. Bernardo Ptolemaeio Senenſi. Neque etiam arenae magnitudo deſignari poteſt; nam ſub humo alii ordines & gradus latent, uti murorum aliquot reliquiae hac illac ſparſae indicant, & praecinctiones, quae licet terra oppletae ſint, tamen non obſcure adparent. Superſunt etiam quatuor arcus, & quatuor ſubterraneae porticus, quae lapideos gradus, in quibus ſpectatores ex ordine ſedere ſolebant, fulciunt; quarum una iniurias temporum & barbarorum ſuperavit. Hos gradus, ex lapidum reliquiis, quae ſuperſunt, vix dixeris tres fuiſſe. Quum terra obruti ſint duo ordines tam inſignis aedificii, dolendum eſt, nos adhuc latere, quae cuneorum, quae portarum, podiorum, ſcalarum, & vomitoriorum figura fuerit, adeoque fere totius Tuſcanici operis conſtructio ac ſymmetria. Totum aedificium inſignis vaſtitatis, multorumque ſpectatorum capax fuiſſe, veſtigia ipſa perſpicue declarant. Simplex tamen eius ſtructura fuiſſe videtur abſque ſtatuis ac columnis; ſed muri eius miro lapidum nexu compoſiti ſunt, interiectis aliquot ordinibus ex opere lateritio, quod in Arretinis moeniis laudat, ut paullo ante obſervabam, Plinius (3): & Silius *altos Arretî muros* commemorat: qui muri laude & memoria digni viſi ſunt Vitruvio (4), qui haec ſcripſit: *De lateritiis vero, dummodo ad perpendiculum ſint ſtantes, nihil deducitur; ſed quanti fuerint olim facti, tanti eſſe ſemper aeſtimantur. Itaque nonnullis civitatibus & publica opera, & privatas domos, etiam regias, e latere ſtructas licet videre. Et primum Athe-*

(1) Tom. III. Diſsert. IV. pag. 79.
(2) Tom. XX.
(3) Hiſt. Nat. Lib. XXXV. Cap. XIV.
(4) De Architect. Lib. II. Cap. VIII.

Athenis murum, qui spectat Hymettum montem, & Pentelensem. Item parietes in aede Iovis, & Herculis lateritias cellas, quum circa lapidea in aede epistylia sint, & columnae. In Italia ARRETII *vetustum egregie factum murum.* Non solum in vasculis fingendis pingendisque, ut ostendi (1); sed etiam in lateribus optimis fabricandis praestantes fuisse Arretinos Artifices declarant complures lateres, quos in lucem protuli, signatos eorum nomine (2): qui etiam, & quum validae res Etruscorum essent, & quum orbem Romanum Imperatores moderarentur, diu Arretinos hac gloria floruisse perspicue probant: praeterquamquod etiam nunc exstat, territorium Arretio finitimum, quod a lateribus, quì in eo fiebant, *Laterina* nomen retinet.

XI. Haud quaquam me latet, ut omnes difficultatum nubeculas tollam, Romanos serò admisisse Theatra atque Amphiteatra, quae quidem primo lignea ac temporaria fuere; nam severiori morum disciplinae adsuetis, adsiduis curis bellisque gerendis implicitis, nova res visa est, teste Livio (3), ludiones ex Etruria adcitos spectare: eorum vero summa atque, ut ita dicam, unica voluptas fuit, Romani imperii gloriam ac vires bellicis artibus longe lateque augere atque amplificare. Id vero non obstat, quo minus arbitremur, opulentiores Etruriae urbes Theatra atque Amphiptheatra habuisse; quum ipsos Romanos constet regnante Romulo Circum habuisse: & V. C. anno CCCXXCIX. Ludiones & Histriones ex Etruria adcivisse. Vitruvius adnotat (4), ab Haruspicibus Etruscis, eorumque disciplinis perscriptum, ubi Deorum fana conlocanda forent: Herculis vero fanum dedicari iussum ad Circum in illis civitatibus, in quibus nec amphitheatra nec gymnasia essent. Memorat Nicolaus Damascenus, adlatus ab Athenaeo (5), qui eum Augusti amicum fuisse testatur, ludos gladiatorios fieri consuevisse a Romanis non in publicis tantum conventibus & in Theatris, suscepto ab Etruscis exemplo ac more; sed etiam in conviviis. Quod si opulentiores Latii urbes Amphitheatrum habuere, quemadmodum Velitrae, Fregellae, Setia, Lanuvium atque aliae, uti luculenter ostendit V. C. P. Vulpius Soc. Iesu Presbyter (6); non video, cur Etruscis urbibus hanc gloriam negare velimus; quum nec desint rationes, & vestigia ipsa, quae haec aetate supersunt, id apertissime ostendant. Aedificia haec lapidea immensi quodammodo operis immensorumque sumtuum

(1) Vide *Historiam Antiquariam Etruscam* nuper a me editam vernaculo sermone pag. CCVI. una cum *Vindiciis mei Alphabeti Etrusci*.

(2) Vide Par.II. Inscript. ant. Etrur. Vrbium, ubi marmora Arretina illustrantur in fine.

(3) Lib. VII. Cap. III.

(4) Deipnosophist. Lib. IV. Cap. XII.

(5) De Architect. Lib. I. Cap. VII. quem locum supra adtuli pag. 25.

(6) Veter. Lat. prof. Tom. IV. pag. 51. Tom. V. pag. 57. & in sequentibus.

tuum credi minime possunt exstructa post annum CCCCXLIV. quum Etruscorum vires opesque, antea validae, sensim dilapsae sunt: ipsique fracti ac victi, Romani victoris gentium populi imperium subiere; sed versosimilius videtur aliquot ante hoc tempus saeculis, quum ipsi ditiores Etruriae populi quiete, tranquillitate, atque opibus quammaxime florerent, horum aedificiorum epocham figere. Quod si postquam etiam victi sunt, maximis viribus fretos fuisse constat, teste Livio, qui, ne quid dicam de reliquis, de Arretinis Scipioni suppetias ferentibus, haec scribit (1): *Arretini triginta millia scutorum, galeas totidem, pila, gaesa, hastas longas, millium quinquaginta summam pari cuiusque generis numero expleturos, secures, rutra, falces, alveolos, molas, quantum in quadraginta longas naves opus esset, tritici centum & viginti millia modium, & in viaticum Decurionibus remigibusque conlaturos:* multo magis haud erit a veritate alienum opinari, Theatra & Amphitheatra lapidea multo ante apud Tuscos in usu fuisse.

XII. Quod si certum est, clariores Tuscorum urbes altis moenibus cinctas fuisse, quae portentosis saxorum molibus miro ordine consertis constant, uti eorum reliquiae ad haec usque tempora testantur; credibile est, & Theatra & Amphitheatra lapidea exstrui tunc potuisse, quae populi voluptatibus inservire, & virium magnitudinem, civiumque magnificentiam testari possent. Cave autem ne censeas Poëtas, praesertim Virgilium, ceterosque poëtice loqui atque emphatice, ubi alta urbium Etruriae & Latii moenia commendant; nam temporibus longe vetustissimis maxime altos muros poni consuevisse, docent etiam sacrarum Litterarum oracula. De sexaginta urbibus regni Og in Basan, uno eodemque tempore vastatis a populo Hebraeo ductu Iosue, haec leguntur (2): *Cunctae urbes erant munitae muris altissimis, portisque, & vectibus, absque oppidis innumeris, quae non habebant muros.*

XIII. Sed, etiamsi tota Etruria Theatrorum & Amphitheatrorum vestigia ac rudera nulla hac tempestate superessent, quod falsum esse ostendimus; tamen quod Ludionum, Histrionum, Comoedorum, Tragoedorum, Mimorum, Secutorum, Retiariorum, aliorumque Artificum spectacula Etrusci omnium primi in Italia excogitarint, eaque ab Etruscis Romani acceperint: quod Gladiatorios ludos cum triumphales tum funebres habuerint (quod praeter insignes Scriptores (3), plane testantur monumenta tum picta, tum sculpta in Etruria inventa) negari haud facile potest, Etruscos Theatris

(1) Lib. XXVIII. 45.
(2) Deuteronom. Cap. II. vers. I. 5
(3) Hos enumerat Th. Dempsterus de Etr. Reg. Lib. III. Cap. XLII.

tris & Amphitheatris caruisse. In re tam perspicua, diutius, quam par est, non immorabor, praesertim quum de his ludis ac spectaculis, ex Etruscae Antiquitatis penu adlatis exemplis clarissimis, luculenter disseruerit immortalis Bonarrotius (1), quem Lectores adire possunt: nec pauca, ipse quoque tanti viri vestigia secutus, in meo Museo Etrusco adnotarim (2).

XIV. Sed praeter Arretinum Amphitheatrum, recensere etiam possum Amphitheatrum LVNENSE, nempe Lunae, inter Etruscas urbes, non quidem magnae, sed ob portum maximum, iuxta ac pulcherrimum, quem Strabo diligenter describit (3), & ob marmoris candentis lautumias nobilissimae ac potentissimae. Non satis constat quando antiquissima eius moenia corruerint, quae Neronis aevo *deserta* dicuntur a Lucano (4): a quo discimus, in ea Augurum & Haruspicum, portentorumque Interpretum sedem fuisse. Thomas Dempsterus (5) aetate sua nil exstare adfirmavit praeter Amphitheatri reliquias, quod etiam adnotavit Lucas Holstenius (6). Adcedit litteratissimi Viri Comitis Hiacynthi Vinciolii, Patricii Perusini, testimonium, qui in quadam Epistola sua, quae inter Opuscula Scientifica Tom. XIII. edita est, se Lunam perlustrasse, & in ea vestigia & reliquias Lunensis Theatri vidisse adnotavit. His adiicere possem Lucense Amphitheatrum, Lucae exstructum magnifico atque admirando opere; verum quia illud non vidi, sed audivi maxima ex parte occupari a superstructis aedibus (quod ex barbarie ortum infortunium Florentino quoque Amphitheatro contigisse adnotat in egregio suo Commentario eximiae vir eruditionis Vincentius Borghinius) docti cives expendent, num Etrusco ordine atque opificio sit exstructum.

XV. Praetereo alia vetustissima Italicarum urbium Amphitheatra & Theatra: quae quidem quum nondum viderim, nolo incerta pro certis venditare. Pro Etruscis Amphitheatris adserendis, alias non contemnendas coniecturas suppeditant sepulcrales Vrnae, ex Hypogaeis Etruscis erutae, in quibus aprorum venationes repraesentantur: sculptaeque in medio pugnantium bestiariorum columnae, quae spectantur, non obscure indicant, eas venationes, non in aperto campo, aut rudibus septis, sed in Amphitheatro columnis ornato, editas fuisse. Venationes, inter varios ludos triumphales edi solitas ab Etruscis, adnotavit V. C. Bonarrotius, multaque obser-

(1) In Appendice ad Opus Dempsteri de Etrur. Reg. §. XXVI. pag. 39. 40. 41. & §. XXXI. pag. 54. 55.
(2) Tom. II. a pag. 374. ad 379.
(3) Geograph. Lib. V. pag. 153.
(4) Lib. I. Pharsal. vers. 586.
(5) De Etrur. Reg. Tom. II. Lib. IV. Cap. XX. pag. 81.
(6) In Adnotat. ad Italiam antiquam Cluverii ad pag. 453. & praecipue ad 455.

obſervatu digna adtulit de ludis Gladiatoriis, quem adeant Antiquitatum Etruſcarum ſtudioſi cultores, qui plura cupiunt (1). Sed in condendis Amphitheatris exempla ex ipſa Architectura Tuſcanica deſumta, fidem, ut arbitror, faciunt, Etruſcos ceteris Italiae populis praeiviſſe.

XVI. Sed Volaterris antiquiſſimis temporibus Etruſca ſtructura conditum fuiſſe Theatrum, ſeu potius Amphitheatrum, locus ipſe manifeſte oſtendit, & teſtatur Raphaël Volaterranus (2), qui & alia antiquitatis monumenta ibidem eruta deſcribit: *Praeterea multa heic nuper refoſſa veterum monumenta, ſimul & ſtatuae cum litteris Etruſcis, quae, Livio Plinioque teſtibus, in precio apud Romanos fuere, nec uſquam alibi locorum conſpiciuntur*. Ingentis Amphitheatri adhuc in media urbe adparere veſtigia teſtatur etiam immenſae vir lectionis Curtius Inghiramius (3). Ipſe quoque teſtor, qui locum *Val di Buona* ab omnibus adpellatum, ubi exſtructum fuiſſe manifeſte adparet, non ſemel contemplatus ſum, quem in Tabula VIII. delineandum curavi. Prata undique locum ambiunt, & frequentes celſi conſitae inumbrant. Haud longe ab arvis circumiacentibus ſpectantur urbis moenia, non quidem Etruſca, ſed ſequiore aevo exſtructa, quae vulgo *mura Caſtellane* dicuntur. Litterae B. B. B. indicant Amphitheatri gradus, in quo ſpectatores conſidebant, qui nunc licet ſint undique oppleti terra; tamen a littera B. & C. adgeſta terra ita paullatim ſubſidet, ut concavum ſpatium vaſtae amplitudinis efficiat, quod ſenſim ad planitiem arenae ſeu caveae, quam notant litterae C. C. C. diſcurrit. Amphitheatri dimidia tantum pars hodie viſitur, quae refert hemicyclum. Secatur in medio a publica via, quae ad Piſanam Portam ducit. Alter Amphitheatri hemicyclus, ab arvis, muris & aedificiis occupatus occultatuſque, hodie non adparet. Prope eam viam indicatur locus, ut videre eſt in Tabula VIII. littera E. in quo cum Annales tum Hiſtorici Volaterrani memorant, inventam fuiſſe aedificii cuiuſdam inſignis marmorea fragmenta, nempe epiſtylia, coronides & capitula, quorum ſpecimen exhibeo in eadem Tabula VIII. litteris F. G. & haec & alia etiam in cavedio Palatii Nobilium Maffeiorum, & ad ornatum oſtii Hortorum ſpectantur, quorum ſpecimen nolui praetermittere, ut viri docti eorum ordinem ac ſymmetriam expendant. Conſtat ex adlatis in Dempſteriano Opere, & in Muſeo meo compluribus ad Architecturam ſpectantibus monumentis, Etru-

(1) In Appendice ad Dempſteriani Opus §. XXXI. & XXXII.
(2) Geograph. Lib. V. & Comment. Urbanor. Lib. XXXIII.
(3) Ad Oppoſit. in Antiquit. Etr. Tract. X. Reſp. CCXIII. pag. 755.

Etruſcos adhibuiſſe plura ornamenta, quae propria cenſentur aliorum Architecturae ordinum: ſcilicet denticulos, echinos, aſtragulos, antas ſtriatas, quae luculenter obſervat Bonarrotius (1). In uſu quoque apud Etruſcos fuiſſe capitulum Doricum, ſe comperiſſe ſcribit Leo Baptiſta Albertius (2); ſed adlatum a me marmoreum capitulum eſt operis Corinthii. Columnarum ſtriatarum, etſi non pauca adhuc exſtent fragmenta, quae hodie in contiguis villis conſpiciuntur; tria tamen inſigniora fragmenta delineanda curavi, eodem in loco antiquitus effoſſa, quae nunc humi defixa, & erecta ſpectantur ante aedem B. Mariae Virginis, quae a Porta Florentina nomen retinet. Ea porticum ſive veſtibulum templi ornaſſe coniicimus, quod fortaſſe ſacrum fuit Bonae Deae, cuius cultus reliquias ſervat ipſum loci nomen, qui dicitur *Val di Buona*. Marmor ſubcaeruleum, variegatum, quo conſtant columnae, quas in Tabula VIII. indicant litterae H. I. K. noſtras eſt, forſitan e lautumiis Lunenſibus ſeu Vetulonenſibus antiquitus Volaterras advectum; nam Volaterris alabaſtra tantum effodiuntur.

XVII. Probe factum viſum mihi eſt heic rurſus adferre marmoream Etruſcam ſtatuam plane inſignem, quam protuli in Muſeo Etruſco Tom. I. Tabula IV. ſed magis accurate expreſſam; nuper enim ex compluio, in quo ſub dio in loculo quodam poſita erat, in interiorem aulam Nobilium Maffeiorum migravit: qua occaſione quum baſi a pariete remotae impoſita eſſet, facili negocio duae in fine Etruſcae inſcriptionis litterae poſt humerum eiuſdem Deae dextrum ſcriptae, quae antea cum pictori tum mihi ignotae fuerant, innotuere. Incipit inſcriptio Etruſca a ſummo manicae dextri brachii: inde ſurſum progrediens dextrum humerum verſus, poſt tergum continuatur: deſunt tamen, ibi deficiente marmore, quod teſſera marmorea ſuppletum eſt, aliquot litterae in hunc ferme modum: ϶>∴∴∴∴∴∴ I M. Vt id certe adfirmarem, ipſam inſcriptionem tenuiſſima charta impreſſam ectypis litteris eduxi, quae plane rudes ſunt, & ſulcis profundioribus exaratae. Quia vero brachium ipſum curvatur, curvatur etiam litterarum linea: adeoque perperam eos feciſſe liquet, qui litteras omnes non obliqua, ut iacent, ſed recta forma rectiſque ductibus, & nimis elegantes, quum ita non ſint, nuper exhibuere (3). Illud notandum, ſtatuae humeros & collum gypſo: pedes vero & baſim inſecutis poſtea temporibus tophaceo lapide ſuppleta fuiſſe. Tum hoc ſimulacrum marmoreum anno CIↃ.CCCC.XCIV. inventum a Raphaële Volaterrano, tum alias Etruſci operis ſtatuas lit-

(1) In Appendice ad Dempſterian. Opus §. XXXVII. pag. 76. 77.

(2) De Re Aedificat. Lib. VII. Cap. VI.

(3) Tom. V. Obſerv. Litt. Veron. pag. 310.

litteratas eo loci erutas fuiſſe, circa Amphitheatrum, narrat Curtius Inghiramius (1).

XVIII. Senator Bonarrotius ſubſpicatus eſt (2), hanc ſtatuam referre Nortiam Deam, quae eadem ac Fortuna a doctis cenſetur: quam apud Athenienſes ſculptam cum Pluto infante in ſinu, non ſecus ac Pacem, diſcimus ex Pauſania (3): & apud Praeneſtinos cum Iove puero ita expreſſam, ex Cicerone compertum habemus (4). Aliis viſum eſt, referre Veſtam Deam (5), de qua haec ſcribit Albricus Philoſophus (6): *Hanc Iovis fuiſſe nutricem, & eum ſuo gremio ſuſtentaſſe, antiqui dicebant: quam etiam taliter figurat pictura.* Et paullo poſt: *Supra pinnaculum autem templi depicta erat ipſa Veſta, in formam virginis, infantem ipſum Iovem ſuo ſinu fovens.* Aliis forſitan Rheam Deam, quae Iovem peperit, partumque patri Saturno occultavit: vel etiam Iunonem Lucinam. Ex his, quae Cicero adnotat (7) de Dea, quam matronarum partubus praeeſſe Latini credidere, non diſſimile Numen fuiſſe apud Etruſcos coniicimus; & aliqua, ni fallor, in ipſo nomine tum Etruſco tum Latino adfinitas forte interceſſit. A Latinis *Natio*, ſive, ut aliis videtur, *Naſcio* adpellata eſt: *Quod ſi tales Dii ſunt, ut rebus humanis interſint, NATIO quoque Dea putanda eſt: cui, quum fana circuimus in agro Ardeate, rem divinam facere ſolemus: quae, quia partus matronarum tueatur, a naſcentibus NATIO nominata eſt.* Quod Etruſca epigraphe ita incipiat: IM: hoc eſt MI, quae formula frequens occurrit in ſacris Donariorum formulis, voto dedicatam hanc ſtatuam coniicit Cl. Paſſerius, amicus meus optimus, qui eam erudite illuſtrat & interpretatur (8). Quod autem Etruſci Deam hanc mulierum partubus praeeſſe, & his opem ferre crediderint, perſpicuo teſtimonio perlubet confirmare, nempe auctoritate Etruſci puerilis anuli aurei, in quo eadem Dea puerum ſinu fovens ſculpta eſt, quo auſpice refici & inſtaurari marmoreum hoc ſimulacrum poſſet. Hic anulus in ſepulcrali Vrna Etruſca inventus eſt anno CIↃ.IↃ.CC.XXXIX. quum Volaterris morarer, a Nobiliſſimis Guarnacciis, qui illum inter ſua Cimelia ſervant. Huius imaginem damus Tabula X. num. I.

XIX. Sequitur in eadem Tabula X. num. II. fragmentum marmoreae ſtatuae perelegantis operis Etruſci, quod effoſſum eſt anno CIↃ.IↃ.CC.XXXVIII. in praediis Ornatiſſimi Equitis Marii Maſ-

(1) Ad Oppoſit. in Antiq. Etr. Tract. I. pag. 58. Tract. VII. pag. 407. 408. 410. Tract. X. pag. 755. 756.
(2) In Append. ad Dempſter. Opus §. XIV. pag. 20.
(3) In Boeoticis Lib. IX. Cap. XVI.
(4) Lib. II. de Divinatione.
(5) Auctori Veronenſi Obſervat. Litter. quem Vide Tom. V. pag. 317.
(6) De Deorum Imagin. Cap. XVII.
(7) De Natura Deorum Lib. III.
(8) Epiſt. XI. inter Roncalienſes pag. 352. Opuſculor. Scientificor. Tom. XXIII.

Maffeii, Patricii Volaterrani, quod ante meos oculos delineandum curavi. Torque & armillis ornata est Dea, mihi plane incognita. Paucissimae ad nos pervenere veterum Tuscorum statuae, quae olim in opulentioribus urbibus paene innumerabiles fuere, teste Plinio (1): qui propter duo millia statuarum, Vulsinios a Romanis expugnatos memorat: laudatque signa Tuscanica per terras dispersa, quae in Etruria factitata non est dubium. Adcedit Cassiodori testimonium, qui loquens de statuis in Italiam invectis, haec scribit (2): *Has primum Tusci in Italia invenisse referuntur, quas amplexata posteritas paene parem populum Vrbi dedit*. Tertullianus idem antea his verbis expresserat (3): *Nondum enim tunc* (regnante Numa) *Graecorum atque Tuscorum ingenia fingendis simulacris urbem inundaverant*.

XX. Balneorum, etsi tota ferme Etruria diligenter investigarim, nulla hodie exstant, quae antiquum referant Tuscanicum opus, vestigia ac rudera. Laudant tamen celebres Scriptores Dionysius Halicarnasseus (4), Strabo (5), Varro (6), & alii (7) in Etruria medicatas saluberrimas aquas; sed nec Homero calidos fontes ignotos fuisse compertum est (8). In re medica Etrusci secuti sunt Pythagorae praecepta, & Aegyptios rei anatomicae omnium primos inventores atque instauratores, ut in multis, imitati sunt. Sed Tuscorum peritiam in aquis saluberrimis investigandis derivandisque, praecellentem fuisse, docet Varro in Quinquatribus, qui Tuscos Aquilices, ob conlatam hominum sanitati, inventis optimis aquis, & elicitis e fontibus, opem atque utilitatem, ita commendat:

An hoc praestas hero, fili Diogenis,
Quod illi ex utre aquam mittis? an hoc te
lactas? at hoc pacto utilior te Tuscus Aquilex.

Nec solum salubres aquas explorare, investigare, legere, & ex fontibus in rivos alio derivare, ad Tuscorum artem pertinuit; verum etiam ad eorum Religionem, in qua praecipuam partem obtinuit; nam aquam in suffitionibus & lustrationibus, in nuptiis, in funeribus, ac proinde in re sacra a Tuscis adhibitam, constat. Festus: *Aquaelicium dicitur, quum aqua pluvialis remediis quibusdam elicitur: ut quondam, si creditur, manali lapide in Vrbem ducto* (9).

XXI.

(1) Hist. Nat. Lib. XXXIV. Cap. VII.
(2) Lib. VII. Variar. num. 15.
(3) In Apologetico Cap. XXV.
(4) Histor. Rom. Lib. I. pag. 29.
(5) Geograph. Lib. V. pag. 152. & 157.
(6) Lib. VIII. Ling. Lat.
(7) Vide Th. Dempsterum, qui fusius de Etruriae aquis medicatis, & thermis celebrioribus.
(8) Iliad. Lib. XXVII. vers. 148.
(9) Alia quae adnotat Festus in vocce *Manalem lapidem*, & *Manalis fons*, vide.

XXI. Quod paullo ante adnotabam, teſtatur Piſcina admirando Tuſcanicae Architecturae exemplo exſtructa, quae adhuc integra Volaterris perennat, & ſpectatur in edito urbis loco, vulgo *Caſtello*. Quamvis fama iam pervulgaſſet in ea (nam ſubterranea eſt) latere ac cubare ſerpentes; ipſe tamen cupidine illectus obſervandi tam inſigne opus, per ſcalas primus omnium in eam deſcendi anno CIↃ.IↃ.CC.XXXIX. quod & alii poſtea eodem ſtudio excitati fecerunt. Ingreſſum praebuit foramen (nam antiquum obſtructum eſt) in fornice recenter excavatum (litt. D. in Tab. XII.) Nunc primum igitur in lucem prodit Volaterrana Etruſci operis Piſcina, tribus Tabulis nempe XI. XII. & XIII. accuratiſſime a Stephano Maffio, me rogante, delineata. Pavimento aliquantulum effoſſo, ſummo tamen labore, mihi conſtitit, inſtratum fuiſſe ab Etruſcis eo opere, quod Signinum veteres dixere (vulgo *calciſtruzzo*) quo ad aquas continendas ſervandaſque nil praeſtantius atque utilius excogitari poteſt: de quo, qui plura ſcire cupit, adeat Plinium (1) ac Vitruvium (2). A pavimento ad fornicem uſque altitudine adſurgit totum aedificium pedibus Romanis XXIV. ſupra dimidium: longitudine pedes LVI. latitudine vero XXXIX. circiter aequat. Quod vero aquis ſervandis ad publicam utilitatem & commoda Volaterranorum conditum fuerit, indicant foramina per fornicem diſpoſita, & tubi plumbei in iiſdem inventi. (litt. G.G.G.) Parum aquae in ea inveni. Puteum, quia recenter ſtructum, ſitumque prope parietem medianum, praetermittendum cenſui, quia recentiorum opus adparuit. Aquas per aquaeductus in hanc Piſcinam derivatas e finitimo fonte, vulgo *Docciolina*, cenſent cives Volaterrani. Parietes teſtudinis ſeu fornicis, itemque hi, qui totum ambiunt aedificium, quos litterae F. F. F. declarant, opere formaceo ſtructi, tribus materiarum adgeſtionibus & concretionibus (*di getto*) aedificati ſunt. Formaceum opus vetuſtiſſimis temporibus ita fieri conſueviſſe, hi parietes unico nunc exemplo oſtendunt. Super humo erigebantur lignea tabulata, tantum inter ſe diſtantia, quanta latitudo muri facienda erat. Spatium illud molliore terra cum lapillis & calce permixta implebatur ac infarciebatur: totumque opus, ſublatis poſtea tabulis, mirum in modum obfirmabatur, & obdureſcebat. Sex igitur columnae quadrato e lapide conſtant, qui vulgo *panchina* dicitur, egregie ad regulam expoliti, & conſtructi. (litt. B. B. B.) At praegrandes lapides, (litt. A. A. A.) qui in planitie arcus ſtatuti ſunt, ſunt tophacei. Ambit parietum calcem coronis, quam Itali Architecti *ovolo* dicunt, quam indicant in Tabulis litterae I. I. I.

CA-

(1) Hiſt. Nat. Lib. XV. Cap. XII.

(2) De Architect. Lib. VIII. Cap. ult.

CAPUT VII.

Corollarium *de antiquis Aegyptiorum & Graecorum, necnon Romanorum ſub Regum imperio publicis aedificiis.*

I. ADdito hoc ad finem huius Diſſertationis Corollario, id oſtendere volo, Etruſcos in re aedificatoria cum Aegyptiis & Graecis conveniſſe; Romanos vero ſub Regum imperio imitatos eſſe Etruſcos in publicis aedificiis, quorum inſignes reliquiae adhuc perſtant. Has libuit in hoc Volumine proferre ex archetypis delineationibus, quas, dum haec ſcribo, eruditis viris dono dat, doctiſque ſuis obſervationibus illuſtrat Vir laudatiſſimus, & de antiquitate optime meritus, Franciſcus Ficoronius, qui eaſdem antea mecum humaniſſime communicavit.

II. Aegyptios quadratis ſaxis ad regulam expolitis exſtruxiſſe muros, perſpicue oſtendit exemplum adlatum in Tabula XIV. num. I. Id ipſum Thebis Aegyptiis vidit, accurate delineavit, & primus omnium in lucem protulit Vir Clariſſimus Nordenus, a Magnificentiſſimo Daniae & Norvegiae Rege Chriſtiano VI. ad orbem luſtrandum, & admiranda, quae adhuc ignota durant, vetuſtiſſima ac nobiliſſima opera delineanda miſſus (1). Egregius hic vir, rei Architectonicae peritus, quum in Aegyptum penetraſſet, vidit Thebarum Aegyptiarum trans Nilum famoſiſſima rudera, delineavitque Coloſſos, & templi celeberrimi reliquias, in quo ſtatuam Memnonis, exoriente Sole, ut fabulati ſunt, vocalem, ſedentis habitu, eam eſſe ſubſpicatus eſt; dirutam tamen ac paene ſepultam obſervavit. Hanc littera G. in eadem Tabula oſtendit. Situs ipſe, in quo iacet idem Coloſſus ex Aegyptio lapide nigerrimo, vulgo *granito*, in templo poſitum fuiſſe oſtendit. Paraſtata & epiſtylium ex arenario lapide, quod iiſdem incumbit, ornata ſunt Aegyptiorum Hieroglyphicis, intermediis quibuſdam ad hiſtoriam pertinentibus figuris. Cum his iunctus eſt retro murus, quadratis lapidibus exſtructus, ut docet littera F. Epiſtylio iiſdemque paraſtatis aliae ſimillimae haud procul ſitae viſuntur, quas indicat littera D. Singulis adhaerent in antica parte ſimulacra Aegyptiorum Deorum, iniuria temporum acephala. Prope

(1) Librum edidit Londini cum Tab. IV. & hoc titulo: *Dravvings of Some Ruins And Coloſſal Statues at Thebes in Egypt vvith an account of the ſame in a Letter to The Royal Society*. MDCCXLI. Huius Operis notitia exhibetur in Tom. I. Par. I. *Giornale de' Letterati pubblicato in Firenze* an. MDCCXLII. Artic. I.

Prope everſus cernitur alius Coloſſus, quem littera H, & non longe alterius coloſſi caput, quod litt. I. deſignat. Qualem vero & quantam Thebani in templis ac ſepulcris condendis magnificentiam oſtenderint, Diodorus Siculus luculenter teſtatur (1). Dum haec ſcribo, audio, Virum doctiſſimum Eduardum Pococh Anglum (quem Florentiae vidi anno CIↃ.IↃ.CC.XLI. omnibuſque honoris officiis me inviſentem, & ſua Itinera narrantem humaniſſime complexus ſum) memoranda, quae ad hoc tempus exſtant, veterum Aegyptiorum aedificia, quae ipſe vidit obſervavitque, in lucem edidiſſe, inter quae multa exempla adferuntur, quae id quod adnotabam perſpicue confirmant.

III. Quod adtinet ad vetuſtiſſimam Graecorum in moeniis & portis urbium condendis Architecturam, duo tantum exempla proferre lubet in eadem Tabula XIV. quae Cyriacus Anconitanus in ſuo per Illyricum Itinere non ſolum obſervavit; ſed ipſe quoque Pictoriae artis & Architecturae peritus peraccurate delineavit: neque in his, ut in inſcriptionibus, quas ab amicis accepit, deceptum fuiſſe ſubſpicari poſſumus (2). Ad primum exemplum a me adlatum num. II. haec adnotavit: *Ad III. Kal. Februarias* (an. CIↃ.CCCC.XXXVI.) *venimus Argos Amphilochium in finibus Epiri iuxta Acheloum fluvium, quam incolae* Geroviliam *vocant: quae magna civitas habet ingentes muros in circuitu quadrangulari ad VIII. milliaria ſpatio: & per medium civitatis murum habentem tres aequales diſtantia portas. In parte meridionali civitatis moenia parvas habent XIIII. portas; magnas autem binas in angulo ad partem Occidentalem: columnas confractas innumeras habentes p. VI. diametri, idque vocant incolae* Pyrgon Achilleos. *Eſt ſita ad oſtia fluvii Acheloi circa milliaria LX.* Alterum exemplum, quod adfero, reſpicit Calydona urbem, ab Homero laudatam (3): cuius moenium cum porta ſpecimen ex Cyriaco depromtum exhibet eadem Tab. XIV. num. III. Ad VI. *Id. Febr. in Aetolia vidi urbem ingentem Calydona, quam hodie vulgus* Arton *vocat, ſitam ſecus mare ad III. miliaria in Corinthio ſinu, procul Naupactum ad mil. XXV. poſitam in alto monte, habentem in ſummitate turritam arcem, ingentes portas, moenia circum magnis edita lapidibus, & magnas per urbem hinc inde conlapſas & ſemidirutas domos, quas inter, Baſilicam nobiliſſimam vidi magnis lapidibus editam cum circulari aedificio diverſis ornato figuris. Continet ſpatio civitas omnis circiter mil. XII.* Lapidum menſuram in adlatis moenibus Cyriacus adnotavit. Publicorum aedificiorum longe vetuſtiſſimorum, quae in Sicilia occurrunt, Syn-

(1) Biblioth. Hiſt. Lib. I. pag. 30. 31.

(2) Pag. V. Vide quae de hoc Cyriaci Itinere adnotavi in Praefat. pag. XVIII.

(3) Iliad. Lib. II.

tagma inſigne avide expectamus a Nobiliſſimo Doctiſſimoque Viro Iacobo Philippo D' Orville, mihi amicitia, flagrantique illuſtrandae eruditae antiquitatis ſtudio coniunctiſſimo. Ex his quoque conſtabit, quadratis magnis lapidibus Siculos cum moenia & portas, tum etiam baſilicas, templa, theatra, amphitheatra, nymphaea, balnea ac ſepulcra exſtruxiſſe.

IV. Ad aedificia publica, a priſcis Romanorum Regibus conſtructa, quorum rudera adhuc viſuntur, gradum facio. Mitto Aquaeductum Aquae Marciae, de quo conſulendus Fabrettus (1), & Ciampinius (2), qui totum conſtare Gabinis ſive Albanis quadratis lapidibus ſe obſervaſſe adfirmant. Ex iiſdem quadratis lapidibus exſtructa Cloaca maxima, cuius iconiſmum exhibet Tabula XV. num 1. depromtum ex archetypis delineationibus Ficoronianis. Portentum hoc artis, mirandum Tarquinii Priſci opus, ita deſcribit Plinius (3): *Sed tunc ſenes aggeris vaſtum ſpatium, & ſubſtructiones inſanas Capitolii mirabantur: praeterea cloacas, operum omnium dictu maximum, ſuffoſſis montibus, atque (ut paulo ante retulimus) urbe penſili, ſubterque navigata, a M. Agrippa in aedilitate poſt conſulatum, per meatus corrivati VII amnes, curſuque praecipiti, torrentium modo, rapere atque auferre omnia coacti, inſuper mole imbrium concitati, vada ac latera quatiunt: aliquando Tiberis retro infuſi recipiunt fluctus, pugnantque diverſi aquarum impetus intus; & tamen obnixa firmitas reſiſtit: trahuntur moles internae tantae, non ſuccumbentibus cauſis operis: pulſant ruinae ſponte praecipites, aut impactae incendiis: quatitur ſolum terraemotibus: durant tamen a Tarquinio Priſco annis DCCC. prope inexpugnabiles: non omittendo memorabili exemplo, vel eo magis, quoniam celeberrimis rerum conditoribus omiſſum eſt. Quum id opus Tarquinius Priſcus plebis manibus faceret, eſſetque labor, incertum, longior an periculoſior, paſſim conſcita nece, Quiritibus taedium fugientibus, novum & inexcogitatum antea poſteaque remedium invenit ille Rex, ut omnium ita defunctorum figeret crucibus corpora ſpectanda civibus, ſimul & feris volucribuſque laceranda: quamobrem pudor Romani nominis proprius, qui ſaepe res perditas ſervavit in proeliis, tunc quoque ſubvenit; ſed illo tempore impoſuit: tum erubeſcens quum puderet vivos tanquam puditurum eſſet exſtructos. Amplitudinem cavis eam feciſſe proditur, ut vehem foeni large onuſtam tranſmitteret.* Ingentes lapides triplicem arcum Cloacae maximae conſtituiſſe obſervavit Clariſſimus Ficoronius ex lapide Gabino, qui vulgo *Peperino* dicitur: qui tamen, quum ad hoc tempus eruatur ex agro oppidi Mareni, *Marenus* adpellandus eſſet, ut Ciampinius obſervat (4). Hodie ta-

(1) De Aquis & Aquaeduct. Differt. II. * 326. 327. 328.
(2) Par. I. Vet. Monum. Cap. VIII. pag. 66.
(3) Hiſt. Nat. Lib. XXXVI. Cap. XV.
(4) Veter. Monum. Par. I. Cap. I. pag. 5.

tamen interioris tantum arcus quadrati lapides superſunt : reliquos indicandos cenſuit Ficoronius. Intus ad altitudinem palmorum Rom. XVIII. & ad parem latitudinem pertingit. Exhibet eadem Tabula XV. num. II. veſtigia mirae ſubſtructionis, & operis Templi Iovis Capitolini, de quo haec ſcribit Dionyſius (1) : *Huic Templo Iovis Tarquinius Rex V. ſedem quum deſignaſſet tumulo, qui difficili aditu erat, nec in ſummo planus, ſed praeruptus & faſtigiatus ; multis ex partibus amplexus eſt eum pluribus ſubſtructionibus, inter quas & verticem congeſto aggere planam effecit aream, ad excipiendam aedem ſacram aptiſſimam.* Diremta controverſia de ſitu eiuſdem Templi ſuborta, conſtat ex his, quae ſuperſunt reliquiis, ſitum fuiſſe poſt palatium & ſtabulum Excell. Ducis de Caffarellis, non procul a Tarpeia rupe. Murus ab uno latere angulum efficit, & latitudine palmos Rom. CXIV. altitudine vero XII. excedit. Integrum proſpectum protulit Fabrettus (2), quod & Ciampinius adnotavit (3).

V. Ad idem Templum Iovis Capitolini ſpectare creduntur porticus vetuſtiſſimi operis ac plane mirandi, ex Gabinis lapidibus exſtructae, ſupra quas aedificatum cernitur Palatium Senatoris & Conſervatorum Populi Romani, & carcer publicus. Superſtructum Palatium indicat littera B. in Tabula XVI. num. I. Sequiori autem aevo caementitio opere ſubfultae ſunt paraſtatae (ut oſtendunt litt. C. C. C.) quibus arcus innituntur. Sequuntur in eadem Tabula XVI. num. II. rudera muri e quadratis Gabinis ſaxis exſtructi, quibus inaedificatum eſt idem Palatium. Multa obſervatione digna in his priſcae Romanorum magnificentiae aedificiis illuſtrandis patefaciet egregius veterum monumentorum vindex Ficoronius, quem eruditi homines conſulent, praeſertim ubi aget de Carcere Tulliano, cuius ſitum declarabit, oſtendetque parietum e quadratis lapidibus miram ſtructuram, & alia multa, antea celeberrimis Antiquariis ignota, nec diligenter obſervata atque expenſa, optata luce donabit.

VI. Haec ad declarandam in aedificiis conſtruendis antiquorum Etruſcorum cum Aegyptiis, Graecis, & Latinis concordiam ſufficere poſſe arbitror. Ipſa quoque, naſcente Roma, inſigniora aedificia iam publici iuris facta, eamdem, quae in Etruſcis cernitur, indolem ac ſymmetriam retinuiſſe, adlatis exemplis, compertum eſt. Quod ſi tanti iure ac merito fecimus Volaterrarum Portam urbis principem, & Piſcinam (teſtante Ariſtotele (4) Vo-

(1) Antiquit. Rom. Lib. III.

(2) In Addend. ad Syntag. de Columna Traiana in fine Indicis.

(3) Par. I. Vet. Monum. Cap. VIII. pag. 66.

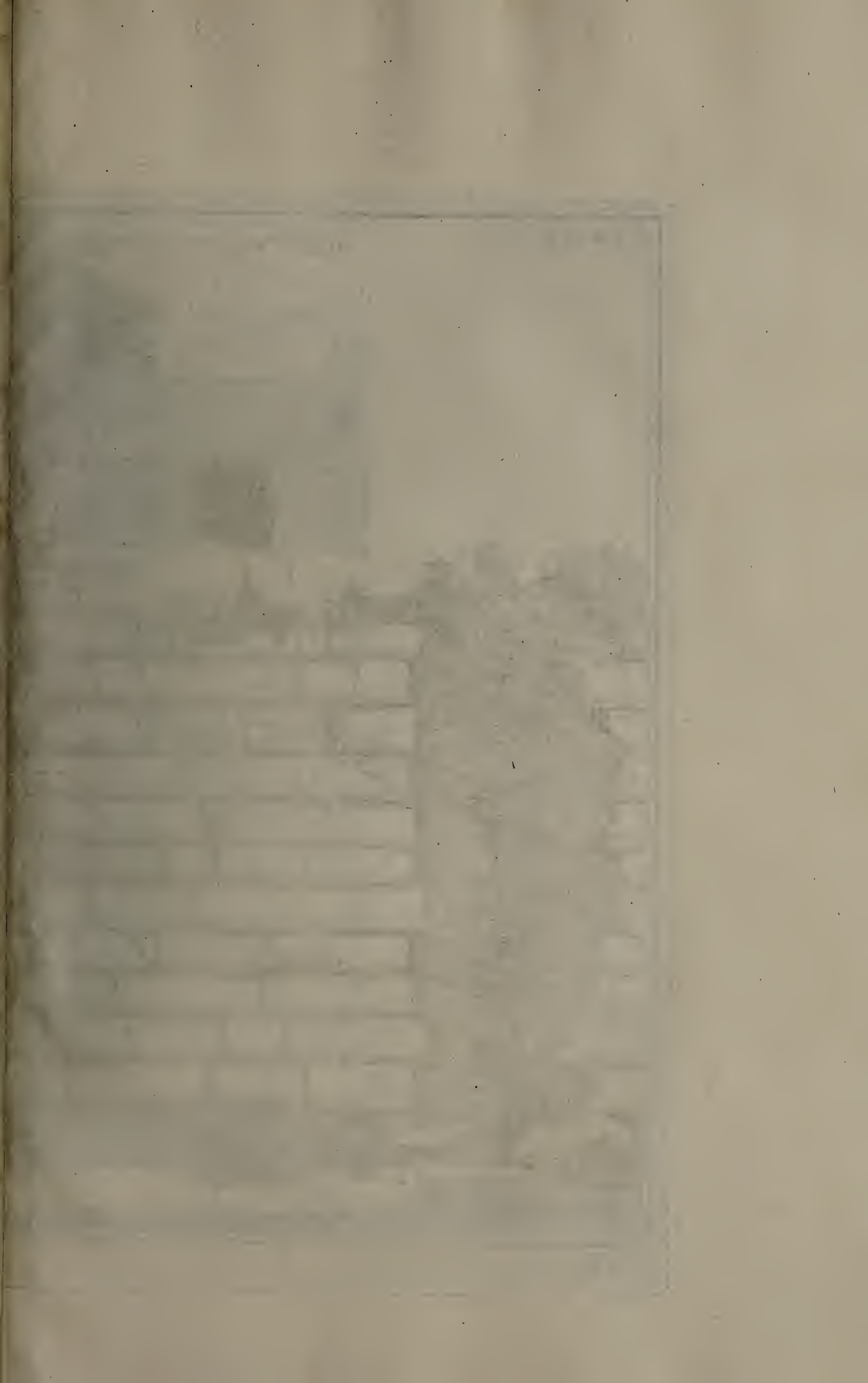
(4) Lib. de admirand. Auſcultationibus, cuius locum ſupra pag. 30. 31. adtuli.

Volaterranos mirum in modum aquis faluberrimis abundaffe) quia haec veterum Etrufcorum Architectorum magnifica opera integra adhuc poft tot faecula durant ac perftant : non minori fane admiratione contemplandum nunc eft opus infigniffimum , quod nunc primum meis curis in lucem prodit ; antea enim adeo incognitum, ut nec Cluverius , nec Cellarius , nec alii illuftres Geographi meminerint. Huiufmodi aedificium antiquitate , vaftitate , firmitate, ac pulchritudine praeftantiffimum , quadratis item lapidibus exftructum , eft Caftrum & Arx , fita in edito monte Volaterrani agri, quem montem tres fluvii circumfluunt , *Pavo* , *Porfera* & *Caecina*, iuxta oram maritimam , tredecim aut fere quatuordecim paffuum millibus diftantem a Volaterris urbe. Ea adhuc auctoris fui nomen retinet, nempe L. Cornelii Sullae, & vulgo etiam nunc dicitur *Rocca Sillana* . Hanc , quum apud Volaterranos effem , ut vidi , obftupui ; quare delineatam ab egregio Architecto Stephano Maffio , meis votis favente , & curante erudito Viro Antonio Philippo Pagninio Volaterrano Medicinae Profeffore , ut accepi , ftatui eam cum doctis eruditae Antiquitatis cultoribus communicare , quos inter vetera monumenta adfimile tam vetufti operis ad rem Polyorceticam illuftrandam exemplum nondum vidiffe arbitror . Exagonam formam, uti Tabula XVII. quae eius Ichnographiam exhibet , retinere videmus. Vnicum huius Arcis profpectum , quem in eadem Tab. XVII. indicat littera A. proferimus Tabula XVIII. reliquos tres, utpote huic fimiles, his, fi qui erunt , qui bono litterariae reipublicae in lucem dare voluerint, ultro offerimus. Ichnographiam, adiectis ad fingulas litteras explicationibus, in eadem Tabula XVII. dilucidamus. Neque alicui mirum videbitur, talem ac tam firmam Arcem , in confpectu Volaterrarum conftitutam , qui legerit apud celebres Scriptores Strabonem (1) & Ciceronem (2), Volatarranos Sullanis temporibus valde conflictatos fuiffe ; fed quum in armis effent , civilem calamitatem & oppugnationem per biennium fortiffimo animo ac viribus toleraffe ac fuperaffe , civitatemque numquam iifdem Sullam eripuiffe , etfi agros ademiffet : tanta dignitate , tantoque fplendore fuerunt olim res Volaterranorum .

CLASS. I. TAB. I.

(1) Geograph. Lib. V. 223.

(2) In Orat. pro Domo fua ad Pont.

CLASS.I.

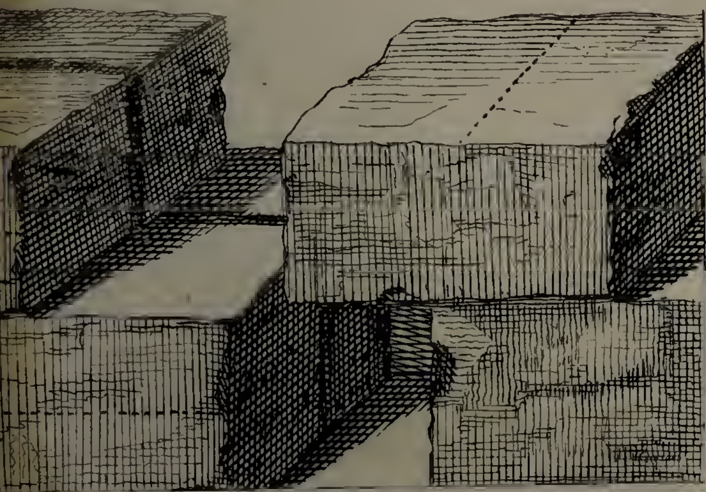
VRBIS VO

II.

S. Maf. del.

ATERR. ETRVSCA MOENIA. post pag. 68. TAB. I.

V. F. sc.

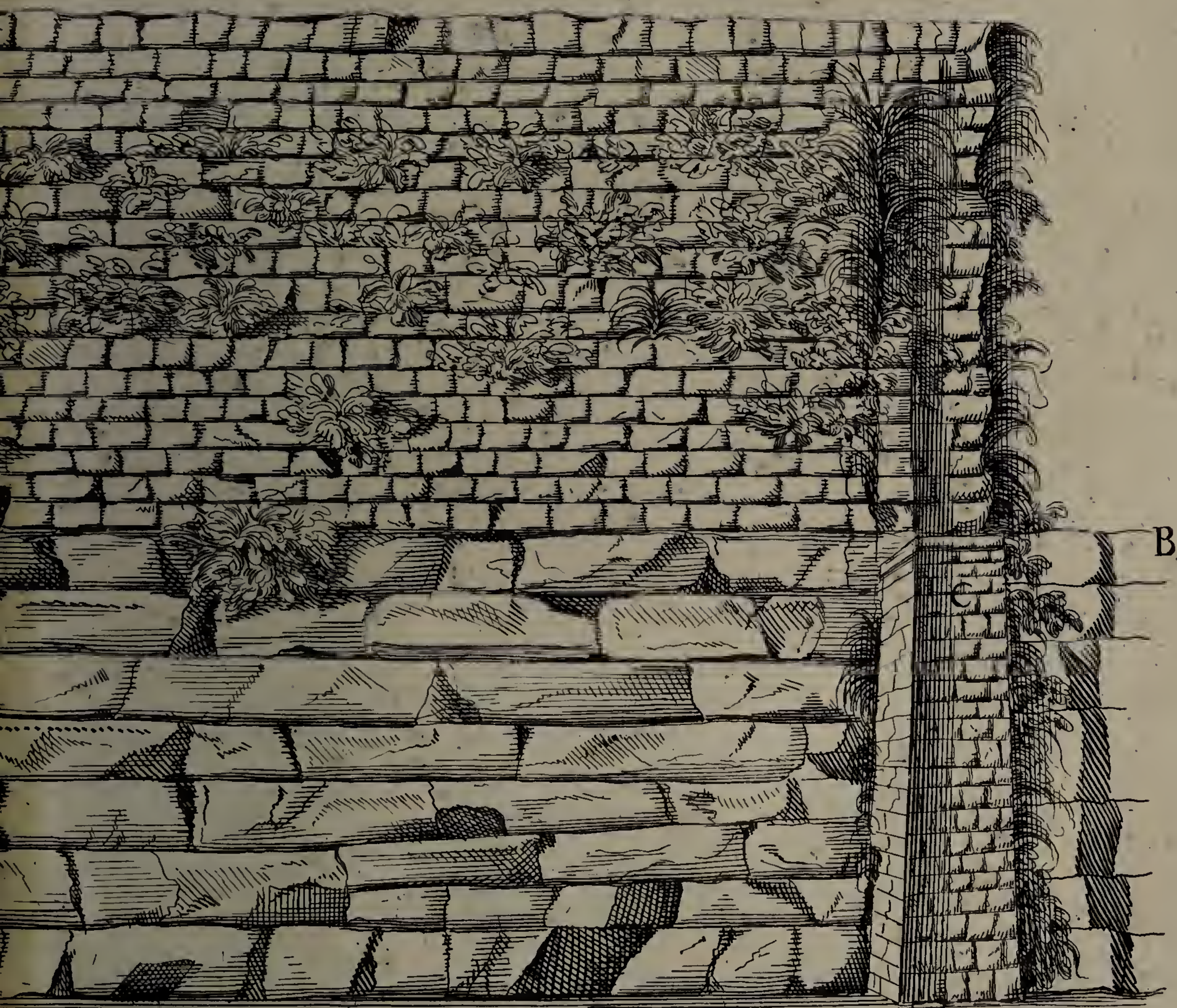
CLASS·I·

VRBIS CORTONAE

Mensura Brac

TRVSCA MOENIA

Florentino rX·

CLASS· I·
VRBIS FAESVLARV
Mensura

TAB·III·

I ETRVSCA MOENIA·

ach · Flor. XII.

CLASS. I.

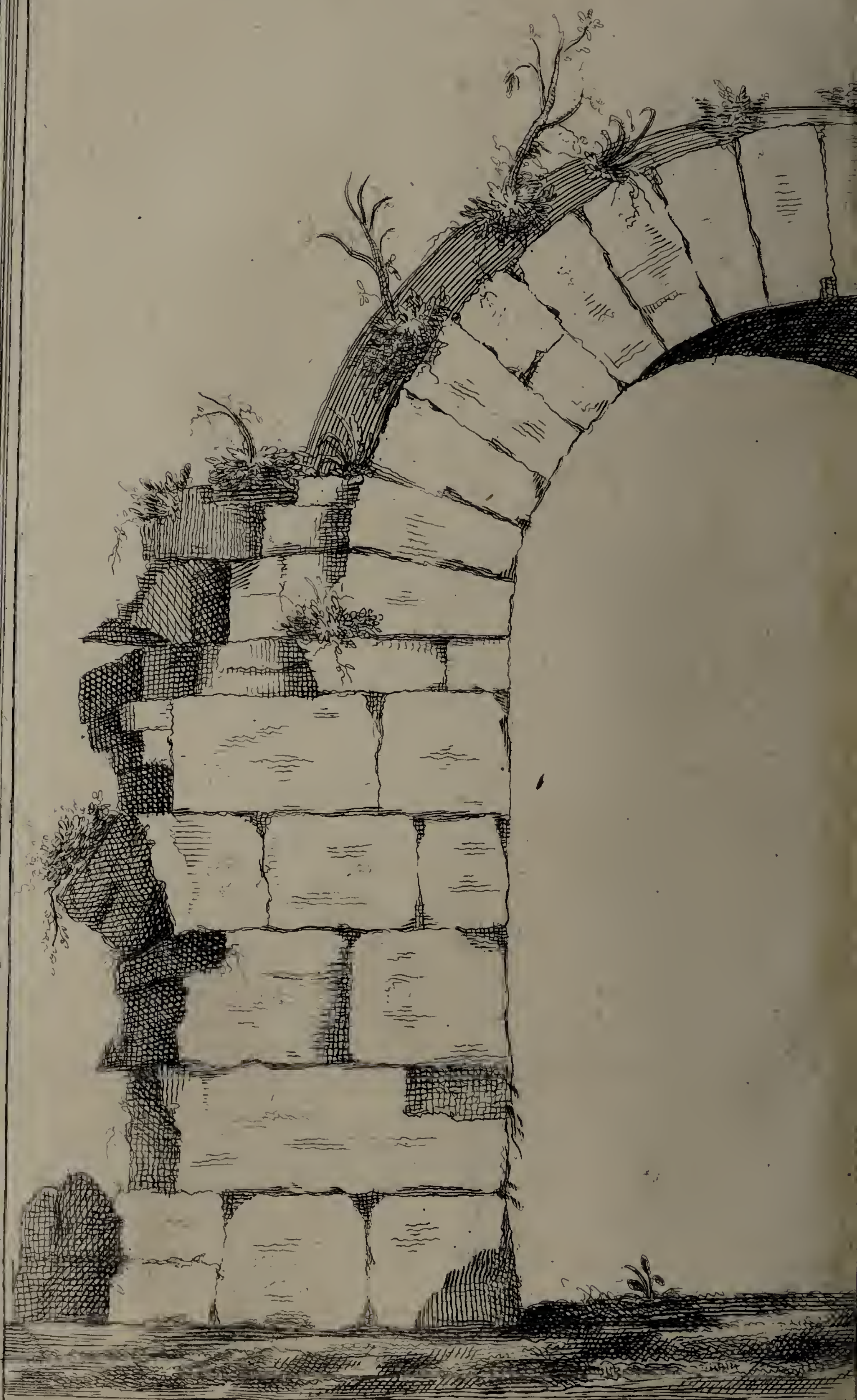

Mensura Brach.

3

ICHNOGRAPHIA PORTAE

T.IV.
ventinor.
16
9
50
LATERR. ETRVSCI OPERIS.

Steph. Maffius delin.

PORTA TVSCANICI OPERIS VOLATERRA

A VRBEM INTRORSVS RESPICIENS

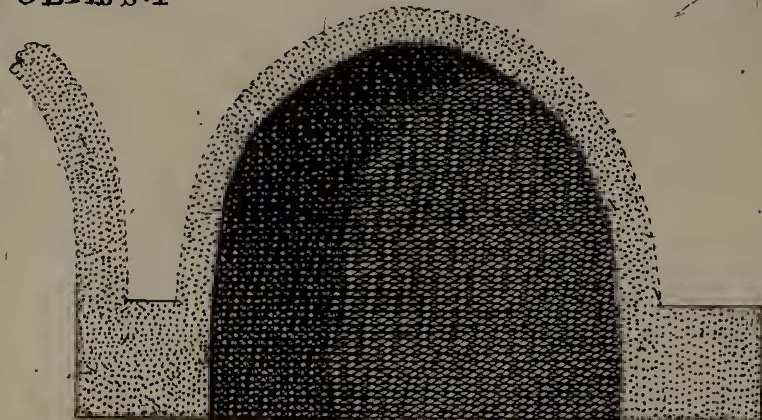
Franc. Bartolozzi Sculp.

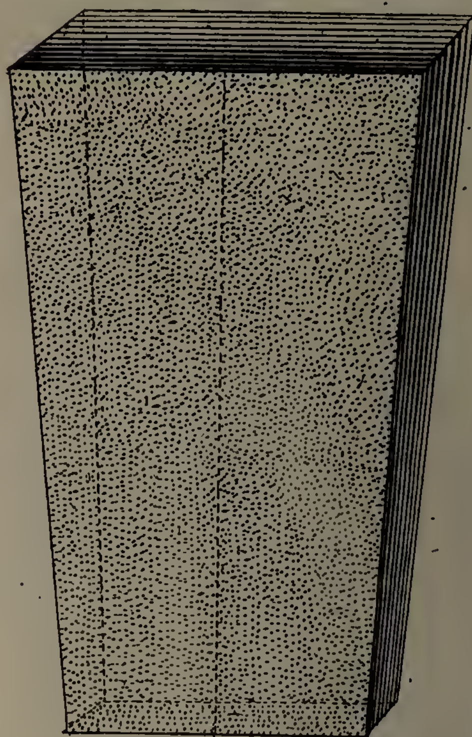
PORTA TUSCANICI OPERIS VOLATERRANUM AGRUM RESPICIENS

CLASS.I.

I.

II.

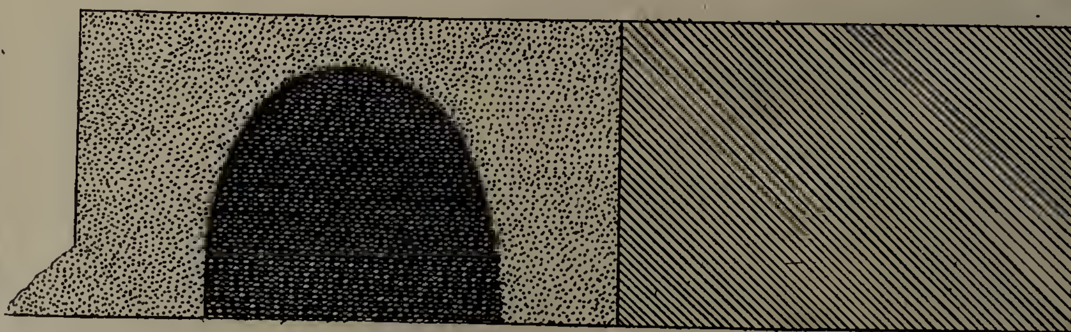
V.

VI.

VIII.

SCENOGRAPHIAE AMPHITHEATRI ARRETINI E

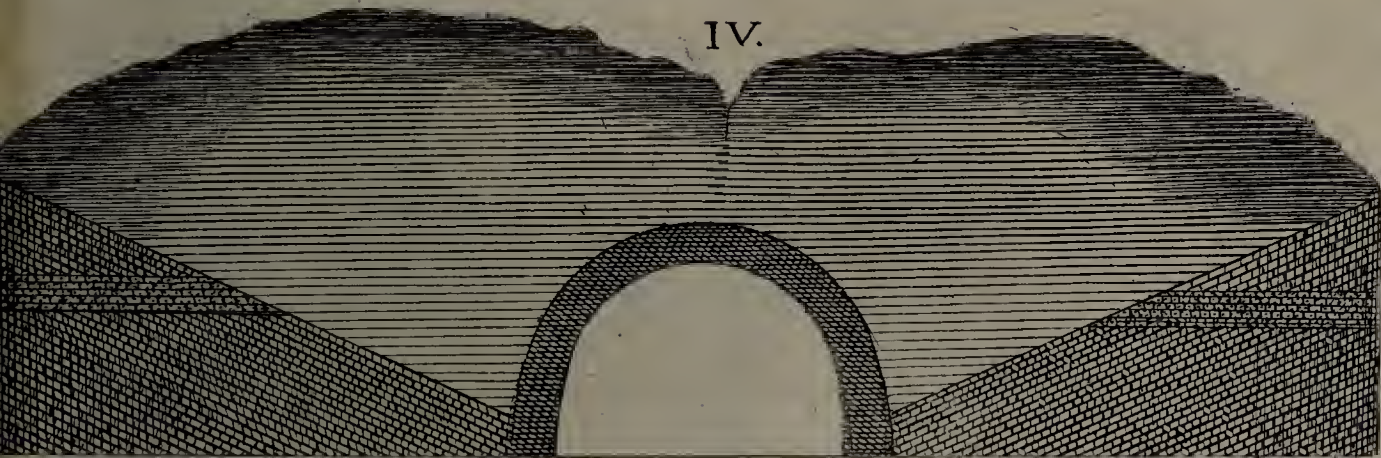

Mensura Brachiorum

III·

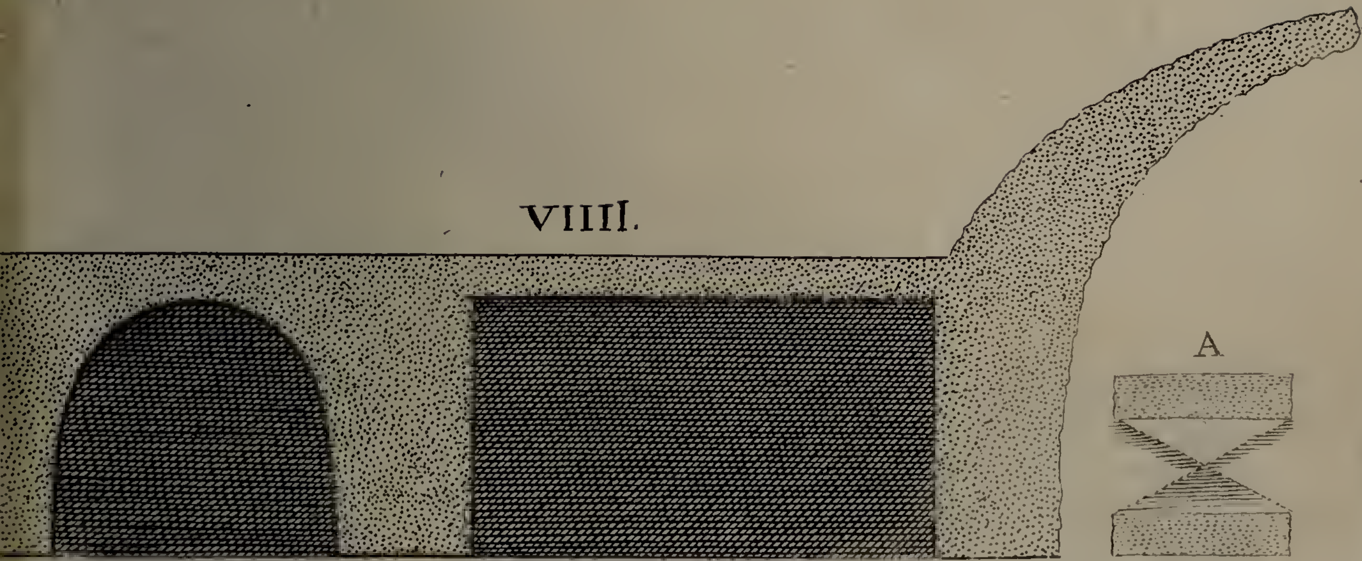
IV.

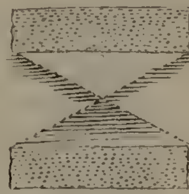

VII·

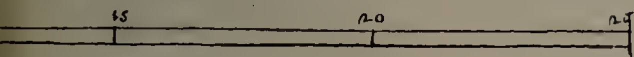

VIIII.

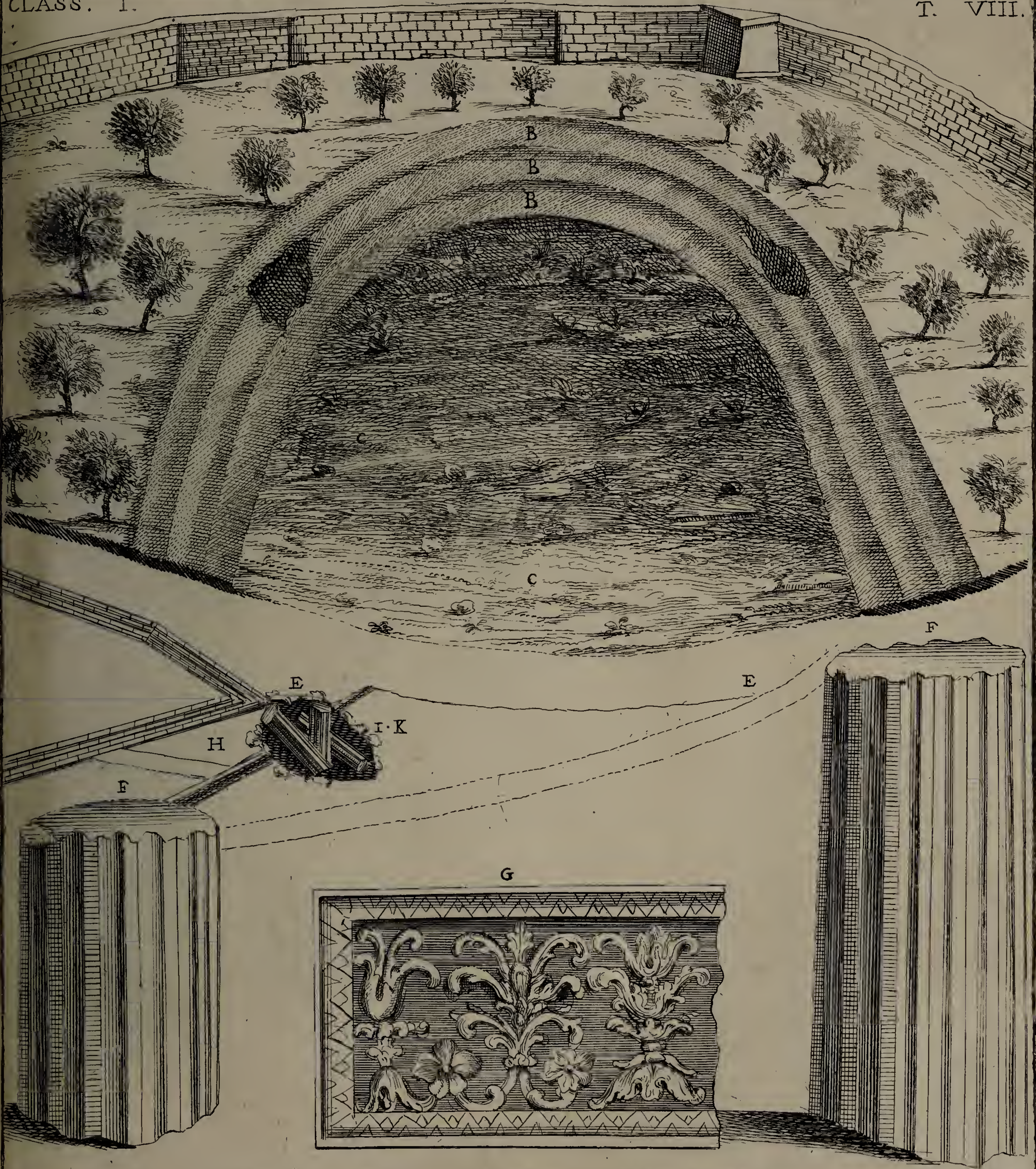

RVSCI OPERIS RELIQVIAE QVAE SVPERSVNT·

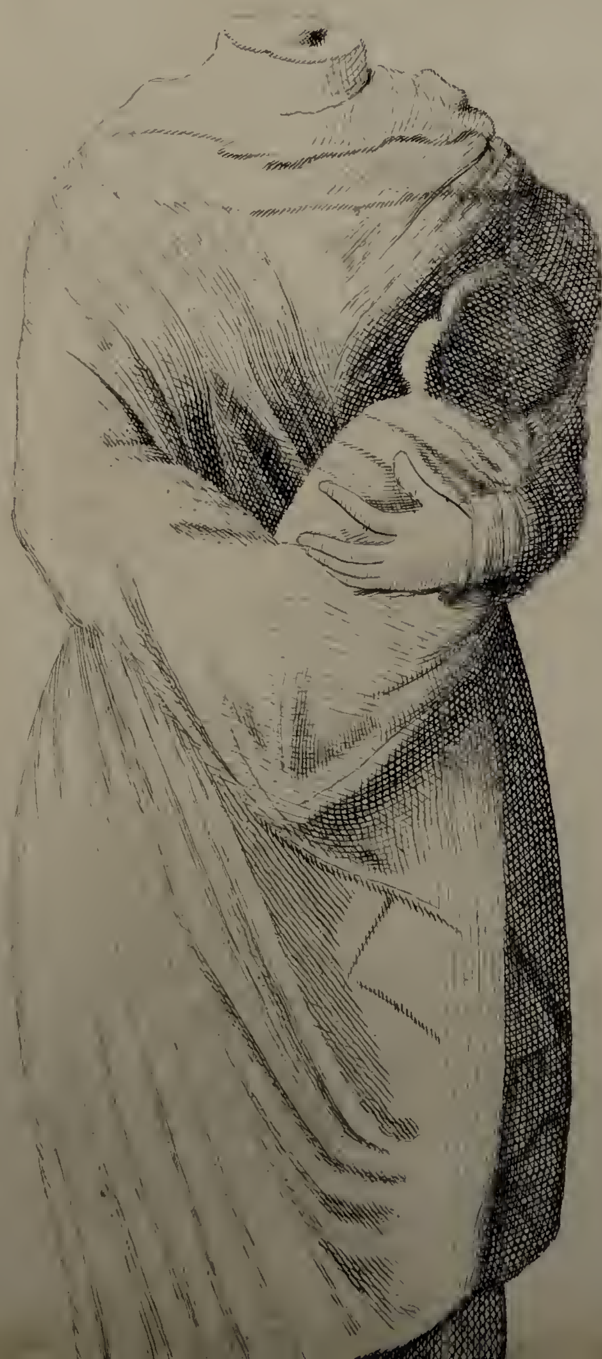

XV *Florentinorum*

AMPHITEATRI VOLATERRANI VESTIGIA ET RELIQVIAE

Huius statuae Etrusca Inscriptio calcatis formis ectypographica

Litterae post humerum dext

CLASS. I. T. X.

I.

IN MVSEO GVARNACCIO.

V. F. Sculp.

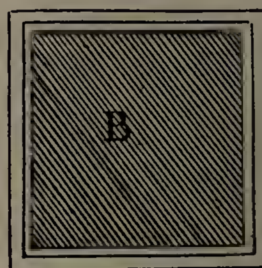
IN MVSEO D. EQ. MARII MAFFEII PATR. VOLAT.

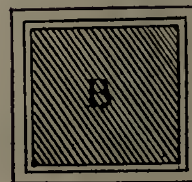

CLASS. I.

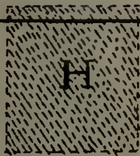

Mensura Pedu

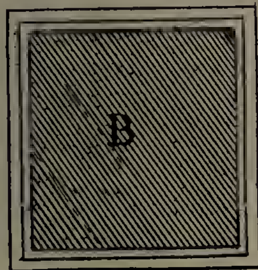

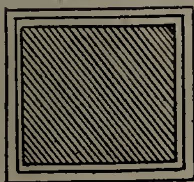
ICHOGRAPHIA PISCINA

T. XI.

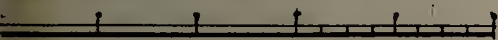

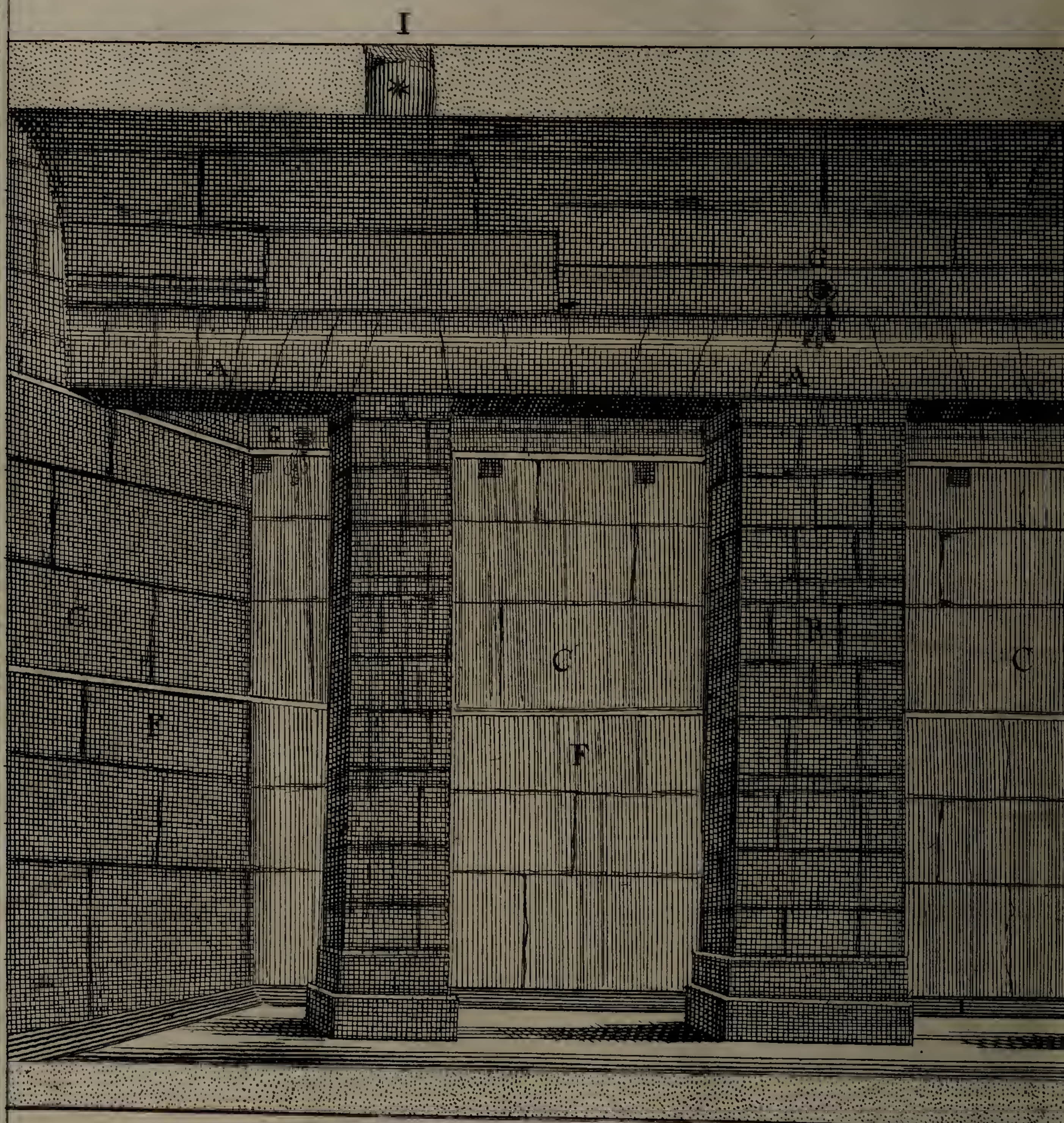

X. *Florentinorum.*

ETRVSCAE VOLATERRIS.

St·Maffius Arch·delin·

TAB · XII

TERRANAE OPERIS ETRVSCI.

V·F·Scul·

CLASS.I.
SCENOGRAPHIA INTEGRAM EXH
OPERE ETRVSC
B
D
F
G
Mensura Brach.
Ste. Maffius Arch. delin.

TAB.XIII.

BENS PISCINAM VOLATERRANAM
) EXSTRVCTAM.

.Florentinor.

V.F. Sculp.

CLASS. I.

E T·XIV.

I.

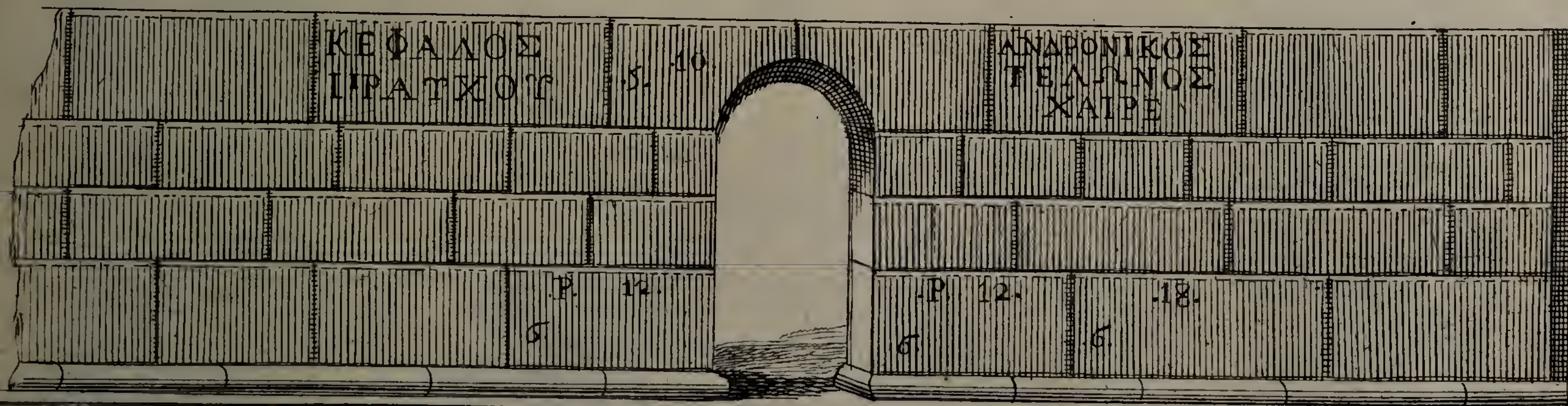
D

I

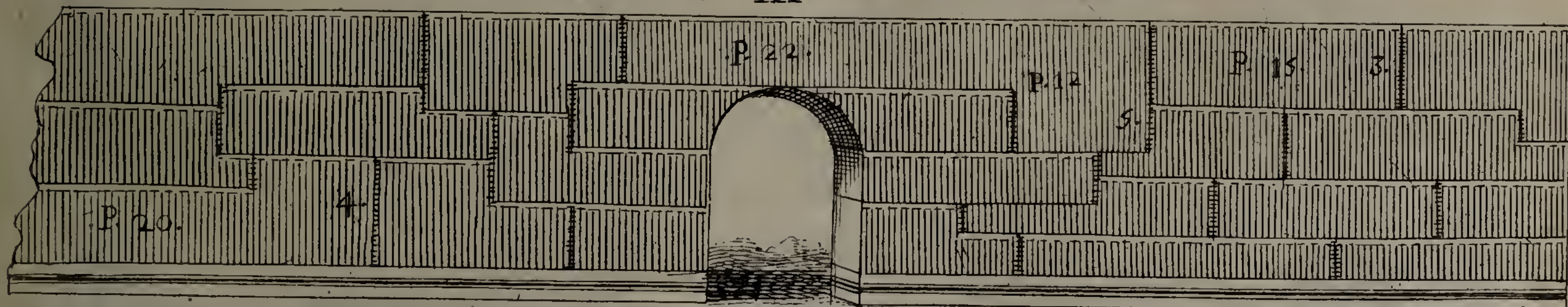
G

H

II.

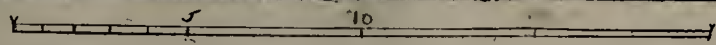

III.

I.

Mensura Palmor.

Rom. Architect.

VRBIS CLOACA MAXIMA.

ARCIS CAPITOLIO PROXIMAE VESTIGIA.

RUDERA SUPER QUAE EXSTRUCTUM PALATIUM SENATORIS.

II.

Mensura Palmor. 3 6 6 *Roman. Architect.*

I.

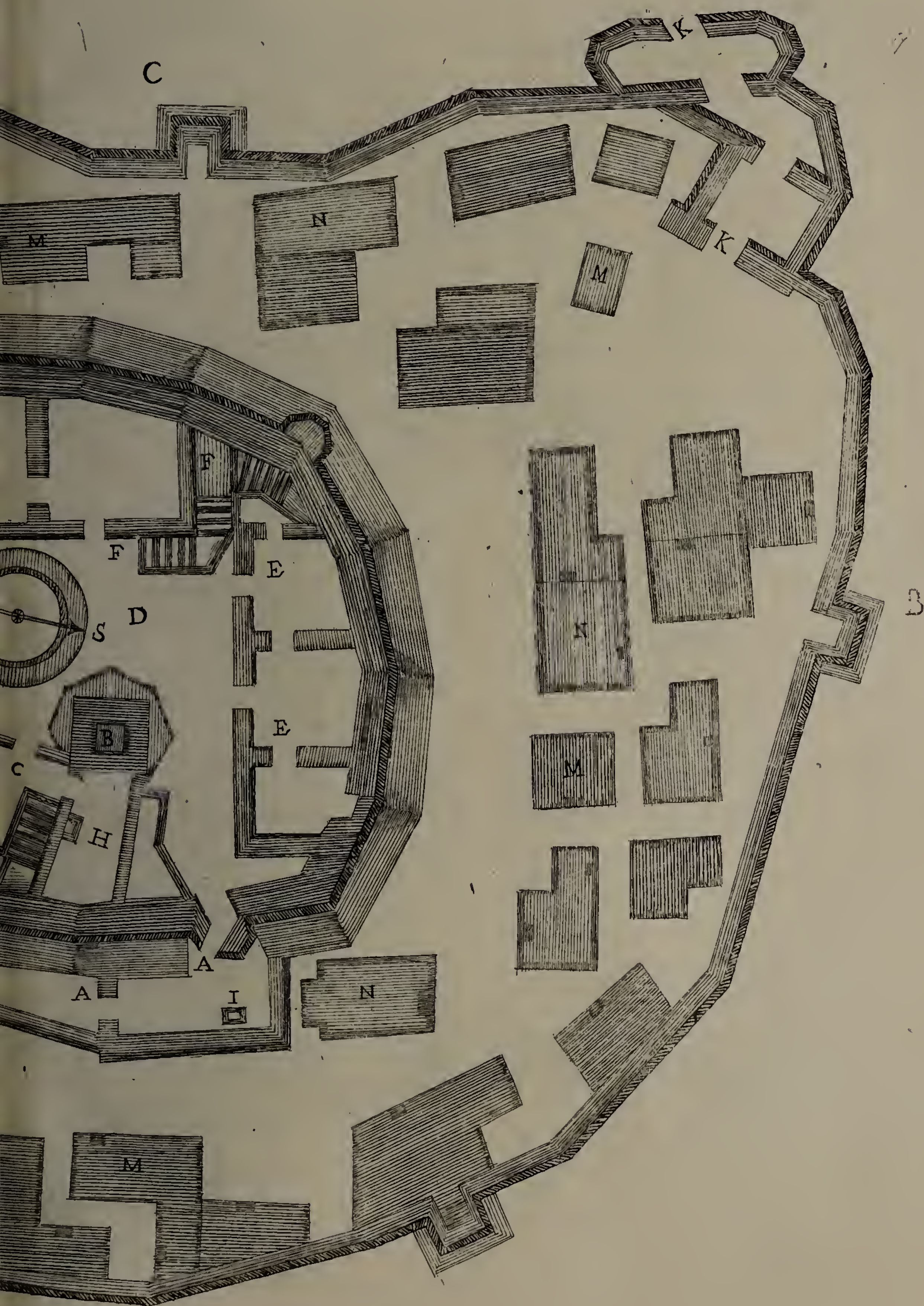
TEMPLI CAPITOLINI QUAE SUPERSUNT.

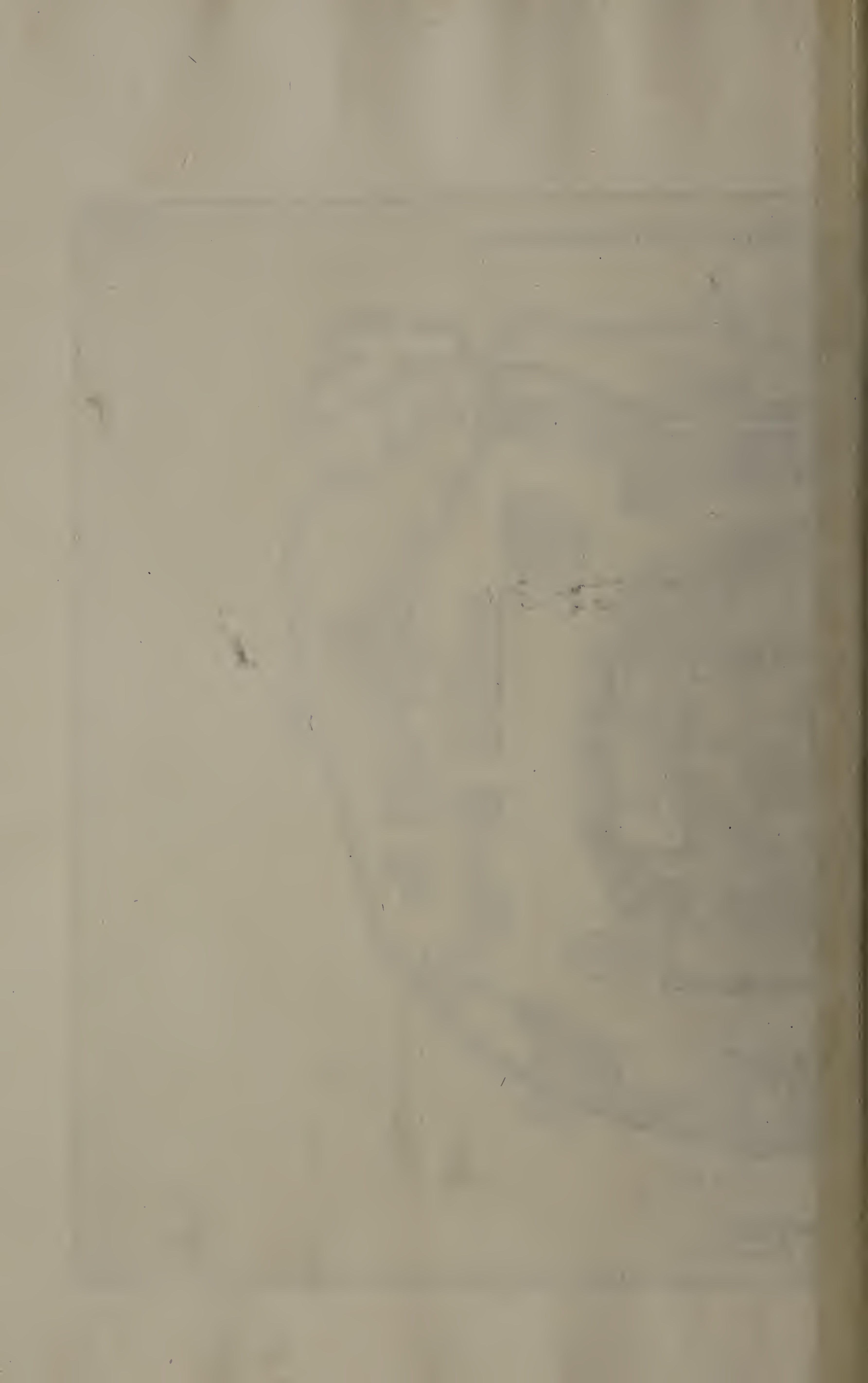
CLASS. I.

ANTIQVAE ARCIS SVLLAN

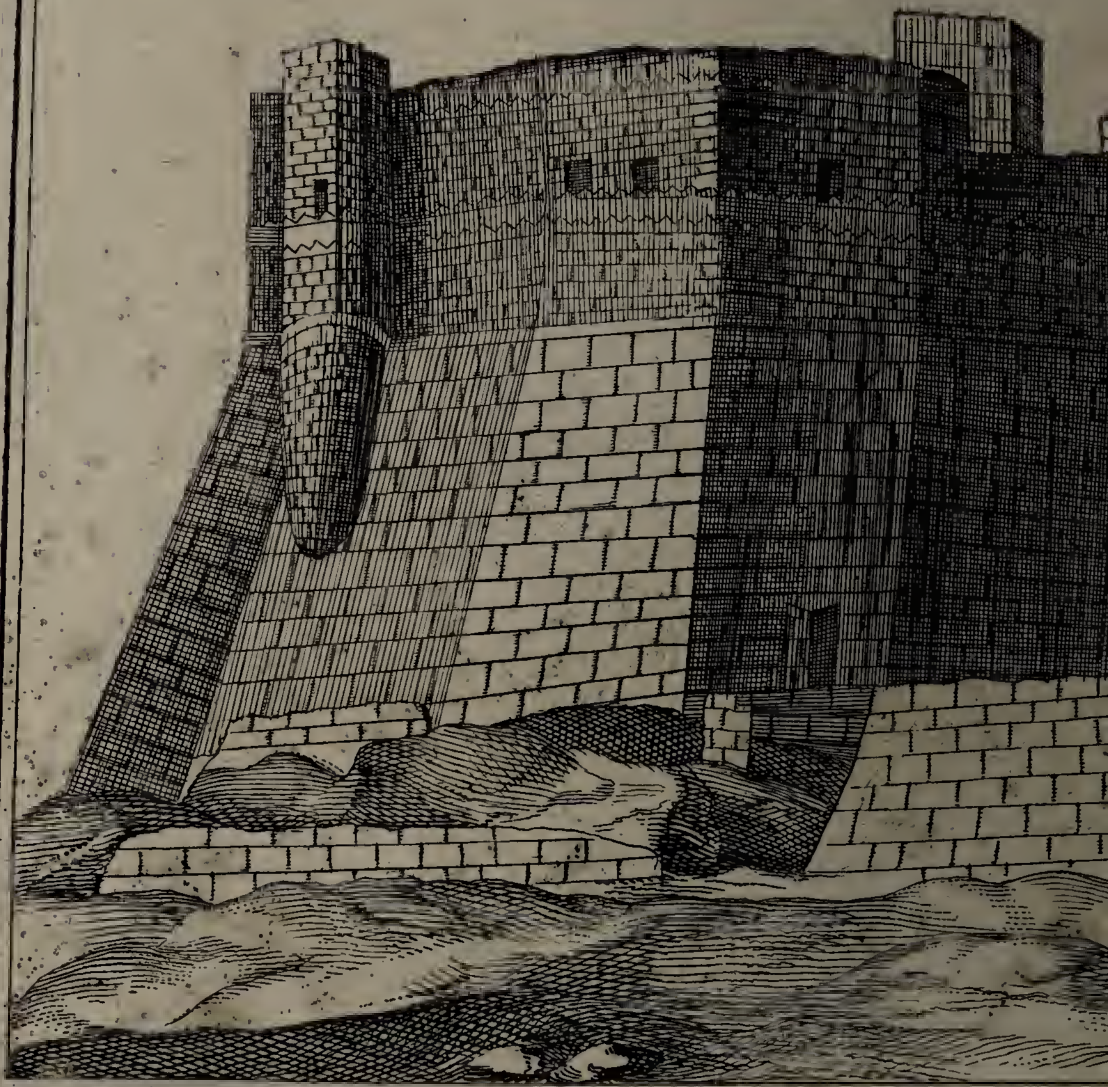

C EIVSQVE CASTRI ICHNOGRAPHIA. T. XVII.

CLASS. I.

ARX SVLLANA ANTIQ

O OPERE EXSTRVCTA.

MVSEI ETRVSCI

CLASSIS II.

DISSERTATIO II.

DE ETRVSCORVM ANTIQVIS PRIVATIS AEDIFICIIS.

PROOEMIVM.

E Etruſcorum origine diſſerenti mihi, ea admodum placuit, ac veriſimilior viſa eſt opinio Ampliſſimi Senatoris Bonarrotii, qui eos in haec Italiae loca ex Aegypto profectos eſſe ſubſpicatus eſt (1). Sed praeter alia non pauca, quae & ego quoque adtuli rationum momenta (2), ut hanc, quam ipſi quoque Graeci ſortiti ſunt, originem confirmarem, alia nunc ex eorumdem Etruſcorum Sepulcris, adhibitiſque in funere caerimoniis ac ritibus, depromere in promtu eſt.

I. Primum, poſtquam egi de eorum publicis aedificiis, nunc de privatis, hoc eſt de eorum domibus, de Regum & Lucumonum praeclaris aedibus pertractandum eſſet. Ea vero quam ſplendida & ma-

(1) In Appendice ad Opus Dempſterianum §. XLVII. pag. 103. & 104.

(2) In Tom. I. Muſei Etruſci Differt. I. de Tyrrhenorum origine.

magnifica fuerint, documento sunt atria, non solum ad maiestatem ac decus templorum, verum etiam splendidiorum domorum ab Etruscis excogitata (1). Id quoque diserte testatur Diodorus Siculus (2): Ἐν τε ταῖς οἰκίαις τὰ περίστοα, πρὸς τὰς τῶν θεραπευόντων ὄχλων ταραχὰς ἐξεῦρον εὐχρηστίαν. *Domorum quoque porticus, ad avertendum turbae servorum & clientium strepitus & molestias, percommode invenerunt.* Idem Diodorus paullo post, laudata Etruscorum scientia, studiis & disciplinis, prolixas eorum voluptates & delicias exponens, bis memorat in die solitos mensas instruere opiparas, ceteraque ad lautitiam & fastum pertinentia adhibere: stragulis, & aulaeis uti ceu floribus inspersis: argenteorum poculorum ingenti copia & varietate explendescere: servorum ac familiarium ministrorum numerum haud exiguum in parato habere; quorum alios formae decore excellentes, alios sumtuosiore, quam pro servili conditione, vestitu exornatos fuisse testatur. Adnotat etiam, secretas ab aliis aedes habuisse, omni cultu instructas, cum servos, tum etiam ingenuorum plerosque. Sed quoniam Etruscarum domorum nulla post tot saeculorum vicissitudines vestigia hodie supersunt; sed quo opere, artificio, elegantia ac dignitate construi consueverint ex Vitruvio discendum est (3): posthabitis his viventium hominum domibus, ad illas, quas veteres Tusci, sibi post mortem incolendas, omni studio cultuque aedificarunt, ut securi, & viventes & mortui, posteritatis aeternique nominis essent, me convertam.

II. In Sepulcris potius, quam in aedibus aedificandis maiorem curam adhibuisse Aegyptios, observat Diodorus Siculus, cuius verba brevitatis gratia Latine reddita perlubet adferre (4): *Regionis huius incolae tempus vitae limitibus circumscriptum minimi existimant: & domicilia viventium, diversoria nominant, quod exiguum ad tempus haec incolamus: defunctorum vero Sepulcra* DOMOS AETERNAS *adpellitant, quod infinitum apud Inferos aevum peragant. Quamobrem de structura domorum minus sunt soliciti; in adornandis vero* SEPULCRIS *eximie nihil studii faciunt reliquum.* Etruscos quoque Aegyptiorum filios, ac mirifice aemulos, in exstruendis Sepulcris par studium eximiamque diligentiam adhibuisse, ea, quae ad hoc tempus supersunt Conditoria, perspicue testantur; etsi longe insigniora ac magnificentiora temporum ac barbarorum iniuriis & cladibus iam deleta fuisse, minime absurdum sit coniicere. Praeter ea, quae in lucem protulit immortalis Bonarrotius, alia complura nunc primum in hoc opere pervulganda curavi: nec sumtibus, nec laboribus ullis peperci, ut Etru-

(1) De his vide supra Differt. I. pag. 52.
(2) Biblioth. Histor. Lib. V. pag. 219.
(3) Lib. IV. Cap. VII. & Lib. VI. Cap. III.
(4) Biblioth. Histor. Lib. I. pag. 33.

Etruriae antiquae Historiam locupletarem. Ea picturis, statuis, urnis marmoreis, ad decus etiam variis coloribus exornatis, & fulgenti auro bracteatis, referta, pluribus in locis, praesertim vero Volaterris, occurrunt. Non pauca adhuc exstant Sepulcra concamerato opere, quadratis ingentibus lapidibus, miro Tuscanicae Architecturae artificio ita exstructa, ut qui mirantur nesciant, utrum prior oculis occurrere certet antiquitas, an plena decoris dignitatisque elegantia.

III. Dum haec antiquorum Etruscorum Sepulcra proferimus; habendam esse temporum, & hominum conditionis rationem monemus. Nam varia fuisse Tuscanicorum Sepulcrorum genera compertum est. Vulgaria in agris effossa nullis ornamentis splendescebant: in scrobe siquidem rotunda vel quadrata, in terra excavata, collocatae erant urnae, ollaeque cinerariae vel tophaceae vel fictiles, quales pauperum admittebat conditio. Primi mortales pararunt sibi specus, sive amplas cryptas in terrae visceribus, vel ad radices montium effossas; ita tamen, ut earum aditus ad meridiem respiceret: quem morem in Hypogaeis Volaterranis servatum adnotavi. Hanc quoque condendorum Sepulcrorum consuetudinem servasse Aegyptios & Hebraeos, qui speluncas in rupibus magnisque in saxis sibi ad humandum corpus exsciderunt, luculenter ostendit Cl. Ciampinius (1). Benignioris lautiorisque fortunae per Etruriam homines paullo ampliora Sepulcra in sinu terrae sive in praediis constituebant, & urnis marmoreis ad condendos cineres utebantur: quas sibi viventes parabant, thematibus illis, ac feralibus emblematis ornatas, quae magis eis adrisissent. De his emblematis infra disseram. Officinas Sculptorum in multis Etruriae urbibus fuisse facile crediderim, qui urnas vel marmoreas, vel tophaceas, vel fictiles ad rem funebrem paratas habebant, quas emere poterant, quando volebant hi, qui viventes de quiete & securitate cinerum corporis sui post mortem cogitabant. Apud Aegyptios in more positum narrat Herodotus (2), ut cadavere elato ad sepulturam, ii, qui portabant, adirent artifices, ab his exemplaria cadaverum lignea pictura adsimilata petentes, quae accurate defuncti vultum referrent: quae quum emissent, in Sepulcro recondebant. Duo ex his exemplaribus, ut alibi dixi, e ligno sicomoro caelata, variisque coloribus picta, & quandoque etiam inaurata, inter mea Cimelia adservantur. Vetustissimis vero temporibus, excavata secus publicas vias fossa, humatoque integro corpore, columnas marmoreas ad defuncti caput statuere consueverunt, in quibus adnotatum eius nomen, & in-

(1) Part. I. Veter. Monum. Cap. xix. (2) Euterpe Lib. I. 86.

interdum etiam officium legimus. Huiusmodi columnas inferius adfero in Classe IV. pluribus in Tabulis, quas egregie interpretatus est doctissimus amicus meus Ioannes Baptista Passerius, easque ad Acherontica sacra spectare ostendit in sua Dissertatione mox adducenda.

IV. Divites vero, & hi, qui civili vel militari officio aut dignitate fulgebant, sumtuosiora Sepulcra condiderunt vel in rupe excisa, vel sub ingentibus saxis, quae cameram & crepidinem efficiebant, excavata, vel quadratis ingentibus lapidibus exstructa. Inter haec alia ornata pluribus gradibus vel columnis, itemque loculis aut tribunalibus spectantur, ut ad Sepulcra Etruscorum Volaterranorum mox dicam. Adcessere his inscriptionum tituli, qui nomen defuncti pro se suisque Sepulcrum condentis continent, vel decretas in annuis inferiis solemnes funebres caerimonias in honorem Deorum Manium; quod etiam a priscis Romanis factum eorum epitaphia ostendunt. Id plane notatu dignum visum est praestantissimo viro Leoni Baptistae Albertio (1), qui haec de Tuscorum Sepulcris adfert: *Notas litterarum maiores aere inauratas marmoribus adfingebant. Aegyptii signis utebantur hunc in modum. Nam oculo Deum: vulture, naturam: ape, regem: circulo, tempus: bove, pacem & eiusmodi significabant, dicebantque quibusque suas tantum litteras notas esse: & futurum olim, ut ea cognitio penitus pereat, ut apud Etruscos evenit. Per Etruriam ex oppidorum ruinis & bustuariis defossa vidimus Sepulcra litteris, uti omnes sibi persuadebant, inscripta Etruscis. Earum notae imitantur Graecas, imitantur etiam Latinas; sed quid moneant intelligit nemo.* Nostra vero aetate tantum studii in his notis eruendis posuimus, ut quid moneant, statuto a me vero ac legitimo Etruscorum Alphabeto, haud difficulter intelligamus. Deorum quoque Inferorum simulacra, in Sepulcris Etruscorum recondita, docent duo Hypogaea Conditoria, nuper Volaterris effossa: quae quidem simulacra in Museum Guarnaccianum migrarunt.

V. Quamquam voracissimae temporis fauces penitus deleverint atque everterint magnifica Etruscorum Regum Sepulcra; memoriam tamen magnificentissimi Mausolei Porsenae Regis Etruriae, quam Plinius, auctore Varrone, nobis patefecit, abolere non potuerunt. Igitur laudatis Labyrinthis Aegyptio, Cretico & Lemnio, Italicum ita describit (2): *Namque & Italicum dici convenit, quem fecit sibi Porsena Rex Etruriae Sepulcri causa, simul ut externorum Regum vanitas quoque ab Italis superaretur. Sed quum excedat omnia fabulositas, utemur ipsius M. Varronis in expositione eius verbis: Sepultus est, inquit, sub urbe Clusio, in quo loco monumentum reliquit lapide quadrato: singula la-*

(1) De Re aedificatoria Lib. VIII. Cap. III. (2) Hist. Nat. Lib. XXXVI. Cap. XIII.

latera pedum lata tricenûm, alta quinquagenûm: inque basi quadrata intus Labyrinthum inextricabilem: quo si quis improperet sine glomere lini, exitum invenire nequeat. Supra id quadratum pyramides stant quinque, quatuor in angulis, in medio una, in imo latae pedum septuagenumquinûm, altae centumquinquagenûm: ita fastigatae, ut in summo orbis aeneus & petasus unus omnibus sit impositus, ex quo pendeant excepta catenis tintinnabula, quae vento agitata, longe sonitus referant, ut Dodonae olim factum. Supra quem orbem quatuor pyramides insuper singulae exstant altae pedum centenûm. Supra quas uno solo quinque pyramides, quarum altitudinem Varronem puduit adducere. Fabulae Etruscae tradunt, eandem fuisse quam totius operis. Pauca haec si delibarem, antequam singula, quae hodie per Etruriam exstant, Tuscanica Sepulcra describam, opere pretium me facturum censui.

CAPUT I.

Hypogaeum Sepulcrum apud Cortonenses, quadratis ingentibus lapidibus exstructum, describitur, & nonnullis observationibus illustratur.

I. HErodotus inter admiranda Lydorum, quos in Tyrrheniam colonos duxisse adfirmat (1), recenset, ac magnis laudibus celebrat Alyattis Croesi parentis Sepulcrum, cuius crepido grandioribus constabat lapidibus; reliquae vero Sepulcri partes terrae adgestione: adnotatque ad suam usque aetatem in summo tumulo quinque exstasse terminos, quibus litterae insculptae indicabant, quae singuli homines forenses atque operarii, & una cum his puellae ad quaestum prostitutae elaborassent. Sepulcri huius ambitum stadiorum sex fuisse, & duorum arpendiorum: latitudinem vero arpendiorum tredecim fuisse narrat.

II. Nominis & gloriae propagandae cupiditate ac studio adeo Etrusci Lydorum quoque, auctore eodem Herodoto (2), filii, flagrarunt, ut in magnificis operibus, & praeclaris inventis ab aliis nationibus superari puduerit. Quod adtinet ad Sepulcra, de quibus sermo, Cortonense longe vetustissimum, quod exhibent duae Tabulae I. & II. in hac Classe adlatae, tam perspicue refert antiqui aevi intaminatum

tum

(1) Clio Lib. I. 93. (2) Ibidem.

tum ac ſimplex decus ac magnificentiam, ut admiratione potius, quam ſummis laudibus artificioſiſſimam Tuſcanicam ſtructuram, & ſolertiſſimi Architecti ingenium proſequi poſſim. Tota Crypta, ſive Hypogaeum Sepulcrum, conſtat viginti tantum ſupra ſeptem ingentibus lapidibus, abſque calce, ſcitiſſima compagine invicem inter ſe conſertis conligatiſque, quemadmodum oſtendit Tabula I. litt. A. quae Ichnographiam huiuſce inſignis Sepulcri exhibet. Hodie ad Occaſum verſus duo tantum laterales lapides C. C. deſiderantur. Spectatu digni ſunt omnes lapides ſcalpro expoliti, & hi praeſertim adhuc integri, qui totam cameram, ſive fornicem admirando opere conſtituunt, quorum unum ſuperne eminentem, ſectum indicat littera F. In utroque angulo portae, quae Meridiem reſpectat (litt. B.) cum ſuperiore, tum inferiore, indicia adhuc adparent cardinum; quapropter oſtii fores aeratas fuiſſe coniicimus. Parietum lapides ita invicem colligati, ut quadratae formae ſex loculamenta, tria nimirum inferiora, & tria ſuperiora, intermedia menſa lapidea, conficiant, quae oſſuariis ſive cinerariis urnis recipiendis adſignata fuiſſe credibile eſt. Quod autem miror, tota Sepulcri interior area ſive religioſum terrenum (littera H.) imitari Chriſtianam Crucem videtur. Latitudine occupat brachia Florentina III. ſupra dimidium: longitudine vero IV. $\frac{3}{4}$. Ea loculamenta, ſeu mavis aediculas, indicant litterae D. D. D. His adcedunt alia duo ſingularia loculamenta ſuperne exſciſa in utriuſque lateris interiore pariete, atque in eo quod ad Orientem conſtitutum eſt, quod littera E declarat. Ea pariter recipiendis urnis cinerariis ſublimioris gradus hominum, quod ab humo honoris gratia adtollantur, dedicata fuiſſe, ſi placet doctis viris, non abſurde credam. Digniorem, proindeque principem locum obtinuiſſe crediderim loculamentum illud ſuperne arcuatum, quod Sepulcrum ingredientibus, & Deos Manes, ut mos erat, ſalutantibus, ſtatim in conſpectum occurrebat, ac ſe ſe offerebat, illudque littera G. indicatum a me eſt.

III. Huc uſque interiorem Hypogaei Sepulcri Cortonenſis ſtructuram contemplati ſumus: nunc exterior dilucidanda, quam exhibet Tabula II. Exteriorem Sepulcri huiuſce frontem, qua in illud per portam, Meridiem verſus poſitam, patet ingreſſus, denotat littera A. Subiecta in his Tabulis ſcala cum portae, tum lapidum menſuram offert. Lapides, qui longitudine ſua totum aequant, & cooperiunt Sepulcri fornicem, ſunt quinque, quos, perſpicuitatis gratia, Barbaricis numeralibus notis nempe 1. 2. 3. 4. 5. indicamus: qui vero tot punctis diſtincti ſunt, iniuria temporum labefactati ſpectantur. Num. 6. indicantur praegrandes item lapides late-

laterales, qui ambiunt longitudine sua totum Sepulcrum. Num. 7. & 8. stipites, ostium constituentes, spectantur. Num. 9. epistylium, ex integro lapide totum constans, indicatur. Num. 10. lapis, disci medietatem referens, claudens Sepulcri frontem, declaratur, cui quinque lapides fornicem componentes innituntur.

IV. In sepulcralibus Romanorum titulis frequens mentio fit itus aditusque, introitus & ambitus monumenti. Aditum habuisse Sepulcra Etruscorum ostendit hoc Cortonense. Primum igitur occurrit ostium, & ipsum subterreneum, quod indicat littera B. praestabatque introitum & aditum ad ipsum Sepulcrum, cuius ostium valvis claudebatur. Ingressi per hoc ostium, viam sive aditum ingrediebantur, & hunc ipsum subterraneum, quem declarat littera E. Huic ostio superne incumbit epistylium ex integro ac solido lapide, cuius longitudinem indicat litt. C. nempe brachiorum Flor. IV. $\frac{1}{3}$ latitudinem brach. II. crassitiem vero $\frac{3}{4}$. Hinc inde murus adhuc superest, quadratis saxis veterrimo opere Etrusco constructus, quem monstrant litt. D. Primum igitur figura ipsa docet, vestibulum constitutum fuisse ante introitum in Monumentum, quod & in Hypogaeo Etrusco Volaterranorum mox observabimus. Id ipsum & in Romanorum Sepulcris aedificatum, adnotavit doctissimus Reinesius (1). Littera F. designat foveam, non multis ab hinc annis factam, facilitatis commodique causa ab his, qui subterraneam viam ingredi voluerunt; nam ostium, quod in eadem Tabula II. indicatur litt. B. aditus prohibendi caussa, recenti caementitio opere saxis obstructum est.

V. Neque vero hoc dumtaxat Hypogaeum Sepulcrum apud Cortonenses fuisse; sed alia etiam eodem admirando opere exstructa, constat ex Codice manu conscripto Rinaldi Baldellii Cortonensis, sua tempestate celebris Antiquarii, qui nunc apud Nobiles Alticozios adservatur. Is igitur, qui scripsit anno CIↃ.IↃ.LXX. haec, quae mecum communicavit omni cum laude a me nominandus Galeottus Coratius Eques D. Stephani, adnotavit, adlato Sepulcro alterum omnino simile sua tempestate adhuc superesse secus viam, qua itur ad *Camuciam*: deinde alia duo enumerat, alterum infra Ecclesiam S. Vincentii conditum, cuius rudera adhuc spectantur in agro olivis consito Nobilis Viri Francisci Vagnuccii, Cornelii filii: alterum vero exstare, ubi nunc condita cernitur Ecclesia S. Mariae Novae.

VI. Adnotat praelaudatus Baldellius (2), tria haec Hypogaea Sepulcra, opere Tuscanico exstructa, alteri a me adlato simillima fuisse; constasse vero haec quinque tantum ingentibus lapidibus egre-

(1) Syntagm. Inscript. ant. Class. V. num. XIV. (2) In suo MS. Codice pag. *69.* a t.

egregia arte ad regulam expolitis, quorum unus fornicem, reliqui vero latera Sepulcrorum quadratae figurae conftituebant. Sepulcrum illud prope aedem S. Vincentii, & alterum ad *Camuciam*, dolet fua tempeftate iacere dirutum, fuiffeque paene deletum a quodam homine praeftigiis dedito, qui in his thefauros fe effoffurum fpoponderat: alterum vero tunc everfum eft, quum a folo conderetur Ecclefia S. Mariae Novae; qua occafione erutum narrat praegrande dolium fictile, in quo vas aheneum pulcherrimi operis reconditum egregie fculptum, in quo item aliud vafculum aheneum repofitum cineribus defuncti oppletum. Memorat etiam ibidem effoffa arma quaedam militaria, vafcula item non pauca & fepulcrales lucernas: quae omnia Magno Duci Etruriae dono miffa fuere.

VII. Ex his igitur adlatis defcriptionibus manifeftum eft, Cortonenfe hoc Hypogaeum perquaminfigne, quod adhuc perftat exftra Portam S. Vincentii, quarto ab urbe lapide, pro Sepulcro infervisse: quod & aditus fubterraneus, veftibulum & interiora ipfa loculamenta excifa in lapideis parietibus, urnis cinerariis fervandis deftinata, perfpicue declarant: idque clarius patebit ex fchemate Etrufci Sepulcri Falarienfis, quod mox adducam. Sed apud Cortonenfes iamdiu ea invaluit vetus opinio, hanc Cryptam olim incoluiffe Pythagoram, poftquam in Italiam venit, faeculis quinque fere ultra dimidium ante Chrifti nativitatem, evitata Polycratis tyrannide; quare vulgus etiam nunc hanc Cryptam adpellat *la Tanella di Pittagora*: quod fupra memoratus quoque Baldellius Cortonenfis filentio noluit praeterire; cenfet tamen rei antiquariae peritus, Sepulcrum fuiffe, ita fcribens: *Perciocchè quella Celletta di pietre antiche, chiamata ora dal volgo* Tanella di Pittagora, *doveva eſſere, come ancora oggi dimoſtra, una Sepoltura antica, di quelle, che ſi ſolevano fare avanti l' avvenimento del noſtro Redentore Gesù Criſto: et maſſime, che a Cortona ſi ſono trovate dell' altre ſimili*, &c. Qui Pythagorae, Italicae Philofophiae parenti & praeceptori hanc fubterraneam domum adfignant, fecuti funt Hermippum, a quo haec haufit Diogenes Laërtius (1): *Ait enim, illum, quum in Italiam veniſſet, ſubterraneam feciſſe domum, matrique mandaſſe, quae agerentur, tabulis inſcriberet, tempuſque adnotaret: deinde illum deſcendiſſe, ac dum rediret, acta matrem demiſiſſe. Exacto autem tempore, aſcendiſſe Pythagoram ex effoſſa domo ſqualidum ac macie confectum, advocataque concione dixiſſe, ex inferis ſe aſcendere, atque, ut ſibi fidem faceret, recitaſſe quidquid eveniſſet*. Sed Pythagorae hiftoriae multis fabulis per-

(1) In Pythagorae Vita Lib. VIII. Cap. I. num. XXI.

perperam turbatae & corruptae, non ita facile adſentior. Nec vero conſtat, Pythagoram apud Cortonenſes manſiſſe; ſed apud Crotoniatas, apud quos fato functus eſt, teſte Diogene Laërtio (1). Veroſimilius igitur mihi quoque videtur, remotiſſimis temporibus hoc inſigne aedificium pro Sepulcro conditum fuiſſe; nam & cum aliis mox adferendis Etruſcorum Sepulcris probe convenit, uti adnotabimus.

CAPUT II.

Crypta ſepulcralis apud Falarim Etruriae urbem, compluribus loculis in rupe exſciſis, & Etruſcis litteris inſignis, adfertur. Adcedit alterius Etruſci Hypogaei Sepulcri Ichnographia & deſcriptio.

I. PRimaevos Chriſti fideles adſeclas ſanctiore ritu & inſtituto in rem ſuam tranſtuliſſe, imitandoque peculiaria ſibi effeciſſe complura, quae Ethnici uſurparunt, dum inter eos verſarentur, ſi quis eſt, qui non ita facile id ſibi perſuadeat, quod eſſe luce clarius adfirmare non dubitavit eximius Ciampinius (2), paullisper mecum Etruſcam Cryptam, a me adlatam in Tabula III. num. 1. quam Bonarrotius una cum eodem Ciampinio vidit, delinavitque anno CIↃ.IↃ.C.XCI. & in lucem protulit in Appendice ad Opus Dempſterianum (3), accurate contempletur: & cum vetuſtis Chriſtianorum Sepulcris ſubterraneis, apud egregios viros Boſium, Aringhium & Boldettium adlatis, conferat: deque eorum ſtructura perlegat Commentarium omnigena eruditione refertum Celeberrimi Praeſulis Ioannis Bottarii, Bibliothecae Vaticanae Praefecti, qui eorum originem, ſtructuram ac formam luculenter expendit atque illuſtravit (4).

II. En igitur & in hac Etruſca Crypta, quae cum aliis plurimis adhuc viſitur circa antiquam Falarim, nunc *Città Caſtellana*, quemadmodum & in Romanis ſanctorum hominum Coemeteriis, conſpicimus loculos ad recondenda integra mortuorum corpora in lapideis parietibus, ac proinde in ipſa rupe excavatos. Hunc pri-

(1) In loco ante memorato.
(2) Par. I. Veter. Monum. Cap. XIX. pag. 161.
(3) Tab. LXXXII. ad finem Tom. II.
(4) In Tom. I. *Sculture, e Pitture Sagre eſtratte da i Cimiteri di Roma ec.*

maevum tumulandi ritum Etrusci ab Aegyptiis didicerunt : quos ab antiquissimis usque temporibus hunc morem servasse, complures Scriptores, qui Itinera sua pervulgarunt, nobis testantur. Consueverunt Etrusci huiusmodi loculos, reconditis in his defunctorum cadaveribus, in extimo ore ac facie occludere tegulis, & in his defuncti nomen adnotare : de quo ritu & consuetudine complura nobis patefecit amicus meus optimus Clarissimus Passerius in Dissertatione VI. *De Tegulis sepulcralibus*, quam mox proferam.

III. Quamquam quae nunquam antea edita sunt in lucem proferre mihi proposuerim ; huius tamen Falariensis Cryptae iconismum nolui praetermittere, quod mirum in modum meam de Cortonensi Hypogaeo Sepulcro opinionem confirmet : nimirum in eo, quemadmodum & in hoc, loculos sepulcrales in lapideis parietibus exscisos esse, more rituque longe omnium vetustissimo. In hac igitur Crypta, quae pariter Christianae Crucis formam imitatur, ad recondenda integra defunctorum corpora in singulis parietibus, scalpro exscisos loculos triplici ordine spectamus. Sarcophagum in eadem rupe excavatum cum adscripta Etrusca epigraphe, indicat littera C. Novum in eam ingressum littera B. antiquum vero nunc occlusum littera A. designat.

IV. Quod sequitur num. II. Hypogaeum Sepulcrum, & ipsum immanibus quadratis lapidibus aedificatum eleganti Tuscanico opere, delineatum a me est ex schemate, quod adfert Sanctes Marmocchinius ex illustri Praedicatorum Monachorum familia in suo Dialogo manuscripto, quem fere integrum adfert Bonarrotius (1) : ubi in agro inter Podium Bonizi & Castrum Castellinae ab agricolis, dum vineam plantarent, detectum fuisse scribit hoc Etruscorum Sepulcrum anno CIƆ.IƆ.VII. die vicesimanona Ianuarii, cuius ex eo Ichnographiam adferimus. Longitudine aequabat brachia XX. latitudine tria, altitudine vero a solo ad crepidinem usque brachia quinque. Aditum in ostium Sepulcri ad Meridiem versum, indicat littera A. Mos iste constituendi ostia Sepulcrorum Meridiem versus, ab Etruscis ac Latinis ad Romanos transiit, quod adnotavi ad Columbarium Libertorum & Servorum Liviae Augustae (2). Quatuor loculamenta habet in rupe excisa : quorum duo tantum inferiora angustum aditum litt. B. B. habent. Haec quoquoversus longa, lata atque alta brachia quinque. In loculo laevorsum excavato, littera C. adnotat idem Marmocchinius repositas fuisse ollas fictiles, & urnas sepulcrales cum marmoreas tum lapideas, in quibus reconditi defunctorum cineres, quorum nomina exhibent se-

(1) In Append. ad Opus Dempster. §. XLIV. (2) Vide eius Descriptionem §. II. pag. 3.

ſequentes, quas inemendatas adfert, inſcriptiones Etruſcae. In ſecundo verſu forſitan litterae retrogradae. Pertinuiſſe ſubſpicor hoc Sepulcrum ad gentem *Meminiam*, ſeu forte *Memmiam*.

ƎꟼꞀABVA . AИMƎM ⅃
MƎMИA V.ABAꞀꞀE
A . AИM . ꞀM . A

In baſe mulieris dextra pateram auratam tenentis, ita ſcriptum:

Ɔ⅃ . AИMƎM . A
VA . ЧƎIM . VA

In baſe protomes mulieris ex alabaſtro, ita ſcriptum:

\MꟼIAꟼ . ⅃ . ƆꟼꞀAI

V. Deſcribit etiam muliebria, atque alia, quae inventa ſunt ſuper menſam quandam, pretioſa ornamenta, in loculo ſiniſteriore litt. c. nempe ſpeculum, inaures ex auro, diſcerniculum, monilia, aheneum vas cum anulis, lapillos pretioſos, & folia paene inumera ex argento. De hac Crypta loquitur etiam Petrus Franciſcus Giambullarius Florentinus (1), ex teſtimonio Petri Victorii.

CAPUT III.

Iguvinorum Sepulcrum, pereleganti Tuſcanico opere, quadratis lapidibus exſtructum, exhibetur, & deſcribitur.

I. QVi Idololatriae ortum ac progreſſum tribuunt ſuperſtitioſo defunctorum cultui, quem humana invexit ſnperbia, bene ac ſapienter opinari mihi videntur: nam, teſte Clemente Alexandrino (2), conſtat a primis mortalibus Sepulcra pro templis habita fuiſſe; defunctos vero, caelo Deorumque conſortio dignos creditos, divinis honoribus cultos ea de cauſa fuiſſe, quod rebus praeclare geſtis, defenſis ſervatiſque civibus, conditis urbibus, inventis auctiſque praeclaris artibus ac diſciplinis, de humano genere optime meriti fuiſſent.

L 2 II.

(1) In Lib. inſcripto: *Origine della Lingua Toſcana.* (2) In Protreptico pag. mihi 29.

II. Sepulcrum memoratu dignum, quod ad hanc usque aetatem apud Iguvinos perstat, in modum fani Tuscanica symmetria conditum fuisse, cum exterior, tum interior structura suadere videtur. Adcedit, quod in superiore hac parte, quae proponitur, minime subterraneum fuisse, & vetustissimis quoque temporibus ita conditum tum fenestra, tum alia sunt, quae non obscure nobis declarant. Quod adtinet ad exteriorem faciem, ea nunc refert rudem quodammodo scopulum, in unum coacervatis permixtisque, nullo cum artificio, calce & perparvis lapidibus, opere, ut nunc Itali vocant, *calcistruzzo*: quod licet tot saeculorum temporumque iniurias subierit; tamen firmissimum, & vix ferro tractabile adhuc perennat. Sepulcri huiusce formam exhibet Tabula IV. num. 1. Probabile est, extrinsecus ornatum fuisse quadratis ingentibus lapidibus, Tuscanica Architectura; eius vero dimidiam partem inferiorem sub humo latere, sunt, qui non inanibus coniecturis censent. Exemplum ab Etruscis accepisse Romanos credibile est; nam constat, hos splendida monumenta sibi erexisse, quae superne fani speciem retinerent, tumulis & loculis in Hypogaeo absconditis. Horum reliquiae adhuc adparent in Caeciliae Metellae Sepulcro, Via Appia: C. Cestii Epulonis, Via Ostiensi: C. Poblicii Bibuli, sub Capitolio: Plautiorum, Via Tiburtina, & gentis Rusticelliae, sub Doliolo monte reperto, ut adnotat Fabrettus (1).

III. Quamvis autem exteriorum ornamentorum nulla hoc tempore vestigia in hoc Iguvinorum Sepulcro supersint; interiora tamen tam solidam decoramque elegantiam ac dignitatem praesefe-runt, ut cultorum antiquitatis oculos animumque in admirationem rapiant. Tota interior Sepulcri structura constat quadratis lapidibus, scalpro expolitis, ac faberrime simul absque calce coniunctis, ut ostendit eius Scenographia adlata in eadem Tabula IV. num. II. Lapidum mensuram declarat subiectus in eadem Tabula modulus, cui probe ipsi respondent. Constat quoque tota camera, sive fornix lapidibus eodem opere coniunctis, qui eleganti coronidi innituntur. Sub coronide per spatium quoddam foramina quaedam antiquitus facta spectantur: in quibus probabile est fixos clavos fuisse, qui vittas, encarpos, coronas, seu faces, & alia huiusmodi, in anniversariis inferiis dedicari solita Diis Manibus, sustinerent. Pavimentum ab his olim corruptum creditur, qui thesauros in eo invenire se posse putarunt.

IV. Quod nunc primum adnotare contigit, huic Sepulcro lumen contulisse fenestram observamus, quam utraque figura num. 1. &

(1) Inscript. Domest. Cap. III. pag. 205.

& II. in subiecta Tabula, & lineae ipsae, quae punctis constant, littera A. ostendunt. Hanc fuisse cernimus extrorsum angustam, introrsus vero & maiorem, & magis latam: quod neque a Fabretto, neque a Ciampinio, qui de antiquis aedium fenestris erudite pertractant (1), adnotatum legi. Fenestrarum Sepulcri apud Romanos perangustum fuisse hiatum ostendi, quum marmora Musei Medicei illustrarem (2). Hanc fenestram in Sepulcro Eugubino utrum claudere consueverint veteres, dicere minime ausim; quum in crassitie parietis, qui superest, nec foramina, nec vestigia cardinum adpareant; ea tamen in trabe, & in limine portae conspiciuntur, ut in adlatis figuris littera B. adnotatum est: quae foramina, quum sint his in locis duplicia, coniicimus utramque portam, exteriorem & interiorem, postibus duplici ordine claudi consuevisse. Tota interior Sepulcri area littera C. quadratam figuram perfectam refert, licet extrinsecus sphaericam praeseferat; quare hinc ortum nomen *il Mausoleo*, quo ad hanc diem a civibus indicatur.

V. Quae hactenus exposui, exscripta a me sunt ex accurata Italica descriptione Nobilissimi Comitis Antonii Francisci Berardii, qui inter ceteras egregias animi sui dotes, quibus eminet, ea pollet Architecturae peritia, ut summa diligentia in hac Tabula Eugubinum Sepulcrum delinearit, rogante Praeclarissimo Viro Marcello Franciarinio, I. C. & Patricio Eugubino, qui Antiquitatis Etruscae amplificandae, augendoque patriae suae splendori sedulam navans operam, humanissime mecum communicavit.

CAPUT IV.

Perusinorum Sepulcrum Hypogaeum, Tuscanico opificio, & Etrusca praelonga inscriptione insigne, adfertur & describitur.

I. INter splendidissimas Etruriae urbes, si qua est, quae antiquissimis temporibus Sepulcrorum summis viris dedicatorum decus & magnificentiam iactare potuerit, Perusia profecto inter primas censenda est, quae multa habuit Tuscanico insigni opere exstructa Conditoria, quae patriorum monumentorum Scriptores, praecipue Crispoltius & Ciattius, diligenter describunt.

II.

(1) Part. I. Veter. Monum. Cap. IX.
(2) Vide Patr. I. Inscr. ant. Etrur. Urb. in principio ad Monumentum *Raciliae* gentis.

II. Vnum ex his integrum, mira profecto arte constructum, adhuc superest, quod in Tabula IV. nunc primum in lucem profero, egregie delineatum a peritissimo in rebus Geometricis & Architectonicis viro Antonio Gulinio Sacerdote Perusino, qui etiam eiusdem Etrusci Sepulcri parvum simulacrum ligneum manufactum, integrum aedificium egregie referens, humanissime ad me dono misit. Id ipsum igitur Hypogaeum Sepulcrum, nulla temporum aut barbarorum iniuria labefactatum, cernitur secundo ab urbe lapide in suburbiis, versus planitiem Massiani agri. Totum ingentibus Tiburtinis lapidibus constat, supra quod exstructa olim fuit turris & Ecclesia, quae vulgo S. Manni (forte S. Hermanni) dicitur, hodie spectans ad Hierosolymitanam Religionem.

III. Primum eiusdem Sepulcri Ichnographia exhibetur num. I. quod longitudine Romanos pedes XVI. supra dimidium, latitudine pedes X. altitudine vero ab imo ad summum pedes X. ultra dimidium conficit. Dimensus sum ego ipse hoc Sepulcrum, quod multa cum voluptate observavi anno CIↃ.IↃ.CC.XXXI. cui eximium decus & raritatem adiicit Etrusca inscriptio, quae in tres lineas extenditur, cuius priores duae implent pedes fere Romanos XV. tertia vero brevior est, uti subiectum schema num. III. indicat. Haec inscriptio in laevo pariete incisa est perelegantibus litteris quadratis, & minio adhuc rubentibus, quae uncias quatuor Romani pedis altitudine sua adaequant. Ex hac integra inscriptione, ut iacet, ectypographicas formas, impressa humenti charta, longa pedes XV. diligenter, studii ac voluptatis causa, excepi.

IV. Scenographiam a me adlatam num. II. ut describam, littera A. ostendit quatuor in ipsa linea praegrandes lapides, in quibus Etrusca inscriptio incisa est, spatio pedum XV. Romanorum. Littera B. ostendit arcuatum loculamentum altum latumque pedes Romanos IV. quod licet aliquantulum terra oppletum sit; tamen interiore crassitie aequare pedes VI. perspicue adparet. Littera C. indicat additum aedificium spatio pedes IX. recenti opere lateritio. Littera D. ostendit crassitiem lapidum Tiburtinorum, qui quum sex pedes altitudine excedant, totam cameram miro nexu elegantique arcuato opere conficiunt. Parietis secti crassitiem constare pedes VIII. & unc. VI. indicat littera E, ubi recenti opere facta est scala, quae commode ducit in Hypogaeum, quo hodie rusticus custos utitur pro cellá vinaria. Littera F. indicat locum, cui recenti opere superpositi sunt clathri ferrei, per quos immissum lumen transit in Sepulcrum. Sed cubiculum hoc, ut ita dicam, quod cernimus, superior pars est Hypogaei Sepulcri, quae summis viris ex eadem no-

nobiliſſima familia dedicata erat: alteram vero inferiorem minoris ordinis & dignitatis hominibus relictam, adhuc latere ſub pavimento, Latinorum ac Romanorum Hypogaeorum exemplo, probabile eſt.

V. Quidquid vides in hac Sepulcri parte ſiniſteriore, id ipſum, excepta inſcriptione, & in dexteriore occurrit: nempe alterum loculamentum, adſimili ſymmetria in ipſo pariete ex variis lapidibus exſtructum. In his loculis reconditos crediderim marmoreos ſarcophagos, ſive ſumtuoſiores urnas aut ollas, defunctorum nominibus inſcriptas, quae cineribus defunctorum claudendis continendiſque deſtinatae erant.

VI. Quod adtinet ad Etruſcam inſcriptionem, omnium quodquot exſtant inſigniſſimam, quae vigintiquinque, ni etiam plures, continet ditiones ſeu voces, eam ex multis, ſi bene coniicio, dedicationem Sepulcri, & leges aliquas a conditore ſuo latas, poſteriſque demandatas continere crediderim: qui nimirum ſolemnes ritus funebres, & caerimoniae in annuis inferiis habendae, quae in ſacrificiis victimae immolandae: inter quas primum enumerat, ut in prima inſcriptionis linea legitur: ꟽ𐌀𐌅𐌏: *ovem*, deinde *taurum*: 𐌀𐌓𐌅𐌀𐌏. His adiiciendas preces iubet, quas, ut mihi videtur, in ſecunda linea ea vox indicat: ꟽ𐌅𐌂𐌀𐌓𐌉: *precum*.

VII. Supereſt explicatu facilis, ni fallor, alia vox in eadem ſecunda linea, nempe: 𐌅𐌍𐌀𐌚. *Fanu:* quae id quod dicebam, ſi docti viri adprobant, ſignificare videtur, nempe, Sepulcra haec & ab Etruſcis & a Latinis *Fana* adpellata fuiſſe. Pro Latinis teſtem adpello Ciceronem (1), qui, ut ſumtuariam funerum legem eluderet, propoſuit Fanum ſibi aedificandum: *Fanum fieri volo; neque hoc mihi erui poteſt: Sepulcri ſimilitudinem effugere non tam propter poenam legis ſtudeo, quam ut maxime adſequar ἀποθέωσιν: quod poteram, ſi in ipſa villa facerem*. *Fanum* plures a *fando*, quod inde *fata* petantur: vel a *Faunis*, ut apud Feſtum, dictum cenſent. Voſſio maxime placet *fanum* eſſe ex eo, quod id Graeci ſimiliter ναὸν vocent, nempe κατὰ μετάθεσιν fuerit ἀνὸν; ſed ſpiritus abit ſaepius in F. Confirmant hanc ſententiam verba illa Feſti: *Hanula, parva delubra, quaſi fanula*. Ergo ex obliquo ἀνὸν *fanum*, unde *hanulum*, & poſtea *fanulum*, ut dixere *hoſtis*, *foſtis*; *holus*, *folus*; *habam*, *fabam*; *hordeum* & *fordeum*; *hordicalia* & *fordicalia*. Iam, quod ſaepenumero dixi, & hinc evincitur, quanta cum Graeca Etruſcae linguae, & quanta cum Etruſca veteris Latinae linguae adfinitas intercedat. Heic adferre volebam Interpretationem Paſſerianam Etruſcae Inſcriptionis; ſed

(1) Lib. XII. Epiſt. VII. ad Atticum.

ſed dum haec ſcribo , avide expecto quae expiſcari potuit doctiſſimus vir Paſſerius , qui Epiſtolam , ſive Diſſertationem , quamprimum ad me miſſurum pollicitus eſt , quam mox in fine huius Claſſis ſubiungam .

CAPVT V.

Etruſcum Sepulcrum effoſſum prope Cluſium , quatuor cellis , lacunaribus , ſcamnis , ſtatuis , & picturis ornatum , deſcribitur , & obſervationibus illuſtratur .

I. ETruſcorum Sepulcra omnium vetuſtiſſima , quae ſimplicis Architecturae eximium decus , & dignam priſcis moribus maieſtatem , mira cum elegantia coniunctam , praeſeferunt , hactenus obſervavimus : alia nunc ſuperſunt , quae picturis variiſque ornamentis nobilitata , digna plane ſunt , ut nunc primum in conſpectum doctorum Etruſcae vetuſtatis cultorum veniant , deque his poſt me accuratius diſſerant , qui haec ſtudia amplificare , & magis magiſque illuſtrare voluerint .

II. Sepulcrum hoc valde elegans , quod exhibet Tabula VI. in topho ſcitiſſime excavatum , a ruſticis vinitoribus forte fortuna inventum eſt currente autumno anni CIↃ.IↃ.CC.XXXIV. milliario fere primo extra Cluſium , in quodam colle prope podium Montollium . Hi facto in lacunari foramine , Septentrionem verſus , cuius locus reſpondet litterae A. ingreſſi ſunt primum in Cellam , variis coloribus picturatam in parietibus , ſed ſine figuris , cui reliquae Cellae , litt. B. B. cultu ſimiles , ornatae ſcamnis , occurrerunt . Singulae Cellae per oſtia faberrime in topho excavata aditum praeſtabant in Cellam medianam , reliquis tum longitudine , tum latitudine maiorem , ac variis etiam ornamentis ſplendidiorem .

III. Cellam hanc medianam , quam littera C. deſignat , E. vero parietum craſſitiem , ambiebant ſedilia ſive ſcamna variis coloribus picta : parietes erant circumquaque variis figuris , lineari pictura exornati , quos in eadem Tabula indicant litt. H. I. K. L. M. de quibus infra nonnulla dicam . Duas ſtatuas in hac ipſa Cella pauperes ruſtici invenere , alteram e marmore , alteram e gypſo perpulcro opere perfectas , ſed abſque capitibus . Has , perciti ira ac rabie ruſtici illi , quod nihil pretioſae ſupellectilis inveniſſent (nam ſupe-

superioribus saeculis hoc ipsum Sepulcrum iterum apertum, & depopulatum subspicati sunt) ligone effregerunt. Ornata igitur erat haec interior Cella non solum coronide, & scamnis variis coloribus inductis; sed etiam pictis integris figuris in singulis parietum lateribus, quorum emblemata exhibet eadem Tabula VI. De his nonnulla inferius adnotabo.

IV. Circa has picturas cernebantur cardines seu clavi, qui indicant, ut supra dicebamus, in his encarpos, corollas & alia similia donaria, Diis Manibus in annuis inferiis dedicata, suspensa fuisse. Hinc orta mihi subspicio, medianam hanc Cellam non urnis aut ollis cinerariis continendis destinatam fuisse, sed sacris faciundis: adeoque probabile est in ea quotannis conventus habuisse defunctorum consanguineos ac propinquos ad inferias de more Diis Manibus celebrandas.

V. Igitur ex hac Cella in alias quatuor minores, quas litterae B. B. B. B. indicant, patebat interior aditus per ostia quatuor, quae designant litterae O. O. O. O. Quartam Cellam minorem hoc Sepulcrum habuisse, cuius aditum indicat litt. D. multa suadent; sed praeteritis saeculis dilapsa, modo, cum totius terrae ambitu ac massa confusa, non adparet. In hac parte, litt. P. nempe Occidentem versus, fuisse ostium, & ex eo introitum in Sepulcrum patuisse, coniicimus; quia in parietibus reliquarum Cellarum nulla eiusdem ostii vestigia conspiciuntur: adeoque ex hac in maiorem Cellam litt. C. & in ceteras aditum patuisse, verisimillimum est. Id quoque indicant pictae figurae, quae hinc incipiunt, quae hodie paene deletae spectantur.

VI. Sed integrum Sepulcrum Crucis figuram referre, notatu dignum est: & mirum videtur, quum ipsa structura Monumenti sine dubio non paucis saeculis Christi Domini nostri salutiferam Passionem praecedat. Quo accuratius Etruscorum mores & instituta contemplor, & cum vetustissimis Aegyptiorum confero; eo maiora se se offerunt documenta, ut eos sagaces imitatores & aemulos Aegyptiorum, atque ab his ortos censeam. Inter sacros Aegyptiorum characteres illum fuisse constat, qui *Tauticus* dicitur (1), Crucis figuram referens, ut notat Suidas (2), Sozomenus (3) & Socrates (4), quem pro salutari signo ac typo habitum datumque in manibus Aegyptiorum Deorum, testatur Bembina Tabula, obelisci, & alia eius gentis monumenta. Eo etiam compositum

(1) Vid. Laur. Pignorii Commentar. in Mensam Isiacam pag. 17. edit. Amstel. 1670.

(2) In Theod.

(3) Lib. VII. Ecclesiast. Hist. Cap. XV.

(4) Historiar. Lib. IX.

situm Dei nomen apud Aegyptios, observat doctissimus Athanasius Kircherus (1). Ruffini dumtaxat ex eo adferam testimonium (2): *Signum Dominicae Crucis inter illas, quas dicunt* Ιερατικὰς, *seu* Sacerdotales *litteras, habere Aegyptii dicuntur, veluti unum ex iis, quae apud illos sunt, litterarum elementis. Cuius litterae seu vocabuli hanc adserunt esse interpretationem*, vita ventura.

VII. Sed mirum in modum spectantium oculos in admirationem rapiunt huius Sepulcri lacunaria, quibus singulae Cellae ornantur. Haec varia tamque eleganti symmetria, in ipso topho faberrime excavata sunt, ut nil pulchrius, absolutius nihil videri possit. In maiore Cella, quae mediana est, maxima in medio trabs locata (litt. F.) hinc inde vero pectinatim minores trabes, seu tigilli alio ordine, partim introrsum excavati, partim exstanti sculptura perpoliti excurrunt. Cellae duae laterales ad Septentrionem, & ad Meridiem versus lacunaribus ornantur, quae mira elegantia tholum referunt, sensimque sursum adsurgunt. Vbique & ipsa lacunaria variis coloribus illinita; nempe purpureo, viridi, flavo, pullo, caeruleo, albo, rosaceo, numquam antea observatae pulchritudinis iucundam speciem magna cum voluptate intuentibus obtulerunt.

VIII. Iisdem coloribus constat linearis pictura totam interiorem Cellam exornans. Figurae rudi quidem & inconcinno artificio pictae spectantur; sed ut eas breviter describam, hae spectacula & ludos in funere summorum virorum dari solitos ab Etruscis, perspicuo ordine repraesentant. Primum in latere litt. H. spectatur homuncio quidam, pusillo corpore, immani cum capite, barbatus & laena amictus: facile ipsum Pantomimum dixeris. Laenam vestimenti genus habitus duplicis, Festo auctore, quidam adpellatam existimant Tusce, quidam Graece, quam χλαίναν dicunt. Primum nunc hac pictura huius Tuscae vestis exemplum indicamus. Huic iungitur Saltator, adstante Tibicine induto laena, qui paribus canit tibiis. Sequuntur in altero latere litt. I. duo Pugiles toto corpore nudi, iuxta quos posita est praealta mensa, in qua praemia ante certantium oculos poni solebant. Huic certamini praeest Agonotheta, virgam gerens, ornatus praealto tutulo. In curuli sella stat spectans nudo capite vir, cuius dignitatem indicat insigne, quod praefert, nempe vitis, Centurionum propria (3): in altero vero emblemate idem insigne accepit, idem forsitan, Centurio a viro togato, uti

(1) Ecclesiast. Histor. Lib. II. Cap. XXIX.
(2) In Prodromo Copto, sive Aegyptiaco Cap. VI. de Nomine Dei *Phtha* pag. 164. & seqq.
(3) Vide Auctores, qui de Centurionum insigni tractant apud Pitiscum in Lexico V. *Vitis*.

uti littera K. oſtendit. Huiuſmodi Centurionis inſigne, quod ab Etruſcis Romanos accepiſſe credibile eſt, ex hac pictura diſcimus non fuiſſe vitem; ſed virgam, e cuius vertice intortum neſcio quid (lorum forſitan) pendebat, quare vitem referebat. Succedunt duo Luctatores ſive Athletae, quorum unus in terram ab adverſario deiectus, adſurgere nititur, adſurgenſque adverſarium ipſum, radiatam coronam iam conſecutum, deiicit ac proſternit. In altero latere litt. L. exhibetur Auriga in curru ad Circenſes ludos adcedens. Claudit agmen Curſor, qui palmam, victoriae indicem, ſiniſtra gerit. Vir ille pictus ſuper oſtium littera M. amictus caenatoria veſte, pateram dextra gerens, ni fallor defunctum ipſum, qui dum viveret Sepulcrum hoc ſibi condidit, eiuſque imaginem repraeſentat.

IX. Sed praeter has pictas figuras, alias quoque fuiſſe in pariete, qui Occaſum reſpicit, narrant periti ac digni fide homines, inter quos Ioannes Baptiſta Vagnolius, qui nobis huiuſce Sepulcri deſcriptionem dedere. Hae figurae aliquot menſes poſtquam Sepulcrum inventum eſt, paene evanuere. Nam in principio Cellae adparebant pictae arbores, ferae & cum canibus venatores non ſtantes, ſed iacentes: deinde arbuſta & flores: in fine vero ſegmenti a nobis adlati, ſequebantur alii duo currus tracti ab equis, cum ſuis aurigis, qui Centurionem verſus currentes, vel eo vivente dum hoc munus ſuſciperet, vel poſt obitum, in eius honorem funebria certamina celebrata fuiſſe declarabant.

X. Illud ſupereſt, ut menſuras totius Sepulcri exponam. Minores igitur Cellae longitudine brachia Cortonenſia quinque; latitudine vero brachia quatuor $\frac{1}{2}$ complectuntur. Cella maior, ſive mediana, longitudine brachia novem: latitudine vero brachia ſex $\frac{1}{2}$ adaequat. Altitudo Cellarum brachia quatuor non excedit. Praedium, in quo hoc Sepulcrum inventum eſt, pertinet ad Eccleſiaſticum Beneficium S. Laurentii, cuius Rector D. Octavianus Vbaldinius Canonicus, qui Romae moratur. Praeter deſcriptas ſtatuas, quatuor fere Romanis pedibus altas, nec urnae, nec ollae, nec aliquid ad funus pertinens, ſed tantum hominis defuncti caput, inventum eſt. Hoc Sepulcrum ante hoc tempus iterum apertum, & expilatum fuiſſe, credibile eſt. Aliam Cryptam prope Cluſium inventam, anno CIↃ.IↃ.CC.XXI. memorat Bonarrotius, e qua adfert in Appendice ad Dempſterum in Tabulis LXXXVI. & LXXXVII. Vrnas fictiles inſcriptas, & anaglypho variis coloribus inducto omnium elegantiſſimas, in ſuo Muſeo reconditas.

CAPVT VI.

Cryptae Sepulcrales, inventae prope antiquum Cornetum, picturis, lacunaribus, ſcamnis, urnis, pictis vaſculis, Etruſciſque inſcriptionibus inſignes, deſcribuntur, atque in lucem proferuntur.

I. ANtiqua Etruſcae gentis Sepulcra, pictis Hiſtoriis inſignia, ſpectatuque digniſſima, quum in lucem in hoc Volumine proferamus; eſſet heic peropportunus diſſerendi locus de Picturae, & reliquarum artium, quas Graphice complectitur, origine ac progreſſu apud Etruſcos: quos, ſicut in Architectura, ita in his praeclaris artibus peritos fuiſſe, veteres Scriptores, & vetuſtiſſima, quae ad hoc tempus ſuperſunt monumenta, teſtantur (1). Sed nunc, quum alia non pauca, nunquam antea in lucem edita, ex Etruſcis theſauris expendenda atque illuſtranda ſuperſint, hanc curam in aliud tempus, Deo maius otium & tranquilliores annos optato munere donante, reiicimus: tunc nempe, quum omnem vaſculariam Tuſcorum ſupellectilem ſingulari Syntagmate publici iuris faciemus.

II. Quamvis paucis ab hinc annis reſurgente, ac mirifice florente Antiquitatum Etruſcarum ſtudio, non pauca monumenta in lucem a viris doctis prolata ſint, & multo plura adhuc evulganda ſuperſint; fatendum tamen eſt, ex his multa Barbarorum cladibus ac vaſtationibus, multa etiam, ac fortaſſis longe plura, eaque oppido illuſtria, incuria maiorum noſtrorum penitus deleta intercidiſſe. Miſerrimam hanc calamitatem hodie multis exemplis teſtatur Cornetum, perantiquum Etruriae oppidum (2), in quo tribus ab hinc ſaeculis, & multo etiam ante id tempus, paene innumera Etruſcorum Hypogaea Sepulcra inventa fuiſſe conſtat, & diſerte teſtatur V. C. Scipio Marchio Maffeius, qui complura adhuc inania, & a male feriatis hominibus, inveniendorum theſaurorum cupiditate fragrantibus, depopulata obſervavit (3). Harum Cryptarum in molliore terra excavatarum, ſi quis aditum, ſive introitum videre cupit, illum exhibemus in Tabula VII. num. 1. Sagaces Tuſci, miroque ingenio pollentes, ubi ad radices montium, vel

(1) Plinius Hiſt. Nat. Lib. XXXIV. Cap. VII. & Lib. XXXV. Cap. III. & XII. Tertullianus in Apol. Cap. XXV.

(2) Vide Dempſterum de Etr. Reg. Lib. VI. Cap. VII.

(3) Tom. V. Obſerv. Litter. pag. 511.

vel in terrae viſceribus, videbant naturam quoſdam integros latiſſimos lapides tranſverſim produxiſſe, ſub his Cryptas & Hypogaea Sepulcra exſcidebant, ut iidem immaniſſimi lapides fornicem hiſce Conditoriis praeberent. De eorum vero firmitate ac perpetuitate, ſi aliquando dubitarent, columnam cum ipſo fornice coniunctam in medio Cryptae conſtituebant, in eadem molliore terra exſculptam, qua fornix fulciretur. In hunc modum, & in agro quoque Volaterrano complura Sepulcra, antri ſpeciem in exteriore aditu referentia, obſervavimus. Igitur ex his Cornetanis Sepulcris unius tantum Ichnographiam & inſcriptiones Cl. Maffeius protulit. Hoc ipſum, utpote prolixiore inſcriptione longe inſigne ac memorandum, rurſum adferendum eſſe cenſui, & habes in Tabula VII. num. II. Illud tamen heic obiter notandum, hiſce inſcriptionibus, quae in parietibus in molli terra excavatis pictae ſunt, cautiſſime fidendum eſſe; nam niſi quis huius ſcientiae peritus, ſtatim ac Hypogaea inventa ſunt, eas accurate exſcripſerit, iiſdem Hypogaeis apertis, ingreſſo aëre, modicum intra tempus cum litterae tum picturae, quia inciſae non ſunt, ſed ſuperficiem tantum argillae occupant, in dies evaneſcunt: quare huiuſmodi epitaphia, ſi poſt longum tempus exſcripta ſint, parum auctoritatis habent: ea vero longe maximam obtinent, quae, ut Falarienſis & Peruſina, ingentes lapides Etruſcis litteris adhuc integris, & nulla labe corruptis, inſcriptos oſtentant. Illud vero monitum velim, has inſcriptiones Etruſcas Cryptarum Cornetanarum paucos poſt dies, quam inventae ſunt, diligenter exſcriptas fuiſſe: earumque apographa ab amicis, qui Romae verſantur, tranſmiſſa ad me ſtatim fuiſſe.

III. Adlata igitur Tabula VII. num. II. Ichnographiam exhibet huius Cryptae Sepulcralis quadratae formae, quae longitudine pedes viginti, latitudine vero duodecim habet, ad quam per anguſtum tramitem in lapide excavatum patet aditus, quem eadem Tabula VII. littera A. oſtendit. Sita eſt extra Cornetum quarto lapide, in quodam colle, ſimilibus Cryptis refertiſſimo, ex quibus innumerae urnae ſculpturis, & vaſa picturis inſignia, quibus illuſtria praeſertim Romae Muſea exornantur, iamdudum prodiere. Picta vaſcula in iiſdem Hypogaeis inventa, praeſertim quae apud Falgarios & Petrighios, Nobiles Viros Cornetanos adſervantur, alibi proferam. Huiuſce Cryptae fornicem complanatum conficit lapis magnitudine & craſſitie immaniſſimus, quem in medio columna ſubfulcit. Duo ad perpendiculum ſpiracula lumen deſuper ſuſceptum in Cryptam immittunt. Parietes egregie expoliti veſtigia quaedam pictarum figurarum praeſeferunt, quae iam evanuere.

IV.

IV. Binae inſcriptiones, quae heic adferuntur num. III. & IV. penicillo pictae ſunt nigro colore in parietibus, qui ibidem indicantur. Parietum imam partem tribus in lateribus ſcamna ſeu gradus duo circumdant. Super his locatas fuiſſe ollas & urnas cinerarias cenſet idem Obſervator Veronenſis (1). Sed, ut revertar ad inſcriptiones Etruſcas, ea quae longior eſt num. III. forſitan funebres ritus & inferias quotannis habendas indicit, quibus adſint ⸮Ǝ◁◇ƎM *Matronae*. In poſtrema linea ex his, quae in Roncalienſibus adnotavit V. C. Paſſerius, lego ƨ√IƎA . MV٦V√. hoc eſt *Sepulcrum vivens* dedicavit *Larthes Caeiſinius*, cuius nomen in altera inſcriptione num. IV. in principio, ni fallor, ⸮IᴎI⸮IƎ> . ◇◁A√ adnotatur. In vetuſtis Romanis titulis ſepulcralibus frequenter memorantur familiae *Caeſiena* & *Caeſenia*, quae forſitan cum hac Etruſca gente nominis ſimilitudine conveniunt.

V. Quod vero ab anno CIↃ.IↃ.CC.XXXVI. uſque ad hoc tempus multarum huiuſmodi Cryptarum non perierit, ut antea, memoria, huiuſmodi beneficium debet litteraria Republica Etruſcarum Antiquitatum indagatori ſtudioſiſſimo P. Ioanni Nicolao Forliveſio Auguſtiniano, qui earumdem deſcriptionem, pictas figuras, item inſcriptos parietes, urnarum & vaſculorum emblemata delineata perhumaniter ad me miſit. Inter omnes ſpectatu digniſſima ea eſt, quam delineatam duabus in Tabulis VIII. & IX. nunc primum in lucem profero, quam tantum deſcribit Illuſtriſſimus Maffeius (2). Ea conſtat duabus Cellis ſubterraneis, quarum lacunaria concamerata num. VII. & VIII. eleganti Tuſcanico opere in molliore terra (vulgo *panchina*) exſcalpta, tignis varia optimaque ſymmetria diſpoſitis, iiſdemque pictis, partim rubro, partim caeruleo colore, non ſine voluptate ſpectantur. Coronis perelegans, rubro ſaturoque colore picta, Cellas circumambiebat. Indicat litt. C. lacunaris umbilicum acuminatum, ſurſum in tholi ſpeciem adſurgere, mira Etruſci Architecti inventione. In primam Cellam per ſcalam in planitie exſciſam deſcenditur: ex hac vero in ſecundam patet aditus, quem oſtendit ſchema adlatum in Tab. IX. num. V. & VI. litt. B. In aditu oſtii in parietum lateralium craſſitie ſculptae figurae, & variis coloribus pictae obſervantur. Exterior haec Cella, quae veſtibuli locum tenere videtur, in ſummo limbo pictis undique animalibus; in imo vero ſedilibus ſive ſcamnis ornatur. Interior Cella tres gradus, & parietes egregio opere pictos habet his emblematis, quae exhibet Tabula IX. num. I. III. IV. & V. Paries e regione oſtii exhibet defunctorum imagines, quaſi Deo-

rum.

(1) Memorato in Tomo pag. 311.

(2) Ibidem pag. 311. & 312.

rum conſortio fruentes, hinc inde adſtantibus Geniis. Pendent ſuperne vittae ſeu vela, tanquam divinitatis inſignia, & circa eorum caput litterae Etruſcae pictae, quae eorum nomina deſignant, ſpectabantur; ſed aperto Sepulcro in dies magis magiſque evanuere. Viri nudo corpore, panno ſeu velo aërii coloris ex humeris pendente, aviculas manibus gerentes, aut citharam, aut vaſculum, quo arbuſculum irrigant, ita eo corporis motu inter arbuſcula ludunt, ut ſaltationem referre videantur. Elyſiorum forſitan ſolatia, ſtudia, ac voluptates, vel aliquid aliud nobis ignotum, repraeſentant. Hae picturae in parietibus vividum colorem diutius ſervarunt. Hiſce ſepulcralibus Cryptis aliae non paucae ſimiles praeteritis annis inventae ſunt, quas picta emblemata, & Etruſcae fabulae, portentoſa animalia, vetera inſtituta, ritus & ſacrificia, ac pluribus lineis valde longis conſtantes inſcriptiones Etruſcae in parietibus pictae viridi colore exornabant.

VII. Sepulcra picturis ornata antequam miſſa faciam, memorare lubet inſignem Cryptam ad Corneti moenia inventam anno CIƆ.IƆ.C.XCIX. in praedio C. M. Hannibalis Tartagliae, olim in Romana Curia Advocati, ſupra cuius pavimentum plures Sarcophagi erant in ſaxo excavati, & in parietibus picturae, referentes Genias & Genios, defunctorum animas ad Inferos ducentes & comitantes. Has in lucem protulit Cl. Bonarrotius (1): qui aliam quoque Cryptam, detectam anno CIƆ.IƆ.C.XCVIII. in via, quae ab urbe *Colle* Senas ducit, prope Abbatiam *all' Iſola* dictam, Etruſcis litteris pictis ornatam, deſcribit & adfert (2).

VIII. Praetereo fictiles Sarcophagos plaſtico opere anaglyphis ornatos, qui Etruſcorum hiſtorias, ritus, fabulas, & feralia emblemata, pictis figuris coloribus variis ac vividis, repraeſentant, de quibus alibi ſermo. In funerum ſupellectile adcenſentur etiam amphorae fictiles, quae in ſepulcralibus Cryptis recondi ſolebant, ſcrobe facto in ipſo Cryptae pavimento: quam Etruſcorum conſuetudinem oſtendit Peruſinus Sarcophagus, adlatus in Dempſteriano Opere (3).

CA-

(1) Tab. LXXXVIII. ad finem in Appendice ad Opus Dempſterianum, pag. 36.

(2) Ibidem Tabula XCII.

(3) Tab. LXXXV. ad finem Tom. II.

CAPVT VII.

Etrusca Sepulcreta apud Volaterranos inventa describuntur atque exhibentur: ex his CAECINAE *gentis subterraneum Conditorium, porta, aditu, scamnis, urnis marmoreis, anaglypho opere sculptis, iisdemque pictis & inauratis, araque marmorea pereleganti ornatum, adfertur & illustratur.*

I. VOlaterrano in agro tam multa, ac tam frequenter ab anno CIↃ.IↃ.CC.XXX. ad hoc tempus, in quo scribimus, detecta sunt Hypogaea veterum Etruscorum Sepulcreta: totque ex his marmoreae urnae (fictiles numquam vidi, nisi amphoras, & vascula cineraria) erutae sunt, Etruscis litteris, & emblematis insignes, ut Volaterrae iure ac merito totius Etruriae locupletissimum, omniumque splendidissimum Museum adpellari possint. Vtinam Volaterrani, qui anteactis tribus saeculis vixere, has Etruscae Vetustatis delicias diligentius servassent, neque urnis ipsis marmoreis & tophaceis in aedibus construendis nimia oscitantia usi essent! profecto eas, arbitror, paene aedium ipsarum, ut ita dicam, numerum facile nunc aequaturas.

II. Memorato anno, quum multa Etruscorum Sepulcra in praediis Franceschiniis, primo fere ab urbe miliario, quae *a Lecceto*, & *alla Casa Marmi* dicuntur, extra Portam, quae Florentina adpellatur, perlustrassem, atque ex his erutas urnas, vel negligi, vel passim iacere, aut ubique in hortis aëris, & temporum iniuriis expositas vidissem, meisque impensis ante meos oculos delineandas curassem; ipsum Etruscae Antiquitatis studium ita me inflammavit excitavitque, ut mox, instituto per Etruriam itinere, Tuscanica omnia monumenta, numquam antea edita in lucem proferre, & summi viri Senatoris Bonarrotii praeclara vestigia sequi mihi proposuerim. Me igitur hortante, complura Volaterris tunc temporis Musea condi coeperunt, quae nunc inclitae urbi eximiam gloriam & decus adferunt sempiternum. Sed in his Museis describendis diutius non morabor, quum de iisdem mentio fiat in mea *Historia Antiquaria Etrusca* (1) (quam loco Praefationis adieci ad

(1) Prodiit Florentiae hoc anno, cum hoc titulo: *Difesa dell' Alfabeto degli antichi Toscani ec. disapprovato dal Sig. Marchese Maffei nel Tomo V. delle Osserv. Letter.*

ad *Vindicias mei Etrusci Alphabeti*, quo ab anno CIↃ.IↃ.CC.XXXVII. in legendis Etruscorum monumentis viri docti usi sunt, & sine invidia probantes, nunc quoque utuntur) deque his inferius sermo iterum habendus sit. Quantum vero antiquae Etruscorum linguae clarescat & amplietur in dies cognitio atque intelligentia, & quam multa notatu digna in lucem proferantur a doctis viris, de litteris optime meritis, ostendunt Epistolae Roncalienses, & Disquisitiones, quae nunc in lucem mittuntur per singulas hebdomadas in Nunciis Litterariis Florentinis, ad summam patriae meae gloriam, in qua amplissimus hic eruditionis thesaurus primum publico bono apertus est, & illustratus.

III. Quod nunc propius ad rem nostram pertinet, nobiliorum Etruscarum Familiarum Sepulcra apud Volaterranos prisco aevo his in agris condita fuisse compertum est, in quibus Nobb. Franceschinii praedia sua possident: quae loca veteres Historiae memorant antiquitus *Campum nigrum*, ex defunctorum eorumque Sepulcrorum frequentia, nuncupatum fuisse. Ex his erutae sunt urnae marmoreae paene innumerae, pereleganti artificio, & eruditis emblematis sculptae, & bracteis ex fulgenti auro multis in locis, praesertim vero in architectonicis ornamentis, intectae: quae partim iam a me editae sunt, partim, Deo favente, in lucem mittentur.

IV. Harum sepulcralium Volaterranarum Cryptarum structura, atque etiam figura, ab aliis non parum differunt; adeoque dignae maxime sunt, ut observentur. Sub humo nunc duodecim, nunc viginti Romanos pedes, & interdum etiam altius, in tophaceo lapide, qui vulgo *panchina* dicitur, excavata spectantur. Exterior Cryptae sive Sepulcri forma, ostium & aditus eam faciem praeseferunt, quam supra proposui in Tabula VII. num. I. vel alteram adlatam in Tabula X. num. I. Circa ostium, ut plurimum quadratae formae, interdum hinc inde positas ad Sepulcri ornatum columnas inspexi, quas indicat figura num. III. in Tabula X. Eadem Sepulcra sub integro paene immensae molis lapide exstructa sunt, qui iisdem pro fornice inservit, intrinsecus quidem probe perpolito: qui si latitudinis maximae sit, columna in medio in eodem tophaceo lapide excavata substentatur, ut docet adlata Figura num. II. in Tab. X. Haec ipsa Hypogaea Sepulcra ostium sive introitum ad Meridiem exscisum in topho habent. Interior area quandoque orbicularis est: quandoque etiam, & frequentius quidem, quadrata: aliquando etiam triangularem figuram referre observavi. Sepulcra Nobiliorum Familiarum vel uno vel duobus; splendidiora vero tribus gradibus seu scamnis exornantur, in quibus se-

pulcrales Vrnas, defunctorum cineribus plenas, pro dignitate locatas fuisse, eximius quoque Bonarrotius adnotavit (1). In his Sepulcris complures quoque cellulae sive aediculae (vulgo *nicchie*) in tophaceis parietibus excavatae cernuntur. Sepulcra magis lata vel quinque, vel sex, vel etiam ad Architecti arbitrium plures aediculas sive tribunalia habent: quae vero angusta sunt, nec gradibus nec tribunis aut cellulis ornantur; sed urnas in solo locatas continent, nullis exculta ornamentis: quare ad pauperiores defunctos ea spectasse coniicimus. Locupletiorum dumtaxat Sepulcrorum Ichnographicas ac Scenographicas figuras, quas ipse, quum Volaterris essem, observavi ac delineavi, in Tabula X. num. I. II. III. & IV. adiungendas censui.

V. Sed inter haec ipsa Volaterrana subterranea Sepulcra, a nobis adlata ac descripta, illud prae ceteris eminet, ac principem locum sibi vindicat, quod exhibent Tabulae IX. & X. num. V. Forte fortuna inventum est anno CIↃ.IↃ.CC.XXXIX. mense Novembri in praediis Franceschiniis. Effosso terreno, cuius altitudinem indicat litt. F. in Tabula X. spatio octo circiter Rom. pedum, inventa est porta arcuata, perpulcro Tuscanico opere e quadratis lapidibus sine calce compactis exstructa, coniuncta cum adsimili lapideo muro, ut ostendit Tabula IX. litt. A. Alteram portam huic similem paullo ante inventam narrant in praediis *al Portone*, ubi Nobiles Viri Guarnaccii Sepulcreta Vrnis referta invenerunt. Hanc portam postes; ostium vero Cryptae Tab. IX. litt. C. occludebat lapis ingens, quem rustici, ut in eam quantocius descenderent, effregerunt.

VI. Paene in limine eiusdem Cryptae inventa est ara marmorea valde singularis, elegantissimo opere sculpta, quae adfertur in Tabula XI. In ea litteris atramento pictis scriptum defuncti nomen, cui dedicata erat, nempe

A CAECINA CE::::VLA
ANNOR LXX

Quae desunt litterae, incuria ingredientium, deletae sunt; sed primi, qui totum hoc Sepulcrum observarunt ac descripserunt, inter quos egregio ingenio & eruditione excultus Andreas Iulianellius, Sacerdos Florentinus, tunc Volaterrani Seminarii Moderator & Praeceptor, CESAVLA scriptum se legisse nunciarunt per litteras, quas statim Florentini Auctores Nunciorum Litterariorum pervulgarunt (2). Nunc primum observanda occurrit ara Etrusco artificio insignis,

cum

(1) In Append. ad Opus Dempst. §. XXVI. p. 36. (2) Tom. I. anni MDCCXL. num. 2.

cum qua simul arcula marmorea ad servandos defuncti cineres coniuncta est. Operculo clausam, & ita obsignatam fuisse, minime dubitandum; licet vero illud haud inventum fuisse scripserint; fractum tamen a rusticis aviditate eruendarum divitiarum haud sine ratione subspicor. Aras sepulcrales apud Romanos superne excavatas, & in his crateres sive cyathos factos ad fundenda in cineres mortuorum sacra libamina, iam adnotavi & ostendi ad monumenta suburbani Musei Strozii. Bucrania, pendentibus coronamentis quasi unionum lineis, inter pateras sculpta, quibus ad ornatum quoque templorum veteres Tuscos usos fuisse iam adnotavimus (1), ornamentum & decus singulare mira cum elegantia coniunctum conferunt huic arae, quae altitudine Romanos pedes quatuor, latitudine fere duos aequat.

VII. Post portam, quae Meridiem respicit, & ita locata est, ut ostendit Tab. X. litt. A. sequitur aditus, lapidibus tophaceis hinc inde exstructus, & superne concameratus, uti litterae B. in utraque Tabula monent, e quo descensus & introitus in ostium Sepulcri, in ipsa terra excavatum, quod littera C. indicat. Sepulcrum sphaericam formam praefert, cuius diametros Rom. ped. XL. aequat, tribus gradibus sive scamnis circumquaque ornatum, ut exhibet Tabula X. litt. D. D. Ex his deiectas urnas sepulcrales sive sarcophagos se invenisse testantur, qui omnium primi Hypogaeum ingressi sunt, creduntque vel antiquos praedones hos expilasse, vel terraemotu eversos, uti docent litterae F. F. F. Columna in medio rotunda totam cameram in molliore lapide tophaceo excavatam subfulcit, quam in utraque Tabula IX. & X. litterae E. ostendunt. Quadraginta Vrnae marmoreae, pulcherrimis emblematis ornatae, auri bracteis intectae, & variis coloribus pictae, e quibus insigniores proferam, inventae sunt: inter quas integrae vigintiquinque, reliquae fractae, quarum fragmenta mox ipse consociavi. Opercula, in quibus cum viri tum mulieres recumbentes sculptae sunt, epitaphia partim Etrusca, partim Latina praeferunt, quae manifeste docent, Sepulcrum hoc fuisse CAECINAE gentis Volaterranae. De hac illustri familia, de qua Historia concinnari posset, nihil dico, post Dempsterum (2), & Glandorpium in Onomastico, qui multa luculenter adnotarunt.

 CA-

(1) Vide Philandrum in Vitruvii de Architect. Lib. III. Cap. II.

(2) De Etrur. Reg. Lib. II. Cap. LIX.

CAPVT VIII.

Hypogaeum Sepulcrum inventum in agro Senensi describitur ; eiusque ostium, cineraria & ollae Etruscis litteris inscriptae adferuntur, & breviter illustrantur.

I. EA Tuscorum antiquorum monumenta, quae litteris Etruscis inscripta sunt, prae ceteris plurimi facienda esse arbitror, quorum patria loca, e quibus effossa in lucem prodiere, adeo in comperto habentur, ut nullum dubium ac difficultas ulla oriri possit. His enim fulti rationum praesidiis, quae multorum saeculorum cursu fuerit Etruscae linguae indoles, qui populorum per Etruriam, cum interiorem tum exteriorem, scribendi genius, quodve inter reliquos a nobis dissitos populos, & inter eos, qui Vmbriam incolunt, discrimen, & quae in litteris sculpendis varietas sensim inoleverit, diligenter expendere atque observare possumus. In hac vero monumentorum Etruriae interioris serie sunt recensenda parva sarcophaga e Tiburtino marmore exscisa, & ollae fictiles variae perelegantis formae, operculis ornatae, litterisque Etruscis inscriptae, quas nunc primum in lucem profero in sex Tabulis, nempe XII. XIII. XIV. XV. XVI. & XVII. favente huic meo studio, meisque deliciis Eruditissimo Viro Ioanne Antonio Peccio, Equite D. Stephani, Patricio Senensi, patriarum antiquitatum consultissimo, qui totum hoc Sepulcrum & vidit, & accuratissime in his Tabulis delineavit.

II. Anno igitur CIↃ.IↃ.CC.XXVIII. quum Decembri mense agricolae quidam fossas ad vites conserendas facerent, terramque altius egererent in agro Senensi, quarto ab urbe lapide, in quodam parvo colle inter Montemapertum & Pancolem (quasi Pan Deus cultus hoc praesertim in colle fuerit, sive delubrum habuerit) in praedio quodam Nobilium Tomasiorum Senensium Patricii generis, invenerunt angustum Hypogaeum Sepulcrum in tophaceo lapide excavatum, longitudine ac latitudine Romanos pedes circiter sex vix excedens. Pavimentum arte complanatum, glarea cum calce permixta constabat. Ipsa tantum spectabilis est Sepulcri concinnitas ac symmetria, atque ipsa etiam simplicitas, priscam Etruscorum patrum severitatem sobrietatemque ostentans, nullis adhuc fucatam or-

ornamentorum lenociniis: nec ſcamnis, nec picturis, ſed parietibus tantum, & fornice ad regulam perpolitis, atque urnis cinerariis & ollis fictilibus contentam.

III. Sepulcri huiuſce oſtium, quod exhibet Tabula XII. litt. A. ad meridiem ſpectabat, antiſque ad regulam dolatis e Tiburtino lapide, & limine etiam conſtabat: cuius os altitudine Romanos pedes & uncias quatuor, latitudine vero pedes duos, & uncias fere quatuor aequabat. Nulla heic adparuere cardinum veſtigia; quare ingenti lapide oſtium claudi conſueviſſe, uti factum in Sepulcro Chriſti Domini noſtri, haud inani coniectura arguimus. Ingentes duos lapides circa oſtium Sepulcrorum erutos adfero in Tabula XVII. num. I. & II. Claſſis IV. quos etiam notandum eſt, inſcribi conſueviſſe. Huiuſce oſtii figuram & Ichnographiam oſtendunt figurae littera A. & B. adlatae in Tabula XII. In utriſque oſtii antis inſcriptio Etruſca docet, hoc Sepulcrum ad CVELNIAM gentem ſpectaſſe; nam in principio haec habet: ꟽ϶ꓲИ϶ꟼↃ ꓲ OꓷAꓲ: hoc eſt: *Larth L Cuenlem*: qui Lucius Cuelnius hoc ipſum Conditorium ſibi ſuiſque aedificaſſe & condidiſſe videtur.

IV. Quod vero ad Etruſcam gentem *Cuelniam* hoc Sepulcrum pertineat, pluribus in locis in ſuis eruditiſſimis Epiſtolis Roncalienſibus adnotavit Celeberrimus Paſſerius: idque arculae marmoreae ſive cineraria, adlata in ſequentibus Tabulis, innuere videntur. Sed quum in aliquot ex his ϶Иꓲ϶Ↄ ſcriptum occurrat, & ϶ꓲИ⅄϶Ↄ . A *A. Culnle*, hoc eſt *Aulo Culne*, & IИꓲↃꟼ VИ: *Numerii Vclni*: & ϶ИꓲIIↃ: *Ciilne*: item ϶ИꓲꟼꟼↃ: A *Aulo Cuulne*; etſi non raro litterae tranſponantur, vel aliquae ex his omittantur, ut in olla, quae habet ϶ꓲ϶ꟼↃ: VA *Aulus Cuele*; atque etiam ꓲ϶ꟽꓲ϶ꟼ . IOꟼAꓲ: hoc eſt: *Larthi. Velnel*: quod mirum non eſt; nam id munus ſcribendi defunctorum tumulos ad ſervos, vel ſculptores facile imperitos ſpectabat; hinc mihi ſubſpicio orta eſt, hoc Sepulcrum pertinuiſſe ad CILNIAM potius gentem, tota Etruria longe clariſſimam ac nobiliſſimam, e qua prodiit C. Cilnius Maecenas, de quo Horatius (1):

Maecenas atavis edite Regibus:

& alibi (2):

Tyrrhena Regum progenies:

qui Reges ipſos & Imperatores ſupergreſſus patrocinio litterarum, tum liberalitate, tum munificentia in Litteratos, maximeque Poëtas bonoſque omnes viros, encomia Scriptorum complurium obtinuit, omnium

(1) Carm. Lib. I. Ode I.

(2) Carm. Lib. III. Ode XXIX.

omnium promeruit (1). De *Cilniorum* gente luculenter ſcripſit Bartholomaeus Macchionius Cluſinus: vitam vero Ioannes Henricus Meibomius, Iacobus Cennius, & alii, ad quos Lectorem mitto. Apud Arretinos, qui Maecenatem civem ſuum ſibi adſcribunt, exſtant non pauca *Cilniorum* epitaphia, quae in lucem protuli (2). Sed praeter Cluſinos, apud Senenſes quoque, hanc gentem clariſſimam floruiſſe, ex his longe omnium vetuſtiſſimis monumentis nunc primum colligi poſſe, ſi docti viri, meuſque Paſſerius probant, non invitus adfirmo.

V. Cinerariae Vrnae e Tiburtino marmore quindecim in hoc Conditorio repertae ſunt: undecim inſcriptae Etruſcis litteris, reliquae purae, ſine epigraphe aut titulo: omnes vero cineribus oppletae. Praeter has arculas marmoreas, vaſcula ſive ollae quatuordecim inſcriptae inventae ſunt, tres ſine titulo; ſed praeter has aliae longe plures, incuria foſſorum in fruſta redactae, periere.

VI. In hoc Sepulcro non viri tantum ſepulti, ſed etiam mulieres, vel matres, vel uxores aut filiae Cilniorum, atque etiam adfines & adgnati, quod ex ipſis ſepulcralibus titulis eruitur; nam praeter *Cilnias*, inter mulieres *Laucina* ſive *Lucinia*, item *Velia Teninia*, *Velia Anamia*, atque aliquot aliae cum mulieres, tum viri promiſcue in hoc Etruſco Sepulcro conditi nunc innoteſcunt. Illud vero moneo, vaſcula illa eleganti opere plaſtico effícta, ornataque variis circa labrum animalibus, ex hoc Sepulcro eruta minime fuiſſe; ſed ne inane ſpatium in Tabula XV. relinqueretur, addita a me fuiſſe; exſtant tamen Senis in Guagniorum Muſeo.

VII. Haec ſunt inſigniora, quae hac noſtra aetate patefacta ſunt, antiquorum Etruſcorum Sepulcra. Alia paene innumera ſuperioribus ſaeculis detecta, ſed poſtmodum diruta, perpetuiſque damnata tenebris fuiſſe obſervat, atque ex Sancte Marmocchinio, aliiſque Scriptoribus enumerat Cl. Senator Bonarrotius in §. XLIV. Appendicis ſuae ad Opus Dempſterianum, quae non vacat heic irrito labore iterum recenſere. Dum haec ſcribo, ecce amici mei optimi, doctiſſimi Praeſulis Paſſerii, Vicarii Piſaurenſis Dioeceſeos, Diatriba de inſignioribus aliquot Etruſcorum Sepulcris, quae ad hanc uſque aetatem perſtant: quam licet properanti calamo, ut mihi morem gereret, ſe ſcripſiſſe fateatur, adcedente hac turbulentiſſimorum temporum calamitate, armorum ac militum ſtrepitu ubique perſonante; eximia tamen eruditionis fruge referta eſt, multiſque obſervationibus tanto viro, & publica luce dignis.

DE

(1) Vide Iacobum Gaddium Florent. de Scriptor. Par. II. litt. M. pag. 52.

(2) In Par. II. Inſcript. antiq. Etruriae Vrbium.

DE ETRVSCORVM SEPVLCRIS

PRAESERTIM

PERVSINO . IGVVINO . ET TARQVINIENSI

DIATRIBA

IOANNIS BAPTISTAE PASSERII

AD CLARISSIMVM VIRVM

ANTONIVM FRANCISCVM GORIVM.

I. VRges me, GORI CLARISSIME, frequentibus litteris tuis, ac paene compellis, ut de ETRVSCORVM SEPVLCRIS, praesertim vero PERVSINO, IGVVINO, & TARQVINIENSI, quae inter cetera praeclara Etruscorum aedificia principem locum facile obtinent, pauca edisseram, testis oculatus, illorumque admirator frequentissimus; praecipue vero priorum, quae inter studiorum ferias adolescentulus mirabundus admodum frequenter adibam. Rem profecto minime difficilem, ab homine praesertim studiorum Architecturae penitus non ignaro petis, humanissimo, ut soles, litterarum officio, nisi una iuberes, ut Inscriptionum Etruscarum, quae in illis observantur, sensum aperirem. Quid vero proferam nescio in re admodum obscura, atque hactenus desperata: praesertim in tantis, quibus nunc undique opprimor, rerum angustiis; quum bello hinc inde patriam meam divexante publica iam, privataque vastatione laboret animus, ac paene fatiscat. Parebo tamen mandatis Amici optimi; dummodo, si quid peccavero, imbellicitati meae, & tempori condonetur: & innotescat, opellam hanc meam scriptam esse tanto militarium tympanorum numero perstrepente, quot iam nec militum videre consueveram.

II. Saepius animadverti, OPTIME GORI, in Etruscis urbibus unum plerumque Sepulcrum mole spectabile reperiri: quae quidem operis singularitas facile indicat privati iuris minime fuisse. Puto quidem Magistratus ac Collegia, quae in iis urbibus splendidissima erant, praecipua Monumenta sibi comparasse, ne fortuna eadem, quae viventes evexerat, mortuos etiam a privata conditione separaret: neque ambigo, Lucumones illos Sufetes, atque (ut veteri patriae meae lingua utar) Poemones, quorum imperio res Etrusco-

ſcorum regebantur, ſplendidioribus tumulis ac dignitati paribus, condi conſueviſſe. Quis vero prohibet, Peruſinum atque Iguvinum hac dignitate decorare? Si enim privatorum fuiſſent, non utique ſolitaria in totidem urbibus notarentur.

III. Horum primum, nempe Peruſinum, altero ab urbe lapide, maiore ſui parte Hypogaeum, Cellam continet, quae in longum ad pedes viginti protenditur, in latum vero vix ultra ſeptem. (*Vide Tab. V.*) In utroque vero latere gemina loculamenta recedunt, quorum abſides vix unum alterumque pedem in latum occupant, ſeptenum fere in longum, ut ad gratiam magis aedificio conciliandam, quam ad commodum amplificandum conſtituta eſſe videantur. Parietes ipſi, ac ſuperior fornix ex ingentibus lapidibus Tiburtinis ſcitiſſime compactis, quorum nonnulli ad ſenos ſeptenoſque pedes producuntur, conſtant: inter ſe ſe vero nullo caemento colligantur, lapidibus ipſa ſui mole & comiſſurae ratione conſiſtentibus. Id ſtructurae genus in alio Etruſco Sepulcro obſervatum eſſe teſtatur Sanctes Marmocchinius apud Bonarrotium in Appendice ad Dempſterum §. XLIV. *Era in volta ſenza calcina, cioè laſtroni grandi e groſſi, che dall' una banda all' altra, appoco appoco l' uno ſopra l' altro ſi accoſtavano al mezzo, e quivi ſi congiungevano.* Viſuntur Eugubii ex huiuſcemodi antiquiſſimis aedificiis detracta ſaxa ingentiſſima, quae nullum gluten firmaverat. Prominet tamen cuiuſvis in dorſo rotunda quaedam exſiliens ſuperficies palmari diametro, cui reſpondet in inferiore ſui latere par cavitas, quibus adminiculis ſimul conſerti, aeterna ſtabilitate ligabantur. Quum vero circa XII. ſaeculum Iguvinorum Reſpublica novo moenium ambitu, qui ſplendidiſſimus eſt, civitatem vallaret, publico huic operi inſeruit, atque ad Divi Franciſci portam, quae ſaeculum iam concluſa eſt, adhuc obſervantur. At quorſum, inquies, tanta iactura operis, & artificii iactantia, qualem nemo unquam viſurus eſſet, niſi poſtquam aedes tota eſſe deſiiſſet? Nonne calcis ſubſidium tanto ſupplicio ſcalptorum occurrebat, brevius atque indulgentius? Haec ego mecum olim meditabar, quum anno CIↃ.IↃ.CC.XVIII. Maſſae Tudertium Praeturam gererem. Quum vero forte contigiſſet vetus Sepulcrum in eius finibus intueri ad Sanctae Crucis in Buxeto, animadverti aedem totam, quae ſubterranea eſt, in coni modum exſtructam, ex ſicco lapide fluviatili, & paene rudi, ſed arctiſſime commiſſo conſurgere, quae adeo conſtanter ſubſiſtebat, ut ne lapis quidem unus loco motus eſſet. Huius ectypon exhibet Tabula XVIII. *Fig. VI.* Iam vero ex tunc dubitare coepi id ſtructurae genus minime ad parſimoniam pertinuiſſe; ſed ad quod-

dam

dam populi inſtitutum, qui veterem ſepeliendi rationem, in Cryptis ſuccreſcente luxu, etiam in manufactis retineret, nudis lapidibus, ſine calce admotis, quod veterem ſimplicitatem praeſeferebat.

IV. Cella Sepulcri Peruſini, ut in ſemitam redeam, anguſto aditu ac gradibus interne adpoſitis pervia eſt. Contra aditum feneſtrella lumen admittit: alterum vero Cellae latus ſuperne occupat inſcriptio optimae notae, in lapidibus inciſa, quorum duae primae lineae Cellae longitudinem fere aequant, litteris adhuc aliqua ſui parte minio rubentibus, quales frequentiſſime in Latinis, imo & in Chriſtianis monumentis obſervamus. At vero ſuper id aedificium Eccleſia adſurgit, quae vulgo audit *la Torre di S. Manno*, cuius plurima apud Scriptores mentio eſt, praeſertim vero apud Criſpoltum Rer. Peruſinar., Bonarrotium loc. cit., Maffeium in Obſervat. Litter. Tom. V. pag. 302. ſignanter vero apud Ciattium Peruſ. Etruſc. pag. 154. Quia vero is vir, alioqui meritiſſimus, ſtructuram hanc in uſum Ergaſtuli compactam eſſe tradidit (quod a veritate alienum mihi ſemper viſum eſt) peculiari Diſſertatione anno cIↃ.IↃ.CC.XIV. ad Cl. Ioannellium data, ſententiam illius confutavi. Ratio potiſſima fuit ipſa loci anguſtia, & operis magnificentia, quam nemo unquam perderet ad pauculos ſervos, atque hos otioſos continendos: ſiquidem Ergaſtula erant, in quibus aliquid operari hi cogebantur; inde enim nomen ſortita ſunt, ut docet Voſſius: praeſertim tam frequenti apud Etruſcos ſervorum numero, ut illorum labore terram colerent, ut oſtendit Lipſius in Elect. Lib. II. Cap. XV. & Martialis Lib. IX. ad Paſtorem:

Et ſonet inumera compeda Tuſcus ager.

Alterum vero argumentum, quod deſumit Ciattius ab inſcriptione pro Ergaſtulo ſuo, vix tanto viro dignum eſt. Vt enim probet Ergaſtula inſcribi conſueviſſe, detorquet illud Iuvenalis Sat. XIV. 24. ubi *inſcripta Ergaſtula* commemorat. At eo loco non de aedibus, ſed de ſervis ſtigmate praeſignatis, Poëtam loqui, Scholiaſtae quotquot ſunt conſentiunt. At contra inſcripta Sepulcra nemo ignorat, Etruſca praeſertim, de quibus exempla exſtant apud Dempſterum Tabula XCII. & Maffeium loco citato, ubi plures Tarquinienſium ſepulcrales Cryptas fugientibus litteris conſignatas deſcribit. Adde ſi placet alterum *Cuelniorum* ſuperioribus annis apud Senas effoſſum, quorum quidem titulos in Roncalienſibus explicavi.

Ipſa quoque Cellae forma loculamentis decuſſata, Sepulcrum oſtendit. Huiuſmodi enim plerumque occurrunt, quorum ingen-

tem vim in agro Romano anno cIↃ.IↃ.CC.XIII. delineavi, ut inde aliquod veluti additamentum ad Bartolii opus concinnarem. At Latina missa facio: unum omnino non tacebo, anno cIↃ.IↃ.CC.XLII. defossum Politiani in suburbio, vulgo *Bossona*, Etrusca in urbe, omnino Etruscum. Sepulcri navis aliâ transversâ decussatâ patebat: absis in circulum sinuata ianuae obiiciebatur. Tophus in loculamenta cavatus erat, in quibus urnulae custodiebantur, tegulis forinsecus adpositis, quae urnas ab hominum obtutu seponebant. In his defunctorum nomina stilo inscripta erant: hae vero a rusticorum insolentia penitus difractae periissent omnino, nisi Genius elegans Cl. Petri Bucellii mei, qui totus est in vetere patria restituenda, labem illam reparasset: atque eae sunt, quae Commentariolo, ad Cl. Altancollium dato, illustravi. In Perusino vero Sepulcro columbaria ista nulla sunt: nulla praeterea in Iguvino. Qualem vero usum hae Cellae obtinerent, quove in loco defunctorum cineres conderentur, ex iis, quae in Iguvino nuper observata sunt, facile patebit.

V. Exsurgit huiusmodi Iguvinorum Sepulcrum prope urbis moenia, non procul a Theatro sub ingentis atque asperae molis adspectu, quae constat ex glarea calce compacta; ut patet ex eius imagine, quam profero in Tabula XVIII. *Fig. I.* tota quippe exterior facies, quae ex ingentibus lapidibus constabat, iam exscidit, superstitibus immanibus pristini cultus reliquiis, aliis non longe dispersis. Superest adhuc, levi terra desuper iniecta, quadrata ingens area, quae molem ambit, ex lapidibus affabre dolatis, & moli respondentibus strata, unde aedem totam rotunda forma productam fuisse indicat ipsa aedificii species, nullis angulis distincta, qualem ex ingenio quidem, sed non temere, restituendam curavimus in eadem Tabula *Fig. II.* Veteri tamen aedificio turricula desuper exstructa est, & ipsa teres, cuius nulla habenda est ratio. Hanc ab Septentrionali facie delineavi olim adolescentulus anno cIↃ.IↃ.CC.XI. Ab opposito vero meridionali Cellae aditus patet. Ipsa aditus latera ex maximis perpolitis lapidibus constant, quorum unicus, in toto aditu lacunaris loco est, maximus & firmissimus. Illi imminet fenestrella, pari artificio ducta, inclinato in Cellam lumine. Haec viginti pedes in longum obtinet, in latum quindecim. Parietes ex lapidibus constant eiusdem plane dignitatis, cui respondet fornix arcuatus pari opificio. Recurrit vero quoquoversus coronis scitissime ducta Tuscanice lasciviens, cuius schema delineatum proposui in eadem Tabula, *Fig. III.* Sub illa vero prominent undequaque claviculi aerei in lineam dispositi, unde laneae vittae, &

serta

ferta Manibus facra fufpendebantur : cuius moris faepius in Roncalienfibus mentionem feci. Eius imaginem exhibeo *Fig. IV.* Defcenfus in Cellam modicus duplici gradu eft, ut figura monet; illa vero nullo pavimento fubfternitur. Superioribus tamen annis cum Cl. Oliverius nofter, Pifaurenfium non minus, quam Iguvinorum eximium decus, illius urbis Tribunicia Poteftate fungeretur, fcrobem totam evertendam curavit ex A. in B. ut vetus aedificii folum detegeret. Quum vero quaternis fere pedibus terra tota egefta effet, fubfequenti ad imam ufque partem eodem parietum fplendore, ventum eft ad rudem firmiffimamque fubftructionem, quae Cellam totam firmabat; pavimentum enim inde divulfum fuiffe cognofcebatur. Patebat vero in medio Cellae puticulus terra adgefta confartus, cuius orificio lapis ingens rotundus ac perforatus, & in infundibuli morem leviter finuatus, repertus eft, cuius beneficio puticulum olim operiri folitum idem Vir Clariffimus coniecit. Vbi vero puteus aliquantulum tentatus effet, fubfequente ftructura, ab opere deftitum eft, non fine magno noftro moerore; quippe inferioris Conditorii adceffus, qui ea via adiri poterat, intentatus remanfit. Multa vero ex opere ftructili, per fepulcrales illas caecafque femitas, undequaque Cellas difpofitas effe, manifefte obfervavit idem Cl. Oliverius, adparentibus adhuc fornicum culminibus in ipfo folo perfpicuis: quae tamen diuturniorem in ea urbe tanti viri moram aliquando expectant, ut publica auctoritate monumenta haec revelata aliquid Etrufcae eruditioni addant, & patriae dignitati. Cineres etenim fummorum virorum minime in aedibus folo imminentibus recondi confueverunt oculis hominum expofiti: animafque tenebrarum accolas fubterraneis, folique imperviis receffibus gaudere credebantur; praefertim quum id aedificium loculamenta nulla contineat, nullaque fcamna, in quibus urnae difponerentur. Patentes hae aedes templa erant Deorum Manium publicorum privatorumque, in quibus parentationes fiebant, ac filicernia habebantur. In iis vero arae conftitutae erant, quandoque foraminibus perviae, quarum exemplaria habemus apud Fabrettum, aliofAntiquariae rei illuftratores, quae infufos latices, vinum, lac, fanguinem, & alia huiufcemodi per difpofitos canaliculos in intima Sepulcrorum penetralia inftillarent. Huiufmodi vero puticolos ex fuperioribus Sepulcris in inferiora Conditoria excavare etiam Romanis moribus receptum eft: illorumque exempla ex Sancte Bartolio plura expetenda funt. Ingentes vero fubterraneos cuniculos circa id aedificium patere multos, difficiles ac periculofos, vulgata res eft: & fuere ii, qui femitas tentaverint, pavimentorumque veftigia de-

deprehenderint. Descensum vero Sepulcrum inter atque Theatrum, asperum quidem, atque praecipitem, ego ipse olim observavi. Hoc aedificium antiquissima apud nostrates traditione vocatur *il Mausoleo*: idque confirmat Conciolius in Prolegomenis, quae praefixit Notis suis in Ius Municipale Iguvinorum: eiusque mentio habetur apud Cl. Steuchium in Dissertatiuncula de Nomine Eugubii, & apud Greffollinum in Chronico Eugubino.

VI. Sepulcra TARQVINIENSIVM plurima descripsit praecitato loco Cl. Maffeius. Vnum tamen, cuius Ichnographiam publicavit, gemina inscriptione insignitum est, picturisque insuper, quas aliquando tuo beneficio, PRAECLARISSIME GORI, publicatas iri speramus. Inscriptionum altera contra aditum atramento depicta est in Cellae abside: postrema vero e regione est supra aditum, quarum utramque delineatam idem pariter exhibuit. (*Vide & in hoc Volumine Tab. VII. num. III. & IV.*) Quid vero Inscriptiones istae, & aliae huiuscemodi contineant, subspicatu facile est: Dominorum nempe, quorum iussu Sepulcra structa sunt, nomina & dignitates: aliquando & res gestas: dedicationes praeterea Diis Manibus Laribusque familiaribus factas: leges Sepulcrales de usu & iure Sepulcri; monumenta coëmptionis aut adsignationis Sepulcri legitime factae: neque aliud praeterea; nisi velimus, Etruscos addidisse etiam preces aliquas ad Manes conciliandos ex Acherontica disciplina: cuius postremi argumenti nullum adhuc exemplum subodoramus. Quod ad scamna in his aliisque Etruscorum Sepulcris inventa adtinet, illud veritati non bene consonum videtur, quod plerique tradunt, Etruscos in Sepulcris scamna quaedam seu gradus circum Sepulcrorum Cellas duxisse ad urnas ibi constituendas. Scamna haec e naturali topho vel e structili opere in longe alium usum disponebantur, ut nempe defunctorum propinqui in illis considentes, vel silicernia celebrarent, vel mortuis bona precarentur. Mortuos enim non stantes, sed sedentes venerabantur antiqui; ut in Additamentis ad Sanctis Bartolii Sepulcra, aliquando me ostensurum fore, non inaniter forsan, confido. Id ipsum quoque animadverti Romae in Via Appia ad quartum lapidem, sub elegantissimo Columbario, quod miris loculamentis variatum, Cella alia, sed pura & solida, ad precationes habendas constabat, huiusmodi sedilibus cincta. Neque turbet aliquando in sedilibus his urnas fuisse inventas; nempe iampridem loco motas atque exturbatas, ad aurum, si quod forte continerent, perquirendum, constat: quod malae mentis homines fecerunt semper in eruditorum detrimentum.

VII. In priorem vero classem reponenda est inscriptio depicta cir-

circa ostium Sepulcri *Cuelniorum* (*quod heic habes Tab. XII.*) in qua dedicationem *Larthis Cuelnii* deprehendes. In priore vero Inscriptione Cryptae Tarquiniensis (*habes in Tab. VII. num. III.*) quae ad *Ceisinios* seu *Cesinios*, ut Romano more loquar, pertinuisse cognoscitur, dedicatio legitur facta Laribus seu Manibus eiusdem familiae. Hanc Etruscam, & Latinis notis redditam profero:

[illegible]

[illegible]

Larth . Ceisinis . Velus . Clan . Cixi . Xilachnce
Meani . Municleth . Methlm . Nuptxi . Canthce . Calus .... Lupu

Larth Ceisinis idem sonat, ac Manibus *Ceisinii*. Sequitur *Velus Clan*, hoc est *Velitis filii*. Velites isti centies in inscriptionibus occurrunt, atque dignitatem aliquam significare saepius monuimus. *Clan* filium seu natum significat. Id me nuper detexisse, atque, ut opinor, demonstrasse confido in Dissertatione ad Tegulas Bucellianas, in quibus filiis, ut plurimum, qua matre nati essent, designatis, *Clan* respondet voci *Natus*, quae in Latinis Tegulis occurrit.

Reliqua inscriptionis portio mihi omnino imperspecta est, praesertim, quum pleraeque voces haud pronunciabiles omnino sint: quod ego collabentis picturae vitio referendum esse puto. Ultima tamen vox *Lupu* significat *Sepulcrum*, ut demonstravi in Roncaliensi II. pag. 383.

VIII. In opposita inscriptione docemur, Sepulcrum hoc a *Ceisiniis* in ius familiae *Matulniae* concessisse iure cognationis, ob Ceisiniam Matulnio uxorem datam, ex qua filii duo progeniti sunt, quorum nomina in hoc Monumento continentur. En tibi id etiam epitaphium Etruscis & Latinis litteris expositum:

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Ramtha . Matulnui . Sech . Marcus Matulm ......
Puiam . Amce . Metres . Ceis::::ies . Cisum . Tame ......
Laf....nasc . Matulna sc . Clalum . Ce...s . ci clenar . m
a::::avence . Lupum . Avils....achs . Mealchlsc . Eituapia . Me..

Ram-

Ramtha officium seu dignitatem sacram Matulnui designat: de qua voce fusius egimus in Roncaliensi X. pag. 327.

Sech particula coniunctiva; non enim heic praenomen, aut quid aliud esse potest, subsequente nimirum praenomine *Marcus* Latinissime scripto: inter quae duo Fratrum nomina video coniunctionem fuisse necessariam, qua sublata, nihil aliud interesse poterat: forte particula ista *Sech* est a Graeco ΣΥΝ, quod importat *una cum:* & eadem particula *Sech* in Tabulis Eugubinis est *Sehmu*, adspiratione levi interposita, quae in Tarquiniensi *Sech* paullo asperior est. *Sehmu* vero Iguvinorum idem est ac *simul*, quae fusius observata sunt in novis illustrationibus in easdem Tabulas, quas praecedentibus uberiores atque castigatiores iterum publici iuris facere meditor.

Tuiam amce, nempe *Tuiam hanc*. Dicebant *ance* pro *hanc* libentius Antiqui, & in legibus XII. Tabul. saepius occurrit formula: *Sei quips advorsus ance legem* &c. sicuti *arumce*, pro *harum*. *Causam dicito arumce unam:* quem locum explicans Gravina de Orig. Iur. Lib. II. §. XXIX. haec habet: *Quam etiam formulam frequenter usurpamus in secundo, quarto, & sexto casu singularis, & in tertio, quarto, & sexto pluralis:* cuius quidem dicendi formulae originem, ex Latinis fotibus perquirere fortasse vanum est, quum illam Etruscis communem fuisse videamus. *Tuiam* a ποιέω, *facio:* opus aliquod manu factum significare indicavi in Roncaliensi III. pag. 390. Eadem vero notio optime recurrit in sensu praesenti.

Metres Ceisinies, Matris Ceisiniae. In hac secunda voce duo intermediae litterae ΝΙ. fugientes in autographo suo punctis indicavit Cl. Maffeius. Quum vero pictura integrior foret, manifeste dignoscebantur, ut animadvertit in exemplo ad me pridem transmisso Cl. P. Magister Forlivesius Augustinianus, qui sedulitatem maximam in his Monumentis conlustrandis adhibuit. *Metres* pro *Matris*, est a Graeco ΜΗΤΗΡ. In dedicatione sigilli Vestae Matris, quam explicavi in Roncaliensium XII. pag. 371. *Iuu Mutur* adpellatur, *Iovis Mater*. Post nonnulla verba, quorum sensum proferre in promptu non est, recurrit *Matulnasc*, quae fortasse est desinentia pluralis, atque ii subindicantur, quibus materna successione Sepulcrum hoc cesserat.

Avence lupum: intellige *hunc lupum*, nimirum *hoc Sepulcrum*.

Avils obvia vox in epitaphiis, quam a verbo *avere*, hoc est *bene se habere* pro *vivere*, explicavi in iisdem Roncaliensibus, & praecedit notas numerales annorum. Hinc fortasse non verbum, sed verbale est *viventes:* quasi viventes amplificarunt, restaurarunt,

ambu-

ambulacra, quae interiora ſunt, addiderunt, picturis ornandum curarunt, aut quid huiuſmodi. Reliqua intentata praetermittimus, ſatius putantes nihil proferre, quam dubias ſignificationes, quas nemo probet, venditare. Quae tamen ſupra delibavimus, facile oſtendunt Tarquinienſium linguam, ob maximum cum Latio commercium, non parum latinizaſſe, inclinatis praeſertim Tuſcorum rebus, quo magis Romanae res ſuccreſcebant.

IX. Pari vero fortuna minime utimur, GORI OPTIME, in inſcriptione enucleanda Hypogaei Peruſini, quam profers, ut ais, in Tabula V. meque certiorem facis te in ea exſcribenda ex archetypo ſummam adhibuiſſe diligentiam, & impreſſa humida charta, ectypographicum ſchema tam inſignis epitaphii eduxiſſe, ut tuis curis longe emendatiſſimum in lucem nunc prodiret. Ita igitur ſe habet, cuius etiam Latinam lecturam ſubdimus: ſed illud notandum, heic ob paginae anguſtias e tribus lineis, in quinque diſpoſitum eſſe; ita tamen, ut duae priores primam lineam conficiant; alterae duae ſequentes ſecundam, tertiam quincta.

: ƎꟼVAO Ǝꟻ+ƎMHAIƧ : MƎVO : VIOHIB : IOVƧ : HƎBƎↃ

IMAꟼVOVↃƎꟼ1 : ⅃AIOꟼA⅃ : MƎ⅃VA : IꟼƧƎꟼAↃ : Ǝ⅃ↃMƎH+VA⅃

VHA8 : OƎ⅃MAꟼAHƎOↃ ⅃AH+ƧƎↃ : Ǝ⅃ƎƧI⅃AIOꟼA⅃

: HIƎMVꟼVꟼƎↃ : AV‡ꟼV M : A1I : MVↃƎꟼ1 : H+VA⅃

ꟼ ::::::::: I⅃Ǝ‡ : AƎI+Y⅃Ↄ : ꟼYHY+ : Iꟼ‡ↃƎB

Ceben . Suthi . Hinthiu . tuem . Sianmetue Taure :
Lautnemcle . Careſri . Aulem . Larthial . Precuthurami
Larthialiſule . Ceſtnal Crenaramileth . ſanu
Lautn . precum . ipa . murxua . Cerurumein :
Hecxri . Tunur . Clutiva . xeli .... r

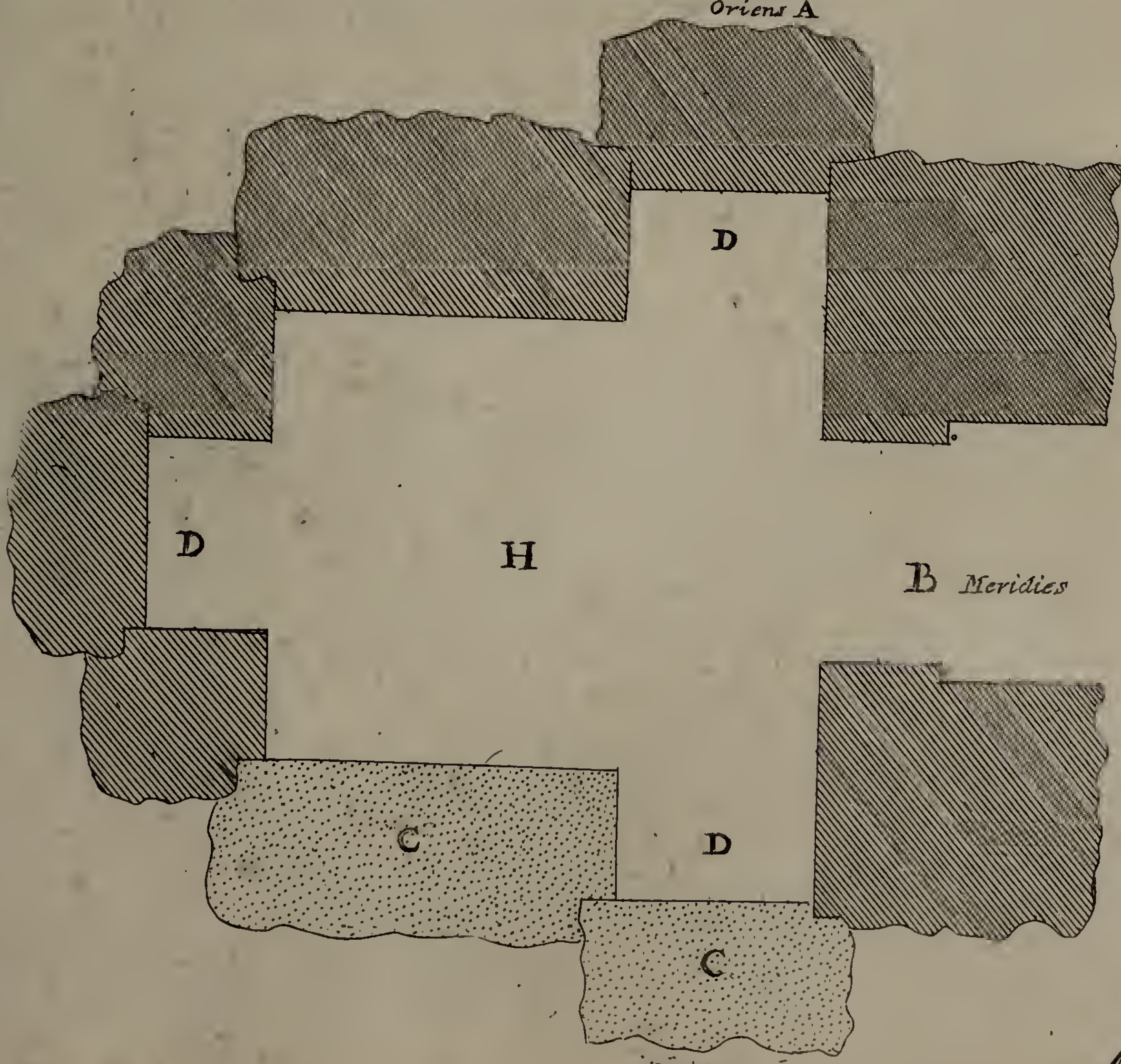
Fateor me totam epigraphen auxilio Graecae linguae, Hebraea etiam ſuppetias ferente, effeciſſe Latinam, illamque tibi ſaepius ſpopondiſſe. Quum autem caſtigandam ad manus revocaſſem, animadverti, VIR CLARISSIME, minime pro tua dignitate me facturum, ſi rem paene ludicram, & ioco habendam proferrem. Quare ſupprimendam potius, ſi me amas, mecum putes, velim. Fateor Graecam & Hebraicam linguam multa in hoc genere revelaſſe: plura etiam auxilio Latinae ut intelligerem contigiſſe; multa enim, ut ſcis, ex Etruria in Latium demigrarunt; quae rurſus ex Latio ſenſim in Etruriam inlapſa, non parum luminis ad vocum ipſarum ſignificationem eruendam praebent. Omnium vero optimum auxilium, licet labore & ſtu-

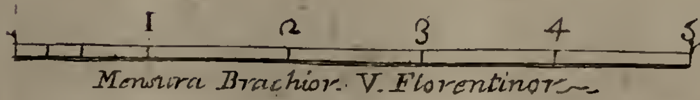
ſtudio plenum, ad Etruſcam linguam intelligendam, praebet ipſa multiplex ſimilium monumentorum collatio, quae minime haberi poteſt in vocibus illis, quae ſemel tantum in tota Etruria perleguntur: quod potiſſimum adcidit in hac praeſenti inſcriptione. Ne vero hanc intentatam prorſus dimittam; obſervare lubet, Duumviros quoſdam in hac nominari in caſu obliquo: *Aulem Larthial*, *Trecuturami*, & *Larthial Ceſtnal*, *Clenarami*. Deſinentia enim in *al*, & in *i* Etruſcis genitivum indicat. Coniunctio *et* ſemel atque iterum heic occurrit, quae in monumentis Eugubinis ſaepiſſime. Voces praeterea duae ſacrum aliquod indicant, *precum* & *cerurumein*. Vtraque in iiſdem monumentis Eugubinis modice variata obſervatur, nempe *praco pracatarum*, quod *precum precatarum* ſignificat: & reſpondet formulae Latinae *bonas preces precor*. De altera voce *cerus*, quae *ſacrum* ſignificat, pluribus inter Roncalienſes actum eſt: *cerurumein* vero eſt ipſa *ceremonia*, quae a voce *cerus* compoſita plane eſt. Quapropter ſubſpicatus ſum aliquid, quod ad ſacros ritus pertineret, ad dedicationem praecipue, in hac memoria contineri: quae quum minime incipiat a ſolita invocatione Manium, a ceteris omnibus differt. Auxilia igitur ad has inſcriptiones explicandas a ſimilibus inſcriptionibus expetenda ſunt. Hoc tamen fieri nequit, niſi eruditi viri omnes uno conſenſu ad haec monumenta colligenda, & ſimul iungenda adlaborent; ut ii, qui ſaeculo feliciore ſtudiis iſtis navabunt operam, cuncta veteris Etruriae veſtigia in ſuas quaſque claſſes diſtributa reperiant, altero nempe alteri opem ac lucem ferente.

X. Quia vero de Cryptarum inſcriptionibus verba fecimus, de poſtrema, quae occurrit apud Dempſterum Tabula XCII. aliquid adtingamus. Torſit ea multorum ingenia, quippe quae quum antiqua ſit, ac minime ſuſpectae veritatis, una omnium legi non poteſt. Angit praeterea multos linea illa litterarum, alphabetico ordine diſpoſitarum. Vis ne, GORI AMANTISSIME, ut ſenſum aperiam meum? Luſus eſt antiqui pueri Etruſci, de ſua diſciplina ſtudioque iocantis, qui in adparata picturae area, unum quod norat, litterulas rubricavit. Vide litteras Graeco more abeuntes A. B. G. D. E. Z. I. TH. TH. I. K. L. M. N. X. O. in quibus tamen primum TH. ϴ. ita efformatum obſervabis, itemque ⊟Ǝ. pro X. Proxima linea habet nexus ſyllabarum, quas pueri noſtrates computationes vocant: MA. MI. ME. MV. NA. NTA. In altera vero MI. LA. LA. LE. quae tamen non Latine, ſed Etruſce procedunt: reliquae vero lineae fortuitas litteras continent, verbum nullum producentes. Quis vero in his divinandis operam perdet ſuam? Vale, AMICORVM OPTIME: & quantocius profer alios Antiquitatum Etruſcarum theſauros, quorum luce ac praeſidio ſtudia noſtra augeantur.

CLASSIS II. TAB. I.

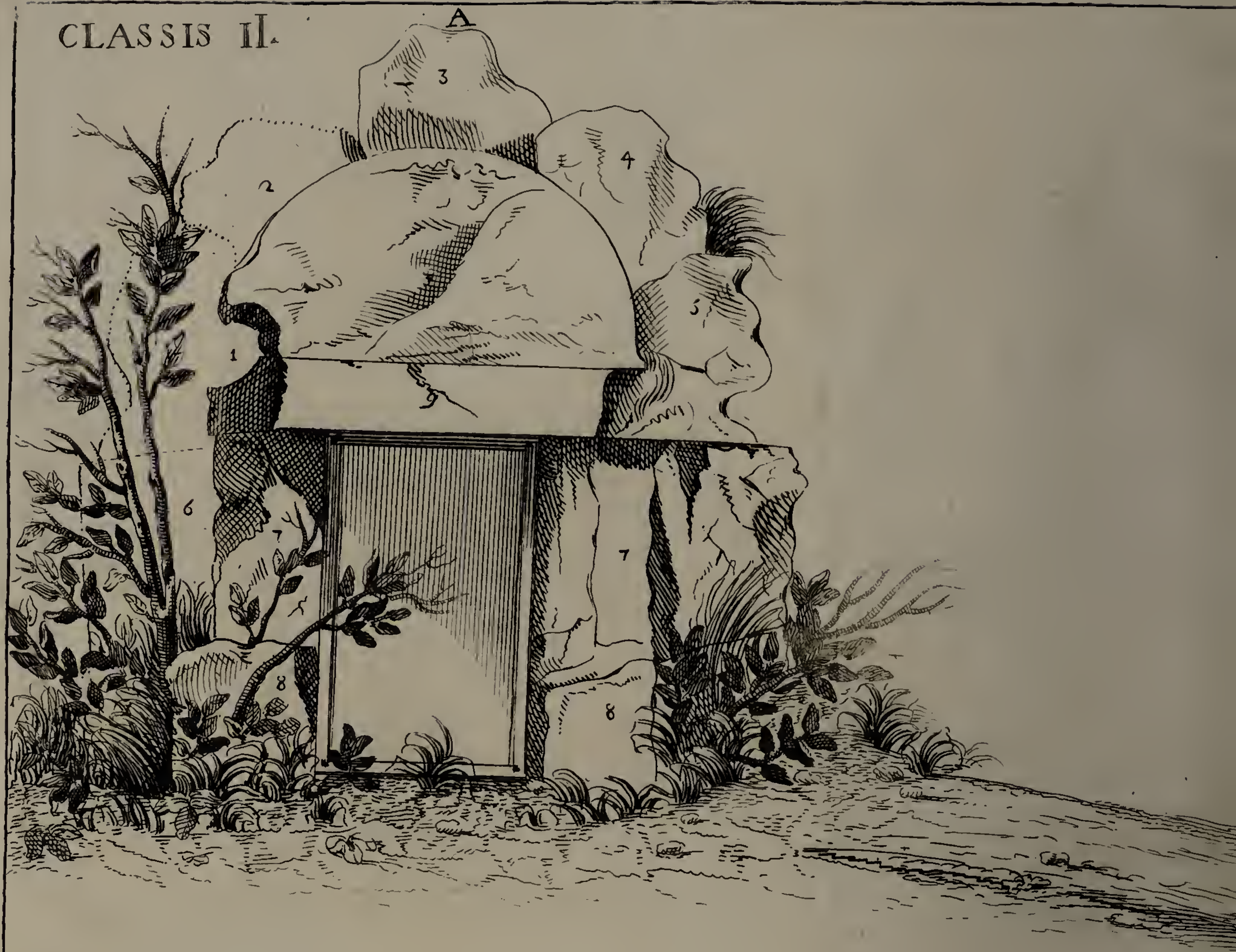
Scalaria parua

SCENOGRAPHIA ET ICHNOGRAPHIA SEPULCRI ETRUSCI CORTONENSIS

CLASSIS II.

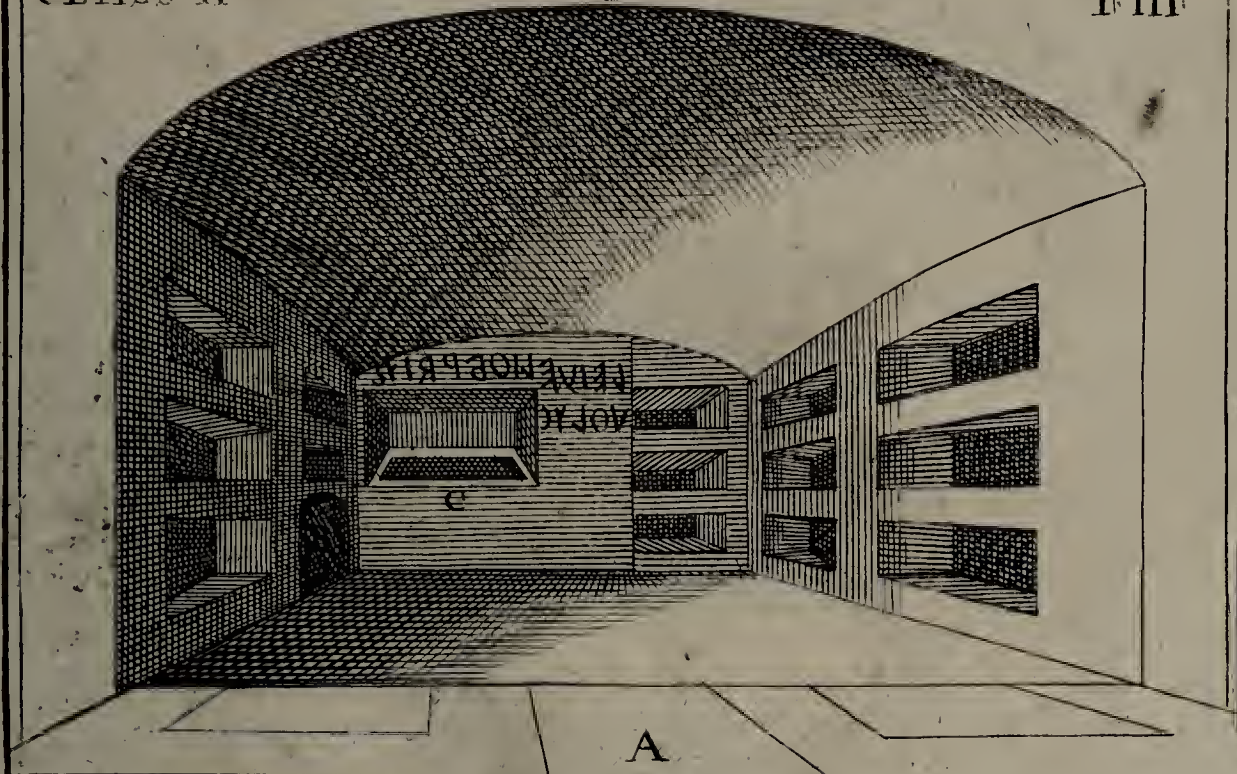

PROSPECTVS EXTERIOR ET ADIT

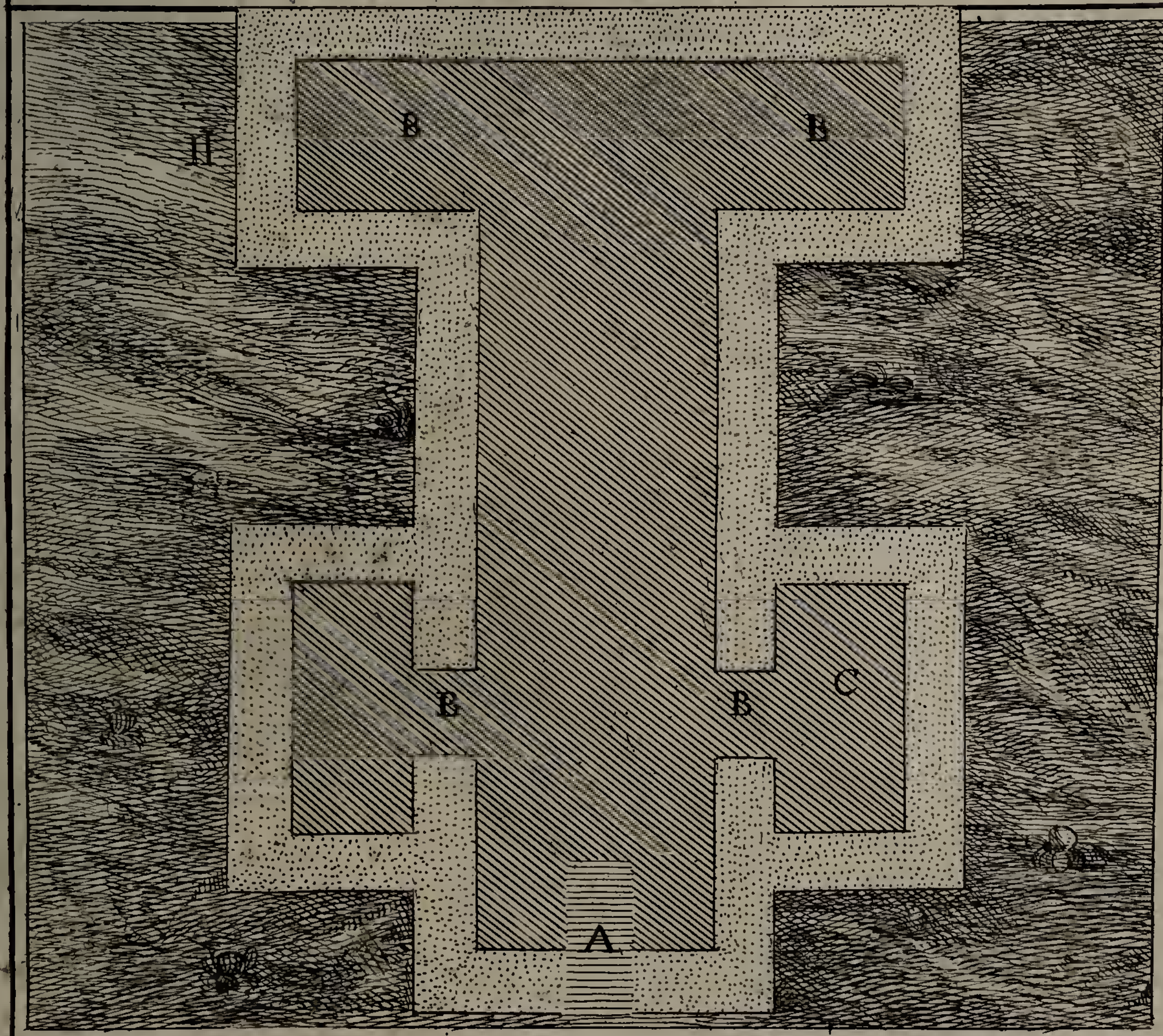

SEPVLCRI ETRVSCI CORTONENSIS.

CLASS·II· I· T·III·

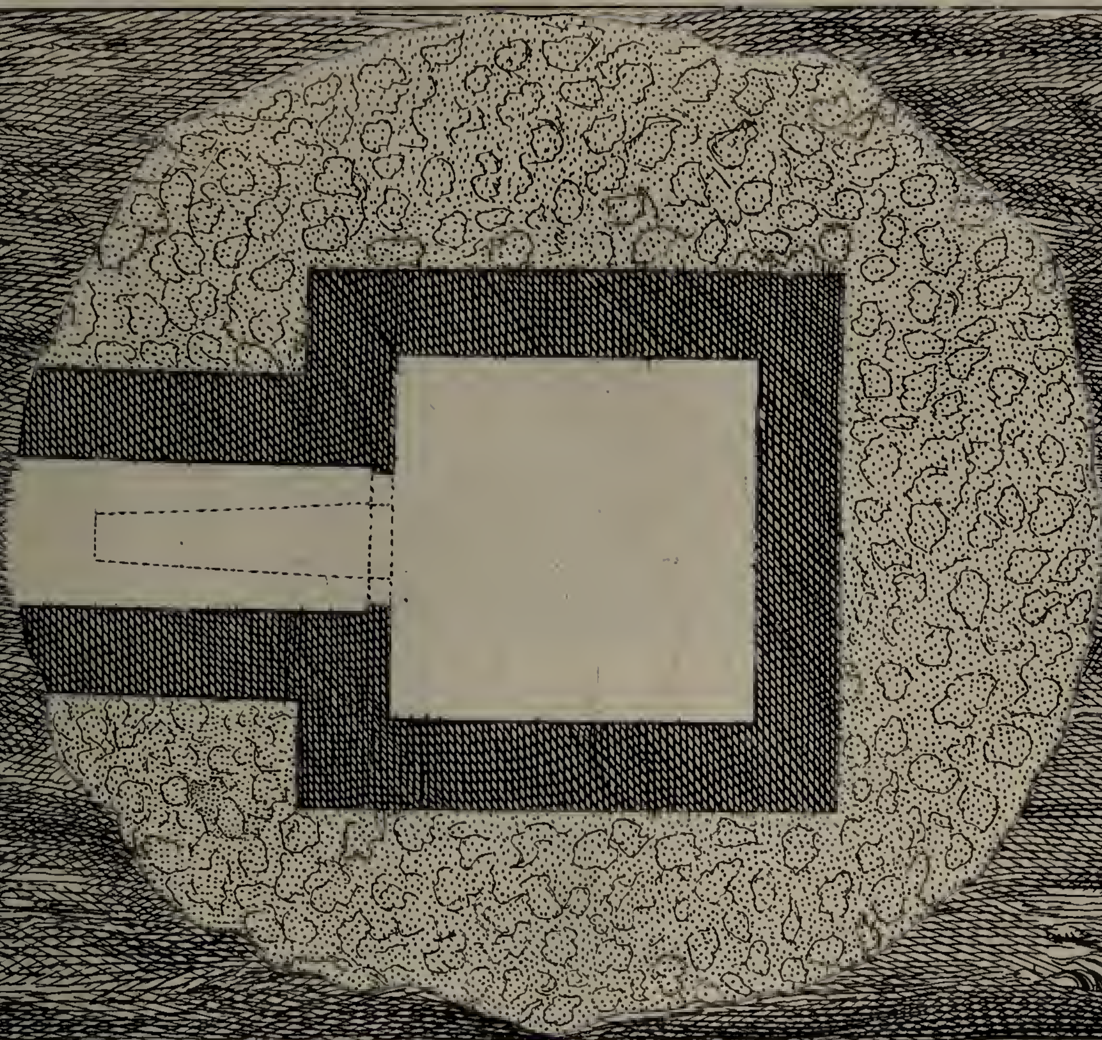

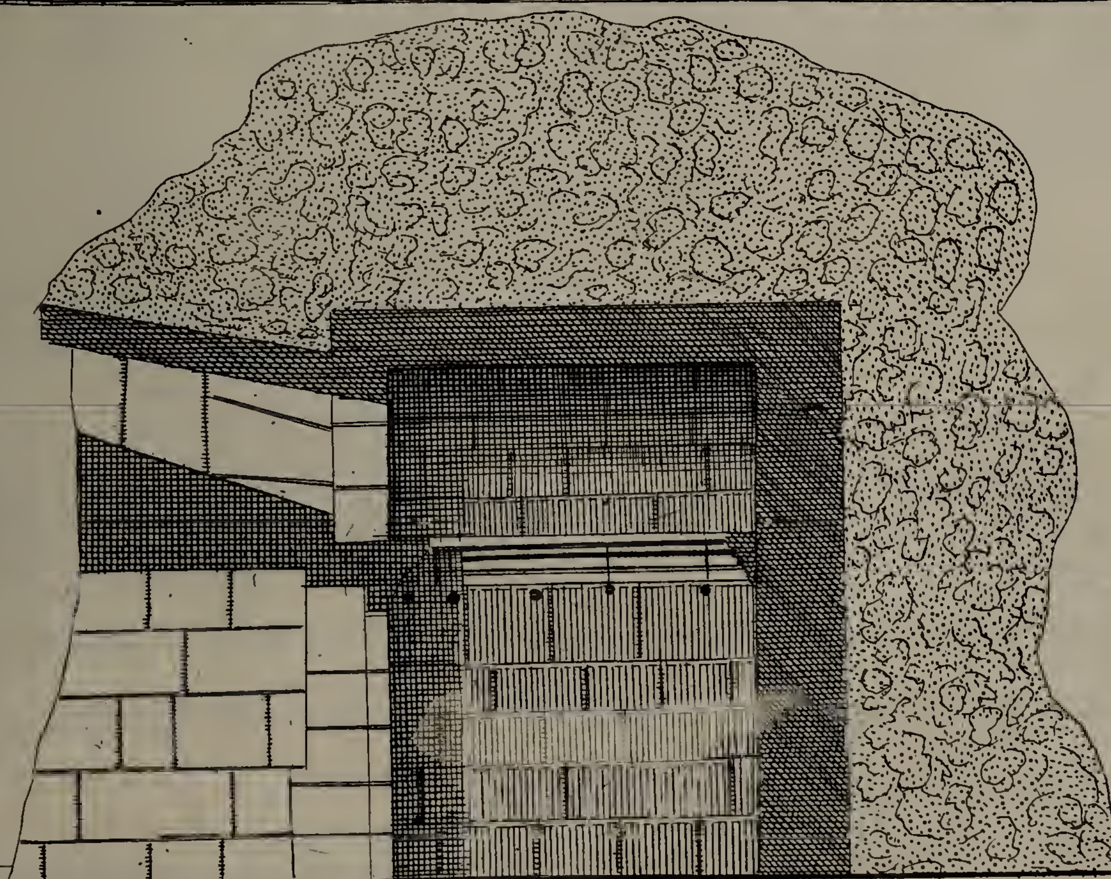
PROSPECTVS CRYPTAE ETRVSCAE APVD FALARIM.

ICHNOGRAPHIA SEPVLCRI ETRVSCI PROPE CASTELLIN.

CLASS. II. T. IV.

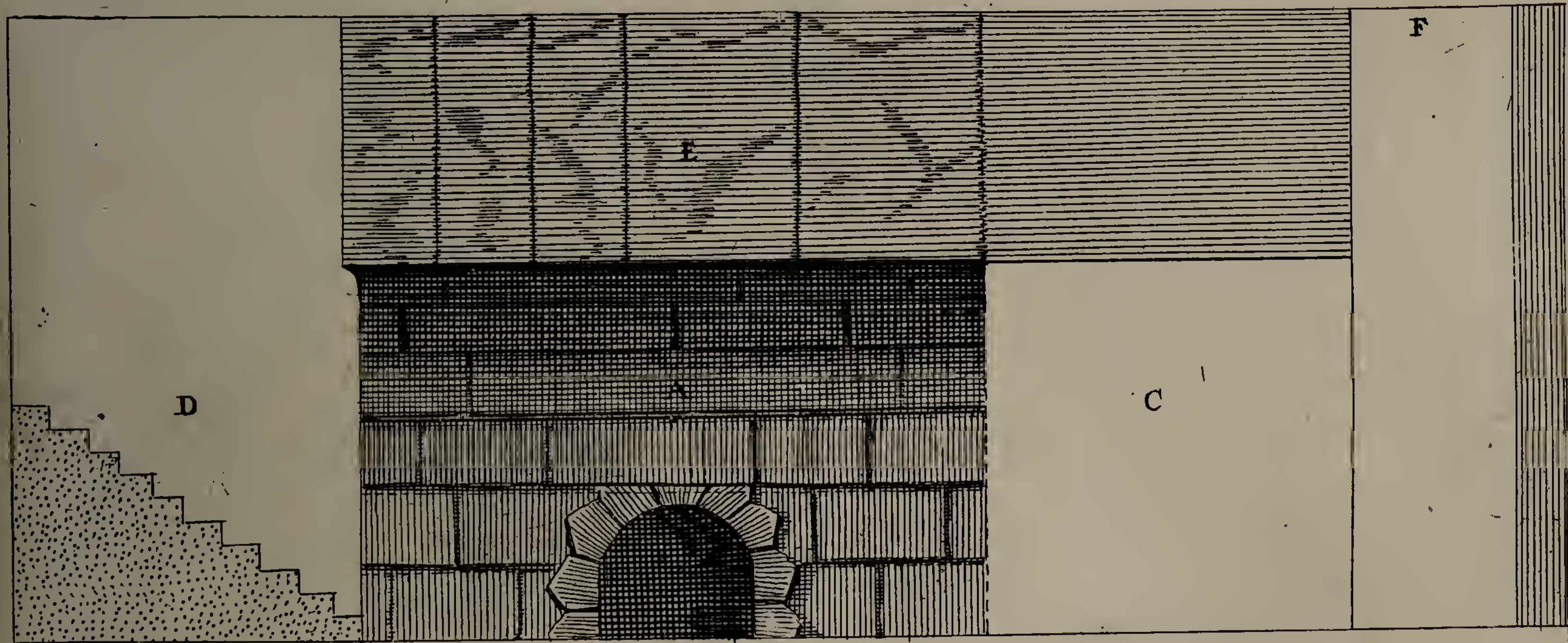
SEPVLCRVM ETRVSCVM IGVVINORVM.

SEPVL. PERVSINI ICHNOGR. ET SCENOGRAPHIA.

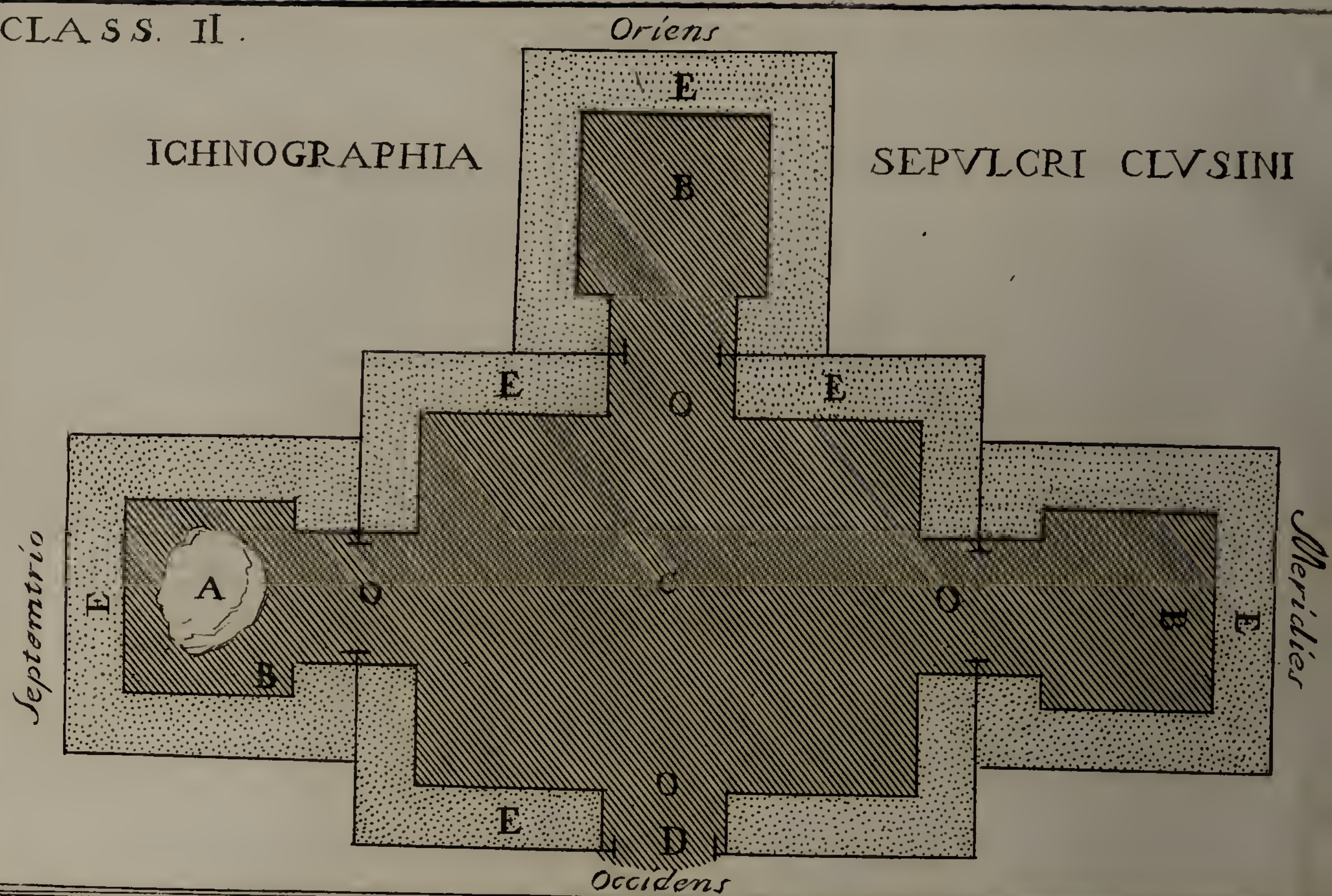

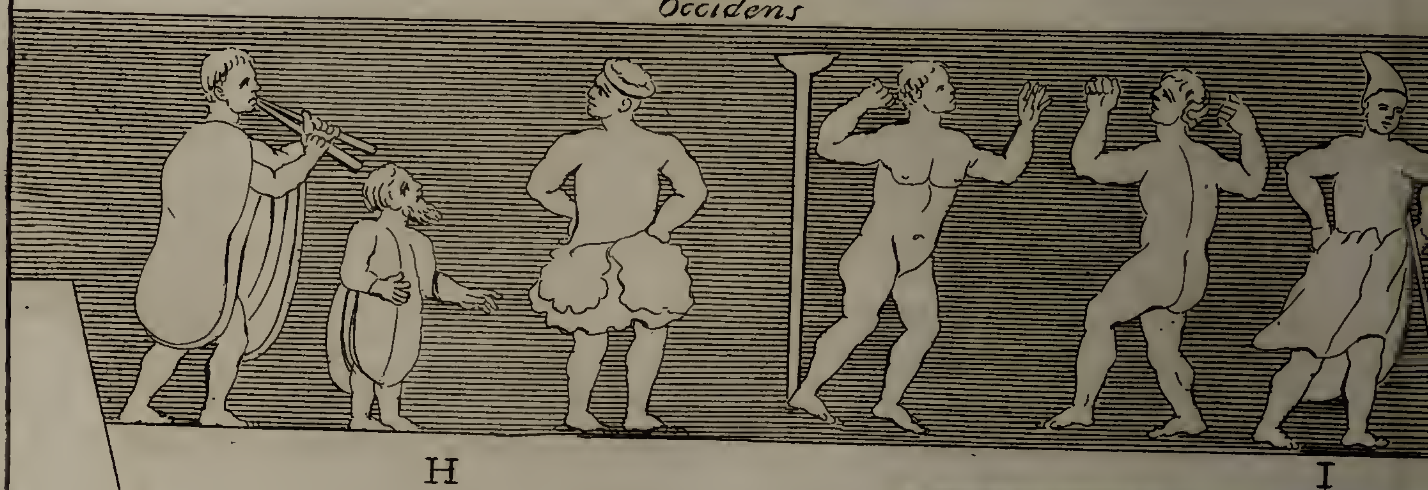
Scala Pedum XV. Romanorum.

1 5 10 15

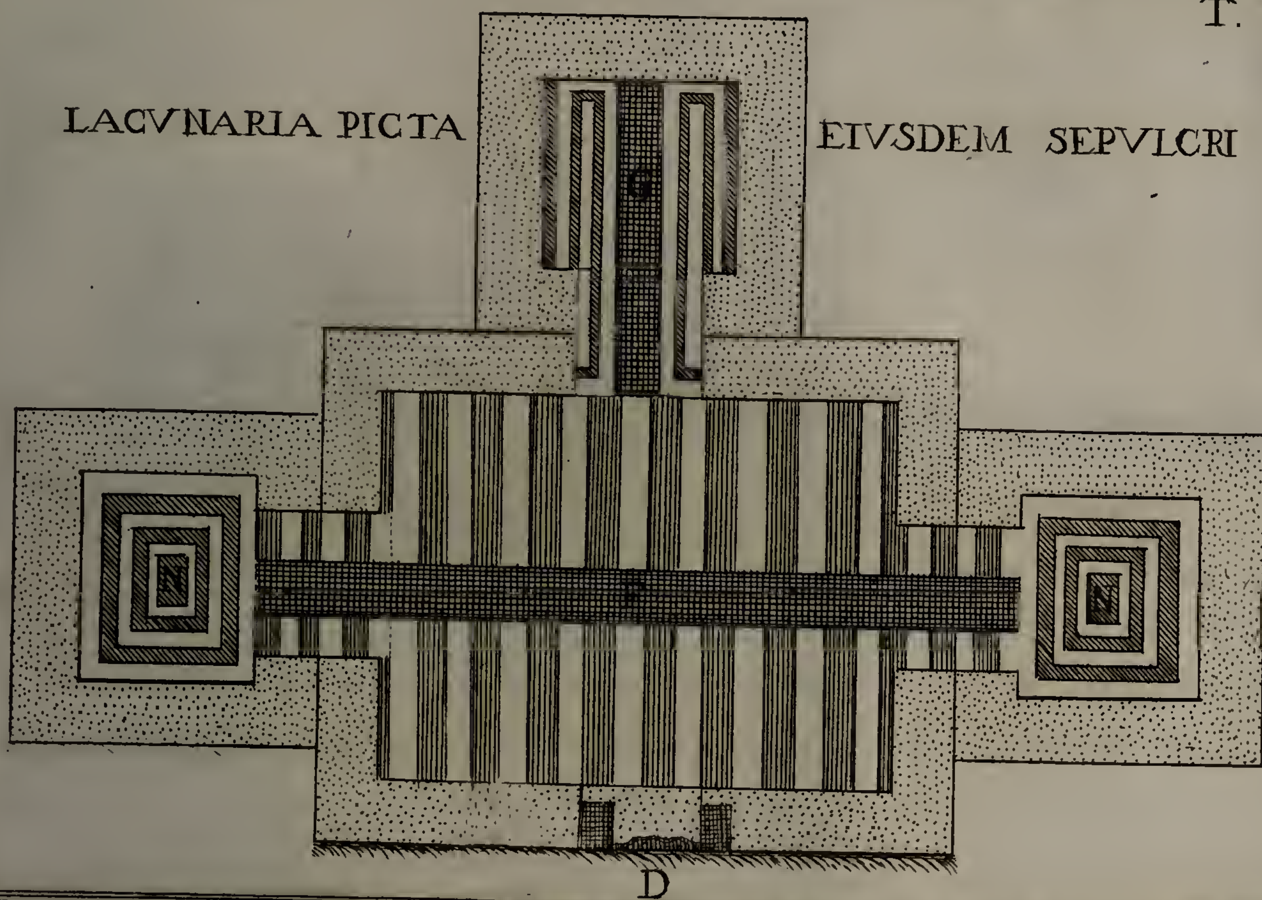
CLASS. II.

SEPVLCRVM ETRVSCVM PICTVRIS ORNATVM. IN

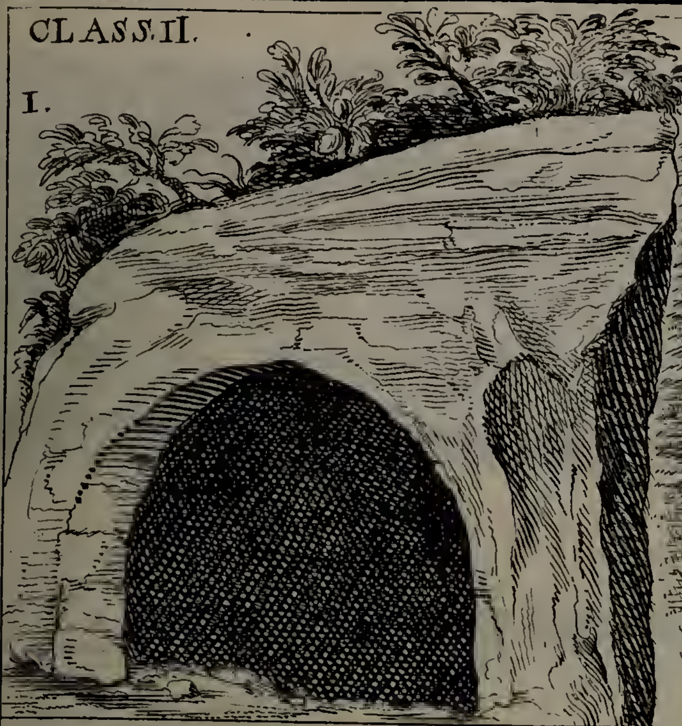

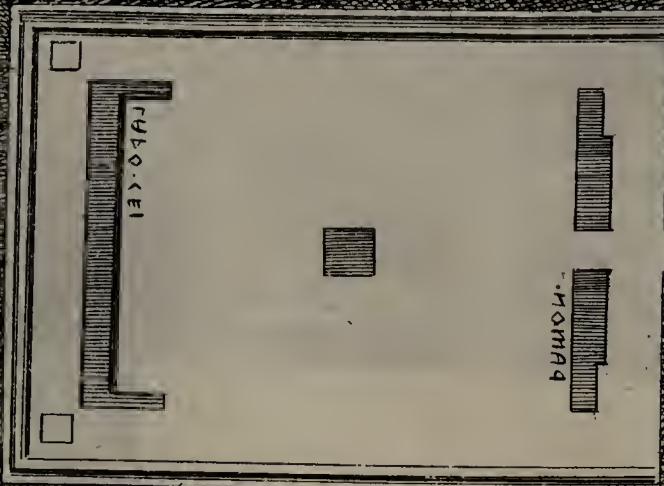
...NTVM PROPE CLVSIVM ANNO CIↃ.IↃ. CC.XXXIV.

CLASS. II. T. VII.

I.

II.

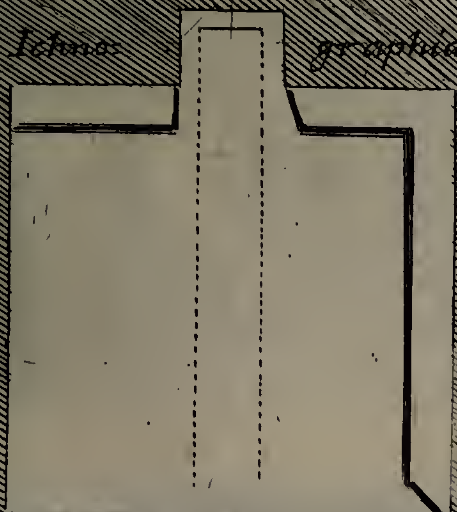

III.

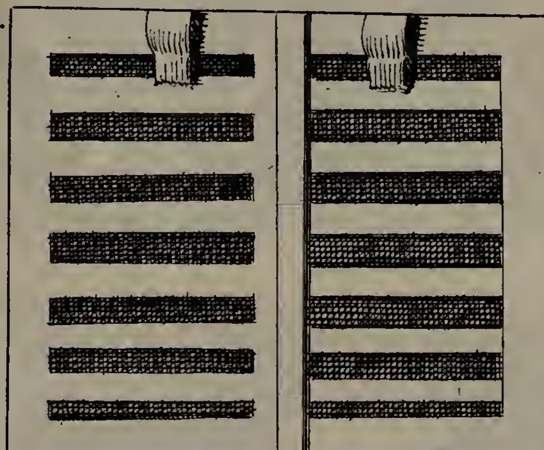
IV.

V.

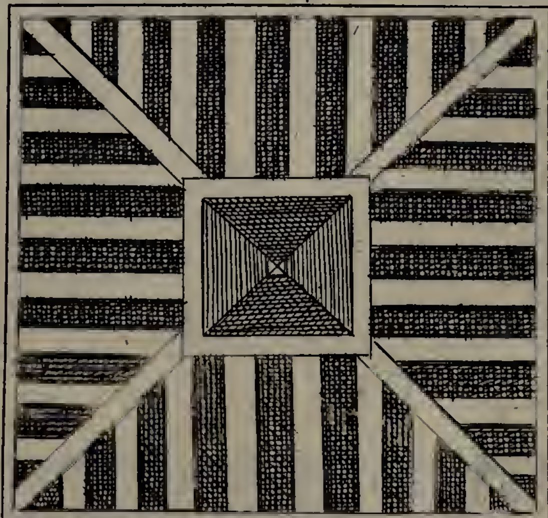

VI.

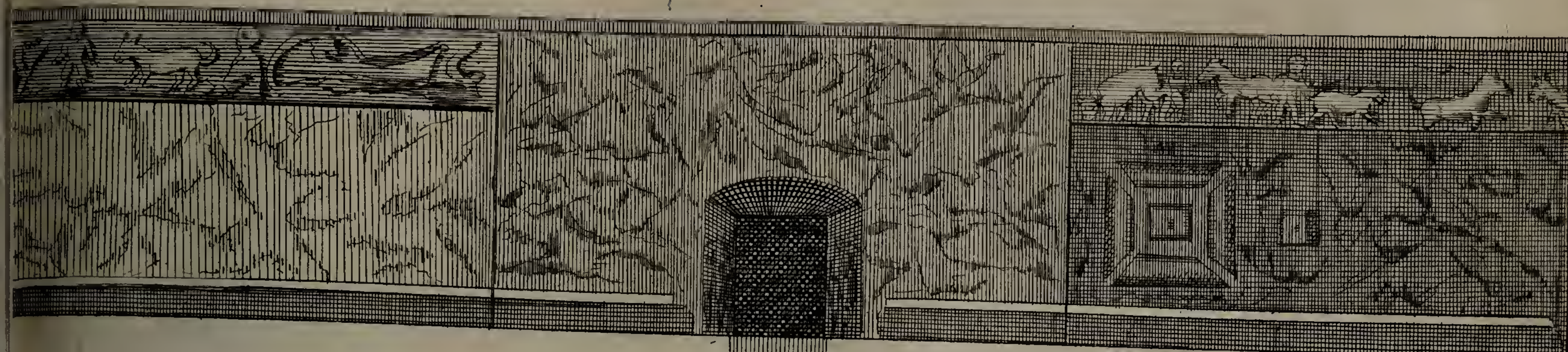

Lacunaria.

CORNETANAE CRYPTAE PICTVRIS ET LITTERIS ETRVSCIS INSIGNES.

I.

II.

PARIETVM INTERIORVM CORNET. CRYPTAE PICTVRAE.

A.

III.

IV.

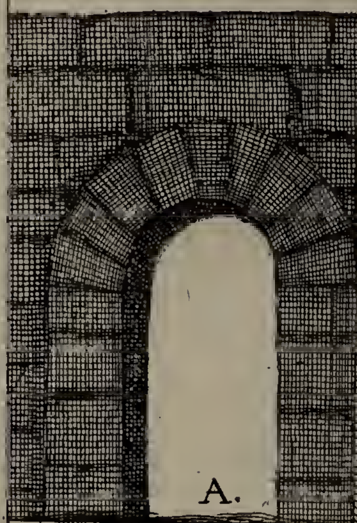

V.

CLASS II.

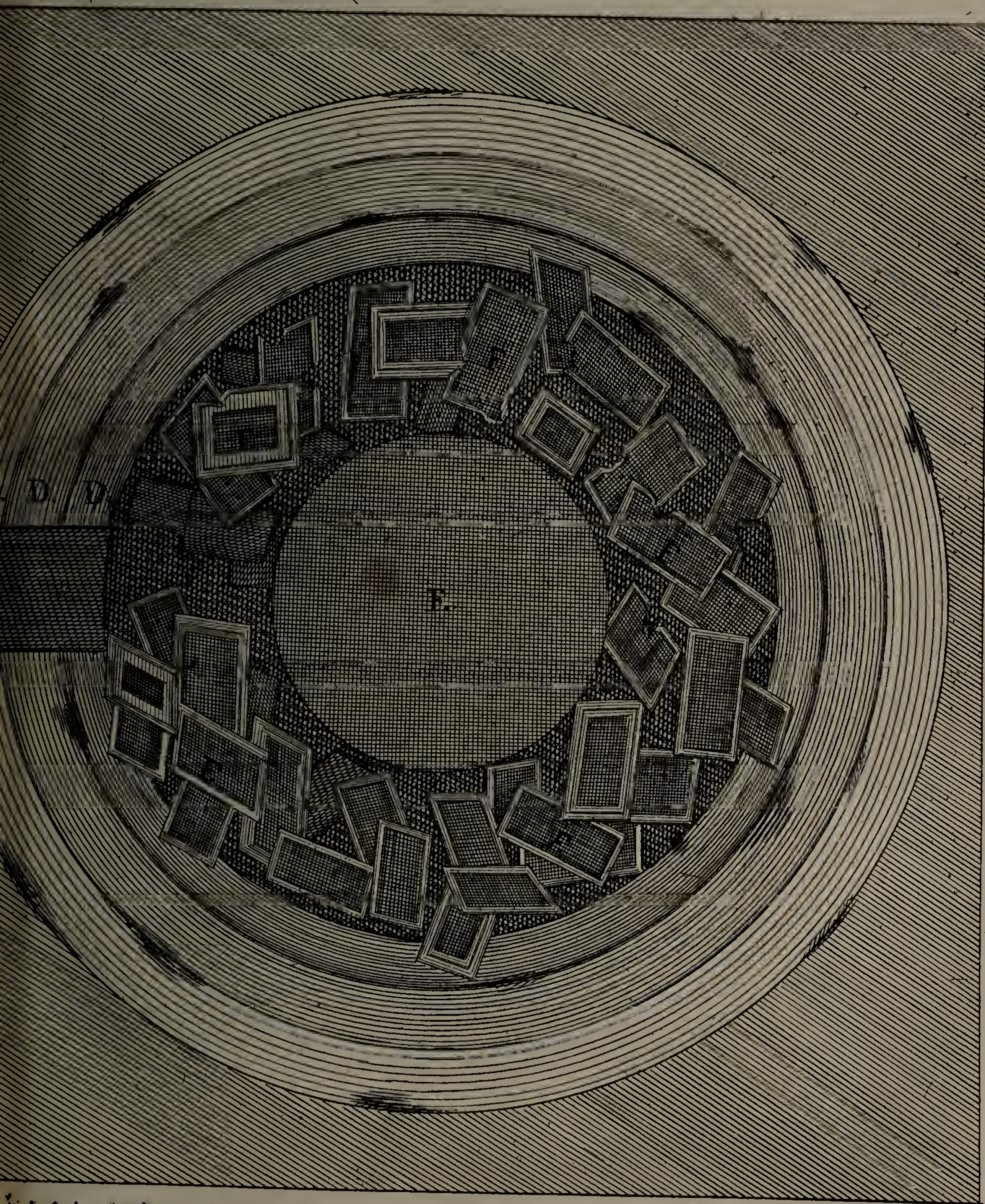
ICHNOGRAPHIA CRYPTAE INVENTAE VOLATERR

A CIↃ.IↃ. CC XXXIX IN PRAEDIIS FRANCESCHINIIS.

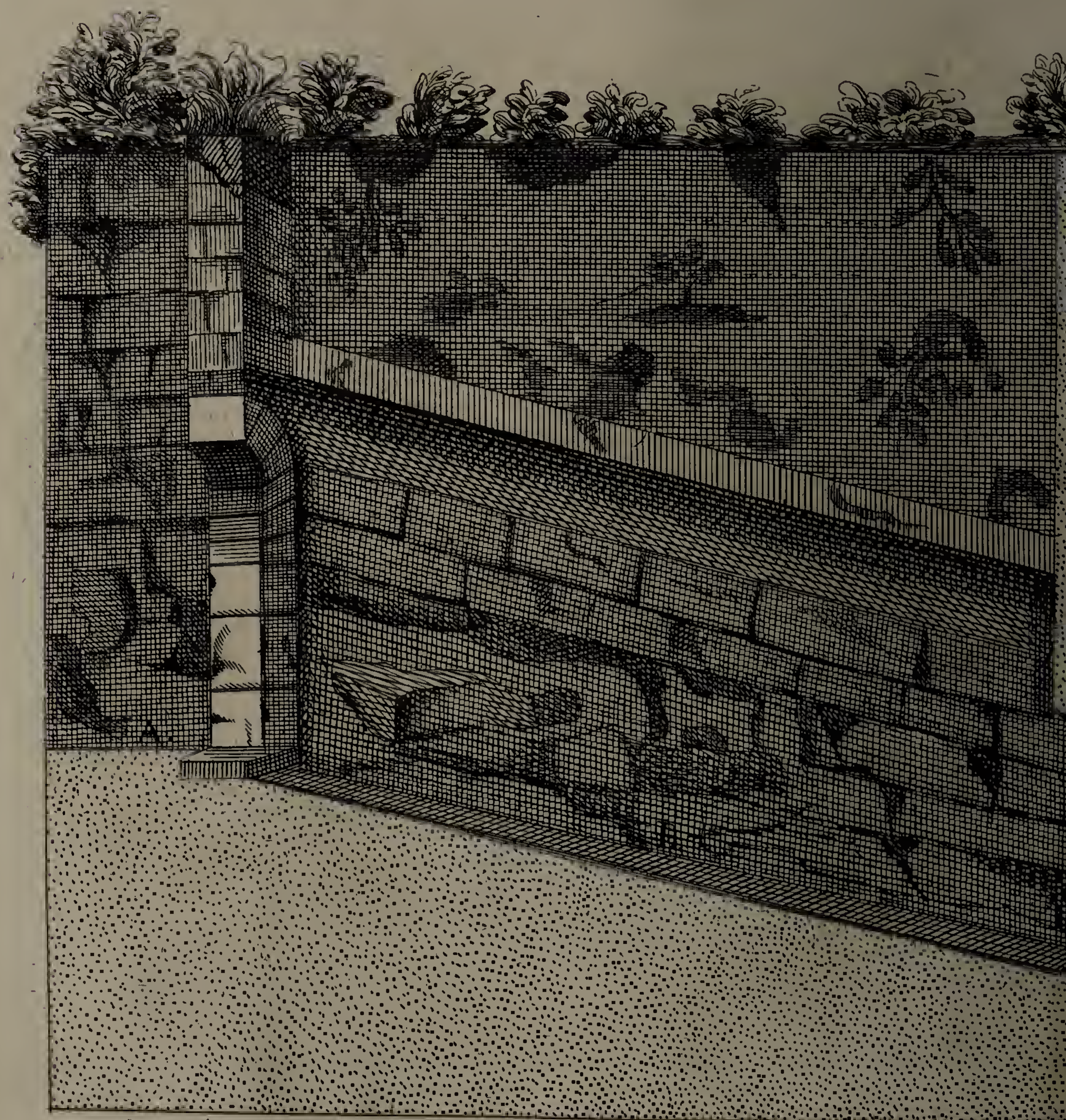
TAB. IX.

Mensura Brachior. Florent. XII.

CLASS. II.

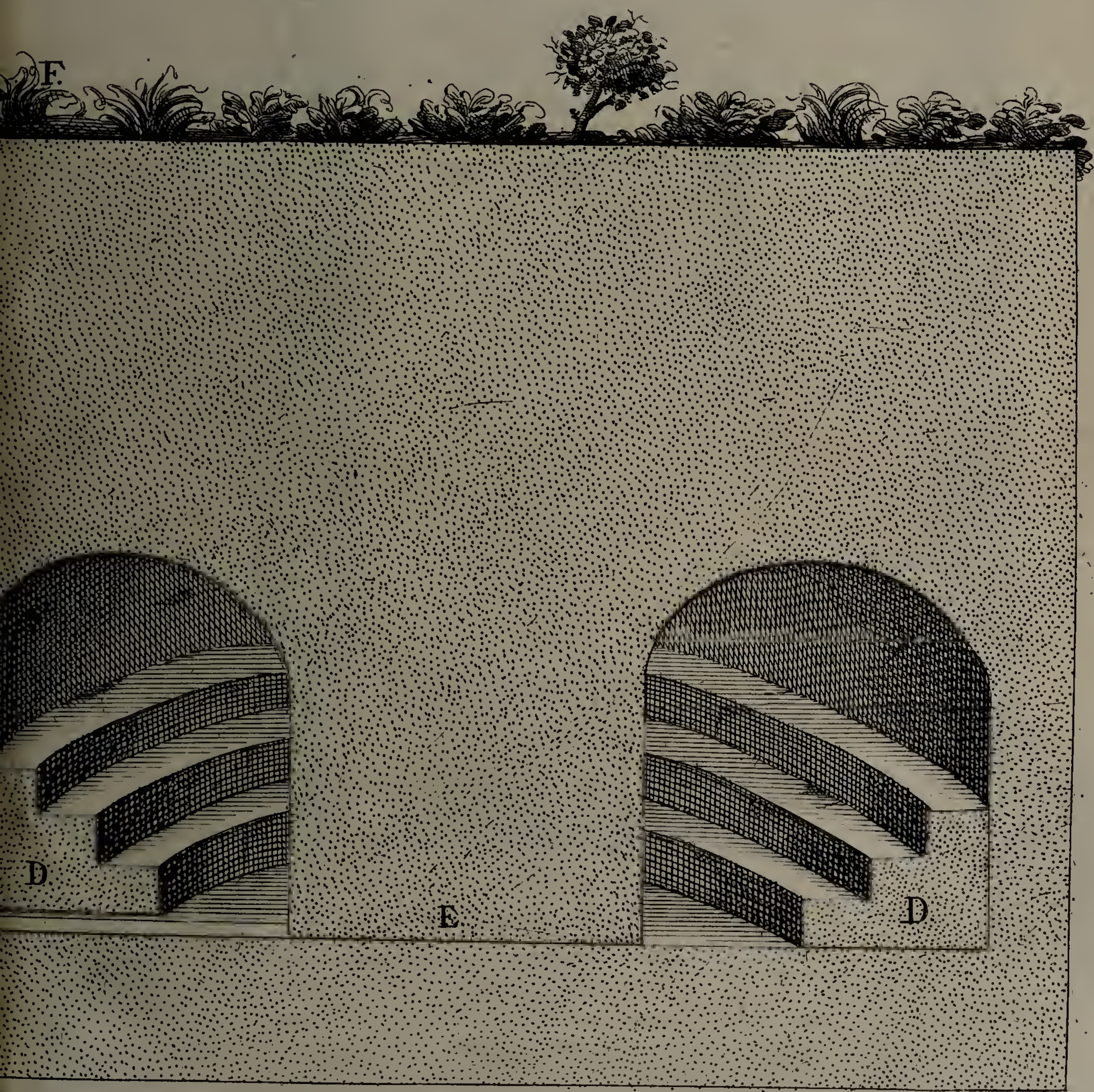
SCENORAPHIA CRIPTAE INVENTAE VOLATERR

St. Maffius Arch. del.

TAB. X.

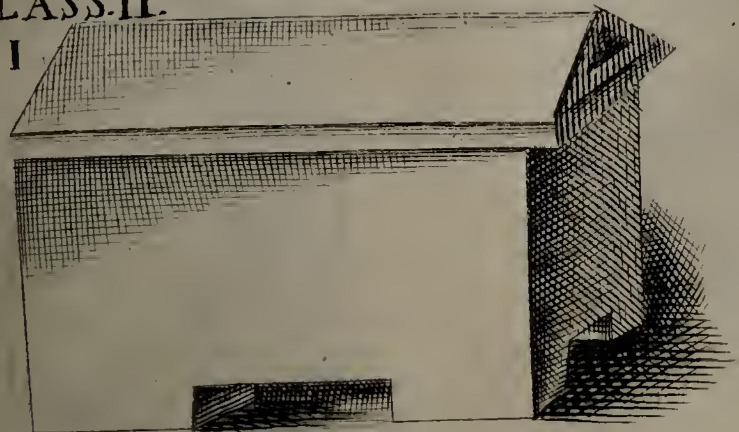
ANNO CIↃ.IↃCC XXIX IN PRAEDIIS FRANCESCHINIIS.

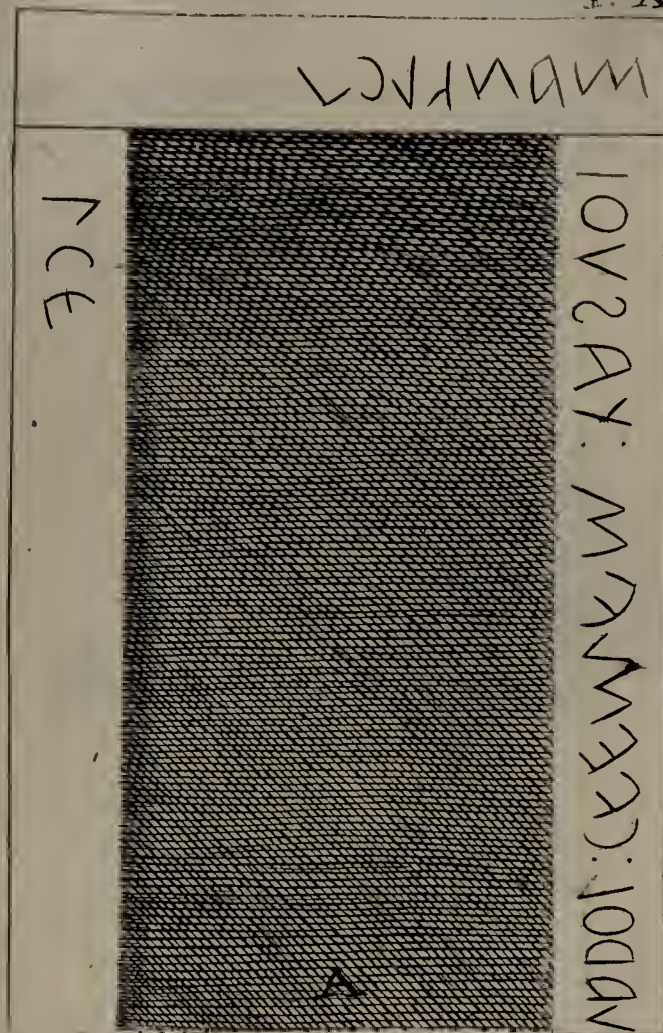

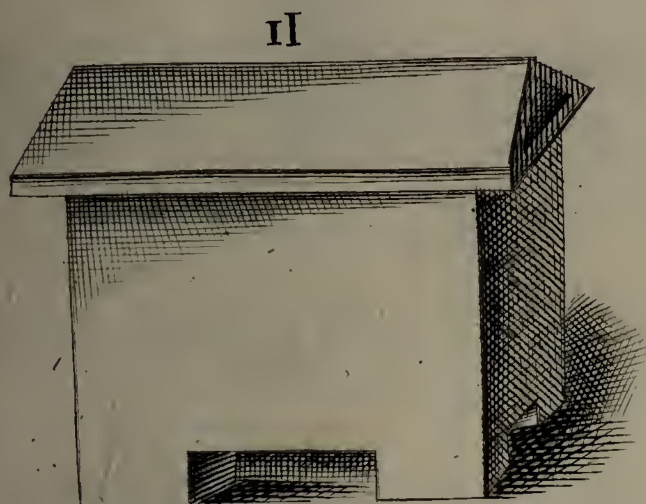
V. F. Sculp.

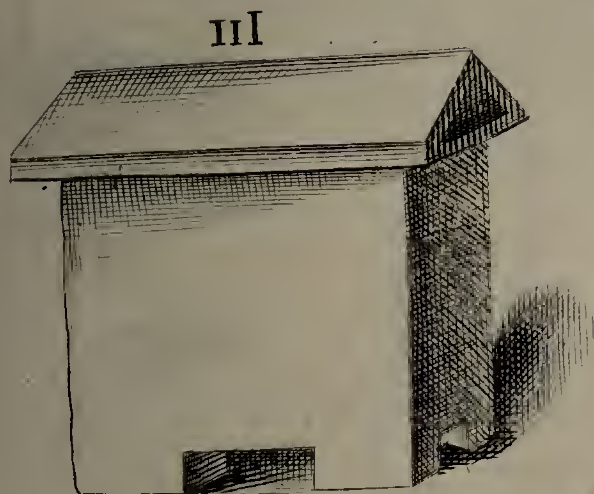

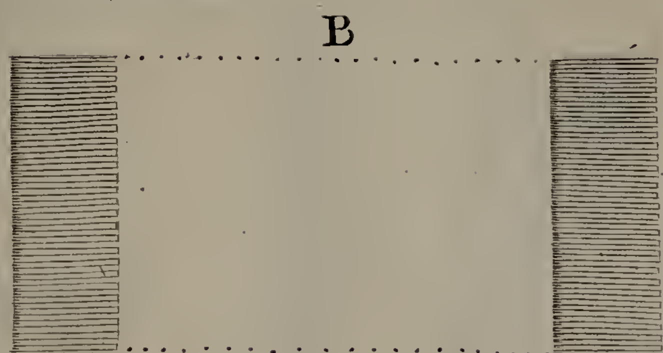
ARA MARM. INVENTA A. CIƆ.IƆ.CCXXXIX. IN SEPVL. ETR. VOLAT.

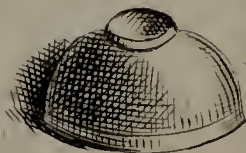

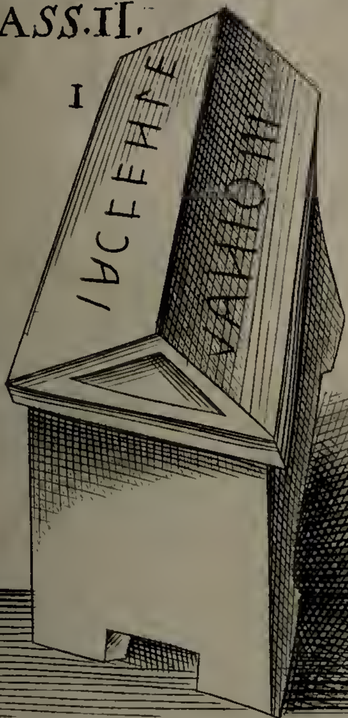

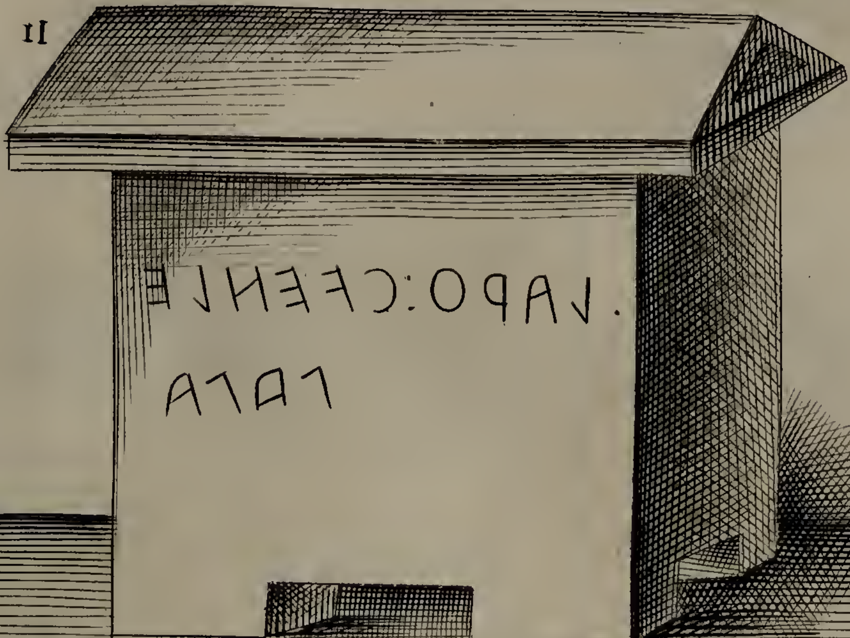

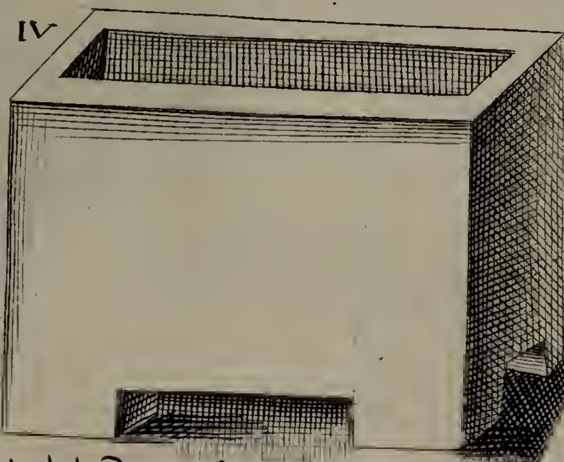
Anton Bosi sc.

SEPVLCRVM ETRVSCVM CVELNIORVM IN AGRO SENENSI INVENTVM A.CIϽIϽ.CCXXVIII. NVNC PRIMVM SEX TABVLIS EDITVM.

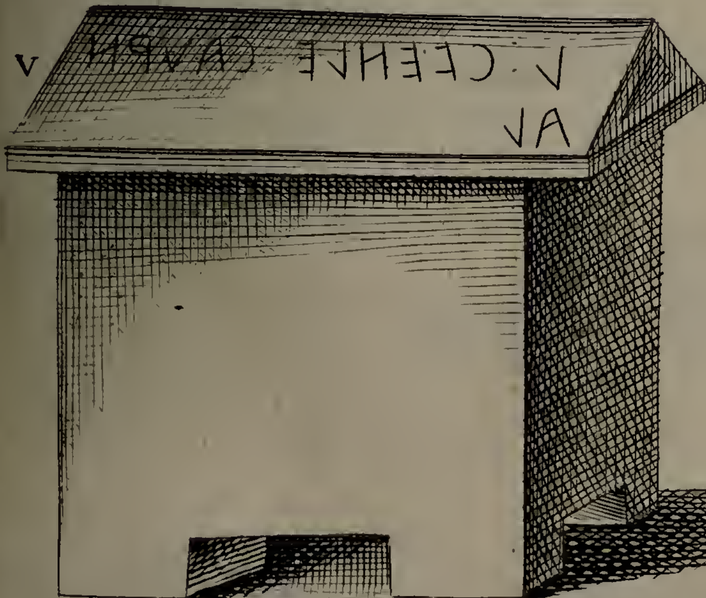

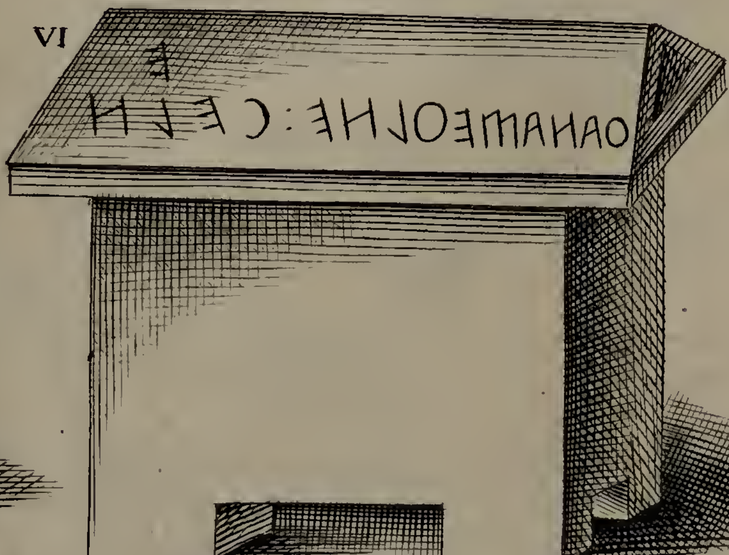

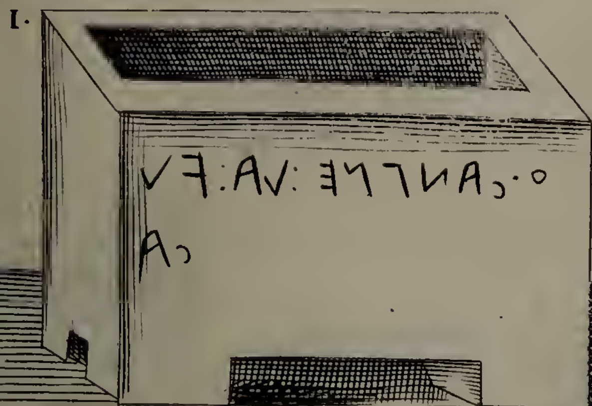

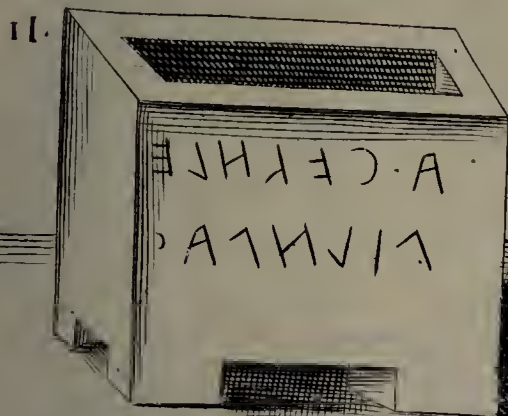
Anton Bos f.

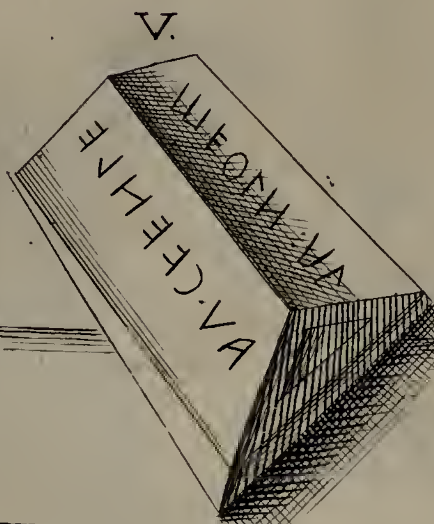
CLASS. II.

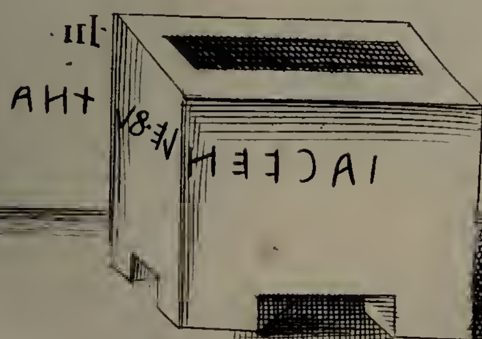
T. XIV.

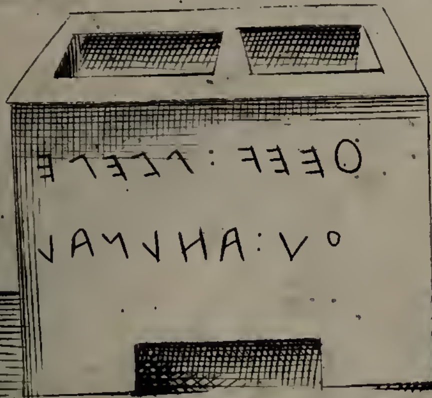

Anton Bosi sc.

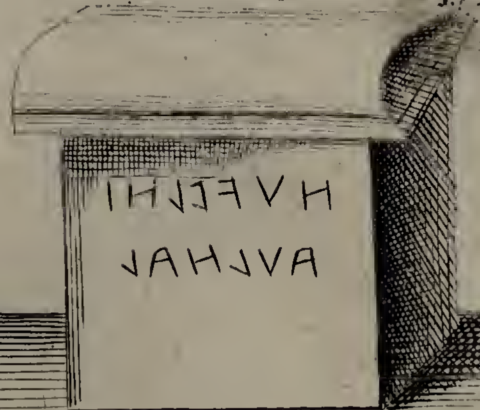
CLASS. II.

TAB. XV.

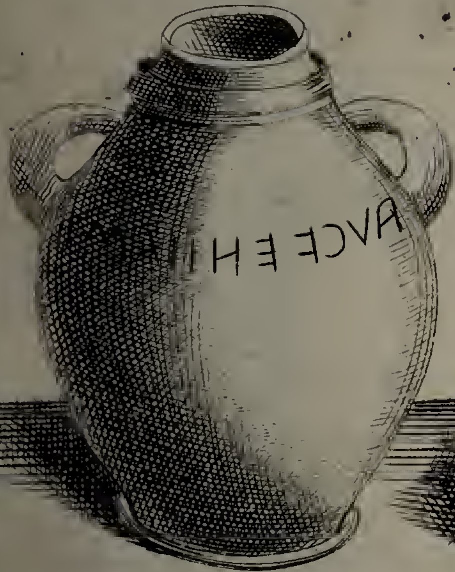
I.

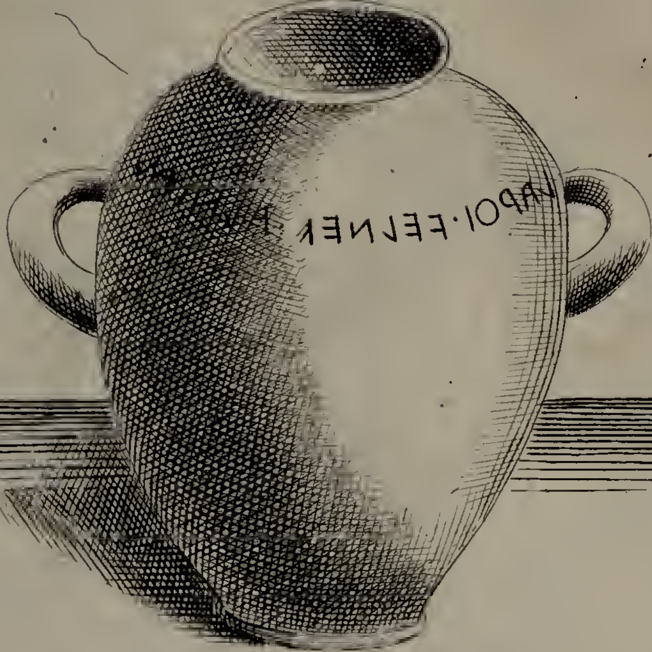
II.

III.

IV.

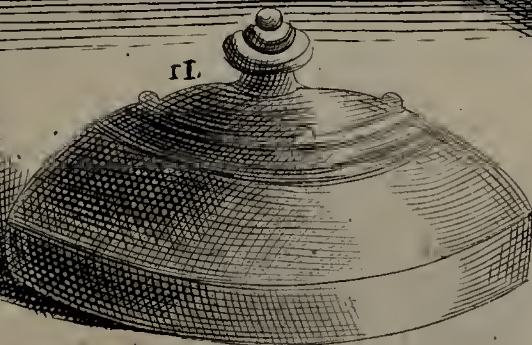
I.

III.

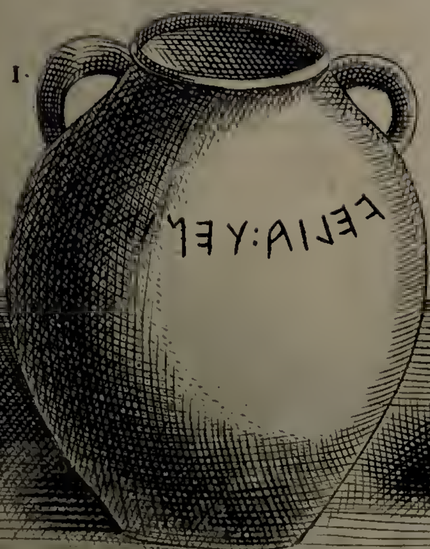
II.

Anton Bosi sc.

CLASS. II. T. XVI.

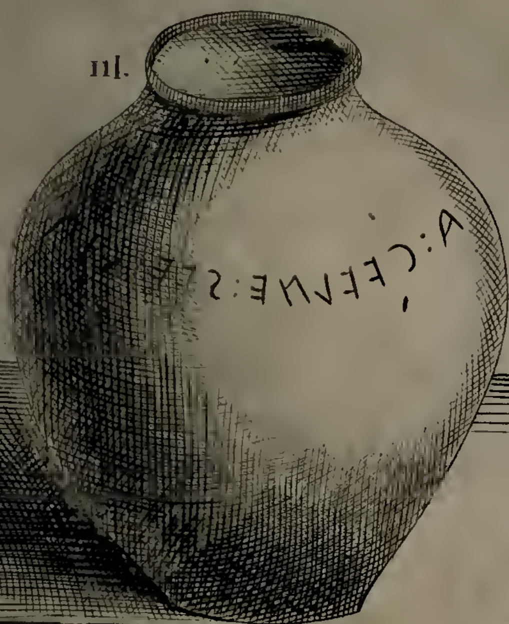
I.

II.

III.

IV.

V

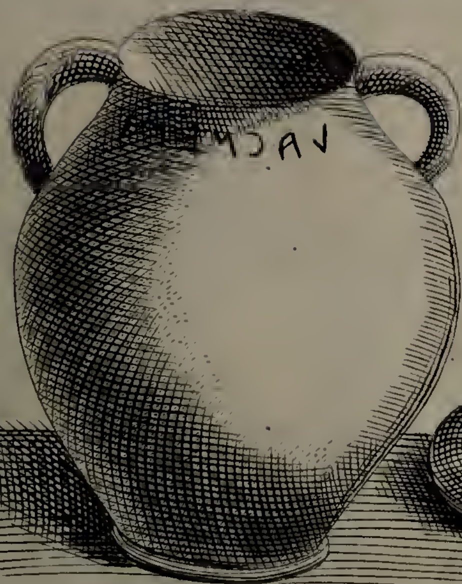
VI

Anton Bosi sc.

CLASS. II. — T. XVII

I

II

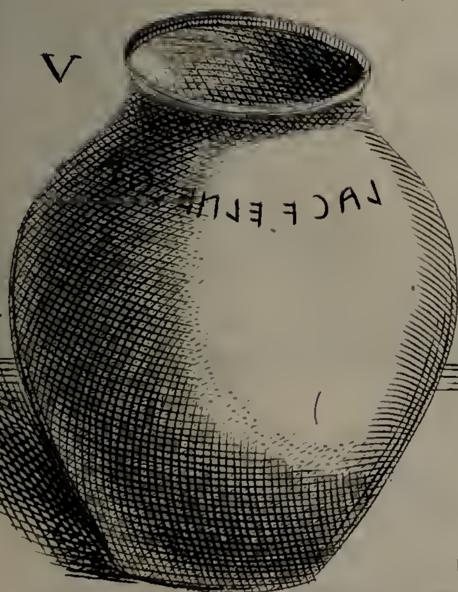
III

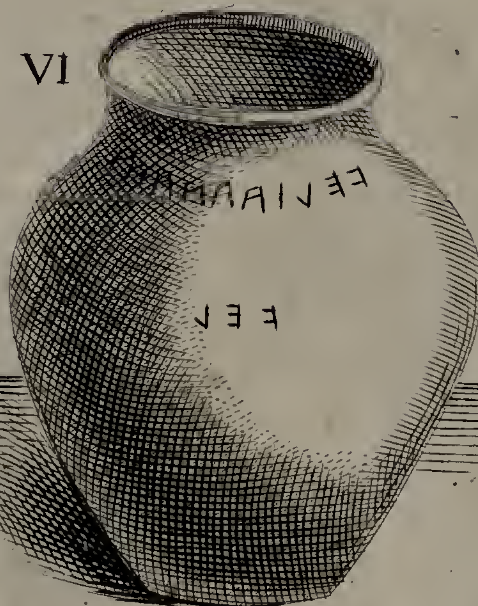
IV

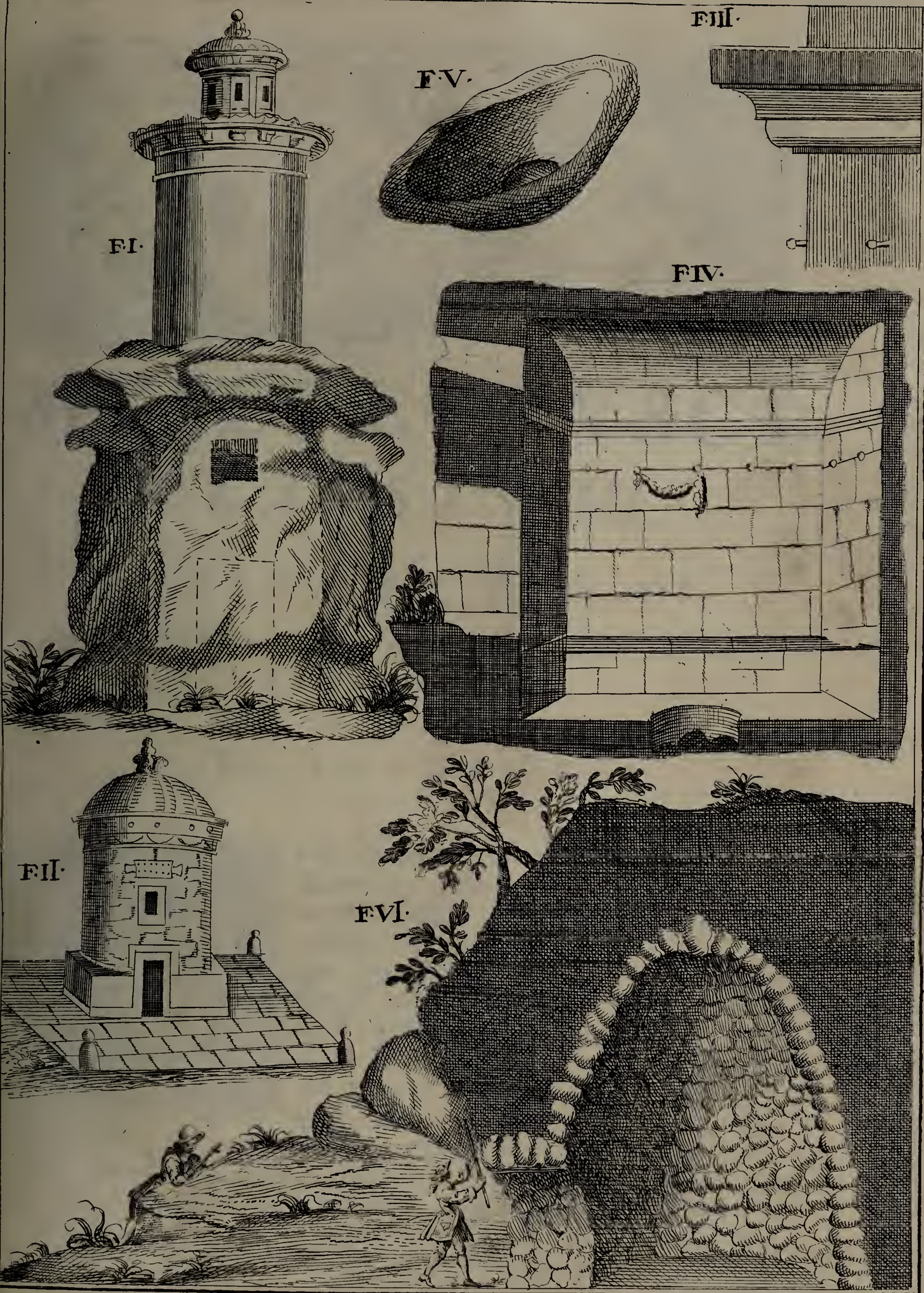
V

VI

Anton Bosi sc.

Io:Batta:Passerius del. SEPVLCRVM IGVVINORVM V. Fra. Scul.

MVSEI ETRVSCI

CLASSIS III.

DISSERTATIO III.

DE SEPVLCRORVM ETRVSCORVM ORNAMENTIS.

PROOEMIVM.

Vod Panvinius vir immortalis, de ſtudio Romanarum Antiquitatum a ſe inſtaurato amplificatoque, identidem adfirmabat (1), nullam artem eodem tempore & inventam ſimul eſſe & abſolutam; nam omnes humili tenuique ab initio profectae, paullatim, quaſi per gradus adſcendentes, ad id quod ſummum videtur pervenerunt: idipſum liceat & mihi de pulcherrima, atque utiliſſima Etruſcarum Antiquitatum inveſtigatione, in quam haſce ſymbolas contuli, auſpicato vaticinari: fore aliquod tempus, forſitan non longe remotum, in quo ea, quae adhuc nonnullis involuta tenebris deliteſcunt, accuratius limatiuſque expenſa a doctis hominibus, genuino in lumine ita conlocentur, ut nullae controverſiae, nullumque dubium ſuperſit: &

(1) Vide Praefationem in Comment. Reip. Rom.

& si quae in antiqua Etruscorum lingua intelligenda adhuc remanent offusae nubes, post tot illustrium virorum, & meas quoque lucubrationes ac vigilias, penitus discutiantur.

II. Mirum autem in modum huiusmodi studia clarescere atque amplificari poterunt, si alia Monumenta in lucem quantocius proferantur; nam illud perspectum exploratumque est, in eorum collatione universos huius studii & investigationis progressus consistere, atque huiusmodi Vetustatis reliquias mutuam sibi lucem conferre. Necesse igitur est, ut non solum viri docti in Antiquitatibus Etruscis illustrandis egregiam navent operam; sed cum his opus est, ut in singulis Etruriae urbibus certent, seque socios addant nobiles ac locupletes Viri, qui publico bono haec Monumenta undique conquirant, nec perire aliove distrahi patiantur; & hoc amplius in his colligendis conquirendisque sagacem diligentiam adhibentes, opes suas in effodiendis agris, atque eruendis e terrae visceribus praeclaris hisce maiorum nostrorum eruditis reliquiis, liberaliter impendant. Crevit enim hac nostra aetate amplificatumque summopere est Etruscarum Antiquitatum studium, ex quo praestantes genere ac virtute Viri, quos in mea *Historia Etrusca Antiquaria* eximiis laudibus recensui, certatim antiqua haec Monumenta e tenebris eruerunt, atque ab interitu vindicarunt: iisdemque summo labore collectis, maximisque sumtibus undique conquisitis, Musea sua instruxerunt, virisque doctis illustranda tradiderunt. Pretiosa hac Etruscae Vetustatis supellectile in lucem cum a Bonarrotio, tum a me prolata, & quis non videt quantum ingenia Italorum in his explicandis statim inclaruerint, quam felices progressus fecerint, & quantos deinceps facturi sint? Illud plane compertum atque exploratum est, a maioribus nostris, bellis domi forisque distentis, ea vel neglecta, vel fracta, ac dispersa, & in calcem etiam redacta fuisse, & per annos ferme trecentos, postquam inventae sunt toto orbe celeberrimae Tabulae Eugubinae, turpiter desides torpuisse cum Italos, tum etiam Transmarinos litteratos homines; quia aut nulla, aut quampaucissima tunc prodierant Etruscorum antiqua Monumenta: & quae inventa fuerant, quia deerant alia plura exemplaria quibus cum conferrentur, spuria & falsa iniquo iudicio habebantur; quare veluti desperatum, nullisque ingenii viribus adsequendum opus, Etruscae antiquae linguae investigationem reiecerunt, exemploque suo alios, ne hoc ipsum studium degustarent, coëgerunt.

III. Eximium hoc beneficium, etsi non uno in loco litterariae Reipublicae factum praedicaverim a Doctissimo ac Praestantissimo Ro-

Romanae Aulae Praesule MARIO GVARNACCIO, Patricio Volaterrano, atque ab eius germanis Fratribus longe ornatissimis, IOANNE Praeposito Volaterranae Ecclesiae, & Ordinis D. Stephani Equite, & a PETRO Equite Hierosolymitano; hoc tamen in loco, in quo praeclara Etruscorum Monumenta ab iisdem collecta, nunc primum a me proferuntur atque illustrantur, praecipua certe cum laude memorandum est; quod nempe ab anno CIↃ.IↃ.CC.XXXVIII. ad hoc usque tempus, ingentibus sumtibus, ac perpetuis curis tot patrias Tuscorum Volaterranorum memorias e terrae sinu ac latebris proferendas curarint, ut perinsigne MVSEVM exstruxerint: & quidem (quod omnem laudem supergreditur) non alia plane de causa, nisi ut patriam suam, quae Etruscae gentis nomen, gloriam ac potentiam mirifice propagavit, hisce ornamentis omnigenae eruditionis nobilitarent, suisque impendiis dignitati atque utilitati litterarum prospicerent: quod plane egregium voluntatis propositum in fronte ipsa nobilissimi Musei sui, ad perpetuam tam singularis beneficii memoriam, hac epigraphe candido marmori inscripta, testari voluerunt.

ETRVSCA MONVMENTA
DIVTVRNO LABORE ET CVRA
E PLVRIMIS ERVTA VOLATERR. HYPOGAEIS
GVARNACCII FRATRES
MARIVS ROMANAE AVLAE PRAESVL
IOANNES D. STEPHANI EQVES
VOLATERRANAE ECCLESIAE PRAEPOSITVS
ET PETRVS EQVES HIEROSOLYMITANVS
EXCITATIS TVM CIVIVM TVM LITTERATORVM
HOMINVM STVDIIS. MVSEO EXSTRVCTO.
IN PATRIAE DECVS ET ORNAMENTVM
DEDICARVNT. ANNO CIↃ.IↃ.CC.XLII.

IV. Sed ea, quae in laudem tum MVSEI GVARNACCII, tum PVBLICI, quod exstat in Palatio Priorum, adferri possunt, hoc sincero quidem & pulcherrimo elogio honestavit cumulavitque Vir Illustrissimus Marchio Maffeius, qui anno CIↃ.IↃ.CC.XXXIX. optatus Guarnacciorum hospes, per aliquot dies Volaterris moram summa cum voluptate trahens, Etruscas Vrnas omnes vel opere anaglypho, vel epigraphe insignes observavit ac descripsit, &, dum interim

rim ex Hypogaeis Sepulcris eruerentur, impensis Clarissimi Praesulis MARII GVARNACCII, interfuit, & vidit; quare haec praeclara Civium nobilissimorum studia summis laudibus ita illustravit (1): *Ma non sa, che sia antichità Etrusca figurata, chi non è stato a Volterra. Questa nuova applicazione alle cose Etrusche ha fatto scoprire gran numero di reliquie non meno curiose, e dalle comuni diverse, di quelle che si vanno a cercare con lunghissimi viaggi in Oriente. Ben sessanta Cassette funerali, istoriate a rilevo', si veggon' ora nel solo Museo pubblico di quella Città, fra le quali non poche di bella maniera, e di buon disegno. Molto vi si rappresenta, che non viene da Storie o Favole conosciute; ma di ciò non è questo il luogo. E' particolare anche la materia; perchè la maggior parte son d' alabastro, pietra nobile di quel territorio nativa. Nè quella raccolta è sola. Ammirasi fra l' altre il bel Museo di Monsignor Mario Guarnacci: il quale, siccome tra i Prelati tanto si distingue in Roma, così ha voluto segnalarsi nella Patria, facendo scavare senza risparmio ne' suoi beni, e favorendo nobilmente, insieme co' degnissimi suoi Fratelli, chiunque nell' erudizione Etrusca si adopera.*

V. Ad patriam veterum Etruscorum Volaterranorum Historiam, Religionem, mores, & ritus illustrandos maxima profecto praesidia suppeditant haec Monumenta: quae eo magis in pretio habenda sunt, quia certo scimus non aliunde advecta, sed in proximis eiusdem urbis agris eruta, & cum his eximiis ingenuitatis ac sinceritatis notis in lucem a me missa fuisse. Plurima dum eruerentur ex Etruscis Cryptis, ipse quoque non semel vidi & interfui: atque ex his non Vrnas tantum, sed picta etiam Vascula, & pretiosam supellectilem effossam sum contemplatus, & a peritis Pictoribus ante meos oculos diligenter delineandam curavi. Haec, quum iam diligenti studio adnotaverim, uberem mihi praebent materiam, primum differendi DE ETRVSCORVM SEPVLCRORVM ORNAMENTIS; quibus observationibus praemissis, mox ad singula elegantissima MVSEI GVARNACCII Cineraria emblematis, insculpta variis, illustranda gradum faciam. Neque haec silentio praetereunda esse duxi, postquam de ipsis Hypogaeis Sepulcris Etruscorum, deque eorum externa atque interna Architectura in superiore Dissertatione verba feci.

CA-

(1) Tom. V. Observat. Litter. pag. 315. & 316.

C A P V T I.

Vrnae cinerariae & Ollae, praecipua Sepulcrorum Etruscorum ornamenta, observantur.

I. DE ETRVSCORVM SEPVLCRORVM structura, aditu, portis, ostiis, valvis, lacunaribus, scamnis, ac parietibus pictis inscriptisque postquam disserui, Vrnae, cineribus mortuorum servandis dedicatae, religiosoque ritu consecratae, observandae supersunt. E cinerariis hisce arculis, anaglypho opere sculptis, omnem fere hausimus scientiam rituum ac morum veterum Etruscorum. Hae nobis patefecere, quae ad Religionem huiusce inclitae gentis pertinent, quae opiniones, quique Dii & Heroës cum Graecis Latinisque communes apud eos culti: quae peculiares Fabulae sive Historiae, quae sacrificia, quae anathemata sive donaria, quae in funeribus habita sacra & caerimoniae, qui luctus, quae lugubres vestes, qui honores tributi mortuis, quae horum populorum opinio circa defunctos, quae artes & studia, qui ludi in eorum honorem instituti, quae Magistratuum insignia atque ornamenta, quae demum illustriores apud eos familiae fuerint.

II. Fuere Deorum Manium sacra, ritus, atque honores, teste Catone in Commentariis Iuris Civilis (1), occultae & abditae Religionis; adeo ut de Etrusca nihil prorsus hodie sciremus, deperditis iam Acheronticis libris, & Pontificum voluminibus, quae sacra iura docebant, ni ad hanc eruditionis partem profecto maximam, praesidium & lucem Vrnae sepulcrales, Historiis patriis ac peregrinis caelatae, quibus instar libris usi sumus, suppeditassent. Thomas Dempsterus, qui de Etruscorum ritibus, inventis, studiis, & artibus disseruit, septemque Libros in his illustrandis copiose scripsit, de Etruscorum funere omnino siluit. Etruscae eruditionis thesauros, horum Monumentorum ope, primus omnium aperuit, Florentini Senatorii Ordinis decus, Bonarrotius: mox Celeberrimi viri Bourguetius, Oliverius, & Maffeius: inde ego, qui Bonarrotii vestigia secutus, plurima Etruscorum monumenta nunquam antea edita trecentis Tabulis ad hoc usque tempus, & totidem postmodum, Deo dante, in lucem protuli ac proferam: inde etiam spartam hanc optatissimam diuturnis vigiliis & lucubrationibus feliciter occupavit vir Praeclarissimus Ioannes Baptista Passerius, qui tenebras pae-

(1) Vide Festum in v. *Mundus*.

paene omnes, quae hoc ſtudium occupabant, omnigenae eruditionis ſuae luce diſcuſſit, qua auſpice, me multum profeciſſe ingenue profiteor. Is Acherontica Tuſcorum ſacra, quae divinitatem defunctorum animabus, ut ſtulte credebant, largiebantur, egregio Commentario illuſtravit: de Genii Domeſtici cultu deque Laribus erudite diſſeruit: funebres ritus oſtendit: epitaphia, Etruſcis tumulis inſculpta, explicavit.

III. Nunc haud pauca in Etruſcorum Vrnis, quae praecipua ſunt Sepulcrorum ornamenta, elucidanda mihi ſuperſunt. Primum de qualitate, de varia earum figura, de Sculptoribus Tuſcis, denique de earum emblematis nonnulla praemittenda ſunt. Vrnae Etruſcae aliae ſunt marmoreae, aliae e Tiburtino lapide, aliae e topho, aliae fictiles: ex his item aliae purae, praeter inſcriptionem, nullis ornamentis inſignes: aliae ſculpturis variis, ad haec columnis & architectonico cultu, & imaginibus Defunctorum pereleganter ornatae. De Ollis cinerariis, deque Vaſculis pictis poſtmodum dicam. Quod ad earumdem Vrnarum ſive Arcularum figuram adtinet, quadratae hae ſunt, perparvae; adeout maiores vix pedes duos Romanos latitudine, altitudine vero ſimul cum operculo unum ſupra dimidium vix excedant.

IV. In ſingulis Cinerariis Vrnis titulus brevis eſt, ut facile unico obtutu legentibus declararet Defuncti nomen, cuius cineres in his ſervabantur. Iidem tituli vel in medio huiuſmodi Arcularum ſive Cinerariorum corpore, vel ſuperne in operculis, interdum in una tantum, interdum etiam in utraque tecti facie, & non raro etiam in labro ipſo operculi ſcripti ſunt, uti videre eſt in adlatis exemplis. Opercula in utroque latere trianguli figuram ſuperne referunt; adeoque ſi Vrnas hinc inde ſpectes, parvi, ut ita dicam, templi ſpeciem quamdam praeferre videntur. Proprium enim templorum, & aedium ſacrarum fuit faſtigium, quae pars utique nobilior in aciem deſinebat, cuius in tympano Deorum, quibus ea templa dedicata erant, nomina notari ſolebant. Huiuſmodi faſtigium divinitatis inſigne habitum eſt: quare haud mirum defunctorum Manibus, quos Deos cenſebant, tributum fuiſſe, quum huiuſmodi divini honoris teſtimonium Caeſari adhuc vivo a Senatu adſignatum ſit, qui primus habere coepit in domo ſua, in quo ſequentes Caeſares imitati ſunt, & poſtea etiam alii proceres uſurparunt: idque e Statio conſtare Bernardinus Baldus Vrbinas adnotavit (1). Harum Vrnarum, ſive Cinerariorum, quae e Tiburtino marmore conſtant, exempla non pauca habes in Volumine I. Muſei Etruſci in Tabu-

lis

(1) Vide in Lexico Vitruviano in v. *Faſtigium*.

lis CXCI. CXCII. CXCIII. CXCIV. & CXCV. e locupletissimo Museo Bucellio depromta. Ex his illud spectatu dignissimum in Tabula CXCII. num. 11I. quod tecti in morem utrinque declivis, eleganter tegulis opertum adparet, sacramque aedem fastigio suo refert. Alterum, quod viderim exemplum, exhibet marmoreum Etruscum Cinerarium, templum referens, titulo tamen destitutum, quod Senis exstat apud Nobiles Borghesios, & opportuno in loco proferam. Sed vero propius templorum fastigia in utroque latere repraesentant Cineraria Cuelniae sive Cilniae gentis, quae a me iam edita sunt. Manavit inde hic mos ad Romanos, qui marmorea Cineraria tum quadrata, tum rotunda ad instar parvi templi in eum modum aedificarunt, uti me iam ostendere memini ad Monumenta, quae exstant in Museo suburbano Strozio, exemplis ex eo adlatis (1). Quod si quis est, qui huiusmodi Etrusca Cineraria sive Ossuaria quadratae formae, quorum opercula in utroque latere Graecum Δ referunt, & tegulis operta repraesentantur, non aedium sacrarum aut aedicularum figuram, sed potius in speciem domesticarum domorum exstructa arbitretur, huic quoque opinioni non adversabor; nam Sepulcrum DOMVS AETERNA dicitur in antiquis inscriptionibus (2): & in quodam sepulcrali titulo apud Fabrettum legitur (3): DOMO. MORT. SAC. *Domo Mortis* seu *Mortuorum sacrum*: quo etiam nomine in divinis Litteris Sepulcrum designatur, uti praesertim in Psalmo XLVIII. vers. 12. *Et Sepulcra eorum DOMVS illorum in aeternum*. Quod ad titulos Cinerariorum pertinet, nonnulla mox observanda proponam, & familiarum nomina, itemque hominum ac mulierum nomina ac praenomina, atque insuper numerales notas breviter expendam.

V. Cinerariorum Etruscorum simplex elegantia, nullis fucata Sculptorum lenociniis, primi aevi vetustatem perspicue ostendit. Arculis in hanc formam aedificatis usi quoque sunt Latini, & Romanorum antiquissimi, uti apud Sanctem Bartolium Cineraria Furiorum testantur. In arca situm fuisse in Ianiculo Numam, qui Romae regnavit post Romulum, memorat Plinius (4), auctoritate Cassii Heminae vetustissimi Annalium auctoris. Secutis temporibus severior illa patrum parsimonia, quae Cinerariis hisce parvis ac minime sumtuosis contenta erat, sensim ad maiora ornamenta humana ambitione prolapsa est; quare si quis singula spectabit, temporum ordinem facile deprehendet. Frequentiora quorumdam Cinerariorum ornamenta, quae passim occurrunt, sunt paterae sacrificales, peltae, del-

(1) In Par. I. Inscr. ant. Etr. Vrbium.
(2) Inscript. Domest. Cap. X. num. 562.
(3) Ibidem Cap. IX. num. 166.
(4) Histor. Natur. Lib. XIII. Cap. XIII.

delphines, gryphes: non raro quoque ſculpti ferales flores, ut in his Vrnis Muſei Guarnaccii videre eſt, & ſolutae coronae, ſive encarpi: aliquando etiam feralis menſa, & feretrum: frequenter Mortis imago in larvae ſpeciem: Gorgonis caput, ad Fati vim ac malignitatem declarandam: nonnumquam Deorum Infernalium arma, clava, ſecuris, malleus: item oſtium, quod mortuorum domum deſignat: interdum in his ſculptae lucernae adpenſae, ut in Cluſino Cinerario in Appendice ad Dempſterum Tabula LXXXIV. num. II. Nil vero frequentius roſis occurrit; nam, quod innumerae Romanorum inſcriptiones teſtantur, roſarum profuſiones factas iuſſaſque in parentalibus in honorem defunctorum, ex his Etruſcis Cinerariis uſum huiuſmodi roſarum longe antiquiſſimum fuiſſe comperimus. Teſtamento ſuo Romani cautum voluere, ne quis Sepulcra aperiret, quod in ſepulcralibus titulis frequenter exprimitur. Idcirco Sepulcra ſua ſi in aediculis, aut in tribunis, aut in ſoliis collocarentur; adeoque expoſita eſſent his, qui Conditoria ingrediebantur, laminulis ex aere, poſt inlatum corpus aut cineres, ita claudenda, ne aperiri poſſent, heredibus ac propinquis mandarunt. Exſtat in meo Muſeo praegrandis Sarcophagus & arcula marmorea, in quibus in utroque latere laminulae aereae, plumbo inſertae & conſtipatae fragmenta ſuperſunt, quae arculae labrum cum operculo coniungebat. Sed huiuſmodi tutamen contra Sepulcrorum violatores in Etruſcis Vrnis, in Cinerariis ſive Oſſuariis nondum obſervavi. Illud notandum ſupereſt, opercula latitudine maiora eſſe ſubiectis Arculis ſeu Cinerariis: nec ſemper eorum faſtigia in acumen ſive aciem deſinere; verum etiam ſuperne arcuata, fornicis ſpeciem referre, quae antiquior fuit Sepulcrorum exterior forma, ut in Cortonenſi Hypogaea Crypta obſervavimus.

VI. Nec ſilentio praetereundum ſingulare illud Cinerarium, a me ſupra adlatum in Tabula XV. num. I. inventum in Sepulcro Cuelniorum, quod intrinſecus duabus loculis ſeu cellulis exſciſum cernimus. Id factum intelligimus, ut defunctorum cineres quietis propinquitate, ſicuti viventes ſanguinis vinculo, fruerentur. Invaluit hic mos etiam apud Romanos, qui in una eademque arca plurium defunctorum cineres in puticulis condiderunt: & Sepulcro biſomo, triſomo, quadriſomo uſi ſunt, quod duorum, trium quatuorve corporum capax fuiſſe nemo ignorat.

VII. Expenſis Cinerariis Etruſcis, quae Tiburtino lapide vel tophaceo conſtant, ad Ollas fictiles, e pinguiori rubra argilla elaboratas, & ipſas ſervandis defunctorum cineribus a Tuſcis noſtris dedicatas, gradum facio. Harum quae fuerit figura, ex adlatis e

Se-

Sepulcro Cuelniae ſeu Cilniae gentis, aliiſque penes Dempſterum Tab. LXXXIII. intelligere poſſumus. Vtrinque interdum anſatae, interdum etiam ſine anſis Ollae occurrunt, plane omnes operculo munitae. Quod autem & in his Ollis conditi fuerint Defunctorum cineres, non ſolum evincunt ſemiuſtorum oſſiculorum fragmenta in iiſdem reperta; verum & Etruſci quoque tituli, in iiſdem vel ſtilo inciſi, vel atramento rubrove colore ſcripti, ſive in corpore, ſive in collo, tum etiam in operculis, qui nomen defuncti declarant. His priſci Tuſcorum, ut in vita, ita poſt mortem, contenti fuere fictilibus Vrnis Olliſque, quum Deos viderent fictiles effigies ſuas non reiicere, nec aſpernari fictilia ſigna, ſtatuas & ornamenta in templorum faſtigiis poſita: neque adhibitas in ſacrificiis ſuis fictiles pateras, nec ſimpuvia, nec capedines aliaque ſacrificalia vaſa ex argilla averſari; ſed tamquam gratiſſima habere. Tuſcis Vaſculis fictilibus egregia arte in Etruria, praeſertim Arretii, fabricatis, ab ipſis urbis incunabulis Romani Reges, Sacerdotes, Veſtales, & mox aliqui Conſulares viri cum in ſacris, tum in menſis publicis ac privatis uſi ſunt. Inſigne adferam Senecae de Tuberone Conſule teſtimonium (1): *Tubero paupertatem & ſe dignam, & Capitolio iudicavit, quum fictilibus in publica coena oſtendit, debere his hominem eſſe contentum, quibus Dii etiam uterentur*. Cum Seneca concordat Valerius Maximus (2). His quoque contenti priſco aevo Romani, teſte Plinio (3): *Quin & defunctos ſe ſe multi fictilibus doliis condi maluere, ſicuti M. Varro, Pythagorico modo, in myrti & oleae atque populi nigrae foliis. Maior quoque pars hominum terrenis* (forte *Tyrrhenis*) *utitur vaſis*. Mitto alia Scriptorum loca, ne Dempſteri ſcrinia, ut nonnulli taciti faciunt, expilare videar. Illud adnotare lubet, miram ac plane ſingularem in fingendis ex argilla vel tenuiore terra Vaſculis, & in igne excoquendis, fuiſſe Tuſcorum ſolertiam ac peritiam: quam in Italia, & maxime in Etruria, elaboratam ac perfectam fuiſſe, docet Plinius (4); ſed de Etruſcorum Plaſtice infra rurſus ſermo.

VIII. Reperiuntur frequenter in Sepulcris Etruſcorum non Cineraria tantum, ut diximus, pura, nullo nempe titulo inſcripta; verum etiam Ollae: quod praeſertim nobis innotuit, effoſſo paucis ab hinc annis integro Cuelniorum Sepulcro in agro Senenſi. Erit fortaſſe qui ſcire cupiat, cui nam uſui haec inania Vaſcula fuerint deſtinata. Ea idcirco pura, quia nondum conſecrata; & cineribus Defunctorum cuſtodiendis addicta oppletaque, crediderim: quod ex ipſis Romanorum Monumentis, licet ſequiore aevo conſtructis, colligi

(1) Epiſt. XCVIII.
(2) Lib. IV. Cap. III.
(3) Hiſt. Nat. XXXV. Cap. XII.
(4) Ibidem.

poteſt; in quibus tum ipſum Monumentum, ſi mortuorum cadavera in illud inlata non fuiſſent, *virginem*; tum Ollas, ſi nondum ſuſcepiſſent Defunctorum cineres, adeoque vacuae eſſent, & ipſas *virgines* adpellarunt. Huiuſmodi fuit Sepulcrum Chriſti Domini Servatoris noſtri in petra exſciſum, in quo nondum quiſpiam poſitus fuerat, ut Sancti Evangeliſtae teſtantur. Apud Fabrettum (1) haec in Romanorum Religione exempla occurrunt: HOC MONVMENTVM VYRGINEM SE VIVI COMPARAVERVNT. & in alio titulo: SE VIVVS EMIT. ET. COMPARAVIT. LOCVM. VIRGINEM. item in alio: COLVMBARIA. XII. IN. QVIBVS. OLLAE. VIRGINES. N. XXIIII. Haec Oſſuariorum exempla, & ipſa etiam Tuſcanica Conditoria inſcriptione ornata, perſpicue docent, Etruſcos, dum viverent, ea ſibi aedificare conſueviſſe; adeoque, tum Cineraria tum Ollaria, iam praeparata, tunc inſcripta fuiſſe intelligimus, quum cineres Defunctorum in his reconderentur: quo facto, Pontificum auctoritate, ea conſecrabantur & dedicabantur. Id etiam in more poſitum apud Romanos, docent tum Monumenta ipſa, tum epitaphia, quae viventes ſibi poſteriſque ſuis Sepulcra exſtruxiſſe teſtantur. Cur vero id facerent, indicat Plinius in Epiſtola ad Albinum (2): *Tam rara in amicitiis fides, tam parata oblivio mortuorum, ut ipſi nobis debeamus etiam Conditoria exſtruere, omniaque heredum officia praeſumere.*

IX. Deſcriptis hiſce Cinerariis Vrnis & Ollis adde amphoras fictiles, quae, excavatis in ſolo Sepulcri, ſive in maſſa, ſive in ſoliis quibuſdam ſcrobibus aut puticulis, defodiebantur obruebanturque, adnotato in operculis nomine Defunctorum, quorum cineres in his occludebantur. Id coniicimus ex anaglypho Etruſcae Vrnulae marmoreae Peruſinae penes Dempſterum Tabula LXXXV. num. 1.

CAPVT II.

Nobiliores Etruſcorum Vrnae Ollaeque ſepulcrales, & nonnulla de antiquitate Plaſtices, Sculpturae & Picturae Etruſcorum obſervantur.

I. DE Etruſcorum Vrnis, anaglyphis variis inſculptis, proindeque nobilioribus, in quibus reconditi Defunctorum cineres, nonnullas obſervationes adlaturus, a fictilibus exordium ſumam; nam Plaſticen artem, omnium

(1) Inſcript. Domeſt. Cap. I. n. 308. 309. & 307. (2) Lib. VI. Epiſt. x.

omnium esse antiquissimam, nemo ignorat; quin matrem Statuariae, Scalpturaeque & Caelaturae, teste Plinio (1), laudabat Prasiteles, qui quum esset in omnibus his summus, nihil unquam fecit, quod antea non finxisset. Hanc artem a Tuscis excogitatam, aliqui Scriptores apud Clementem Alexandrinum adfirmant (2). Plinius, postquam varias veterum Auctorum opiniones adtulit, qui vel apud Corinthios a Dibutade Sicyonio primo figulo; vel in Samo a Rhoeco & Theodoro inventam tradunt, mox per quos in Italiam invecta sit, his verbis memorat (3): *Demaratum vero ex eadem urbe* (Corintho) *profugum, qui in Etruria Tarquinium Priscum Regem populi Romani genuit, comitatos fictores Euchira & Eugrammum: ab iis Italiae traditam Plasticen*. Sed Plinius eam laudem, quam Graecis dederat, moderans, mox ab Italis, & maxime ab Etruscis, Plasticen ad eximiae perfectionis decus evectam, & quidem paullo post Romam conditam, ita scribit: *Praeterea elaboratam hanc artem Italiae, & maxime Etruriae: Turianumque a Fregellis adcitum, cui locaret Tarquinius Priscus effigiem Iovis in Capitolio dicandam; fictilem eum fuisse, & ideo miniari solitum: fictiles in fastigio templi eius quadrigas, de quibus saepe diximus. Ab hoc eodem factum Herculem, qui hodieque materiae nomen in urbe retinet. Hae enim tum effigies Deûm erant laudatissimae*. His adde Veientes Etruscos, in figlinae artis operibus effingendis praestantes, quibus usos fuisse Romanos, testatur Festus (4): adde M. Varronis insigne testimonium, qui auctor est, fictilia omnia opera apud Romanos ad ornatum sacrarum aedium dicata, Tuscanica fuisse, & longe antiquiora his, quae Graeci Plastae laudatissimi Damophilus & Gorgasus, iidemque Pictores in Cereris aede Romae ad Circum maximum perfecerunt. Sed quod Graeci, sua semper extollentes, hanc quoque laudem sibi tribuant, frequens inclitae nationis omnem studiorum & artium gloriam, & praeclara quaeque aliorum inventa ad se trahentis, invidia est: illud mirandum, Romanos, potius Graecis longe positis, quam vicinis Etruscis, multorum scite excogitatorum gloriam tribuere maluisse: quod iam antea Bonarrotius observavit (5).

II. Fictiles Vrnae, quae a nobis proferuntur, Plastices virilitatem, quam Etrusci diuturno usu sequutis temporibus acquisiverunt, nobis ostendunt. Harum Vrnarum anaglypha, non prototypa, sed ectypa sunt, & ita ea adpellat Plinius (6), quae fictiliarii Etrusci artifices, forma ad id parata, in ipsa argilla pura imprimebant, & inde in fornace igne excoquebant. Consueverunt etiam ea anaglypha

Q 2 adhuc

(1) Hist. Natur. Lib. XXXV. Cap. XII.
(2) Stromat. Lib. I.
(3) Ibidem.
(4) In voce *Ratumena Porta*.
(5) In Append. ad Dempst. §. XXXVII.
(6) In loco supra memorato.

adhuc cruda variis coloribus obducere, & ita picta igne excoquere: quod etiam ab Aegyptiis factum, complura parva simulacra nobis testantur: qua in re tanta artis solertia peritiaque Tusci usi sunt, ut Vrnae non paucae, quae supersunt, post bis mille & amplius annos, colores tam floridos hodie servent, ut recenter pictae videantur. Colores, qui in hisce picturis Etruscorum occurrunt, hi praecipue sunt: albus, niger, rubrus, purpureus, rosaceus, amaranthynus, violaceus, amethystinus, flavus, pullus, castaneus, viridis. Sed colorum symmetriam, quibus fictiles Vrnas ornarunt Etrusci, si quis accurate observare cupit, adeat Bonarrotium ad Tabulam LXXXVI. in Appendice ad Dempsterum, qui colores omnes ab Etruscis adhibitos in his picturis ostendit. Idem vir sagacissimus subspicatur, fictilia haec anaglypha prima picturae fundamenta iecisse, vel saltem quasi lumen primis picturae artificibus praetulisse. Emblema illud, quod frequenter exhibent Vrnae Etruscae, nempe animarum Defunctorum ad Elysios profectionem, praeeuntibus duobus Geniis, Volaterris expressum vidi in antiquissima Vrna tophacea, lineari pictura in plano, quae constabat quinque coloribus, rubro, pullo, flavo, ac viridi, adservata in Hortis suburbanis Francefchiniis: quae statimac inventa est, ob nimiam oscitantiam, aëris, aestus, ac pluviarum iniuriis exposita, omnino intercidisset, ni, dum colores adhuc aliquantulum vigebant, delineandam curassem. Singulare hoc exemplum, Bonarrotii opinionem confirmat (1), quod anaglypha ista fictilium Vrnarum variis coloribus picta viam picturae in plano, & colorum dispositioni & harmoniae; quod valde probabile est; facile aperuerint.

III. Exstant etiam in multis Museis, quae paucis ab hinc annis sibi instruxere illustres Viri, aliae Vrnae fictiles, sed rudioribus sculpturis impressae: quae licet variis coloribus ornatae obductaeque hodie non adpareant; tamen antiquitus pictas fuisse, non est dubium: & subspicor, colores, quia crassiores, nec adhibitos perita Artificum manu, vel vitio suo, vel temporum labe evanuisse. Tanta porro peritia in operibus ex argilla perficiendis, pingendisque, & igne excoquendis praecelluere antiqui Tusci, ut ea etiam auri bracteis inducere calluerint: quod egregium opificium observavi non semel in pluribus monumentis, & in quibusdam Baccharum, Satyrorum, & Faunorum capitibus, ex argilla effictis, inventis in Sepulcro Cuelniae gentis in Agro Senensi; quae protuli in Musei Etrusci Tom. I. Tabula LXVII. & observationes nonnullas adieci in eiusdem Tabulae explicatione (2). Alia etiam exempla heic adferre

(1) In Append. ad Dempst. §. XXXVII. (2) Tom. II. pag. 155.

ferre possem de inaurandi arte veterum Etruscorum, nisi me alia, mox producenda & explicanda, ad se vocarent.

IV. Figlinis Etruscorum operibus adcensendae sunt Tegulae fictiles, interdum ornatae imaginibus Defunctorum, ut in Tabula LXXXIII. num. x. in Appendice ad Opus Dempsteri; frequenter vero eorum nominibus, litteris Etruscis, scriptae, quarum in Tuscorum Sepulcris frequentior usus, praesertim apud Politianos & Clusinos: qui nobis innotuit, egregiis in haec studia amplificanda curis Nobilissimi Viri Petri Bucellii, qui iisdem magna copia Museum suum refersit instruxitque: eximium quoque nactae Interpretem Ioannem Baptistam Passerium, qui eas, me rogante, Dissertatione illustravit. Plurimi faciendi sunt harum Tegularum tituli, Etrusca lingua sensim in Latinam abeunte scripti; quare hinc arguimus, Tegularum huiusmodi usum apud Etruscos sequiore praesertim aevo invaluisse, quem Romani amplexati sunt, ut ostendi ad Monumentum sive Columbarium Libertorum & Servorum Liviae Augustae (1).

V. His Tuscanicis operibus ex argilla effictis socianda videntur Cineraria quaedam e lapide plastico composita, quae adfert Bonarrotius in Tabula LXXXIII. num. vi. & vii. quod opus in antiquis officinis apud Clusinos & Politianos quammaxime inclaruit. Adde caput Persephones sive Furiae alatum, ex albo lapide, Perusiae inventum, quod adfert idem Bonarrotius in Tab. LXXXIV. num. viii. quae plastica opera igne indurata fuisse videntur.

VI. Suscepto operi consentaneum videtur, ut descriptis fictilibus Etruscorum Arculis Ollisque, ad sumtuosiores eorum e marmore sculptas Vrnas gradum faciam. Hae magna copia erutae sunt, & frequenter eruuntur, ubi marmor vel innascitur, vel ubi e proximis locis veteres Tusci Sculptores commode ad se advectum adhibere potuerunt. Fictiles Vrnae sive Arculae, anaglyphis ornatae, frequenter eruuntur prope Politianum, perraro ibidem marmoreae: prope Clusium & Senas marmoreae & fictiles crebro effossae: Cortonae autem omnes fictiles; Perusiae marmoreae paene innumerae exstant, fictiles quampaucissimae. Vtroque genere non paucae apud Pisaurenses, Iguvinos, & Tudertes inveniuntur; illudque adnotandum cum Cl. Passerio, Pisaurenses in operibus ex argilla fingendis valde praestantes fuisse. Volaterris innumerae Vrnae ex nativo eius loci marmore, nempe ex albo alabastro, quo mirum in modum Volaterranae lautumiae abundant, ab antiquis Sculptoribus elaboratae; fictiles vero heic nullae exstant, aut perraro inveniuntur: etsi ad figlina opera conficienda, & in fornace excoquenda, integrae offici-

nae

(1) §. vi. pag. 40. & 41.

nae antiquae inventae ſint, ac nuper duae prope Caecinam, in ditione Ampliſſimi Senatoris Equitis Caroli Ginorii, Patricii Florentini, Marchionis Riparbellae & Caecinae, patuere, quarum rudera adhuc monſtrantur, e quibus antiqua Vaſcula plura & amphorae, earumque immenſae molis fragmenta prodiere. Exſtat in Muſeo Guarnaccio, & in aliis Volaterranis, praegrandis propemodum copia Vaſculorum, quorum varia ingenioſaque figura, ſymmetria, elegantia, tenuitas, nitor, colores, in admirationem & in laudes ſpectatores adliciunt. His Volaterrana Hypogaea Sepulcra referta inveniuntur. Faeſulis, quia mons ipſe non alium lapidem quam arenarium & ſiliceum producit, ex hoc tantum monumenta ſua Faeſulani ſibi & finitimis incolis dederunt. Cineraria e topho ſuperſunt, quibus Etruriae urbes, Volaterrae, Cluſium, Senae, Politianum abundant; ſed e Tiburtino lapide quae ſculpta ſunt Cineraria, frequentiora occurrunt apud Piſaurenſes, Iguvinos, Tudertes, Senenſes, Cluſinos, Arretinos, Politianos, rarius apud Cortonenſes, & apud Viterbienſes ex lapide, quem *ninfro* dicunt.

VII. E Plaſtice, quum ortae ſint artes Statuaria, Scalptura & Caelatura, expenſis Vrnis fictilibus, ad marmoreas gradum facio. Has non raro referre Graecas Hiſtorias, praeſertim Homericas, non eſt dubium: quam meam opinionem nuper contra eos, qui aliter ſentiunt, egregie tutatus eſt C. V. Paſſerius in ſuis Epiſtolis Roncalienſibus. Is vir eruditiſſimus Tudertem Vrnam, a me editam in Tom. I. Muſei Etruſci Tabula CXXXV. Pario marmori inſculptam eſſe adfirmat (1). Hinc non levis ſubſpicio orta eſt, Vrnas haſce vel tunc ſculptas fuiſſe, quum Etruſcorum commercium cum Graecis maxime florebat: vel e Graecia tranſvectas variis hiſce emblematis inſculptas, & per Etruriam ab Artificibus in officinis expoſitas, hiſque venditas, qui dum viverent Sepulcrum ſibi condere & ornare curabant. Priorem opinionem admitto; ſed alteri de tranſvectione huiuſmodi Vrnarum e Graecia, quo minus admittere poſſim, obſtare videntur complura Scriptorum antiquorum teſtimonia, quae Plaſticen, Sculpturam, maxime vero Picturam in Italia viguiſſe, non florente tantum Romanorum Republica, ſed etiam multo ante Romam conditam, ac valde perfectam imperantibus Regibus, perſpicue, ni fallor, evincunt. De Plaſtice, quum ſupra eius antiquiſſimam originem & uſum apud Tuſcos adnotarim, nihil heic dicam; etſi alii non deſint Auctores, qui laudant Tuſcanica opera plaſtica, qui heic addi poſſunt. Nihil etiam de Architectura dicam, poſtquam

(1) Vide Tom. XXII. Opuſculor. Scientif. Epiſt. I. pag. 366. Sed, me latet, hanc ipſam Vrnam inſcalptam eſse Pario marmori.

quam de hac quoque non pauca alibi adtuli. De Sculpturae apud Etruscos antiquissima origine & usu, Plinii testimonium (1) silentio minime praetereribo: *Tuscanica signa per terras dispersa, quae in Etruria factitata non est dubium, Deorum tantum putarem ea fuisse, ni Metrodorus Scepsius, cui cognomen a Romani nominis odio inditum est, propter duo millia statuarum Vulsinios expugnatos obiiceret. Mirumque mihi videtur, quum statuarum origo tam vetus in Italia sit, lignea potius aut fictilia Deorum simulacra in delubris dedicata usque ad devictam Asiam, unde luxuria.* Cassiodorus laudat Tuscos Statuarum inventores (2): *Statuas primum Tusci in Italia invenisse referuntur; quas amplexata posteritas paene parem populum Vrbi dedit, quam natura procreavit.* Sed & Picturam remotis maxime temporibus, ante adventum Demarati Corinthii, qui Tarquiniis Etrusca urbe constitit, absolutam fuisse, diserte docet laudatus Plinius (3): *Picturam linearem inventam dicunt a Philocle Aegyptio, vel Cleanthe Corinthio. Primi exercuere Ardius Corinthius & Telephanes Sicyonius, sine ullo etiamnum colore, iam tamen spargentes lineas intus. Ideo &, quos pingerent, adscribere institutum.* (Id & ab Etruscis factum paterae figuris & Etruscis litteris ornatae lineari caelatura docent) *Primus invenit eas colorare, testa (ut ferunt) trita, Cleophantus Corinthius. Hunc, aut eodem nomine alium, fuisse, quem tradit Cornelius Nepos, secutum in Italiam Demaratum, Tarquinii Prisci Romani patrem, fugientem a Corintho iniurias Cypseli tyranni, mox docebimus.* Post haec ita concludit Plinius: *IAM ENIM ABSOLVTA ERAT PICTVRA ETIAM IN ITALIA.* Sed, ne quis dicat, me nimiam Etruscis laudem tribuere, quod aliqui Censores non aequo certe iudicio nuper scriptitarunt, Latinos Pictores, qui Historias admiratione, laudibus ac praemiis dignas pinxere ante Romam a Romulo, ut aiunt, conditam vel renovatam, operae pretium est recensere, ne Latium quoque hac eximia laude fraudetur. Memorat Plinius, Marcum Ludium Elotam, Aetolia oriundum; primum omnium artem pariete pictura convestiendi in Italiam invexisse, adeoque pinxisse Ardeae templum antiquissimum, Iunoni Reginae dedicatum, ut observat V. C. Iosephus Roccus Vlpius Soc. Iesu Presbyter (4). Igitur post adlatum superius testimonium, quod est adnotandum, haec subiungit idem Plinius (5): *Exstant certe hodieque ANTIQVIORES VRBE PICTVRAE Ardeae in aedibus sacris, quibus equidem nullas aeque demiror tam longo aevo durantes in orbitate tecti, veluti recentes.* Lanuvium quoque, celeberrimam ac vetustissimam

(1) Hist. Nat. Lib. XXXIV. Cap. VII.
(2) Variar. Lect. Lib. VII. Form. 15.
(3) Hist. Nat. Lib. XXXV. Cap. III.
(4) Tom. V. Vet. Lat. Prof. Lib. X. Cap. IV.
(5) Hist. Nat. Lib. XXXV. Cap. III.

mam Latii urbem, picturas pari antiquitate & dignitate spectabiles iactare ait, quae etiam sua aetate adhuc durarent, & ita describit (1): *Similiter Lanuvii, ubi Atalanta & Helena cominus pictae sunt nudae ab eodem artifice* (nempe M. Ludio Elota) *utraque excellentissima forma; sed altera ut virgo, ne ruinis quidem templi concussae. Pontius Legatus Caii principis eas tollere conatus est, libidine accensus, si tectorii natura permisisset*. Hac quoque laude mox Caerem condecorat: *Durant & Caere, antiquiores* (urbe) *& ipsae:* nempe picturae: *fatebiturque quisquis eas diligenter aestimaverit, nullam artium celerius consummatam, quum Iliacis temporibus non fuisse eam adpareat*. Ex his igitur colligimus, Picturae in Italia, & maxime in Etruria, vetustissimam esse originem atque usum: eam tamen redditam magis magisque consummatam ac perpolitam credibile est, post adventum Demarati, aliorumque eximiorum artificum Corinthiorum, quorum commercio Tusci multa artibus, quas Graphice complectitur, feraci cultoque ingenio suo addiderunt, & singulas mirum in modum perfecerunt.

CAPVT III.

De Architectura, ceterisque Etruscarum Vrnarum sepulcralium ornamentis.

I. SVmtuosiorum Vrnarum sepulcralium Etruscarum Architectura, aliaque iisdem adiecta ornamenta, haud peregrina sunt, sed plane Tuscanica, quae Sculptorum huiusce nationis mirum ingenium ac solertiam ostendunt. Sed antequam ea describam, illud adnotare lubet, non omnes Vrnas aequalem peritiam, & elaboratum opificium praeferre. Siquidem aliae sunt eximio ac praecellenti opere anaglypho sculptae: aliae eleganti: aliae pariter, quae plane rudi & inconcinna caelatura insculptas figuras exhibent. Siquidem in celebrioribus Etruriae urbibus plures forsitan Sculptorum officinas fuisse coniicio, in quibus Vrnae iam paratae ostendebantur, ut emerentur ab his, qui Sepulcrum sibi suisque condere volebant: quod & apud Aegyptios in usu fuisse, ex Herodoto paullo superius adnotavi. In his Tuscorum officinis ad lubitum emtorum, prout eorum genius, luxus, opes, tenuitasque exigebant, servabantur atque offerebantur Vrnae, vel a peritissimis, vel

(1) In eodem Lib. XXXV. Cap. III.

vel a mediocribus Sculptoribus, vel etiam ab eorum discipulis & tironibus caelatae; adeo ut singulae Vrnae vel maiore, vel minore, vel tenui etiam pretio venderentur, observata opificii, seu maioris seu minoris, praestantia, sive etiam mediocritate operis, quod in anaglyphis insumtum erat. Discipuli ac tirones praestantium Sculptorum eas Vrnas, exquisitiore artificio elaboratas, & ipsi exprimebant, &., prout ipsi periti erant, ornatas variis emblematis eas perficiebant. Id etiam manifeste evincitur ex iisdem Etruscarum Vrnarum emblematis ac typis; nam thema hoc vel illud, quod in hac vel illa Vrna sculptum spectabis, in aliis compluribus repetitum inaequali sculptura & opificio tibi occurret. Variant etiam in singulis Etruriae Vrbibus Vrnarum themata; nam alia, exempli gratia, peculiaria sunt Perusinorum, alia Clusinorum, alia Volaterranorum, & frequentiora apud hos, quam apud illos observantur: & sic de singulis Etruriae populis, quod facilius clariusque tum ex editis, tum ex his quae mox proferam, intelligetur.

II. Sed docti illi homines, qui marmoreas Vrnas, in Conditoriis Etruscis inventas, in Graecia sculptas, & hoc modo elaboratas in Etruriam transvectas, & in Etruscis officinis venditas subspicantur; primum illud ostendere debent, Graecos, aliquo saltem tempore, Vrnas defunctorum suorum hisce cum ornamentis caelare consuevisse. Quod si dixerint, saltem Vrnas Graecorum archetypas primum in Etruriam advectas fuisse, ut tanquam prototypa essent, e quibus reliquarum Vrnarum caelandarum exempla mox peterentur, multo magis, ut id exemplis ostendant, opus erit. Sed apud Homerum longe diversa Elpenoris, Patrocli, Achillis, aliorumque Sepulcra describuntur; nam ad tumulum Defunctorum columella defigebatur (1), in qua vel nomen, vel cum nomine laudes defuncti scribebantur. In amphoris reconditos Heroum cineres docet idem Homerus, Patrocli funus describens. Philostratus, Achillis Sepulcro statuam, quae eius imaginem referret, adiectam scribit, de qua tamen silent Homerus & Herodianus (2). Hectoris Sepulcrum ornavit columella, super qua impositus eius clypeus cum leonis symbolo: cuius schema exhibet Homerica Tabula ex Stesichoro Arctino & Lesche, edita a Fabretto num. 110. Eiusdem Hectoris Sepulcrum duo gradus sive scamna externe ambiunt, in quibus eius mater & sorores & consanguinei sedentes eum plorant: quo conspecto schemate, subspicatus sum, in Sepulcris Etruscis, in quibus duo aut tria scamna exscisa sunt, in superiore atque eminentiore ex his Vrnas Defunctorum collocatas fuisse: in imo vero propinquos Defunctorum sedentes lu-

(1) Iliad. Lib. XVII.

(2) In Caracalla Lib. IV. Cap. VIII.

luxiſſe, & forte ſilicernium celebraſſe. Paſſim apud veteres Scriptores monumenta illuſtrium virorum variis ornamentis & parergis ornata legimus, quae defunctorum vitam, artes, ſtudia, & praeclara inventa denotarent. Interdum etiam impoſita arma & inſtrumenta, quibus in vita uſus quis fuerat, ut in Sepulcris Erethriorum, in quibus Philoſtratus (1) ait ſcripta Graecis litteris mortuorum nomina, & naves inſculptas: quae ἐπιτηδεύματα unus poſt alium hi omnes repetunt, qui de funeribus antiquorum ſcribunt, nec aliquid nobis antea ignotum in lucem proferunt (2). Sed haec ipſa inſignia, itemque artium ac ſtudiorum inſtrumenta, in Vrnis Tuſcorum deſiderantur. Evolvi etiam Pauſaniam, Diodorum Siculum, & Apollodorum, alioſque veteres Scriptores, apud quos vetuſtiſſima, quae deſcribuntur, Sepulcra cum Etruſcis iam a me adlatis ac deinceps adferendis haud convenire didici. Sed haec & alia, quae docti viri, obiectis nonnullis difficultatibus, ſcripſere, ſi otium poſthac erit iucundius ac tranquillius, Deo dante, peraccurate expendam in meis Quaeſtionibus Etruſcis.

III. Cum Graecis ſane in multis conveniunt Etruſci; ſed ea, quae cum iiſdem communia habent, ita ornant, variiſque additamentis, miro ingenio ac ſolertia excogitatis, nobilitant, ut in omnibus elegantioris cultus eos ſtudioſos fuiſſe intelligamus. Achillis Sepulcrum, nempe praealtam marmoream columellam, cum urna eidem impoſita, iuxta quam Polyxena flexis genibus, manibus poſt terga revinctis, a Pyrrho Neoptolemo mactatur, exhibet ſingularis Etruſca Vrna marmorea, quae in meo Muſeo extſtat (3). Graecorum more, Etruſci columellas marmoreas tumulis impoſuere, & quidem Defunctorum nomine inſcriptas; ſed eas longe diverſa figura effinxerunt, & quidem interdum ſuperne corona redimitas, ut exhibent Tabulae XI. & XVI. in Claſſe IV. a me adlatae. Etruſci quoque leones integros, vel capita leonum in ſuis Sepulcris ſequiore aevo expreſſerunt. Verum hoc unico ornamento minime contenti fuere; ſed praeterea peltas & parerga, aliaque Defunctorum propria, adiecere, uti mox dicam, de Vrnis ſymbolicis verba facturus. Adde, interdum Etruſcos Defunctorum Vrnas marmoreas ita ornari iuſſiſſe, ut nec latera ipſa elegantibus anaglyphis ſculpturis vacarent: quod etiam Romani, eorum exemplo, operoſiora Sepulcra ſibi parantes, mox fecerunt.

IV. Peruſinas, Tudertes, Cluſinas, ceteriſque in urbibus Etru-

riae

(1) Lib. I.

(2) Vide Kirchmannum de Funer. Rom. Lib. III. Cap. XVIII.

(3) Vide Vol. I. Muſ. Etr. Tab. CXLI. num. 1. ſed adverte male a Pictore capitulum pro Vrna fuiſse delineatum.

riae exſtantes Vrnas, ſtatim ac erutae ſunt, non vidi; at Volaterranas, in praediis Franceſchiniis inventas, & non paucas ex his, quae exſtant in nobiliſſimo Muſeo Guarnaccio, ipſemet ſtatim erutas vidi, & dum eruerentur aliquando adfui. Sed has multis ornamentis honeſtatas vidi, quae neſcio, an apud ceterarum Etruriae urbium populos in uſu fuerint. Siquidem marmorea anaglypha adſpexi variis coloribus picta: oculos tum hominum tum equorum nigro colore illinitos, vel gemmatos: togas pictas, & cingula purpureo colore inducta: arborum ramos viridi colore infectos: ornamenta equorum, curruum & carpentorum rotas, arma militum, phaleras, chlamides, partim coloris rubri, & ad purpuram adcedentibus lineis diſtinctas, partim inauratas. Inauratae ſunt ac pictae aediculae: item ſellae curules, pugillaria & volumina, quae homines gerunt. Specula, flabella, & vaſcula, quae tenent mulieres ſculptae in operculis Vrnarum decumbentes, inaurata ſunt: adde ornamenta pulvinarium, quibus innituntur: itemque pocula, in caput animalium deſinentia, quae praeferunt. Auri bracteis intecta ſunt vaſa, quibus ſervi in tricliniis miniſtrant: inaurati torques, armillae, periſcelides, dextrariola, inaures & flabella feminarum: haec & alia tanquam unionibus ornata: pictae corollae laneae, quae e collo ad pectus pendent hominum, qui in Sepulcris tanquam convivantes expreſſi viſuntur. Superfuſi auri bracteas obſervavi non ita leves, ut hodie apud noſtros Pictores in uſu ſunt; ſed paullo craſſiores, & quidem tanta cum liberalitate, ut ſi quis Sepulcrum aliquod Hypogaeum e ſumtuoſioribus ſtatimac inventum eſt, ingrediatur, & admotis facibus Vrnas ſpectare velit, prae auri fulgore, caligantibus oculis, figuras vix internoſcere poſſit. Haec cum nimio luxu coniuncta ornamenta, ſequuta tempora, quibus Vrnae ſculptae ſunt, declarare videntur; nempe quum Tuſci valde deliciis & luxu diffluerent: quo factum eſt, ut degeneres, & ab antiquis moribus remoti, victori gentium populo Romano victi ſubiicerentur: quod anno Vrbis conditae CCCCXLIV. contigiſſe, nemo eſt, qui ignoret. Sed de his ſatis; alia non pauca de hiſce ornamentis in ſequenti Capite obſervaturus, in quo de cultu Defunctorum, eorumque imaginibus erit ſermo.

V. Vrnarum ſepulcralium, praeſertim Volaterranarum, ornamenta, ad Architecturae rationem ſpectantia, etſi non omnia, multa tamen pecularia ſunt, proindeque Tuſcanica. Coronides, quae Vrnarum labra nobilitant, ſi per ſingulas partes ſpectare velimus, multa ornamenta Tuſcorum propria continent: multa etiam, quae propria cenſentur aliorum Architecturae ordinum, ſcilicet denticulos, echinos, aſtragalos. Sed cymatia Tuſci ingenioſis variiſque

ornamentis nobilitarunt. Vrnarum elegantissimarum exempla habes in Volumine I. Musei Etrusci in Tabulis CXXXII. CXXXVIII. CXXXIX. CXL. CXLII. CXLVII. CLIII. CLIV. CLXX. CLXXI. & CLXXV. Alia ornamenta spectabimus in Vrnis Musei Guarnaccii, mox explicandis. De columnis nil dico post Bonarrotium, ad quem Lectorem mitto (1). Sed de Etrusca Vrnarum aliquot Architectura, quum egregie differuerit V. C. Ioannes Baptista Passerius, mihique eximia ingenii sui monumenta, ut in hoc Volumine publici iuris facerem, dono dederit, haud opus est, ut in his dilucidandis diutius morer.

CAPVT IV.

Imagines Defunctorum virorum & mulierum, qui recumbentes vel dormientes sculpti sunt in operculis Sepulcralium Vrnarum Etruscarum, observantur.

I. VEterum Etruscorum Sepulcra, & cinerarias Vrnas marmoreas quoties contemplor, nullam nationem in colendis Defunctis hac effusiorem ac liberaliorem fuisse, ut credam, multa suadent. Simplex ille & severioris parsimoniae dignitate plenus honor Defunctis habitus primoribus saeculis, quibus plus minusve sublimes pro conditione ac meritis columellae marmoreae, & pauperes ollae fictiles, ac lapidea Cineraria in angustis sepulturis recondita cum eorum inscripto nomine dedicabantur, in insanum aliquando transiit magnificentiae luxum, atque in eam amentiae ac superstitionis plenam ambitionem abiit, ut excitatis operosioribus Sepulcris ex immanium lapidum molibus, ea omni cultu, picturis, sumtuosioribus urnis & statuis, vasculorumque immensa supellectile exornare studuerint.

II. Quo magis Etruscorum crevit luxus, eo magis crevere etiam Sepulcrorum atque Vrnarum ornamenta. Sed profecto peculiaris est ille huius nationis mos, Defunctorum imagines in operculis sculptas imponere Sepulcris, eosque exprimere tanquam viventes, genio suo & hilaritati in conviviis indulgentes, specie illa & habitu corporis, quo dum viverent, discumbere atque epulari sole-

(1) In Append. ad Dempst. §. xxxvii. p. 76. 77.

solebant : & licet scirent eos mortuos esse ; tamen , ut ostenderent gratissimam eorum apud vivos superesse memoriam , quasi feralium epularum , quibus donabantur, participes, recumbentium more expresserunt. Quod vero Ethnici dapes & epulas defunctis offerrent, tum in ipso funere , tum etiam in annuis inferiis , penes tirunculos ipsos Philologos est exploratissimum , & nil opus est, ut adlatis Scriptorum locis id probem . Illud , utpote curiosum , adnotare lubet ex Diario Clarissimi Praesulis Marii Guarnaccii , qui Volaterrana Hypogaea Sepulcra paene omnia , quae suis impensis effodienda curavit , diligenter descripsit : & , si quae occurrerent observatione digna, peraccurate adnotavit : anno nempe CIↃ.IↃ.CC.XXXVIII. pridie Kal. Septembres in praediis *del Portone*, effossam fuisse Cryptam quadratae structurae , latam ac longam Rom. ped. VIII. in quam per scalam pedum XIV. patebat descensus , in qua quidem Crypta tres tantum Vrnae cinerariae , sed inferioris ordinis, inventae : praeterea hac illac disposita erant , immensa propemodum copia, vascula fictilia, quorum forma, quia cum nostris probe conveniebat, subscipio orta est, ad culinae usum inserviisse. Erutae sunt aliquot arculae ligneae, quas iam humor & aetas corruperat . Inter haec instrumenta ex ferro atque ex aere non pauca paene corrupta ; item ollulae fictiles ἀνῶται , lances varii generis, catini , pollubria , cyathi , patellae, inter quas una ex aere inventa est . Praeterea in aliquot patinis inventa sunt officula integra , vel ovium vel hedorum , itemque ossei articuli, quibus etiamnum pueri ludentes pro talis utuntur : & hoc amplius officula gallinacea multiplicia , & haec inter cuiusdam volucris osseum thorax , & pone vas quoddam aquarium praegrande.

III. Quemadmodum vero in aedibus sacra erat culina Penatibus Diis , atque hinc Servius culinam dictam censet , quod illic ignis colatur (1) , nec liceret vel privata vel publica sacra sine foco fieri : ita Diis Manibus prope Sepulcra , vel in aliqua parte iisdem Sepulcris adnexa , sacras culinas in usum parandarum feralium epularum pro Mortuis, fuisse coniicio ; quare & in Romanis sepulcralibus titulis monumenta exstructa cum ADPARATORIO legimus , de quo vide Fabrettum (2). Vetusta marmora a Romanis scripta inter iura & partes Sepulcri memorant TABERNAM ET CENACVLVM ; nam in his Defunctorum propinqui epulas iisdem donandas parabant , & escis ipsi quoque parentalium die vescebantur (3). Suddit eo loci Servius : Focorum *commemoratione , instantium*

sa-

(1) In Lib. Aeneid. vers. 469. & Lib. III. vers. 134. *Hortor amare focos .* ——

(2) Inscr. Domest. Cap. III. num. 609. 610.

(3) Vide Gudianas Inscript. pag. CCCXXXVI. 13. & CCVII. 3. 8. & passim ut in Indice ad Gruteri Thesaurum.

facrificiorum mentio inducitur ; quod ita effe multis docetur. Quidam aras *Superorum Deorum volunt effe :* Medioximorum , *id eft , Marinorum* focos : *Inferorum vero* mundos. In ea opinione fuiffe Tufcos compertum ex dictis eft , Inferos effe in imis terrae partibus feu vifceribus , veluti in ima mundi parte , quam Diis Inferorum adfcripferunt , eamque *mundum* vocarunt . Hinc peti poteft ratio , cur Etrufci & Latini aliaeque gentes Sepulcra fua Hypogaea effe voluerint ; nam , ficut Deos Superos fuperiorem mundi partem colere crediderunt , cui caelum pro fornice eft : ita & alteram inferiorem, quam *mundos* & *mundum* dixere , Diis Inferis , ac Diis Manibus confecrarunt , eumque ter in anno patere putarunt , uti ex Capitone Ateio , Libro VI. Pontificali , adnotat Feftus (1).

IV. Non pauca exftant in Mufeis , uti Florentiae in Mediceo & in Riccardiano, Graecorum a me iam edita Sepulcra, fculpturis & adiunctis infcriptionibus ornata, quae Defunctos, tanquam prandentes vel coenantes , & cum uxoribus in fcamnis fedentes, repraefentant ; fed Tufci non folum in ipfis urnis cippifque pro emblemate Defunctos in lectis tamquam difcumbentes alio modo expreflerunt (2), verum etiam (quod a Graecis nunquam factum obfervavi) in ipfis Vrnarum operculis tamquam epulantes Defunctos fuos infculpferunt. Id nemo ibit inficias, fi imagines cum virorum tum mulierum fuper urnas iacentium accurate contemplari & obfervare voluerit. Nam viri , quia Tufci in conviviis , ut obfervat Bonarrotius, ita difcumbebant , caput corona redimitum habent , geftantque corollas e collo pendentes , interdum quidem laneas , interdum etiam variis floribus intertextas , & ad modum torquis ante pectus demiffas : quae corollae pectorales , raro aut forte numquam , in anaglyphis ac fignis aliarum gentium occurrunt ; quamvis eas communiter in conviviis adhibitas teftentur Clemens Alexandrinus (3) , & Athenaeus (4). Hae corollae unguentis aliquando infpergebantur , & ut plurimum convivis diftribuebantur . Viri tunica & pallio interdum amicti exhibentur , vel nudi cum fola findone ac vefte convivali. Pedes cum virorum tum mulierum nudi funt ; quia ante cibum eos lavare & unguentis inungere folebant : quos etiam reclinatis genibus colligunt , & in dextram lecti partem extendunt . Iidem pulvillos finiftro premunt brachio , eifdemque innixi , caput & corpus fubfulciunt . Viri dextra manu pateras & pocula , five cornua in caput animalium definentia geftant ; quia libationes & propinationes in honorem Domeftici Genii & Larium an-

(1) Voce *Mundus* , & *Mundum* .
(2) Dempft. Tab. LXXIX. Muf. E. Tab. CXC.
(3) Paedag. Lib. II. Cap. 1I.
(4) Deipnofoph. Lib. XV. Cap. v.

antequam difcumberent faciebant. Frequenter volumina & pugillaria tenent; quia in poftrema menfa, dum compotationes fierent, aures quoque acroamatum, carminum, aut rerum a viris illuftribus geftarum lectione recreabant: quem morem in convivio Didonis fervatum Virgilius memorat. Mulieres vero feu fpecula feu flabella tenent, five ampullas & vafcula unguentaria & alia, quae ad muliebrem mundum pertinent ornatoria inftrumenta.

V. Cenfet Bonarrotius, Defunctos ita fculptos in Etrufcis Vrnis, quafi feralium epularum participes effent, vel tamquam deliciis & beatitate Elyfiorum fruerentur. Sed dum eximium Defunctorum cultum, & capitis ornamenta confidero; nam matronae caput non folum velo, fed etiam nunc diademate, nunc mitra, nunc tutulo, & quidem in vertice ornato quibufdam tamquam radiis, more Dearum, ut videre eft in Tabula CXXXII. & in aliis mei Mufei Etrufci Vol. I. ad haec monilia, inaures, torques, ftroppos, armillas, anulos, adeoque fummum corporis cultum: homines vero non femper convivali vefte amictos, fed plerumque tunica & pallio indutos; fubfpicor tamquam Deos expreffos eo modo, quo Dii in caelo epulari credebantur: vel forfitan, ut in folemnibus feftis, fplendidiore cultu ornati fedentes in thenfis cum pompa duci folebant: vel in eum modum uti in fanis ac templis adpofitis pulvinaribus facrifque epulis coenantes Dii repraefentabantur: in eam opinionem facile defcenderem, Tufcos, tamquam Deos, eorumcum habitu ac fpecie, Defunctos fuos ita confecrare voluiffe. Vtramque coniecturam, dummodo probent viri docti, haud reiciendam effe arbitror.

CAPVT V.

Etrufcos crediDIffe hominum animas effe immortales, iifdemque divinitatem a Diis impetraffe, multa evincunt, quae recenfentur.

I. HAec & alia, quae ad cultum Defunctorum, eorumque imaginum in Sepulcris dedicationem pertinent, non obfcure, ni fallor, oftendunt, Etrufcos animarum immortalitatem crediDIffe. Hanc opinionem omnium gentium primi Aegyptii a maioribus acceptam tradiderunt,

ac

ac docuerunt: ab his Pythagoras, qui Italos docuit, aliique celeberrimi Philosophi hauserunt, & hanc ipsam tenuere Etrusci, uti eorum monumenta testantur. Profecto si animas a terrenis vinculis solutas post mortem evanescere, exstingui, atque interire credidissent, nec Sepulcra maximis impendiis, nec sacrificia, nec parentalia, nec sacra libamina, nec invocationes, nec expiationes, nullum denique cultum in eorum honorem post fata Etrusci Pontifices instituissent. Sed, quod homines vita functos, tamquam Deos sempiterno beatoque aevo fruentes coluerint, iisdemque divinitatem tribuerint, si monumenta ipsa Etruscorum spectare velis, atque ex his tantum argumenta colligere, id evincunt vittae sacrae, taeniae, lemnisci & coronae, quae primum Deorum tantum fuere decus, mox & ad cultum Defunctorum augendum translatae. De his haec adnotat Plinius (1): *Et iam tunc coronae Deorum honos erant, & Larium publicorum privatorumque, ac Sepulcrorum & Manium: summaque auctoritas pactili coronae. Sutiles aliorum sacris invenimus, & solemnes coenis.* Haec quoque coronarum genera apud Etruscos in usu fuerunt, ut iam alibi adnotatum a me est. Alterum coronarum decus ab Etruscis additum, ita memorat idem Plinius (2): *Adcesseruntque & lemnisci, quos adiici ipsarum coronarum honos erat, propter Etruscas, quibus iungi nisi aurei debebant.* Sed de his aliisque notis divinitatis defunctis communicatae, alia inferius adnotanda supersunt, quum de donariis & oblationibus, in honorem Defunctorum fieri solitis ab Etruscis, sermo instituetur.

II. Praeter coronas & diademata observandae sunt bullae, quae muliebribus sculptis in operculis Vrnarum aliquando tribuuntur: quod insigne divinitatis apud Etruscos fuit. Dixi aliquando, quia frequentius mulieres pectoralibus fasciis seu potius institis aut vittis decussatis, cum fibula seu bulla in medio eas adstringente, ornantur, ea prorsus specie & cultu, quo Furiae seu Geniae, quocumque nomine eas adpellare volueris, sculptae in Etruscis Vrnarum emblematis, praesertim Volaterranis, spectantur. Haec muliebris mundi ornamenta aurea fuisse, & maxime tunc plane in usu, perditis nimio luxu Etruscorum moribus, praesertim in opulentioribus Etruriae urbibus, inter quas principem locum Volaterrae tenuere, ex eo coniicio, quod in sumtuosioribus Sepulcris Volaterris erutis, auri bracteis eas mirifice fulgentes observavi. Quod vero haec decora & honestamenta indicium praebeant traditae cum viris tum mulieribus divinitatis, ex eo manifeste adparet, quod bullae decus Diis ac Deabus praecipue sacrarunt Etrusci, uti simulacra ac signa iam a me

(1) Histor. Nat. Lib. XXI. Cap. III. (2) Ibidem.

a me edita ostendunt. Frequenter etiam mulieres, si bullae insigne non praeferunt, eius loco perelleganti torque circa collum, more Dearum, quarum simulacra adtuli, perbelle ornantur; adeoque semper cum aliquo divinitatis charactere ab Etruscis repraesentantur. Neque, ut opinor, erit aliquis, qui obiiciet, haec fuisse Etruscarum mulierum communia & usitata ornamenta; nam matronae Etruscae, ac praesertim sponsae sculptae in anaglyphis Etruscarum Vrnarum iisdem carent; at in operculis, quia Defunctorum imagines specie habituque Deorum inducuntur, ea de causa in his tantum omni cultu, qui Diis convenit, ornatae repraesentantur.

III. Observatione digna est altera communicatae Defunctis divinitatis nota, nempe eorum vultus minio tincti, quos non raro adnotavi in Defunctorum imaginibus sculptis in Vrnarum marmorearum, sed praesertim tophacearum operculis Volaterranis, & in aliquot etiam in Museo Guarnaccio reconditis. Proprius hic fuit mos Etruscorum, qui teste Plinio (1) ad Romanos manavit, „ qui effigiem Iovis fictilem, a Turiano Tusco Plasta factam iussu Tarquinii Prisci, & ab eo in Capitolio dedicatam, miniari solitam docet; quapropter IVPITER MINIANVS adpellatus (2). Eodem colore tinctae frequenter Vrnae pluribus in locis inveniuntur; nam rubrum colorem Deorum proprium esse putarunt, ut auctor est Servius (3). Legimus etiam apud veteres in more positum, festis diebus imagines Deorum unguentis illinire, & floribus & coronis complere: eumdem honorem tributum subspicor etiam Defunctis.

IV. Opinionem impetratae divinitatis his, qui mortalem hanc lucem reliquissent, comprobant etiam Ludi funebres, Scaenici, Circenses, Curules, & certamina pugilum, & athletarum, quae in Etruscis Vrnis sculpta, & in Sepulcris (proculdubio ad lumen candelae) picta cernimus. Primum enim in honorem Deorum Heroumque sacra certamina instituta fuisse constat; sed postea, mortalium humanissima ambitione, & ad Defunctos omnibus honoribus honestandos & colendos translata legimus. His divinis honoribus adde pulvinaria interdum duplicia, aulaea & stragula eximio opere elaborata, quae Etrusci Defunctis dedicarunt, & in his eos more Deorum recumbentes locarunt, ut videre est in Vol. I. Musei Etrusci in Tabulis CXXXV. CXXXVI. & CLXXV. Deorum imagines in Lectisterniis repositas profert, & egregiis observationibus illustrat amicus meus optimus Ioannes Baptista Passerius Tom. II. Lucernarum fictilium sui Musei (4).

(1) Hist. Nat. Lib. XXXV. Cap. XII.
(2) Vide P. Lupium in Epitaph. S. Severae.
(3) In Virgilium Eclog. VI. vers. 22.
(4) Pag. 5.

V. Inter has notas, si non repugnant viri docti, adcenseri potest & ipsa cadaveris combustio: qua peracta, Pontificum auctoritate atque adprobatione, Defunctorum cineres in Vrnis condebantur & consecrabantur. Quamvis autem antiquissimum fuisse constet apud Aegyptios & Persas integri cadaveris humandi ritum, & iam inde a Cecropis apud Athenienses temporibus usitatum, uti Cicero ostendit (1): sero vero apud Romanos receptam cremandi consuetudinem tradat Plinius; tamen apud Homerum omnia Graecorum & Troianorum cadavera combusta legimus (2). Siquidem comburendi morem Heroas maxime decere Graeci opinati sunt: cuius instituti originem Eustathius deducit ab Hercule, qui igne expiatus ad Deos transiit; nam ignem esse immortalem, eumque purgare, & expiare omnes sordes mortalis contagionis, veteres putarunt. Sed in funere, Etruscos utrumque institutum tenuisse, docent effossa in Sepulcris passim per Etruriam integrorum cadaverum ossa, & Cineraria ossiculis semiustis referta. Sed, uti exploratum est, mos integra corpora in Cryptis tumulandi usurpatus est antiquissimis temporibus: sequentibus vero obtinuit consuetudo cremandi cadavera, & cineres in parvis Vrnis recondendi: quae, ut observat Amplissimus Bonarrotius, ita invaluit, ut paene a primaevo tumulandi ritu recessum videatur. Sed quia, ut supra monebam, erutos constat Sarcophagos in terra obrutos, & superne tegulis opertos in iisdem Etruscis Cryptis, & pariter Vrnas & Ollas cinerarias in scamnis ibidem dispositas; idcirco crediderim secutis temporibus utramque consuetudinem tumulandi integra corpora, & comburendi, in usu apud Etruscos fuisse. Vtrumque sepulturae genus promiscue eodem tempore & apud Romanos viguit: quod ex antiquis inscriptionibus ostendi ad Monumentum sive Columbarium Libertorum ac Servorum Liviae Augustae (3).

VI. Sed hanc impetratam communicatamque Defunctorum animabus divinitatem videntur etiam innuere emblemata quaedam, quae praeferunt Etruscorum tum Vrnae, tum paterae, quas credibile est in sacris mortuorum inferiis adhibitas fuisse. Inter has ea memoranda est, quae Romae exstat in insigni Museo Marchionis Alexandri Gregorii Capponii, Palatii Apostolici Forerii Maioris, & Musei Capitolini Curatoris Perpetui, in qua sedens sculpta est Minerva, & coram ea, ut subspicatur vir Clarissimus Passerius (4), stans filia Pallantis, quam, communicata ei divinitate, *Victoriam* adpellavit. Hanc de-

(1) De Legibus Lib. II.
(2) Iliad. Lib. VII. XXII. & XXIV.
(3) Vide §. VI. a pag. 38. ad 42.
(4) Inter Roncalienses Epist. VII. inter Opusc. Scientif. pag. 454.

denotat ipſum nomen circa eius imaginem ſcriptum : V>Ǝꟻ : AƧA⅃ : hoc eſt *Laſa* , pro *Lara* ; nam veteres dixere *Laſes* & *aſa* , pro *Lares* & *ara* : *Veku* (nam *Veku* apud Etruſcos idem valebat ac *Veca*) & *Vica* apud Romanos, hoc eſt *Victoria* , auctore Iſidoro (1) : *Antiqui enim Vicam dicebant , quam nos Victoriam : credo quod inde dicatur herba Vicia , ideſt Victorialis* . Idem & Papias adfirmat : *Herba Victorialis , & Vica eſt Victoria antiquitus* . Hanc inſignem pateram protuli in Vol. I. Muſei Etruſci Tabula LXXXVI. quam , ſi otium eſt , vide . In altera patera, Etruſcis litteris inſcripta , quae exſtat in Muſeo Mediceo, adlata in Dempſteriano Opere Tabula XXXVIII. Alceſtis fabula , eodem Paſſerio interprete (2), proponitur , quae , quum pro Admeto neque pater neque mater mori voluiſſent , ultro pro coniuge ſuo ſe obtulit , & pro eo vicaria morte interiit , quam poſtea Hercules ab inferis revocavit (3) . Hanc quoque pateram in ſacris inferiis adhibitam fabula ipſa ſuadet, & Mortis imago , quae cucullo adopertum habet caput . Demum , paucis his contentus exemplis , ad apotheoſin Defunctorum declarandam ſacris expiationibus procuratam , ſubſpicor pertinere pateram illam pereximiam depromtam in Dempſteriano Opere Tab. II. e Muſeo Comitum e Gherardeſca , in qua exhibetur conſecratio Herculis in Deorum numerum recepti , adſtante Iunone & Aeternitate, quae eum ducit & comitatur. Qui vero culpis obnoxii erant , non poſſe effici beati , nec divinitate donari credebantur , niſi ſacris expiationibus luſtrarentur : de quibus , quum alibi fuſius pertractaverim , eadem rurſus adferre ſupervacaneum eſſe arbitror .

VII. Sed quomodo Defunctorum animae divinae evaderent, Deorumque conſortio dignae redderentur , peculiarem hanc abditae & occultae Religionis caerimoniam apud Etruſcos, Acherontici Libri docebant , quorum auctorem fuiſſe Tagetem traditum eſt . De his haec ex Arnobio delibamus (4) : *Etruria Libris in Acheronticis pollicetur, certorum animalium ſanguine Numinibus certis dato , divinas animas fieri , & ab legibus mortalitatis educi* . Animalia pro expiatione obnoxiorum ac ſontium hominum immolari ſolita ab Etruſcis in ſacris Acheronticis , prorſus ignoraremus , niſi verveces eſſe nobis oſtenderent emblemata ſepulcralium Vrnarum , quae in Peruſinis Muſeis adſervantur , & in ea tantum urbe vidi. Ex his una a me adlata in Tab. XXXVI. Tom. I. nobis exhibet ſolemnem hanc a delictis expiationem , quae fiebat , ad aram ſacro igne calentem , & feſta fronde coronatam , admoto vervece ſeu ariete , iuxta quam ſtabat is , qui de-

S 2 functi

(1) Lib. X.
(2) Vide inter Roncal. Epiſt. IX. pag. 302.
(3) Ex Hygini Fab. LI.
(4) Lib. II. adverſus Gentes .

functi personam gerebat, & sacro cruore victimae respergi debebat: circumstantibus his, qui interim piaculari sacro adstantes, musicis instrumentis adcinebant. Ad ignitam aram adcedit alter ex Ministris, qui ovem adfert post maiorem victimam immolandam. Hunc ritum ab Etruscis adhibitum, iuxta Acherontica sacra, perspicue insuper nobis ostendunt aliae Perusinorum Vrnae, quas vide in Vol. I. mei Musei Etrusci in Tabula CLXXII. num. I. & II. Nam in priore, is, qui Defunctum repraesentat, a Mysta adtollitur, & ad aram admovetur, quem Pontifex seu Rex sacrorum, admota super caput eius patera, sacris laticibus eum perfundit ac lustrat, circumstantibus aliquot Ministris, & aliis, qui piaculare sacrum musicis modulationibus prosecuntur, nimirum Fidicine, Tibicine, & Praecentore, sive altero huic simili, qui preces & sacra verba e tabula, quam manibus praefert, praefatur. In altera vero Vrna non adsunt Musici Cantores; sed is, qui animae defuncti simulacrum tenet, Pontifici seu Regi sacrorum expiandum offert, qui super caput eius pateram dextra manu effundit: adcedente ad aram alio Ministro, qui ovem adfert pro Defuncti culpis obnoxii expiatione. Sed de his satis: quum de sacris Acheronticis praelaudatus Vir Praestantissimus Ioannes Baptista Passerius, & de impetrata Defunctis divinitate, luculenter disseruerit.

CAPVT VI.

Cultos Defunctorum Manes ab Etruscis, evincunt sacrificia, oblationes & donaria iisdem facta.

I. Etruscorum ea fuit opinio, Defunctos esse divinos, sacros, omni honore colendos, quos *Manes*, hoc est *Bonos*, & Deos etiam adpellarunt. Festus: *Manes Dii ab Auguribus vocabantur* (alii *invocabantur*) *quod eos per omnia manare credebant; eosque Deos superos, atque inferos dicebant*. Inferos quidem; quia eorum umbras apud Inferos degere: superos; quia eorum animam vivere inter Superos, vel in Elysiis campis tranquillam ac beatam vitam degere existimabant. Cur vero Deos Manes dixerint *Bonos*, docet idem Festus: *Dii* Manes *pro* Bonis *dicuntur a suppliciter eos venerantibus propter metum mortis; ut immanes*

quo-

quoque pro valde non bonis dicuntur. Memini etiam, ſcripſiſſe veteres Auctores, primum in orbe Deos a timore factos fuiſſe. Hinc ortam & propagatam apud Gentes Idololatriam teſtatur divinus Auctor Libri Sapientiae (1): *Acerbo enim luctu dolens pater, cito ſibi rapti filii fecit imaginem: & illum, qui tunc quaſi homo mortuus fuerat, nunc tamquam Deum colere coepit, & conſtituit inter ſervos ſuos ſacra & ſacrificia. Deinde interveniente tempore, convaleſcente iniqua conſuetudine, hic error tamquam lex cuſtoditus eſt, & tyrannorum imperio colebantur figmenta*. Hunc locum ita interpretatur Lactantius (2): *Homines eorum ſimulacra finxerunt, ut haberent aliquod ex imaginum contemplatione ſolatium: progreſſique longius per amorem, memoriam Defunctorum colere coeperunt, ut & gratiam referre bene meritis viderentur, & ſucceſſores eorum adlicerent ad bene imperandi cupiditatem*. Et paullo poſt: *Sic paullatim Religiones eſſe coepere, dum illi primum, qui eos noverant, eo ritu ſuos liberos ac nepotes, deinde omnes poſteros imbuerunt*.

II. Sed huius cultus improba ſuperſtitio in amentiam adeo degeneravit, ut primi mortales Deum unum ac verum ignorantes, Defunctorum memoriam non ſolum laudibus honeſtarint; verum tamquam Deos eos cenſentes, in eorumdem honorem ſacras preces, hymnos, ſupplicationes, adorationes, lumina, faces, coronas, ſacras inferias, annuas epulas, parentalia ſacrificia, ludos funebres, & victimas immolandas, ad haec etiam oblationes, donaria & anathemata inſtituerint: quae omnia, ſi per ſingulas partes explicare vellem, exitum non ita facile invenirent hae meae lucubrationes, quas extemporaneo opere profero; ea tantum ſcribens, quae menti meae, quam ſatis imbecillem eſſe ſentio, haec revolventi occurrunt: non, ut expilatis aliorum ſcriniis (quod non pauci veriti potius famam, quam conſcientiam faciunt) inutilem eruditionem oſtentem; ſed ut ea, quae iam diuturno labore ac ſtudio obſervavi, collatis non ſemel Etruſcorum monumentis, breviter exponam.

III. Sacra Defunctis facienda Etruſcae nationi praeſcribebantur ab Iure Pontificio: evocationes vero animarum, luſtrationes, expiationes & preces, quarum, ut vidimus, fit mentio in Inſcriptione Peruſini Sepulcri, & ritus communicandae divinitatis in Tuſcis libris Acheronticis continebantur; quorum nullum ad nos veſtigium aut fragmentum pervenit. Arnobius, qui de his, ut ſupra dictum eſt, meminit, quorumdam animalium fuſo ſanguine animas divinas ab Etruſcis fieri ſolitas, docet. Iam ex priſcis Tuſcanicis Sculpturis vidimus, immolatas in inferiis Defunctorum victimas, fuiſſe vervecem ſive arietem & ovem, quam fuiſſe ſubſpicor nigram: quas etiam Grae-

(1) Cap. XIV. verſ. 15. & 16. (2) Divinar. Inſtitut. Cap. XV.

Graeci adhibuere (1), apud quos vacca quoque ſterilis adceſſit. Sed & vitulum mactatum in exequiis Etruſcorum, innuere videntur arae & urnae a me adlatae, in quibus bubula victimarum capita in fronte earum ſculpta ſunt. Ne quis vero miretur, me Etruſcorum ritus cum Graecis componere, & Graeciam fere totam in Etruria ſtatuere, ad perinſignem Columellam marmoream amicos Cenſores duco, quae Peruſiae exſtat apud Nobiliſſimos Comites Alfanios. Haec litteris Etruſcis, & anaglyphis ſculpturis ornata, omnem adparatum & ritus Etruſci funeris vetuſtiſſimo ac plane ſingulari emblemate exprimit, quam doctis obſervationibus V. C. Paſſerius explicavit. Primum in eadem Columella exprimitur domeſticus luctus circa corpus defuncti: mox externus circa pyram, & quae fuerit funeris pompa exhibetur. Iam igitur, auſpice hoc perinſigni monumento, conſtat, Etruſcos pyra exſtructa, quae & apud Graecos in uſu fuit, defunctorum corpora cremaſſe, & cineres in urnis condidiſſe, adeoque in exequiis (his exceptis, quae a patriis inſtitutis ac caerimoniis, nempe ab Acheronticis abditae & occultae Religionis ſacris pendebant, quos penitus ignoraremus, ni antiquae Tuſcorum ſculpturae nos erudirent) cum Graecorum ritibus conveniſſe.

IV. Neque id mirum, quum Latinos quoque a Graecorum funerum ritu inſtitutiſque non diſcrepaſſe legamus penes Ovidium: cuius deſcriptio, quia oblationes & donaria Defunctis facta in feralibus ſacris memorat, ſi repetatur, non ingratum fore arbitror (2):

Eſt honor & tumulis animas placare paternas,
Parvaque in exſtructas munera ferre pyras.
Parva petunt Manes: pietas pro divite grata eſt
Munere, non avidos Styx habet ima Deos.
Tegula porrectis ſatis eſt velata coronis,
Et ſparſae fruges, parvaque mica ſalis.
Inque mero mollita Ceres, violaeque ſolutae:
Haec habeat media teſta relicta via.
Nec maiora veto; ſed & his placabilis umbra eſt:
Adde preces poſitis & ſua verba focis.
Hunc morem Aeneas, pietatis idoneus auctor,
Adtulit in terras, iuſte Latine, tuas.
Ille patris Genio ſollemnia dona ferebat:
Hinc populi ritus edidicere pios.
At quondam, dum longa gerunt pugnacibus armis
Bella, parentales deſeruere dies.

Non

(1) Vide apud Euripidem in Hecuba. (2) Faſtorum Lib. II. verſ. 541.

Non impune fuit ; nam dicitur omine ab isto
Roma suburbanis incaluisse rogis .
Vix equidem credo : bustis exisse feruntur ,
Et tacitae questi tempore noctis avi .
Perque vias Vrbis , Latiosque ululasse per agros
Deformes animas , vulgus inane , ferunt .
Post ea praeteriti tumulis redduntur honores ;
Prodigiisque venit funeribusque modus .

V. Graecorum mos fuit , ut ab Homero traditum , captivos mactare in funere magnorum virorum : quod institutum docet etiam Tabella anaglypha , Ilii exscidium exhibens , adlata a Fabretto ; qua auspice , non pauca Etruscarum Vrnarum feralia emblemata facilius me intellexisse fateor . Etruscos vero in honorem suorum Defunctorum , qui virtute & dignitate ceteros antecellerent , instituisse Gladiatorum certamina , quae Romani amplexati sunt , plures auctores a Dempstero citati docent (1) . Sed Vrnae Etruscae , ad quas, ut id confirmet , provocat Cl. Bonarrotius (2) , praesertim fictiles , ex Historiis Graecorum , pugnantes Heroas , adeoque non Gladiatorum certamina , sed Eteoclis Oëdipi filii cum Polynice pugnam repraesentant : quod emblema primum observavi expressum in Vrna, quae in meo Museo exstat (3) .

VI. Libationes oblationesque factas Diis Manibus ab Etruscis, adlatis inferius monumentis , ostendam : de epulis vero feralibus iisdem donatis nonnulla iam adnotavi . Vnguenta etiam oblata , quibus coronae iisdem donari solitae , perfunderentur , testantur Etruscorum monumenta , quae in hoc Volumine proferuntur . Adcedunt acerrae ad suffitus ; nam in Volaterranis Cyptis frequenter vascula superne perforata eruuntur , quae odoramenta continuisse coniicimus . Inter donaria principem locum sibi vindicant solutae coronae , quae ad ianuam Sepulcri , & introrsum in parietibus suspendebantur : quod ab Etruscis factum docet Sepulcrum Iguvinorum . His adde picta vascula , quae passim in Sepulcris per Etruriam effodiuntur : adde candelabra , quae in Volaterranis Cryptis eruta vidi . Lucernas in Sepulcris Etruscorum inventas adnotavit Bonarrotius . De pretiosa supellectile Defunctis dono data ab Etruscis , mox dicam , adlatis Tabulis monumentorum , quibus Museum Guarnaccium mirifice refertum est .

VII.

(1) De Etrur. Reg. Lib. III. Cap. XLII. Tom. I. pag. 341.
(2) In Append. ad Dempsterum §. XXVI. pag. 39. & 40. & in Notis ad Dempst.
(3) Vide Musei Etrusci Tom. I. & II. Tab. CXXV. pag. 249. & 250.

VII. Demum communis fuit, ut his capitibus finem imponam, cum Etruscorum, tum Latinorum opinio, animas Defunctorum, qui dum viverent, res bene ac praeclare gesserant, in Deorum coetum duci a Genio, qui iisdem nascentibus obtigerat. Ita credidisse Latinorum vetustissimos, memorat Dionysius (1), ubi Romuli post fata consecrationem describit: apud Etruscos vero eandem opinionem obtinuisse, vel eos potius Italis ac Latinis eam tradidisse, non obscure docent Sepulcrorum huius gentis picta vel sculpta emblemata, in quibus Defunctorum animae, sive earum imagines vel equo insidentes repraesentantur, vel manu exceptae deducuntur, ut stulte credebant, ad coetum Deorum, sive ad beatorum sedes, non ab unico solum Genio, verum etiam a pluribus, vel, si vis, a Furiis, & quidem praelucentibus facibus, quas gestant, ut designati quodammodo Dii credantur; adeoque ut ab his, quos viventes reliquerant, omni honore & cultu adficerentur: quae quum animadverteret Arnobius, merito Etruriam omnium superstitionum parentem adpellavit. Sed de Diis Defunctorum comitibus, deque Inferis Numinibus, in quorum tutela esse piorum Manes ab Etruscis credebantur, & cum his versari, inferius redibit sermo: interim pauca haec de eorum cultu delibasse sufficiat.

CAPVT VII.

Vrnarum sepulcralium, quibus Etrusci usi sunt, tituli, & varia emblemata, nunc primum in ordinem digesta, expenduntur ac proponuntur.

I. EA fuit viri docti opinio, quum erudita Etruscae linguae investigatio paucis ab hinc annis infantiae suae crepundiis oblectaretur, Vrnarum sepulcralium titulos cum subiectis emblematis convenire; adeoque eos nil aliud prorsus nobis proponere, quam vel monita quaedam moralia, vel rerum gestarum ab Etruscis compendia, quae a sculptis Historiis non discreparent: sed postmodum, in accuratiorem ordinem a me digesto propositoque Etruscarum litterarum Alphabeto, quum in legendis Eugubinis Tabulis & Sepulcrorum titulis nullae ut antea obreperent difficultates, compertum est, hosce titulos, nomina dum-

(1) Antiquit. Roman. Lib. II.

dumtaxat defunctorum nobis proponere, quorum cineres in iisdem Vrnis reconditi fuerunt.

II. Sed antequam de titulis, praesertim sumtuosiorum Vrnarum Etruscarum, differam, illud praemonere operae pretium est; hos titulos in basi tantum operculorum, quibus Vrnae clauduntur, Tuscos incidere consuevisse: & quidem non raro litteris rubricatis; quod decus Defunctos, tanquam Deos, maxime decere arbitrati sunt. In operculis, ut diximus, sculptae Defunctorum imagines spectantur, converso in Orientalem plagam capite ac corpore, ut dextra commodior esset, dum adcumberent. Rarissime igitur aut numquam sculpta epitaphia observantur in superiore Arcularum cinerariarum labro: unicum tamen exemplum mihi occurrit in Vrna Volaterris effossa, in qua litterae non incisae stilo aut graphio, sed atramento pictae erant. Illud etiam notandum, opercula, utpote frequenter inventa in Sepulcris, dissipata & ab Vrnis seiuncta, non ea ipsa esse, quae primum in ipso funere Vrnis iisdem sociata sunt; adeoque emblemata, quae mulieribus conveniunt, facile est, aptata recenter fuisse iis Vrnis, quae virorum cineres continebant, & e contra; quare haec errata parvi facienda esse omnes vident.

III. Quanta vero fuerit antiquorum Tuscorum in Sepulcris inscribendis, & quam severa ac primaevi moris tenax sobrietas, ex eo elucet, quod praeter praenomen, nomen & cognomen Defuncti, & aetatis annos, nil plane aliud adnotarunt. In his Defunctorum nullae laudes exponuntur, quas postea apud Romanos, totaque passim in Italia, regnantibus Imperatoribus Augustis, effusiore liberalitate; veluti flumina, parvis in principio orta rivulis, mox exundarunt. Nulla in Etruscis titulis elogia: nullae contra Sepulcrorum violatores dirae leguntur: nulla artium sculpta instrumenta: nulla hominum, qui dignitate fulgebant, insignia spectantur.

IV. Censent aliqui de hoc Etruscarum Antiquitatum studio optime meriti homines, Defunctorum munera, dignitates & officia nempe Tribunos, Centuriones, Velites ceterosque, seu perceptas sacris mysteriis initiationes expiationesque, interdum in titulis recenseri: quod aliis observationibus peraccurate erit expendendum; necnon in his Sepulcris num Etrusci Tribus suae nomen inscripserint: nam secutis temporibus eas non reticuisse Tuscos, nempe Clusinos Arniensem, Faesulanos & Florentinos Scaptiam, Volaterranos Sabbatinam, Arretinos Pomptinam, Cortonenses & Pisaurenses Stellatinam, Pisanos ac Lucenses Galeriam, Bononienses Lemoniam, eorum epitaphia Latinis litteris scripta testantur.

V. Complurium Etruscarum Vrnarum titulos interpretatus est

Vir Cl. Scipio Marchio Maffeius: perpaucos Hannibal Oliverius: maximam vero horum partem eximius Ioannes Baptista Passerius, qui multa antea ignota in eorum explicatione aperuit. Idipsum me facturum iam antea promiseram; sed in observandis Numismatis maximae magnitudinis in Museo Florentino prolatis, aliisque curis distractus, promissa tam cito servare non potui: neque heic servabo; nam antequam id accurate a me praestetur, opus est, ut Inscriptiones omnes Etruscas cum archetypis conferam, conlatas in ordinem disponam: demum necesse est, ut in unum corpus quotquot exstant omnes Etruscae Inscriptiones simul congestae, propriis characteribus exprimantur, & singulis subiiciantur interpretationes, quae veritati ac rationi propiores erunt. Multum utilitatis ad Etruscam linguam nova luce conlustrandam conferet Syntagma hoc Etruscorum Monumentorum, quibus litterae adcedunt: quae quidem hoc ipso ordine proferentur. I. Monumenta omnia, quae Deorum Heroumque nomina & cognomina exhibent. II. Inscriptiones insculptae Statuis & Simulacris Deorum Dearumque. III. Donaria Diis sacra inscripta. IV. Tabulae Eugubinae, quae ad res Liturgicas pertinent. V. Inscriptiones sculptae vel pictae in parietibus Sepulcrorum. VI. Tituli Etrusci, quibus Cineraria & Vrnae Diis Manibus sacrae ornantur. Hoc Syntagmate absoluto, Lexica duo iam promissa, Etruscum & Pelasgicum, publici iuris faciam.

VI. Sed ut revertar ad titulos Sepulcralium Vrnarum, & hi eum laborem ab interprete desiderant, ut primum Familiarum Etruscarum Nomenclator alphabetico ordine proferatur: mox alter praenominum: alter etiam cognominum sequatur. Sed notandum, quod & alibi iam observaveram, Etruscos, & a matre cognomen desumere consuevisse: quod praesertim ea indicant vocabula, quae in ꓱA: hoc est *al*, ut *Tapial*, *Velsinal* desinunt.

VII. Etrusci in his Sepulcrorum titulis annos tantum vitae numerant, numquam vero menses & horas: quam consuetudinem sero Romani amplexati sunt. Igitur & de Orthographia Etruscorum, & de notis numeralibus erit differendum, quae tamen in pluribus Vrnis desiderantur; adeo ut id neglexisse primaevos Tuscos adpareat. Adparet etiam, quamlibet fere civitatem habuisse peculiarem vocabulorum notionem; nam in Volaterranis Vrnis, ad exprimendum *vixit*, adhibetur vox compendiaria ꓱIꓤ. *ril*; at in aliis, erutis Arretii & Viterbii aliisque finitimis locis, AƧIꓱA. *alisa* scribitur. De titulis Cinerariorum, quae nullo anaglypho opere ornantur, superius nonnulla adnotavi. Nunc de litterarum Etruscarum forma, de earum nexibus, de interpunctione, deque Etruscarum vocum syntaxi esset

esset dicendum ; sed de his alibi opportunius , quum integrum , ut supra dicebam , omnium quotquot exstant Etruscarum Inscriptionum Syntagma , Deo iuvante , proferam .

VIII. Ad emblemata insculpta iisdem sepulcralibus Vrnis nunc gradum facio. Harum Vrnarum Etruscarum copia me impulit, ut ea nunc primum per classes digererem . Exhibent igitur haec emblemata Historias Fabulasque , vel peregrinas vel patrias ; si tamen hoc nomen his convenit , quae Tuscorum ritus & caerimonias seu communes seu proprias ac peculiares continent. Peregrinae Historiae aliae sunt disiunctae ab Historia Troiana : eaque anteriores : puta Fabulas Medusae , Persei , Meleagri venationem , Centauromachiam , Monstra , Chimaeram , Scyllam , & alia his similia . Aliae posteriores ex eadem Troianorum Historia depromtae , & ad eius seriem ita pertinentes , ut hinc coniicere possimus , hanc , temporibus valde ab hominum memoria remotis , non solum Etruscis notam & familiarem fuisse ; verum & Italis , Siculis & Latinis , quod superius adlatum Plinii exemplum de picturis urbe antiquioribus in templo Lanuvino , in quibus Helena & Atalanta expressae cernebantur, perspicue testantur. Ilii exscisi Historiam omnium antiquissimam pluribus quoque linguis scriptam fuisse subspicari possumus , quae prae manibus omnium tunc temporis esset . Sunt aliqui viri , qui Graecorum Historias in hisce Tuscanicis Vrnis expressas negant ; quia non admittunt Etruscae linguae cum Graeca antiquiore similitudinem , & adfinitatem . Nos vero hanc ipsam opinionem , quam in Musei Etrusci Volumine II. proposuimus , & in *Historia Etrusca Antiquaria* multis rationum monumentis probabiliorem ostendimus , constanter tuemur , & ab editis censuris tum in hoc Volumine , tum in sequentibus , clarissimis exemplis vindicabimus. In his igitur Helenae raptus , nuptiae , & in Troiam ingressus exhibentur . In aliis Etruscis Vrnis ad Helenam restituendam Troianorum consilium occurrit : Philoctetes tradens Herculis sagittas , quibus deficientibus , Ilium capi non poterat : Heroës in curribus pugnantes : pugna ad portam Scaeam : bellum admotis scalis sub moenibus : restitutio cadaveris Hectoris Priamo facta : nex eiusdem Priami : funus Patrocli : fuga Aeneae & Anchisis : Polyxena ad Sepulcrum Achillis mactata ; & alia his similia , quae brevitatis causa praetereo . His aliisque monumentis tota Homeri Ilias illustrari luculenter potest . Spectantur etiam in Etruscorum Sepulcris multa emblemata , quae Homeri Odysseam elucidant ; nempe Polyphemi facinus , Sirenarum cantus, Circes veneficia , Elpenoris casus , & alia huiusmodi .

IX. Sequitur altera emblematum Classis, earum nempe Vrnarum Etruscarum, quae patrias Historias, Fabulas, & Ritus repraesentant. Hae ceteris omnibus maiore in pretio habendae sunt, omnique studio investigandae; quia Etruscorum librorum, qui ad nos fato quodam minime pervenere, iacturam quodammodo instaurant, & multa, quae hactenus nos latuere, quae & scire desideravimus, perspicue aperiunt ac declarant. Nec dubito, hoc pulcherrimum atque utilissimum Etruscarum Antiquitatum studium brevi ita amplificatum iri, ut nihil in eo supersit, quod desideremus: quod eximium decus cito ac facile consequemur, si viri docti totis viribus in hanc curam incumbent, mecumque in his monumentis illustrandis atque in lucem proferendis certabunt. Nihil enim quorumdam sciolorum scommata me adficiunt ac morantur; sed magis magisque acuunt atque inflammant, quo acrius Antiquitatis Interpretes omnia ex ingenio explicare, & nugas vendere ineptis vocibus clamitant: quod dum faciunt, iniquo sane ac perverso iudicio utuntur, & se tamquam litteratos Narcissos nimium sui amatores omnibus perpetuo deridendos ultro producunt. Patria haec emblemata in quasdam series ita distributa, exhibent sacros Etruscae gentis ritus ac caerimonias, initia, & abdita in honorem aut Bacchi, aut Dianae seu Cereris mysteria: initia quoque in honorem ignoti Dei suscepta: item sacrificia & humanam victimam: & illud sacrum, quod a Rege Deae Nemorensis apud Etruscos frequens nuper detexit praeclarum litterarum sidus Ioannes Baptista Passerius. His ea emblemata succedunt, quae nuptias Etruscorum, earumque pompam, ritum, & nuptialia convivia exhibent. Post haec ea sequuntur emblemata, quae ad funus Etruscorum uberrime illustrandum pertinent, quae morientes in lecto homines proponunt, & propinquorum luctum, omnemque oculis subiiciunt funeris adparatum, Praeficas & Cantores sive Hymnologos celebrantes Deos Manes, ludos, & funebres epulas: opinionem Etruscorum de statu animarum post mortem: earum ad Elysios profectionem: marina terrestriaque fabulosa animalia ac monstra: animarum transvectionem per Oceanum, deductionem quoque comitantibus & obviam procedentibus Geniis: adde & ea, quae expiationes ac lustrationes, communicatamque iisdem divinitatem iuxta Acherontica sacra, & celebratam apotheosin aperte nobis exponunt. Etruscorum monumentorum ope destitutus, quid conatus sit Thomas Dempsterus in suis de Etruria Regali libris, sciunt omnes: quae & quanta eorum praesidio & auctoritate unice fultus Bonarrotius primus omnium docuerit: quid postmodum Illustrissimus Maffeius *de Italis primitivis*

mitivis differens: quid ego omnium minimus fecerim: quae demum Passerius amicus meus patefecerit, nemo, ut arbitror, qui editas lucubrationes legerit, ignorat. Nihil igitur, quod est maxime optandum, nunc superest, nisi ut alia atque alia Etruscorum monumenta in lucem proferantur, quibus hoc studium perficiatur reddaturque longe absolutissimum: quod ego, data ad vires reficiendas aliqua mora, bono litterarum, ad Principis mei optimi ac beneficentissimi gloriam, & ad patriae decus, lubenti animo me facturum spondeo.

X. Demum post Vrnas Etruscas, quae patria emblemata continent, ea succedunt, quae iura a Magistratibus reddita praeferunt: quae Consulum munera, quae denique civiles consuetudines & leges nobis aperiunt. Postremum locum occupant Vrnae symbolicae, iis paucis quidem ornamentis insculptae, nempe capitibus Gorgonum, delphinis, peltis, corollis, aliisque honestamentis, quae ad Defunctos, vel ad opiniones de eorum statu post mortem, uti Etrusci opinati sunt, spectare videntur.

XI. His explicatis, ad ea illustranda monumenta gradum facio, quae in Sepulcris Etruscorum inveniuntur, nimirum sacrificalia instrumenta, pateras, vascula & escarias patinas, specula, armillas, inaures aliaque muliebris mundus ornamenta. Vtinam hunc ipsum ordinem in prioribus Etrusci Musei Voluminibus servassem, quem nec ipse Bonarrotius servavit! Hunc doleo & in Tabulis, quas adfero, quum inciderentur, servatum non esse. Hunc profecto necessarium esse animadvertit vir Praestantissimus Passerius in suis Roncaliensibus Epistolis; quin & omnia tum in Dempsteriano Opere, tum in Museo Etrusco adlata monumenta rursum in unum corpus ita coordinata proferenda esse per litteras me admonuit & hortatus est. Sed ipsa monumenta in Tabulis expressa ordini huic parebunt, & ipse singula ordinatim brevibus illustrationibus ita exponam, ut doctorum hominum iudicium, quod maximi facio, avide expectem: contumeliosas vero censuras nullis in contrariam sententiam firmissimis rationibus subfultas constanter contemnam.

CA-

CAPVT VIII.

MVSEI GVARNACCII

Sepulcrales Vrnae Etruſcae, quae exhibent peregrinas Hiſtorias, Troianum bellum praecedentes, adferuntur & obſervationibus illuſtrantur.

I. MVltae ſunt cauſae, quae me ſperare cogunt, Cultores elegantiorum priſci aevi antiquitatum, dum haec tam inſignia monumenta, ſincera plane ac genuina, quae paucis ab hinc annis tota fere Etruria, praeſertim vero Volaterris, e tenebricoſo terrae ſinu ad augendos antiquae eruditionis theſauros tanta copia prodiiſſe conſpiciunt, ſummam voluptatem deguſtaturos. Me quidem, ut verum fatear, de tam eximia optimis ſtudiis facta adceſſione geſtientem, hae ipſae Etruſcorum Vrnae in admirationem rapiunt, quoties eas contemplor: ac dummodo aliqua nobis non antea nota emblemata praeferant, vel aliquo modo paulliſper variata exhibeant, aeque placent, vel ſi a perito Sculptore Tuſco, vel ſi ab ipſis tironibus ſculptae ſint. Mirus in omnibus Vrnis Etruſcis in Hiſtoriis Fabuliſque exprimendis ſemper elucet conſenſus, prudens emblematum delectus, ſagax ornamentorum, quae parerga adpellantur, inventio, fecundum ubique Tuſcorum artificum ingenium. Dulce plane eſt atque iucundum videre imagines ac ſcire nomina virorum illorum, qui haec ipſa loca tam remoto a noſtra aetate annorum intervallo incoluere: qui, dum viverent, Sepulcrum ſibi condentes, egregias omnes artes, quas Graphice complectitur, ſuis opibus florere fecerunt, ſervarunt, ac mirifice ita propagarunt, ut poſteri eorum pulcherrima inventa imitari ac ſequi valde utile & glorioſum duxerint.

II. Emblemata ſepulcralium Etruſcarum Vrnarum varia ſunt, ex omni antiquitatis memoria depromta ac ſelecta. Illud notandum, ea plerumque feralia eſſe; nam varias mortalium vices, clades, calamitates, infortunia, luctuoſa facinora, miſerandos caſus & neces exhibent: plerumque repraeſentant vel ſacras, bonas atque honeſtas hominum actiones, quas ſanctitas, laus, gloria, & nominis celebritas, omniaque bona conſectantur: vel malas, ex quibus mors, ruinae, exſcidia, male ominati eventus, omneſque

ca-

calamitates in eorum exitium manarunt. Id veteres Etruſcos Pontificum iuſſu monituque feciſſe ſubſpicor, ut ſpectatores ad bene agendum excitarent, violatores Sepulcrorum terrerent, & Defunctorum propinquos ac domeſticos ad lacrymas in eorum funere ſpargendas vehementius provocarent. His praemiſſis, ad ſingula illuſtranda deſcendo.

TAB. I. num. I. *Andromeda ceto expoſita, a Perſeo liberata.*

ANdromedam, Perſei ope e ceti faucibus ereptam ac liberatam, exhibet haec Vrna ſepulcralis: cuius Hiſtoriam ab Aethiopibus ad Graecos & Etruſcos manaſſe ex antiquis Mythologis colligimus (1). Tres arbores, quae in hac conſpiciuntur, palmas referre videntur; ſed quum haec Sculptorum arbitrio pendeant, non eſt cur putemus, hanc fabulam contigiſſe in Phoeniciae regione ſive Palaeſtina, quae palmis abundat. Quae enim non officiunt thematum genuinae notioni ac veritati, ea frequenter variant Etruſci Sculptores: quod iis conſtabit, qui huius Vrnae typum cum altero iam a me edito in Vol. II. Muſei Etruſci Tabula CXXIII. conferre voluerint; nam in hoc diverſa ab his eſt arbor ſculpta iuxta ſcopulum, cui Andromeda puella adfixa; prope quam adſtat Genia, quae in hac deſideratur. Tophacea haec Vrna, alta pedem unum ſupra dimidium, lata pedes duos Romanos, Guarnaccio Muſeo adceſſit, ex dono Nobiliſſimi Equitis Ludovici Maffeii, Patricii Volaterrani.

TAB. I. num. II. & TAB. II. *Centauri exitialis pugna.*

FRequens hoc emblema in Vrnis ſepulcralibus, quae Volaterris erutae ſunt, occurrit; ſed meo iudicio, haud eſt omnino ſupervacaneum rurſus id ipſum proferre, quum in ſingulis Vrnis varietas ipſa cum eruditione coniuncta mirifice delectet. Heic cernimus, quibus armis primi mortalium in bello uterentur, nempe ſaxis, bipennibus, trabibus aduncis, ſudibus, haſtis, facibus, iaculis, ſagittis: & quae ſcutorum ac clypeorum, quaeve galearum forma fuerit; nam unus ex his, qui pugnant, eam cornibus munitam gerit. Aliqui etiam Lapithis pugnantibus opem ferunt, atque, Heroum more, hirſutis pellibus amicti medio corpore ſunt. Pirithoum adiutum a Theſeo docet Heſiodus in Scuto. Illud etiam obſervatione dignum, quod Etruſci, non ſolum Centauros, interdum ſenes barbatos, interdum

(1) Vide Apollod. Biblioth. Lib. II.

terdum iuvenes, verum etiam Centauridas, passis crinibus, & ipsas immania saxa utraque manu iaculantes, in hisce Sepulcris exprimunt, sub quorum pedibus posterioribus proculcati iacent cuiuscumque aetatis sint homines. His emblematis usi sunt Etrusci, ut sontium hominum post mortem miserrimum statum apud Inferos, & in eos vim Mortis, ac Fati malignitatem denotarent. In Orci vestibulo inter alia monstra Centauros ad eius fores ponit Virgilius (1):

Multaque praeterea variarum monstra ferarum
CENTAVRI in foribus stabulant; Scyllaeque biformes,
Et centumgeminus Briareus, ac bellua Lernae
Horrendum stridens, flammisque armata Chimaera,
Gorgones, Harpyiaeque & forma tricorporis umbrae.

Virgilium Tuscis ortum, eorumque disciplinis instructissimum, ex Etrusca Theologia multa decerpsisse video; nam suspensos nudos homines, qui in hisce a me adlatis Vrnis sculpti in angulis spectantur, pro delictis poenas luentes in Ditis regno, ita ob oculos pingit (2):

Ergo exercentur poenis, veterumque malorum
Supplicia expendunt: aliae panduntur inanes
Suspensae ad ventos: aliis sub gurgite vasto
Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni:
Quisque suos patimur Manes. ————

Videndus in hunc locum Servius, qui de triplici animarum apud inferos purgatione igne, aqua & aëre agit. Sed hanc noxiorum hominum suspensionem, & admoto igne exustionem perspicue repraesentant picti parietes antiqui Sepulcri Etrusci, detecti prope moenia Corneti, editi apud Dempsterum Tabula LXXXVIII. quos alibi etiam, dum adsimile emblema illustrarem, descripsi (3).

TAB. III. num. 1. *Proserpina a Plutone rapta, & ad Inferos ducta.*

Singulare est huius marmoreae Vrnae emblema, nec antea inerutis Etruscorum monumentis spectatum. Vrnam protuli in Tabula LXXVIII. Vol. I. Musei Etrusci, in qua idem emblema sculptum esse censui, destitutus opportuno exemplorum lumine, & aliquot figurarum capitibus deficientibus; sed postea in Volaterranis Hy-

(1) Aeneid. Lib. VI. vers. 285.
(2) Ibidem vers. 739.
(3) Musei Etrusci Tom. II. pag. 287. Vide Bonarr. in Append. §. XXVI. pag. 42.

Hypogaeis Sepulcris effossis non paucis integris Vrnis eodem emblemate ornatis, aliam prorsus Historiam, quam mox proferam, referre compertum est. Erit fortasse aliquis, qui hoc emblema exhibere existimet raptam a Neptuno Amymonem Danai filiam. Hanc enim, ut docet Hyginus Fab. CLXIX. dum studiose in silva venaretur, & Satyrus percussus iaculo comprimere eam conaretur, vocatus in auxilium Neptunus, ex eius manibus eripuit, ipseque cum ea concubuit, quo conceptu Nauplium natum tradunt. Convenit cum hoc typo eximia Gemma adlata in Museo Florentino (1), in qua sub equis quadriiugi currus iacet Triton; Neptunus vero, toto corpore nudus, sinistra equorum habenas & tridentem tenet. Sed quum in sepulcralibus Sarcophagis, quos Graeci apud Romanos sculpsere, raptum hunc nondum observaverim, nec inter feralia emblemata connumeratum conspexerim; verisimilius crediderim in hac perrara Etrusca Vrna expressam esse Proserpinam a Plutone raptam, cuius currum Tisiphone, sive aliqua ex infernalibus Furiis eius ministris, quadrigam moderatur, ocissime equis currentibus, quorum pedibus monstrum illud inferum, ex numero eorum, quae veteres Mythologi in Orci vestibulo collocarunt, proteritur, nec se tueri potest, licet gladium dextra vibret. Huiusmodi emblema in Sepulcris penes Romanos occurrit, ut ostendi in Parte III. Inscriptionum antiquarum, quae in urbibus Etruriae exstant. Mihi plane risum excitant quidam eruditi homines, qui licet has Fabulas in Vrnis Etruscis sculptas videant, e vetustissimis Mythicae Historiae fontibus acceptas, quibus & ipsi Graeci usi sunt; tamen eas non Fabulas, sed ut dubia & in his excitent, quae aperta & indubitata censentur, alias Historias Etruscorum proprias nobis ignotas in iisdem referri arbitrantur, nec, ut eas nobis explicent, adlaborant.

TAB. III. num. II. *Echidna*.

ECHIDNA, aliis Tartari & Terrae, aliis Oceani filia, superiore parte corporis referens Nympham, inferiore vero serpentem ingentem, horrendum, crudivorum, quod monstrum ἀμήχανον *inplexum* adpellat Hesiodus, qui illud describit (3), feralis est typus, frequenter in Sepulcris Etruscorum occurrens, ut videre est apud Dempsterum Tabula LXXX. num. II. & in Museo Etrusco Tabula CXLVIII. (4) quo, uti opinor, nil aliud Etrusci sapientes intelligendum esse monstrarunt, quam homines culpis obnoxios, qui antequam

(1) Tom. XXXVIII. Explic. pag. 86.
(2) Vide Tom. IV. Obs. Litt. Veron. p. 175.
(3) In Theogonia vers. 295.
(4) Vide in Vol. II. pag. 172. 281. & 282.

quam e vita migrarent, expiati non sunt, vel sacrorum mysteriorum initiationes non susceperunt, apud Inferos ab his monstris torqueri, quorum sedes specus sub cavernis terrae, procul ab immortalibus Divis, mortalibusque hominibus, ut ait idem Hesiodus. Libenter amplector hanc Cl. Passerii opinionem, quam proposuit in Roncaliensibus (1), ubi hoc monstrum immanibus serpentinis caudis circumplectitur milites & necat: at ubi in caudas marinorum monstrorum proprias desinit, puto Scyllae ferale Vrnarum Etruscarum thema a me propositum omnino reiiciendum non esse: favente huic opinioni tum Virgilio (2), qui Scyllam inter infera monstra enumerat; tum varietate ipsa horum monstrorum, quae nunc alato capite & humeris, nunc sine alis & cum variis nauticis instrumentis, nunc tridente, nunc temone, aut ignitis torribus armata, & interdum specie iaculantium saxa, exprimuntur.

TAB. IV. num. 1. *Meleagri pugna cum apro Calydonio.*

CVr ferale sit thema Meleagri Oënei & Althaeae filii pugna cum apro Calydonio, quam Etrusci in suis Sepulcris, eorumque exemplo Romani frequenter exhibuerunt, docent veteres Mythologi, & perspicuo ordine Hyginus (3): ad quem Lectores, ne nimio taedio eos adficiam, mitto. Meleagri in hac pugna comites duo heic exhibentur: multos tamen fuisse ex delectis Graeciae ducibus memorat, eorumque nomina recenset idem Hyginus (4). Meleagrum, fato mortis obnoxium ob caedem apri Calydonii, quod eius exuvias renuentibus, & eripere conantibus Althaeae fratribus, Athalantae donasset, a pugna avertere conatur Parca, quae specie iaculantis hastam in eum sculpta est. Constat aprum immani magnitudine, Dianae iratae iussu immissum fuisse, ut agrum Calydonium vastaret; quare, ut in agro columnam illam cum immani capitulo Corinthium opus imitante Etruscus sculptor exprimeret, nulla suadebat ratio. Sed hanc expressam arbitror a sagaci artifice, ut cum hac imaginem coniungeret venationis, quae in suo Amphitheatro, ut supra adnotavimus, similibus striatis columnis ornato, edi solebat. Operculum, in quo sculpta defunctae mulieris imago, ad aliam, ut arbitror, Vrnam pertinuit. Observanda pulcherrima ornamenta, quae matronam augustiorem reddunt: nempe capitis diadema, prominentibus undequaque radiis: torquis circa collum: bulla e loro valde locupleti atque operoso ante pectus pendens: dextrariola, quae an-

(1) Tom. XXII. Opuscul. Scient. pag. 463.
(2) Aeneid. Lib. VI. vers. 286.
(3) Fab. CLXXIV.
(4) Fab. CLXXIII.

anguis circumvoluti speciem imitantur, & flabellum, quod dextra gerit: quae omnia inter insignia divinitatis habenda esse, supra adnotavimus.

TAB. IV. num. II. *Phineus ab Harpyis liberatus.*

GRyphes feminas & mares, interdum alatos, interdum etiam alis destitutos, Etrusci inter infera monstrosa animalia numerant, & in Sepulcris tanquam ferale emblema exhibent: instructi, quod probabile est, sapientum Aegyptiorum ac Phoenicum scientia, qui multa animalia, monstris simillima, commenti sunt; hisque ultricem Dei iram ac vindictam paratam ad puniendos impios homines, adumbrarunt: quin & in templorum aditu posuerunt, ut inquinatos culpis homines terrore complerent, & ab ingressu repellerent (1). Vtrumque consilium Etrusci forsitan amplexati sunt, ut metum non initiatis expiatisque inicerent; & Sepulcrorum & quietis mortuorum violatores procul semoverent. Sed in hac eleganti Vrna, ut in superiore, Etruscos probabile est historiam aliquam expressisse. Eam forsitan reor, quae ab Apollonio memoratur (2), & fusius a Servio in Virgilium describitur (3). Ferunt, Phineum, ob divinitatem a Thracibus regem cooptatum (alii volunt Arcadiae Regem) consilia divina proprodiisse; quapropter obcoecatum delatumque ad Pelagias insulas ab Harpyis exagitatum fuisse, quae ei cibos abripiebant, & somnos inquietabant. Porro quum is Iasonem cum Argonautis, propter vellus aureum Colchos petentem, hospitio suscepisset, & ductorem propter Symplegadas petras eis dedisset, tanto beneficio inlecti Argonautae, quum ei gratiam vellent referre, Zethum & Calain, filios Boreae & Orythiae, alatos iuvenes, ad pellendas Harpyias miserunt: quas quum strictis gladiis persequerentur, pulsae e Thracia sive Arcadia, pervenerunt ad insulas, quae adpellantur Plotae. Non me latet, Harpyis vultum femineum tribuere Homerum & Virgilium. Ambigua canis, aquilae seu gryphis effigie probabile est, eas ab Etruscis, qui Thraciam incoluere antequam in Italiam venirent, sculptas fuisse. Servius his monstris Furiarum & canum proprietates probe convenire ostendit: Virgilius Harpyias tres dicit, quarum nomina sunt *Aello*, *Ocypeto*, *Calaeno*. Apollonius duas dixit. Et sane, quum Etrusci alia specie Gryphes effinxerint, alatos nempe, capite aquilam, auribus canem, in reliquis leonem referentes, quorum eximium plane exemplum est illud sigillum, Etruscis litteris

V 2 scri-

(1) Vide, quae adnotavi in Tom. II. Mus. Etr. pag. 291. ex antiquis Scriptoribus.

(2) Argonautic. Lib. II.

(3) Aeneid. Lib. III. vers. 209.

ſcriptum, quod exſtat in lectiſſimo Muſeo Coratio, quod protuli in Tabula CLV. num. II. Muſei Etruſci. Ad canis ſpeciem, roſtrato ore, hoc monſtrum in hac Vrna ſculptum propius adcedit. Haec & alia, quae in hac Vrnarum Etruſcarum explicatione a me adnotantur, doctorum hominum, non cenſorum in me debacchantium iudicio ſubiecta ſunto.

TAB. V. *Auge & Telephus ab interitu erepti.*

QVam celebris ſit apud Scriptores Auges & Telephi Hiſtoria, ſive Fabula, oſtendit Leonardus Adamius Volſinienſis in Arcadicorum Volumine primo (1), in quo eorum narrationes adfert, eaſque inter ſe minime convenire erudite obſervat. Etruſci huius elegantiſſimi Sepulcri ſculptura mirifice convenit cum his, quae ſcribunt Strabo & Pauſanias. Haec primus (2): *Euripidem auctorem habeo, Augen cum filio Telepho in arcam incluſos, inque mare deiectos fuiſſe ab Aleo patre Auges, quum is vitiatam ab Hercule filiam deprehendiſſet; ſed providentia Minervae factum, ut arca mari tranſmiſſo, oſtio Cayci exciperetur: corporibus exemtis, Teuthrantem in uxorem accepiſſe Augen, & Telephum pro filio adoptaviſſe.* Haec vero alter (3): *Cum Auge (quod ſcriptum Hecataeus reliquit) Hercules concubuit, quum forte Tegean veniſſet. Id ubi ex puerperio filiae reſcivit Aleus, puerum cum matre in arcam concluſos in mare abiecit. Delata aeſtu arca eſt ad Teuthrantem, pollentem dominatu hominem in campis a Caycum amnem. Is puellae forma adlectus, eam ſibi matrimonio iunxit.* Qui Augen ſuſtinet animo linquentem, eſt Nauplius, qui Alei iuſſis non parens, eam ſervavit. Vas illud, eleganti opere ſculptum, quod e navi adfert iuvenis ille, continet, ut opinor, dona Teuthranti offerenda: cave autem ne cenſeas arcam referre, in qua Auge cum Telepho incluſa fuit.

Adſimilem fabulam de Danaë narrant veteres Mythologi, qui tamen & in hac quoque non concordant. Haec Servius (4) de Danaë, Acriſii Regis Argivorum filia: *Poſtquam ab Iove vitiata, pater eam intra arcam incluſam praecipitavit in mare: quae delata ad Italiam, inventa eſt a piſcatore cum Perſeo, quem illic enixa fuerat: & oblata regi Pilumno, qui eam ſibi fecit uxorem.* Luculentius hanc mythicam Hiſtoriam deſcribit Apollodorus, quem vide (5). Vtraque poteſt huic emblemati Etruſci Sepulcri convenire: de qua, quum ad Muſei Etruſci Tabulas CXXXVIII. & CXXXIX. fuſius aliqua adnotarim, heic eadem adferre ſupervacaneum arbitror.

CA-

(1) Lib. II. Cap. VII.
(2) Geograph. Lib. XIII.
(3) Arcadic. Lib. VIII. Cap. IV.
(4) In Lib. VII. Aeneid. verſ. 372.
(5) Biblioth. Lib. II.

CAPVT VIIII.

MVSEI GVARNACCII Sepulcrales Vrnae, quarum emblemata e Troica Hiſtoria depromta ſunt, adferuntur, & obſervationibus illuſtrantur.

I. QVanquam non defuerit, qui perraro iudicio ſcripſerit (1), in meo Muſeo Etruſco non Etruriam, ſed Graeciam fere totam ſe ſpectare: idque ei non contigere, dum obſervat monumenta adlata in Dempſteriano Opere; adeoque longe a veritate alienum eſſe cenſuerit, Sepulcrales Etruſcorum Vrnas nobis exhibere Actaeonis necem, Herculis pugnam cum Acheloo, Caſſandrae & Polynicis fata, Graecorum pugnam ad Scaeam portam, Graecorum certamen ob Patrocli cadaver, Amazonum praelia, quae ſub Troiae moenibus auxiliatum Priamo venere, Hecubae ſeu Caſſandrae ferale connubium, Polyxenam ad Achillis ſepulcrum mactatam, Oreſtem & Pyladem a Furiis agitatos, aliaque huiuſmodi: & dubitet, Etruſcam eſſe eam Vrnam in Muſeo Mediceo adſervatam, quae alabaſtro inſculpta eſt, quo Volaterrae tantum in Etruria abundant, in qua Polymeſtoris & filiorum eius vindicta & obcoecatio Hecubae iuſſu perpetrata exhibetur; tamen iudicium meum a me iam primum propoſitum ſequens, fidenter adfirmo, nulla in Etruſcis Vrnis frequentiora occurrere emblemata his, quae nobis e Troica Hiſtoria, & ex Homeri aureis aeterniſque Libris Iliade & Odyſſea innotuerunt. Neque id mirum videri poteſt, quum ad incolenda haec Italiae loca hi populi migrarint, qui vel Graecis originem dedere, vel ex ipſis orti, vel cum his ſocietate, commercio, moribus atque inſtitutis coniuncti fuere: quod perſpicue liquet, ſi quis urbium Latii & Etruriae, ac praeſertim Romae origines & conditores inveſtigans, legerit varias vetuſtiſſimorum Scriptorum opiniones, quas Feſtus & alii Scriptores enumerant (2).

II. Scaenam igitur Troicam rurſus & in hoc ipſo Volumine aperio, coniecturis & obſervationibus meis faventibus MVSEI GVARNACCII non paucis inſignibus monumentis, aliiſque in reliquis Etru-

(1) Vide Tom. IV. Obſerv. Litt. Veron. pag. 173. & 174.

(2) Vide in Voce *Roma*, & Dempſterum de Etruria Regali.

Etruriae urbibus exstantibus: quae tanta auctoritate docent consensum horum populorum cum Graecis, ut aliquando Etruscorum cum his concordiam tum in cultu Deorum, in sacris & ritibus, tum in moribus & consuetudinibus me perspicue ostensurum sperem. Laetor tamen iudicio atque adprobatione praestantissimorum virorum; qui Auctores sunt Actorum Lipsiensium, qui meas observationes humanissimis laudibus honestarunt (1); & doctissimi Passerii, qui hanc ipsam opinionem meam multis rationibus & documentis confirmavit.

III. Quod vero Graecorum Historias, & ab Homero aeternis carminibus picta themata non Volaterrae tantum, sed & reliquae Etruriae urbes amplexatae sint, id ex adlatis tum in Dempsteriano Opere, tum etiam in meo Museo Etrusco monumentis manifestum esse arbitror. Sed haec mythica emblemata, ac praesertim Iliaca, tota Italia usurpata fuisse non dubito. Ea etiam probe nota fuisse Carthaginiensibus, docet Virgilius (2), quem minime credam genio poëtico indulsisse, qui haec scribit de Aenea, spectante magnificum sane donisque opulentum Iunonis templum, a Didone conditum:

——————— Dum quae fortuna sit urbi,
Artificumque manus inter se, operumque laborem
Miratur: videt Iliacas ex ordine pugnas,
Bellaque iam fama totum vulgata per orbem:
Atridas, Priamumque, & saevum ambobus Achillem.

Sed de his satis: Troicum theatrum, ab Etruscis in suis sepulcralibus Vrnis productum, nunc adeamus.

TAB. VI. *Paris Helenam rapiens.*

HIc typus nunquam antea visus in Tuscanicis Sepulcris, primum nuper patuit curis Amplissimi Praesulis Marii Guarnaccii, egesta terra in Falconciniis praediis. In eius Museo exstat altera Vrna adsimili emblemate ornata. Etrusca inscriptio in operculi labro incisa docet, in ea *Auli Caecinae Emasi* cineres in subiecta arcula, vel in alia potius, conditos fuisse, cuius imago expressa est: qui, tamquam notam suae dignitatis, volumen praefert. Cernitur in altera parte sub arcu duabus columnis subfulto, thalamus, nostro, quem *alcova* dicimus, simillimus: quem etiam indicat humi positum scabellum sive suppedaneum. Helena, quae in aliis Vrnis idem

(1) Vide Nova Acta Eruditorum, publicata anno MDCCXXXIX. in princ. Tomi.

(2) Aeneid. Lib. I. vers. 457. & in haec loca vide Servium, & ibidem vers. 509.

idem thema referentibus, adhuc in lecto sedet, flammeo velata caput; in hoc vero, quasi morae impatiens ex eo surrexerit, exhibetur, & cum Paride, qui eam ad fugiendum adiuvat & amplectitur, fugere nitatur. In altera parte spectantur Troiani proceres, sinistra baculum tenentes, & ob huiusmodi facinus moerentes: qui dum caput ac mentum brachio subfulciunt, animi sui aegritudinem perspicue declarant. In medio cernitur, ni fallor, Leda Helenae mater cum parva filia, de extremo Troiae exitio dolentes. Heros ille, galea, hasta & clypeo insignis, qui advenire ad tantum crimen vindicandum fingitur, forsitan est Hector; qui vero gladium stringit, Troilus Helenae frater videtur. Huic emblemati multum lucis adfert Homerus, praesertim in Libris Iliadis tertio & sexto, apud quem Menelaus necem expetit raptoris uxoris suae: & Helena apud Hectorem se excusat, quod tot aerumnarum ac malorum Troiae ac domus suae causa fuerit.

TAB. VI. & VII. *Helena ab Alexandro sive Paride quadriiugo curru domum deducta.*

EX Historia Troiani belli apud Aegyptios ac Phoenices (1), in Italia, in Etruria ac Latio valde nota (2), atque ex ea, quae minus implicata ac permixta fabulis censebatur, vero propius crediderim, Homerum, qui has regiones peragravit (3), ea selegisse, dum Heroum gesta ab his narrarentur, quae cum veritate magis concordare, ac plurium testimonio melius congruere arbitratus est. Siquidem alii narrabant, Helenam, nec dum nubilem, a Theseo raptam esse, & mox parentibus redditam inviolatam (4). Alii Alexandrum Priami filium eamdem Menelao nuptam eripuisse; haud tamen cum ea Troiam pervenisse; sed quum per mare eam deduceret (5), in Aegyptum tempestate delatum, a Proteo, irato animo huiusmodi facinus ferente, comprehensum, & coactum Helenam in Aegypto relinquere, & intra trium dierum spatium regni finibus excedere (6). Alii memorabant, Paridem, non Helenam, sed eius simulacrum a Iunone fictum, Troiam advexisse (7). Alii demum non Helenam for-

(1) Vide Sam. Bochartum in Geograph. Sac. Lib. I. Cap. XXXIII.
(2) Vide Mus. Etr. Tom. I. in Praefat.
(3) Ex Herodoto Lib. II. Strabone Geograph. Lib. V. 224. Heraclide Pontico in Allegoriis Homeri, sed vide.
(4) Vide Hygin. Fab. LXXIX. Strabonem Geograph. Lib. IX. Pausaniam in Laconicis Lib. III. Cap. XVIII. & Eliacor. prim. sive Lib. V. Cap. XVIII.
(5) Eius raptum, & iter per mare describit Coluthus Thebaeus.
(6) Vide Herodotum in Euterpe Lib. II.
(7) Plato in Phaedr. Isocr. Encom. Hel. Euripides in Tragoedia, quam inscripsit *Helenam*. a num. 112. ad 121.

forma praestantissimam ; sed opes Spartani Regis a Paride e Graecia raptas , & Troiam adsportatas fuisse (1) .

At Homerus existimavit Alexandrum vere Helenam rapuisse, & in insula , quae postea Helena est adpellata , cum ea primum concubuisse , ac pro ea retinenda bellum illud perdiuturnum memorandumque gessisse (2). Cum Homero probe concordant Etruscorum Vrnae , quae Helenam a Paride raptam , ut vidimus, testantur , maerentibus , ac repugnantibus eius cognatis . Eam quoque non per mare vectam, sed quadriiugo curru , more Dearum sponsarumque velato capite , ab eodem Paride , cuius caput ornatum vides pileo Phrygio, domum deductam, Etruscae sculpturae, quae antea incognitae , nunc primum ob oculos eruditorum hominum veniunt , perspicue docent . Sponsis male ominatis iter monstrat , iisdemque ardenti lampade praeit Genius , quem in suis sculpturis Etrusci Heroum individuum comitem faciunt . Nec repugno , si quis potius Erinnyn (ita & Helenam Virgilius adpellat) vel Parcam esse censeat . Qui currum sequitur , Helenam forsitan lenit, & maerentem solatur : at in aliis pluribus Vrnis Etruscis , ut in ea eodem themate alabastro eleganter insculpta , quae exstat in meo Museo , vir iste Helenam a Paridis complexu vi abstrahere , & e curru quodammodo deiicere manifeste cernitur . Praecedunt currum duo milites armati ; quorum unus utramque manum , novo nec antea observato pugnandi genere , parvis scutis rotundis armatam habet . Qui humi decumbit , forsitan aut montem Idam , aut Scamandrum repraesentat . Hi quoque , ni fallor, raptorem Alexandrum vel cohibent , vel in fata sua & Troiae ruentem morantur .

Duas Vrnas eodem themate ornatas adferre volui , ut clarius constet illud , quod antea dicebam , easdem in Tuscanicis officinis a Sculptoribus paratas fuisse, ut operosiores & magis elaboratae locupletiorum hominum genio & facultatibus facerent satis ; quae vero rudiores erant , a tironibus insculptae , in quibus omissae interdum non paucae figurae spectantur , cuius exemplum habes in Vrna edita in Tabula VII. pro his inservirent , qui minori sumtu eas emere sibique parare cogebantur .

TAB. VIII. *Philoctetae calamitas , & fatales sagittae .*

SIngularis est, omniumque plane rara & insignis haec Vrna , a perito artifice alabastro inscalpta , cuius emblema , nunquam antea

(1) Auctor Libri, qui Dictys Cretensis nomine circumfertur.

(2) Vide Iliad. Lib. Γ. vers. 444. Strabonem Geograph. Lib. IX. num. 100.

antea editum, neque in Graecis, neque in Romanis antiquitatibus cum his figuris & ornamentis expressum observatumque, exhibet PHILOCTETAM, inter Argonautas Heroas non ignobilem (1), cuius nomine Sophocles Tragoediam inscripsit: Cicero vero (2) & alii Scriptores eum in exemplum calamitatum ac miseriarum produxerunt. Cernitur Philocteta aetate provectus, toto corpore nudus, facie morbo & gemitibus respondente, cum pede sinistro vulnerato, ac fasciis circumligato, ex antro Lemneo, in quo aegrotus iacebat, quasi adsurgens, & dextra offerens unam ex suis sagittis cuidam Heroi chlamydato, quem, utpote iuventa florentem, Neoptolemum aut Diomedem esse reor, iuxta quem adstat alter Heros. In altera vero Vrnae parte admirabundus clanculum adstat, ne observetur, Vlysses, sinistra tenens quoddam volumen, quod illud forsitan est, in quo fata, quibus Troia capi poterat, scripta erant: inter quae censebantur sagittae, quas Philocteta ab Hercule, quod ei pyram in Oeta monte struxisset, antequam caelum, redacto in cinerem corpore suo conscenderet, dono acceperat. Huiusmodi sagittarum fatum, sine quibus Troia capi non poterat, Achivi ab Heleno capto didicerunt (3). Alii astu ex antro deductum Philoctetam ab Vlysse fingunt, uti Euripides. Alii ei invisum Vlyssem tradunt: adeoque, quum eius prudentiae & calliditati huiusmodi negotium ab Agamemnone Rege demandatum esset, narrant, eum non aperte adiisse Philoctetam; sed per Neoptolemum circumvenisse, ut fatales Herculeas sagittas traderet. Alii cum Philocteta congressum Diomedem, & ex antro ab eo deductum scribunt. Quod vero Heros ille in dextra Vrnae parte antro proximus, caute adcedens, Vlyssem referat, ex eo coniicio, quia in aliis monumentis Vlysses barbatus fingitur. Circa antrum arbores pomiferas ex ingenio suo sculpsit Etruscus artifex, & earum folia viridi colore pinxit; quum tamen silvestri in loco fuisse antrum (4), sagittarumque aucupio Philoctetam vitam sibi decem annis propagasse, aliqui Scriptores prodiderint.

Etrusca Vrna Philoctetam laevo pede percussum ostendit, quod nullum Mythologiae Scriptorem, nec Philostratum (5), nec Hyginum, qui haec scribit, adnotasse animadverto (6): *Philoctetae Poeantis & Demonassae filius, quum in insula Lemno esset, coluber eius pedem percussit: quem serpentem Iuno miserat, irata ei ob id, quia solus praeter ceteros ausus fuit Herculis pyram construere, cum humanum corpus est exustum, & ad immortalitatem traditum. Ob id beneficium Hercules suas sagittas divi-*

(1) Val. Flacci Argonaut. Lib. I. vers. 391.
(2) Lib. II. de Finibus.
(3) Vide Sophoclem in *Philocteta*, Pausaniam Eliac. I. Cap. XIII.
(4) Vide Ovidium Metamorph. Lib. XIII. vers. 45. Tristium Lib. V. Eleg. I.
(5) In Heroicis Cap. V. 1. & 2.
(6) Fab. CII. pag. 165.

divinas ei donavit. Sed quum Achivi ex vulnere tetrum odorem ferre non possent, iussu Agamemnonis regis in Lemno expositus est cum sagittis divinis: quem expositum pastor regis Actoris, nomine Thimachus, Dolophionis filius, nutrivit. Quibus postea responsum est, sine Herculis sagittis Troiam capi non posse. Tunc Agamemnon Vlyssem & Diomedem exploratores ad eum misit: cui persuaserunt, ut in gratiam rediret, & ad expugnandam Troiam auxilio esset: eumque secum sustulerunt.

Quantum haec sculptura differat a picta Philoctetae icone, quam apud Graecos observavit Philostratus iunior (1), nemo non videt. Nam Graeci Heroem hunc non nudum, ut Etrusci, sed lacernis indutum, & iuxta altum littus in saxo procumbentem aegrotasse finxerunt. Id & heic quoque adnotare volui, ne quis censeat, has Vrnas e Graecia Volaterras translatas fuisse.

TAB. VIIII. num. II. *Heros solus quadriiugo curru vectus.*

QVi nam sit Heros iste ornatus galea & chlamyde, qui, praeter morem Heroum Homericorum, solus, sine auriga, ac sine comite armorumque ministro, quadriiugo curru vectus pro ferali huius Vrnae emblemate sculptus cernitur, omnino incompertum mihi est. Currentes equos habenis non moderatur, nec coërcet; sed, ut videtur, utraque manu currum ad se trahit & moratur, quasi eo nisu, quo, ut opinor, facile ab Etruscis qui nam esset intelligebatur, se nolentem duci significet. Ferunt Oenonem, a Rhea vaticinandi arte instructam, praedixisse Alexandro Paridi, si ad Helenam reverteretur, lethale vulnus in praelio accepturum, cui nemo alius, nisi ipsa sola mederi posset (2). Hunc autem, fato suo non reluctantem, apud Troiam Herculeis sagittis a Philoctete vulneratum, in Idam memorant ad Oenonem remeasse, quae memor iniuriarum, noluit eum curare; quare, dum ad Troiam iterum saucius reverteretur, in itinere occubuit. Forsitan hoc Paridis fatum singularis haec Vrna repraesentat. Emblemata haec Etrusca alii post nos felicius, & vero propius explicabunt, praesertim si maiore copia Tuscanica alia monumenta in lucem prodibunt; nam diligenti horum collatione huiusmodi studium mirifice amplificari potest. In meis lucubrationibus nil unquam temere adfirmavi, nil statui, aut definivi; sed adlatas meas probabiliores coniecturas doctiorum hominum iudicio, quod nunc facio ac semper faciam, subieci.

CA-

(1) Icon. XVII.

(2) Vide Apollodorum in Biblioth. Lib. II.

CAPVT X.

Etruſcorum Sepulcra feralibus emblematis cum Troica Hiſtoria coniunctis, Tragiciſque celebrioribus thematis inſculpta, adferuntur & illuſtrantur.

I. ERuta paucis ab hinc annis Volaterris, atque in aliis Etruriae urbibus, antiquorum Etruſcorum Sepulcra, feralibus emblematis inſculpta, quae numquam antea litterario orbi nota fuere, dum primus omnium in lucem profero, ac nitor nonnullis obſervationibus elucidare, quas mihi diuturnum ſtudium, & multorum monumentorum diligens conlatio, nec praeceps cura peperit; illud uſurpare mihi liceat (ut, ſi quae adſecutus non ſum, veniam ſaltem, non irriſiones merear) quod Plinius in Praefatione ſuae Hiſtoriae Naturalis praemonendum cenſuit: *Res ardua vetuſtis novitatem dare, novis auctoritatem, obſoletis nitorem, obſcuris lucem. Itaque & non adſecutis, voluiſſe abunde pulcrum & magnificum eſt. Equidem ita ſentio, peculiarem in ſtudiis cauſam eorum eſſe, qui difficultatibus victi utilitatem iuvandi praetulerunt gratiae placendi.*

II. Non defuturos, arbitror, eruditos homines, qui, inſpecta hac tam multiplici monumentorum, numquam antea in lucem editorum, varietate, forte non ita facile, ac ſtatim etiam ſibi perſuadere velint, tam inſignes eruditae antiquitatis theſauros in hiſce Muſeis adſervari: & nonnullos etiam dicturos, ludicra eſſe recentiorum commenta. Puderet me in hoc ipſo Opere, pro quo abſolvendo tot ſumtus & labores impendi, nil aliud praeter araneas confectatum eſſe. Puderet temerare incorruptos vetuſtatis aditus, honeſtos homines fallere, mihi & patriae meae notam temeritatis inurere ſempiternam. Sed ut ſim poſteritatis, famae & conſcientiae meae ſecurus, illud monebo, quod Muſea haec Volaterrana perpetuo apud cives exſtabunt: nec fatum illud, ut ſpero, ſubibunt, ut diſſipentur & in calcem vertantur. Sed, ſi qui erunt, qui de his dubitent, ipſi vel per ſe, vel per doctos amicos monumenta ipſa adeant, ſcrutentur, expendant; maximam profecto capient in iiſdem monumentis obſervandis voluptatem.

III. Sed illud interim, quod ad ipſarum Vrnarum mechanicum opificium pertinet, notandum, Etruſcos Sculptores Volaterranos alabaſtrum marmor, quia fragile eſt, nec valde durum, praeſertim quum e lautumiis eruitur, ſi forte aliquo in loco per-

cuſſo validius ſcalpro frangeretur (quod tunc frequentius adcidere ſolebat , quum capita magis exſtantia ſculpebantur) utrimque terebrare , & fractas partes inſerto ligneo tigillo in rotundis foraminibus cum glutine tenaciſſimo ſimul iungere conſueviſſe : quod nuper ego archetypa ipſa non ſemel conſulens , id mira arte ab his factum fuiſſe obſervavi . Imaginem Statuarii ſarcophagum ſculpentis & ſtriaturas in eo facientis , exhibet Fabrettus (1) , quem vide . His praenotatis ad emblemata ipſa Etruſcarum Vrnarum ornatiſſimi MVSEI GVARNACCII dilucidanda revertamur .

TAB. X. *Lybantis Genius deſaeviens in Temeſſenſes , evocatus & expiatus .*

CVm perraro atque inſigni emblemate huius Vrnae Volaterranae non parum concordare videtur alterum Vrnae Peruſinae , quae in Dempſteriano Opere exhibetur (2) . Senator Bonarrotius duobus in locis ſuae Appendicis (3) idem emblema explicavit, cenſuitque monſtrum illud e crypta erumpens , quod militem proxime ſtantem adgreditur , aliis duobus proſtratis , adſtante etiam altero milite , qui perterrefactus gladium intentat , referre Voltam monſtrum , quod Volſinios urbem ſubiiſſe , depopulatis agris , memorant Etruſcorum Annales (4) . Hoc autem monſtrum in Sepulcris Etruſcis ea de cauſa expreſſum ſuſpicatus eſt idem Bonarrotius, quod Mortem repraeſentaret, eiuſque vim ac potentiam feram & malignam ſignificaret ; nam illud idem monſtrum vinctum tenet mulier alata , & face armata , quam Tartareum aliquod Numen ſive Furiam idem clariſſimus Interpres referre exiſtimat .

Monſtri effigies, in Vrna hac Muſei Guarnaccii expreſſa, aequivoca eſt, quam, ſi diligenter inſpexeris, num lupum aut canem, aut equum dicas , haerebis . Catenis circa eius collum ligatis coërcent , atque e ſepulcro, ne proſiliat, cohibent a dextris Heros chlamydatus, qui ſe clypeo protegit, monſtro reluctante & adverſo ; a ſiniſtris vero miles, ſeu potius ſervus, nullis armis inſtructus. Adſtant tres alii Heroës, ei necem minitantes ; nam alii gladium, alii ſecurim intentant, & monſtrum illud horrificum occidere conantur : quod interim ſacris laticibus, e patera ſuper caput eius effuſis, expiat prope illud ſtans Sacerdos, qui etiam gladium tenet, ut poſt expiationem cruore eius ſepulcrum forte reſpergat, & Deos Manes placet .

At Cl. Paſſerius, nunquam ſatis a me laudatus, Peruſinum marmor

(1) Inſcript. Domeſt. Cap. VIII. num. CII.
(2) Tom. I. Tab. XXV.
(3) §. XVIII. pag. 24. & §. XXVI. pag. 40.
(4) Vide Plin. Hiſt. Nat. Lib. II. Cap. LIII.

mor ignotae adhuc ſignificationis explicavit (1), indicato Pauſaniae loco (2), ubi LYBANTIS Genium deſcribit, qui in Temeſſenſes miſerrime graſſabatur. Haec igitur Pauſanias, interprete Amaſaeo: *Vlyſſem, aiunt, errantem everſo iam Ilio, tempeſtatibus huc illuc & ad alias Italiae ac Siciliae urbes, & Temeſſam etiam adpulſum: ibi de navalibus ſociis eius unum, virgine per vinum violata, ab oppidanis, contumeliam vindicantibus, lapidibus obrutum: Vlyſſem quidem, nulla ulciſcendi facinus inita ratione, inde profectum: peremti vero ſocii Manes finem nullum ſaeviendi in cuiuſlibet aetatis homines feciſſe, priuſquam cogitantes patriam relinquere Temeſſenſes*, quo eam peſtem effugerent, *Pythici Apollinis reſponſo Heroëm placare iuſſi ſunt, & conſecrato ei ſolo templum excitare: devovere ei praeterea quotannis virginem unam, quae ipſis formoſiſſima viſa eſſet. Quod quum illi ex oraculo facere pergerent, nihil omnino gravius dehinc paſſi ſunt. Forte vero quum veniſſet Euthymus Temeſſam, eo ipſo tempore quo ſolenne numini ſacrum fiebat, re tota cognita, ſe intromitti illum, aiunt, in templum poſtulaſſe, ibi virginem conſpicatum, primo miſericordia commotum, deinde etiam amore incenſum: ac puellam quidem, ſi ab eo ſervata eſſet, ſe in eius manum conventuram, fidem dediſſe. Armis igitur captis cum Genio congreſſum, illum victum moenibus & agro exceſſiſſe, ſublatumque prorſus ex hominum coetu in mare ſe demerſiſſe. Fuiſſe memorant, civitate univerſa foediſſima calamitate liberata, maxime illuſtres Euthymi nuptias. De eodem vero Euthymo & illud* ex antiquitatis monumentis *accepimus, longiſſimam eum aetatem vivendo impleſſe, neque omnino mortuum; ſed alio quodam modo hominem eſſe deſiiſſe*. Et paullo poſt: *Genius, quem eiecit Euthymus, colore fuit vehementer atro, omnique reliqua ſpecie maxime formidabilis: amictus, lupi pellis erat: LYBANTEM nomine litterae produnt*. Cum hac Pauſaniae narratione ita quadrat Etruſcae huius Vrnae emblema, ut nihil ſupra. Igitur Heros ille corpore nudus, chlamyde ornatus, qui ſecuri Lybantis Genium, ſpecie lupum referentem, percutere conatur, cui, quod malum, deeſt caput, eſt Euthymus. Heros vero, qui proſtratus iacet, & pedibus atque unguibus a teterrimo illo monſtro proteritur ac lancinatur, mortui imaginem referre videtur; adeoque veriſimilis ea mihi ſemper viſa eſt Bonarrotii coniectura, his monſtris Etruſcos Mortis & Fati arbitram vim ac ferale corporis exitium in ſuis Sepulcris declarare voluiſſe (3).

Sed alia plura, quae Pauſanias non audivit reſcivitque ab incolis Temeſſenſibus, nobis aperit Vrna haec, elegantia ac raritate inſignis. Quod hactenus nulla monumenta docuerunt, oſtendit, ni fal-

(1) In Roncalienſibus, & in Diſsert. *de Ara Sepulcrali* pag. 60.

(2) Eliacor. II. Cap. VI.

(3) In Appendice pag. 24. & 40.

fallor, quomodo Etrusci monstra evocare, evocata quomodo expiare, sacrisque laticibus super caput effusis, mitiora ac minime in hominum genus noxia reddere solerent. Hinc etiam discimus, Etruscorum Pontifices ac Sacerdotes barbam promittere consuevisse. Tria apud Etruscos fuere expiationis monstrorum genera: hostiae maiores & lactentes mactatae ad Deos placandos: supplicationes ad pulvinaria iratorum Deorum: mactatio, combustio, & in altum mare eiusdem monstri demersio. Haec omnia erudite observat Thomas Dempsterus (1). Sed alterum expiationis ritum, in monstris depellendis a Tuscis adhibitum, iisdem nempe laticum adfusione lustratis, ut antea adnotavimus, ostendit eximia haec Vrna alabastro candido ac pellucido eleganter inscalpta.

TAB. XI. *Clytemnestra ab Oreste, Aegisthus a Pylade occisi.*

TRagico emblemate insignis haec Vrna referre mihi videtur ORESTEM, qui, ut vindictam sumeret de matre sua Clytemnestra, quae circumventum Agamemnonem patrem suum, conscio fraudis Aegistho, sacrificantem ad aram securi obtruncandum curarat, ad eam in lecto iacentem noctu occultus ingreditur & interimit, comite ultionis suae Pylade, qui Aegisthum in terram deiectum obtruncat. In medio adstans scelerum ultrix Genia seu Furia expressa est, quae virgam sive sceptrum dextra tenet, & sontium neces ac poenas blando ore spectare videtur. Sed hunc ipsum typum singularis Etruscae Vrnae ab Hygino ad marmoris fidem illustratum audiamus (2): *ORESTES, Agamemnonis & Clytemnestrae filius, postquam in puberem aetatem venit, studebat patris sui mortem exsequi. Itaque consilium capit cum Pylade, & Mycenas venit ad matrem Clytemnestram, dicitque se Aeolium hospitem esse, nunciatque, Orestem esse mortuum, quem Aegisthus populo necandum demandaverat. Nec multo post Pylades Strophii filius ad Clytemnestram venit, urnamque secum adfert, dicitque ossa Orestis condita esse: quos Aegisthus laetabundus hospitio recepit: qua occasione capta, Orestes cum Pylade, noctu Clytemnestram matrem & Aegisthum interficiunt: quem Tyndareus quum accusaret, Oresti a Mycenensibus fuga data est propter patrem: quem postea Furiae matris exagitarunt.* Illud etiam in hac perrara Vrna adnotandum est, non sine consilio sculptum esse a Tusco artifice Orestem amictum cucullata veste, quam funeream, & defunctorum propriam alibi observavimus; nam & haec sculpturae nota clarius indicat, iuvenem illum, qui Clytemnestram iugulare nititur, & caput eius laeva ma-

(1) De Etrur. Reg. Lib. III. Cap. IV. (2) Fab. CXIX. pag. 179.

manu immotum retinet, esse Orestem, qui se Aeolium hospitem, & Orestem iam mortuum esse matri nunciarat.

TAB. XII. *Amphiaraus terrae hiatu absorptus.*

THebanorum, Lacedaemoniorum Arcadumque patrias Historias Heroicas non uno in loco me adnotare memini Etruscis probe cognitas fuisse. En ex hoc quoque Vrnae sepulcralis perraro & numquam antea in tota Antiquitatis eruditae supellectile observato emblemate luculentum, ac valde perspicuum huius observationis exemplum & argumentum. Cernitur Heros armis insignis, quadriga vectus, cuius equi in horrendum terrae hiatum ruentes expressi sunt, trahente Furia seu Erinny dextra manu habenas, ut omnes voragine absorbeantur: ea vero, expansis alis, facem laeva adtollit. Batonem Aurigam, sive ut alii memorant Elattonum, iam e curru praecipitem sculpsit Statuarius sagacissimus. Amphiarai currum sequitur miles, eius comes: is forte est Heros Adrastus. Mythicam hanc Historiam ab Apollodoro pictam (1), quae cum hoc ferali Vrnae themate perbelle convenit, audiamus; a quo etiam discere possumus, qua de causa idem thema sculptum sit in Sepulcris Etruscis, nempe ut hominum fata dum vivunt, post mortem vero immortalitatem, iisdem a Iove dono datam, significarent. *Inter haec AMPHIARAO ad Ismenum amnem fugienti, prius quam in humeris a Periclymeno vulnus acciperet, demisso ab Iove fulmine, terra dehiscit. Mox ille cum curru simul & Batone auriga, sive, ut quidam ferunt, Elattono, eo terrae hiatu absorptus est, & postea numquam visus. Illum enim Iupiter immortalitate donavit. Verum Adrastus ab Arione equo vectus, in tutum evasit. Hunc Ceres, in Erinnys formam conversa, ex Neptuni concubitu genuit.* Pausanias (2) locum ubi Amphiaraus terrae voragine absortus est, fuisse memorat ad dextram viae, qua a Potniis Thebas iter est, cuius aream, non utique magnam, columnis circumsepiverunt: Tanagraeos vero alium locum adsignare, nempe ubi urbium Harmatos & Mycalessi ruinae cernebantur (3).

TAB. XIII. *Philomelae fatalis thalamus.*

LVcem aliquam, ut meas qualescumque sint, in hoc valde obscurum interpretatuque difficile Etruscae Vrnae emblema, coniecturas adferrem, praebuit iuvenis ille, qui dextrae manus digito ori

(1) Biblioth. Lib. III. 157.
(2) In Boeotius Lib. IX. Cap. VIII.
(3) Ibidem Cap. XIX. Vide etiam Hygini Fab. LXXI. & CCL.

ori adposito, silentium arcana de re sibi indictum, declarare videtur. Tereus, quum uxorem duxisset Procnen, Pandionis & Zeuxippes filiam, & ex ea Itym filium suscepisset, Athenas ad Pandionem socerum rediit, rogans, ut Philomelam alteram filiam sibi in coniugium daret: Procnen suum diem obiisse, adfirmans. Pandion ei morem gessit, Philomelamque & custodes cum ea misit, quos Tereus in mare deiecit. Interim rure celata Procne, postquam Philomelam duxit uxorem, linguam ei dissecuit, quae, quum loqui non posset, per litteras in peplo contextas, Procnae sorori miserrimum fatum suum & clamitates, quibus premebatur, significavit. Ea igitur femina, quae velato capite, nuptarum more, in lecto iacens, pugillarem (ita contigisse Tusci verisimilius credidere) ancillae suae tradit scriptum, Procnae deferendum, forsitan est Philomela: reliqui vero Terei comites, quos de Procne, deque his nuptiis silere Tereus coëgit, ut Hyginus (1) & Apollodorus (2) memorant. Alii meliora aut verisimiliora proferant. Qui cultus quaeve forma fuerit lectorum cubiculariorum apud Tuscos, ex hac Tabula, atque ex altera superius edita, perspicuum est.

Sequitur in eadem Tabula num. II. perelegans Ollae sepulcralis marmoreum operculum, quod auro superfusum fuisse, ex bractearum, quae supersunt, reliquiis innotuit. Defunctae nomen fuit *Thana Luvisui Papalial*, quod declarat Etruscus titulus.

TAB. XIV. *Ferales epulae*.

DE hoc sepulcrali emblemate nihil statuo; sed expectandum censeo, donec alia monumenta integriora, e terrae sinu eruta, lucem adspiciant. Complures alias Vrnas hoc typo insculptas vidi in Museis Volaterranis; integram tamen nullam observavi. Mulier illa, quae curuli sellae insidet, animi sui moerorem & luctuosam, quam patitur calamitatem, declarare videtur; nam peplo caput operire se velle ostendit. Observandum, quod mensa tripes, escariis vasculis tribus referta, posita est ante virum & feminam in tricliniari lecto recumbentes, aetate tamen provectos; at in altero lecto, ante discumbentes, qui iuvenes finguntur, haud posita est mensa, sed pueri duo adstant, quos in aliis Vrnis nudos observavi. Subspicor Procnes, quae Tereo inscio Itym puerum (3), vel Thyestis, cui filium epulandum Atreus adposuit (4), sceleratas epulas in his emblematis exhiberi.

TAB.

(1) Fab. XLV.
(2) Biblioth. Lib. III.
(3) Hygini Fab. CCXXXIX. Apollod. ibidem.
(4) Hygini Fab. CCLVIII.

TAB. XV. num. I. *Aiax Cassandram a Minervae signo divellens.*

COmplura emblemata, quae Pausanias sculpta fuisse memorat in Cypseli arca (1), in his quoque Etruscorum Sepulcris plerumque expressa observantur. Hoc ipsum Aiacis impium facinus in Vrna marmorea mei Musei repraesentatur, quam protuli (2). Exhibet etiam idem thema fragmentum hoc Musei Guarnaccii, ectypis formis in argilla expressum. Haec autem opera raro apud Volaterranos occurrere iam observavimus.

TAB. XVI. num. I. TAB. XVII. num. II.
Polites a Pyrrho ad aram occisus.

INsigne est, & ante hoc tempus nunquam in antiquis sculpturis observatum, ferale emblema necis Politis, qui elapsus e manibus Pyrrhi, qui eum occidere conabatur, quamvis ad domesticam in suis aedibus aram, Penatibus Diis sacram, confugisset; tamen ante oculos parentum Hecubae & Priami inermis ab eo occisus est. Id ipsum autem emblema melius & accuratius illustrari non potest, nisi aeternis hisce Virgilii carminibus (3):

Ecce autem elapsus Pyrrhi de caede Polites,
Vnus natorum Priami, per tela, per hostes
Porticibus longis fugit, & vacua atria lustrat
Saucius. Illum ardens infesto vulnere Pyrrhus
Insequitur, iam iamque manu tenet, & premit hasta.
Vt tandem ante oculos evasit & ora parentum,
Concidit, ac multo vitam cum sanguine fudit.
Hic Priamus; quamquam in media iam morte tenetur,
Non tamen abstinuit, nec voci iraeque pepercit.
At tibi pro scelere, exclamat, pro talibus ausis,
Di, si qua est caelo pietas, quae talia curet,
Persolvant grates dignas, & praemia reddant
Debita: qui nati coram me cernere letum
Fecisti, & patrios foedasti funere vultus.

Iam illud perspicuum esse censeo, haud inutile opus videri posse, Vrnas eodem typo, interdum vario, sculptas repetere, quum aliqua

Y semper

(1) In Eliac. Prior. Cap. XIX. Vide etiam Homer. Odyss. Δ. Hygin. Tab. CXVI.

(2) Musei Etr. Tom. I. Tab. CXXV.

(3) Aeneid. Lib. II. vers. 526.

ſemper notatu digna occurrant, quae mutua luce nos rei certiores efficiunt. Haec quidem tanti momenti ſunt, ut alterius emblematis Vrnae Etruſcae a me adlatae in Tom. I. Muſei Etruſci Tabula CLXXI. num. 1. quum idem Politis & Priami domus miſerrimum fatum referre nunc perſpicue intelligam, non autem expiationem, ſive Cabiriis ſacris initiationem, propoſitam explicationem lubens reiciam (1). In hoc vero iuxta Parcam feralis quoque Genia ſculpta eſt. Sed in prioris Vrnae eiuſdem Muſei Guarnaccii emblemate candelabrum, ſacro igne accenſum (quod in aliis non occurrit) non abs re ſculptum a Tuſco artifice cernimus. Huic lucem adfert idem Virgilius (2):

———————— Vidi ipſe furentem
Caede Neoptolemum, geminoſque in limine Atridas:
Vidi Hecubam, centumque nurus, Priamumque per aras
Sanguine foedantem, quos ipſe ſacraverat, ignes.

Columna etiam, cum urna cineraria ſuperpoſita, in medio erecta, in hoc tantum Sepulcro cernitur, ut indicet Priami domum funeribus refertiſſimam, tamquam totius familiae ſepulcrum habendam eſſe. Polites vi rotam e manibus adſtantis ac ſimul exhorreſcentis feminae divellere vel morari conatur, dum inter haec gladio a Pyrrho confoditur. Etruſcos arbitror hac femina referre voluiſſe Parcam, quam hominum vitam, progreſſum exitumque arbitrio ſuo moderari credebant; nam rotam hominum vitae ſymbolum eſſe conſtat ex Aegyptiorum placitis. Plutarchus quoque in vita Numae hac ipſa rota viciſſitudines humanae vitae, & nihil eſſe in terrenis rebus ſtabile, ſignificari teſtatur. Rotam imaginem eſſe dicit vitae currentis Anacreon (3), cum quo ita concordat Perſius (4):

Nam, quamvis prope te, quamvis temone ſub uno,
Vertentem ſe ſe fruſtra ſectabere canthum:
Cum rota poſterior curras, & in axe ſecundo.

Quo autem conſilio Graeci rotam Nemeſi tribuerint, nemo eſt, qui neſciat (5); quare Deam illam in Vrna ſculptam, Nemeſim eſſe poſſe, haud ignotam Etruſcis, coniicere poſſumus.

CA-

(1) Muſ. Etr. Tom. II. pag. 350. & 351.
(2) Ibidem verſ. 499.
(3) Carm. IV.
(4) Satyr. V. verſ. 70.
(5) Vide Bonarrot. in Numiſmata max. magnit. Muſei Carpinei pag. 227. & 228.

CAPVT XI.

Sacra Deorum myſteria, initia, luſtrationes atque expiationes, ſculptae in Sepulcralibus Vrnis Etruſcorum, elucidantur.

I. ETruſcorum Vrnis, ornatis anaglyphis ſculpturis, quae peregrinas Hiſtorias, Troicam ſcaenam, & Tragica emblemata continent, expoſitis; ad eas, quae Tuſcorum vel patria ſacra vel inſtituta civilia exhibent, gradum facio. Haec quoque themata, per claſſes in ordinem redacta, nunc primum in lucem prodeunt. Quum autem quotquot exſtant omnes ſimul Vrnae mutuam ſibi pro explicatione lucem conferant, & aliae poſt alias in dies eruantur antea nobis incognitae, de his accuratum Commentarium concinnari non poſſe video, ni omnia emblemata, quae Tuſcorum ſacra exhibent, in unum corpus ſociata, ob oculos habeamus. Nam ex his, aliae initiationes & myſteria Deorum Dearumque, maxima ex parte nobis occulta; aliae vero luſtrationes, & cruoris effuſionem in honorem Defunctorum continere videntur. Arnobius (1) innumeras paene initiationes recenſet, quae ſub praeſidio variorum Numinum fiebant, & earum adfert origines. Sed quum hae tota Italia frequentarentur ſecutis temporibus, ad Etruſcos eas omnes referre ſuaſu difficile eſt. Perpaucas igitur obſervationes meas in medium adferam, quas doctiorum hominum iudicio ſubiectas volo. Si quae erunt, quae ob ingenii mei tenuitatem non ſim adſequutus; aderit, ut ſpero, tempus, quo alii poſt nos adiuti copioſiore monumentorum ſerie, felicius ac luculentius ſuas explicationes producent, & quae nobis ignota fuere, ipſi maiore cum laude adſequentur.

II. Haec autem myſteria, initia, luſtrationes atque expiationes eo conſilio a Tuſcis ſculptas in Defunctorum Sepulcris coniicimus, ut homines ad virtutem & honeſtatem colendam, propoſitis poſt obitum praemiis, adlicerent atque excitarent: impios vero a ſceleribus patrandis abſterrerent, declaratis atrocibus apud Orcum ſuppliciis & poenis: quas vitare ſi vellent (nam & Heroas omnes, qui humano ſanguine, ſacrilegiis ac multis vitiis ſe foedarunt, luſtratos memorabant) opus eſſe monebant, ut ſe ſacris Deorum initiarent, & ad eorum aras expiarent. Quod ſi aliquem ſci-

(1) Lib. III. adverſ. Gentes.

ſcirent id viventem non feciſſe, & criminibus obnoxium deceſſiſſe, vel animalium quorumdam caede ac ſacrificio piaculari, vel humano ſanguine, vicaria quorumdam expiatione, inſontem reddebant, & iratos Inferos Deos ipſi placatos ac benevolos reddebant, ut ita apud Elyſios optata beatitudine frueretur. Haec pauca ſufficiant, quum de his luculentius alibi pertractarim (1).

TAB. XVIII. *Sacra Dianae Tauricae.*

ORnatam adſimili emblemate Vrnam marmoream, Volaterris erutam, protuli in Tom. I. Muſei Etruſci Tab. CLXXIV. num. II. in qua, coniecturis aliquot fultus (2), putabam Inferae Deae Parcarum maximae, ſive Libitinae aut Proſerpinae piaculare ſacrum exhiberi, a Tuſcis inſtitutum ad eam placandam cum effuſione ſanguinis hominum damnatorum, vel mercede conductorum, quod Defunctorum animas a delictorum labe eo purgari, atque expiari, Graecorum exemplo, crederent. Mox Oreſtes in mentem venit, quem novem viri de Troezeniorum civitate a matris caede expiarunt ſuper lapidem, quem Pauſanias ſe vidiſſe memorat (3), poſitum ante aedem Dianae Lyceae, quem etiam ei ſacrum habitum eſſe ſcribit. Hinc lucem aliquam Etruſcas Vrnas Peruſinas in Dempſteriano Opere adlatas Tabula LI. num. 1. & Tabula LII. num. 1. mutuari autumabam, in quibus non ara, ſed rude ſaxum ſculptum eſt. Sed inter alia februorum genera, quae ad Oreſtem luſtrandum adhibita memorantur, & aquam ex Hippocrene ſuo hauſtam Troezenios dictitaſſe, narrat idem Pauſanias (4). Putabam igitur vas illud prope aram ſculptum, uti oſtendit perrara haec Vrna Etruſca Muſei Guarnaccii, hoc ipſum luſtralis aquae vaſculum deſignare. Quia vero non ſemper conſtantes ſunt Sculptores in ſculpendo ramuſculo, quem ſiniſtra manu gerit ille iuvenis ornatus pileo Phrygio, & chlamyde amictus, qui flexo dextro genu arae inſiſtit; nam frequentius anguſta & crebra folia habet, & palmam referre videtur; interdum etiam latiora habet: putabam, inquam, forſitan laurum illam praenotare, quam eo in loco enatam, ubi Oreſtis piacula defoſſa ſunt, Troezenii tradebant.

Sed his coniecturis poſthabitis, lubentius amplector Praeſtantiſſimi Viri Paſſerii amici mei opinionem, qui in his Vrnis, quae Volaterris magno numero exſtant, & frequentius effodiuntur, exhiberi arbitratur Dianae Tauricae ſacra vetuſtiſſima, quae idem Oreſtes cum

(1) V. Muſ. Etruſci Tom. II. p. 353. & alibi.
(2) Ibidem pag. 350. & 351.
(3) In Corinthiacis Cap. XXXI.
(4) Ibidem.

cum ſimulacro eiuſdem Deae in Italiam adtulit, & in Nemore Aricinorum conſtituto dedicatoque ei templo inſtituit: quae etiam ad ſaeculum uſque quartum perduraſſe ex Prudentio Poëta Chriſtiano colligimus (1):

Incaſſum arguere iam Taurica ſacra ſolemus:
Funditur humanus Latiari in munere ſanguis.

Sacra huiuſmodi Taurica, Scythico more peracta, deſcribunt Strabo (2), Pauſanias (3), Suetonius (4), Servius (5), quorum loca a Cl. Paſſerio adlata haud opus eſt repetere. Sed ex his ſculptutis deceptum Strabonem intelligimus, qui ſcribit ex fugitivis ſervis eum Nemorenſem Regem factum, qui primus mactator victimae in honorem Deae fuiſſet, quem ſecutus eſt Torrentius in Suetonium (6). Nullam enim mactatam fuiſſe victimam adparet; ſed is conſtitutus Sacerdos, qui alios pro Sacerdotio pugnantes ſingulari certamine viciſſet, aut, priore Sacerdote ſuperato interemtoque, in eius locum ſucceſſiſſet, eodem Suetonio teſte: *Perfuga Sacerdos ibi conſtituitur, qui Sacerdotem priorem ſua obtruncaverit manu, ſtrictoque ſemper gladio, paratus ad inſultus propulſandos, circumſpicit.* Sed hoc ſacrum a primaeva ſua vetuſtiſſima origine aliquando deſciviſſe, ac mutationibus obnoxium fuiſſe, docet Servius: inolevit enim ea conſuetudo, ut qui ex arbore quadam, quae in templo erat, ramum auferre potuiſſet, monomachia cum fugitivo templi Sacerdote dimicaret, eoque victo *Nemorenſis Rex* diceretur.

Muſei Guarnaccii Vrna duos exhibet viros pugnantes cum iuvene illo, qui flexo dextro genu arae ſtricto gladio inſiſtit, iam iam, fuſo ſuo aliorumque ſanguine, Dianae Tauricae Sacerdotium auſpicaturus. Prope illum Etruſci fingunt Geniam ſive Furiam; a dextris vero Dianam, adſtantem corpore fere nudo, ornato collo monilibus, & capite peplo, quem ante oculos reiicere videtur, quaſi ſpectans huiuſmodi conſtantiae exemplum adverſus mortis terriculamenta exhorreſcere videatur. Interdum etiam eumdem iuvenem, qui pro obtinendo Sacerdotio pugnat, Genia, ſive ex Furiis, aut e numero Eumenidum una ſuſtinet vel moratur, ut videre eſt in altera Vrna Muſei Guarnaccii adlata in Tabula VIIII. num. 1. quare hinc ſubſpicari quis poterit ab Etruſcis huiuſmodi ſacra, & ad placandos Inferos Deos, in quorum numero Diana cenſebatur,

(1) Libro contra Symmachum.
(2) Geograph. Lib. V.
(3) In Corinthiacis Cap. xxvii.
(4) In Caligula Cap. xxxv.
(5) In Aeneid. Lib. VI. verſ. 136.
(6) Ibidem.

batur, & eadem ac ipsa Hecate habebatur, atque ad Defunctorum Manes expiandos translata fuisse.

TAB. XIX. num. II. *Rex Nemorensis sacrorum Dianae Tauricae.*

EAdem sacra refert haec Vrna Musei Guarnaccii; sed nonnihil variant figurae, quae etiam pauciores sunt. Rex Nemorensis a dextris Dianam, a sinistris Geniam adstantes habet. Illud expendendum superest, utrum Mystam aliquem referat senex ille barbatus, qui baculum tenet, seu potius Sufetem. Multa, quae nunc nos latent, aliquando aliorum monumentorum collatione innotescent. Interim has uti meras coniecturas proponimus, alibi accuratius expendendas, quum omnes Etruscas Vrnas hoc typo insignes in ordinem redigemus.

CAPVT XII.

Vrnae Sepulcrales Etruscorum, quae praeferunt nuptias, pompas & epulas nuptiales explicantur.

I. QVo ritu, quibusve caerimoniis Etrusci celebraverint nuptias, quibus nil sanctius, nil augustius esse putarunt, alibi, adlatis non paucis observationibus, exposui (1). Quum autem ex anaglyphis hisce constet, Etruscos Pontifices in sepulcralibus Vrnis eas interdum actiones hominum sculpendas curasse, quae praesertim ex auspiciis pendebant; nil mirum si conventionem in manum ante ostium domus solemni ritu peractam, nuptias, epulas ac pompas nuptiales in iisdem exprimi iusserint. Si quis autem requirat quam connexionem habeant nuptiae cum tumulis mortuorum, eam adferam, quam Cl. Bonarrotius investigavit: nempe, quia Etrusci tam nuptias, quam mortem fines hominibus esse viderunt, atque ex decreta iisdem sorte pendere, & utrisque communia esse dona, faces, coronas, unguenta extremamque utrisque celebritatem adsimilem sancitam fuisse. Sed, si probabilis non displicet, qualiscumque sit, mea coniectura, subspicor, Etruscos inter Deos coniugiorum praesides adcensuisse etiam Parcas, quas expiationis causa in celebrandis nuptiis sibi propitias donis, votis

(1) Vide Musei Etrusci Tom. II. Class. III. a pag. 326. ad pag. 330. & Class. IV. pag. 397. 398. & 399. ubi etiam de Diis, qui nuptiis praesunt, disserui.

tis & ſacris reddebant, quod eas putabant fatorum arbitras eſſe. Auctor mihi eſt Iulius Pollux, qui etiam Parcas in nuptiis placari ſolitas, iiſque comae primitias ferri teſtatur; ut minime mirum ſit in Nuptiis Thetidis & Pelei apud Catullum, Parcas non ultimas partes agere (1). Credebant veteres Parcas omnis oeconomiae humanae vitae moderatrices, rerumque gerendarum, & bonorum malorumque eventuum praenuntias eſſe. Matrimonium igitur, ut felix fauſtumque eſſet, Parcas Etruſci placarunt, & eas tamquam praeſentia Numina, ac nuptiis propitia, forſitan conſtituerunt.

II. Genias quoque ſeu Furias nuptiarum praeſides, non ſecus ac defunctorum in profectione ad Elyſios comites eſſe voluerunt: quod ſi in manum convenirent ſcelerata mente, in ipſo limine domus, quemadmodum & in ipſo Orci aditu, eas ultrices experirentur: faventes vero ac propitias obtinerent, ſi connubia ſancta fide, & caſta voluntate inirent. Huiuſmodi opinionem, quam Tuſci amplexati ſunt, frequenter exprimunt emblemata Vrnarum Etruſcarum; uti haec exempla, e Muſeo Guarnaccio depromta, perſpicue teſtantur.

TAB. XX. num. I. Singularis eſt haec Vrna, cuius emblema obſervatu dignum nunc primum occurrit. Hinc colligimus, quo veſtium cultu nuptiae ab Etruſcis celebrarentur. Dextram manum viros, dum in manum Etruſco ritu convenirent, a feminis accepiſſe cernimus: quem morem Latini quoque & Romani ſervarunt, uti ad Gemmas Muſei Florentini adnotabam (2). Adeſt etiam iuxta ſponſum Paranymphus, tectis opertiſque brachiis & manibus veſte ſua, cuius imaginem numquam antea in antiquis monumentis nemo, quod ſciam, obſervavit. Nuptiis adſiſtunt Deae, Genia nimirum cum face; quia nuptiae noctu celebrabantur, noctuque ad ſepulcrum defunctorum cadavera deferebantur. Altera adeſt Dea, quae ſcopulo inſidet, quam Parcam eſſe potius, quam Geniam arbitror; quia, quod numquam alibi obſervavimus, dextra haſtam, laeva clavum praefert, quo annos notare conſueverunt Etruſci, & defigere in templis, quum peſtem aliaque mala a Diis pelli cuperent ac precarentur.

TAB. XXI. num. II. Pronubae Etruſcae imaginem exhibet haec Vrna, quae adſtat velatis opertiſque veſte ſua manibus, prope ſponſam, quae cum viro convenit in manum. Tum Pronuba, tum Sponſa velatum habent caput; ſed, quod rarum, pro-

pe

(1) Vide Ben. Averanii Diſsert. XXIX. in Thucydidem.

(2) Tom. II. Tab. XVI. num. II. pag. 46.

pe Sponsos solitarius equus gradiens sculptus est; quem nil aliud indicare mox ostendam, quam adsignatam Sponsis post mortem in Elysiis beatam vitam. In alia vero Vrna sepulcrali, quae exstat in Museo Guarnaccio, quam exhibet Tabula XI. num. I. idem thema expressum est; sed equum ducit vir togatus, quem Augurem referre subspicor.

TAB. XXII. num. II. Nuptialis pompa emblema est huius Vrnae, quod integrum, & peritiore manu sculptum iam protuli in Tabulis CLXVIII. & CLXIX. mei Musei Etrusci (1). Iter monstrat Genia parvis scutis armata, seu, si ita videtur, crotalis, quae forsitan in nuptarum deductione & pompa pulsabantur. Carpentum, quo Sponsi vehuntur, servi duo praecedunt, bacillos dextra tenentes: post currum ancillae & pedisequi cum donis sequuntur. Genia claudit agmen, facem igne micantem adtollens. Vir equo insidens, obviam Sponsis factus, dextram manum ac viam honoris causa cedit.

Sed alterum sepulcralis Vrnae emblema numquam antea editum, quod in eadem Tabula XXII. num. I. exhibetur, raritate ipsa valde commendabile est. Epulum namque repraesentat, & dedicationem aediculae in honorem Iunonis, quae, quoniam nuptiis praeerat, Ζυγία, *Iugalis* & *Pronuba* dicta est. Viri Genios, mulieres vero sibi Iunones adoptabant (2). Sed quo ritu, quave festiva pompa mulieres hanc adoptionem, sive dedicationem eius simulacri & aediculae celebrarent, ex praescripto Pontificii iuris, quod ad hoc tempus nulla sculptura docuerat, ex hoc Etrusco emblemate liquet. Dari namque solebat epulum mulieribus, quae in toro alte exstructo, aulaeisque ornato, huiusmodi privatum festum canticis, & musicis instrumentis celebrabant. Nam ex his altera mulier, quae dextram adtollit, gestu suo sacros hymnos pangere videtur; altera tibiis canit, altera cymbalum pulsat; altera vero ex his, quae in fragmento supersunt, fidibus adcinere adparet.

Sed in hoc perrarum emblema Vrnae sepulcralis inventae in praediis Nobilissimorum Inghiramiorum, alia plura tutiore calamo adnotari tunc poterunt, quum integrum ex Hypogaeis Volaterranis aliquando, ut spero, prodibit. Lecti discubitorii ab aliis differunt; hi nempe architectonicis operibus, pendentibusque aulaeis, praeter morem, ornatiores sunt. Hinc etiam, quae forma apud Etruscos fuerit aedicularum, quae cum simulacris Deorum dedicabantur, de quibus luculenter vir Praestantissimus Philippus Venutus, Patricius

Cor-

(1) Vide Tom. II. pag. 326. 327. & 328. (2) Plinius Hist. Nat. Lib. II. Cap. VII.

Cortonensis differuit, perspicue intelligimus (1). Erit aliquis, qui quod solas feminas heic sculptas cernat, dedicationem sigilli Veneris Sponsae, vel potius Bonae Deae, cuius sacris solae mulieres operabantur, in hoc marmore expressam censeat. Quid si potius epulas sacras in honorem Nortiae Deae, vel Iunonis Lucinae, quae mulierum partubus praeerant, heic repraesentari, ob susceptam felici partu prolem, opinemur? Probabiles hae coniecturae non erunt, ut arbitror, omnino contemnendae. Huic postremae opinioni favent pueruli illi duo, qui nudi adstant iuxta tripodem mensam, escariis vasculis refertam, quos nec Genios, nec Servos ministrantes credam.

CAPVT XIII.

Ex Vrnarum sepulcralium anaglyphis luctus Etruscorum in funere, sacri ritus, pompae, honores, lustrationes, eorumque de statu animarum post mortem opiniones eruuntur & illustrantur.

I. HAec capita, quae enumeravi, tam uberem differendi copiam praebent, ut numquam absolverem opellam hanc meam, si singula enucleare vellem. Quae igitur notabiliora in his Vrnis e Guarnaccio Museo depromtis occurrunt, breviter exponam; hanc enim spartam, me rogante, egregie occupavit Vir Celeberrimus Passerius in Dissertatione *de Etruscorum funere:* & in altera, quae ab eo inscripta est *Acheronticus*, ad quas satius duco lectores Etruscae eruditionis studio flagrantes mittere.

II. De moribus & opinione Etruscorum circa defunctos, primus omnium luculenter differuit Etruscarum Antiquitatum eximius Interpres Senator Bonarrotius (2). Sed licet tanta ac tam uberi segete abundet hic eruditionis ager; multa tamen adhuc observanda atque adnotanda supersunt: quae quidem tunc colligi, & luculentius illustrari poterunt, quum alia plura, vel omnia simul Tuscanica monumenta, quae ad hanc praecipuam maximamque Etruscae Religionis partem elucidandam pertinent, proferentur.

TAB. XXIII. num. 1. Tuscorum Sculptorum mirum ingenium in hominum tum corporis tum animi motibus ac passioni-

 bus

(1) Vide Tom. II. Dissert. Academ. Etr. Corton.

(2) In Append. ad Opus Dempst. §. XXVI. pag. 35.

bus exprimendis, non femel demiratus fum. Moerorem luctumque, in funere carorum conceptum, tam affabre fculptum exhibet haec Vrna, ut nihil fupra. Feralem lectum, in quo iacet vir mortuus, circumftant a finiftris matrona, forte defuncti uxor, quae pallio contecta, ut manus eius non adpareant, eo caput fuum tegit, ne luctuofum totius domus fuae fatum oculis adfpiciat. A dextris circumftant defuncti viri filii, pallio involuti, tectis manibus, exceptis duorum iunioribus, qui exferto brachio dextro vel fublato, vel capiti admoto, conceptum dolorem in funere patris fui teftantur. Apud Homerum, Virgilium, & apud Tragicos Poëtas vim doloris exprimunt, qui manus in altum tollunt: quem geftum Priamus quoque facit, dum adfpicit Politem a Pyrrho coram fe interemptum; quod emblema exhibent Vrnae Guarnaccianae fuperius adlatae in Tabulis XVI. & XVII. Defunctus iacet, toto corpore pannis, ut mos erat, purpureis involutus: quo veftis cultu, ut hinc etiam colligimus, integra corpora humari folebant (1). Caput habet velo fere coopertum, quo fecutura animarum poft fata divinitas declarabatur, ut infra videbimus.

Eadem doloris indicia declarant parentes, qui adftant circa lectum iuvenis morti proximi, quem repraefentat Vrna Mufei Guarnaccii expreffa in Tab. XIX. num. 1. Adeft etiam paratus equus, quo ad Elyfios campos cum pompa ducatur: & ne de eius imminenti funere dubitemus, fagax fculptor prope eum erectam columellam fepulcralem fculpfit, quae in metam definit, nucem pineam referentem, ad declarandam beatioris aevi tranquillitatem in Elyfiis arvis confequendam. Mulier, quae ad lectum adcedit, impofito finiftro pede fuppedaneo, morientis iuvenis mater forfitan eft, parata eius oculos claudere: quae quidem in alia Vrna, adfimili emblemate ornata, a me edita (2), toto capite pallio obvoluto adftat; fed in hac non iuvenis, fed puellae obitus imminens exhibetur, cui torquem tribus bullis ornatum, qualem Deae Etrufcorum praeferunt, ei in fupremum munus pater offert. Idem plane typus cernitur in Vrna marmorea Volaterris eruta, quae nunc Florentiae in Mufeo Antinoriano adfervatur.

TAB. XXIV. num. 1. Quod autem equus, in feralibus hifce Vrnis fculptus, defuncti animam cum pompa ad beata Elyfiorum loca deducendam, comitantibus Geniis Diifque Inferis, declaret, ut

(1) Vide Kirckman. de Fun. Lib. I. Cap. x.

(2) Muf. Etr. Tom. I. Tab. CXXXIII. num. II. Nunc autem reiicio eam explicationem huius feralis emblematis, quam protuli in Praefat. Tom. I. Mufei Etrufci pag. XXVIII.

ut ſupra monebam, & quod in hac opinione Etruſci cum Aegyptiis & Graecis convenerint, ad haec arcana Religionis illuſtranda praeſto eſt apud Q. Smyrnaeum inſignis locus (1), mihi a Cl. Paſſerio indicatus, ubi de fato equorum Achillis verba faciens, narrat deſtinatos fuiſſe,

Vt primum a Neptuno domarentur, atque deinde
A forti Peleo, & invicto ab Achille:
Quarto autem poſt hos a Neoptolemo magnanimo:
Quem etiam in campum Elyſium poſt haec erant
Deportaturi ad beatorum regionem, Iovis conſilio.

Huius pompae, qua Tuſci animarum immortalitatem ac divinitatem ſignificare voluerunt, clariſſima praebent exempla Vrnae nunc primum in lucem editae, & e Muſeo Guarnaccio depromtae, quas vide in Tab. XX. & XXI. num. II. In priore procedit defunctus velato capite: quod decus adtributam ei divinitatem innuere, ſacramque perſonam ſignificare, neminem latet: ſanctos vero & ſacros eſſe Defunctorum Manes priſca patrum Religio, & Pontificales Etruſcorum libri docuerunt. Hinc velato capite Caeſares finguntur in gemmis, numiſmatis aliiſque antiquis monumentis, quae eorum Apotheoſin referunt: de quo ritu plura doctiſſimus Schoepflinus, qui multa Etruſcorum praeclara monumenta in ſuum Muſeum, uti me nuper per epiſtolam monuit, diligenti cura congeſſit. Harum Vrnarum mutua collatione magis magiſque eluceſcit, quantum varietatis ſtudioſi fuerint Tuſci Sculptores; quare quae vitio marmoris in altera deſunt, ex alia ſuppleri poſſunt. Hanc opinionem, quod ad Elyſiorum campos Defunctorum animae equis vectae ducerentur, apud Graecos & Romanos quoque viguit, ut oſtendunt duo ſepulcralia anaglypha a Fabretto edita & illuſtrarata (2). Sed ad dignitatem divinitatemque animarum, ſtatumque Defunctorum poſt mortem declarandum quid honorificentius, quid ſublimius, quam iis deducendis adſignatae Deae comites, Geniae nimirum & Furiae, aliaque Inferorum Numina? Sed hunc honorem a caeleſtibus Diis haud praeſtitum datumque niſi piis hominibus, ita docet Plato (3): *Qui vero puram moderatamque tranſegerit vitam, Deos ſocios duceſque nactus, ibi habitat, ubi unicuique convenit.* Haec Infera Numina armis inſtructa exprimuntur, malleis, gladiis, quaſi eorum pro Defunctis defenſionem, tutelam ac patrocinium oſtendere voluerint Etruſci. Ea monumenta, quae adferuntur in Tabula XXIV. num. II. III. & IV. ſunt ornamenta

Z 2 Se-

(1) Paralipom. Lib. III. num. XXIX. pag. 161. & 262.
(2) Vide Inſcription. Domeſt. Cap. III.
(3) In Phaedone.

Sepulcrorum, pineis nucibus ſimillima, quae ad maiorem ſepulcralium columellarum dignitatem ac decus, ut vidimus, Etruſci addere ſolebant. Ea etiam ova Caſtorum referre videntur, quos Deos ſacris mortuorum inferiis praeeſſe veteres cenſuerunt.

Ea apud Etruſcos obtinuit conſuetudo, ut mortui non ſolum lugerentur atratis veſtibus; ſed etiam publice ac ſolemni pompa, praeſertim ſi nobiles eſſent, & aliqua dignitate fulgentes, laudarentur. Hanc quidem perſpicue nobis oſtendunt nuper eruta Etruſca monumenta: columella nimirum marmorea, compluribus figuris ornata, quae exſtat Peruſiae apud Comites Alphanios, quam ego primus omnium in hoc Opere in lucem protuli: & haec plane ſingularis Vrna marmorea, adlata in Tab. XII. num. II. quae exſtat in Muſeo Guarnaccio, cuius emblema nunc primum in lucem profero. Quamvis edax tempus eam nonnullis in locis corruperit; haud tamen ita eam delere potuit, ut non diſcamus, quo ritu Defunctorum praeclara geſta a Tuſcis celebrarentur. Sedent adſimili veſtium cultu ornati, nempe tunicati & togati, ſex viri, quorum aliqui volumen vel clauſum vel explicatum tenent. Hi laudes vel nenias in honorem Defunctorum canere videntur: qui vero in medio ſedet, nil praeferens manibus, ſed tantum geſtus edens, Cantorum ſive Hymnologorum princeps & moderator facile cenſeri poteſt. Sedentes ſuprema haec officia celebraſſe Tuſcos, adnotandum eſt, ut hinc arguamus, quem uſum habuerint ſedilia, & gradus, qui in Sepulcris Etruſcorum ſpectantur. Incompertum adhuc eſt, a quo gratum hoc vivorum ſolatium laudandi mortuos inventum ſit (1): eius vero antiquitatem apud Etruſcos haec monumenta teſtantur, a quibus Romanos tam laudabile inſtitutum accepiſſe coniicimus. Apud hos primus fuiſſe traditur Valerius Poblicola, qui Brutum, Romanae libertatis vindicem, pro patria defunctum publice laudavit (2).

Quamvis fracta ſit altera Vrna, inventa in praediis Illuſtriſſimorum Inghiramiorum, & in Muſeum Guarnaccium tranſlata, quae exhibetur in Tab. XV. num. II. tamen quia nulla alia ad hoc tempus prodiit hoc emblemate inſignis, plane ſingularis eſt, & multo in pretio habenda. Cernitur ſuggeſtum, in quo ſella curulis duplex poſita eſt, & iuxta eam ſubſellium. Hinc praeeuntibus lictoribus, qui faſces praeferunt, & erectum baculum, quo populi frequentiam ſubmoveant, procedunt duo viri togati, quorum alter dextra volumen tenet. Hos miniſtri duo ſequuntur, ſive adparitores, ſive adcenſi. His omnibus obviam ſit matrona velato capite, cum praetextato puerulo ad pedes, quam ſervi ex eius familia comitantur.

Per-

(1) Vide Cicer. Lib. I. de Orat.

(2) Ex Plutarcho in vita Poblicolae.

Perdifficile eſt probabilem ſaltem divinari huius emblematis ſignificationem. Sed, quod matrona illa, moerentium more, ut in aliis Etruſcorum Tragicis ſculpturis obſervavimus, dextro brachio manuque caput ſubfulciat ſuum, hinc coniicio, hoc thema forte referre proceſſum Pontificum, ſive etiam Sacerdotum ad domum matronae luſtrandam, poſtquam ex ea defuncti cadaver in ſepulcrum illatum eſt, & poſt peracta in eius honorem parentalia. Quod vero mos fuerit funeſtam domum luſtrare, perſoluto funere, res adeo obvia eſt, & luculenter expenſa a Gutherio de Iure Manium, & a Kirchmanno de funeribus, ac Lomeiero; ut pudeat, nil novi adferens, eorum ſcrinia expilare, & lectorem inutiliter morari. Laetor tamen, me e penu Etruſcae vetuſtatis depromere unicum, quod ad nos pervenerit, ad hanc rem, ut opinor, oſtendendam, exemplum, quod inter Graeca & Romana monumenta numquam obſervavi. Vero quaedam depromemus ſimiliora, ſi integrum aliquando anaglyphum hoc in apricum proferet aetas.

III. Ad hanc Claſſem referendae ſunt Vrnae Etruſcorum Sepulcrales, quae divinos honores habitos mortuis ſacrificia, funebres ludos, epulas ac denique eorum conſecrationem, & alia huiuſmodi continent, quae perſpicue oſtendunt, Etruſcos miro cultu proſecutos eſſe memoriam defunctorum. Donaria quoque mortuis facta non exiguam eruditionis partem occupant: de quibus, quum aliqua ſuperius delibaverim, alibi fuſius agendum eſſe ſentio. His adcedunt coronae, taeniae, vittae, quibus, non ſolum Sepulcra Etruſcorum, ſed etiam imagines mortuorum ornantur.

IV. Sed ut heic oſtendam roſarum ſparſiones, quae in exequiis & annuis parentalibus ſacris ab Etruſcis fiebant, ad Vrnas Guarnaccianas provoco, quae a me adferuntur in Tabulis XXV. & XXVI. In his etiam bulbi ferales exprimuntur, & folia maiora arborum: quae donaria oſtendunt, Etruſcos Diis ſimiles cenſuiſſe Defunctos ſuos. Nemo enim eſt qui neſciat, veteres ſingulis Diis arbores & plantas dedicaſſe ac conſecraſſe, atque iuxta eorum aras & ſimulacra, & frequenter etiam in eorum manibus poſuiſſe. Argumentum hoc divinitatis teſtantur alia Etruſcorum monumenta, a me adlata in pluribus Tabulis Tom. I. Muſei Etruſci (1), ad quas, & ad adlatas a me obſervationes lectorem ablego. De cupreſſubus defunctis dedicatis, nihil dico, quae in Vrnis Muſei Bucelliani frequenter occurrunt. Sed & flabella, quae feminae ſculptae in Vrnarum Etruſcarum operculis praeferunt, quae fo-

(1) Tab. CLXI. CLXII. CLXIII. CLXIV. pag. 315. 316. & ſeqq.

folia arborum latiora imitantur, inter divinitatis notas non invitus referam; quum ea his simillima sint, quae Nymphae Fontinales, & aquarum praesides manu praeferunt in editis a Fabretto monumentis (1). Foliorum maiorum caules saepenumero spectavi inter ornamenta Tuscanicorum Sepulcrorum; nihil enim sine consilio & ratione a maioribus nostris factum arbitror.

CAPVT XIV.

Sepulcrales Vrnae, quae exhibent civiles ritus, mores & consuetudines Etruscorum, proferuntur atque illustrantur.

I. ADlatis in duobus mei Musei Etrusci Voluminibus his Tuscanicis Vrnis, quae praeter sacra & funebres ritus ad Religionem spectantes, insuper etiam civiles caerimonias exhibent, & consuetas de more hominum actiones, quas vide in Tabulis CXXXVII. num. II. CLVIII. CLXXVIII. & CLXXIX. has quoque nunc e locupletissimo lectissimoque Museo Guarnaccio, ad Tuscorum Politiam pertinentes, addere lubet, omnium plane insignissimas, quorum emblemata, numquam antea nota & observata ab eruditis viris, inter rariora dubio procul recensenda esse existimo.

II. Nemo profecto ad hoc usque tempus observavit, qua pompa hi, qui Magistratus honore in Etruriae civitatibus insigniti erant, procederent, suamque dignitatem auspicarentur, aut fortasse etiam dimitterent, gratias Diis agentes. Sed ecce ex his genuinis Tuscorum monumentis, quae fuerint in hoc munere obeundo eorumdem Magistratuum vestes, quae insignia, quae propria dignitatis ornamenta, qui adparitores: quo ordine, quove solemni ritu processerint, probe intelligimus: quae monumenta librorum huius antiquae gentis defectum apud nos hodie supplent.

In Vrna marmorea adlata in Tabula XXVII. Triumviros seu Quatuorviros cernimus procedentes, & omnes quidem togatos, & adsimili vestium cultu ornatos, uno excepto, qui cum ipsis pari honoris gradu procedit, sed volumen dextra praefert. Hos munera sua ineuntes vel dimittentes (ut emblema cum mortuorum

(1) De Aquis & Aquaeduct. Dissert. II. pag. 99. qui *Nymphaeam* herbam esse censet, de qua consulendus est Plinius Lib. XXV. Cap. VII.

rum ſorte conveniat) ſex ex miniſtris praecedunt , & quidem proxime eos duo lictores , qui in humeris faſces , in dextra vero (quod nunc primum ex his documentis innoteſcit) baculum tenent , quo quidem utebantur, ut turbam ſubmoverent. Ante hos duo alii incedunt , quorum alter a ſiniſtris thecam ſcriniariam ; alter vero ſellam curulem in humeris deferunt : & hos omnes alii duo praecedunt ; ſed inter hos quid primi illi quatuor dextra gerant, non ita facile adſequeremur , ſi ex ſequenti emblemate magis perſpicue non adpareret , ſportulas eſſe .

Adſimile igitur emblema exhibet Vrna in medium prolata in Tabula XXIII. num. II. ſed in hac eos , qui Magiſtratus dignitatem conſecuti ſunt (ſi quis Duumviros vel Lucumones cenſeat , vel Sufetes , aut alio nomine adpellet , non repugno) ſequuntur adcenſi duo : proxime vero praecedunt duo lictores , in dextro humero faſces , non autem baculos, gerentes : & ante hos duo ex adparitoribus incedunt, quorum unus ſellam curulem , & ſportulam : alter vero , diſſimili veſte indutus , ſportulam tantum non dextra, ſed ſiniſtra defert . Num hi procedant ad ludos edendos , quod munus indicant ſportulae , quas in hac celebritate, & dum Magiſtratus honorem inirent populo donabant ; an vero ad opus aliquod dedicandum : an ad ſupplicationem aliquam ante Deorum pulvinaria habendam eant (quod & apud Romanos factum fuiſſe conſtat ex Livio , quum aliqua prodigia eveniſſent) in tanta rerum caligine quid cenſeam credamve , incertus haereo . Expiari interdum ſolitos Graecos , antequam munera & dignitatem obirent , & Eleorum Aediles conſueviſſe piaculari ſue & aqua ſe luſtrare , docet Pauſanias (1) : quod & Etruſcis convenire poſſe haud invitus fateor. Peritiores meliora poſt nos docebunt ; non enim omnia poſſumus omnes ; ſed aliquid , quo alii felicius bono litterariae reipublicae in hoc curriculo laborent , relinquendum eſt . Quod & apud Etruſcos largitiones fierent ab his, qui officii munus aliquod obibant , & ſportulae darentur , & quae nam earum forma eſſet, numquam profecto noviſſemus, niſi hae Tuſcorum ſculpturae, quae librorum vices gerunt , hanc celebritatem nobis aperuiſſent : & credibile eſt , Romanos, qui ab Etruſcis inſignia Magiſtratuum, ſellam curulem, faſces ſuſcepere, & ſportularum & largitionum ac miſſilium teſſerarum exempla accepiſſe, quod ex his monumentis, nunc primum colligimus. His lucem adferunt duo loca veterum Scriptorum . Ita Plinius in epiſtola , in qua de diviſione ſportularum ad Traianum ſcribit (2) : *Qui virilem togam ſumunt , vel nuptias faciunt , ineunt ma-*

(1) In Eliacor. prior. Cap. XVI.

(2) Lib. X. Epiſt. CXVIII.

magistratum, vel opus publicum dedicant, solent totam bulen, atque etiam e plebe non exiguum numerum vocare, binosque denarios vel singulos dare. Hinc igitur nunc primum sportularum usum apud Etruscos & variam earum formam discimus.

Triumphantem hominem togatum, quadriiugo curru vectum, praeeunte Genia seu Furia cum face, praecedentibus lictoribus & tubicinibus, duobusque servis sequentibus, exhibet Vrna adlata in Tabula XXVIII. num. II. quod emblema fusius iam explicavi in meo Museo Etrusco Tabula CLXXIX. quare, ne recocta crambe actum agam, abstineo lubens. Triumphantes Diis similes habitos esse constat; quare, ad minuendum mortalium hominum fastum, credibile est, hoc emblema sepulcralibus Vrnis ab Etruscis aptatum fuisse: quam coniecturam mihi suppeditant iam a me adlata Plinii & Tertulliani loca, quae heic praetereo (1).

CAPVT XV.

Vrnae sepulcrales Etruscorum variis symbolis insculptae adferuntur, & nonnullis observationibus illustrantur.

I. SYmbolica voco ea Etruscorum Sepulcra, quorum anaglypha nullas Historias nullasve Fabulas praeferunt, ac neque etiam civilia, neque patria ac propria Tuscorum documenta, neque Heroum gesta ac fata repraesentant: neque ex Iliaca scaena aliquid exhibent, quod Homeri ac Tragicorum Poëtarum carminibus celebratum fuerit; sed his tantum symbolis ornata sunt, quae Defunctorum cultui & memoriae, vel Orco ac Diis Inferis convenire, non Sculptores ex ingenio suo, sed Etrusci Pontifices sanxerunt. Haec themata pendebant ex antiquae Theologiae fontibus, ut rudes homines, his symbolis observatis, Deorum Inferorum potestatem venerantes, Manesque Deos metuentes, eos colerent, & μειλιχίους, hoc est *placabiles*, sibi redderent. Quemadmodum igitur caelestibus ac superis Diis propria symbola ad eorum munera, proprietates, potentiam ac dignitatem explicandam veteres Physiologi tribuerunt, quibus facile dignoscerentur; ita etiam Inferis Numinibus, Diisque Manibus propria adtributa, symbolis quibusdam adumbrata, pro faciliore hominum captu, adsignarunt.

II.

(1) Vide Tom. II. Musei Etr. pag. 370. & 371.

II. Praecipua Vrnarum Etruscarum symbolica ornamenta peltae censentur, quae cum Defunctis nil commune habent; sed ex ipsa Religione earum arcana significatio eruitur: ad designandam nempe Infernalium Deorum potentiam & bella, quae cum superis Diis gessere. Peltatae Vrnae Perusiae frequenter occurrunt; alibi raro, aut numquam. Alia Sepulcrorum insignia ex sacris Religionis mysteriis desumta sunt, nempe sacrificalia instrumenta, paterae, simpuvia, arferiae, urceoli, acerrae, coronae, faces, lumina, bucrania, rosae, cupressus, arborum maiora folia, pineae nuces, vela ac vittae pendentes, taeniae, throni, lectisternia, triclinia, & his similia, quibus Tusci nil aliud quam omni cultu dignos esse Defunctos declarare voluerunt. Alia quoque symbola Orcum ipsum significant, uti ianua, quae non raro in Tuscanicis Vrnis sculpta cernitur: alia ad ipsos Manes Deos spectant. Delphines, acrostolia ac navalia instrumenta transitum animarum ad Elysios campos per Oceanum designant: quin etiam marinis monstris Defuncti per mare vecti in Vrnis Etruscis frequenter spectantur.

III. Mortem referunt larvae cucullatae, ut videre est in Vrnis Guarnaccianis in Tab. XVI. num. II. & Tab. XXVI. num. II. eius vero vim ac potentiam Gorgones declarant, quas sculptas vide in Vrna Musei Guarnacci adlata in Tab. XXIX. num. I. Vela seu vittae miro ingenio a Tusco Sculptore sculptae sunt pendentes ex columnis & encarpis: ut hisce ornamentis, quod ante observabam, omnem cultum divinitatis ad Manes Deos traducerent. In eadem Tabula XXIX. num. II. sequitur ex eodem Museo depromta Vrna, in qua fatalis in Troiam Helenae ingressus una cum Paride exhibetur; quod emblema superius illustratum est pag. 155. sed perperam adnotata est Tabula VII. pro XXIX. quare hoc in loco, ne series turbaretur, haec Tabula locanda fuit. Supersunt aliae Vrnae inter symbolicas recensendae, quae interdum oscilla, vel scaenicas personas praeferunt, ut videre est in Tabula XXVI. num. III. quae umbras, & animarum vehicula significant. Deorum Inferorum potentiam ac vindictam celerem paratamque in impios homines, & facile etiam pro Defunctis Inferorum Numinum tutelam, praenotare videntur mallei, secures, faces, & alia huiusmodi militaria instrumenta, quibus eadem Numina in Etruscis Vrnis armata non raro inducuntur. Heroum duorum exempla exhibet Vrna adlata in Tabula XXI. num. I. quam in praediis Franceschiniis erutam fuisse, serius quam oportebat, intellexi. Alatum Numen Inferum barbatum, cum Furia sive Genia sociatum (1), praefert etiam Etru-

(1) Hanc vide in Tom. I. Musei Etr. Tab. CXXV.

Etrusca Vrna, quae in meo Museo exstat. Heroës illi qui sint, modo mihi incompertum: pertinere tamen ad Troicam Scaenam hoc emblema mihi videtur. Necem alicuius ex filiis Priami & Hecubae praefert Vrna proposita in Tabula XVII. num. 1. Volaterris adservata in Museo publico, quam alibi, maiori fruens otio, diligenter expendam. Has, quum, me inscio, Caelator in his Tabulis incidisset, invitus heic extra chorum suum in lucem proferre coactus sum.

IV. Inter symbolicas Etruscorum Vrnas eas quoque adcenseo, quae monstra illa tantum, quae in ipso Orci limine fabulosa locavit vetustas, continent; gryphes nempe, leaenas, harpyas, serpentes cristatos alatosque, Echidnam, Scyllam, aliaque cum terrestria, tum marina portentosa animalia. Sed Echidnam numquam ingeniosius sculptam vidi, quam in Vrna adlata in Tabula XXVIII. num. 1. Velato capite repraesentatur, & quidem stans in arca, quae sepulcrum refert, dextra gladio, sinistra face armata. Circa arcam praeterfluunt undae Oceani, & hinc inde duo delphines spectantur. Haec vero insignia symbolica, a Graecis quoque, uti frequenter testatur Pausanias, usurpata, apud Etruscos ita invaluere, ut Romani, sero tamen, ea lubentissime amplexati sint: eademque in Sepulcris suis, Etruscorum forsitan exemplo, sculpenda curarint.

V. Praeferunt etiam, ut aiebam, Etruscorum Vrnae symbola quaedam, quae Defunctorum cultum designant: vela nimirum, taenias vittas, coronas, arborum ramos & his similia. Sed inter haec nil frequentius rosis, quibus, ut vidimus, complures Vrnae Musei Guarnacci ornatae sunt. De rosarum generibus multa adnotat Plinius (1): nec tantum mihi otii est, ut de earum natura variisque generibus inter haec disseram. In Parte III. antiquarum Inscriptionum, quae in Etruriae Vrbibus exstant, protuli in Tab. IX. marmoreum Sarcophagum, qui cernitur in Florentino Baptisterio & Basilica S. Ioannis, in cuius anaglypho exhibetur imago feminae *Coronariae*: eoque didiscimus, qua arte & ingenio laneis encarpis adnecterentur rosae, flores & fructus. Horum enim frequens erat usus in sacris Deorum, ad ornanda eorum simulacra & aras, & ianuas templorum; nam & in sacris festis, in conviviis, in nuptiis, atque in funeribus adhibebantur. Sculptura huius monumenti singularis plane est, & nondum ante hoc tempus inter monumenta veterum Romanorum a nemine pervulgata. Rosis ornatum Hecates Deae diadema, ostendi ex marmoreo simulacro (2), quod exstat in meo Museo, & ex

(1) Hist. Nat. Lib. XXI. Cap. IV. De his Coronis plura adfert Paschalius, quem vide.

(2) Musei Etr. Tom. I. Tab. LXXXI. num. 1. & Tom. II. pag. 183.

ex Luciano (1) adnotavi, malvas ſacras eſſe Diis Inferis, quae etiam in his monumentis ſculptae interdum occurrunt. Ornatam roſis mitellam ſive anadema praefert matrona, quae Deae habitu ſculpta, cernitur in operculo Vrnae Etruſcae ſuperius adlatae in Tabula VII. Ex his igitur monumentis Etruſcis colligimus huius moris & ritus vetuſtatem, & roſas inter parentales profuſiones non ultimum plane locum habuiſſe: qui ritus ad Romanos quoque tranſiit, uti ſexcenta epitaphia teſtantur: e quibus, quod ſequitur valde inſigne, deligere atque adferre mihi placuit (2):

A L B I N I A E
V E T T I . F I L
V A L E R I A N A E
P V D I C I S S . F E M I N
P. A P P I V S. P. F. E V T Y C H E S
AD. CVIVS. MEMORIAM. COLENDAM. HVIC
COLLEG. DENDROPH. LRG. HS. C. N. CVIVS. SVM
MAE. REDITV. QVODANNIS. DIE. NATAL
EIVSDEM. III. ID. APRIL. DECVR. SPORTVL
EX. X. CCC. INTER. PRAESENT. ARBITR. SVO. DIVID
OLEVM. ET. PROPIN. EX. X. DCCL. PRAEBEANT. ITEM
LECTISTERNIVM. TEMPORE. PARENTALIOR. EX. X. CC
MEMORIIS. EIVSDEM. VALERIANAE. ET. APPI. VALERIAN
FIL. EIVS. PER. OFFIC. TESSERARIOR. QVODANNIS. PONA
TVR. ET. PARENTETVR. ITEM. CORONAE. MYRT. TERNAE
ET. TEMPORE. ROSAE. IVL. TERNAE. EIS. PONANTVR
MICATAE. DE. SELECTIS. EX. X. L. PROFVNDANTVR
ITEM. APPIVS. EVTYCHIANVS. MARITVS. EIVSDEM
VALERIANAE. SCHOLAE. VEXILLARIOR. LARGITVS
EST. hs. XXXX. M. EX. CVIVS. SVMMAE. REDITV. QVOD
ANNIS. DIE. SS. NATALIS. EIVS. ANTE. STATVAM. LECTIST
EX. X. CCL. PONANT. SPORT. X. CCL. INTER. PRAESENT
SIBI. DIVID. OLEVM. ET. PROPIN. PER. ROSAM. PRAEBEANT

Hoc ipſum inſcriptum marmor eo conſilio adtuli, quia ſuppeditare videtur explicationem duarum Vrnarum, quae exſtant in Guarnaccio Muſeo, ac perrara illa emblemata praeferunt, quae vidimus in Tab. XXIII. num. II. & XXVII. Nam in his Collegii alicuius viros ad parentalia in honorem Defunctorum ad eorum Sepulcrum celebranda (reiectis coniecturis illis ſuperius adlatis pag. 179. quae huc non collimant) procedere probabilius mihi ſuadeo. Horum enim ſacrorum virorum munus erat ex legatis lectiſternia in honorem De-

(1) In Cataplo, ſive Tyranno.

(2) Ex Gruteriano Theſauro pag. DCCLIII. 4.

Defunctorum ponere, parentare, coronas offerre, epulas & escas adponere, rosas adferre, spargere, atque iacere, sportulas dividere, aliaque munera his, qui ad exequias celebrandas aderant, elargiri: qui sumtus ex adsignatis reditibus & pecuniarum usuris colligebantur. Cum his igitur verisimilius congruere & convenire videntur adlatae Etruscarum Vrnarum sculpturae. Neque id absurdum esse censebunt, qui sciunt ex Etruscorum Latinorumque antiqua Religione ritus fere omnes, caerimonias & instituta ad Romanos manasse.

C A P V T XVI.

Funebris Defunctorum supellex inventa in Volaterranis Sepulcris, quae adservatur in MVSEO GVARNACCIO, *ostenditur, & ordine recensetur.*

I. POstremum huius Dissertationis caput superest absolvendum. In hoc funebrem supellectilem in Sepulcris Etruscis conditam, non quidem omnem, sed praecipuam atque elegantiorem eius partem, qua MVSEVM GVARNACCIVM mirifice refertum est, servato & in his Defunctorum donariis & ornamentis, nunc primum prolatis, aliquo ordine, recensere atque ostendere in Tabulis hisce, quae sequuntur, mihi proposui. Vniversa funebris supellex in tres Classes, ut video, percommode distribui potest. Primam velim ut ea occupet, quae respicit Superos & Inferos Deos, quorum simulacra tum ex aere, tum ex argilla non raro in Sepulcris inveniuntur. Secunda ea contineat vasa & instrumenta, quae ad sacrificia cum in honorem Deorum, tum etiam Defunctorum pertinent: qualia sunt sacrificales paterae tripodes, arulae, candelabra, lucernae, coronae, lances, quibus libationes & inferiae fiebant, & epulae offerebantur. Tertia ea complectatur ornamenta ac munera, quae & viris ipsis, & mulieribus dum viverent pergrata, & in deliciis fuere, quae post mortem in eorum sepulcralibus Vrnis, Ollis ac Cinerariis, ne Defuncti hoc quoque carerent funebri luxu & solatio, tumulata fuere.

II. Compertum est veteres in Sepulcris Defunctorum condidisse signa Penatium, ac Larium Deorum, & Genii Domestici, ut eorum post mortem tutela ac societate fruerentur, quorum

opem

opem viventes experti fuerant. Id minime adſererem, niſi haec ſigilla inventa vidiſſem, defoſſis Sepulcris. His adcedunt Inferi Dii, Furiae, ac Geniae, quarum imaguncula, ut exhibet Tabula XXX. num. 11I. non cornu, ſed lampadem tenet: hanc enim figuram praeferebant lampades apud Etruſcos, ut oſtendi ad Tabulam CLXIX. num. 1I. mei Muſei Etruſci. Sed imaguncula haec Geniae, ſeu mavis Veneris Libitinae, e cruda argilla plaſtico opere effiĉta eſt. Genias quatuor, duas in unaquaque facie piĉtas, & quidem manibus adſimili modo lampades praeferentes, exponit Vas fiĉtile, quod vide in Tabula XXXII. In hoc Vaſculo inventi ſunt inaures aurei, aerumnoſo miroque opere abſoluti, qui in Tab. XXXIII. exhibentur. Hoc ipſum Vas ſtatimac erutum eſt vidi; quod adnotandum cenſui, ut oſtendam opinionem illorum eruditorum male laborare, qui putant Vaſcula fiĉtilia piĉturis ornata opus eſſe non Etruſcorum, ſed Graecorum. Verum non ſolum Volaterris, ſed Arretii quoque, Cortonae, Cluſii, Corneti, Politiani, Senis, Peruſiae, Piſauri, & in omnibus fere Etruriae urbibus huiuſmodi piĉta Vaſcula inventa fuiſſe, alibi adlatis teſtimoniis, oſtendi. Neſciremus quem uſum habuerint complura Vaſa, que in Sepulcris Etruſcorum frequenter inveniuntur, varia eleganti forma effiĉta, ni cerneremus Defunĉtos ipſos ſculptos in operculis Vrnarum ea manibus praeferre. Obſtupeſco quoties eorum ſymmetriam, & ingenioſas formas, modulos, ornamenta, & anſas tam miro artificio effiĉtas contemplor, ut hiſce Etruſcis Vaſculis, Graecis & Latinis in unum corpus colleĉtis, iam in mentem venerit ampliare eruditiſſimum Lazari Bayſii *de Vaſculis veterum* Commentarium, & meas quoque ex univerſo Antiquitatis penu depromtas obſervationes adiicere. Ad ea elucidanda multo quoque adiumento eſt Athenaeus. Haec Vaſcula Etruſca, in plures Claſſes accurato ordine diſtributa, mox in alio Volumine mei Muſei Etruſci proferam, quorum maxima pars in Vaticana Bibliotheca nunc adſervatur.

III. Secundam igitur funebris ſupelleĉtilis Claſſem haec vaſa, & paterae conficiunt, quae non raro quidem figuris caelatae in Sepulcris inveniuntur. Complures exſtant in Muſeo Guarnaccio, e quo duas tantum profero. Ex his altera adlata in Tab. XXXI. num. 1. exhibet Mercurii caput, teĉtum petaſo pinnulis ornato, in cuius area delphinus ſculptus eſt. Nemo eſt qui neſciat, Mercurium Defunĉtorum animabus praefuiſſe, umbrarumque ad Inferos duĉtorem fuiſſe; quarum tranſitum per Oceanum, antequam Elyſiorum loca obtinerent, delphinus deſignat. Altera patera relata in Tabula XXX. num. 1. imaginem Geniae, ſeu Parcae referre videtur,

tur, quam arcana aliqua de caufa, nobis ignota, caelator diftorta laeva manu effinxit. His aereis pateris fuccedunt fictiles, vel purae vel figuris ornatae, vel quae perforatae funt, & colandis vinis ac liquoribus infervilffe manifeftum eft. De his fufius V. C. Philippus Venutus, quem confulat ftudiofus lector (1). Complures ex his exftant in Guarnaccio Mufeo, & nunc primum in lucem vulgantur.

IV. Tertia funebris fupellectilis Claffis, primum complectitur virorum ornamenta, ac praefertim militaria, nempe galeas, ocreas, enfes, lanceas, fibulas, bullas, armillas, anulos: quorum exempla non pauca, & illuftria quidem, in duabus Tabulis picta hifce diebus ad me mifit Vir Nobiliffimus Comes Diamantes Montemellinius, Patricius Perufinus, partim e Mufeo fuo, partim e Cimeliis DD. Morandiorum depromta. Interim ea, quae in Sepulcris Cuprenfibus eruta funt (2): quae etiam fingulari Differtatione nuper illuftravit amicus meus optimus, de litteris & Antiquitatis ftudio optime meritus, Eruditiffimus P. Paulus Maria Paciaudius, e Clericis Regularibus Teatinis (3), qui alia multa, ut Mufeum meum Etrufcum amplificet, nunc Neapoli undique conquirit & parat, & interim *de umbellis antiquorum* egregiam Differtationem elucubrat. Mox ornamenta mulierum fuccedunt, illa nimirum, quae ad eorum muliebrem mundum fpectant: nempe inaures, difcernicula, anuli, fpecula, flabella, bullae, torques, dextrariola, armillae, redimicula, vulfellae, vafcula unguentaria & odoraria, & ad odoratas aquas fpargendas fundendafque, quae forfitan huiufmodi ea funt, quae in fuperficie pluribus foraminibus diftincta fpectantur, e quibus unum fictile exftat in meo Mufeo. His adde balnearios ftrigiles, quos in Sepulcris hifce Etrufcis erutos conftat, & in Mufeo Guarnaccio adfervantur. Quae igitur, in Defunctorum Sepulcris recondebantur, ipfis dudum grata & iucunda, de quibus differit Kirckmannus (4), ea veteres Graeci δῶρα, Latini *donaria* & *munera* dixere: cuius moris clariffima funt praecipue apud Homerum & Virgilium exempla, quae, ne eruditorum aures in re tam obvia obtundam, fciens praetereo.

Class. III. Tab. I.

(1) In Tom. I. Difsert. VII. Acad. Etrufc. Corton. pag. 81.

(2) Vide Tom. II. Difsert. V. Acad. Etr. Corton. pag. 51.

(3) In Tom. VI. Mifcellan. Opufc. edit. Venetiis.

(4) De Funeb. Rom. Lib. III. Cap. v.

CLASS. III.

T. I.

I.

Є toph. alt. ped. I. unc. VI. lat. ped. I. unc. XIV.

II.

Є marm. alt. ped. I. unc. IV. lat. ped. I. unc. XI.

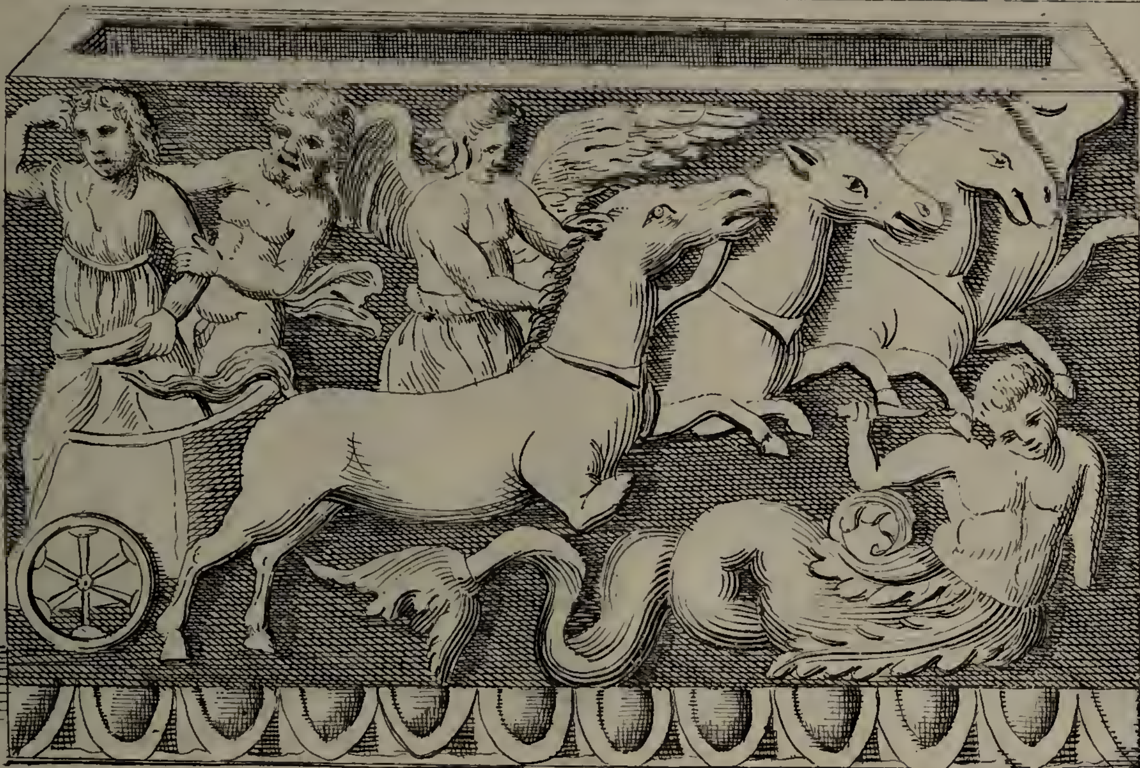
Vi Franceschini Scu.

IN MVSEO GVARNACCIO.

IN MVSEO GVARNACCIO.

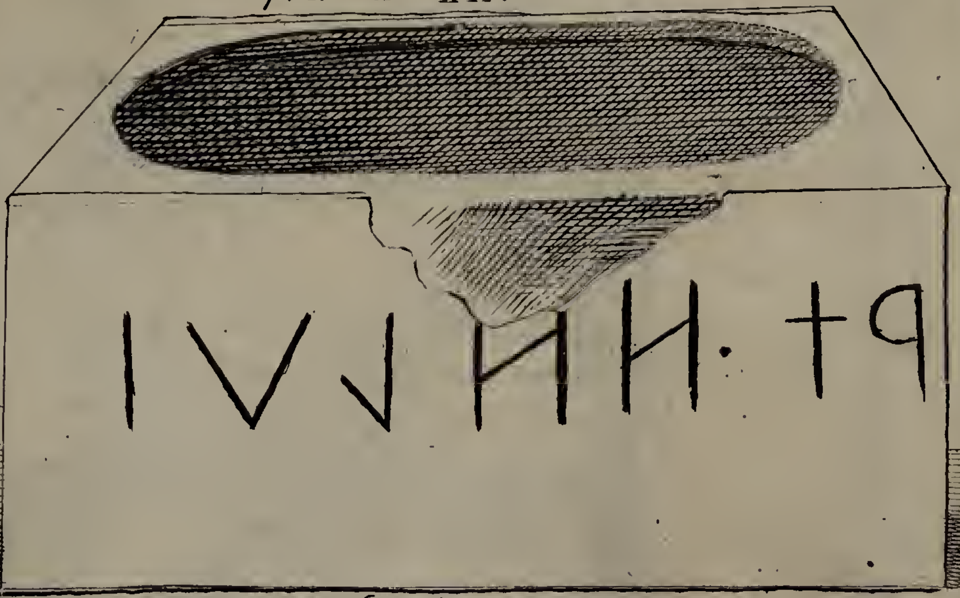
CLASS. III. T. III.

E marm. alt. p. I. unc. VI. lat. p. I. unc. XII.

E toph.

E toph.

IN MVSEO GVARNACCIO

V·F·5

I.

E marm. alt. p. I. unc. III. lat. p. I. unc. XIV.

II.

E toph. alt. p. II. unc. V. lat. p. I. unc. XIII.

Vi Franceschini Scu.

IN MVSEO GVARNACCIO.

IN MVSEO GVARNACCIO.

CLASS. III.
T. VI.
FVSIFV
C marm. alt. p. I. unc. II. IN MVSEO GVARNACCIO. lat. p. I. unc. XIV.

IN MVSEO

E mar. alt. p. II. unc. v.

J. Monabuonj. del.

T. VII.

E marm. alt. ped. I. unc. IV. lat. ped. I. unc. XI.

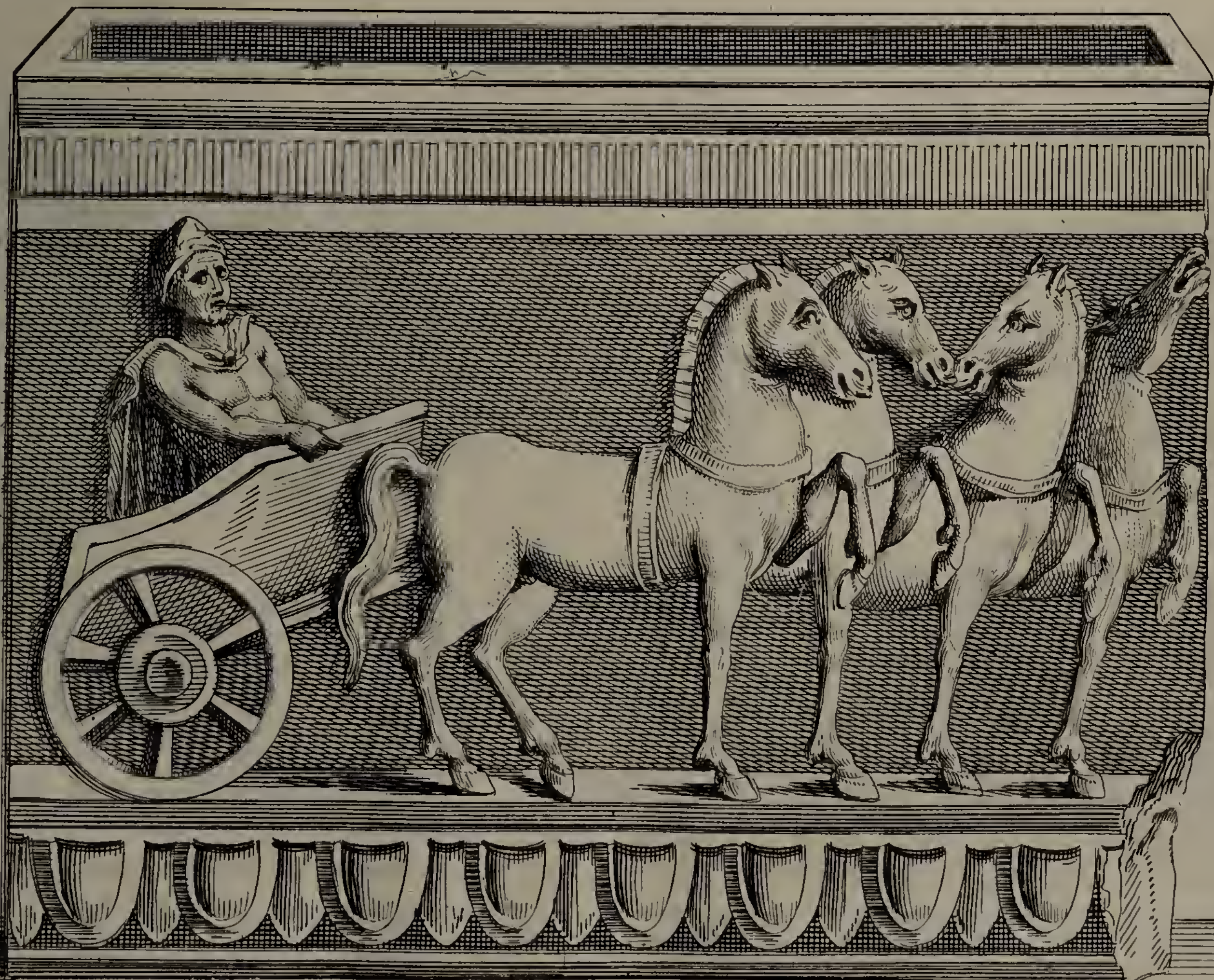
IN MVSEO GVARNACCIO

I.

Ɛ toph. alt. ped. II. unc. IV. lat. ped. I. unc. VIII.

II.

Ɛ toph. alt. ped. I. lat. ped. I. unc. V.

IN MVSEO GVARNACCIO.

V. Franceschini sculp.

CLASS. III.

T. XI.

I.

Ex toph. alt. ped. II. unc. III. lat. ped. I. unc. XI.

II.

Ex marm. alt. ped. I. lat. ped. I. unc. VIII.

Vi. Franceschini Scu.

IN MVSEO GVARNACCIO.

E toph. alt. p. I. lat. p. I. unc. X.

II.

E marm. alt. p. I. lat. p. I. unc. XII.

IN MVSEO GVARNACCIO.

C. Faucci. Sc.

CLASS. III. T. XIII.

I.

E marm. alt. p. VI. lat. p. II. unc. III.

II.

E marm. alt. unc. IX. lat. p. I. unc. VI.

Jos: Menabonj del. *Jos: Papinj sculp.*

IN MVSEO GVARNACCIO.

CLASS. III. *E marm. alt. p. I. unc. III. lat. p. I. unc. VIII.* T. XIV.

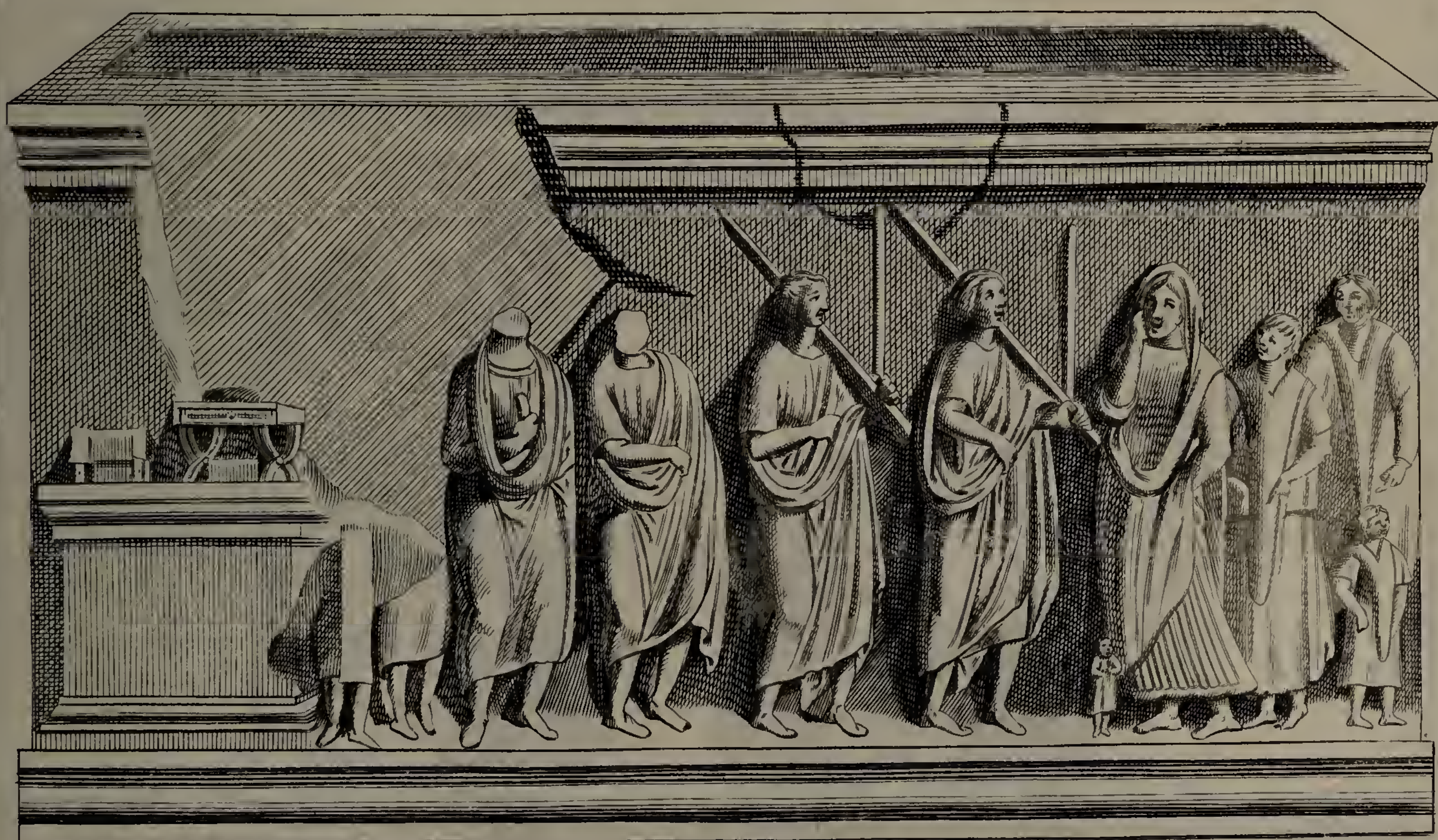
Vi. Franceschini. Scu. IN MVSEO GVARNACCIO.

I.

Anaglyph. fictile, alt. unc. XII. lat. unc. XIII.

II.

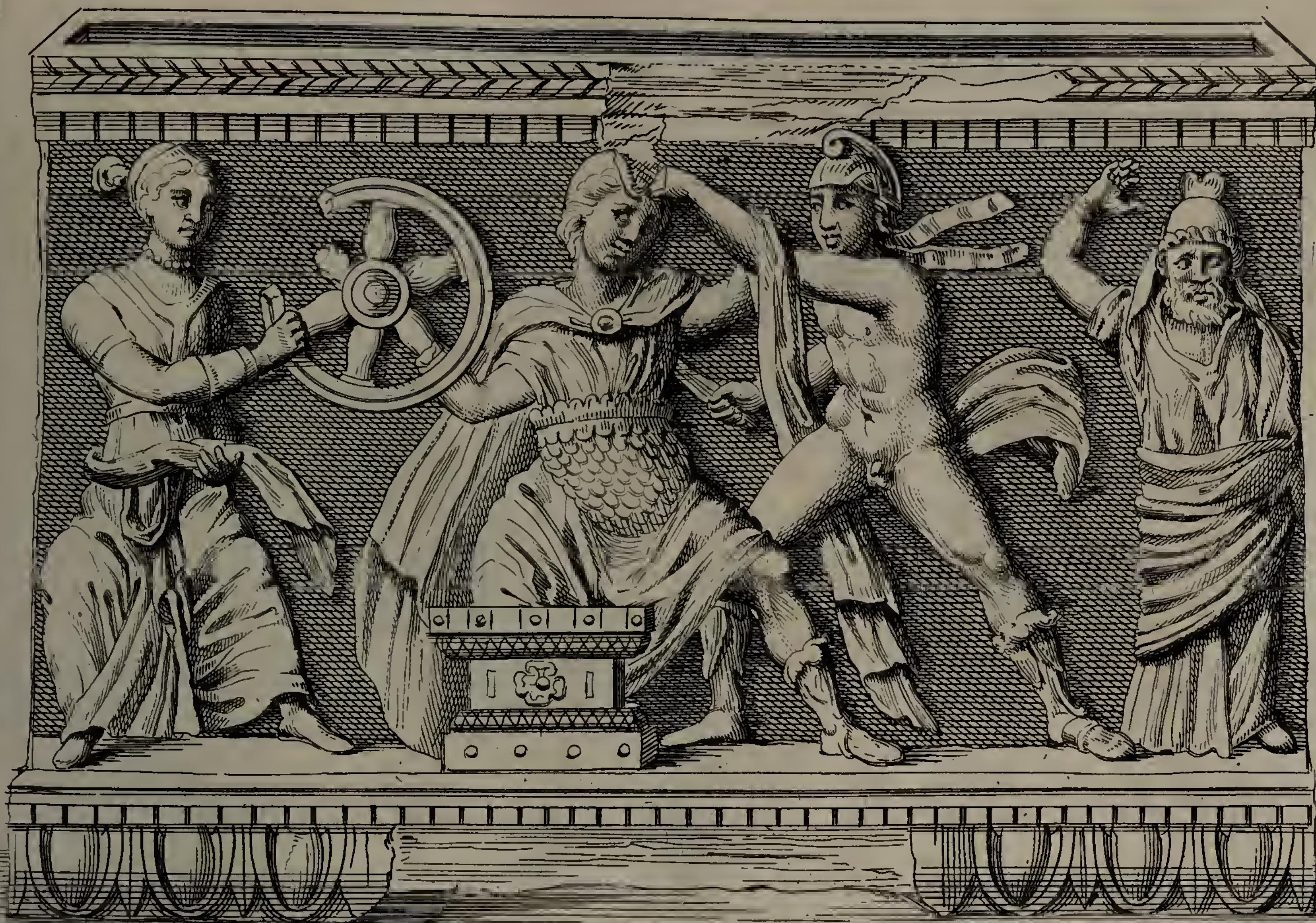
E marm. alt. p. I. unc. III. lat. p. II. unc. VIII.

IN MVSEO GVARNACCIO.

Jos: Menabuoni del. *Dom: Miserotti scul.*

CLASS. III. T. XVI.

I.

E marm. alt. p. I. unc. IV. lat. p. I. unc. X.

II.

E toph. alt. p. I. unc. VI. lat. p. I. unc. XI.

Vi Franceschini Scu.

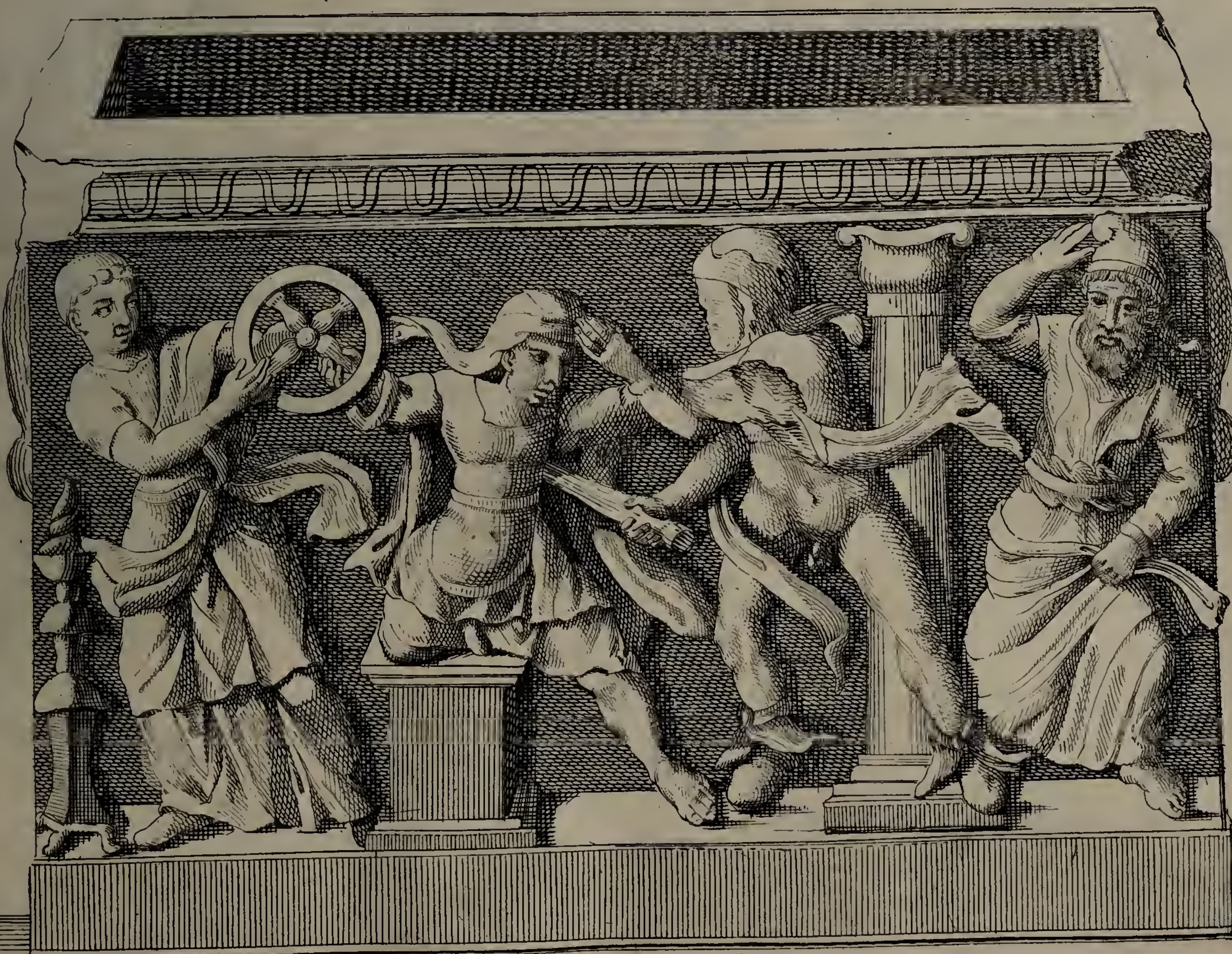
IN MVSEO GVARNACCIO

I.

E marm. alt. p. I. unc. X. lat. p. II. unc. III.

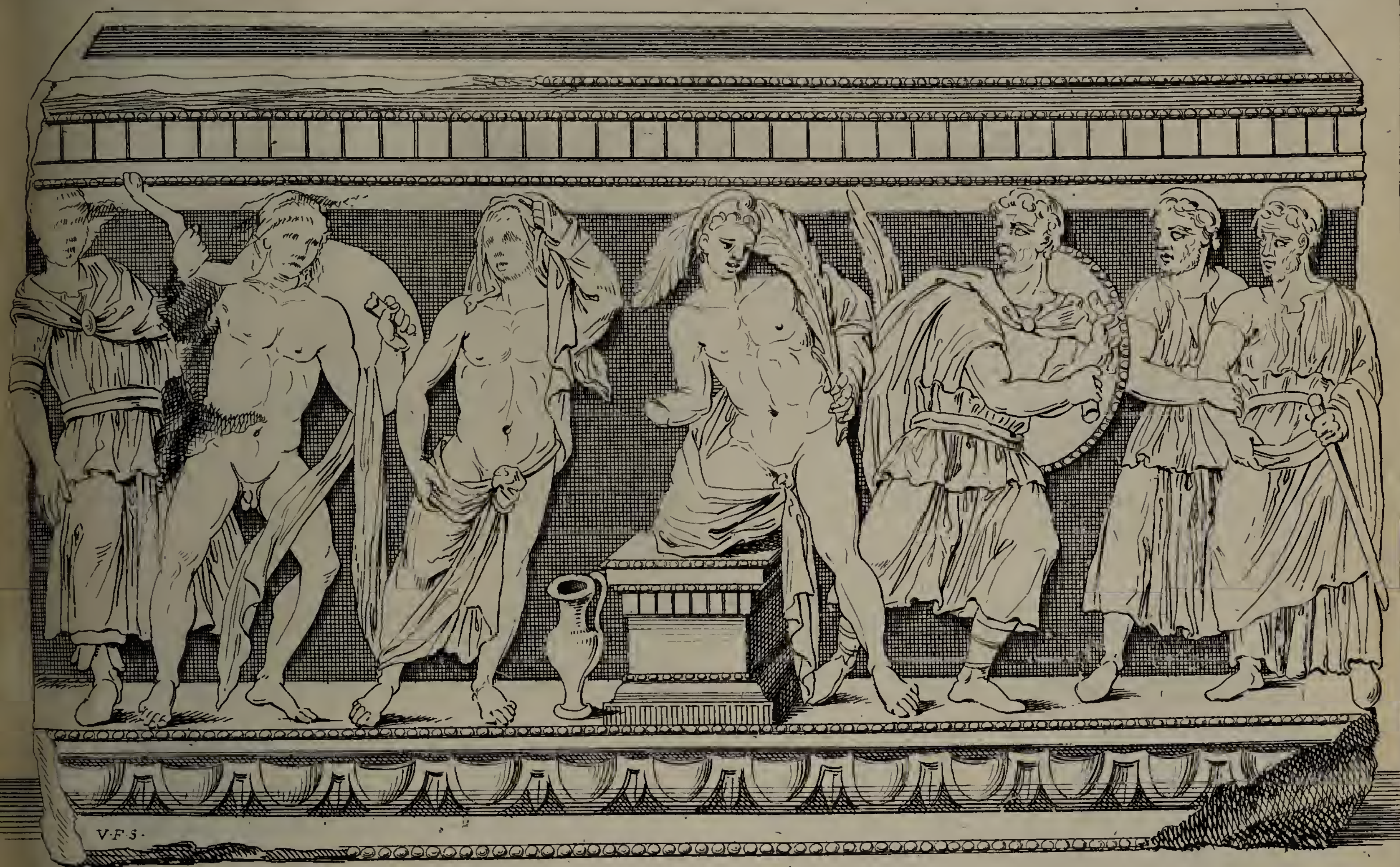
II.

E marm. alt. p. I. unc. VIII. lat. p. II. unc. III.

IN MVSEO GVARNACCIO.

V. F. Scu.

E marm. alt. p. I. unc. IV. lat. p. II. unc. III.

IN MVSEO GVARNACCIO.

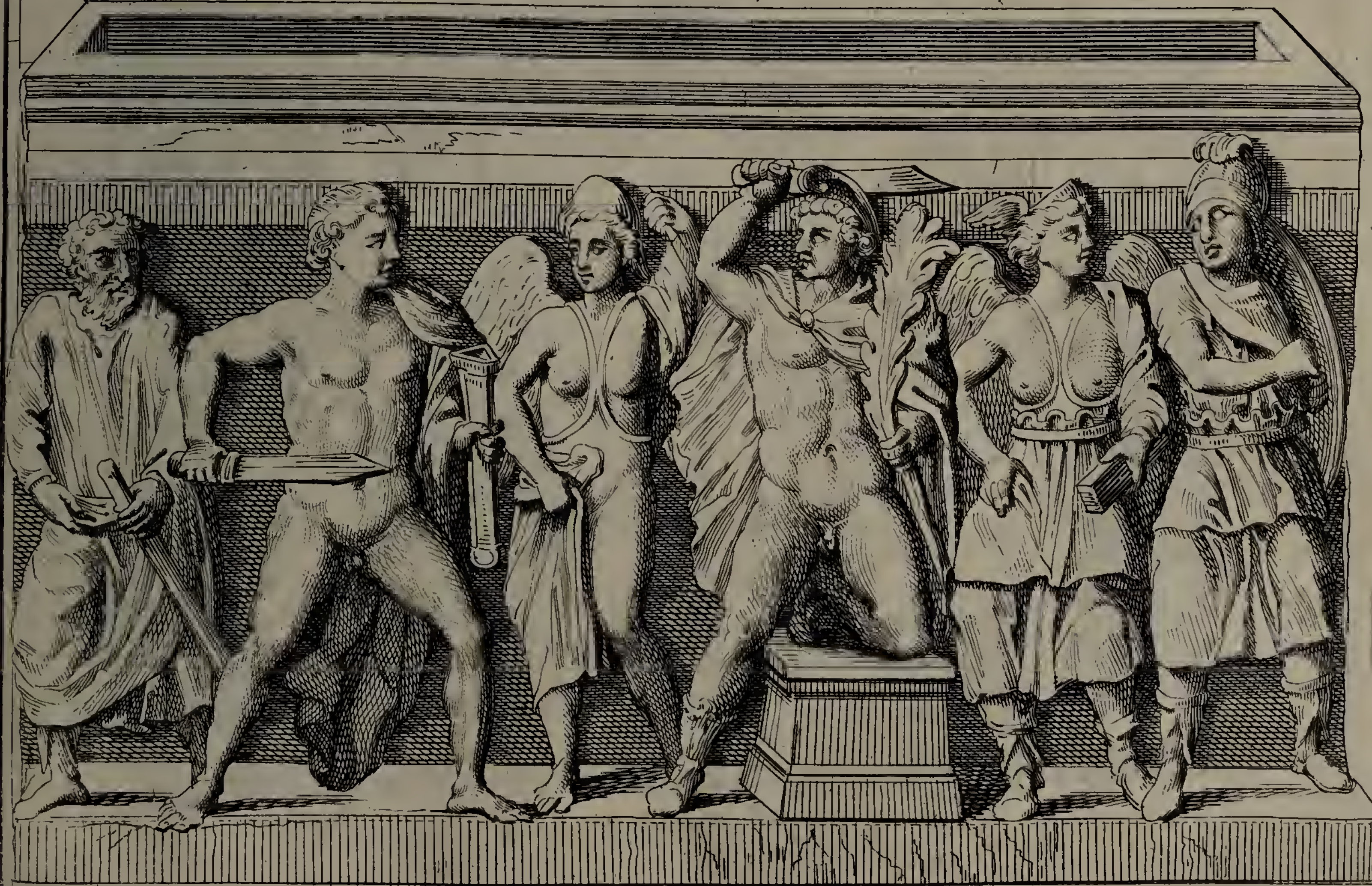
I.

E marm. alt. ped. II. unc. IV. lat. ped. I. unc. X.

II.

E marm. alt. ped. II. lat. ped. I. unc. VIII.

Vi Franceschini Scu.

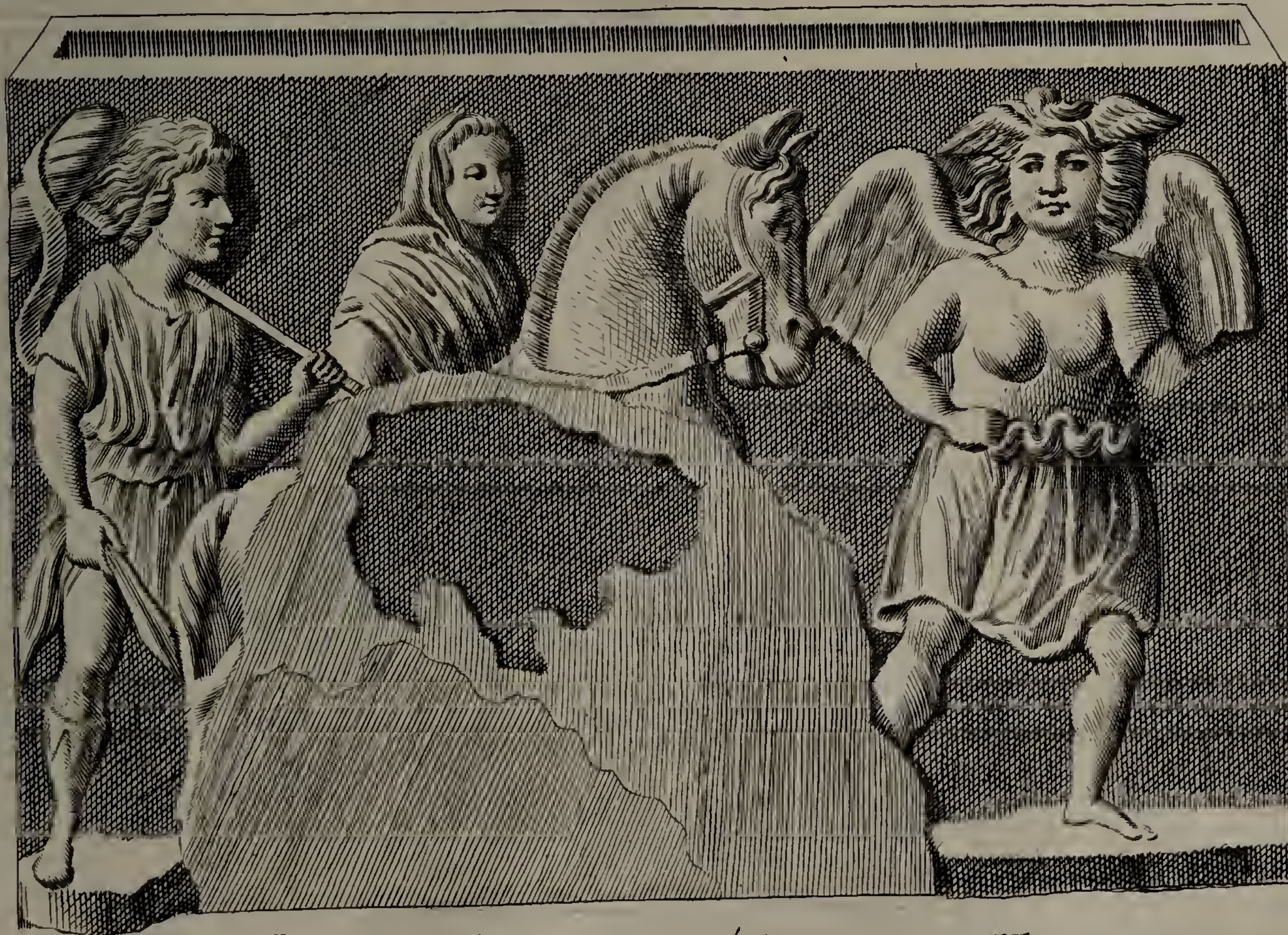
IN MVSEO GVARNACCIO .

I.

E toph. alt. p. I. unc. VII. lat. p. I. unc. II.

II.

E marm. alt. p. I. unc. V. lat. p. I. unc. XV.

I. Menabonj del. I. Papinj Scul.

IN MVSEO GVARNACCIO

Ios. Menaboni del. E marm. alt. p I. unc. VI. lat. p. I. unc. XII. Ios. Papini Scul.

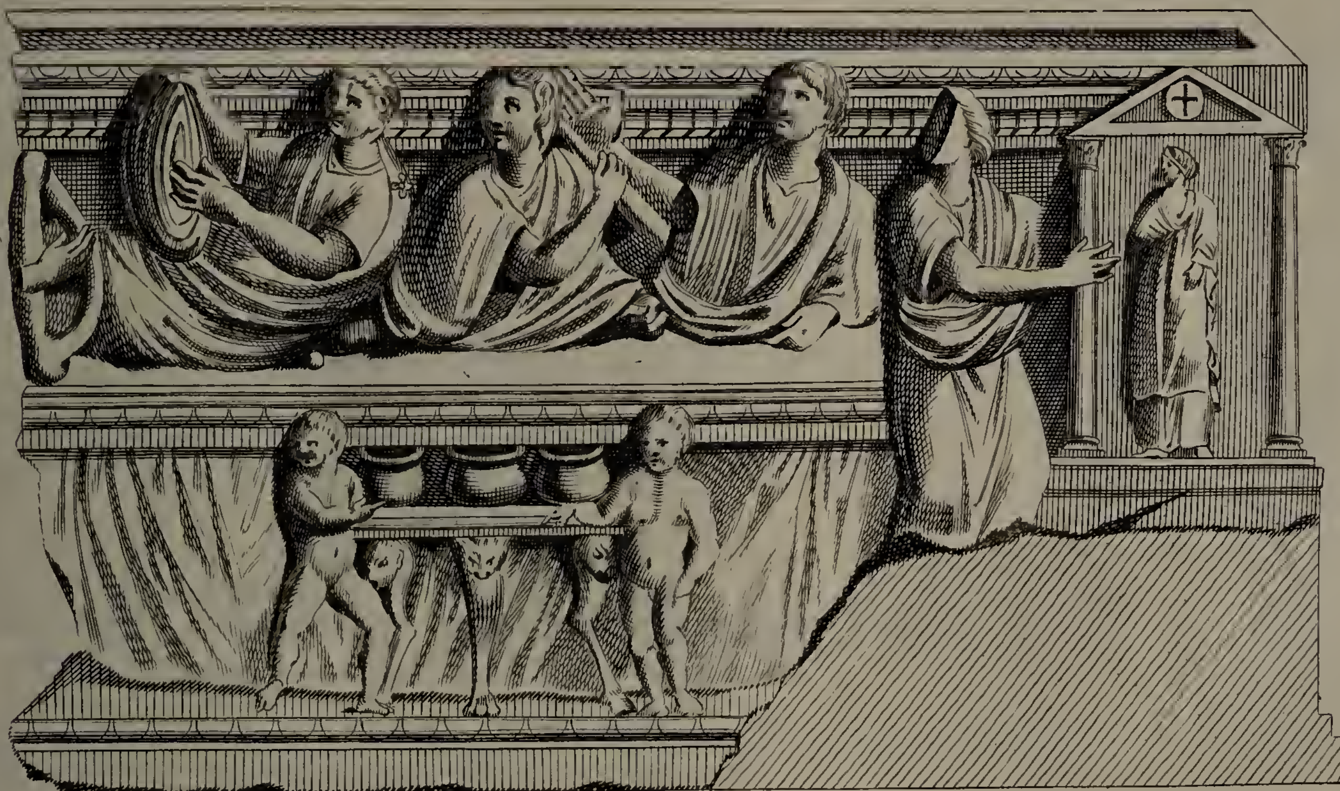
II.

E toph. alt. p. I. unc. VI. lat. p. I. unc. XII.

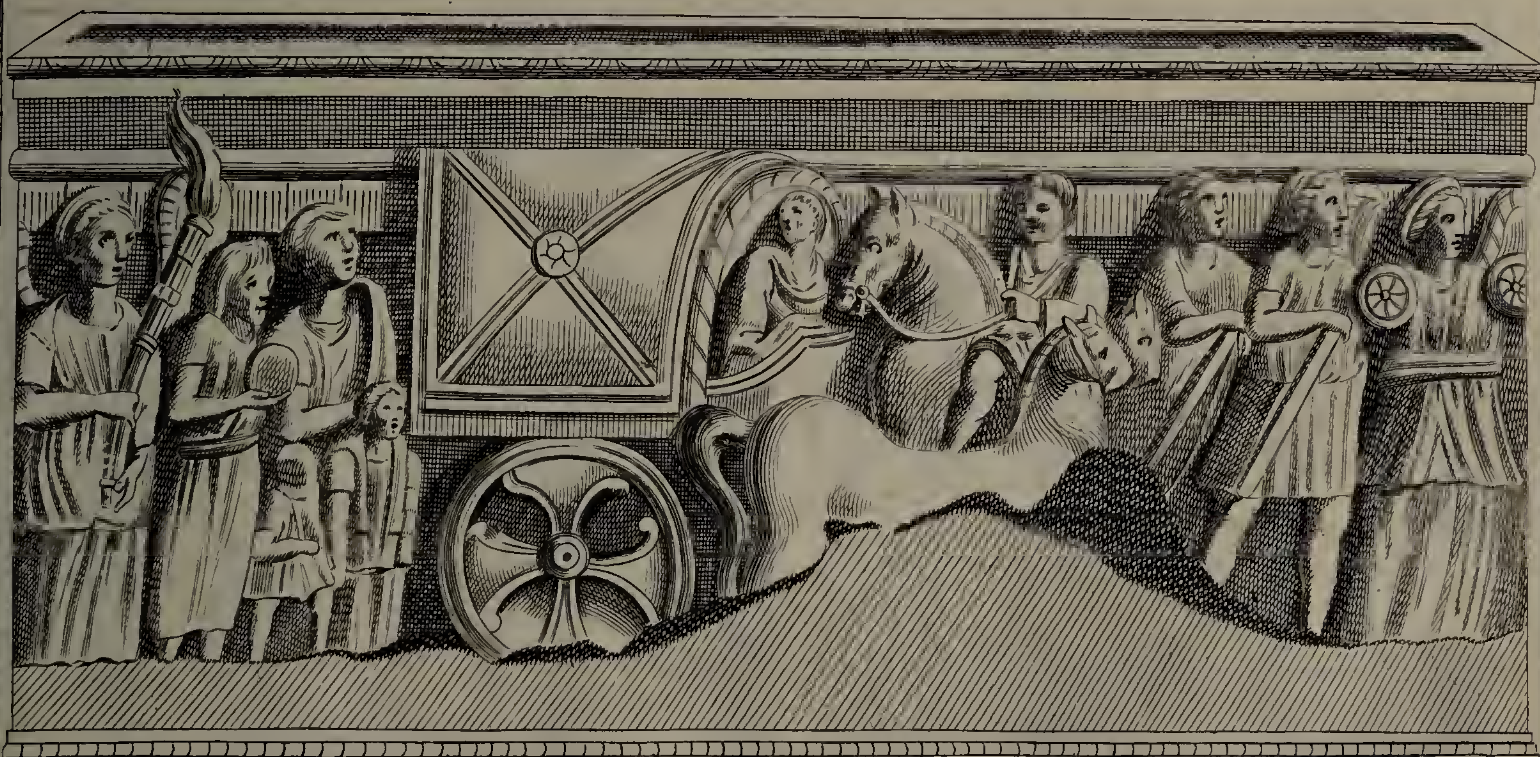
IN MVSEO GVARNACCIO.

I.

E marm. alt. p. I. unc IV. lat. p. II.

II.

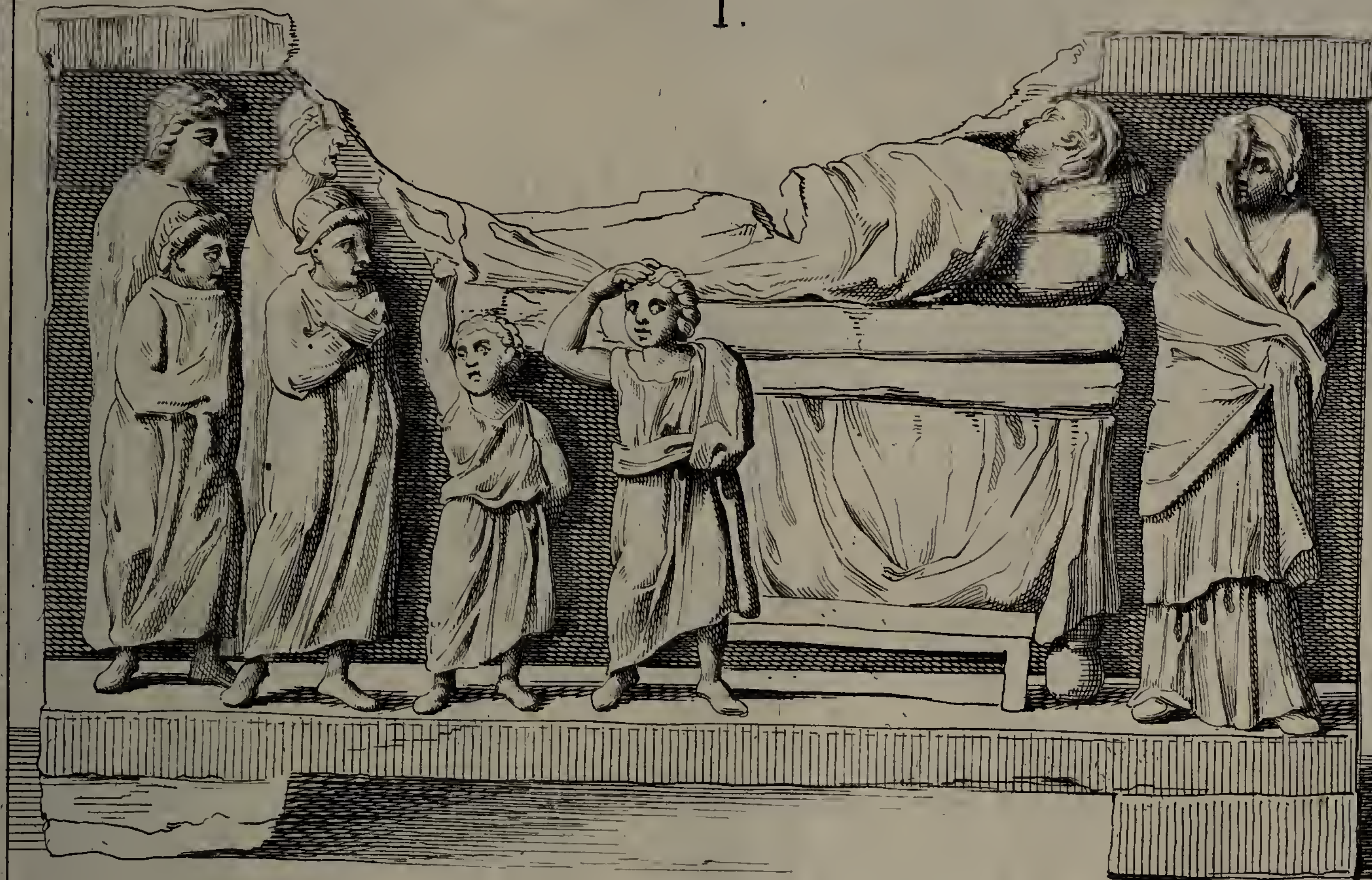
E marm. alt. p. I. lat. p. II. unc. VII.

IN MVSEO GVARNACCIO.

CLASS. III.

T. XXIII.

I.

Alt. Ped. I. Vnc. VI. Lat. Ped. II.

II.

Ex marm. Alt. Ped. I. Vnc. II. Lat. Ped. I. Vnc. X.

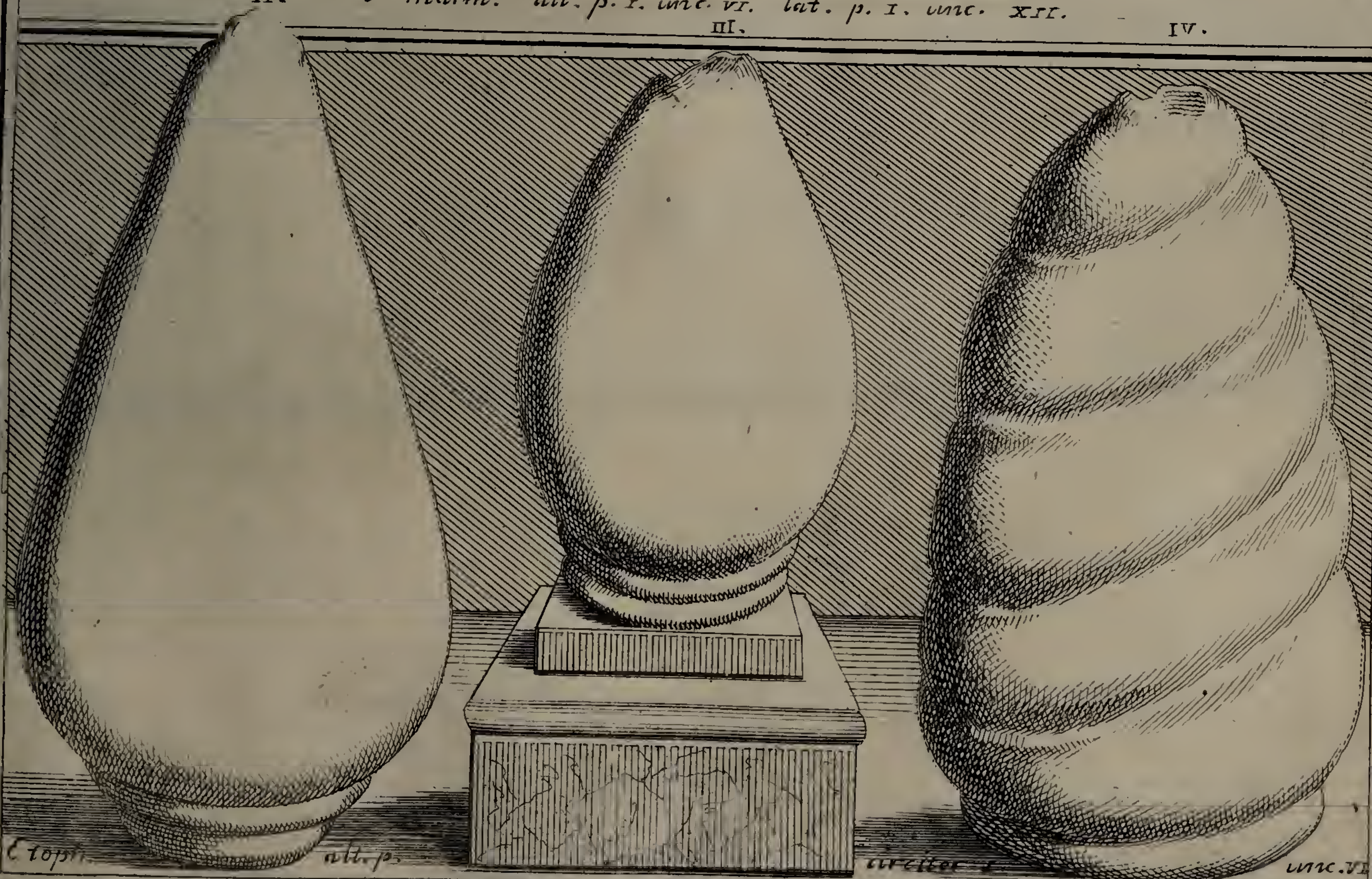
Vi. Franceschini Scu.

EX MVSEO GVARNACCIO.

I.

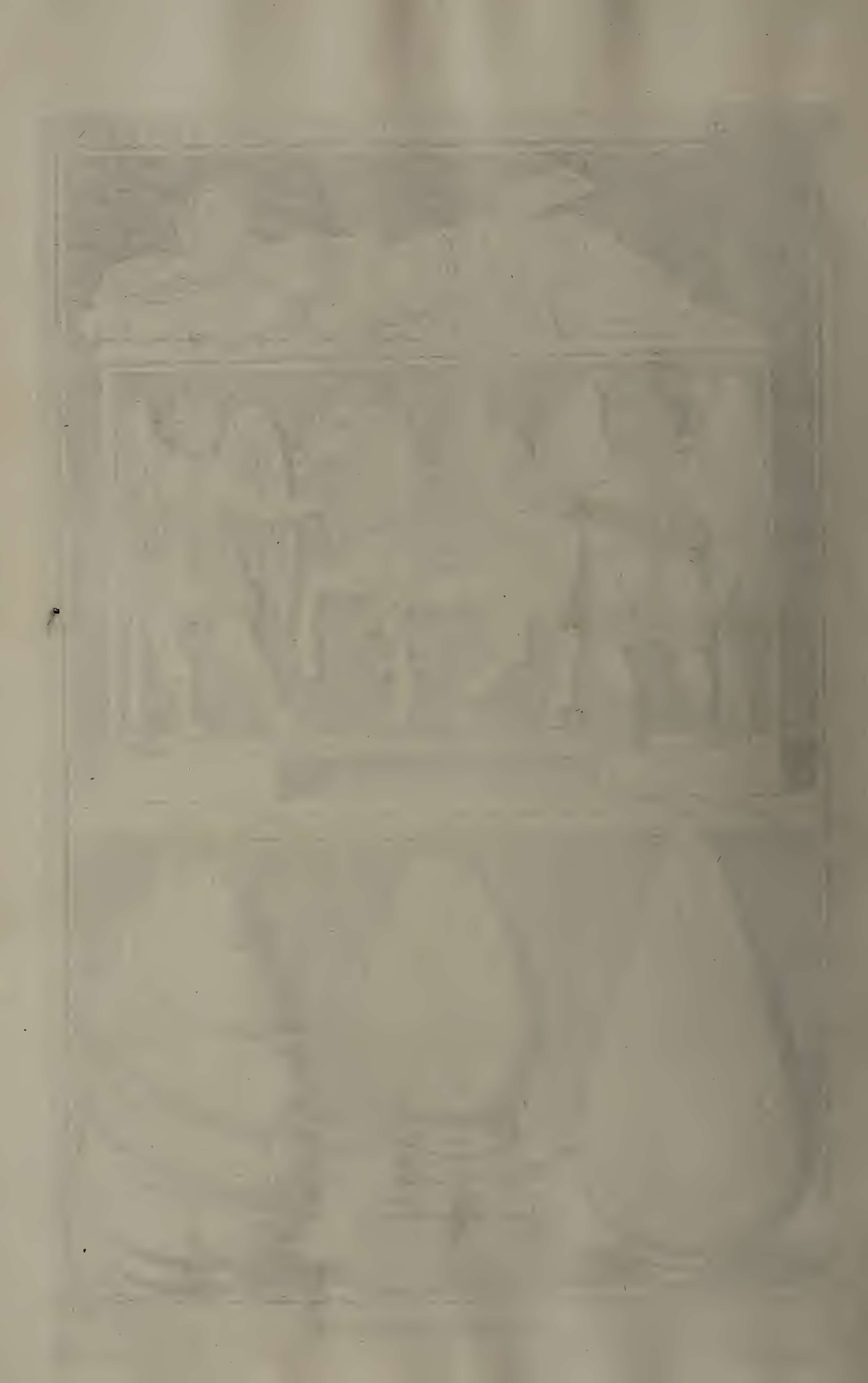
II. *E marm. alt. p. I. unc. VI. lat. p. I. unc. XII.*

III. IV.

IN MVSEO GVARNACCIO

V.F.S.

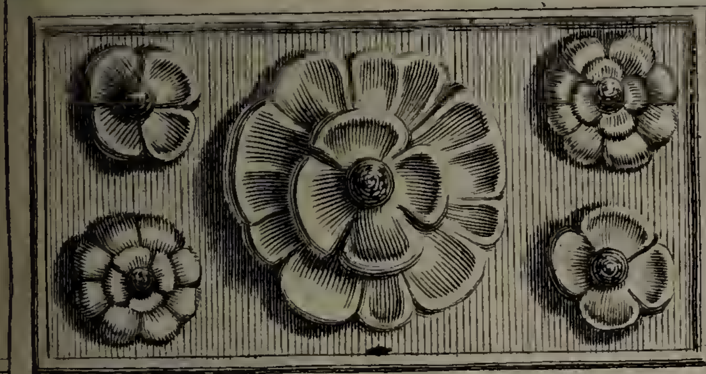

CLASS. III.

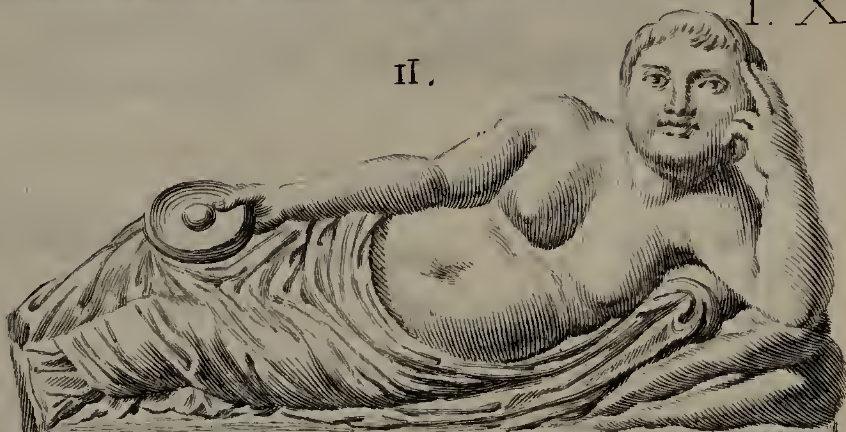
T. XXV.

I.

II.

E toph. alt. p. II. unc. VI. lat. p. I. unc. XIII.

E toph. alt. p. II. unc. VI. lat. p. I. unc. XII.

IN MVSEO GVARNACCIO

Jos. Papinj scul.

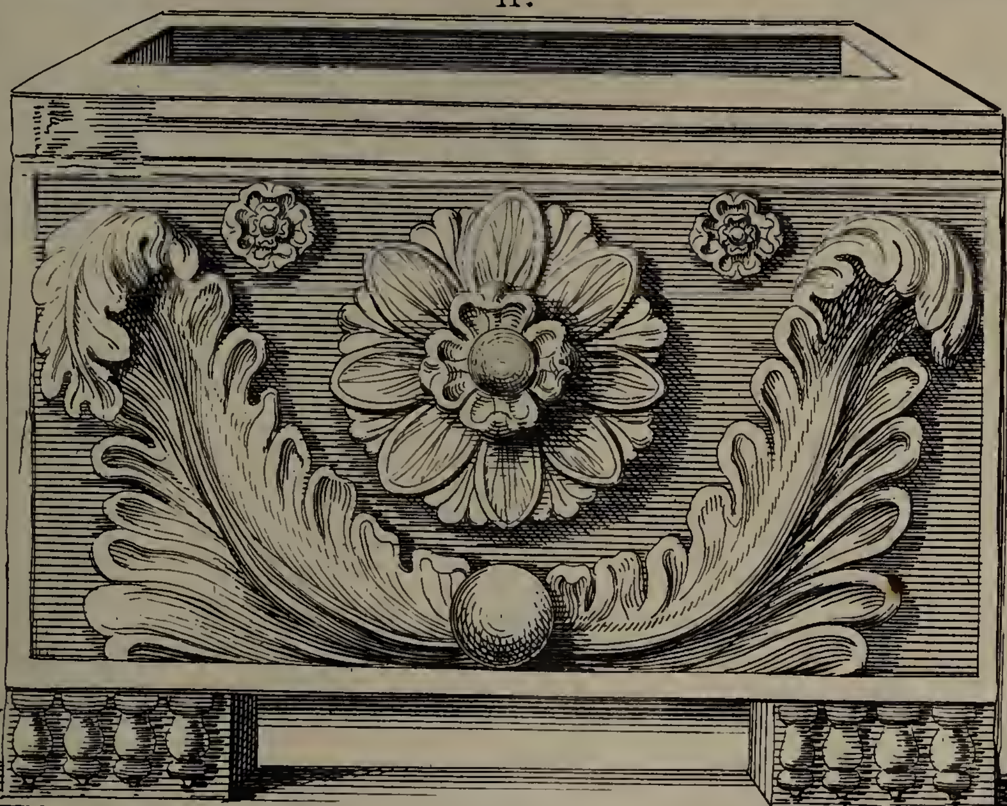
CLASS. III. T. XXVI.

I.

E marm. lat. p. I. unc. VI.

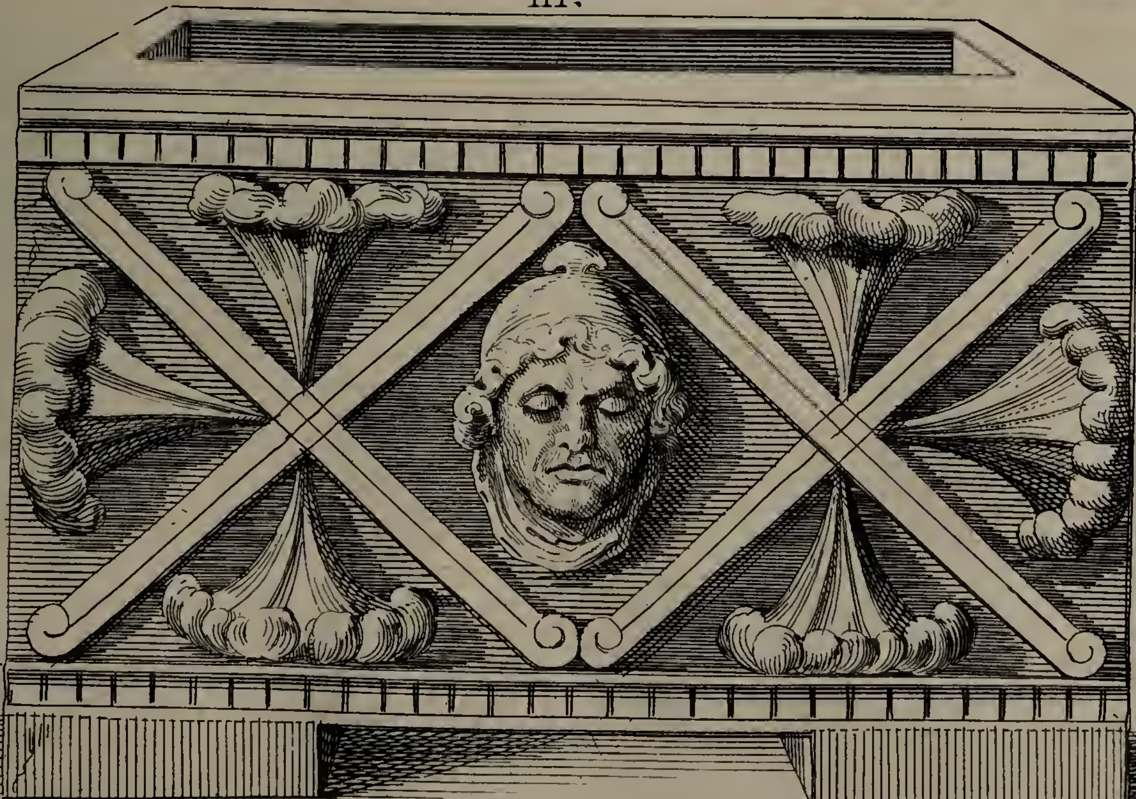
II.

E toph. alt. p. I. unc. VIII

lat. p. I. unc. XIV.

III.

E toph. alt. p. I. unc. VIII

lat. p. I. unc. XIV.

Vi. Franceschini Sc.

IN MVSEO GVARNACCIO

E marm. alt. p. I.

IN MVSE

T. XXVII.

. VI. lat. p. I. unc. XIV.

GVARNACCIO.

I.

E marm. alt. ped. I. unc. II. lat. ped. I. unc. X.

II.

E marm. alt. ped. III. lat. ped. III. unc. IV.

Vi. Franceschini Sc.

IN MVSEO GVARNACCIO

I.

E toph. alt. ped. I. unc. IV. lat. ped. I. unc. VIII.

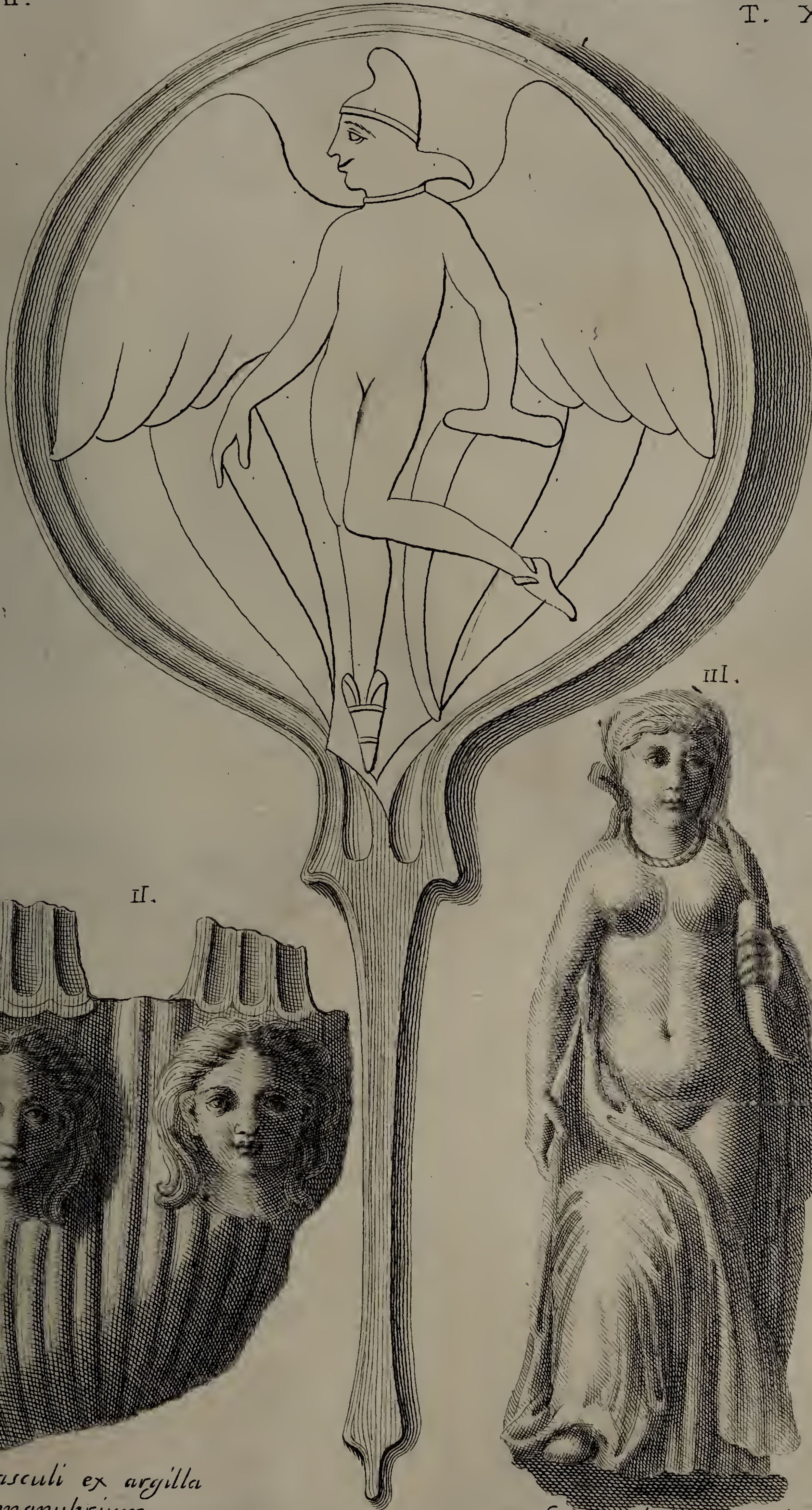
II.

E marm. alt. ped. I. lat. ped. I. unc. VIII.

IN MVSEO GVARNACCIO

V.F.S.

IN MVSEO GVARNACCIO.

C. Fam. f.

IN MVSEO GVARNACCIO.

I.

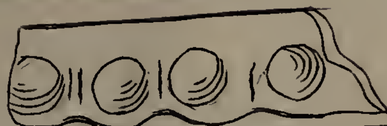
Ex aere

III.

II.

Vas ex argilla

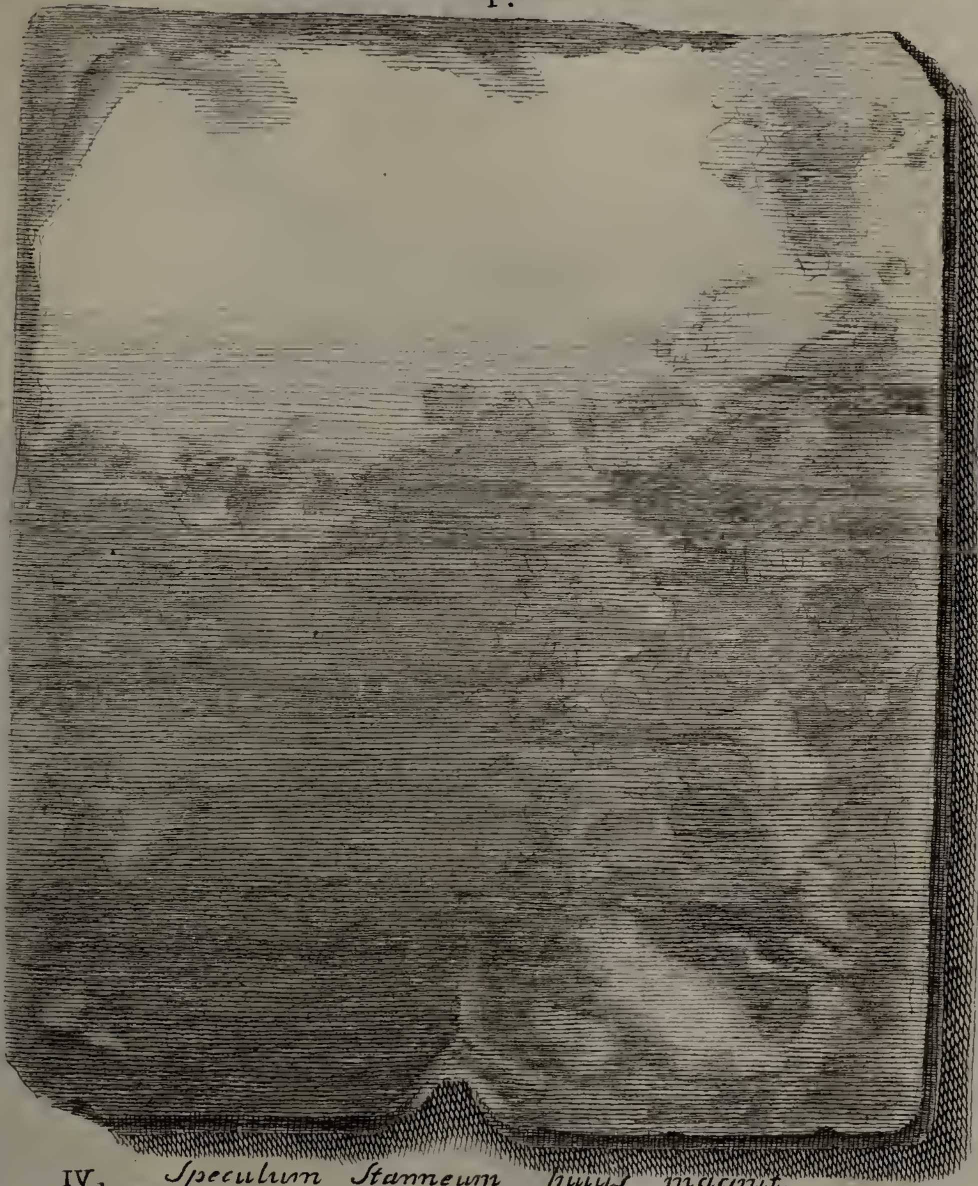

Alt. ped. I. unc. III.

FICTILE VAS PICTVM IN MVSEO GVARNACCIO.

Vi. Franceschini sculp.

I.

Speculum Stanneum huius magnit.

II.

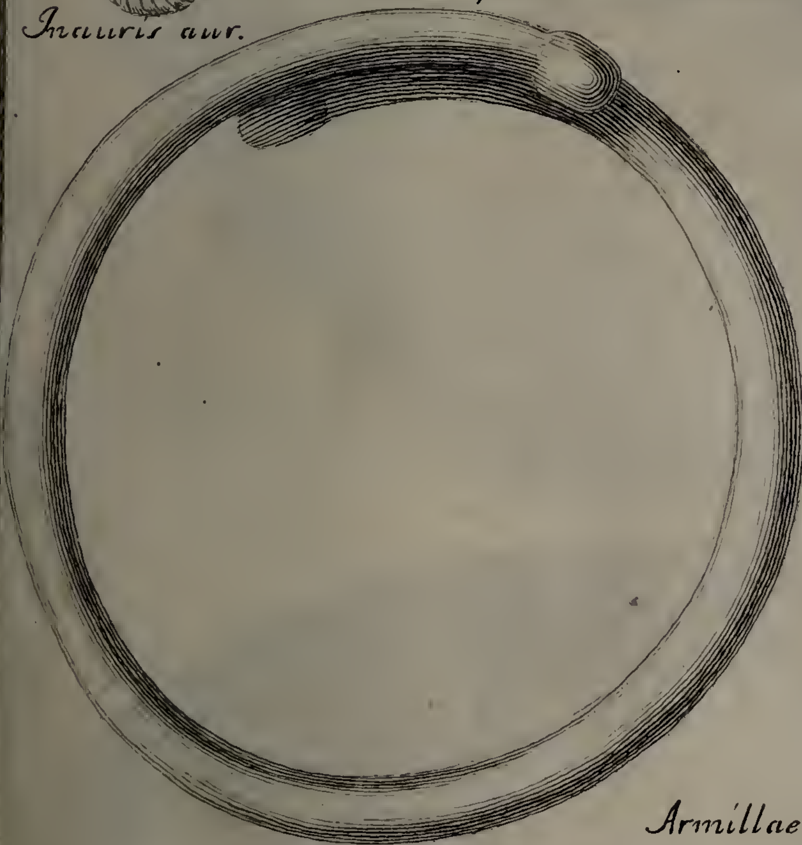
Inauris aur.

III.

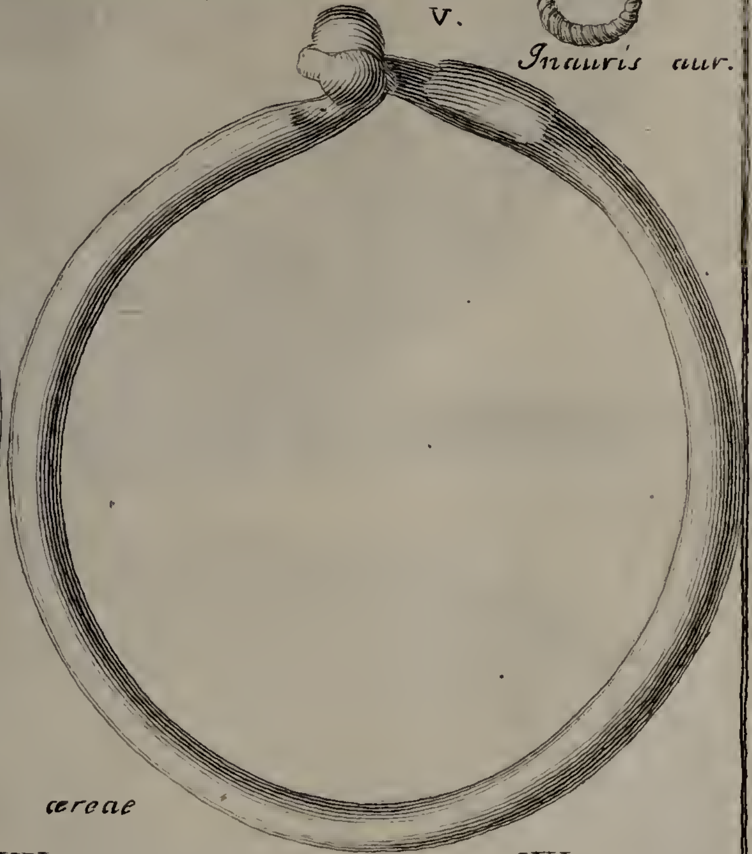

Inauris aur.

IV.

V.

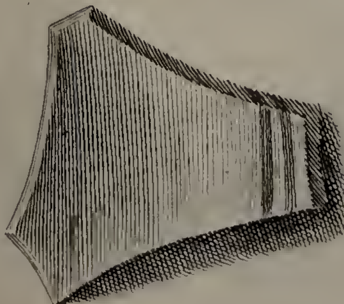
Armillae aereae

VI.

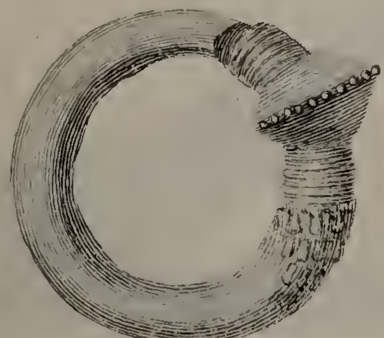
Inauris aur.

VIII.

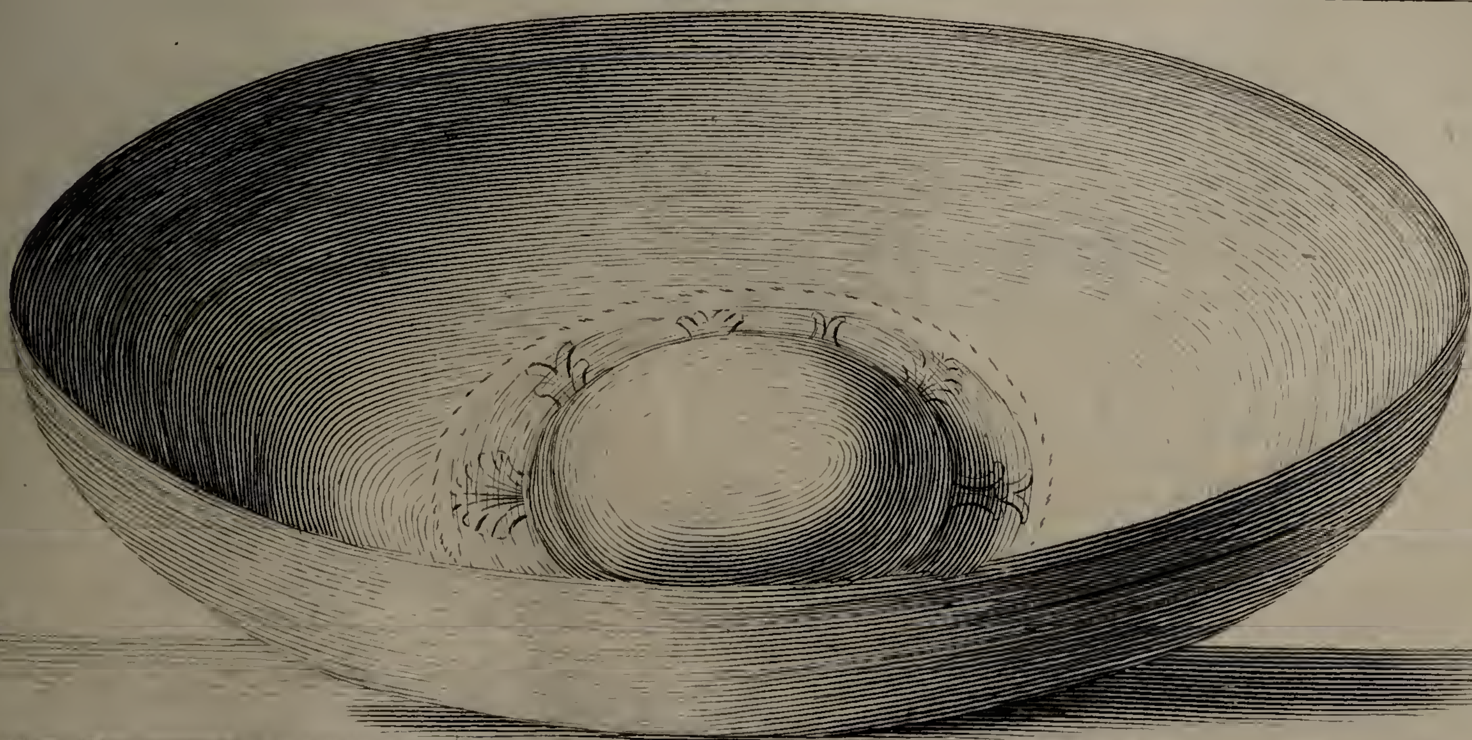
Fragm. ex aere

VII.

Inauris aur.

H M · Cigna del · IN MVSEO GVARNACCIO. C · Lanq f.

EX ARGILLA IN MVSEO GVARNACCIO.

MVSEI ETRVSCI
PARS II.
IN QVA CLASSIS IV.
CONTINENS
DISSERTATIONES VI.
VIRI CLARISSIMI

IOANNIS BAPTISTAE PASSERII
I. C. PISAVRENSIS

NIMIRVM

I. DE GENIO DOMESTICO.

II. ACHERONTICVS. SIVE DE ARA SEPVLCRALI. IN QVA ETIAM DE LARIBVS ET GENIIS NON PAVCA ADNOTANTVR.

III. DE ETRVSCORVM FVNERE.

IV. DE ANTIQVA VELCIORVM ETRVSCORVM FAMILIA PERVSINA.

V. DE ARCHITECTVRA ETRVSCA VRNARVM ALIQVOT SEPVLCRALIVM EARVMQVE EMBLEMATIS.

VI. DE ANTIQVIS TEGVLIS SEPVLCRALIBVS ETRVSCO-LATINIS. QVAE EXSTANT IN MVSEO BVCELLIANO.

Complura Monumenta Etrusca Tabulis XXX. expressa nunc primum proferuntur & illustrantur.

DE GENIO DOMESTICO

DISSERTATIO

AD CL. VIRVM

ANDREAM IOANNELLIVM.

MEmini, IOANNELLE Ornatiſſime, te mihi adhuc adoleſcentulo, atque in patria tua commoranti, dicere conſueviſſe, veterem Etruriam, atque Vmbriam in uno Cardinalis Gualterii Muſeo ſponte ſua paene totam conſtitiſſe; ut in eo Antiquitatis ſacrario, unico poſſet obtutu inſtaurata maieſtate ſua ſpectari: cuius quidem magnificentiae non tantum contemplator frequens fueras, ſed etiam domeſticus. Quum enim iſtic Tuderti ab eius Bibliotheca eſſes, atque adſidua contemplatione univerſam illam gazam familiarem haberes, numeraſſe inter cetera, aiebas, fere ad decem & octo millia veterum Sigillorum, quae vulgus *Idola* adpellat, magna ex parte Etruſca, quae deinde Romam adlata omnium admirationi fuerunt: & Romani, qui teſte Plinio Lib. XXXIV. Cap. VII. pro duobus millibus Etruſcorum ſignorum bellum Vulſiniis intulerant, multo his plura in unius Ampliſſimi Cardinalis aedibus aetate noſtra poſſiderent; quotquot, nec ipſe iactabundus Porſena (ut iocabaris) oſtentare aetate ſua potuiſſet.

Quam vero commodum esset eruditis viris in illo universae Antiquitatis promtuario, tam varia, & tam multa Deorum signa unico obtutu contemplari, nunquam satis amplificabas. Vnum tamen, quod plane inter cetera, sine studio & labore, uno oculi ictu, ex ingenti illa serie consequi posse praedicabas, illud erat, ut ex maiori, vel minori sigillorum numero facile coniici posset, quorum Deorum imagines pro rarioribus habendae essent: & quae demum frequentiores, non inepto argumento, etiam apud Veteres fuisse minus obvias, quae apud nos rariores essent: rursus vero Antiquos pro tritissimis habuisse, quae nobis tam frequenter occurrunt. Omnium vero communiora ea simulacra fuisse narrabas, quibus adolescentuli cirrati exprimebantur, qui succinctis tuniculis induti, sinistra manu potorium cornu adtollunt, dextera pateram inclinant: quos communiori vocabulo *Pocillatores* nuncupabas. Hanc eandem eorum signorum frequentiam animadvertit aliquando antiquariae rei consultissimus Bonarrotius ad Triumphum Bacchi pag. 431. *Occurrunt* (inquit) *saepe in Museis quaedam sigilla, quibus iuvenes repraesentantur, quae ab antiquariae rei professoribus* Pocillatores *adpellantur*. Haesitabas vero, atque non semel percontabaris, quidnam ea signa referrent, & quemnam usum ea tam frequentia simulacra habuissent; non enim Deorum exstitisse reputabas, quae Ministrorum & Pocillatorum habitu solebant effingi: & multa iam tum ex Tractatu Pignorii *de Servis*, Mercurialis *de Gymnastica*, atque ex Causeo proferebas, quibus subspicio illa tua confirmaretur: nempe nihil in iis repraesentari nisi imagines Pincenarum, quibus Lararia adornarent, ut signis Deorum, quos colerent, veluti famulos, atque ministros adiicerent: a qua etiam opinione non repugnavit ipsemet Bonarrotius loco citato, qui communi vocabulo *Pocillatorum*, eos nuncupavit.

Multa vero hac in re fortuna ipsa detexit, ubi contigit, monumenta quaedam in lucem proferri, quae signis luculentioribus praedita sunt, quorum novitate vel mediocris ingenii viri commonefacti, plura, quae doctos etiam latebant, explicarunt. Quum enim eodem fere anno MDCCXVII. quo Tuderto digressus sum, in finitimo Massae oppido, quod ex antiqui Vici Martis Tudertium ruinis coaluit, Praeturam gererem, alterum ex iis sigillis in ipso antiqui Vici ambitu erui contigit, omnium quotquot vidi elegantissimum, quod statim delineandum curavi, prototypo Viterbium amandato. Huius exemplar depromimus Tab I. Animadverti inter cetera signum hoc summis pedibus insistere, subpositis in extrema eorum parte quibusdam veluti talis, qui caligulis adhaerebant,

bant, quo commodius atque diuturnius in eo corporis ſtatu poſſet conſiſtere : ex quo comperi, formam hanc ad illam caerimoniam pertinere, qua Deos precantes ſummis pedibus veteres ſe ſe ita adtollebant, ut quaſi propius ad Deos adcederent: quod ex Martialis loco comprobatur Lib. XII. *Epigr. LXXVIII.*

Multis dum precibus Iovem ſalutat,
Stans ſummos reſupinus uſque in ungues.

Haec autem forma nihil cum convivio commune habet. Patera quoque ab epulis longe diſtat; pertinet enim ad ſacrorum caerimonias : quapropter non modo pincernas profani ſervitii non eſſe in iis expetendos; ſed inſuper peculiarium Deorum ſigna exſtitiſſe ſubſpicatus ſum. Deos enim ipſos ſacrificantium habitu exprimere ſolemne fuit apud Veteres; eo quia illa forma omnium eſſet auguſtior, & digna Deo : cui, ſi ſpecies humana tribuenda eſt, non alia corporis aptitudine, aliove geſtu ea effingi debuiſſet, quam illa, qua homo ſupra naturae conditionem cum Diis communicat. Quae hac de re fuſius pertractata a me ſunt in Notis ad domeſticas Lucernas Libro priore, non vacat heic repetere.

Non ambigo tamen ſigilla iſta, quae divinis adtributis exornantur, multa quoque cum triclinio communia habuiſſe; unde deduci poteſt haec Numina ad menſam pertinere; quippe eadem tunicula & calceis ornata ſunt, quibus diſcumbentes, atque illorum miniſtri. Rurſus in ſigillo Vicomartienſi circumvolutum brachiis mantile illud obſervatur, quo convivarum, & ſacrificantium manus poſt lotionem tergebantur, ut notavit Servius in illud Aeneid. I. verſ. 701.

Dant famuli manibus lymphas, Cereremque caniſtris
Expediunt, tonſiſque ferunt mantilia villis.

Hoc tamen mantile perraro admodum, ut in hoc ſigillo, protenſum in ceteris invenitur. In quibuſdam vero faſciae, ſeu cinguli contorti figuram ſubit, illoque Genius praecinctus eſt, dependentibus ex utroque latere mantilis extremis eius partibus, quae plumbeis globulis circa angulos adpoſitis comprehendebantur.

Quale igitur Numen, inquies, in his imaginibus continetur, quorum ſymbola religionem ipſa cum in conviviis familiaritate coniunxerunt? Quale? Illud, hercle, quod in ipſo convivii uſu familiariter colebatur. GENIVS, inquam, DOMESTICVS, cui quum menſa ſacra eſſet, oportebat illum ipſis menſae inſtitutis adcommodari,

atque

atque habitu convivii, in quo maxima eius poteſtas conſiſtebat, eſſe contentum; nec enim facile a ceteris dignoſci poterat ſine propriis eius officii adtributis. Quid vero de eius divinitate ſenſerint Veteres, paucis aperiam. In primis enim Genium quendam univerſi praeſidem exſiſtere tradiderunt, qui idem officium toti terrarum orbi praeſtare putabatur, quod in privatis domibus Genii privatorum. De illo frequens commemoratio eſt tam apud Graecos, quam Latinos Scriptores: ex primis enim ita laudatur peculiari Hymno, qui Orpheo tribuitur:

Daemonem voco magnanimum, venerandum,
Mitem Iovem, omnium generatorem, vitae datorem mortalibus,
Iovem magnum, multivagum, ultorem, Regem omnium.

Eius quoque mentio eſt apud Pauſaniam in Achaicis Cap. XVII. qui humana quidem figura, ambiguo vero ſexu natum eſſe ait, nomine *Agdeſtin*. Apud Latinos vero communis huius Genii meminit Feſtus: *Genius eſt Deorum filius, & parens hominum, ex quo omnes gignuntur:* & Auguſtinus de Civitate Dei Lib. VII. Cap. XIII. *Quid eſt Genius? Deus eſt, qui praepoſitus eſt, ac vim habet omnium rerum gerendarum*. An vero Genius iſte rerum omnium in Romana religione coleretur, nondum mihi liquet: ubicumque enim de ſuperſtitioſo Genii cultu mentio aliqua occurrit, manifeſte evincitur ad peculiarem loci alicuius, vel hominis Genium, quem effuſe venerabantur, pertinere: & ubicumque Genii publici mentio fit, id de eo ſumi debet, qui curam populi, vel urbis ſortitus fuerat, nec tamen ab iis differebat, qui ſingulis hominibus adtribui credebantur. De illis vero diſſerere non eſt praeſentis inſtituti; quippe tantum de privatis agere propoſuimus, qui privatis caerimoniis in qualibet domo colebantur.

Illorum originem ex vetuſtis Sapientibus, quoad in re dubia conceſſum eſt, inquiramus. Putabant Veteres immenſam hanc aëris vaſtitatem vagantibus undique, ac circumquaque diffuſis Spiritibus redundare, qui modo in caelum tendentes adſtarent Diis, modo hominibus intermiſſi, ut fatorum neceſſitas ferebat, noſtris rebus communicarent: rurſuſque in altum ſe ſe adtollentes, bonorum malorumque operum apud Deos teſtes fierent: iterumque ad ima deſcendentes, pro meritis hominum & praemia & poenas rependerent. Ex his vero, qui ſublimiores natura, aut ingenio praediti eſſent, Diis adhaerebant, eorumque miniſteriis continuo adſtabant: quos Deorum Genios ubique antiquitas adpellavit. Rurſus vero,

qui

qui naturae humilioris forent, hominibus, ut nati erant, vel ſponte ſua adhaerebant, vel fati lege adligabantur: quos ſingulorum Genios comuniter adpellatos eſſe; utroſque vero divinae naturae participes, fortaſſe non impari religione, cultos ſcimus; eos praeſertim, quos Principibus adſtare credebant, & per quos etiam iurari in more poſitum fuiſſe habemus in *l. ſi duo ff. de Iureiur.* Haec vero omnia plerumque a Platone commodata ſunt, apud quem nihil ea doctrina ſolemnius, praeſertim vero in Epinomide, ubi Spiritibus iis, tamquam propriis animalibus, a primo uſque mundi exordio elementa omnia plena eſſe tradit: quam doctrinam mire, ut ſemper ſolet, illuſtrat humanarum divinarumque ſcientiarum conſultiſſimus concivis meus Steuchius Lib. VIII. *de perenni Philoſophia* Cap. XXI. Multa praeterea de aërivagis iis Spiritibus tradidit Philo in Libro de Gigantibus, & Cicero Lib. I. de Divinatione, ubi illorum ope divinationem fieri ſubſpicatus, docet: *Quod plenus aër ſit immortalium animorum, in quibus tamquam inſignitae notae veritatis adpareant.* Illorum denique mentio eſt apud Heſiodum in Oper. verſ. 250. qui de illis haec habet:

Innumeri enim ſunt in terra multorum altrice
Immortales Iovis, cuſtodes mortalium hominum:
Qui ſane & iudicia obſervant, & prava opera,
Aërem induti, paſſim oberrantes per terram.

Illos Deorum filios, ex Nympharum commercio ſuſceptos, fuiſſe, tradit idem Plato *in Apologia pro Socrate*. Nemo vero melius Lactantio Firmiano rem adſecutus eſt, qui *de Orig. Error.* Lib. II. Cap. XV. putat alterum ex immundis Spiritibus genus, cui aëra, terramque vagari permiſſum eſt, hunc ſibi honorem adrogaſſe. Haec ille: *Sed & ipſi quum ſint perditores hominum, cuſtodes tamen ſe haberi volunt, ut ipſi colantur.* Mox: *Hi Spiritus contaminati ac perditi per omnem terram vagantur: omnia inſidiis, fraudibus, erroribus complent; adhaerent enim ſingulis hominibus, & omnes oſtiatim domos occupant, ac ſibi Geniorum nomen adſumunt; ſic enim Latino ſermone Daemonas interpretantur. Hos in ſuis penetralibus conſecrant: his quotidie merum profundunt.*

Ex his igitur principiis derivata religione Geniorum, ſucceſſit ſculpturae lenocinium ad illorum ſuperſtitionem amplificandam, diſſeminatis per aedes cunctas & domos eorum ſigillis: quorum plurima exigua adeo atque rudia eſſe deprehenduntur, ut nonniſi tuguriorum, atque caſarum praeſides eos fuiſſe coniiciamus. Locus vero, quo iſti conſiſterent, menſa erat, cui veluti praeſtites ali-

alimoniae praesidebant: aut saltem, si in theca aliqua interdiu servarentur, inde in mensam efferebantur, in qua foret comedendum. Hinc Arnobius Lib. V. *Sacras facitis mensas, salinorum adpositu, & simulacris Deorum:* & Petronius *Satyric.* Cap. XXXVIII. *Inter haec tres pueri candidas succincti tunicas intraverunt, quorum duo Lares bullatos super mensam posuerunt:* quo tamen loco Genios improprie Larium nomine adpellavit; quippe non pauci ex Scriptoribus, Mythologiae minus curiosi, utrosque confuderunt, & unum idemque significare Genios & Lares tradiderunt; quod quidem quantum a veritate aberret, ex hoc uno facile cognosci potest, quod nempe Genii Deorum filii haberentur, ut supra demonstravimus: Lares vero nihil aliud essent, nisi animae mortuorum, ut in Acherontico mox ostendemus. Heic vero Petronium de Genio intellexisse evincitur, quum simulacra illa mensae adposita fuisse dicat, in qua numquam Lares, qui prope focum colebantur, constiterunt; unde nigros illos adpellat Prudentius contra Symmachum Lib. I. vers. 204.

——— *unguentoque Lares humescere nigros:*
———— *cultrixque foci secura patella,*

adpellatur a Persio Sat. III. vers. 26. quia Larem, mensae primitiis in focum coniectis, venerabantur. Philargyrius quoque in finem Eclog. IV. Virgilii tradit: *Genio vitae praesidi mensam antiquitus sacratam: ex quo factum est, ut peculiari epitheto coena* genialis *vocata sit.*

Haec vero simulacra minime otiosa mensae adstiterunt; numquam enim veteres cibum capere consuevere, quin prius aliquid in mensa Genio libarent: quapropter Virgilius adparatum convivii describens, quod Dido Aeneae exhibuit, Lib. I. vers. 703. ancillas commemorat, quibus tale ministerium incumbebat:

Quinquaginta intus famulae, quibus ordine longo
Cura penum struere, e flammis adolere Penates.

Et Lib. VIII. vers. 279.

In mensam laeti libant, divosque precantur.

Praesertim vero vini effusione Genius piari credebatur: quod praecipue ostendit Lex *nullus*, Cod. *de Pagan. sacrif.* -- *Nullus omnino ex quolibet genere, ordine & coetu, secretiore piaculo, Larem igne, mero Genium, Penates odore veneratus, accendat lumina, imponat thura, serta suspendat:* & Horatius Lib. II. Epistol. I. vers. 143.

Tel-

Tellurem porca, Silvanum lacte piabant:
Floribus, & vino Genium.

Natali vero cuiuslibet die solemnius coli consuevisse, undequaque patet, ac pro omnibus Tibulli auctoritatem conferre sufficiat. Sic ille Lib. I. *Eleg. VII.* verf. 50. Osirin laudans vini repertorem:

Huc ades, & centum ludos, Geniumque choreis
Concelebra, & multo tempora funde mero.
Illius e nitido stillent unguenta capillo,
Et capite & collo mollia serta gerat.

Et mox:

At tu, Natalis, multos celebrande per annos,
Candidior semper, candidiorque veni.

Et Lib. II. *Eleg. II.* verf. 5.

Ipse suos Genius adsit visurus honores,
Cui decorent sanctas mollia serta comas.
Illius puro distillent tempora nardo,
Atque satur libo sit, madeatque mero.

Et Ovidius Trist. Lib. V. *Eleg. V.* verf. 7. uxoris natalem celebrans, haec in eius Genii honorem solemnia disponit:

Quaeque semel toto vestis mihi sumitur anno,
Sumatur fatis discolor alba meis.
Araque gramineo viridis de cespite fiat:
Et velet tepidos nexa corona focos.
Da mihi thura, puer, pingues facientia flammas,
Quodque pio fusum stridat in igne merum.
Optime Natalis, quamvis procul absumus, opto
Candidus huc venias, dissimilisque meo.

Quibus in locis omnes fere caerimoniae, quibus natali die Genius colebatur, enumerantur. Illud quoque notandum est, sub *Natalis* nomine Genium illum fuisse intellectum in adlatis Tibulli, & Ovidii versibus, quos iterum adferre lubet:

At tu, Natalis, multos celebrande per annos:
Dicamus bona verba: venit Natalis ad aras.
Optime Natalis, quamvis procul absumus;

pa-

patetque epitheton *Natalis*; pro ipso Genio usurpatum esse, fortasse non ex Poëtae licentia; sed ex ipsorum Pontificalium praescriptionibus, unde Deorum nomina & caerimoniae desumebantur.

Inter cetera vero, *liba*, seu placentulas Genio oblatas esse, superius dictum est. Aliis insuper Scriptorum auctoritatibus superstitionem illam comprobare abs re non erit, ut sigillorum aereorum, quae iis symbolis adornantur, ratio deprehendatur. Constat igitur haec liba Genio oblata, ex Senecae Epistola CXIV. *Genium festo vix suo testem, per tenuis cerei fila, & crepacem molam, focum mater, aut uxor investiunt*. De Iunone vero, seu Genia feminarum, exstat auctoritas apud Tibullum Lib. IV. *Eleg. VI.* vers. 1.

Natalis Iuno, sanctos cape thuris acervos,
Quos tibi dat tenera docta puella manu.

Et paullo infra vers. 13.

Annue, purpureaque veni perlucida palla:
Ter tibi sit libo, ter, Dea casta, mero.

Ovidius quoque Trist. Lib. III. *Eleg. XIV.* vers. 17.

Libaque dem pro te genitale notantia tempus:

& Propertius loco citato:

Liba, & Mopsopio dulcia melle feram.

Quia vero apud plerasque familias Geniorum, seu Geniarum exigua simulacra familiari antiquitate augustiora, arctiori solertia custodiebantur, utpote quae a maioribus suis religiosissime servata esse noverant; placuit thecis quibusdam includi, ne ita hominum adspectui familiaria essent, aut ipsa sui exiguitate interciderent. At ipsae thecae inclusum Numen externa specie referebant. Huc referenda est marmorea protome Iunonis, nuper Museo meo addita, & quam ad vivum expressam exhibet Tab. VII. num. I. At in postica sui parte num. II. incuncula haec non tantum profunde excavata est, ut sigillum unum alterumve commode posset continere; verum etiam ipsum lacunaris labrum canaliculo instructum est, per quod lamella marmorea superne demissa, & undequaque obstructa, inclusum signum ab hominum contactu amoveret. Non recedo a doctissimi Gorii mei sententia, qui in illustrando Anchariae simulacro, quod protulit Tab. V. Musei Etrusci, huiuscemodi caveam

in

in illius sigilli posticam, in alium usum factam esse coniecit. Si tamen ipsum prototypum ad manus esset, unius huiusce mei marmoris conlatione perscrutari posset, utri ex his usibus alveolus in signo Anchariae compactus sit. Si vero in hac protome non Iunonis, sed Vestae imaginem referri magis adrideat, minime contradixerim.

Superstitionem hanc libandi Genio, in ipso mensae exordio, proculdubio respiciunt picturae, quibus ornatur cyathus, seu calix Etruscus, patera item fictilis, quae postremis hisce diebus Roma ad me missa sunt. Eius schema adferre libuit, quod vide in Tab. VI. num. I. & II. Calicis figura ad illam proxime adcedit, qua ferme constant cyathi, quos *chicaras*, vulgo *chicchere* vocamus, nisi quod sextuplo maior est. Argillae rubescenti ater ille color inditus est, medius inter nigrum, ac viridem. Iterum vero huic atro pictura superindita est subrubri coloris, ut mirum in modum ipsum argillae colorem, quem nigra tinctura obduxerat, restituere videatur. Huius picturae rationem ipsa operis facilitas, ut puto, introduxit. Laudabatur enim in Etruscis vasculis illud picturae artificium, in quo ipse insitus terrae color aliqua in parte praefulgeret. Quinimo ipsae figurae ex naturali vasis colore constant, descripto circumquaque illius ambitu ope minutissimi penicilli, qui subtilissimis lineis membrorum tractus, & vestium sinus deciduasque fimbrias indicaret magis, quam depingeret. Inest tamen ipsi negligentiae, atque incuriae gratia quaedam atque venustas, quae scitissimi artificis peritissime festinantis excellentiam declarat. At spatia illa, quae inter figuras succedunt, pullus ille color splendentissimus, in quo Etrusci praecelluere, occupat. Sed operosior erat ista pingendi ratio; ne dum niger color induceretur, vel in minimo excederet, atque ambitum figurae defoedaret. Aliud praeterea incommodum adcedebat in hac pingendi forma; ubi enim tinctura illa inter spatiola circumducenda esset crassiore penicillo, color ipse inaequaliter procedebat saturior alicubi, alibi vero tenuior, penicillo nempe inter descripta lineamenta trepidanter discurrente. Noster vero hic cyathus longe meliori artificio depictus est. Vasculum universum ipso atramento liberiore, atque exundante infectum est; unde pallor ille virescens crassus, ac lucidus, & sibi circumquaque aequalis, specie pulcherrima emicat. Pictura iterum superinducta est, argillae speciem referens. Rursus vero, ut internos tractus artifex in illa exprimeret, acu illam exaravit, cuius ope inferius atramentum subtilissime detectum, picturam ipsam distingueret.

In cyathi antica vir tunicatus, & pallio obvolutus, atque Etruscis calceolis instructus, frondentem baculum sinistra retinet

 ad

ad dignitatem indicandam; dextera vero intortum quoddam, ac breviusculum instrumentum ori admovet. In postica mulier de more stolata aliud simile instrumentum ori adplicat. Quid vero sibi velit haec caerimonia, coniicere magis, quam intelligere datum est: praesertim, quum instrumentum illud, e cuius intellectu dependet caerimoniae huiusce cognitio, prae tenuitate molis minime intelligatur; auxilio tamen aliarum picturarum quodammodo poterit investigari. Inter parerga Dempsteriana vasculum ex Museo Gualterio publicatum est, in cuius antica miles nudus, & mulier stantes in aram liba inferunt (vide Tom. II. pag. 245.). In postica vero vir & mulier columellae, quae forte veterum mensam Genio sacram refert, adstant, ex quibus mulier instrumentum huiusmodi intortum, ac strigili non dissimile ostentat, de quo tamen alibi. Rursus vero in alia Etrusca pictura Musei Etrusci Tab. CLIX. vir, exserto dextero brachio, tale quidpiam tenet, altero praeeunte, qui molam quadrifidam portat. Quum igitur picturae istae commune nihil habeant cum balneis, & in ipsis de domesticis sacris res agatur; non video, cur instrumentum illud pro strigili usurpemus: praesertim quum sacra illa, quae in poculis exprimuntur, plerumque ad potuum, ciborumque libationes referantur. Opinor potius, aliquod mensae instrumentum heic repraesentari, puta, cochlear, aut quid simile, quo paterae loco communius uterentur ad vini seu ciborum primitias adtingendas, & Genio delibandas. Quia vero typus iste perraro admodum occurrit, ab opulentiore Etruscorum monumentorum comparatione, aliquando dilucidius illustratum iri, sperandum est.

Quoniam vero haec calicis forma nondum eruditis observata erat, placuit id genus poculi alterius non dissimilis delineatione publicare in Tab. VII. num. 1. ut quos eadem religio in uno loculo abdiderat, solertia nostra non disiungeret. Postremum hunc nullum picturae studium commendat, sed colorum singularitas non sinit ut praetermittatur. Toreuma totum saturo atramento nigrescit. Frondentes ramusculi ex rubro albicante constant, quo fere exprimitur ipsius argillae excoctae nativus color. Lineolae tamen, quibus alveoli circumquaque distinguuntur, e purpureo vividissimo colore constant, qui non sine admiratione post viginti fere saecula floridissimus perennat. Hanc rubricae perfectionem frustra olim scrutati sunt scitissimi pictores illi, qui saeculo decimo sexto vasis encaustice pingendis in hac nostra florentissima, tunc sub Feretriis Principibus, provincia navarunt operam. Nihil illo picturae genere oculis gratius, aemulante materia ipsam aeternitatem, ubi colores omnes incendio perficiuntur, & in ipsis fervescentibus caminis spiritum quendam, ac splen-

ſplendorem acquirunt. Commendabat opera illa ſingularis Fabularum, atque Mythologiae peritia; omnia enim veterum traditionibus tam bene reſpondent, ut vaſa illa ipſo ſub Auguſto confecta eſſe videantur. At tantae pulchritudini una tantum rubrica defuit, quam inanibus ſemper conatibus pertentatam minime unquam adtigerunt. Si vero haec, & huiuſmodi teſtimonia prae oculis habuiſſent, quibus certiores facti eſſent, illam apud Veteres adeo floruiſſe; non ita facile tentamenta deſperata praetermiſiſſe cerneremus. Sed diutius fortaſſe, quam par erat, in mechanica Etruſcorum immoratus ſum; non tamen abnuentibus illis, qui haec ſtudia in ipſa etiam antiquitate perſcrutanda eſſe cenſent, ut utiliſſimis hiſce artibus aliquis ſplendor ab ipſa antiquitate commodetur.

Diutius quoque, quam par erat, in his caerimoniis immoratus ſum, mi Ioannelle, ut potiſſima Muſei tui, atque mei ornamenta, Geniorum, atque Iunonum ſigilla, in quibus illius ſuperſtitionis veſtigia deprehenduntur, illuſtraremus; ſed iterum picturas adeamus Etruſcorum vaſculorum, in quibus eadem prorſus omnia, quae ex Scriptoribus protulimus, delineata obſervamus, ut eandem fuiſſe Romanorum & Etruſcorum religionem in hac etiam re deprehendamus: picturae enim huiuſce Nationis ad inſtar librorum nobis ſunt, ut ſi ex illis plura iterum reperiri, atque publicari contingat, non erit, cur indigitamenta illorum periiſſe doleamus. Primum locum inter cetera vaſculo Muſei noſtri tribuemus, quod manu mea delineatum, nunc primum editum vides in Tabula IV. In antica vir pallio Etruſco obvolutus, arae adſtat ex una; altera vero parte mulier patera in illam libat. In poſtica vir ſolus arae adſiſtit, ſacra obiturus. Domeſtica ſacrificia ſunt haec, quorum curam coniuges ſibi ſumebant: nec in vaſculis iſtis, qui vino adponendo, ut dicemus, adſignati erant, quidquam aptius exprimi poterat, quam potiſſima illa cuiuſque menſae caerimonia, qua Genio Domeſtico libari ſolebat. Nec ſcrupulum ingerat haec menſae anguſtioris forma, quae in hiſce picturis obſervatur, cippis, & columellis ſimillima; vetera enim anaglypha frequentiſſime obiiciunt oculis antiquas menſas, non tantum tripodes, ſed & monopodes, quae diſcumbentibus ſingulis adponebantur: antiquiores, & ſimpliciores, ut hae vaſis noſtri, quadratae erant. Feſtus: *Eſcariae menſae quadratae vocantur, in quibus homines epulantur*. Hae etiam parvulae erant, pro temporum & familiarum parſimonia, ut marmora pariter evincunt, & picturae Etruſcorum.

Inter parerga Operis Dempſteriani ex vaſe Muſei Gualterii (vide Tom. II. pag. 245.) pictura adducitur, in qua mulier pate-

ram menſae infert, viro nudo adſtante, qui clipeo & lancea biſulca armatus eſt, taenia deſuper dependente. In poſtica vero vir libum in aram coniicit, geſtatque laeva manu inſtrumentum quoddam, alteri, de quo ſupra monuimus, non diſſimile, adſtante muliere. Idem fere argumentum exhibet nobis in alio ex iis parergis vas Muſei Anſidei (vide Tom. II. pag. 451.). In alio, non abſimili, Mediceo, vir, reclinato ad menſam baculo, in ea ſacrificat (vide Tom. I. pag. 105.). Menſae titulus ſubfixus eſt, in quo fortaſſe clavi annales, vel aetatis ſingulorum notae, bullis adpoſitis, notabantur. Tituli iſti parieti, tanquam tabellae adpenſi, & numericis ſignis diſtincti, de quibus in Roncalienſibus mentionem feci, frequenter in his vaſculis obſervantur: ex quibus conieci in ſolemnibus natalitiis, vel inter anni novi xenia fictilia iſta vaſa donari conſueviſſe: quod etiam de lucernis factitatum obſervavimus Libro priore. In huius vaſis altera parte mulier menſam adit, coronam, & flores adferens, ſubſequente puero cum patera. Flores vero, & coronas Geniis adtributas, ſupra memoravimus.

Quid praeclarius pictura Tabulae XVI. ad argumentum noſtrum comprobandum? Matrona menſae innititur, quae monopos eſt, atque rotunda, ex iis, quae a Seneca *de Conſol. ad Hel. Cap. XI.* vocantur *magni*, *latique menſarum orbes:* de quibus etiam Iuvenalis Sat. I. verſ. 137.

Nam de tot pulcris, & latis orbibus, & tam
Antiquis, una comedunt patrimonia menſa.

Vir ſeminudus, ſola quippe ſindone coenatoria in alterum humerum reiecta ornatur magis quam tegitur, ſedens menſam indigitat. Digitum fortaſſe pro patera recens pictor delineavit; ſiquidem in veteri autographo haec minutiora ſymbola minus diligenter expreſſa ſunt. In vaſe Muſei mei diligentius obſervata mulier, arae non manum imponit, quae, praeter ſymmetriae modum, nimis ampla eſſet; ſed pateram; fugientibus licet antiquis lineamentis. Supra menſam alatus Genius ſe ſe praebet conſpiciendum, coronam, & frondentem ramuſculum manu geſtans. Flores undequaque ſparſi in ipſo vaſculo ſunt, gratiſſimum Genii munus: quapropter Horatius praelaudatus *floribus & vino Genium piari* poſſe dixit.

In Tabula XXXV. ſedenti matronae, atque viro, qui veſte poſita placentam offert & flores, Genius alatus occurrit, coronam lemniſcatam, cymbalumque ſubſtinens. Viros nudos ſacra haec perfeciſſe, licet domeſtica, & paene ſecreta, non adducor, ut

cre-

credam : e contra, neque pictoris id libito factum esse arbitror; quum veteres artifices in iis exprimendis, quae religionem respiciebant, fuerint observantissimi, uti ex toto figuratae Antiquitatis contextu clare desumitur. Puto heic significari, vel usualis vestis depositionem, quum in sacris natalitiis albam adsumerent: seu, quia Etrusci discumbentes aliquando tunicam deposuerunt, sola sindone contentos, qua super nudo non sine negligentia utebantur, ut ex Vrna Tudertina, in qua simulacra viri, & uxoris discumbentium adposita sunt, manifeste colligitur. Eumdem morem servatum intuemur in pictura vasis Medicei inter parerga Dempsteriana, adlati in fronte Praefationis Tom. I. in qua vir pari forma expressus conspicitur: rursus Tab. LXXIX. Dempsteriani Operis eadem imago recurrit: & notavit Bonarrotius in Dissertatione apud Dempsterum §. XXXV. quibus non pauca conferri possent exempla, ex Museo Etrusco desumenda, praesertim vero ex Tabulis CXXXI. CLXIIII. & CLXVIII. Hisce itaque argumentis commonemur, imagines hominum, qui nudi expressi sunt, indicare primum illum mensae adparatum, quo discubituri, deposita communi veste, a Genio convivium auspicabantur.

Tabula LXXXIX. exhibet imagines matronarum, quae mensae circumstantes sacrificant, quarum una pateram adtollit. In posteriori parte Centurio viti seu baculo innititur, adstante altero viro palliato. Heic forte repraesentatur sponsus cum paranynpho: in priore vero parte sponsa sacrificans, pro nuptiarum felicitate, adstante pronuba.

In Tabula XC. num. I. vir, & matrona super arulam sacra faciunt, subfixis superne clavis decussatis. In altera parte mulier, & vir flores, molam, simpulum, & pateram gerunt, quo vinum libent Genio.

In altero vase eiusdem Tabulae num. II. Genius alatus, inter flores, & coronas matronae adparet, discum fructibus refertum tenens sinistra manu.

Si vero adeamus Museum Etruscum nihilo pauciora, aut minora auxilia ad mores Etruscorum comprobandos mutuabimur. Ordiamur a Tabula CLXIII. matronis sedentibus Genius intermedius se se videndum obiicit.

Tabula CXLIII. cernitur mulier sedens, quae cymbalum tenet, & pateram mensae inclinat, in qua cibi iam dispositi sunt, viro adstante. Ex hoc loco mensae Etruscae communioris certa forma deprehenditur, quae superius adnotatis respondet; simillima namque est erecto cippo, uni tantum catino sustinendo capaci: superne vero in titulis clavi annales subfixi cernuntur.

Ge-

Geminis matronis sedentibus, quae liba, & coronas offerunt, in Tabula CXLIII. Genii coronis, & floribus ornati adparent. Idem rursus emblema continet Tab. CLXVI. Illud notatu dignum est, haec Genii sacrificia a feminis, virisque plerumque sedentibus facta adparere: quare & sedentes veteres vota Diis concipiebant.

Vasa ista Geniorum sacrificiis scite picta & ornata, non utique in alium usum concinnata erant, quam ut eis homines uterentur, ubi Genius piandus foret, videlicet in ipso convivio. Neque ex eo, quod in sepulcris inveniantur, sepulcralia adpellari possunt: quod etiam de lucernis censendum, ut innuimus; domesticas enim, festivas, & sacras, & quovis cultu exornatas, sepulcra exceperunt; quapropter, quum apud tumulos silicernia habenda essent, quae lautissima etiam fuerunt, ac minime lugubria, vasa pro potu adponendo e promtuario sumebantur, & dummodo bona vina continerent, nulla de picturis quaestio agitabatur. Vt igitur in usu erant, ac symbolis communioribus delineata, sortiebantur. Quia vero semel funestata in vitae commercium homines resumere abhorrebant; illic, ubi in usu fuerant, dimittebantur. Nihil inanius certe in tota antiquitate reperitur, quam virorum coenae prope sepulcra instructae, ubi manducantes mortuis suis non tantum honorem deferebant, quam illudebant. Attamen huic ineptiae, quotquot antiquorum monumentorum exceptores sumus, illorum durationem, atque praeservationem deberi fatemur; neque enim sine illa, quidquam fictilis artificii nobis superfuisset.

Si vero aliquid ultra de peculiari usu Etruscorum vasculorum coniectare licet, ea subspicor ita discumbentibus adponi consuevisse, ut singuli singula in mensa haberent, ac sine ministri usu quilibet pro libito e proprio vase vinum in calicem funderet potaretque. Scriptores enim abunde testantur, aevo antiquiore vina minime fuisse ministrata, sed adposita. Ovid. Fast. Lib. V. vers. 521.

Nunc dape, nunc posito mensae nituere Lyaeo.

Et Fast. Lib. VI. vers. 326.

Inveniunt, posito pervigilare mero.

Item Virgilius Aeneid. Lib. I. vers. 706.

Qui dapibus mensas onerent, & pocula ponant:

ubi haec Servius: *Secundum antiquum locutus est morem; quia veteribus non in manus dabantur pocula, sed mensis adponebantur.* Vsus iste Ho-

Homeri praecipue teſtimonio comprobatur ; ubi enim Iliad. Lib. I. Achillis convivium Graecis exhibitum deſcribit, ait, unicuique convivarum poculum adpoſitum fuiſſe, in quod ex maiori cratere, ſeu amphora vinum infunderetur : & Odyſs. Lib. A. verſ. 145.

Ipſis autem adponebat aurea pocula.

Et Lib. Σ.

Diſtribuit autem omnibus rite vinum;
Ii autem Diis. —————————
Vbi libaſſent beatis, biberunt dulcem vinum.

Ipſa vero vaſorum menſura frequentior clare evincit, ſingula ſingulis fuiſſe diſtributa, quum plerumque eius capacitatis inveniantur, ut uſui plurium impares eſſent. Quandoque etiam puerilis continentiae menſuram non excedunt: quale illud eſt, quod nuper ad me adlatum exhibeo Tabula V. in quo puerorum geminae imagines hinc inde ſtantes obſervantur : atque ea ſunt, in quibus familiaria ſacra deſcribuntur. Pro aetate vero, ac perſonarum dignitate vaſa haec maiora, ſeu minora diſtribuebantur ; ut enim verbis utar Danielis Cap. V. *Vnuſquiſque ſecundum propriam bibebat aetatem :* quod etiam Romani uſurparunt. Clarioribus etiam dignitate viris ingentiora illa pocula adponebantur, quae in Muſeo Mediceo non ſine admiratione intuemur. Sic Priamus Memnonem maioris poculi adpoſitione honoravit apud Q. Smyrnaeum *Paralip.* Lib. II. quem morem reſpexit Plautus, ubi in *Curculione*, ait :

Adpono militi magnum poculum ; ille ebibit.

Quae potiſſima ratio fuit, ut in maioribus illis urceis amphoriſque, ad duos & ultra pedes protenſis, certamina, expeditiones, triumphi, venationes, atque Deorum ſacra pingerentur, ut ornamenta dignitati illorum procerum reſponderent.

Pro coronide huiuſce Diſſertationis DE GENIO DOMESTICO, cum ad illuſtranda ſigna a me adlata, & ea quae adnotata ſunt ; tum etiam ad augendam rei vaſculariae veterum notitiam & eruditionem, non abs re viſum eſt adiicere Tabulas tres, nempe VIII. IX. & X. quae monumenta pereximia continent. Habes in Tabula VIII. potoria cornua ſex, quae apud tenuiores fictilia erant, hiſque in menſis & in conviviis utebantur ; apud lautiores vero divites ſive auro, ſive argento, ſive etiam aere inaurato

rato conſtabant, quae nobis ſacra invidit male feriatorum hominum avaritia. Ea in varias animalium formas deſinunt; ex quibus familiaris huius vaſis forma apud Etruſcos colligitur: eorumdemque non pauca exempla nobis ſuppeditat Muſeum Etruſcum in Tabulis XCVI. CXXIII. & CXC. Quod exhibetur in eadem Tabula VIII. num. VIII. ſimile eſt alteri marmoreo apud Cauſeum edito in Muſeo Romano Sect. V. Art. I. pag. 102. Adlata eſt in eadem Tabula num IX. icuncula, qua exponitur ratio, cur Veteres inter parentandum indicatis cornubus uterentur, ex lucerna mei Muſei, quae apud Bartholum Tab. XIII. & XIV. mendoſe edita eſt. In vaſculo ex alba terra efficto, quod habes in Tabula VIIII. num. IV. obſervanda eſt nota X. in eius collo impreſſa, quae originis eſt Etruſcae: idque ex Eugubinis Tabulis evincitur, atque ex compluribus Etruſcis ſepulchris, quae Volaterris eruta ſunt; quod etiam in Roncalienſibus Epiſtolis adnotavi. Porro etiam in cryſtallinis vitreiſque vaſculis ſcite atque eleganter conficiendis excelluiſſe veteres Etruſcos artifices, oſtendunt ea, quae in Tabula X. nunc primum exhibentur: quorum illud, quod eſt maius, plane eximium & ſingulare, Etruſcas litteras in ima ſuperficie impreſſas habet; de quibus alibi ſermonem inſtituam, luculentius Etruſcorum mechanicas artes, Deo dante, illuſtraturus.

At diutius Te detinui, quam par erat, OPTIME IOANNELLE; nam prolixiore ſermone, quaſi coram colloquerer, atque una tecum, ut ſolebam, per Tibridis ripam ſpatiarer, dolorem abſentiae demulcebam. Tu interim, Etruſcae Antiquitatis obſervator ſolertiſſimus, ſiquid adhuc aetati noſtrae reſervatum eſt, quod Te incolumi in lucem prodeat, confeſtim excipe, atque illuſtrandum adgredere: & hoc habeant haec ſtudia lenimentum, ut a Proceribus in R. Pub. Viris deſtituta, a privatorum ingeniis pro fortunae tenuitate fulciantur, & ab oblivione atque interitu vindicentur.

ACHE-

ACHERONTICVS
SIVE DE ARA SEPVLCRALI
DISSERTATIO
IN QVA ETIAM
DE LARIBVS ET GENIIS
NON PAVCA ADNOTANTVR
AD VIRVM CLARISSIMVM
PHILIPPVM LIB. BARONEM
DE STOSCH.

QVod tibi Viro, doctrina, spectataque omnis eruditae Vetustatis scientia clarissimo, innotuerim: quod conatus meos in Tabulas Eugubinas, linguamque Etruscam probaveris, non equidem ingenio meo, quod probe sentio quam sit exiguum; sed singulari tuae dumtaxat humanitati, atque egregio, quo Antiquitatis studia complecteris & foves, amori acceptum fero. Quae quum diligenter considero, gravius mihi onus incumbere sentio, ut aliquam saltem Tibi, si non parem, pro tantis tuis in me meritis, referam gratiam. Id profecto non aliter a me praestari posse censeo, nisi illa ipsa opera, qua benevolentiam in me tuam conlatam esse expertus sum. Excipe igitur, VIR CLARISSIME, hoc qualecumque obsequii mei testimonium, atque in illo unicam animi mei dotem demirare, summam nempe in Te observantiam. Rem igitur ut Tibi facerem gratissimam, ipso etiam suadente Antonio Francisco Gorio, amico meo optimo, de ingenuis litteris, deque Etruscorum monumentis, quae nullis parcens laboribus & sumtibus litterariae reipublicae bono in lucem frequenter profert, praeclare merito, adgressus sum Dissertationem hanc, ut sperare lubet, Tibi iucundissimam, quam ACHERONTICVM inscripsi; nam in ea sermo est de *Aris sepulcralibus veterum Etruscorum*, & multa de LARIBVS & GENIIS, deque eorum cultu & sacris praesertim apud Etruscos, Capitibus XV. comprehensa, adnotantur, quae heic enumerare operae pretium visum est, ut unico conspectu pateat, quanta eruditionis seges hinc colligi possit ab his, qui beato otio, meoque maiore fruuntur.

C DIS-

DISSERTATIONIS ARGVMENTVM.

Cap. I. *Occasio scribendi. Describuntur Columellae quaedam, litteris Etruscis exaratae, quae nuper defossae lucem adspexerunt.*

II. Acherontici *titulus expenditur. Eius etymon traditur, atque e veteri Italica lingua derivatur. Nomina aliquot Deorum, qui ex eodem themate profluxerunt. Veterum Acheronticorum librorum argumentum.*

III. *Describitur Columella Musei Passerii, litteris Etruscis inscripta. Variae circa illam eruditorum hominum opiniones.*

IV. *Probatur, Columellam Passeriam sepulcralem esse. Columellarum usus in sepulcris apud plerosque populos.*

V. *Adtributa mortuis divinitate, ut libri Acherontici tradebant, Columnae istae sepulcrales Arae vicem obtinuerunt. Arae sepulcralis origo, & ratio. Mos referendi mortuos inter Divos publica & privata auctoritate.*

VI. *Divinitas a Diis tradi credebatur: impetrari vero ab hominibus. A Diis dabatur per ambrosiae communicationem.*

VII. *Impetrabatur vero multiplici genere sacrorum. Inter haec piamina, adhibitae adspersiones ex liquoribus, quae ambrosiam & nectar imitarentur.*

VIII. *Praeter adspersiones super cadavera factas, liquores etiam in vasculis inclusi in tumulo sepeliebantur. Item vascula vacua, quorum ministerio in adspersionibus usi fuerant. Inter divinitatis symbola etiam coronae cum mortuo sepultae: nonnulla de coronis Cuprensibus.*

IX. *Forma sepulcralium vasculorum expenditur, quae Deorum inferorum imagines referunt, atque animalium Diis sacrorum. Leones cur in sepulcris efficti.*

X. *Expenditur differentia inter Aras sepulcrales illorum, qui publica, aut privata auctoritate sacrati essent. Etrusci defunctorum Laribus illas sacrabant. Latini vero illorum Manibus. Lares Etruscorum, & Latinorum Manes nihil aliud erant, nisi animae mortuorum.*

XI. *Manes cur plurali numero invocati.*

XII. *Praeter mortuorum Manes, Latini quoque Lares coluerunt: eorum verior etymologia. Ii erant parentum umbrae, quas clariori divinitatis gradu frui credebant, quam Manes; ideo frequentior eorum cultus. Larium nomina varia. Item illorum signa ex indubitatis notis deprehenduntur.*

XIII. *Genium quoque mortuorum veteres coluerunt. Geniorum traditio unde profecta sit. Sub qua specie in urnis effingi consueverint. De multiplici Geniorum imagine in urnis exculpta. Mortuis, quum pro Diis haberentur, plures Genios administros adtribuerunt.*

XIV. *Geniae feminarum Iunones dictae. Cum Iunone Iovis nihil commune habuerunt. Genii etymon. Expenduntur plurima Etrusca Monumenta, in quibus Geniae expressae sunt varia officia exhibentes.*

XV. *Inscriptionum in Columellis adpositarum explicationes. Operis conclusio.*

CAPUT I.

Occasio scribendi. Describuntur Columellae quaedam, litteris Etruscis exaratae, quae nuper defossae, lucem adspexerunt.

Contemplanti mihi nuper in secessu meo Roncaliensi plurima Etruscae magnificentiae monumenta, quae ad gloriam huic saeculo conciliandam in lucem prodeunt, & in quorum explanatione viri docti ingenium intendunt; occurrerunt mihi, inter cetera observatione dignissima, Columellae quaedam marmoreae, quae litteris Etruscis sursum deorsum vergentibus inscriptae, in agro Perusino, e quo prodierunt, adservantur, inter quas illae, quae a Clarissimo Gorio nostro Tab. LIX. Vol. I. Musei Etrusci publicatae sunt. Quantum debeat doctrinae ac sedulitati huius eximii viri, quicumque ad haec studia capessenda animum adpulit, non est quod pluribus referamus: eius quippe Operis praesidio destituti, ingens ea monumentorum Etruscorum copia, quam publici iuris fecit, & quae in dies crescit, certantibus undequaque amicorum votis, ut quam citissime excudantur, paene ignota adhuc latitaret, imo interiisset: neque in hac re summorum virorum doctrina, qui in his monumentis illustrandis operam impenderunt, quidquam sine huiusmodi subsidio profecisset; quum in re adhuc nova enucleanda maius adiumentum desumi possit ex multiplici collatione monumentorum inter se se similium, quam ex ipsis doctrinae fontibus, qui huiusmodi studiorum solitudinem, aut parum, aut nihil irrigarunt.

Dum igitur has columellas accuratius animo perpenderem, ut earum veterem usum mihi liceret adtingere, Cl. Andreae Ioannellii Presbyteri Tudertis litteris certior factus sum, alteram illis non absimilem in Leucopetrensi suo, qui pagus est in Tudertium & Perusinorum finibus Tibridi adiacens, fuisse effossam, litteris quoque Etruscis in quatuor lineas distinctis, spectabilem. Dum vero curiosius virum mei amantissimum circa id argumentum interpello, haud mora video columellam ipsam ad me delatam libero munere, conditione tantum adposita, ut, cum primum fieri posset, vulgaretur: nec diu moratus, aliam omnium longe ornatissimam Perusiae in Nobilium Alphaniorum aedibus adservari nunciavit, cuius exemplar summo artificio delineatum Vir Clarissimus Comes Diamantes de Montemellino ad me transmittendum curavit. Interim vero Ioannellius, ut in hac indagine omnem mihi operam exhiberet, Perusinorum atque Tudertium fines cursitat, atque scrutatur: renunciat demum

 huc

huc illuc plurima harum columellarum fragmenta reperiisse; quae tamen, quia litteris destituta erant, minime ad me deferri curasse. Accepit tandem alterum huiusmodi monumentum in agro Tuderte erutum fuisse. Adcurrit vir solertissimus, atque visum describit: huius tamen marmoris fatum, quod ipsemet in Diario Antiquitatum Tudertium Italico Idiomate recensuit, Latine referre non pigebit. Haec ille: *Eodem anno MDCCXLI. in districtu Oppidi Casalaltae Tudertis Territorii, prope dirutum Castrum Collismedii, & vetus Monasterium S. Viti, in agro Abbatiae S. Pancratii Collis Pepii, haud longe a Puliae fluviolo, in sinistro latere viae publicae, quae Maevaniam atque Fulgineum ducit,*

Agricola incurvo terram molitus aratro,

(*nomen illi* Cecco Grasso) *in scrobem incidit, coctilium saxorum fragmentis dudum oppletam, quam dum curiosius rimatur, incidit in lapidem Tiburtinum, in columellae octangularis formam excisum, altitudine palmorum trium, & semis. Summus scapus deerat, dudum, ut puto, diffractus; quapropter, quo pacto, aut quibus ornamentis decoraretur, observari non poterat: latera, trium unciarum circiter latitudine, exculpta, sensim in basim rudiusculam atque impolitam desinebant; latus tamen anticum, in quo litterae incisae erant, ceteris amplius adparebat, atque illi posticum respondebat. Basis altitudinem palmi non excedebat: atque ad hunc finem, ut opinor, a scalptore ita rudis praetermissa est, ut aedificio alicui, sive humi defigi posset. At pretium marmoris facit scriptura Etrusca perpendiculari linea exarata, huiusce formae, quam exhibet Tabula XI. num.* 1. *Iam ante Calendas Iunii currentis anni MDCCXLII. quo haec scribo, ea de re certior factus sum; quod ut comperi, locum adivi, & saxum ad arboris truncum reclinatum inveni, illudque emensus exscripsi. Adivi deinde Capitaneum Franciscum Baldinium agri conductorem, ut, ipso adnuente, monumentum una conferrem: paratus aequum pretium exsoluere, seu mallet, pari beneficio rependere. At ille neutrum admittens, ultro dono obtulit. Verum quia per quatriduum copia mihi negociis implicito illuc adeundi facta non est (exigebat nempe moles saxi, ut non minore quam quatuor hominum subsidio vectaretur) ubi illuc serius adcessi, saxum evanuisse condolui, non sine suspicione ab ipsomet repertore iterum absconsum, ut rem, quae a me aestimari comperit, alteri aliquando ingenti cum lucro venumdaret: sive ratus (quae rusticorum stultitia est) in ipsis solidi saxi visceribus pecuniam occultari; quod in causa est, ut huiusmodi saxa litterata, ut plurimum, a villicis confringantur, atque comminuantur, ut pretiosam hanc animam e saxo recusante subripiant.* Hucusque Ioannellius.

CA-

CAPVT II.

Acherontici *titulus expenditur. Eius etymon traditur, atque e veteri Italica lingua derivatur. Nomina aliquot Deorum, qui ex eodem themate profluxerunt. Veterum Acheronticorum librorum argumentum.*

HIs itaque excitatus officiis, in mentem ſubiit, columellam mihi dono datam Commentariolo proſequi, & quod unice vir amiciſſimus optaverat, typis evulgare. Quia vero illud profeceram diuturna ſpeculatione, ut pro certo comperer im, has columnas in uſum ſepulcrorum, ut demonſtrabo, fuiſſe exculptas, atque in ipſis Arae ſepulcralis vicem obtinuiſſe, ad quae animabus defunctorum, quas inepte pariter, atque ſuperſtitioſe pro Divis habebant, própria ſacra, & quae a Ritualibus praeſcripta eſſent, peragebant, placuit adverſaria inſcribere ACHERONTICVM, ſive de ARA SEPVLCRALI. At quorſum, inquiet aliquis, horribile illud nomen adcitum eſt, ut Diſſertationi praefigeretur? Quorſum? Vtique ex fonte illo, unde vetuſtus ille Tages, Etruſcorum diſciplinae conditor, libros ſuos, in quibus de communicanda mortuis divinitate (in quo quidem argumento libellus iſte meus totus obverſatur) *Acheronticos* inſcripſit. Audiamus Arnobium Lib. II. ita adverſus Gentes diſputantem: *Neque illud obrepat, aut ſpe vobis aëria blandiatur, quod a ſciolis nonnullis, & plurimum ſibi adrogantibus, dicitur Deo eſſe ſe gnatos, nec Fati obnoxios legibus, ſi vitam reſtrictius egerint, aulam ſibi eius patere, ac poſt hominis functionem, prohibente ſe nullo, tamquam in ſedem referri patritam: neque, quod Magi ſpondent, commendaticias habere ſe preces, quibus emollitae, neſcio quae, Poteſtates, vias faciles praebeant ad caelum contendentibus ſubvolare: neque, quod Etruria Libris in* Acheronticis *pollicetur, certorum animalium ſanguine Numinibus certis dato, divinas animas fieri, & ab legibus mortalitatis educi. Blandimenta haec caſſa ſunt, & inanium fomenta votorum.* Quia vero in Opuſculo hoc argumentum idem, quod libri *Acherontici* continebant, pertractatur: & quia titulus ille libris omnibus, in quibus ſacri ritus expenduntur, recte convenit; placuit titulum veterem, Etruſcae originis, Etruſcae tractationi, eidemque convenientiſſimum, aptare: ex quo colligere quiſque poteſt, horrorem illius tituli omni carere novitate.

Nec vero putandum eſt, ab Acheronte Inferorum fluvio nomen illud fuiſſe conflatum; quippe monet nos Diodorus Siculus in fine Libri II. fabulas illas de Acheronte in Aegypto fuiſſe

com-

commentas; neque pridem in Graeciam adpulisse, quam potissimi Poëtarum Orpheus, Musaeus, & Homerus illuc peregrinati, disciplinam illorum hausissent. Quomodo vero in Italiam ea figmenta, suis ipsis retentis nominibus, adpellere potuerint sub Tagete, rudi adhuc Etruria, & plane sine commercio, non video: praesertim, quum ante Psammeticum, qui fere respondet Tulli Hostilii aetati, Aegyptus advenis omnibus impervius fuerit, ut ex Herodoti Lib. II. Cap. 152. & 154. erudite demonstravit maximum huius urbis decus, Hannibal Oliverius in Dissertatione ad Tabulam Lerpirii, qua mirum in modum Etruscae linguae studium excitavit. Nec turbat Pausaniae auctoritas Lib. I. qui ab Acheronte, atque Cocyto Atticae fluviis, putat Homerum primum omnium Inferorum fabulis ea nomina adtribuisse: eadem enim urget aetatis difficultas; quum compertum sit Homerum circa finem trigesimi tertii saeculi floruisse, coaevum fere Numae Pompilio; quapropter Tageti longe posterior, cuius superstitiosa disciplina sub Numa maximam Italiae partem obtinuerat.

Restat igitur Acheronticorum librorum nomen ex veteris Italicae linguae fontibus promanasse, inter quos connumeranda est vox CERVS, quae *sacrum* significat: ex quo deducitur, *Acheronticum* nihil aliud importasse, quam *sacrum*. Rem opportune examinavi in Notis ad Indigitamenta Iguvinorum Tab. III. num. 52. quae ne ad manus revocare oporteat, heic exscribam. Ibi de Iguvinorum Deo ACERSONIO verba faciens, haec adnotavi; ACERSONIVS. Acersonius *divinitatis titulus ex Cabirorum mysteriis profluxit. En illorum nomina, quae nobis vetus Apollonii Scholiastes in Argonautica propalavit*.

AXIEROS	*Ceres*
AXIOCERSOS	*Proserpina*
AXIOCERSAS	*Pluton*
CASMILOS	*Mercurius*

in quorum tribus primis nominibus videntur occurrere vestigia vocum ΑΞΙΟΣ, dignus, *sive* optime meritus, *&* ΙΕΡΟΣ sacer. *In voce vero* ACERSONIEM, *sicuti in* AXIOCERSOS, *&* AXIOCERSAS *Samothracum, clare deprehenditur radix vocis* CERVS; *unde Latini deduxerunt nomina* Cereris, caerimoniae, *urbis* Caeritum, acerrae, *& similium: cuius postremae vocis etymon quodammodo innuit, sed non adtigit Vossius, quum ex Etrusco penu depromtam fuisse subspicetur. Huius vocis* CERVS *duplicem invenio sententiam. Prior Gothofredi, qui putat in vetere lingua* sanctum *significasse: cui adcedit Scaligeri auctoritas in derivatione vocis* caerimonia.

Te-

Testimonium antiqui Scriptoris nondum observavi, cuius dicto valeat confirmari; sed ex Varrone Lib. IV. de L. L. argumentum aliquod mutuari potest, quo haec sententia confirmetur; ibi nempe indicat locum Ceroliensem, *primae Regionis quartum* Sacrarium, *& alibi:* Cerionia, *quod hinc oritur caput sacrae Viae. Fortasse* CERVS *est idem ac* ΙΕΡΟΣ, *quod* sacrum *significat, addita per prosthesin littera* C: *quorum exempla plurima suppeditat nobis aureus libellus* de transmutatione literarum. *Altera opinio est Festi, qui in* Matrem Matutam *scribit, in vetere lingua* Cerum manum *significasse* Creatorem bonum: *quae quidem analogia optime conveniret cum Samothracum initiis, qui Cabiros suos esse rerum omnium principia crediderunt. Fortasse Cabirorum* Cerus *est ab Hebraico* חרס Cheres, *quod* Solem *significat; unde in naturae ordine omnia derivantur & procreantur.*

De libris vero Acheronticis rursus sermonem feci ad Tabulam VI. num. 16. Indigitamentorum per haec verba: *Acherontici Tuscorum libri, quos Tages ipse descripserat, & in quibus Religionis Ritualia continebantur*, ut ait Servius Aeneidos Lib. VIII. vers. 398. *Non ab Acheronte dicti sunt, cum quo adfinitatem nullam conservabant (fabulae enim Aegyptiorum Graeciam minime adtigerunt, nisi Orphei temporibus, ut semel atque iterum tradit Diodorus Siculus Lib. II.) sed a voce* CERVS, *e qua* Acherontici, *sive* Akerontici; *unde fortasse* AKERVNIAMEM *Iguvinorum. Galli nuper deprehenderunt Deum* CERVNVM, *cuius imaginem cervinis cornibus instructam, referunt Acta Regiae Academiae. Diu putavi nomen id esse a frontis characteristica, quae Graecis* ΚΕΡΑΣ, *Hebraeis vero* חרן Cheren; *sed Nationi doctissimae rerum suarum indaginem relinquamus.*

Vmbri nostri habuerunt CERONEM *suum. Nam in veteri Codice manuscripto, in quo Acta Martyrii S. Vincentii, Maevaniae Episcopi, continentur, qui sub Domitiano (ut putat Ciattus) passus est, haec verba habentur:* „ Loquuntur Idolorum Sacerdotes: Tollite Magos, interficite sacrilegos, qui maiestatem Deorum, & iussa Principum contemnunt, dicentes non esse Deum Iovem, Herculem, Mercurium, Saturnum, Neptunum, CIRONEM, Minervam, Martem, Venerem, Iunonem, & Dianam, qui regunt orbem terrarum. „ *Huius ignoti ad hoc usque tempus Numinis notitiam tibi debemus, Ioannelle ornatissime; quippe qui quum omnia paene universae Vmbriae Chartophylacia perlustraveris: & medii aevi monumenta scripta, quae studiis tuis conferebant, exscripseris, atque illustraveris: Acta etiam huius Martyrii, ex veteri Codice Maevanatis Ecclesiae exemplata, Dissertatione lucu-lentissima decoraveris, quae est inter Opuscula Philologica, quae MSS. apud me nonagesimum primum locum obtinent.* Hucusque, quae ad dictas Ta-

Tabulas nuper exscripseram. Ex his omnibus patet, *Acherontici* titulum nihil allud significasse, nisi *de rebus sacris tractationem*: quas inter praecipuum locum obtinebant caerimoniae illae, quibus defunctorum animabus divinitatem antiqui Etruriae & Vmbriae incolae conferebant.

CAPVT III.

Describitur Columella Musei Tasserii litteris Etruscis inscripta. Variae circa illam eruditorum hominum opiniones.

IGitur, ut ad propositum revertamur, Columella, quam cimelii loco custodio, & quam ex infra dicendis, *Sepulcralem Aram* fuisse demonstrabo, constat ex lapide Tuderte, qui Tiburtino fere respondet: & qui in Tudertium, & Perusinorum finibus copiose effoditur. Ex eo plerumque constant Monumenta illa Etrusca Perusina, quae vulgo *marmorea* nuncupantur. Memini me alibi hoc usum argumento ad comprobandum, vestigia ista Antiquitatis omnino ad urbes illas pertinere, quum constet in illis fuisse exsculpta. Vrnae vero illae, quae ex Graeco marmore alibi reperiuntur, maximam nobis ingerunt subspicionem esse peregrinas, & proinde peregrinas memorias continere. Has vero nostras, quae ex suburbanis rupibus exscisae sunt, patrio ingenio & artificio expressas esse, quis ibit inficias? Inde in illis eius populi historiam, ritus, & religionem tuto desumimus: & si quid in illis alieni moris offendimus, illud ad populi aliunde procedentis origine indagandam minime confert. Itaque non est, cur Tudertes alienis opibus invideant, quum eorum paupertas ipsa adscititiis aliorum splendoribus sit valde utilior, atque praestantior. Forma lapidis haec est. Ex rudi quadam, atque impolita basi, quae vel caemento firmari posset, vel humi configi (quod in ceteris omnibos observatur) adsurgit cylindrus teres, & paullatim decrescens in summum usque scapum, unde in conum desinit. In antica quatuor Etruscarum litterarum lineis insignitus est, ut exemplar ostendit adlatum in Tab. XI. num. II.

Huius praeclari lapidis historiam, quam in Antiquitatum Tudertium Diario idem Cl. Ioannellius exscripsit, sub numero CCXVI. referre lubet; nihil enim aeque gratius est doctis viris, quam simplex illa rerum historia, & plena veritatis, qua nihil tutius, atque optabilius ad litterarum incrementum: *Anno* MDCCXXXI.

prope

prope muros Castri Collis Pepii, qua ad Orientalem, & Meridionalem plagam ingentis aedificii parietinae Signino opere constructae observantur; quo in loco Sacella S. Crucis, & Sanctae Mariae Frontonis condita sunt: quod postremum, licet mole exiguum, vetustissimi tamen operis esse observatur; emtus fuit lapis albi coloris, tereti figura, ad tres palmos productus, acuminatus in cupressi formam, ingenti atque rudi hypobasi, quae ex eodem lapide constat, pondo librarum octuaginta quatuor, Etruscarum litterarum lineis ex una parte insignitus, quae ab acumine in hypobasim usque descendunt, uti in schemate adposito videre est. (Idem est quod adferrur in memorata Tabula XI. num. 1I.) *Praeclarum id monumentum a villico in stabulum domesticum inductum, ita in pariete obfirmatum est, ut prosiliente cylindro in clavi speciem, ruralem supellectilem inde suspenderet: cui usui sexennio fere deservivit, donec, nuncio ad me delato, locum invisi, nec sine labore pretio comparavi: quod deinde Passerio meo transmisi, ut illustratum, atque typis editum, sibi haberet.* Hucusque Diarii Ioannelliani verba.

Sententia illorum, qui id saxum nil aliud esse, quam *Mutini* imaginem crediderunt, penitus adspernanda non fuit; quum viri doctissimi, qui illud domi meae observarunt, idem adserere non dubitaverint. In eadem sententia fuit Cl. Gorius in Notis ad praecitatam Tabulam, in Museo suo adlatam Vol. I. in qua ipse prima huius generis monumenta pubblicavit: quae quidem opinio minime damnanda erat, quum cetera huiusmodi, quae nobis maiorem lucem suppeditarunt, adhuc latitarent. Horum igitur subfultus praesidio, aperte negare non dubito, nihil commune isthaec saxa cum foedissimo Numinum habuisse: & quidem forma longe abest a Mutinis, qui aerei atque marmorei passim occurrunt: qui simul si conferantur, multa heic deesse ad Divinitatem illam integre referendam, cuius praecipua dos fecunditas erat, facile observabitur. Addatur ipsarum inscriptionum, quae in illis incisae sunt, coniectura; nihil enim fere in iis continetur, nisi nomen mortuorum. Si vero Columellae istae, quotquot adhuc litteratae inventae sunt, illius, sive alterius Dei, imaginem referrent, notae illae formulam aliquam quodammodo in omnibus respondentem continerent; quemadmodum in dedicationibus, quae in sigillorum Etruscorum femore incisae sunt, observari diximus in Epistolis Roncaliensibus, occurrente praesertim paene in omnibus nota illa compendiaria IM, hoc est MI, quae donationem, seu dedicationem importat: quod quidem admirabile mihi visum est, atque ad Etruscae disciplinae religiosissimam observationem longe lateque constantem comprobandam, aptissimum; quum ea sigilla stilo, aetate, & loco

D sum-

ſummopere differant. Quum vero ſaxa iſta in unius regionis finibus exſciſa eſſe conſtet, quanto magis formulam aliquam orationis communem omnibus continere debuiſſent?

Haeſi quoque diu anceps, an cylindri iſti ſic acuminati fulminis imaginem redderent, ex eo genere, quae per Haruſpices in fulguritis locis condebantur. Huius ſuperſtitionis egregium teſtimonium habemus apud veterem Perſii Scholiaſtem in Satyra II. Haec ille: *In uſu fuit, ut Augures, vel Haruſpices adducti ex Etruria, certis temporibus fulgura figurata in lapides infra terram abſconderent*. Sed neque haec coniectura placuit, quum baſis illa rudis atque impolita ad id potiſſimum videatur inſerviſſe, ut humi defixam reliquam exſculpti operis partem hominum conſpectui exhiberet. Praeterea inſcriptione minime opus erat in lapidibus illis, quos terra obrutos, horrendiſſima religio occultabat. Si tamen in hac re ulteriori coniecturae locus relictus eſt, puto fulgura illa, quae transfigurata in lapides, certis religionibus rite condebantur, ea eſſe, quae frequenter in Etruria emuntur: nempe ſegmenta quaedam ex rubro vivoque ſilice, ita artificioſe concinnata, ut ſagittae, vel lanceae mucronem adamuſſim referant. Plerumque unico cuſpide, eoque peracuto, inſtructae ſunt: duplici aliquando, quandoque, ſed rarius, ex triplici, rectis fere lateribus, quandoque etiam dentatis: quarum iconas ſubdimus in eadem Tab. XI. num. III. IV. & V. Lapides hi *Ceraunii* a pleriſque adpellantur, nomine figuram exprimente. Ex his lapidibus multos aetate mea erutos eſſe memini in agro Farneſiano, qui in Volſiniis eſt, ubi mihi natale ſolum, & unde materni generis origo, & peracta ſunt tempora primae meae infantiae. Multa de illis vana iactitare ſolent agrorum cultores, qui amuleti loco lapillos huiuſmodi circumferunt, atque cuſtodiunt. Fulminum enim cuſpidem eſſe dictitant: quem ſi quis una ſecum deferat, a fulminum ictu fieri putant immunem. Sunt praeterea, qui mucronatas has ſiliceas ſquamas iaculis infigi conſueviſſe putent, antequam metallorum uſus fieret vulgatior: cuiuſmodi Indos Occidentales in uſu habuiſſe, Scriptores illarum rerum abunde teſtati ſunt.

CA-

CAPVT IV.

Probatur, Columellam Passeriam sepulcralem esse. Columellarum usus in sepulcris apud plerosque populos.

AT si in tanta rerum obscuritate sententiae meae locus est, crediderim potius, Columellam hanc meam, ceterasque eidem similes, lapidis sepulcralis vicem obtinuisse: quae nempe ad caput humati cadaveris adponi solebant, quo indicio sepulturae locus indigitaretur. Huiusce instituti auctores fuisse antiquos Orientis incolas, adserere non dubito. Sic Persae, Turcae, Mauri, uti omnium antiquissima gens Iudaica, acceptum a maioribus morem, atque ad haec usque tempora observatum, tenacissime custodiunt. Ex eodem certe principio veteres Etrusci institutum hauserunt, quibus non infrequens fuit saxa ista mortuis praefigere, ut annua iusta defunctorum capitibus, effusione sacrorum laticum, persolverent.

Praecipuum vero argumentum, ex quo deducimus, Columellas istas nihil aliud esse, nisi reliquias veterum sepulcrorum, sumi potest ex inscriptionum illarum contextu, quae in illis incisae sunt. In iis nihil plane videre est nisi nomina, & officia defunctorum: quae postrema licet nobis minus perspicua sint post Etruscae linguae interitum; attamen nomina propria, adpositis praenominibus, eo prorsus more, quo a Latinis factum est, imo subsequentibus notis numeralibus aetatem indicantibus, in iisdem perspicue deprehenduntur: quod in Roncaliensibus fusius demonstravi, atque in sequenti Dissertatione in Columellam Alfaniam ostendam: quibus si adiungatur altera, quam modo ex Diario Ioannelliano publicavimus, nihil in ea scriptum esse comperimus, nisi nomen

L. MELRIEI. ALISA

hoc est:

Lucii, seu *Lartis Melriei aeternae memoriae*.

Quod vero omnem prorsus adimit scrupulum, exemplar est praenominatae Columellae Alfaniae, quae non tantum litteris inscriptis, sed etiam emblematibus veterem usum sepulcralem manifestissime evincit; quippe quae in inferiore sui limbo, anaglypho opere sculpto, totam Etrusci funeris historiam, incomparabili solertia delineatam, repraesentat.

 Quam

Quam vero frequens esset apud veteres, praesertim vero apud Graecos, unde Perusini originem suam ducunt, usus adponendi columnas hasce in sepulcris, testimoniis Scriptorum ubique obviis, facile evincitur. Adeamus Poëtatum principem, Iliados Π. vers. 674. quo in loco, de Sarpedonis funere verba faciens, ait:

Illic ipsum sepelient & fratres, & amici
Monumentoque, columnaque; hic enim est honor mortuorum.

Idem quoque Iliados Λ. vers. 363. Paridem describens, sagittam in Diomedem immittentem, ait, illum prope columnam sepulcralem Ilii constitisse:

Sed Alexander Helenae maritus pulcricomae,
In Tydidem arcus intendit pastorem populorum:
Ad columnam inclinatus viri iacentis in sepulcro,
Ilii Dardanidae, antiqui in populo senis.

In vetusta quoque Solonis lege, quam recenset Cicero Lib. II. de Legibus, de his Columnis mentio habetur: *De sepulcris autem nihil est apud Solonem amplius, quam nequis ea deleat, neve alienum inferat: poenaque est, si quis bustum, aut monumentum, aut columnam violarit, fregerit, atque deiecerit.* Hinc Demetrius Phaleraeus, ut luxui sepulcrorum occurreret: *Sepulcris novis finivit modum; nam super terrae tumulum noluit quid statui, nisi columellam tribus cubitis non altiorem.* Non est igitur cur miremur, si tam frequenter illarum mentio fit ab Historicis. Sic apud Laërtium *in Diogene*, erectam super illius tumulum columnam legimus: & apud Plutarchum in vita *X. Rhetorum* habemus, in Socratis monumento impositam columnam triginta cubitorum. De alia vero, quae sepulcro Archimedis praefixa fuit, testis oculatus est Cicero Tusculanarum Lib. V. Romanis quoque moribus inolevit, imo & municipalibus totius Italiae, ut columella seu cippus, inscriptione praesignatus, mortuo adponeretur. Hinc illud Persii Sat. I. vers. 36.

——————— *Nunc non cinis ille Poëtae*
Felix? nunc levior cippus non comprimit ossa?

De his, ut puto, intelligit Lex: *qui sepulcro*, Cod. *de Sepulcr. viol.* -- *Si quis igitur de sepulcro abstulerit saxa, vel marmora, vel columnas.* Sed ne in re satis trita diutius immoremur, adeundi celebres viri Gutherius de iure Manium Lib. II. Cap. XXIII. Rhodiginus Lib. IX. Cap. XLIV. qui materiam pro dignitate complexi sunt.

CA-

CAPVT V.

Adtributa mortuis divinitate, ut libri Acherontici tradebant, Columnae istae sepulcrales Arae vicem obtinuerunt. Arae sepulcralis origo, & ratio. Mos referendi mortuos inter Divos publica & privata auctoritate.

At vero harum sepulcralium Columnarum usus & finis non semper idem fuit; primis enim temporibus, quum nondum adsentationum studia hominum animos occupassent, rudia illa saxa, & illitterata erigebantur, ut sepulturae locus designarent, ne quis imprudens locum effoderet, maiorum reliquias deiceret atque turbaret, indicioque monitus a religioso loco abstineret. Signabat exsurgens lapis parentum ossa, & filiorum pietas habebat, unde dolorem mitigaret, quum caros suos, quos indicio saxi cognoscebat, quodammodo adloqui, atque videre reputaret. Eadem prorsus ratione frequenter contingit in Christianorum Coemeteriis observare sepulcra forinsecus signis quibusdam distincta, veluti conchis, numismatibus, vitreis picturis, & huiusmodi rebus caemento infixis: quibus inspectis, vel illitterati homines in illa coemeterialium semitarum ambage sepulcra suorum reperirent. Sed posterior aetas columnis sepulcralibus sculpturam nominis subiecit, adiecit titulos ambitio & fastus; donec paullatim superstitio, quae ex singulis mortuis totidem Deos formabat, saxum consecravit. Improba sane superstitio, quae in amentiam usque degeneravit; non enim impios quosque Principes in caelum retulit, & templis honoravit; sed privatos quosque homines, imo ex infima plebe Circensium habitu Deorum pingere ausa est, ut notavit maximus Bonarrotius ad vitreas picturas. Et quidem teterrima ista impietas, qua Dii pro lubito fieri solebant, ex optimo purissimoque fonte derivata, ita deturpata est; quippe quae processit ex antiqua illa, & a primis usque parentibus transfusa traditione, qua, quia in hominum mentibus constanter haerebat, pro certo tenebatur, bonorum animas fato functas, perenniter aliquando in caelo bene factorum praemia suscepturas, in quorum spem vitae curricula sancte pieque transegissent. Neque enim aliud significabat frequens illa formula, impie licet ab illis usurpata, *referri in Divos*, ac votis hominum invocari; nisi statum illum beatae vitae, quo iustorum animae divino lumine perfusae perfruuntur: quos quidem Christiana Religio *Beatos* & *Sanctos* adpellat. Ethnici

Di-

Divos & *Consecratos* nuncupaverunt. Praeclara sunt huiusce rei testimonia apud Plutarchum in Solone, ubi ait: *pium esse defunctos existimare sacros.* Imo in lege apud Ciceronem Lib. II. *de Legibus*, solemnia sunt ea verba: *Leto datos, divos habeto.* In secundo vero de Natura Deorum haec scribit: *Suscepit autem vita hominum, & consuetudo communis, ut beneficiis excellentes viros in caelum fama & voluntate tollerent.* Et in Somnium Scipionis: *Omnibus, qui patriam conservarint, adiuverint, auxerint, certus est in caelo, & definitus locus, ubi beati aevo sempiterno fruuntur.* Et Plinius Hist. Nat. Lib. II. Cap. VII. *Deus est mortali iuvare mortalem, & haec ad aeternam gloriam via: hac proceres iere Romani: hac nunc caelesti passu cum liberis suis vadit maximus omnis aevi rector Vespasianus Augustus, fessis rebus subveniens.* Inde evenit, ut conditores urbium, atque artium inventores Aegyptus, Graecia, & Italia consecraverit: ut Alabandi *Alabandum*, Tenedi *Tenen*, Sabini *Sabum*, Sardi *Sardum*, Latini *Latinum* coluerint. Neque ambigo plerosque populos atque urbes fundatorem suum pari religione coluisse: imo viros artibus excellentes, aut bellica virtute claros, pro Diis habuerunt. Ita Achilles divinis honoribus habitus est in Leuce insula, item Spartis, & Brasiis, ut testatur Pausanias in Laconicis. Pari modo Agamemnon apud Clazomenios, & Aiax apud Athenienses, ut idem Pausanias refert in Achaicis: Menelaus vero Teracne, uti scribit in Laconicis.

Phoenices etiam hac superstitione non caruerunt, si divini iuris consultissimo Maroni fidem adhibemus, apud quem Dido Sichaeum virum suum divinitate condecoravit, Aeneidos Lib. IV. vers. 457.

Interea fuit in tectis de marmore templum
Coniugis antiqui, miro quod honore sacrarat
Velleribus niveis, & festa fronde revinctum:

quem secutus Ovidius *Heroidum*, inducit ipsam Didonem ita Aeneam adloquentem:

Est mihi marmorea sacratus in aede Sichaeus,
Oppositae frondes, velleraque alba tegunt.

At vero, ut ad Latinos nostros revertamur, Aeneas Anchisen adiecit Divis, Aeneid. Lib. V. vers. 47.

Ex quo relliquias, divinique ossa parentis
Condidimus terra, maestasque sacravimus aras.

Ipse

Ipſe deinde Latinum ſocerum ſuum conſecravit, cui Iovis Latialis nomen inditum eſt: demum & ipſe a poſteris conſecratus ſub Iovis Indigetis nomine, ut tradit Livius Lib. I. & Feſtus ad *Oſcillum*. Annam Perennam, Divam ex mortali muliere factam, memorat idem Ovidius Faſtor. III. Poſt Romuli quoque, & Herſiliae coniugis apotheoſin: quorum primus ſub Quirini nomine; altera vero Horae venerati ſunt, ut narrat idem Ovidius Metamorph. Lib. XIV. Acca quoque Laurentia, quae Romulum nutrierat, & Acca Tarrutia, quae populum Romanum heredem inſtituerat, & Flora, pari beneficio in Romanos inſignis, divinitatis encomium meruerunt; unde duplicia Accalia, & Floralia in Calendariis relata ſunt. Hoc deinde decus additum fratribus Gracchis, ut memorat Plutarchus in eorum vita: *Populus Romanus ſtatuas illorum poſuit celeberrimis Vrbis locis: & ubi illi occiſi ſunt, ſacella aedificavit, coluitque, & ſacrificia in his quotidie faciebat, procumbebatque multitudo, ut Deorum templis. Ipſa etiam Cornelia mater fertur dixiſſe, dignas eorum corpora ſepulturas habere.* Eumdem quoque honorem adhibitum fuiſſe Curtio, qui ſe pro patriae ſalute in lacum iniecerat, ſubſpicari licet ex Livii verbis Lib. VII. referentis: *Dona & fruges ſuper eum a multitudine virorum congeſtas.* Quid vero dicam de monſtroſo Apotheoſeos abuſu florente imperio, propemodum neſcio: quum trium fere ſaeculorum ſpatio nihil frequentius Romae auditum ſit, quam Divos, & Divas, & Divorum nepotes, & pronepotes, eorumque templa, & Sacerdotia, demum & *rivales Divorum*, Divos denique ex Catamitis. Quae tamen ſolemnis caerimonia in Romulo Maxentii filio, qui CONSERVATOR VRBIS adpellatus eſt, facile finem habuit. Sed hae omnes, quas enunciavimus, conſecrationes ſolemnes fuerunt, quae ſcilicet Senatuſconſulto celebrabantur, ſubſequentibus deinde peculiaribus Sacerdotiis, quorum officio publice, atque ſolemniter nova Numina piarentur. At longe plura ea fuerunt, quae privato iure quaelibet familia ex totidem mortuis conſecravit. Itaque in veteri lege apud Ciceronem loco praefato inter utramque diſcrimen adnotatur: *Divos & Ollos, qui caeleſtes ſemper habiti, colunto: & Ollos, quos endo caelum merita vocaverint, Herculem, Liberum, Aeſculapium, Caſtorem, Pollucem, Quirinum.* —— . *Deorum Manium iura ſancta ſunto, homines leto datos, Divos habento: ſumtum in Ollos, luctumque removento.* Quam quidem ſtultitiam carpens Tertullianus in Apologetico Cap. XIII. iure ac merito notavit, hominum ſtatuas ſibi uſurpaſſe Deorum habitus & inſigna: mortuorum ſilicernia nihil differre ab epulo Iovis: ſepulcralem obbam a ſacrificiorum ſimpulo: ab haruſpice pollinctorem: adeo infixa erat in men-

mente hominum primaeva illa traditio, humanitati noſtrae, ſi bene ſanctèque tranſacta eſſet, interminabilem in conſortio piorum manere felicitatem: qua repromiſſione nihil ſolemnius apud Platonem, cuius cum divinis litteris conformitatem, doctiſſime uti ſemper ſolet, illuſtravit inclitae patriae meae ſplendor praecipuus, Auguſtinus Steuchius *de perenni Philoſophia Lib. X.*

CAPVT VI.

Divinitas a Diis tradi credebatur: impetrari vero ab hominibus. A Diis dabatur per ambroſiae communicationem.

HAnc autem divinitatem animabus impertiri a ſolis ſummis Diis crediderunt: impetrari vero etiam ab hominibus ſacrificiorum & precum ope, quas religio abſtruſior auguſtiores aptioreſque credidiſſet. Sed a Diis etiam adhibitam caerimoniam quamdam communiter veteres crediderunt, qua opitulante divinitatem ſuam animabus fato functis communicare mentiebantur. Quaenam autem fuerit, non uno in loco a Graecis Scriptoribus, pariterque Latinis tradita eſt: ex quo auctorum conſenſu deduci poſſe reor, traditionem illam, non e Poëtarum arbitrariis figmentis; ſed ex ipſis Ritualium arcanis fuiſſe deſumtam. Ea in hoc ſita erat, ut Dii potandam ambroſiam animabus ipſis propinarent: quam ubi illae labiis adtigiſſent, decus divinitatis adſequebantur. Male porro, qui haec tradiderunt, de animae natura ſentiebant, putantes eam organis corporeis adhuc poſt mortem implicari, quibus potum abſorberet, atque traiiceret. Quia vero nihilo meliora de Diis credebant; quippe iis tenuiſſimum quidem, ſed tamen materiale corpus cum permeante ſanguine (*ichor* nuncupabatur) adtribuerunt: facile in hunc errorem lapſi ſunt, ut ſpiritum functum corpore aliquid ex terreo contubernio retinere putarent, cuius margine circumſcriptus, priorem formam conſervaret. Fortaſſe, quae vulgo de ambroſiae potione tradebantur, allegorice a ſapientioribus, qui rectius de Deo & de animae natura crediderunt, ſumebantur. Vt vero ad propoſitum revertamur, maximam virtutem in ambroſia repoſuerunt: ubi enim homo vivens illam adtigiſſet, etſi nondum divinitatis capax erat, obtinebat tamen Deorum videndorum poteſtatem, ut ait Servius Georgic. IV. verſ. 415. Oblata vero animabus poſt mortem, imo cadaveri infuſa, ecce mortuus

iam

iam Divus erat. Ita Homerus Iliad. Ψ. verſ. 670. Iovem inducit ita Phoebum adloquentem.

Eia, age nunc, dilecte Phoebe, atro ſanguine purga
Iens ex iaculis Sarpedonem: & ipſum deinde
Valde procul exportans, lava fluminis fluentis,
Inungitoque ambroſia, & immortales veſtes inducito.

Pari quoque ratione Achilles adiicitur Divis apud Q. Smyrnaeum Paralipom. Δ. verſ. 693.

——————— *Tunc deſuper ex Olympo*
Iupiter effudit ſuper corpus Aeacidae rorem
Ambroſium:

quapropter Thetis a Neptuno paullo poſt certior facta eſt, filium ſuum ad Divos tranſlatum iri:

Non enim hic cum Manibus inferis, ſed cum Diis degebit;
Sed mox ad lucidas caeli ſedes evehetur,
Atque ego ipſe muneris loco coram Diis inſulam tradam
Ad Pontum Euxinum, ubi pro Deo habebitur perpetuo.

Eodem modo apud Ovidium Metamorphoſeωn Lib. IV. verſ. 250. Leucothaeam additam caelo legimus.

Nectare odorato ſpargit corpuſque locumque,
Multaque praequeſtus, Tanges tamen aethera, dixit.

Libro vero XIV. verſ. 605. eodem ritu Aeneam ex homine Divum factum eſſe refert:

Luſtratum genetrix divino corpus odore
Vnxit, & ambroſia cum dulci nectare mixta
Contigit os, fecitque Deum: quem turba Quirini
Nuncupat Indigetem; temploque, ariſque recepit.

In idem denique myſterium reſpexiſſe videtur Horatius, qui, ut Auguſto adhuc viventi aurem vellicaret, ait Lib. III. Ode III.

Hac arte Pollux, & vagus Hercules
Innixus arces adtigit igneas.
Quos inter Auguſtus recumbens
Purpureo bibit ore nectar.

CAPVT VII.

Impetrabatur Divinitas multiplici genere sacrorum. Inter haec piamina, adhibitae adspersiones ex liquoribus, quae ambrosiam & nectar imitarentur.

DIvinitas igitur a solis Diis concedebatur; impetrabatur vero, ut dicebamus, ab hominibus. Quot autem superstitiones, qualesque initiationes, demum & incantamenta adhibuerint, si pauca tantum excipiamus, quae vel ab invitis Scriptoribus tradita sunt, noscere nobis denegatum est in tanta veterum reticentia, qui totam huius praestigii dignitatem in silentio, & vulgi ignoratione reposuerunt. Exoratas tamen nescio quas Potestates, Deos inquam, quos nominari Religio vetabat, refert Arnobius loco citato: eademque fere habentur apud Servium ad III. Aeneidos: *Labeo* (ait ille) *in libris, qui adpellantur de Diis, quibus origo animalis est, ait, esse quaedam sacra, quibus animae humanae vertuntur in Deos, qui adpellantur animales, quod de animabus fiant. Hi autem sunt Dii Penates, & Viales.* Rursus vero idem Arnobius Lib. II. Ethnicos increpans: *Quid illi sibi volunt secretarum artium ritus, quibus adfamini, nescio quas Potestates, ut sint vobis placidae, neque ad sedes remeantibus patrias obstacula impeditionis opponant?* Plato vero in Phaedone ait, a proprio Genio animam in locum sibi destinatum adduci: *Ferunt enim quemlibet hinc illuc emigrantem ab eo Daemone, quem vivens sortitus fuerat, in locum quemdam duci, ubi oporteat omnes una collectos iudicari: ac deinde ad inferos proficisci eo duce, cui mandatum erat, ut hinc decedentes ad illa loca traducat. Sortitos vero illic, quae oportebat sortiri, tempusque debitum commoratos, ab alio quodam duce rursus huc reduci . . . . . Quum vero ad ea loca, ubi alii quoque animi sunt, pervenerit, quisquis admodum immundus est, & obnoxius criminibus, hunc quidem animum omnes fugiunt, atque declinant: nec reperitur ullus, qui vel socius, vel dux eius fieri velit . . . . . Qui vero puram moderatamque transegerit vitam, Deos socios ducesque nactus, ibi habitat, ubi unicuique convenit.* Et ecce rursus praetermisso nomine eaedem Deitates iudicantur, de quibus intellexit Arnobius. Ex his vero *Potestatibus*, seu ductoribus, unum fuisse Mercurium coniicio, cui morientes supplicabant, ut eorum animas placido itinere in meliores sedes deduceret, ut colligitur ex Valerio Maximo Lib. II. Cap. VI. rursus ex Virgilio Aeneid. Lib. IV. vers. 239. & Horatio Lib. I. Ode X. vers. 10. qui illum animas Orco evocare, & laetis se-

ſedibus reponere ſcripſerunt, quibus Euripides in Alceſte addit etiam *Plutonem*. Sic enim Chorus pro eius anima preces fundit:

Vale : benevolus te ſubterraneus Mercurius,
Et Pluto excipiant. ————————

Precibus vero etiam caerimonias addiderunt, illam praeſertim, qua ambroſiae adſperſionem imitabantur, liquoribus ad id deſtinatis, ut illam divinitatem, quam ope verae ambroſiae habere non poterant, effuſione ſimilitudinariae obtinerent: Ethnicorum enim Religione cautum erat, ut ea, quae ſpiritaliter circa animam fieri, atque inſenſibilium miniſterio exhiberi non poterant, ſenſibilibus quibuſdam rebus, actibuſque corporeis, qui analogiam aliquam cum ſpiritalibus conſervarent, imitarentur: quod iampridem obſervavit Servius in Lib. II. Aeneid. verſ. 116. *Sciendum in ſacris ſimulata pro veris accipi: unde quum de animalibus, quae difficile inveniuntur, eſt ſacrificandum, de pane vel cera fiunt, & pro veris accipiuntur*. Rurſus vero in Lib. III. Aeneid. verſ. 370. per haec verba: *In ratione ſacrorum par eſt animae & corporis cauſa; nam plerumque, quae non poſſunt circa animam fieri, fiunt circa corpus, ut ſolvere, vel ligare, quo poſſit anima, quae per ſe non poteſt, ex cognatione ſentire: inde eſt*, unum exuta pedem vinclis in veſte recincta. *Bene ergo Helenus cuncta corporis ſolvit, ne qua parte animae religata ad Numen adcedat*. Quam doctrinam luculentius expoſuit Lib. IV. verſ. 515. *In ſacris, ut ſupra diximus, quae exhiberi non poterant, ſimulabantur, & erant ficta pro veris*. Multa huius diſciplinae exempla ex Eleuſinorum, Orgiorumque initiis adduci poſſunt, in quibus adhibita ſimilitudine eorum elementorum, in quibus animas cruciari reputabant, illarum ſcelera praemature elui tradiderunt. Taceo oſcilla fictilia, quae pro veris hominum capitibus Saturno dicari in more poſitum fuit, de quibus in Notis ad alteram partem veterum Lucernarum fuſius diſſerui. Vnum tamen praetermittere nolui, excitatus exemplis veterum cadaverum in Tuderte nuper effoſſorum, inter quorum adſtrictos dentes, aereos nummos invenire datum eſt. Nihil aliud haec caerimonia importabat, niſi ſimilitudinem quandam portitorii illius, quod ab animabus Charonti perſolvi nugabantur. Idem dici poteſt de placenta illa, quam cum mortuo tumulabant, de qua ita Suidas Lib. V. *Placenta dabatur tanquam pro Cerbero, & obolus merces portitorii;* quamquam illam utique in ſepulcro corrumpi obſervarent, neque unquam a Cerbero delibatam. Sed haec imagines erant eorum, quae a ſpiritibus corpore ſolutis fieri deſiderabant.

Quia vero ipſum nectar in commercio homines non habebant, eius ſimulacra eſſe conſtituerunt *vinum*, *lac*, *mel*, denique & *unguentum:* ſiquidem nectar, ſive ambroſia, quae promiſcue uſurpari comprobat Athenaeus Lib. I. etiam pro Deorum unguento uſurpata fuiſſe, docet idem Servius in Aeneid. Lib. I. verſ. 407. Quapropter crediderunt ipſa unguenta & balſama nectaris & ambroſiae vicem aptiſſime gerere potuiſſe; ut ex illis non tantum cadavera, atque oſſa ambuſta imbuerent, adſpergerentque; ſed ex illis implerent ampullas, quas ſecus cadaver depoſitas, atque illi conſepultas, dum nobis eruere contigit, inanis illius & ſupervacuae pietatis officium miſerti ſumus. Mel quoque nectaris nomine ob ſuavitatis ſimilitudinem adpellavit Virgilius Aeneid. Lib. I. verſ. 437.

—————— cum liquentia mella
Stipant, & dulci diſtendunt nectare cellas:

Et Georgic. IV. verſ. 163.

—————— aliae puriſſima mella
Stipant, & liquido diſtendunt nectare cellas.

Vinum quoque pari adpellatione decoravit in Egloga V. verſ. 71.

Vina novum fundam calathis Ariuſia nectar.

Et Georgic. IV. verſ. 384.

Ter liquido ardentem perfudit nectare Veſtam.

Et *Baccheum nectar* illud adpellavit Statius Lib. II. Silvarum. Ex quo vero cognovimus, antiquos vice nectaris, vino, lacte, melle, & balſamo cadavera ſpargere conſueviſſe, ut illis divinitatis omen darent, coniectare licet, haec omnia nominibus minime communibus, ſed ex myſteriis efformatis, nominaſſe: quae tamen nobis interciderunt, ſicuti profecto ex hominum memoria exciderant portentoſa illa, atque multiplicia victimarum, & hoſtiarum nomina, quae nuper in Indigitamentis Pontificalibus veterum Iguvinorum contineri animadverti. Ne vero penitus temere ſubſpicionem hanc protuliſſe videar, exemplum adfero ex Virgilio, qui Aeneid. IV. verſ. 512. Didonem deſcribens, ſacra Deis Inferis praeparantem, ait, ſparſiſſe

—————— latices ſimulatos fontis Averni:

ſimu-

ſimulatos, inquam; quia veros nuſquam locorum habere poterat: eo tamen nomine nuncupari inſtitutum erat, quia illos ipſos ſimulabant. Sic pariter cum in Iſidis ſacris aqua ſpargeretur in templo, aqua illa, undecunque interim hauſta foret, de Nilo tamen eſſe dicebatur, ut ait idem Servius in II. Aeneid. verſ. 116. Igitur haec omnia in cauſa fuere, cur tanto ſtudio unguenta ceteraque libamina in funeribus, & in annuis inferiis ſuper mortuorum oſſa diffunderent: ut umbratilis iſta divinitas, quam homines dediſſent, annuis ſubſidiis inſtauraretur: excogitata etiam operculorum ſepulcralium cautela, in eum modum concinnatorum, ut foraminibus pervia humores inſtillatos in ipſum os defuncti perducerent, ne ſepulcrum aperiri, atque oſſa revelari opus eſſet, quod veluti piaculo erat.

CAPVT VIII.

Praeter adſperſiones ſuper cadavera factas, liquores etiam in vaſculis incluſi in tumulo ſepeliebantur. Item vaſcula vacua, quorum miniſterio in adſperſionibus uſi fuerunt. Inter divinitatis ſymbola etiam coronae cum mortuo ſepultae: nonnulla de coronis Cuprenſibus.

VAſa vero, quibus iſta libamina mortuis miniſtrabantur, in ipſum rogum iniecta, flammis comburenda relinquebantur, ipſoque exſtincto, ita ut erant ſaepe ambuſta, ſecus cineres ſepeliebantur. Adſervantur Piſauri in Muſeo Nobilium de Bavaria ampullae quaedam vitreae, in cinerario quodam repertae, quas ita ignis compreſſerat, & quaſi liquaverat, ut vix priſtinae formae defluentis imaginem aliquam ſervent. Huc referantur exempla ex Scriptoribus expetita, nempe ex Homeri Iliados Lib. Ψ.

In (pyras) *autem poſuit mellis, & olei amphoras.*

Virgilii Aeneid. Lib. VI. verſ. 224.

——————— *congeſta cremantur*
Thurea dona, dapes, & fuſo crateres olivo.

Statii Tebaidos Lib. VI. verſ. 201.

Pal-

Pallentique croco strident ardentia mella,
Spumantesque mero paterae verguntur, & atri
Sanguinis, & rapti gratissima cymbia lactis.

Ovidii Fast. Lib. III. vers. 561.

Mixta bibunt molles lacrimis unguenta favillae.

Ast ubi corpus minime comburi, sed humari contingeret, vasa ipsa pura adhuc, & nullo, ut opinor, humanae vitae usu inquinata, quibus extrema pietatis officia exhibita essent, una cum corpore sepeliebantur, atque inde effossa, eruditorum virorum nunc penetralia condecorant. Vbi enim funebre officium vasa contigissent, inde efferri non licebat, ne vita hominum mortuali supellectile pollueretur, ut comprobavi in Prolegomenis ad domesticas Lucernas §. XVI. Non solum vero vasa ista vacua, & munere suo functa, ad instar sacrarii, in sepulcro seponebantur; sed & nonnulla alia vasa liquoribus plena, & quae praetermitti Religio non sinebat. Hinc vir quidam de uxore sua conqueritur apud Aristophanem in *Concionantibus*, quod illum, veluti mortuum in lectulo dormientem, reliquisset, nec quidquam vero funeri defuisset, nisi: *quod coronam capiti ipsius non imposuerat, neque lecythum prope collocarat*. Liquores vero, qui inibi adponebantur, fere ii fuerunt, quibus nectar significaretur, vinum, lac, mel. Audi Euripidem in Oreste:

Cape in manus has inferias, & meas coronas,
Et veniens ad Clytemnestrae sepulcrum,
Dimitte ibi mel cum lacte mixtum, & vini spumam.

Ideo vero haec in aptis vasculis inclusa tumulo condebantur, ut diutius penes cadavera conservata, caerimonia impleretut, qua inepte putabant divinitati animarum conlabenti, suppetias ferri. Adparent adhuc in vitreis ampullis, quarum ingentem copiam collegimus, huius moris vestigia; ex his enim nonnullae albicante crassaque crustula interne obductae sunt, qualis ex glutinosa lactis substantia diuturnitate exsiccata contrahi credendum est: aliae vero aureo colore, nullis tamen compactis crustulis, interne pollent, ut balsamum in his olim fuisse inclusum, suspicemur: in quo cum nihil terreum, quod subsideret, & obdurari posset exsisteret, tinctura tantum superstite, totum evaporatum est: quod etiam docti viri, qui cimelia haec prae manibus contrectarunt, probaverunt.

Ple-

Pleraeque vero ex his ampullis nihil craſſum, aut terreum interne contraxerunt, & pellucidum undequaque vitri ſplendorem nulla interna concretione maculatum ſervant: quibus quidem diutius contrectatis, atque examinatis, pro certo habemus, nullum in iis liquorem craſſioris ſubſtantiae fuiſſe incluſum, ac ſimplici tantum cum aqua infuſa fuiſſe olim conſepultas. Ampullas iſtas ad lacrimas propinquorum colligendas compactas fuiſſe credunt plerique, ac proinde adpellant *lacrimatoria*; mihi tamen minime vitio detur, ſi ab ea ſententia receſſero; futile quippe mihi videtur argumentum Inſcriptionum, quibus illa ſubnititur, adſerentium mortuos fuiſſe cum lacrimis tumulatos. Multa doloris ſigna titulis ſepulcralibus expreſſa ſunt, quae modum animi ſine fine dolentis ſignificant, non caerimoniam tumulationis: ut ſi alicubi aliquem cum dolore aut moerore, terrae demandatum legamus, minime perturbationes iſtas incluſas urceolis reputemus. Ita prorſus memini, me quinquennium iam uxorem incomparabilem in pace praemiſſam cum lacrimis extuliſſe; phialae tamen omnino abfuerunt. Credibile potius eſt, luſtrales aquas in iis inditas: praeſertim, quum in duplici lucerna apud Bartolum Tab. XIII. e XIV. quarum prima in Muſeo meo adſervatur, Genii hinc inde arae ſepulcrali adſtantes cernantur, qui altera manu e cornu potorio libamina effundunt: altera vero vas aquae luſtralis in parvae ſitulae formam effictum ſuſtinent: eius, inquam, formae, cui adprime reſpondet alterum vas aquae luſtralis, quod Camillus ſuſtinet expreſſus in marmoreo anaglypho, nuper in Caeſarum palatio defoſſo.

In quibuſdam vero ſepulcris phialas aliquas maioris moduli invenire datum eſt, e quibus unam, palmo maiorem, ex cryſtallo elegantiſſime elaboratam, atque litteris Etruſcis exſtantibus in fundo exſcriptis inſignem, in Tuderte repertam, nuper mihi dono dedit Cl. Domitianius, cuius imago depromitur Tab. X. num. I. cui addidimus alteram, pariter ex cryſtallo, rotae beneficio exquiſitiſſime elaboratam, prominentibus circumquaque bullis, quae in Piſaurenſi reperta fuit. Hanc exhibet eadem Tab. X. num. VI. In his, quia ceteris mole praeſtant, inditum olim fuiſſe vinum, quo oſſa combuſta lavabantur, reputavi. Mos iſte ex Aeneid. VI. verſ. 227. comprobatur:

Relliquias vino & bibulam lavere favillam:
Oſſaque lecta cado texit Corynaeus aëno.

Quae enim proxime cadaver adtigerant, plerumque ſepulcris incluſa comperimus; ut de pyrae carbonibus frequens experientia docet; ad-

adtamen de his nullum adhuc idoneum auctorem profero & conjectationem hanc meam Viri docti perpendent.

Catini fictiles, paterae, ac lances, quarum plurimas identidem collegimus, ex quibus tres Etruscis litteris insignes, typis vulgavit Cl. Gorius Musei Etrusci Tab. XII. XIII. & LXXXV. alterius superstitionis testes sunt, qua mortuorum sepulcris anniversarias epulas instaurabant, quae stultitia aetate etiam Divi Augustini ab Ethnicis servabatur; sic enim ille Sermone xv. de Sanctis: *Quum solemnitatem hanc* (dedicationis) *in Ecclesiis merito religiosa observatio introduxerit; miror, cur apud quosdam infideles hodie tam perniciosus error increverit, ut super tumulos defunctorum cibos & vina conferant, quasi egressae de corporibus animae cibos requirant*. Eruuntur praeterea frequenter ex sepulcris urceoli scitissime elaborati, quibus haec vina conferebantur, quorum nonnullos elegantioris formae nuper ex Tuderte transmissos producimus Tab. IX. quarum potissimam partem Francisci Antonii Domitianii, studiorum nostrorum meritissimi, munificentiae debere confitemur. At inter cetera notatu digna est lagenula illa ex ea forma, ex qua plerumque constant mensurae liquidorum, quae decussi signata est in eadem Tab. num. iv. Quanquam haec ornamentis destituta sit, in pretio tamen summopere habendam esse reputamus, quum Etruscae mensurae adhuc ignotae *decimam partem* in ea possideamus: quae ut erat nota sua obsignata, ex taberna in sepulcrum concessit, & haec nostra tempora expectavit. Continet aquae pluvialis libram unam, uncias quinque: nec vero turbet nota numerica, Romanis etiam communis. Hos ab Etruscis notas illas fuisse mutuatos, nemo, qui Tabulas nostras Eugubinas inspexerit, in dubium revocaverit: neque pauca huius notae X. in vasculis Etruscorum depictis, exempla observantur. Vasculum istud in ingenti scrobe diruti sepulcri fragmentis coacervata, cum ingenti fictilium vasorum & urnarum frustulis, inter quae non pauca Etruscae aetatis testimonia deprehendit Cl. Ioannellius, paene integra reperta est, & modo in Museo nostro adservatur.

Quia vero de coronis mentio incidit (ne hoc Acheronticae divinitatis obsequium praetermisisse videamur) aliqua de iis subnectamus. Coronas primum Deorum tantum, ac Manium proprias fuisse memorat Plinius Lib. XXI. Cap. III. quia nempe Manes divinos honores participare reputabant. Hinc tegulam velatam coronis ad sepulcra exponi dixit Ovid. Fast. Lib. II. vers. 537. & mortuos coronari in usu fuisse tradunt Tertullianus de Corona, & Clemens Alexandrinus Lib. VII. Paedag. Cap. III. Silentio tamen minime praetermittendae erant veterum Cuprensium coronae, quarum

plu-

plurimas ex aere conflatas, cadaverum capitibus impositas, aut digitis constrictas, repertas esse nuper tradidit clarissimus, atque mei amantissimus, & antiquae Cuprensis gloriae instaurator Paciaudius. Nodis illae in girum dispositis instructae sunt, ad gratiam ei donario conciliandam: fortasse floribus aut frondibus temporario honore vestiebantur, stipite tantum superstite. Aheneas coronas Romae inventas esse testatur Flaminius Vacca, alteramque Christi monogrammate signatam protulit Baronius ad Saeculum IV. Cicero quoque pro Flacco, auream coronam mortuo impositam memorat: *Possem recitare psephismata Smyrnaeorum, quae fecerunt in Castricium mortuum . . . . . ut imponeretur aurea corona mortuo*. Alterius non absimilis meminit Valerius Maximus Lib. III. Cap. II. num. XXIV. & Livius Lib. VII. & XXIV. Aheneas tamen Cuprensium coronas ad defunctorum virtutem pertinuisse puto, atque ex illis fuisse, quae vel sacrorum certaminum victoribus, vel bellica virtute praestantibus viris donabantur, de quibus Cicero de Legibus Lib. II. *Quod coronam virtute partam & ei qui peperisset, & eius parenti, sine fraude esse lex impositam iubet*. Huc pertinet Lex XII. Tabularum: QVEI. CORONAM. PARET. IPSVS. PECVNIAEVE. EIVS. VIRTVTISVE. DIDITOR. IPSEIQVE. MORTVO. PARENTALEBOS. EIVS. QVOM. ENTVS. POSITOS. EST. QVOMQVE. FORIS. EXFERTOR. IMPOSITA. SE. FRAVDED. ESTOD.

CAPVT IX.

Forma sepulcralium vasculorum expenditur, quae Deorum Inferorum imagines referunt, atque animalium Diis sacrorum. Leones cur in sepulcris effecti.

VT autem libamina illa, quae ab hominibus ministrari diximus, ex ipso veluti Deorum dono processisse viderentur, etiam vasa excogitata sunt, quae peculiari sua forma hanc ipsam mysterii vim demonstrarent. Occurrunt enim in veterum tumulis vascula quaedam ita concinnata, ut Serapidis, seu Iovis Stygii caput pectore tenus expressum referant, interne vacua, modio desuper patulo, ex quo in simpuli morem immissus humor effunditur, ut quodammodo ex ipso Dei sinu suffragium divinitatis videatur effundi. Sed haec minime Etruscis

communia fuerunt; quum, Arnobio teſte, ſciamus, hanc Religionis novitatem minime antiquam eſſe in Italia. Sic ille Lib. iI. *Quid vos Aegyptiaca Numina, quibus Serapis atque Iſis eſt nomen, non poſt Piſonem & Gabinium Conſules in numerum retuliſtis veſtrorum Deorum?* Paterae vero, quibus primaeva Italiae ſuperſtitio id officii explebat, Deorum imaginibus conſignatae erant, quorum Religione parem auctoritatem caerimoniis conciliarent. Hinc, ut puto, proceſſit ea diſciplina, qua ſepulcrales paterae, qua aereae, qua fictiles, qua penicillo, qua graphio, qua caelo elaboratae, tanta eruditionis ſegete refertae fuerunt, in quibus plerumque Dii ipſi funebribus fabulis intermixti, cum mortuis communicant.

Huic artificio proxime illud adcedit, quo vaſa ipſa in ſacrorum animalium ſimilitudinem configurata dedicabantur: qualia aetate noſtra contigit revelari, detectis potiſſimum tot Etruſcorum ſepulcris, quibus poſtremum id ſtudium familiariſſimum fuiſſe comperimus: quae quidem animalia, liquores ex patulo ore, vel perforato pectore effundendo, quaſi vicaria Deorum ſuorum, quorum figurae erant, poteſtate, mortuos caelo initiarent. Horum animalium ſchemata, ex prototypis Muſei mei adamuſſim expreſſa, proferimus, rati minime obvia ab eruditis fore habitura; non enim pridem huiuſmodi a me viſa ſunt, quam amicorum munificentia, ex agro Tuderte defoſſa eadem ad me miſſa ſint. Habes ſchema vaſis fictilis, nigri coloris, ad libamina fundenda, in muſtelae ſpeciem concinnati, quod vide ſis in Tabula VIII. num. iiI. Altitudine aequat palmum unum. Indicat A infundibulum: B vero foramen ſive orificium, per quod concepta libamina reddita. Muſtelam refert omni parte ſua integram. Alterum ingentis cornu ſuperne patuli ſpeciem refert, & deſinit in leunculum femore tenus prominentem: cuius quanta ſit elegantia, & quantum artificium in artubus ſcientiſſime expreſſis, ſignificari vix poteſt. Hoc ipſum vide expreſſum in eadem Tabula VIII. num. iI. Altitudine ſua palmum i. & uncias iv. aequat. Nigro emicat colore, repertumque eſt Tuderti in ſepulcro Etruſco hoc ipſo anno MDCCXLII. Producitur in pectore leunculi eleganter ſculpti exſtans veluti fiſtula perforata, per quam immiſſus liquor in artificioſae fontis imaginem cum impetu proſilit. Ad huius vaſis figuram illuſtrandam (quippe ex fictilibus prima in lucem prodiit) nonnulla adieci in eadem Tabula VIII. num. iiI. iv. v. vi. & vii. ex Etruſcis ſigillis & urnarum operculis depromta: ex quibus coniectare licet id genus poculi maxime in uſu apud Etruſcos fuiſſe, praeſertim vero in funeribus, quum inter manus mortuorum

haec

haec vaſcula, in caput cum leunculorum, tum aliorum animalium deſinentia, ſculpta videamus.

Modus haec vaſa adhibendi in funeribus mire oſtenditur in veteri Lucerna mei Muſei, quam dudum vulgaverat Bartolius in eximia veterum Lucernarum collectione. Genii ſepulcrales in Tabula XIV. habitu ſuccincto baſibus inſiſtentes, hinc & inde aram ſepulcralem cuſtodiunt. Manu demiſſa vas luſtrale ſuſtinent: altera vero elevata huiuſmodi recurva pocula adtollunt, & quodammodo capitibus imponunt: e quorum ima parte, quae fiſtulae huius noſtri reſpondet, ſaliens liquor in arcum proſilit, & in aram recidit: fortaſſe, dum implerentur, digito ſiphunculus comprimebatur; ubi vero ſupra caput ſacrificantis elatum eſſet, amoto digito, recluſoque ſpiraculo, latex incluſus impetuoſe proſiliebat. Exhibet Tabula VIII. icunculam hanc, quam vide ibidem expreſſam num. VIII. Non ambigo, huiuſmodi cyathos in conviviis etiam adhibitos, quos cornua potoria adpellabant, ſumto ab Heroibus exemplo, qui animalium cornua pro poculis uſurparunt. In iis vero foramen iſtud infimum minime fuiſſe reor, quod neque bibentibus, minus vero propinantibus, adcommodatum eſſe poterat.

Vaſa iſta proprio & peculiari nomine *ancones* vocabantur, de quibus fit mentio in Lege *Tabernae* 13. *ff. de fundo inſtructo*, ibi: *Inſtrumenta tabernae nonniſi loci inſtrumenta ſunt, ut doliaria vaſa*, ancones, *calices, & trullae, quae circa coenam ſolent traiici*. Hanc vocem ad trutinam expendit, atque erudite de more illuſtrat Prateius. Lex iur. *Sunt calices non rotundi, ſed in cubitum flexi, & angulum habentes, unde & illis nomen tributum*.

Muſtelae vero, & leonis imago, & leunculorum capita, in quae haec pocula deſinunt, optime ſepulcris conveniebant; ut enim in Roncalienſibus indicaveram, in muſtelam converſa eſt Galantis, quae Alcmenae parienti opem tulerat; quapropter Herculi gratiſſimum animal putabatur, in cuius etiam ditione leonum erant imagines: ex quo enim Hercules vivens in Infernum penetraverat, multaque ibi virtutis ſuae teſtimonia reliquerat, inter Inferos Deos cenſus eſt, ut nulla lege prohiberetur in ſepulcris eius ſimulacra collocari: quod tamen a ceterorum Religione alieniſſimum erat, ſi illos tantum excipias, per quorum initia hominum animas criminibus expiari poſſe reputarunt. Hinc factum eſt, ut antiqui ſepulcrorum loca leonum figuris indicarent. Audiamus Dionyſium Halicarnaſſeum, Romanar. Antiquit. Lib. I. *Non deſunt, qui lapideam leonis effigiem, quae pro roſtris in loco Romani Fori praecipue viſitur, ſuper Fauſtuli corpore poſitam eſſe dicant, invento &*

ſepulto ubi occubuerat. Item Acronem ad Horatium Epod. XVI. *Varro pro roſtris ſepulcrum Romuli dixit, ubi etiam in huius rei memoriam duos leones erectos fuiſſe conſtat*. Inde in uſu habuerunt ſplendidioris aevi Romanorum proceres ingentia leonum ſimulacra ſepulcris inſculpere, quorum unum eximii operis, ac ingentis molis e veteri buſto defoſſum, ſaepe miratus ſum Romae in Aedibus Barberinis: alterum paris artificii in Hortis Mediceis Romae cuſtodiebatur, cui Flaminius Vacca ſculptor inſignis, atque ob Diarium Romanum ab eruditis omnibus commendatus, quod media tantum parte e marmore proſiliret, poſticam fecit: alterum denique ceteris minime imparem delineavit ex veteri ſepulcro in via Tiburtina Sanctius Bartolius inter ſua Sepulcra. Leonum imagines videre eſt in Divae Helenae porphyretico ingenti ſarcophago in quadriportu Lateranenſi. Demum nil frequentius eorum capitibus in arcis marmoreis, quae paſſim Romae deiectae, in domorum impluviis, atque hortulis ubique exſtant. Sed ne Etruſcos ſilentio praetereamus, qui hunc ipſum morem docuerunt, ſervaruntque, non pauca eorum ſepulcra leonum capitibus ornata exhibebit Cl. Gorius, qui ſe non pauca obſervaſſe in Muſeis per epiſtolam monuit.

CAPVT X.

Expenditur differentia inter Aras ſepulcrales illorum, qui publica aut privata auctoritate ſacrati eſſent. Etruſci defunctorum Laribus illas ſacrabant: Latini vero illorum Manibus. Lares Etruſcorum, & Latinorum Manes nihil aliud erant, niſi animae mortuorum.

ADſcriptis igitur inter Divos paene omnibus mortuis, quos vivorum ambitio caeleſti honore dignos reputarat, unum ſupererat, ut columellae illae ſepulcrales, quae ſignandis tantum corporibus antiquitas inſtituerat, in aram ſepulcralem, ſepulcra vero in templa ſacrarentur. Haec inſania, adoleſcente adhuc mundo, rarior fuit, nec niſi ſummos viros proſecuta eſt; quapropter Diodorus Lib. XI. Leonidae & ſociorum facinus commemorans, qui ad Termopilas glorioſe interierant, haec ſubdit: *Sors glorioſa, mors praeclara, ſepulcrum ara*. Sic Andromache apud Virgilium Aeneid. Lib. III. verſ. 305.

Hectoreum ad tumulum, viridi quem ceſpite inanem,
Et geminas, cauſam lacrimis, ſacraverat aras.

In

In ſepulcro quoque Polydori ex eodem Libro, verſ. 63.

———— ——— ſtant Manibus arae,
Caeruleis maeſtae vittis atraque cupreſſo.

Aras item erexit Aeneas parenti, Aeneid. Lib. V. verſ. 47.

Ex quo relliquias divinique oſſa parentis
Condidimus terra, maeſtaſque ſacravimus aras.

Nec aras quidem, ſed templum a Didone erectum Sichaeo memorat idem Virgilius Lib. IV. verſ. 457.

Praeterea fuit in tectis de marmore templum
Coniugis antiqui, miro quod honore colebat,
Velleribus niveis, & feſta fronde revinctum.

Hac tamen inſania Romae nihil frequentius: ut enim Prudentii verbis utar:

Et tot templa Deûm Romae, quot in urbe ſepulcra
Heroum numerare licet. ——————————

Nec enim in aris & templis tantum conſtitit ambitio, & in ingentibus illis, atque aerario gravibus conſecrationibus; ſed ad perpetua etiam, ſemperque duratura ſacerdotia, collegia, ludos, & pulvinaria proceſſit: quorum teſtimonia ſuperſunt adhuc ubique obvia in marmoribus, communicata etiam ubique terrarum, omnibus paene populis, adſentatione principis urbis.

Hae vero arae, quas modo *cippos*, modo *columellas*, tandem & *ſaxa* adpellata eſſe comperimus (non enim in verborum diſputationibus immorandum putamus) ipſis mortuorum animabus ſacrae erant, quas inter Deos referebant: quod etiam, adiecto ut plurimum epigrammate, perpetuo teſtatum eſſe voluerunt. Hoc tamen intererat inter illorum animas, qui Senatuſconſulto ſolemniter ſideribus adſcripti forent, atque eorum, qui privato iure, ac domeſticis tantum ſuffragiis eſſent conſecrati, quod priorum arae ſingulis Divorum nominibus inſcribebantur; ceterae vero *Diis Manibus* mortuorum, quorum Religio minus ambitioſa; quia nempe communis cunctis, ex ipſis veterum inſtitutis emanaverat. Obſervavimus in iis Proluſionibus, quae in linguam Etruſcam in receſſu

Ron-

Roncalienſi ſcriptitavimus, fuiſſe in moribus Etruſcorum, ut ſepulcrales urnas mortuorum Laribus dedicarent. Sic enim ipſi bonorum animas corpore functas nuncupabant, quas Latini *Manes*: quorum nominum differentiam ex Divo Auguſtino de Civit. Dei Lib. IX. Cap. 11. animadvertimus: *Animas hominum Daemones eſſe, & ex hominibus fieri Lares, ſi meriti ſint: Lemures, ſi mali: Manes vero, ſi incertum ſit, bonorum eos ſive malorum eſſe meritorum*. Id etiam liquet ex Apuleio *de Deo Socratis*, qui ita ſcribit: *Genius eſt animus humanus exutus, & liber ſtipendiis vitae: nunc veteri Latina lingua reperi* Lemurem *dictitatum. Ex his, qui quieto & pacato numine domum poſſidet*, Lar *adpellatur familiaris: qui vero propter adverſa vitae merita, nullis potitus ſedibus, incerta vagatione punitur*, Larvam *perhibent. Quum vero incertum eſt, quae utique ſortitio evenerit, utrum Lar ſit, an Larva, nomine* Manium Deum *nuncupat. Honoris gratia Dei vocabulum additum eſt*. Hoc vero *Manium* nomen nihil niſi *Deos bonos* ſignificabat; nam in vetere lingua *bonum* Antiqui dicebant *manum*, ut tradit Varro de Ling. Lat. Lib. IV. cui nomini fere reſpondet illud, quo Lacedaemones, & Arcades mortuos ſuos adpellabant, ut tradit Plutarchus Quaeſt. Graec. V. *Qui ſunt apud Arcades & Lacedaemonios* chreſti, *ideſt* boni? *Lacedaemonii Tegeatibus reconciliati, foedus pepigerunt, & communem columnam ad Alpheum poſuerunt, in qua inter alia foederis pacta hoc ſcriptum erat: Meſſenios regione pellunto: neminem* chreſtum *ſive* bonum *faciunto*. Hoc Ariſtoteles interpretans, ait: *Eos ſignificari Tegeatarum neminem debere interſici, qui auxilii cauſa Laconicis rebus ſtuduere*. Vnde arguitur apud illos populos vocari conſueviſſe mortuos eodem, ut apud Romanos, *bonorum* nomine addito, ut ait Apuleius, *honoris gratia* Dei *vocabulo*.

Ex praedictis omnibus manifeſte adparet, ſub *Deorum Manium* nomine, nihil, praeter hominum ipſas animas, intelligi conſueviſſe. Quamquam enim nonnulli (ut in rebus obſcuris adſolet) diverſimode dubitarint; coſtantior tamen graviſſimorum Scriptorum auctoritas ab hac, quam praemiſimus, non diſſentit. Addamus Servii auctoritatem adprime opportunam, qui ad III. Aeneid. verſ. 63. haec prodit: *Dii autem Manes ſunt animae illo tempore, quo, de aliis recedentes corporibus, necdum ad alia tranſierunt*: & mox: *unde videmus vetuſta ſepulcrorum monumenta* DIIS MANIBVS *eſſe inſcripta: in qua etiam ſententia videtur eſſe Apuleius de Daemonio Socratis*: Manes, *inquit*, dicuntur animae melioris meriti, quae in corpore noſtro Genii dicuntur: corpori renunciantes in *Daemones*: quum domos incurſionibus infeſtant, *Larvae*: contra ſi aequi & faventes eſſent, *Lares familiares*. Hinc Perſius hominum animas poſt mortem fieri *Manes* pronunciavit Sat. V. verſ. 151. *In-*

Indulge Genio , carpamus dulcia : nostrum est ,
Quod vivis : cinis , & Manes , & fabula fies .

Mansit haec formula usque ad inferioris aevi tempora ; quibus Christiani Imperatores *Manes* pro animabus , secuti veterem intelligentiam , adpellaverunt . Audiamus Theodosii & Valentiniani legem *de Sepulcris* latam in Cod. Theodosiano : *Quis enim nescit quietos solicitari funestis ausibus Manes ?* Habemus praeterea auctoritatem Christiani marmoris apud Gruterum pag. MLVIII. num. I.

DEBITA SACRATIS MANIBVS OFFICIA.

cui non modicum splendorem commodari mihi visum est ab altero Tudertis Ecclesiae marmore, in quo eadem nuncupatio repetitur :

SANCTIQVE TVI MANES NOBIS PETENTIBVS ADSINT.

C A P V T XI.

Manes cur plurali numero invocati .

Quomodo vero factum sit , ut defuncti hominis anima , quae una est , plurali *Manium* numero designaretur , vix inveniri posse puto . Fortasse ex veteris dialecti instituto introductum erat , ut nomen illud singulariter non pronunciaretur : nec aliter , quam plurali numero pateretur declinari. Exempla nobis huiusmodi suppeditabunt Grammatici , quorum rationem aliunde , quam ex usu , ipsi postulare non permittunt . Nec etiam a verosimili aberraverimus , si putemus , Manes ipsos rudiori aevo non singillatim cultos ; sed in ipsa eorum multitudine , communibusque sacrificiis , unde inolevit multiplici tantum numero consuevisse nuncupari . Ex quo vero Religio cunctorum ad singulos etiam conversa est , retinuit in ipsa cultus novitate veterem nuncupationem , ut *unius* etiam *Manes* esse dicerentur . Fortasse etiam ii , qui unam tantum animam in homine , ut par erat , cognoverunt , quasdam eius potentias sive effectus ex illa distinxerunt , ut quodammodo plures animas in illo adstruendas esse crediderint ; quinimo & , praeter animas , totidem quoque umbras in eo numeraverunt ,

verunt, quarum etiam peculiarem rationem habendam esse tradiderunt. Hinc Servius in illud Virgilii Aeneid. Lib. V. vers. 81.

Nequicquam cineres, animaeque umbraeque paternae:

ait: *Vocativus pluralis est; nam Plato, & Aristoteles, & omnes periti dicunt, in homine quatuor esse animas: unam* vitalem, *ut in vermibus, qui tantum moventur: aliam* sensualem, *ut in mutis animalibus, in quibus est sensus & timoris & gaudii: tertiam* intellectualem, *ut in hominibus, qui & recte cogitare, & recte iudicare possunt: esse etiam quartam infra homines, quae vocatur* naturalis, *ut est in herbis, & in arboribus*. Deinde: *His rebus colligitur hominem harum omnium animarum esse participem &c. De umbris autem facilis est probatio; nam si quatuor sint animae, sequitur, ut tot sint umbrae*. Hinc illorum, quorum animas caelum tenere putabant, umbras in Inferno cruciari crediderunt: ita praelaudatus Servius in Aeneid. V. vers. 722. & Aeneid. X. vers. 819. Quid vero sub umbrae nomine intellexerint, facile colligitur ex his, quae ad VI. Aeneid. vers. 739. idem Servius tradidit, reliquias nempe coniunctionis illius seu vinculi, cuius ope animam naturae caelestis, totamque divinam corpori adligari, atque illi communicare crediderunt: quod Platonici *vehiculum* nuncupabant: alii spiritum animalem: alii denique pro libito variis nominibus descripserunt; non enim putabant, animam ipsam, nullis corporeis sensibus circumseptam, posse cruciatibus mancipari: quae quidem difficultas etiam antiquiorum Sanctorum Patruum ingenia contorsit; cuius tamen difficultatis solutionem facile ex Angelici Doctoris scriptis expetemus.

CAPVT XII.

Praeter mortuorum Manes, Latini Lares quoque coluerunt: eorum verior etymologia. Ii erant parentum umbrae, quas clariori divinitatis gradu frui credebant, quam Manes; ideo frequentior eorum cultus. Larium nomina varia. Item illorum signa ex indubitatis notis deprehenduntur.

ANimas mortuorum non tantum sub Deorum Manium nomine Religionibus propriis prosecuti sunt veteres Ethnici; sed aliis etiam ritibus sub nomine *Larium*. Hoc praecipue intererat inter eorum caerimonias, ut Dii *Ma-*

Manes in ſepulcris & cenotaphiis colerentur : *Lares* vero ipſa in domo, praecipue vero domeſtico in foco. Vnde Larem foci Genium adpellavit Arnobius Lib. IV. atque hinc focos ipſos coagmentatis vocibus *focularia* adpellaverunt. Superſtitionis originem indicavit Servius ad VI. Aeneid. verſ. 152. *Apud maiores, ut ſupra diximus, omnes in ſuis domibus ſepeliebantur ; unde ortum eſt, ut Lares colerentur in domibus : unde etiam umbras larvas vocamus ; nam Dii Penates alii ſunt*. Ex loco etiam Apuleii *de Deo Socratis*, clare colligitur, *Lares* genus eſſe animarum, melioris meriti, quae domum poſſidebant : ex Divo pariter Auguſtino, adſerente, iuxta Ethnicorum errorem, ex hominibus fieri *Lares*. Arnobius vero Lib. III. plura de iis veterum teſtimonia perpendens, ab aliis ait confundi cum Curetis, qui occultaverant Iovem : ab aliis exiſtimari Indigetes Samothracios : rurſus aërios Deos, & Heroas a quibuſdam adpellari : nec defuiſſe, *qui Larvas eſſe dicerent, quaſi quoſdam Genios defunctorum, animas mortuorum*. Poſtrema haec ſententia magis adridet, quum potiori Scriptorum conſenſu confirmata eſſe videatur. Animadvertimus enim in Proluſionibus Roncalienſibus, mortuorum animas, quas Latini Manium nomine conſecrabant, ab Etruſcis *Lartes* eſſe dictas, quibus plerumque ſepulcrales inſcriptiones dicatas fuiſſe obſervavimus. Male igitur Lares, quaſi *laurus* dictos a *vicis*, quod vicis praeeſſent, putavit Arnobius ; quum eius origo ex Etruria potius acciri debuiſſet. De Etruſci vero nominis origine nonnulla in iſdem Epiſtolis Roncalienſibus tentare placuit, quibus iuvat modo coniecturam alteram producere : eſſe ſcilicet id nomen Orientalis originis, derivatumque ab ARTES, quo nomine Perſae Heroas intelligebant. Sic Stephanus in ARTAIA : -- Arteos *vocant Perſae homines priſcos :* & Heſychius in ΑΡΤΑΙΟΙ : -- Artei, *Heroes apud Perſas*. Inde procul dubio inolevit, ut Perſae, Medi, Armeni, & plerique alii Aſiae populi virorum principum nominibus, boni ominis cauſa, vocem illam praefigerent, itaque formarentur *Artabani*, *Artabazi*, *Artachaees*, ſive *Artacis*, *Artayctis*, *Artaxerxis*, *Artambanis*, *Artaphernis*, & ſimilium praeclara illa nomina, quae vel ſacrae Litterae, vel geſta cum Graecis bella celebrarunt.

Lartes igitur, quaſi *Artes* per proſtaſin, apud Etruſcos ipſi ex mortuis ſuis Heroës, ſive animae divinitate donatae adpellatae ſunt : cui quidem notioni adprime conſonant ea, quae ex Latinis de Larium natura praemiſimus. Ex piorum enim animabus quaedam eius eſſe indolis credebantur, ut certis locis conſiſtere minime paterentur. Hinc Virgilius in VI. Aeneid. has ita loquentes inducit verſ. 673.

 Nulli

Nulli certa domus, lucis habitamus opacis,

Aliae vero ſive prioris ſedis amore, ſive alterius, quas fati lex, aut caſus obtuliſſet, privatas domos occupabant, quas caerimoniis ac ſacris delinitae tuebantur, ac beneficiis cumulabant: quandoque vero violatae, malis modis divexabant: quapropter Lar ille familiaris, qui in Plauti Aulularia Prologum agit, ait, ſe theſaurum ſibi in foco creditum ex familiaribus omnibus, qui de ſe male meriti eſſent, filiae illi reſervare, a quo diurnis honoribus colebatur. Genius vero, quem male aliqui cum hominis anima confundunt, ut alibi demonſtravimus, differebat a Lare; quia Genios ex Deis progenitos; Lares vero ex animabus reputabant. Rurſus Geniis menſam eſſe ſacram; Lari vero focum: iterum illum mero, hunc igne honorari conſueviſſe, tradit Lex XII. Cod. *de Pagan. ſacrif.* Par tamen ſuperſtitio utriuſque cultum adaequabat, quum apud pleroſque piaculo inſtar putaretur, cibum ſumere, niſi pauxillum ex eo in menſa Genio, in foco Lari libaretur. Praeclarum huius rei teſtimonium ſuggerit nobis Plutarchus de Fortuna Roman. qui narrat: *Ocriſiam virginem identidem primitias & libationes a regia menſa accipere, & ea ad focum perferre conſueviſſe: quae, quum aliquando pro more ea in ignem iniiceret, ſubito collabſa flamma, genitale viri membrum e foco exſtitiſſe: virginem perterritam eo oſtento, rem Tanaquildi expoſuiſſe. Hanc, ut erat cordata ac ſapiens mulier, divinam eam rem cenſuiſſe, virginemque ſponſae in morem ornatam cum ſpectro illo concluſiſſe. Amorem hunc alii Lari, alii Vulcano adſcribunt. Inde ergo natum Servium.* Inde

——————— *cultrixque foci ſecura patella,*

dicitur a Perſio Sat. III. quem locum ita illuſtravit vetus Scholiaſtes: *Cultrix foci, quia in ea delibandae dapes poſitae, ad focum feruntur:* quas libationes ΜΙΚΡΟΝ ΚΡΕΑΣ, ideſt *parva ſegmenta*, vocaverunt. Varro Lib. IV. de L. L. *Quapropter bonum civem legibus parere, Deos colere, & in patellam dare* micron creas, ſcripſit.

Quum haec de Laribus, eorumque cultu ſcriberem, & fere iam ſub prelo eſſent, forte factum eſt, ut inventum Arimini aereum ſimulacrum remotiſſimae vetuſtatis, in manus meas inviſendum pervenerit: quod extemplo a me delineatum, miſi Cl. Gorio. Hoc exhibet Tabula XI. palmi menſuram excedit: ſolidum plane eſt, ut pleraque opera adparent, quae rudiore adhuc in Italia conflandi arte, ducta ſunt. Alterum quoque ſimplicioris opificii argumentum obſervatur in ipſa brachiorum inſertione; quum enim in-

inexperto artifici magnum negocium facesseret, statuam integram cum brachiis unica flatura educere, fecit adpofititia: ex quo factum est, ut sinistro brachio avulso ac deperdito, cavea, cui olim insertum erat, modo adpareat. Signum hoc haerebat multo cum plumbo columellae, eidemque infixum erat; at villicus, qui amico meo venumdedit, columellam subinde se se adlaturum repromittens, nusquam adparuit.

Iuvenis in hoc signo repraesentatur, qui brevi tunica indutus est, latiore fascia praecinctus. In tunica, quae mammam sinistram tegit, quidam veluti nodus prominet, cui respondent alteri duo sub cingulo ad latera obsignati: qui licet minime pervii sint; adtamen ad fibulas sive corrigias continendas, quibus tunica vel toga superior, iuxta regionis usum, contineri posset, fuisse concinnatos, iidem indicio sunt. Calcei, insolito quodam more deorsum repandi, in pedes defluunt, atque in inferiora complicantur, nullo artificio elegantes, praeter quam in postica lineolis impressis. Calceorum suturam artifex demonstravit, ut ex corio aut simili solida materia compactos fuisse adamussim exprimeret. Recentiora etiam Etruscorum opera caligas hasce dependentibus coriaceis segmentis venustissime segmentatis atque undulatis, ut quandoque minorum ferarum capita imitentur, summa cum elegantia expresserunt. Hinc autem cognoscimus, quanto antiquius hoc signum haberi debeat, in quo nullae sculpturae illecebrae observantur.

Aliquem vero ex Diis in hoc sigillo repraesentari, ipsa columella, cui infixum erat, indicio est: *illarum enim mos fuit adtolli supra ceteros mortales*, ut ait Plinius; illis enim breviusculae hae statuae infixae, sive in templo sive domi essent, stabili quadam sede, ubi venerari debuissent, perstabant, hominum contrectationi minime obnoxiae.

Cui vero ex coetu Numinum haec tribuenda sit, ex ipso dexterae manus, quam protendit, gestu, facile potest coniectari. Quum enim pro certo habeamus, Laribus *micron creas*, de quo dicebamus, idest parva ciborum segmenta, sive offulas offerri consuevisse; caerimoniam hanc ipsa manu mihi videtur exprimere, quum inter pollicem & indicem, globulum quemdam contineat, eiusdem fere proportionis, quam apud nos hodie habet nux digitis contenta. Quapropter eo gestu de domesticorum patera primitias illas, quibus delectaretur, se accipere ostendit, ut proniori cultu homines ad eam superstitionem exhibendam invitarentur. Neque vero iis adsentiar, qui ministrum aliquem sacrificantem, & thura digitis offerentem, in hoc simulacro fortasse credent; non enim

 video,

video, cur ſacrificantis imago columnae ſuffigi deberet. Non enim ſacrificantium hominum ſimulacra cultui oblata ſunt; ſed Deorum ipſorum ſacrificantium more expreſſorum, aut ſacrificia excipientium. Adcedit etiam, ex quodam Religionis inſtituto, thura tribus digitis, non duobus, in focum iactari debuiſſe: idque colligitur ex Ovidio Faſt. Lib. II. verſ. 573.

Et digitis tria thura tribus ſub limine ponit.

Et Lactantius V. 19. *Nam cruciari, atque interfici malle, quam thura tribus digitis comprehenſa in focum iactare.*

Redeo nunc ad Larium cultum, de quibus ſermo paullo ſupra a me inſtitutus. Huc quoque ſpectat illud Ovidii Faſt. Lib. II. verſ. 636.

Et libate dapes: ut grati pignus amoris
Nutriat incinctos miſſa patella Lares.

Praeter vero ciborum primitias,

———— unguento Lares humeſcere nigros

dixit Prudentius contra Symmachum. Laneis quoque orbibus, ſeu mavis corollis, aut taeniis, focum cingi dixit Propertius Lib. IV. Eleg. VI.

Terque focum circa laneus orbis eat:

cui addimus picturam Etruſcam ex vaſe Muſei Etruſci Tabula CXXXI. in qua ſacrificuli ad aram adcedunt, cui fortaſſe focus imponi ſolebat, quam taenia dependentibus lemniſcis incingit. Cum hac conſonat altera fere ſimilis apud Dempſterum Tab. XXVII. In alio vero monumento, adlato in Muſeo Etruſco Tab. CLXXII. triplex ille orbis laneus focum cingit. De ſertis vero & coronis Lari donatis, teſtimonia exſtant plura apud Plautum in ipſo Aululariae Prologo, & Actu ſecundo Scaena VIII.

Nunc thuſculum emi, & haſce coronas floreas:
Haec imponentur in foco noſtro Lari.

Praeſertim vero rore marino & myrto coronari Lares conſueviſſe, tradit Horatius Lib. III. Carminum Ode XIV. verſ. 15.

Parvos coronantem marino
Rore Deos, fragilique myrto.

Item

Item ſertis ſpiceis, ut canit Tibullus, ſi bene memini, Lib. I. verſ. 11.

Hic (Lar) *placatus eat , ſeu quis libaverit unam ,*
Seu dederit ſanƈte ſpicea ſerta comae .

Farre quoque placatos tradit Iuvenalis Sat. IX. verſ. 137.

——————— *Lares , quos thure minuto ,*
Aut farre , & tenui ſoleo exornare corona .

Demum libis, ſeu placentis contentos fieri, tradunt ipſamet Larium ſigna, quarum in ſacris antiquitatem Graeci ad Cecropis uſque tempora referunt: qui, ut narrat Pauſanias in Arcadicis, patria liba tantum Diis obtulit: apud Romanos vero ipſe Numa illarum uſum introduxit in ſacris. Sed & inter honores praecipuos Laribus adtribui ſolitos, erant ipſae bullae pueriles, quae de illorum collo, ubi iuſta aetatis ſpatia exceſſiſſent, Laribus ipſis familiaribus ſuſpendebantur, ut probat illud Perſii Sat. V. verſ. 31.

Bullaque ſuccinƈtis Laribus donata pependit .

Imagines Larium bullatorum profert ornatiſſimus amicus meus Gorius in Tabula CI. Muſei Etruſci num. I. & II.

Quia vero, quoad fieri poteſt, propoſiti noſtri eſt Latinis Etruſca ſubneƈtere, anaglyphum ſepulcrale Muſei Etruſci Tab. CXXXIII. num. 2. proferimus, in quo mulieri morienti, tanquam ei, quae iam iam *Lar* futura eſſet, vir armillam adfert, tribus dependentibus bullis ornatam, eo ferme modo, quo Valentiae ſimulacrum ornatur apud Dempſterum Tab. XLI.

Lari vero alia etiam nomina adtributa fuiſſe coniicio, quum Deos quoſdam in Religionibus Romanorum fuiſſe ſciam, quos officio & nomine Lari adfines fuiſſe conſtat: *Laterculum* nempe foci Deum, quem aliqui a lateribus diƈtum putant; quia foci, rudiori aevo ex crudis lateribus fiebant. Ego *Laterculum*, non a lateribus; ſed quaſi diminutivum *Laris*, non aliter ac ſi dixiſſes *Larculum*, puto adpellatum. Huius Dei, cuius perrara admodum occurrit mentio, vix pauca delibavit Voſſius de Idolatr. Lib. VIII. Cap. XVII. cui ſubneƈtendum puto *Lateranum*, qui eiuſdem originis eſſe aperte videtur.

Quum adfirmare non dubitaverimus, Lares nil aliud fuiſſe apud Antiquos, quam mortuorum animas, ſcrupulum fortaſſe ingerunt ea,

ea, quae de Laribus tradit Ovidius Faſt. Lib. II. Eleg. xvi. & Lactantius Firmianus de falſa Religione Lib. I. nempe ex *Lala*, quam *Laram* & *Larundam* adpellarunt, dixeruntque Menuſio geminos eſſe natos:

———— ———— qui compita ſervant,
Et vigilant noſtra ſemper in aede Lares.

At de publicis Laribus Compitalitiis ſeu Vialibus manifeſte ibi intelligit Ovidius, quos veluti ceterorum principes ipſi Reipublicae praefuiſſe, plurimis Scriptorum teſtimoniis commonemur, quum idem Ovidius Faſt. Lib. V. verſ. 145. adfirmaverit:

Mille Lares, Geniumque ducis, qui tradidit illos,
Urbs habet; & vici Numina trina colunt.

Nos autem de privatis ſermonem inſtituimus, qui de privatorum animabus efformati ex Acheronticis myſteriis, privatis in domibus colebantur.

Antequam Lares miſſos faciamus, par eſt, ut aliquid de eorum ſimulacris, quae in foco venerabantur, proferamus: quae quum trita ubique ſint, ac in omnibus paene Muſeis obvia occurrant; non tamen ita facile diſcernuntur: quum modo pro Geniis, modo pro Penatibus uſurpari audierim: & ſi quando pro Laribus adſumuntur, nulla tamen ratione, cur ita diiudicentur, comprobatur. Signa Larium iuvenili aetate expreſſa ſunt, quae dextera pateram ſuſtinent, ſiniſtra vero una ſeu plura liba, ſuperne quandoque decuſſata, aut radiata. Habitus eorum palliolum eſt, quod e ſiniſtro humero retrorſum per dexterum femur recurrens, iterum in brachium ſiniſtrum reiicitur, exſerto dextero: quae veſtis forma Etruſcis fuit familiarior. Pallium breviuſculum eſt, nec praeter genua praetenditur: tibiae nudae ſunt, at caligulis recurrentibus fulciuntur. Sub palliolo quandoque tuniculam oſtendunt; quandoque penitus nudum pectus: quod etiam in picturis & ſculpturis Etruſcis obſervatur. Caput vero corona redimitum eſt, peculiari ritu compacta; frondes enim, ex quibus conſtat, ita in altum adſurgunt, ut coronae radiatae ſpeciem exhibeant, numero fere ſenario; neque enim maiori aut minori conſtare adhuc obſervavi. Haec coronae ratio ſpeciali religione Laribus tribuebatur, eoſque a ceteris Diis diſcernebat. Ita Feſtus in *Donaticae*: -- *Donaticae coronae dictae* (ait ille) *quod his victores in ludis donabantur, quae poſtea magnificentiae cauſa inſtitutae ſunt ſuper modum aptatum capitibus, quali amplitudine*

fiunt

fiunt quum Lares ornantur. Quae ut exemplis facilius comprobemus, Larium sigilla duo ex Museo nostro proferimus in Tab. II. num. II. & III. cui addidimus alterum num. I. ex Masciolio, satis conspicuae magnitudinis: quorum capitibus adsurgentes illae coronae impositae sunt, ut vere *modum capitis*, ut ait Festus, *excedant:* quae cum aliquando duriuscule expressa sint, ut radiatam coronam, iuxta ea, quae praemonuimus, imitentur: quandoque etiam, sed minus caute, pro signis Apollinis usurpata sunt.

C A P V T XIII.

Genium quoque mortuorum veteres coluerunt. Geniorum traditio unde profecta sit. Sub qua specie in urnis effingi consueverint. De multiplici Geniorum imagine in urnis exsculpta. Mortuis, quum pro Diis haberentur, plures Genios administros adtribuerunt.

EX eiusdem disciplinae traditione factum est, ut praeter mortuorum animas, quas rite pro meritorum modo aut *Manes* aut *Lares* adpellabant, quaedam alia Numina, in cuius tutela ipsae singulorum hominum animae esse credebantur, in ipsa sepulcri religione colerent. Quae autem coniunctio interesset inter animam & Genium, ut una cum illa coleretur, explicavit Servius in VI. Aeneid. vers. 743. Haec ille: *Quum nascimur, duos Genios sortimur: unus est, qui hortatur ad bona: alter, qui depravat ad mala. Nec incongrue dicuntur Genii; quia cum unusquisque genitus fuerit, ei statim observatores deputantur, quibus adsistentibus post mortem, aut adserimur in meliorem vitam, aut condemnamur in deteriorem*. Vt vero prioris vitae spatia emensa essent, sancte nempe pieque, vel e contra impie ac scelestе, Genii isti post mortem, animam in meliora loca deducebant: imo cum ipsis corporis reliquiis morari credebantur: seu potius animam ipsam adversati deferebant, ut ait Plato in Phaedone: *Hanc quidem animam* (impiam) *omnes fugiunt, atque declinant: nec reperitur ullus, qui vel socius, vel dux eius fieri velit*. Inde factum esse putat, ut animae illorum, quas rerum sensibilium immoderatus amor quadam veluti corporea contagione praegravasset, truces atque terrificae circa sua sepulcrorum loca obversarentur; unde sensim sub horribili specie hominibus se se obiectarent. E contra cum piorum animabus fieri putabat idem divinus Philosophus: *Qui vero puram moderatamque*

tamque transegerit vitam, Deos socios, ducesque nactus, ibi habitat, ubi unicuique convenit. Dii isti idem sunt, quos Graeci *Daemonas*, Latini *Genios* adpellaverunt. De his haec etiam tradidit idem Servius in III. Aeneid. vers. 63. *Hos* (Genios) *ne mortua quidem corpora deserere crediderunt, consumtisque etiam corporibus sepulcra inhabitare.* Quapropter Aeneas ex Anchises tumulo serpentem prodeuntem observans, haesit incertus, crederet

——— *Geniumne loci, famulumve parentis.*

Horum itaque Geniorum, quos mortuorum reliquiis adsistere credebant, imagines frequenter in sepulcris efformabant, seu alati pueri specie, ardentes taedas inclinantis, symbolo deficientis humanae vitae, quam face de radiis Solis rutilante Prometheus argillae communicaverat. Sustinent Genii aliquando sepulcralem titulum, ut quos viventes amaverant, non desererent mortuos, eorum sacra participantes. Frequenter etiam ad sepulcri ostia iidem serta suspendunt: quandoque clipeos mortui imagine exculptos adtollunt: aliquando libamina effundunt, lucernas instruunt: denique omnia funeris officia obeunt, ut eo simulacro ad paria Religionis munia exhibenda spectatores adlicerent, sive, ut alibi non raro innui, quia Deos & Genios habitu sacrificantium efformarunt. Vnde vero processerit, quod gemini efformarentur, non est in promtu definire: fortasse utriusque Genii, boni nempe & deterioris, imaginem paribus lineamentis efformarunt, quod post bene actae vitae testimonium ipse malus Genius naturam suam cicuraverit.

Sed fortasse verius de malo Genio nulla in picturis habita ratio est, & multiplicitas Geniorum ob ipsam divinitatis opinionem mortuis adscripta est; Deorum enim divinitatem Geniorum numero adaequabant: sic Iovem tradidere triginta millia Geniorum in famulatu habuisse, qui per terras undequaque vagantes hominum opera observarent. Sic Hesiodus Oper. & Dier. vers. 250.

Triginta millia sunt in terra multorum alumna
Dii Iovis ministri, custodes mortalium omnium,
Qui sane & iudicia observant, & prava opera,
Aërem induti, passim oberrantes per terram.

Itaque Planetis omnibus peculiarem Geniorum multitudinem adtribuerunt: quod ex Platone & Proclo constat in Libro de Anima & Daemone: imo Diis paene omnibus adscripserunt, ut marmora scri-

ſcripta atque ſculpta abunde teſtantur, in quibus Deorum ſuorum ſymbolis decorati, eius divinitatis imaginem ſtudiis reſpondentibus praeludere videntur. Sic in noſtris lucernis, Apollineus Genius agit Cytharoedum, Minervius aegida quaſſat & galeam, Martialis Gradivum ſimulat.

Ratio, cur Diis ii adminiſtri adſcriberentur, ea fuit, quia Deorum maieſtatem, quam Poëtae fabulis deturparunt, minime poſſe nobis inclinari ſapientiores crederunt, neque cum hominibus communicare, niſi intermediae quaedam poteſtates, quas a Graecis Daemonas aut Heroës, a Latinis Genios adpellatos diximus, diſcrepantes adeo naturas ſociarent: quique ad nidorem ſacrificiorum adacti, vota hominum Diis renunciarent: rurſuſque ad ima reduces, divinae beneficentiae munera hominibus referrent, nec ſine illorum ope divina illa ſpecies intellectui mortalium panderetur. Audiamus rurſum Platonem in Convivio: *Omnis natura Daemonum inter mortales Deoſve eſt media. Quam vim habet? Interpretatur, inquit, & traducit humana ad Deos, divina ad homines: horum quidem preces & ſacrificia; illorum vero praecepta, ſacroſque ſolemnes, inſtitutiones & ordinem. In utroque medio conſtituta totum complet, ut univerſum ſecum ipſo tali vinculo connectatur. Per hanc vaticinium omne procedit, Sacerdotumque diligentia circa ſacrificia, expiationeſque & incantationes, & divinationem omnem, atque magiam. Deus quidem homini non miſcetur; ſed per id medium commercium omne, atque colloquium inter Deos homineſque conficitur, & vigilantibus nobis, & dormientibus.* Quapropter non eſt cur miremur, ſi mortuorum animabus inter Divos adſcriptis, ut veteres Acherontici promittebant, Genii praecipui addicerentur, atque illorum imagines efformarentur in tumulis, eo potiſſimum geſtu, ut piorum in mortuos officia in ſemetipſos exprimerent, quorum officium erat recentibus Divis vivorum officia renunciare, atque exponere quae circa eorum ſepulcra pietatis officia impenderentur, atque inde, ſi quid boni a Divis ipſis proficiſci poterat, viventibus conferrent.

CAPVT XIV.

Geniae feminarum, Iunones dictae. Cum Iunone Iovis nihil commune habuerunt. Genii etymon. Expenduntur plurima Etrusca Monumenta, in quibus Geniae expressae sunt, varia officia exhibentes.

MOnumenta Latinorum Genios mares constantissime semper exhibuerunt: Etrusca vero & Genios & Genias efformarunt. Quum enim Deos nullius sexus esse putarent, atque pro religionum placito modo masculos, modo feminas effingerent, eadem suppetebat libertas, ut Genios etiam & masculos & feminas, ut magis commodum erat, exprimerent: in quo superstitionis genere Etrusci nostri Graecos secuti sunt, apud quos non tantum Genios & Genias Deorum famulas atque ministras observamus; sed illum etiam rerum omnium Principem, atque Geniorum omnium antesignanum Daemonem, quem omnium generatorem adpellavit Orphaeus, sub humana quidem figura, sed ambiguo sexu natum esse dixit Pausanias in Achaicis, nomenque illi esse *Agdestin*. Si tamen in hac Religionis promiscuitate regula ulla observata est, ea potissimum fuit, ut Genii viris, Geniae vero mulieribus adtribuerentur: quas Latini magis usitato nomine *Iunones* nuncupabant, quarum unam ex insigni sigillo palmaris mensurae delineatam damus ex Museo Masciolio Tabula XII. Harum quaelibet mulier suam peculiarem propriamque obtinebat, non secus ac de viris dictum est; quapropter Iuvenalis, servulorum carpens adsentationem, qui per Genium dominae iurare solebant, ait:

Et per Iunonem dominae iurante ministro.

Iunones istae nihil commune habuerunt cum Iunone altera, quae Iovis putabatur & soror & coniux, nisi nomen; quum revera nil nisi Geniae essent. Alibi innuimus, hanc nominum promiscuitatem, quae tantum nobis facessit negotium, ab eo Religionis arcano processisse, quo cautum erat, ut vera Deorum nomina minime in vulgus propalarentur: quaeque in usu hominum erant, nihil fere importarent, nisi generica quaedam adtributa, sub quorum significatione, modo unum, modo alterum ex Diis intelligebant. Credo etiam, pleraque ex iis nominibus, quia minime Latina forent, ob verae originis ignorationem sensim fuisse deformata, ut vix ullum antiqui thematis vestigium retineant.

Haec

Haec calamitas, ni valde fallor, Genii nomen ab antiqua pronunciatione corrupit, praesertim, quia littera G antiquiores carebant. Ego (sicuti Ianum & Ianam ex veterum Indigitamentis rescivimus, & Martem & Marteam, & Deum Lacium & Deam Laciam, & Salum & Salaciam, & Larem & Laram, & alia sexcenta, in quibus eiusdem originis nomen, & masculo & feminae adcommodatum observamus) subspicor & *Iunum* & *Iunonem* pro Genio & Genia significanda usurpatum: cui subspicioni fundamentum aliquod tribuit Dionysius Halicarnasseus, qui Lib. III. Horatii expiationem describens, ait, erectas fuisse duas aras, unam Iunoni Sororiae, alteram vero patrio cuidam Genio, cui nomen *Ianus*, Δαίμονος Ιανοῦ. Ianum intelligi heic posse non adducor ut credam; neque enim Dionysius, Romanarum rerum peritissimus, Ianum ab iis venerari inter potissimos Deos, ignorabat, a quo sacrorum omnium, & precum exordia sumebantur, ut illum in Daemonum coetum ablegaret: docti Γενιοῦ legere mallent: quod ego pro captu meo retinendum putarem, neque ex hoc loco abiiciendum; quia nomine minus usitato in tam antiqua re enarranda usus sit, esse ducerem: & si qua Codicibus ab amanuensibus iniuria facta est, *Iunum* in *Ianum* hi commutarunt. Quapropter aerea sigilla, mulierem stolatam referentia, pateram & placentulas continentia, quae domi a mulieribus colebantur, ea qua viri Genios religione, Iunonum quidem simulacra sunt; sed ex his Iunonibus, quarum singulae singulis feminis praesidebant, & quas novo forte, sed proprioris significationis vocabulo, Genias placuit nuncupare. At de his peculiari Dissertatione nobis alibi proposuimus pertractandum.

In sepulcris vero, ut innuimus, nunquam Genias Latini efformarunt: e contra passim Etrusci: nec in feminarum tantum casibus exprimendis; sed in virorum etiam usurparunt: qua cultus differentia praemoniti, Etrusca opera a Latinis segregamus. Mirum vero, quot formis illi Genias suas expresserint; modo enim secundae & faventes alumnos suos tuentur & fovent, ut in Museo Etrusco Tabula CXXIII. & in Dempsteriana Tabula XXV. in qua ipsa Genia fune coërcet monstrum illud, quod lupino capite e puteo prodiens, reliqua sui parte in illo occulitur, & armatum virum adgredi conatur, ceteris prostratis. Marmor istud, ignotae adhuc significationis, explicamus ex Pausaniae loco in Eliacorum posteriore Cap. VI. ubi Lybantis Genium describit, qui in Temessenses miserrime grassabatur: *Colore* (ait) *is fuit vehementer atro, omnique cetera specie maxime formidabilis: amictus, lupi pellis erat. Hunc ab Euthymo superatum, in mari se se praecipitem demersisse, memorant*. In hoc vero marmore

more lupinum illud tegumentum ita caput protegit, ut pro ſolido lupino capite a pictore delineatum ſit.

Geniae iſtae, quae adeo obviae occurrunt in Etruſcorum Cinerariis, frequenter malleo, haſta, & machaera inſtructae, ſepulcri dignitatem tuentur, & condito cineri maieſtatem & religionem conciliant. Horum exempla videre eſt in parergis Operis Dempſteriani, rurſuſque in Tabulis VII. & LXXXIV. At quandoque hae concitatae & furentes interſunt certaminibus, pugnatores excitant, imo & in necem impellunt: ex quibus clare deſumitur utriuſque Genii & boni & mali imagines in his ſaxis efformari ſolitas fuiſſe. Hinc eſt, quod doctiſſimi viri ſub uno eodemque habitu, iiſdemque lineamentis, & Genias & Furias deſignari ſubſpicati ſunt. In aliis demum ſculpturis Geniae iſtae alia obeunt officia, quibus aut luctus exprimitur, aut reverentia conciliatur: vel denique proprium aliquod pietatis officium deſignatur, quibus ſuam cum mortuo coniunctionem, atque adfinitatem manifeſtiſſime exprimunt; ubi enim mortuos ipſos in Divos relatos eſſe credebant, ſubditos Genios in famulatu habere cenſuerunt, quorum intermedia poteſtate ſacrificiorum officia ſuſciperent, & faventes precantibus praeſto eſſent.

CAPVT XV.

Inſcriptionum in Columellis adpoſitarum explicationes. Operis concluſio.

ARgumentum adſcititiae divinitatis, quae nutu hominum mortuos occupabat, ingens quidem, varium ac perdifficile, qua veterum ſilentio, qua temporis diuturnitate involutum, vix paucis adtigimus, ut aliquid de uſu Columellae noſtrae ſepulcralis delibaremus. Reſtat, ut ipſum marmor adlatum in Tab. XI. n. 1. aliquot obſervationibus proſequamur. Lubet enim epigraphen, Etruſcis litteris exaratam, explanare pro viribus, nec ſilentio praetermittere partem hanc domeſtici Cimelii potiſſimam planeque nobiliorem. Quod vero in lucubratiunculis Roncalienſibus, atque in Diſſertatione de Columella Alfania mox adferenda indicavimus, heic opportune iterum in mentem revocamus, videlicet nihil in his inſcribi conſueviſſe, niſi nomina mortuorum, atque ea, quibus ornabantur officia ac dignitates. Vox ꓤ↑IИ↑V↑ -- TVTNITA nomen defunctae feminae ſonare puto. Macrobius Saturnal. Lib. I. Cap. X.

Ta-

Tanitium quendam memorat, cuius liberalitas in Accam Laurentiam nominis diuturnitatem ei comparavit. Vocum discrimen vix considerabile est in tantis Etrusci dialecti discriminibus, & pro multitudine regionum, earumque varietate.

Huic adfinia nomina *Tutnasa*, *Tutnui*, *Tutnal* suggerunt nobis monumenta Perusiae apud Marchionem de Pinna, & apud Dempsterum Tabula LIII. & Schedae V. C. Gabrielis Gabrielii. FASTI, ꟼꓕƧA8, in casu obliquo, ut puto, nomen patris est: quanquam ut plurimum, ubi feminarum nominibus adponitur, viri potius, quam patris soleat indicare. Sic in Ollis sepulcri *Cuelniorum* Montis Aperti mentio fit mulieris, quae ex Metellorum gente prognata, in Cuelniam familiam connubio adscita, adpellatur:

THANA : METLNE : CVELNE :

Et *Tirpsinia* illa *Caimlinio* nupta, in Cinerario apud Dempsterum Tabula LXXXVI. vocatur:

THANA : TIRPSINIA : CAIMLINIS.

& huiusmodi plura, quae in Epistolis Roncaliensibus expendi.

Fasti nomen ꟼꓕƧH8, apud Etruscos familiare fuit, & fortasse *Fausto* vel *Festo* Latinorum respondet: sic *Fastum*, *Rufrum*, & *Fastum Sentinitatem*, & alios in Cinerariis observavimus; imo & *Faustolum* nutritorem Romuli suggerit nobis Romana Historia, quem in Tuscorum finibus satum ea aetate, qua Etruscorum opes tenebant Italiam universam, non multum difformi dialecto nuncupatum fuisse reor: atque inde fortasse Romani *fastos*, & *nefastos* cum ceteris religiosi ritus desumserunt; utrumque tamen, ut pleraque alia, a Graeco φάω, quod est *dicere*, derivatum est. Si mavis *Fastum* nostrum *Festo* respondere, per facilem prothesin deduces ex eodem fonte, apud quem ΕΣΤΙΑΝ est *festum diem celebrare*. In hoc vero marmore, praeter parentis nomen, aliud subsequitur, intermedia tantum particula contracta ƎV. VE, quam in Roncaliensibus Animadversionibus titulum aliquem officii vel dignitatis significare conieci. Proxime sequitur ƎΛꟼƆΛƎ. ÈLCARE, cui titulus ille adtribuitur. In dedicatione veteris Etrusci simulacri, quod a nobis ibidem expensum est, nomen proprium ELCHINES deprehenditur. Ex duobus nominibus, quae feminam subsequuntur, primum ad patrem pertinet, postremum ad virum. Pervulgata est inscriptio CAECILIAE Q. CRETICI F. METELLAE CRASSI, & alia huiusmodi trita.

trita ac communia. Dictio VqtaqqaqVA: *Aulevetru*, ni fallor, ΑΥΛΗΤΡΙΣ Graecorum est, quae vox mulierem tibicinam, cuiusmodi Etrusci in sacris utebantur, ut marmora ostendunt, significat. Quod postremum succedit ΙΑϽVΟƎ: *Erucal*, idem est, ac si dixeris *Iunonium*, sive aedem Iunonis. Eius superstitioni summe addictos fuisse Perusinos, e quorum finibus hoc marmor prodiit, evincit Appianus Alexandrinus Lib. V. de Bel. civ. ubi habetur, quod *Perusini Etrusco more Iunonem colebant*. ΙΑϽ: ΚΑΛ vero ΚΑΛΙΑΣ est, nempe *domus*, vox usurpata frequenter & pro templo, ut apud Plutarchum in Camillo, apud quem legitur ΚΑΛΙΑΔΑ ΤΟΥ ΑΡΕΟΣ, *templum Martis*. Haec dicendi forma Hebraeis quoque communis est, qui domum Dei pro templo frequenter sumunt: sic in Psalmo CXXXIII. vers. 1. *In atriis* בית *domus Dei nostri*: & Psal. CXXXIV. vers. 1. *Qui statis* בבית *in domo Domini*: & Hieremiae Cap. XIX. vers. 14. בית *in atrio domus Domini*.

OPERIS CONCLVSIO

SIVE COROLLARIVM

In quo plures Columellae sepulcrales vetustissimae, Etruscis litteris insculptae, nunc primum adferuntur & explicantur.

QVantum debeamus Gorio viro doctissimo, qui Etruscorum monumentorum ingentem & cumulatissimam hanc seriem illustravit, & publico bono in lucem protulit, quoad vixero summis laudibus extollere minime desinam. Nec dubito, quatuordecim ab hinc saeculis paene innumera Etruscae nationis monumenta, nullo vindice, effossa fuisse, quorum pretium quum ignoraretur, nec litterae intelligerentur, rudium hominum iniuria & oscitantia pessumdata, & frequenter in calcem redacta periere. Maximae huiusmodi iacturae & exscidii testes mihi sunt disertissimi viri Comes Gabriel Gabrielius, & Felix Ciattius, qui Etruscae magnificentiae illustres reliquias, quae eorum aetate adhuc exstabant, ab oblivione atque interitu vindicata, litteris mandarunt: quae tamen hodie a nobis diligenter investigata, nec inventa,

venta, penitus intercidiſſe dolemus. Huiuſce interitus miſerandaeque cladis & ego ipſe teſtis ſum, qui annum agens decimum ſextum, quum Peruſiae ſtudiorum gratia commorarer, multa huiuſcemodi in hortulis ſuburbanis obſervavi, atque, iam tunc Genio meo in haec ſtudia prorumpente, deſcripſi: quae quidem hodie a me conquiſita, minime reperiri nunciatum eſt. Fortaſſe haud ultra aetatem noſtram, quae nunc frequenter effodiuntur Etruſca monumenta perdurarent, temporum calamitate, atque hominum odio mutuo decertante in his Philologicae eruditionis ſubſidiis evertendis, ni virorum doctorum auxiliatrices manus adcederent, ac ruinae praeſto eſſent: quorum praeſidio tanta eruditioni antiquariae, praeſertim Etruſcae, adceſſio facta eſt, ad ea quae ad hoc tempus vel latuere, vel ignorata ſunt, excitatis ingeniis noſtris, ut redivivam Etruſcarum Antiquitatum ſcientiam, non ſine ſumma voluptate, in hac hodierna ſtudiorum luce ſpectamus. Gratias igitur ſolerti huius clariſſimi Viri providentiae maximas rependent poſteri, quique impenſius hac tempeſtate colunt Antiquariam ſcientiam, omnigenae eruditionis theſaurum; nam quum heic conſtitiſſem, meiſque lucubrationibus finem impoſuiſſem, ad alias ſepulcrales Columellas, Etruſcis litteris inſculptas, ſacriſque Acheronticis dedicatas, de quibus hac ipſa occaſione diſſeruimus, & non pauca patefecimus, illuſtrandas, licet multis diſtentum mei muneris curis, peramice inlexit excitavitque, ne quid huic meo in Acheronticα Etruſcorum monumenta Commentario deeſſet: praeſertim vero, quum eruditae Vetuſtatis cultoribus ea penitus ignota, eorumdemque in ſacris Manium Deorum uſus plane a nemine antea inveſtigatus fuiſſet.

Sepulcralium Columellarum ſive Cipporum, agmen primum hi ducunt, qui aequis hinc inde faciebus adſurgunt in craſſioris tabulae ſpeciem ſuperne arcuatae: qui mos Latinorum uſitatiſſimus poſtea fuit. Hi quoque religioſo in loco, in quo defuncti corpus humabatur, infigebantur: nec inde ſine piaculo dimoveri poterant. In his pariter, praeter nomina dumtaxat mortuorum, interdum etiam eorum officia & dignitates, nil aliud notabatur inſcribebaturque. Exordiamur a ſepulcralibus Cippis, quorum ſchemata habes in Tabula XIV. Hos e faucibus temporis eripuit egregius Antiquitatum ſcrutator Comes Gabrielius, Patricius Eugubinus, quos, quum ad Gorium mihi amiciſſimum miſiſſem ex eius Schedis exſcriptos, ad me iterum Gorius remiſit, ut pleno huic Syntagmati adiungerem, additis nonnullis meis obſervationibus. In eo igitur Peruſino, qui in eadem Tabula XIV. num. I. obtinet, ita ſcriptum eſt: ꟼƎƆIЯM VI: hoc eſt: *Iu Maiker*.

Per-

Pertinet haec inſcriptio ad gentem Iuliam , quae Peruſiae & Tuderti magnopere claruit, quorum monumentis ſub Imperatoribus Auguſtis nil in ea urbe frequentius . Hinc edocemur, gentem illam indigenam fuiſſe , non advenam , neque poſt Coloniae deductionem adſcitam . De his tamen plura adnotavimus in Commentariis ad marmorae iuſdem urbis. *Maicer* pro *Macer* , cuius cognominis ſignificationem paene Etruſcam eſſe , in iiſdem Notis animadvertimus . In alio Cippo legitur :

𐌍𐌀𐌕𐌄𐌕 hoc eſt *Tetan*
·𐌀𐌕𐌄𐌕 *Teta*
𐌓𐌀𐌋𐌖𐌕 *Tular*

In operculo Oſſuarii cuiuſdam, a Cl. Gabrielio deſcripti, legitur *Tetim*. Praeterea in Tabulis CXCII. CXCIII. CXCIV. & CXCV. Muſei Etruſci occurrit nomen 𐌀𐌍𐌉𐌕𐌄𐌕 : *Tetina* ; alibi vero 𐌀𐌕𐌀𐌍𐌉𐌕𐌄𐌕 : *Tetinata* , & ex his plura ſimilia , qnae ad gentem *Tetiniam*, apud Etruſcos , ut videtur , ſatis frequentem , videntur pertinere. Fortaſſe *Tetan* ex Titi praenomine corruptum eſt , quod etiam frequenter in plures formas inflexum reperitur , ut *Tetum* pro *Teito*, & *Tito* dicerent . Itaque *Tetum* , *Teti* filium , *Tullum* in hac Etruſca inſcriptione deprehendo . Legimus *Tular Ramnal* , ſive *Tullum Ramnetem* in ſaxo ſepulcrali in Diſſertatione Praeſtantiſſimi Bonarrotii apud Dempſterum §. 44. pag. 95. pariterque in altera inſcriptione , quam in rupe exſciſam primus omnium notavit , pervulgavitque Coſmus de Arena in Hiſtoria Marchionum Tuſciae pag. 10. & Bonarrotius loco ſupraſcripto retulit , quae haec habet :

𐌋𐌄. 𐌔𐌉𐌄. 𐌀. 𐌐𐌌. 𐌓𐌀𐌋𐌖𐌕: *Tular. Mp. A. Vis. Vl.*
𐌉𐌋𐌂𐌓𐌖𐌂 .𐌖𐌀 *Au. Kurkli.*

Notanda eſt hoc loci nota compendiaria *Mp*. quae forte idem ſignificat , quod apud Latinos *Marcipor* . Litera A ſolitaria ex his, quae alibi demonſtravimus , officium indicat *Aulemi*. *Vis* plerumque a *vis* , & a *vils* , & ab *vene* , ſignificat *vivere* apud Etruſcos : & ei voci plerumque ſubnectuntur notae annorum numerales . *Aulemius Kurklus* , ſive *Curculus*, *Corculus*, ille fortaſſe eſt , qui ſepulturae officium praeſtitit memorato ſuperius Tullo. Optimum factu viſum eſt Cl. Gorio hunc ipſum ingentem lapidem adferre in eadem Tab. XIV. num. 11I. tum etiam quia ipſe vidit , menſuſque eſt , & exſtat in praediis Ampliſſimi Senatoris Ferrantis Capponii , Comitis &

Equi-

Equitis, Patricii Florentini. Locus, in quo ingens hoc ſaxum tanquam e rupe exſciſum ad hoc tempus perennat, litteris tamen hodie aliquantulum labefactatis & fatiſcentibus, eſt fere in vertice praealti collis, non vero ad eius crepidinem, ut notat Coſmus de Arena, in Paroecia S. Andreae ad Morgianum in Plebanatu Antellae (qui quidem locus adpellatur vulgo *Boſco di Marcignano*) Romanos pedes fere xv. aequat longitudine ſua: altitudine vero Romanos pedes fere vi. Porro litterae uncias ſex eiuſdem pedis altitudine adaequant. Vidit etiam, & accuratam huius ſaxi deſcriptionem dedit Gorio noſtro V. C. Bindus Simon Perutius, Patricius Florentinus, & Academicus Etruſcus, ut idem Gorius me monuit. Inſigne hoc vetuſtatis monumentum, quod in hac Acheronticorum lapidum ſerie locum haud inutiliter habere poteſt, diligenter ex archetypo delineatum habes in Tabula XV. num. II.

In Nobilium Gaddiorum Hortis Florentiae alter Cippus reperitur ex arenario lapide, cuius uſus frequentior apud Faeſulanos, hac quidem inſcriptione inſignitus, ut vides in eadem Tab. XV. num. I.

IVꟼVꟼM · ꟼAꓘVꓕ	*Tular Mvurui.*
ꓘ · MANIƧꟼAꟼ · VA	*Au. Papſinam. L*
ꓘ · MINƧꟼVↃ · A	*A. Curſnim. L*

Iterum heic occurrit nomen ſeu agnomen *Tulli*; apud Latinos enim *Tullius* gentis nomen eſt, in plurima cognomina diſtinctum *Montanorum*, *Longorum* &c. *Tullus* vero cognomen eſt, ut in *Metilia*: quinimo praenomen eſt, ominis cauſa dictum, quaſi *tollendus*, o litera in v converſa, ut adnotat Sigonius. An vero ꟼAꓘVꓕ *Tular* hoc noſtrum uni potius, quam alteri tribuendum ſit, prorſus neſcio; quum inflexiones Etruſcorum nominum adhuc penitus lateant: praecipue cum ſubſequatur ..IVꟼVꟼM: *Mvuruius*, quod reponendum ſit, nec ne, inter nomina vel inter cognomina, ignoramus; vehementior tamen ſubſcipio nos urget, ut nomen familiae iudicemus, *Tular* vero praenomen; ſubſequuntur enim praenomina & cognomina duorum liberorum, qui tumulum patri exſtruxerunt, intermiſſo familiae nomine, quod etiam Latini in more poſitum habuerunt, ut ſenſus huiuſce eximiae inſcriptionis ſit:

TVLLO MVRVIO
AVLVS PAPSINA FILIVS
AVLVS CVRSNIMVS FILIVS.

Nota illa ſingularis ᛁ . *liberum* ſeu *filium* apud Etruſcos deſignat, ut alibi obſervabam, argumento exemploque inſcriptionis Piſaurenſis, & aliarum inſuper Etruſcarum. Inter praenomina vero AV & A, quae in uno lapide occurrunt, diſcrimen aliquod intercedere exiſtimo, ſicut in Latinis praenominibus T & TI *Titi* & *Tiberii*, quae ab ipſo uſu, diſcriminis cauſa, introducta ſunt. Etruſca monumenta habent . ᛁVA . VA *Av. Aul.* & IMƎᛁVA *Aulemi:* quae forte unum idemque ſignificant Magiſtratuum officium ac dignitatem: ubi vero A ſolitaria occurrit, fortaſſe ſimplex praenomen eſt. At haec indicaſſe ſufficiat, ut viri docti diligenti ſtudio ac meditatione difficultatem hanc felicius ſuperent.

His expoſitis, ecce iterum Cl. Gorius per epiſtolam me monet, alias non paucas adhuc exſtare, a ſe vel inventas vel conquiſitas, conditaſque in Muſeo ſuo Columellas ſepulcrales: rogatque ut de his quid ego ſentiam, & quae ſenſerim, cito citius declarem: cui quidem amiciſſimi viri officio ut morem geram, quid de illis cenſeam lubentiſſime proferam. Exhibetur in Tabula XVI. num. I. ſumma columnae pars, quae in ſphaeram deſinit. Hanc ipſe Gorius vidit, deſcripſitque Cluſii apud Nobiles Puccios: idemque me monuit, huic ſimiles, ſed ſine inſcriptione, & quidem non paucas, columellas ſe vidiſſe Volaterris, ex Etruſcis Hypogaeis nuper erutas: itemque alias ſe obſervaſſe referentes ovum baſi impoſitum, vel etiam ad metae ſpeciem e marmore tophaceo exſciſas. In Cluſina igitur inſcriptionem Etruſcam ſphaere inſculptam, ita interpretor:

: ᛁAИƆꟼA✝ ИOA AƧAAA1 : OA

Ath : Tavaſa Athn Tarknal :

Vox *Tarknal* ſive *Tarcnal* in aliis monumentis : ᛁAИƆꟼAV : *Varknal* eſt, ut in marmoreo Peruſino Cinerario, relato inter parerga Dempſteriana Tom. I. pag. 102. ſcriptumque in eo eſt:

: ᛁAИƆꟼAV . I✝AИI✝ИƆƧ . I✝ƧA8

Faſti . Suntinati . Varcknal :

In alio Cinerario apud Felicem Ciattium Peruſiae Etruſcae Lib. I. pag. 33. legitur:

. ИAᛁƆᛁAV ꟼIƎ . ƎᛁAO . MꟼAIᛁꟼꟼV✝ . IOꟼAᛁ

Larthi Turrliarm Thale Eir Valklan.

At

At in Muſeo Etruſco Tabula CXLIX. in Vrna Peruſina, quae exſtat in aedibus Nobilium Criſpoldiorum, inſcriptio ita ſe habet:

ꓘAИꟼAƎ : IƎИV8A : ИƧAH
Haſa : Aſunei : Varnal

Vtri tamen lectioni fidendum ſit, plane neſcio: unum vero pro certo hinc deſumimus, Etruſcam linguam vel pluribus dialectis abundaſſe, vel caute pedem figendum eſſe, nec omnino pictoribus ſculptoribuſque, qui haec monumenta exararunt, utpote minus cultis viris in tota republica, credendum eſſe: neque tanquam arcanum aliquid cenſendas eas voces, in quibus frequentiſſimae vocalium omiſſiones eas plerumque minime effabiles reddunt. Illud vero circa huius vocis ſignificationem notandum eſt, eam ſemper in fine ſepulcralium epitaphiorum reperiri, quod etiam in hac Cluſina obſervatur: eiuſque in ꓘA *al* deſinentiam genitivi caſus indicium eſſe, non ſemel in meis Roncalienſibus Epiſtolis perſpicue oſtendi. Forte *Varna* Etruſcorum, Latinorum *Vernae* reſpondet, quod expendent viri eruditi. Haec tamen praemiſimus, ut in medium adlatis exemplis ſtatueremus, inſcriptionem hanc Cluſinam inter ſepulcrales recenſendam eſſe.

Particula compendiaria OA: *Ath*, Etruſci praenominis, ſive nominis magis noti indicium eſt. Vrna inter parerga Dempſteriana Tom. I. pag. 235. habet: VI+A: *Atiu:* & in Tabula LXXXII. num. 2. item legitur: VI+A: *Atiu:* ita quoque in Tab. LI. rurſum: ƎIA+A: *Atate* in Tab. LXXXV. num. 2. quae & ad *Attiam* familiam commode referri poſſunt. Rurſus in Tabula LXXX. inter nomina legitur: ꓘAIИVOA: *Athunial*, quod forte ſpectat ad *Antoniam*. Sed ne longius a Cluſio, regali Etruſcorum ſede, in qua praeclarum hoc monumentum erutum fuiſſe conſtat, longius abſcedamus, alterum exemplum proferamus ex alio Cinerario, quod olim in ea civitate exſtabat ad Divae Muſtiolae, & luſtrali aquae continendae inſerviebat, uti Schedae Gabrielianae teſtantur.

AƧIꓘA ИI+Ǝ+ IИ+ИꟼA AIИ+Ǝ+ : OA
Ath : Tetnia Arntni Tetin Aliſa.

Ex quibus intelligimus, quod in eo Cinerario ſepulta fuerit *Athia Tetinia filia Arnthalis Tetinii bonae memoriae*. *Arnthal* vero militare officium fuiſſe conieci in iiſdem Roncalienſibus. Heic vero non inveriſimili coniectura indicatam obſervamus *Athiam Tavaſam*, *Athii*

Vernam, ex illis, quae in familiam quodammodo adſcitae, communi nomine donabantur, eoque utebantur, ut Romanorum liberti conſueverunt.

Omnium maxima in eadem Tabula XV. num. I. nunc primum prodit marmorea Columna, quae Romanos pedes ſeptem excedit, quamque ſepulcralem eſſe minime dubitandum eſt. Exſtat haec in Muſeo Goriano, ex dono Nobiliſſimi Ornatiſſimique Viri Ioannis Altoviti Patricii Florentini: cuius epigraphe, quae βουστροφεδὸν exprimit, quum aliquot in locis iniuria vetuſtatis labefactata ſit, ope autographarum Schedarum Cl. Ioannis Baptiſtae Donii, qui eam octoginta fere ab hinc annis in Aedibus Nobilium Valoriorum exſcripſerat, integritati ſuae reſtituta a Gorio eſt.

A1VƎ⅃ AV⅃ AИ1MƎ⅃IƎ AIИMA 11 IHƎ
FIbIVWI *llllllllll*

Vbi pp Amnia Vilempna Lua Lvupa Viriami.

Voces in ſaxo minime diſtinctas, quae nota eſt maximae remotaeque vetuſtatis, ſeiunxi, fretus auctoritate & exemplo aliarum veterum Etruſcarum inſcriptionum, in quibus nonnullae ex iis, quae heic obſervantur minimo diſcrimine occurrunt. Praenomen aut nomen eſt IHƎ: *Vbi* ſeu *Vei*. Famoſa illa Vrna Peruſina, cuius ferale emblema ſuperius explicavi Cap. XIV. pag. 59. quae adſertur in Dempſteriano Opere Tabula XXV. haec habet:

⅃AIOИϤA : MI2ƎƎ : MƎИ+ : IƎƎ
Vei : Tnem : Veſim : Arnthial

Rurſus in eadem Tabula XV. num. II. Cippus ſepulcralis, planis faciebus arcuatus, quem nobis ſervavit Clariſſimi Bonarrotii diligentia in ſuis Schedis, e quibus autographum ipſum accepit Gorius, exſtabat ante annum MDCC. prope Panzanum Etruriae oppidum ad duo milliaria, in loco nuncupato *Muro a Sala*; ſed hominum incuria, qui invenerunt, paullo poſt in ſubſtructionibus iterum ſepultus, ut ferunt, hodie non exſtat. In eo haec adnotata Etruſcis litteris, cuius voces tria puncta, quod notatu dignum, diſpeſcunt ac diſtinguunt:

ИA⅃K MƎMMAИA ⁝ MAИAIϤA ⁝ MVϤA⅃IM
Hoc eſt: *Mi Larum Arianam Anammem Clan.*

For-

Formula ΙΜ : *Mi*, heic quoque obſervanda in principio inſcriptionis, quae, ut in Roncalienſibus (quas emendatiores auctioreſque tradam edendas : & hoc munus ſibi poſtulat noſter Gorius) dictum eſt, conſecrationem & dedicationem deſignat. At vero *Mi Larum* idem mihi ſignificat ac *Sacrum Laribus* ſeu *Manibus*. Nomen *Arianam* proprium videtur, quod Latinorum *Ariis* reſpondet. *Anammem* Latine *Anemium* diceremus. In Ollis Montis Aperti occurrit titulus : *Larth Keenle Fulnal Velia Anam*. Rurſus in ſepulcrali Cippo, qui anaglypho ornatur apud Dempſterum Tabula LXXII. num. 2. *Larthi Ammem* ſcriptum eſt, de quo infra iterum ſermo. Vox *Clan* ſolemnis eſt in fine aliarum Inſcriptionum, quas vide in Muſeo Etruſco Tabula CXXXVI. & apud Dempſterum LXVIII. cuius tamen ſenſum prodere in promtu non eſt.

Geminata littera 11. *pp* ad formularum compendia, ſive notas pertinet : & L L Latinarum Inſcriptionum reſpondet : & *Larthis* ſeu *Lartis Leiberum*, nempe *filium* exprimit, uti fortaſſe non infeliciter alibi explicavi. Nomen proprium eſt : AIИMA : & ad *Anniam* familiam referri debet, quo nil notius ac frequentius in Latinis vetuſtis ſepulcris : AИ1MƎVIƎ : *Vilempna* cognominis vicem locumque tenere coniicio. De vocula AVV *lua*, quae ſequitur, quid dicam, in promtu non eſt. De A1VƎV : *Iwupa* vero, quae V1VV in plerique Etruſcis Cinerariis legitur, non abs re coniici poteſt *ſepulcrum* indicare, ut in meis Roncalienſibus adlatis exemplis monui. Poſtrema vox ſupereſt ...IMAIꟼIƎ : *Viriami*, quod nomen pariter proprium ſonare videtur. Antequam Acheronticum hoc ſaxum, multis nominibus inſigne, miſſum faciamus, illud, quod ſupra tetigeram, adnotandum eſt, poſtremam illam vocem βουστροφεδὸν, more nempe bovis aratoris ſcriptam eſſe, quem in aliis quoque Etruſcis monumentis alibi obſervavi. In Latinis vero lapidibus vix antiquiſſimi huiuſce uſus exemplum invenies, niſi forte in uno ex illis CXXV. pervetuſtis Vaſculis inſcriptis, quae elapſis annis in Vinea S. Caeſarii Romae effoſſa atque inventa ſunt, quae quidem elegantiſſimo Commentario illuſtravit Vir Clariſſimus aeque ac Religioſiſſimus P. Ioannes Franciſcus Baldinius : quaeque edita ſunt in Vol. III. Diſſertationum Academicorum Etruſcorum Cortonenſium. Inter ea haec ſub num. LXX. inſcriptio occurrit :

C A C I L I A

A И I A . A . D . K . I A И .

Ɐ I ﹥ I Ͻ Ɐ Ͻ

Quae

Quae postrema vox pro Etrusca in Latino monumento facile sumi posset, nisi compertum haberemus in ea contineri idem nomen *Caeciliae*, quod deorsum e contrario, converso Vasculo, repetitum est. His saxis explicatis, ad alia, quae pariter nunc primum in lucem prodeunt cura & studio Cl. Gorii, gradum faciamus.

Succedit num. IV. altera perelegans marmorea Columella superne coronata, cui merito illud, quod notat Plinius, aptari posse videtur: Coronas nempe antiquitus ornamentum fuisse Sepulcrorum & Manium. Huic altera num. V. omnino similis est, sed absque epigraphe. Ioannes Targionius, Medicus Florentinus, & Magliabechianae Bibliothecae Praefectus, Vir Clarissimus, Gorio narravit, se finitima circa Volaterras & Pisas loca perlustrantem observasse duas columellas, super defunctorum tumulos antiquitus erigi solitas, quarum unam vidit inscriptam fuisse, alteram puram; nam his in locis frequenter duae in hanc formam sculptae columellae effodiuntur: hae vero exstant in Goriano Museo, ex agro Volaterrano transportatae, curante humanissimo Viro Martino Gottio, Parocho Ecclesiae S. Michaëlis, cuius locus dicitur *a Celli*, qui distat Volaterris millia passuum novem, nec longe a Pisis abest. Breviuscula eius inscriptio Etrusca haec continet:

MƎMISV ꓶAIOMꟼA IM *Mi Arnthial Vsimem*.

De particula IM: *Mi*, quae initio occurrit, atque officio *Arnthial*, nonnulla superius observavimus. Etruscae linguae adnotanda est indoles, quae nomina propria in MƎ: *em* libenter inflectit ac declinat; ut *Larthi Ammem*. *Vkem*. *Kuelnem*. *Aulem*. *Asatem*. & huiusmodi plura. Huc spectat alia Vrna, quae pariter aquae lustralis usui addicta Clusii spectabatur in sacra Aede Corporis Christi, quam profero ex Schedis autographis Cl. Gabrielii, Patricii Eugubini.

ꓶAИI+IV . MVꓶƎV . IИVꟼ+Ǝ+ . IƎƎ

Vei . Tetruni . Veluum . Vitinal

Veiia legebatur in alia Clusina ad D. Mustiolae, ex eodem MS. Codice Gabrielio, hisce litteris:

AƧƎ1IƎ . I+I+ . ꓶƎƎ . AIIƎƎ

Veiia . Vel . Titi . Vipusa .

Vtrumque sepulcrum ad *Veiam* familiam pertinuisse videtur, quae

a Veiis

a Veiis urbe eiuſdem nominis adpellationem mutuata eſt : quod Etruſcis quoque ſolemne fuit , uti exemplis *Vtinatum* , *Sentinatum* , ac *Petinatum* in Roncalienſibus comprobavi .

Ecce in Tabula XVI. alias huiuſmodi Etruſcas lauticias exhibet amicus meus Gorius , auſpice Nobiliſſimo Eruditiſſimoque Viro Ioanne Antonio Peccio , Patricio Senenſi , ex Equeſtri Ordine D. Stephani , de patriis Antiquitatibus , quas collegit & illuſtravit , optime merito , qui ad Gorium miſit Acheronticos duos lapides a ſe accuratiſſime delineatos , cum reliquis Vrnis Etruſcis ad Montem Apertum inventis in praediis Nobb. Tommaſiorum effoſſis anno MDCCXXVIII. quae eiuſdem Tabulae XVII. ream implent , quorum omnium monumentorum dilucidatio exhibenda a me eſt ob argumenti adfinitatem .

In Cippo lapideo adlato num. I. praecedit littera M , cuius officium incompertum mihi eſſet , ni dudum in votivis Etruſcis Inſcriptionibus deprehendiſſem notam hanc compendiariam initium eſſe formulae dedicationis , atque *donum* deſignare . Secunda littera S litterae L , cui valde ſimilis eſt , niſi quod ſuperne paullulum retrorſum arcuatur , vices gerit , & voci ⊙ꟼAᒧ *Larth* initium praebet , quam quidem ad formulam pertinere ſatis abunde monſtravi . Etruſci enim *Laribus* , ſeu *Lartibus* haec marmora inſcribebant , ut Latini *Diis Manibus* . Poſt litteras *Lar* , ſequitur nota ꟼ , quae Latinorum R aequivalet . In caſu vero noſtro , quod dilucidius expendemus ad inſcriptionem in hac Tabula adlatam num. III. exprimit Etruſcum ⊙ , ſive Latinum TH. nam ex litterae orbiculo haſta per oſcitantiam inferne producta eſt . Sequuntur elementa quaedam , quae forte in ſaxo fugientia , nihil hodie exprimunt . Succedunt his haec nomina : AMVꟼ V>ꟼVM : hoc eſt , *Murcu* , *Numa* . An vero *Murcum* pro *Marcum* heic expreſſerit quadratarius , ſeu potius ad *Murciam* gentem hoc monumentum pertineat , incertum mihi eſt . Vnum id in votis habeo , & ſummopere efflagito , ut Etruſca omnia marmora ſcripta in unum conferantur , & in lucem producantur , quod ut ſperare lubet , Gorius huiuſmodi curarum cupidiſſimus , aliquando publico bono praeſtabit , addita locorum notitia , e quibus eruta ſunt , ut familiarum Etruſcarum origines & ſtemmata , quadam veluti collatione facta , proferantur : quod multum ad Etruſcae linguae intelligentiam conferre poteſt , ne in nudis mortuorum nominibus ſignificationes a veritate alienas perquiramus , ut in Inſcriptionibus familiae *Veſiae* Peruſinorum contigit .

In Cippo adlato in eadem Tabula XVII. num. II. praecedit con-

consueta formula *Laris*, antepofita lineola omnino otiofa, facile ob faxi vitium. Infcriptiones plerumque habent integrum ꟾOꟼꟼꓤ *Larthi* in cafu dandi, *Diis Manibus*: at fub alia quoque definentia reperiri hanc vocem in Roncalienfibus animadverti: quam varietatem diverfis Etrufcae linguae dialectis tribuendam puto, variis etiam eiufdem nominis declinationibus five inflexionibus; demum imperitiae fculptorum, qui non raro, utpote rudes & indocti, errare folent: quod etiam cum Graeca tum Latina marmora infcripta teftantur. Non enim defuncto homine ad eius nomen monumentis infcribendum Harufpices, aut didafcalos accerfitos puto; fed fervulos, quorum manu adhibito atramento, vel graphio, five imperiti fcalptoris feftinantis opificio, eorum nomina in fepulcris fcribebantur. Hinc multiplex, atque immenfa illa characterum Etrufcorum varietas & licentia exorta videtut, quae etiam in vetuftis Romanorum epitaphiis, adcedente etiam temporum fluxu ac varietate, obfervatur. Eapropter intermedias in hoc faxo voces, veluti defperatae lectionis, miffas facio, una tantum poftrema: ꟼMIMAMA: *Amamim* expenfa, quam inter nomina propria ablegandam effe cenfeo. Legitur: MƎMMAMA: *Anammem*: in Cippo adlato in Tabula XVI. num. II. & in alio, quem vide in eadem Tabula XVI. num. II. legitur: AIMMA: quae nomina huic noftro confona funt.

Olla fictilis, quae in eadem Tabula XVII. exhibetur num. II. non paucis fcripturae mendis exarata, vix legi poffet, ni fcriptoris eiufdem perverfam fcribendi rationem beneficio collationis comperiffemus. Siquidem AИAꟼ *Rana* pro AИAO *Thana* epigraphi fculptor praemifit, feminarum nempe Etrufcarum communem titulum in reliquis obvium; atque heic idem recurrit fphalma, de quo fupra monuimus, productam nempe fuiffe in orbiculo Etrufcae o haftulam, ut ii, quibus vocis fignificatio incomperta eft, libentius R pro TH legendum credant. Vox, quae fubfequitur, nomen familiae exprimit, quod minime pronunciari poteft ob intermiffas, five interpolatas a fcriptore aliquot litteras, quas accuratius incidit in eodem nomine in fine tertiae lineae, nempe: AИƆVXVI. In prima enim linea Δ pro IV *vi* notavit; eft enim trigonus ex littera V & I fubiecta, veluti nexus, five ad fcripturae facilitatem, five ad pugilli lapfum referas, ita compactus. Littera X facile expreffa pro ꓘ: quibus fuppletis, legi facile poterit *Thana Vikukne*, five *Vicucne*, cui altera *Vicucna*, quae inferius fcripta legitur, titulum fortaffe pofuit. Secundae lineae fenfus nemo nifi Oedipus aperiet, quum pronunciari minime poffit: in tertia

vero

vero ante vocem *Vicucna*, lunulae illae inverſae minime novae ſunt, quum occurrant & in alia inſcriptione ſepulcrali Muſei Etruſci Tom. I. Tabula CLXX. atque aliis in monumentis, quae in Roncalienſibus meis expendi; at in ſcriptura hac deficit lineola illa recta, cui lunula in ceteris ſuperponitur: ad Alphabetum vero Etruſcum non pertinet, ſed ad notas numerales. In extrema linea nil notandum ſupereſt niſi VAAИ: *Naau*, repetita Etruſco more vocali, ad emphaſin pronunciationi conciliandam. Plurimi tamen faciendum eſſe hoc monumentum, opportune mihi ſuggeſſit laudatus Gorius; quum & in Etruria interiore ita expreſſum ꟼ, nempe A cernamus, ut in Capuanis numis & ſcriptis monumentis nuper obſervavit Vir doctiſſimus Mazochius, qui ea refert in Diſſertatione ſua in Tom. IV. inter reliquas Academicorum Etruſcorum Cortonenſium, & Celeber. Marchio Maffeius in ſuo Alphabeto recenſuit. Vtrum vero ad *Navios*, ſeu *Naevios*, aut *Nautios*, Etruſcas familias, haec dictio pertineat, adfirmare minime auſim.

Ad quartum eiuſdem Tabulae XVII. monumentum gradum facio, in quo, ut in ceteris, littera ᑫ pro TH uſurpatur; legitur enim VIᑫↃ: *Lriu*, vox nihili, quae compendiaria eſt vocis: VIOᑫAↃ: *Larthiu*, pro qua aliquando ſolum: OᑫAↃ. & IOᑫAↃ ſcripſerunt, ut videre eſt in Muſeo Etruſco Tom. I. Tab. CXCI. & CXCIII. & apud Dempſterum Tab. LIII. LIV. LXXXIII. & LXXXIV. Ea vox, quae ſequitur, nempe: ƎᑫAИIᑫ, ni fallor, indicat defuncti familiam, nimirum *Vinariam*, ſeu *Vinaſiam*; nam S & R mutuo commutatas docet Quinctilianus Inſtit. Lib. I. Cap. IV. & Lib. X. Cap. X. ut pro *ara* dixerint *aſa*, & pro *aurum*, *auſom*, &c. Poſtremam voculam miſſam facio utpote explicatu difficillimam.

Vrna num. V. adlata *Larthi Seunei* inſcripta eſt, uſurpata rhombi figura pro littera ᑫ. hoc eſt R, quam mox in trigonum deformavit ſcriptor in voce, quae initio ſecundae lineae ſequitur, *Arnta*, quam pro *Arntia* pariter exaravit, hoc eſt *Arnthial*: qua voce militare munus & dignitatem indicari alibi praemonui. Eadem littera R, vario inſuper circuitu inſcripta eſt in poſtrema voce *Rskeſa*. In Vrna cineraria apud Dempſterum Tabula XLIV. num. 2. eadem vox inſcriptionem claudit, ſive alia ſit parum ab hac diverſa; ſic enim habet:

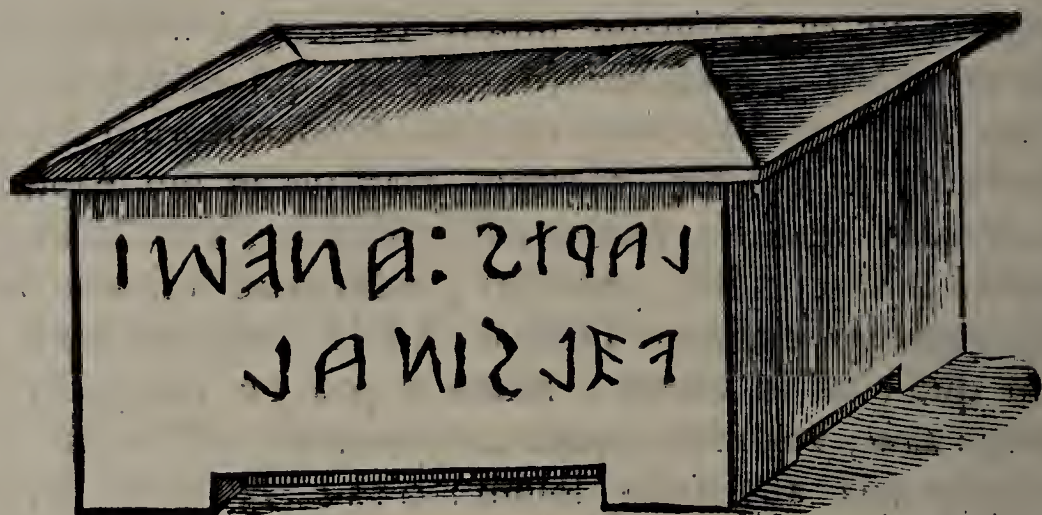
AƧƎᑫO ƎƧƎИV8 AOᑫAↃ

Lartha Funeſe Threſa

Haec nota O. TH. quae varia forma ſcripta eſt, adnotanda & in altera Vrnula cineraria, relata in hac ipſa Tabula XVII. num. VI. quam

K alibi

alibi haud ita ſcriptam ᗒ invenies, quam fortaſſe ſculptor ◈ ita exprimere debebat. At qui nam erit, cui non volupe ſit legere in hac inſcriptiuncula illuſtre *Architae* nomen inter Etruſcos familiare? Videtur enim : ıƎИIᴙƆ : *Cainei*, ſive *Caio* : MƎИᴙ . IᴙTIⱶᴙᴙ : *Architae Anemio* poſitum fuiſſe monumentum. *Anemios* plures in Etruſcorum monumentis invenio, & video in Notis Muſei Etruſci Tom. I. pag. 410. ubi Cinerarium, quod ſubiicimus, in Cortonenſi Agro effoſſum, adfertur cum hac epigraphe : *Larts Anemi Velſinal*, ſive *Felſinal*.

Anemios quoque reperio in Ollis ſepulcralibus Montis Aperti, & in Tabula CXLI. Muſei Etruſci. Heic vero cognominis locum gerere puto. Quem vero *Caium* & *Caiam* Latini dixerunt, Etruſci quandoque *Cainium* & *Cainiam*, ni fallor, pronunciarunt, ut in Muſeo Etruſco Tom. I. Tabula CLVII. in Vrna fictili Muſei Bucelliani. *Caini* quoque videre eſt ſcriptum in Vrna fictili, effoſſa in Agro Senenſi, quae exhibetur in Dempſteriano Opere Tabula LV. cum hac epigraphe :

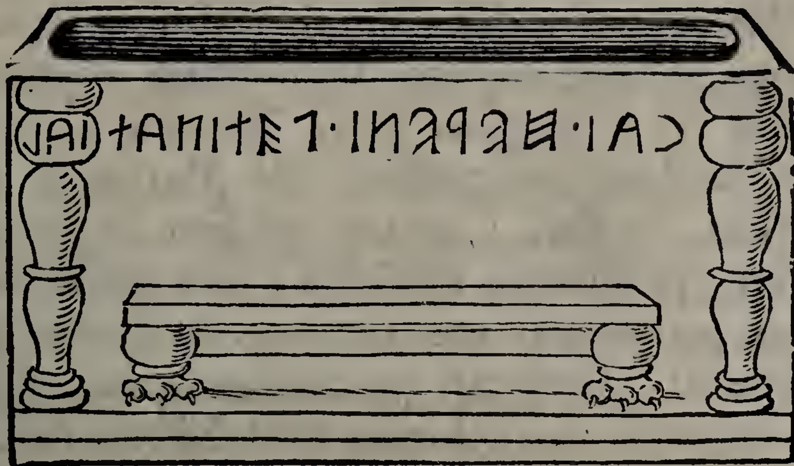
ϘƧ IИIᴙƆ ꟻIVꟼMVI : ᴙIИᴙϘ

Thania : Iumpuit Caini Sth

quibus adde marmoreum Cinerarium nuperrime Politiani effoſſum, quod exhibet Tabula XIV. num. IV. in quo ſcriptum defunctae nomen ƎИIᴙƆ ᴙIꟻƧᴙ8 *Faſtia Caine*. Non ambigo tamen, *Caios* & *Caias* frequentiſſime apud eoſdem Etruſcos occurrere, ut oſtendit Cinerarium, quod Peruſiae exſtat in Muſeo Vinciolio, adlatum in eadem Tabula num. III. in quo : ᴙIᴙƎƧVꟼ ᴙIᴙƆ : *Caia Ruſvria* legitur. His adde exemplum alterum, quod occurrit in

fictili

fictili Vrna litteris ex atramento pictis, quae adſervatur, teſte Gorio, Florentiae in Muſeo Cerretanio, cuius ſchema perlubet adferre.

Cai, nempe *Caii* praenomen praefert defunctus ex Herennia Familia, quae ex Etruria originem habuit: quae etiam cognomen ex ea ſuſcepit, uti vetuſta marmora teſtantur, in quibus Q. HERENNIVS ETRVSCVS MESSIVS DECIVS CAES. eiuſque mater HERENNIA ETRVSCILLA legitur. Alia etiam Etruſci praenominis *Caii* occurrunt in Etruſcis ſepulcris exempla, quae in meis Roncalienſibus cumulate adnotavi. Id forte apud ipſos factum eſt, quum corruptis paullatim moribus, atque ipſa lingua in Latinam abeunte, nomina ſua ac praenomina victoris Populi more conformarunt. Huius autem vocis originem ex primaevae linguae fontibus in Etruſcam deſcendiſſe, ibidem oſtendi. At diutius, quam optaveram, a propoſito diverti; ſed aliter vix fieri poterat in re tam multiplici, tamque ſecum coniuncta.

His ea qua potui diligentia elucidatis, alios ſepulcrales Etruſcorum Cippos, anaglypho opere exſculptos, expendendos ſupereſſe, manu de tabula iam dimota, peramice monuit V. C. Gorius, de hiſce antiquitatibus praeclare meritus. Pauci hi ſunt, ſed eorum, quos meis lucubrationibus illuſtrare conatus ſum, augent quammaxime numerum & pretium, & inter Acheronticos recenſendi videntur. Principem obtinet locum Cippus ille Etruſcus, quem in lucem primus omnium protulit Cl. Senator Bonarrotius in Dempſteriano Opere Tabula LXXII. num. 2. quique in eius aedibus exſtat, olim Faeſulis antiquiſſima Etruriae urbe effoſſus, conſtatque e lapide arenario, cuius in eo loco maxima copia eſt. Hunc ipſum iterum exhibet Tabula XVIII. num. 1. in hoc Opere adlata. Cippus alter eidem ſociatus num. II. conſtat e lapide tophaceo, & Volaterris ſpectatur in Aedibus Nobb. Maffeiorum, cuius inſcriptionem mancam & mendoſam apud Dempſterum, idem Gorius quum

Volaterris esset, & Etrusca monumenta pervestigaret, ad archetypi fidem restituit, curante ac favente Hippolyto Cigna, ut mox patebit. Defunctorum virorum imagines, quorum nomina indicant inscriptiones, in his expressas esse militari habitu, minime dubitandum est; quare eorum quoque dignitas summopere augetur. Scio, viros doctos subspicatos esse, imagines hasce Martem referre; quum eodem fere cultu exstent antiquissima illa Martis ex aere simulacra Tuscanico opificio conflata: quam quidem opinionem nunquam impugnare ausim, prohibente nimirum, qua auctorum existimatione, qua ipsa rei perobscurae incertitudine. Si tamen ulteriori coniecturae locus superest, subspicari probabilius quis posset Ducum aut Magnatum, quos militaris auctoritas spectabiliores reddidit, imagines hisce sepulcralibus Cippis insculptas: quod quidem duplici ratione poterit comprobari: ex figura nempe eorumdem lapidum, quae in sepulcralibus obvia est; in sacris vero monumentis omnino ignota: praecipue, quum in altera harum sculpturarum Militis figura vitem centurionalem, aliqua sui parte frondentem, manu teneat: quo quidem argumento fretus, alibi coniecturis adsecutus sum, hoc militiae insigne Romanis Centurionibus solemnissimum, ab Etruscis, ut pleraque alia, acceptum fuisse; quapropter, ubi Etruscorum Vasculorum picturas explicare mihi contigit, imagines illas virorum, qui huiusmodi bacillis mediocriter incurvis innituntur, pro Centurionibus, seu ceteris hominibus praestantioribus militiae gradibus insignitis, accipiendos esse duxi. Quam opinionem meam quum Cl. Gorio exponerem, is alterum Cippum prope Faesulas item effossum anno circiter MDC. in praedio Nobilium Carliniorum mihi contemplandum proposuit, in quo Militem dubio procul expressum esse armis insignem videmus in eadem Tabula XVII. num. III. Periit, ut remur, inscriptio Etrusca, quum Cippus inferius fractus sit. Licet autem hic antiquitatem Cippi, cum Faesulani tum Volaterrani superius editi, non aequet, sed ad sequiora tempora referendus sit; tamen Etruscum opus redolere, nemo est qui non videat, praesertim ex ornatu illo fastigii Tuscanici, qui simpliciori priscarum aetatum cultui successit.

Adcedunt alia rationum momenta, ipsa nempe scripturae significatio, qua defuncti nomen sepulcrali consueta formula exprimitur; nam Faesulanus Cippus haec habet: MƎMMA : IΘЯAJ: hoc est: *Larthi Ammem:* quasi *Larthi* seu *Larti Ammemio*. In alio Cippo apud Bonarrotium in Appendice §. XLIV. legitur: MƎMMAИA: *Anammem;* forte *Anemiae* gentis nomen apud Etruscos insignis. Hic vero Cippus ad *Ammemium*, sive A. MEMMIVM pertinet, omissa inter-

ter-

terpunctione. In altero vero Volaterrano huiusmodi epigraphe sculpta est, quae nunc primum accuratius integriusque exhibetur, nempe

ƎꓘIꟽƎ⅃VƎIꟅΨV :⁚:⁚: ƎꝉIꝉMƎMAIM

Mi Amem Titu .... Vehsie Vlenike.

& fortasse *M. Titio*, ex gente *Titia*, dedicatum fuisse Cippum deducimus: in qua quidem epigraphe priora duo tantum vocabula superius explicata intelligo, nempe *Mi*, quae indicant, *Sacrum Manibus Titu*, sive *Titi*. Vox: MƎMIAIM: *Mi Ainem* bis occurrit in Etruscis sepulcralibus titulis: primo in ara illa rotunda, quae apud Dempsterum producta est in Tabula XLVI. in qua, praecedentibus lictoribus, vir armatus virum togatum excipit, cuius inscriptio incipit: ꟼAOMꟼA AMAMIM: *Minana Arnthar*: quae quidem postrema vox officium militare designat, ut alibi patefeci. Iterum ea dictio occurrit in Inscriptione illa, quae in abside Cryptae Cornetanae nuper detecta est, in qua circa finem legitur: V1V⅃: *lupu*, quod *sepulcrum* indicat, ut alibi pariter non uno in loco ostendi. An vero *Miaana*, *Mianu* sit a μυέω *initiare*, unde μύστης, *Initiatus*, sive *Sacerdos*, nondum adfirmare datum est. Ex his Cippis ornatis defunctorum imaginibus originem duxisse arbitror statuas sepulcris impositas, quae honoris gratia viris de republica meritis Romani ab Etruscis edocti erigere ac ponere consueverunt, teste Plinio Hist. Nat. Lib. xxxv. Cap. II. cuius etiam honoris frequens mentio in Romanorum monumentis. Reliquam Etruscae inscriptionis partem, quae fortasse defuncti viri officium indicat, utpote temporis edacitate corruptam, quum irriti conatus nostri sint, praetermittimus.

Primum igitur, ut vela colligam, antiquissimis temporibus usus apud Etruscos invaluit, super defunctorum humata corpora simplices ac rudes Columellas statuere, praenotato in his defuncti nomine, atque etiam interdum eius dignitate sive officio. Positas etiam duplices sepulcrales columnas in defunctorum honorem, superius adnotatum est, quarum una ornata inscriptione, altera vero vacua & simplex, quae humi defigebantur, uti verisimile est ad caput una, altera ad pedes, quo pariter ritu religiosus sepulcri locus, ut arbitror, declarabatur. Subsecutis postea temporibus antiquis plane, usum inolevisse arbitror ponendi Cippos planam utrimque facie in palae superne rotundae speciem, addita & in his epigraphe Etrusca, qui etiam humi infigebantur, & Diis Manibus sacris caerimoniis dedicabantur. Mox etiam ad maiorem defuncti dignitatem & decus, aeternamque posterorum memoriam eo-

eorumdem defunctorum imagines in iisdem Cippis insculpti consuevisse crediderim, quem morem prisci Romani secuti sunt. Post hos Cippos defuncti imagine ornatos, consecutis seculis, alii quoque locum suum habuere cum imaginibus defunctorum, qui uti convivari & epulari solebant in lectulis, genio suo indulgentes expressi sunt, cuius iconismum huic meae lucubrationi addendum esse censuit Gorius amicus optimus in Tabula XVIII. num. IV. nam, dum haec scriberem, detexit in compluvio Aedis ruralis Nosocomii insignis S. Mariae Novae, ultra Pontem ad Sevem tertio fere miliario, qui locus vulgo dicitur *Travignuoli*. Hic Cippus totus e lapide arenario constat, anaglypho opere in tria segmenta distinctus, quorum in primo viri in biclinio epulantes exhibentur, adiecto ad auguria exploranda infra lectum gallo: in secundo pugiles ad tibiae sonum, Etruscorum more, pugnaturi spectantur: in tertio venatio cervi, quem canes insectantur, exhibetur. Superne ad Cippi ornatum, Etruscorum sculptorum & pictorum more, acrostolia sculpta sunt, & utrinque prope fastigium leunculi quiescentes, quos superiore Cap. IX. sepulcrorum ornamenta fuisse, & apud Etruscos satis frequentia, adnotavimus. Cippus muro adfixus adhaeret, & facile eius postica pars Etrusca inscriptione insignitur.

Expectabas fortasse a me meliora, Vir Clarissime, & ingentis tituli fiducia blanditus, veluti quidpiam e Tagetis commentariis recitaturus essem, susceperas differentem; at puto noveras imbecillitatem meam, antequam tibi tanta pollicerer. Nondum se tota vetus Etruria patefecit, nec iniuriam viginti fere saeculorum, totidem annorum industria reparavit: plura sane ex paucis admodum monumentis revelata sunt, cetera manent posteros: ubi series uberior illorum coalescat, & nostrum iam deficientium solicitudines ingenia succedentia suscipiant, multo his plura ipsi patefacient. Nos in hac suppetiarum tenuitate caecutimus: nec Deus nobis talia otia fecit, ut in pauculis istis diuturniore adhuc meditatione immoraremur; ex quo enim bonarum artium curam, quae regum olim erat gloria, privatorum munificentia suscepit, multa quidem excitantur, quae desiderium magis ingerunt eorum plurium, quae desunt, quam beneficium pauciorum, quae obtinentur; turbata praesertim excursionibus militum paene universa sede humani generis, praecipue urbe nostra, nosque vel ipsi naturae ignotos insectata est ea foeda calamitas, ut annum iam & amplius domestica obsidione ignoti hospitis teneremur. Non est igitur cur mireris, Vir Praestantissime, me in tanto rerum moerore ad Acherontica conscribenda animum adpulisse.

DE

DE ETRVSCORVM FVNERE *DISSERTATIO*

AD VIRVM CLARISSIMVM

DIAMANTEM COMITEM DE MONTEMELLINO

PATRICIVM PERVSINVM.

OMnes homines, eosque praesertim, qui virtutem & ingenuas litteras colunt, magno in patriam suam amore inflammari debere, natura ipsa docet: & exempla, quae domi forisque ob oculos versantur, suavi quodam lenocinio ad hanc caritatem impellunt. Tanta enim est eius vis, ac tam mirabile in nobis eius pietatis studium atque officium, ut Ithacam illam, in asperrimis saxulis tanquam nidulum adfixam, a sapientissimo viro immortalitati antepositam fuisse, minime mirum videatur. Si qui vero sunt, qui patriam diligunt, quorum exemplis Perusinae Historiae monumenta refertissima esse constat, inter hos profecto Tu ipse, MONTEMELLINE NOBILISSIME, summa cum laude recensendus es, qui eam tuis virtutibus egregie ornas, eruditione illustras, auctisque tuis, atque maiorum tuorum praeclaris cum laudis tum gloriae monimentis, quotidie amplificas, & celeberrimum eius nomen aeternitati commendas. Quid enim illustrius, quid utilius, quam eruditas prisci aevi reliquias ab oblivione atque ab interitu vindicare? Quid gloriosius, quam ea, quae latent, & situ & squalore oblita ignorantur, in lucem proferre in commune eruditorum hominum bonum, litterarumque praesidium atque ornamentum? Haec sunt patriae eximia decora, haec studiorum iucundissima incitamenta, ingeniorum deliciae; cultorum omnium vetustatis amores ac studia, hac praesertim aetate, gratissima longeque iucundissima. Hisce monumentis non tantum nititur, sed & magnopere fulcitur Historia, quae, ut ait Cicero, testis est temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis. Iisdem etiam, tamquam ardentibus facibus, ac mirifice lucentibus, qui patrii fuerint mores, qui ritus, quae consuetudines, discussa vetustorum temporum caligi-

ne,

ne, discimus, certoque lumine ac fundamento cognoscimus. Quantopere vero patriam tuam diligas, luculenter ostendit Museum tuum, omnibus eruditae Antiquitatis cimeliis, & quidem perraris atque eximiis, refertissimum: quod profecto eruditis omnibus studiosisque hominibus in pubblicum litterariae reipublicae bonum patere & vis, & cupis. Ostendunt praeterea cum alia, tum haec, quae a Te delineata accepi veterum Perusinorum praeclarissima monumenta, quae ad Gorium nostrum, virum egregie de his meritum, tuique amantissimum, ac cultorem eximium, misi, ut meis Observationibus illustrata, eo curante, quamprimum optata luce fruerentur, Teque auspice ac favente, nunc primum per manus volitarent virorum doctorum, qui Tibi, MONTEMELLINE COMES ERVDITISSIME, gratias, ut auguror, maximas & immortales referent, & laudes tuae industriae ac solicitudini meritissimas pro hoc tuo munere lubenter rependent.

Age nunc, quia haec monumenta ansam & copiam praebent differendi de ETRVSCORVM FVNERE, tuo beneficio nunc primum eruditorum hominum conspectum subeat patera illa ex aere, Etruscis litteris & emblemate nunquam antea viso insignis, quae nuper effossa est, & adservatur in Museo Nobilissimi Comitis Vincentii de Gratianis, Patricii Perusini, de Etruscis Antiquitatibus, quas eximio studio & cura colligit, optime meriti, e quo Tu ipse accepisti, & mecum humanissime communicasti. Hanc postea excipiet Columella marmorea, Etruscis litteris & base ornata, in qua adparatus & ritus funeris singulari emblemate exprimuntur. Sacrificalis patera, quae exhibetur in Tabula XIX. tantam continet elegantiam, ut in ea exornanda & ingenio & manu certasse videatur antiquus Artifex; ita tamen, ut opificii stilus, quod sacris hisce vasculis peculiare est, nec a Mythologiae praeceptis, nec ab institutis priscae Religionis aberraret. In eius disco gemini fratres Neleus & Pelias exprimuntur, quorum par iuventa, par corporis vigor, & cultus parem aetatem ac fortunam significant; nullo enim indumento, nullisque, praeter hastam, armis instructi sunt, Heroum nempe more, quos constantia ipsa animi ad egregia facta satis muniebat & obfirmabat. Tota vero paterae historia non obscure facinus illud indicare videtur, quum iidem Heroës Tyronem matrem primum agnoverunt, sublataque thori aemula noverca, ab his calamitatibus, & moerore, quo angebatur, eam liberarunt. Porro puella haec Salmoneo progenita, tanta corporis pulcritudine praecelluisse traditur, ut inter feminas longe omnium formosissimas connumerata sit, teste Propertio Lib. II.

Eleg.

Eleg. XIX. verſ. 49. qui ad Iovem pro amica aegrotante preces fundens, ita eam celebrat:

Sunt apud infernos tot millia formoſarum:
Pulchra ſit in ſuperis, ſi licet, una locis.
Vobiſcum Antiope, vobiſcum candida TYRO,
Vobiſcum Europe, nec proba Paſiphaë.

Hanc Neptunus adamavit, ac tandem adſumta Enipei forma compreſſit: quod nec ſilet idem Propertius Lib. I. Eleg. XIII. ad Gallum verſ. 21. inquiens:

Non ſic Aemonio Salmonida miſtus Enipeo
Taenarius facili preſſit amore Deus.

Hanc fabulam & Ovidius Metamorph. Lib. VI. ſubindicat, quum Neptuni adulteria recenſet, & Amorum Lib. III. Eleg. VI. verſ. 43. ita ait:

Siccus ut amplecti Salmonida poſſet Enipeus,
Cedere iuſſit aquam: iuſſa receſſit aqua.

Fuſius tamen rem totam aperit Apollodorus Biblioth. Lib. I. his verbis: *Ceterum Tyro Salmonei filia ex Alcidice, quae, quum apud Cretheum Salmonei fratrem aleretur, Enipei fluminis amore flagravit, atque ad illius fluenta continenter adcedens, propter amnem conqueri minime deſinebat. Neptunus interim ſumpta Enipei forma, cum ipſa concubuit. Haec autem, quum geminos clanculum peperiſſet, infantes exponit. Adiacentibus autem pueris & equariis paſtoribus praetereuntibus, equarum una, quum infantium alterum ungula, caſu quodam, tetigiſſet, faciei partem lividulam reddidit. Tum equarius infantes ambos ſuſcepit alendos, &, cui lividula reddita eſt faciei pars, Peliam nominavit, quaſi Livium dixeris: alterum vero Neleum vocat. Qui quum ad iuſtam integramque aetatem perveniſſent, agnita matre, novercam, quod eius opera parentem male adfectam percepiſſent, facto in eam impetu, occiderunt: quae, tametſi intra Iunonis templum confugere antevertiſſet, eam tamen Pelias ſuper aram ipſam iugulavit.* Conſtat enim, Tyronem emiſſo partu, ipſimet Cretheo patruo, penes quem puella educata fuerat, nupſiſſe. Ita prorſus idem Apollodorus paullo poſt: *At Cretheus condita Iolco, Tyronem Salmonei* (fratris ſui) *filiam accepit uxorem, ex qua ſibi filii naſcuntur Aeſon, Amythaon & Pheres:* & paullo poſt: *Pelias Iolci*

 poſt

post Cretheum regnavit. Eadem fere habentur apud Homerum Odiss. Lib. XI. ubi Vlyssi sacra Diis Inferis perficienti, Tyronis umbram obiicit, ita de sua conditione sermocinantem:

Tunc primum Tyronem vidi bono patre natam:
Haec dixit Salmonei illustris se esse filiam;
Dixit autem Crethei uxorem fuisse Aeolidae.
Haec fluvium amavit Enipeum divinum,
Qui longe pulcerrimus fluviorum per terram fluit,
Et in Enipeum volvuntur pulchra fluenta.
In hanc ingressus terrae quassator Neptunus
In ostio fluvii dormivit vorticosi:
Purpurea autem unda circumstetit monti similis
Curvata, cooperuitque Deum, mortalemque mulierem.
Solvit autem virginalem zonam, somnumque infudit.
At postquam perfecit Deus amoris opera,
Eam tetigit manu, verbumque dixit, & compellavit:
Gaude mulier, perfecto autem anno
Paries formosos filios; quoniam non vani concubitus
Immortalium; tu autem hos nutri, atque educa.
Nunc autem vade ad domum, & tibi cave, neque nomines:
At ego sum Neptunus quatiens terram.
Sic dicens, sub pontum ingressus est undosum.
Haec autem gravida Peliam peperit & Neleum.
Hi fortes famuli Iovis magni facti sunt
Ambo: Pelias quidem in lata Iaolco
Habitavit pecoris dives: ille autem in Pylo arenosa.
Hos autem alios peperit Cretheo regina mulierum
Aesonemque & Pheretem, Mithaonemque equis gaudentem.

Neque in dubium revocari potest huiusce paterae feralis, quae apud antiquos Etruscos in usu fuit, historia, quae plane cum Graecis monumentis concordat; quum Heroum nomina in hunc modum Etruscis litteris prope eorum imagines consignata sint: ɘ√ɘи: *Nele:* hoc est *Neleus*, qui hastae utraque manu innixus stat: & ƨɘ√ɘ1: *Peles;* nimirum *Pelias*, qui dextra gerens hastam, sinistra pendens scutum scopulo impositum detinet, quod formam quadrangularem refert.

Pone Iunonis aram cirrata ac torque redimita latitat noverca, cui necem intulit Pelias. Altare vero sub coronide ornatum philyra, litteris pariter Etruscis, ɘ០ɘ√8: *Flere*, in summa coronide

in-

inſcriptum eſt : quae vox in omnibus fere Etruſcorum donariis occurrit , & *rem ſacram* , ſive *votivam* , aut *anathema* ſignificat , ut in meis Roncalienſibus Epiſtolis non uno in loco fuſius oſtendi. Serpens , qui arae adſtat , vel forte etiam ex ea proſilit , eiuſdem arae religionem tueri videtur , ſcitiſſimeque ab artifice Mythologiae peritiſſimo expreſſus eſt ; nihil enim veteres ſolemnius habuerunt , quam Genios , Deorum ſeu adminiſtros ſeu famulos , ſerpentis ſpecie repraeſentare , quod ex Ariſtophanis Pluto , & Perſio Sat. I. perſpicue demonſtratur. Virgilius minime praetereundus ſilentio eſt, qui parentalia Anchiſae facta ab Aenea deſcribens , ita rem pingit Aeneid. Lib. V. verſ. 84.

Dixerat haec : adytis cum lubricus anguis ab imis
Septem ingens gyros , ſeptena volumina traxit ,
Amplexus placide tumulum , labſuſque per aras :
Caeruleae cui terga notae , maculoſus & auro
Squamam incendebat fulgor : ceu nubibus arcus
Mille trahit varios adverſo Sole colores .
Obſtupuit viſu Aeneas : ille agmine longo
Tandem inter pateras , & levia pocula ſerpens ,
Libavitque dapes , rurſuſque innoxius imo
Succeſſit tumulo , & depaſta altaria liquit .
Hoc magis inceptos genitori inſtaurat honores ,
Incertus Geniumne loci , famulumne parentis
Eſſe putet . ——————————

Aegyptii quoque in Deorum templis huiuſmodi ſerpentes alere conſueverunt , quos *Termuthin* adpellabant , ut narrat Aelianus Lib. X. Cap. XXXI. de animalibus : eoſque ab iiſdem populis ſumma religione cultos tradit idem auctor Lib. XVII. Cap. V. Idem quoque docet Virgilius , qui iratam Palladem inducens adverſus Lacoontis familiam , dracones in eius exitium immiſſos egregie deſcribit , eoſque exſcidio confecto , ne de illorum divinitate ambigendi locus eſſet , ſub pedibus Palladis ſe recepiſſe , atque evanuiſſe, adfirmat. De ſerpentibus , Deorum miniſtris atque cuſtodibus, multa etiam apud Pauſaniam obſervantur , nilque illis auguſtius in Eleuſinorum atque Sabatiorum arcanis : nil denique in Orgiis & myſticis ciſtis frequentius , quarum etiam apud Etruſcos uſum docent monumenta indubitatae fidei a Gorio noſtro adlata , ut videre eſt in Tabula CLXX. Muſei Etruſci, & in aliis , quae idem mox , de quibus me monuit , adferet monumentis .

 Sed

Sed ne aliunde argumenta mutuari videamur, ut investigemus, cur serpens Iunoni pone eius aram in hac eximia patera tributus sit, adeamus antiquum illud, ac Romanis Consulibus omni aevo venerandum, Iunonis Sispitae, seu mavis Sospitae templum: eiusque lucum, in agro Lanuvino multa religione cultum, perlustremus; in cuius specu draconem Iunonis custodem exstitisse, memorat cum primis Aelianus Lib. II. Cap. XVI. de animalibus, quo in loco haec habet: *Apud Lavinium* (nempe inter Lavinium & Lanuvium) *sacer est lucus magnus & opacus, iuxtaque illum aedes Iunonis Argolidis. In luco vero antrum est amplum ac profundum, quod draconis est cubile. In lucum quotannis Virgines certis diebus ingrediuntur, quae mazam gestant manibus, oculos fasciis devinctae. Eas recta ad latibulum divinus quidam spiritus deducit. Progrediuntur illae sensim ac pedetentim sine offensione, ac si detectis oculis viderent. Quod si virgines fuerint, cibos tanquam puros, & Deo grate animanti convenientes, admittit draco: sin minus, non adtingit, corruptos esse intelligens & divinans. Formicae vero hanc relictam ab illo mazam minutatim confractam, ut levius ferant, e luco exportant, expurgandi gratia loci. Hoc quum fit, ab indigenis animadvertitur, &, quae ingressae fuerant, indicantur examinanturque, & ea cuius pudicitiam esse violatam constiterit, poena legibus constituta plectitur.* Eadem fere pereleganter a Propertio recitantur Lib. IV. Eleg. VIII. vers. 3.

Lanuvium annosi vetus est tutela Draconis,
Hic, ubi Tartareae non perit hora morae.
Qua sacer abripitur caeco descensus hiatu,
Qua penetrat Virgo (tale iter omne cave)
Ieiuni serpentis honos cum pabula poscit
Annua, & ex ima sibila torquet humo.
Talia demissae pallent ad sacra puellae,
Cum tenera anguineo creditur ore manus.
Ille sibi admotas a Virgine corripit escas,
Virginis in palmis ipsa canistra tremunt.
Si fuerint castae, redeunt in colla parentum,
Clamantque agricolae fertilis annus erit.

Serpentem Iunoni, tamquam eius symbolum, adpositum observamus in numis gentis Antoniae, Popiliae, & Prociliae, in quibus Iunonem Sospitam draco horribili rictu anteit: in aliis autem Liviae & Rosciae puella sculpta est, draconi liba offerens: in altero demum Pompeiae, caput Iunonis Sospitae ex una observatur;

tur ; ex alia vero ſerpens tortuoſus, qui in altum e ſpiris adſurgit. Non eſt igitur cur miremur, Etruſcos Latinis conterminos in hac patera Iunonis aram draconis exſilientis horrore deſignaſſe, ut ſignificaretur Nelei & Peliae facinus, qui in templo eiuſdem Deae novercam trucidarunt, ab ipſo Iunonis numine animadverſi & improbati.

Larva illa, quae imum ſub paterae orbe ſpatium occupat, cucullo amicta, & alis inſtructa, Mortis typus eſt. Haec enim cucullato capite obſervatur & in alia Etruſca patera apud Dempſterum Tabula XXXVIII. in qua Alceſtis fabula, teſtata priſcis quoque Graecorum ſcriptorum monumentis, ſculpta eſt; nimirum quum Herculis beneficio in vitam reſtituta, viro ſuo iterum tradita eſt. In eius quoque paterae poſtrema parte caput alterum Mortis ſuperiori adſimile, cucullo obvolutum ſpectatur. Alterum denique Mortis typum, in hunc fere modum expreſſum, exhibet Vrna Etruſca penes Cl. Gorium in Muſeo Etruſco Tom. I. Tabula LXVII. num. v. Haec ſilentio non praeterii in IX. inter Epiſtolas Roncalienſes, quo in loco eiuſdem paterae Dempſterianae hiſtoriam obſervationibus luculenter illuſtravi, quas heic referre ſupervacaneum arbitror.

Hinc ſubſpicari licet, pateras haſce, in quibus Mortis imago, ſive eius typus expreſſus eſt, in uſum ſacrumque funerum adparatum ab Etruſcis adhibitas fuiſſe, praeſertim quum ferales hiſtorias repraeſentent. Sane paterae illae, quae Deorum ſacrificiis addictae ac ſacrae erant, rarius ad nos pervenerunt; ubi enim vetuſtate obſoleverant, minime in vulgus publicabantur: quinimo in faviſſas coniectae, vix aliquando prodierunt. Quae vero ſepulcrorum uſibus adſignatae erant, ſepulcris ipſis erutis, facilius patuerunt, & ad manus noſtras pervenerunt.

Lar alatus ſuperne volitans ſculptus cernitur in hac patera elegantiſſima: frequentius vero occurrit in pictis Etruſcorum Vaſculis, in quibus alis per aëra ſuſpenſus, domeſticis ſacrificiis videtur adſiſtere, viro hinc, illinc uxore privato ritu ſacra obeuntibus. Larem vero apud Etruſcos eſſe Deum Manem, nempe defuncti hominis animam, in ſuperiore Diſſertatione clariſſime demonſtratum eſt.

Illud etiam minime praetereundum, pateram hanc cum ea, quam indicavimus in Dempſteriano Opere Tabula XXXVIII. maximam adfinitatem ſervare. In hac enim e Gratiano Muſeo depromta, Te vindice, CLARISSIME MONTEMELLINE, Peliae mater a novercae fraudibus vindicatur: in Dempſteriana vero eiuſdem Peliae

liae filia in pristinum vitae lumen restituta spectatur. Quare in utraque observare etiam lubet eiusdem artificis genium, qui unius familiae fata, quadam veluti successione sibi cohaerentia, mire ad funebrem inferiarum & sacrificii adparatum, in honorem Manium Deorum peragendi, pertinentia, in illis expressit. Vtinam hisce alia similia prodeant Etruscorum praeclara monumenta, quorum frequenti collatione longe lateque augeantur antiquae eruditionis segetes, & temporum indolem, & artificum genium contemplemur.

Perinsigni hoc Etruscae vetustatis monumento ad me misso, quae tua singularis ac prorsus incredibilis humanitas est, en iterum aliis me cumulas beneficiis, MONTEMELLINE PRAESTANTISSIME, quorum ope ac subsidio non mea dumtaxat privata studia, sed litterariae quoque reipublicae commoda & decora luculentissime augeantur. Etruscae enim Columellae, quae in compluvio Nobilissimorum Comitum Alphaniorum isthic Perusiae adservatur, tam elegans, tamque operosum exemplar ex archetypo accurate & fideliter desumtum ad me transferendum curasti; ut minime debeat latitare mecum, atque una mecum interire. Nusquam fortasse in toto hoc Antiquitatis Etruscae resurgentis saeculo monumentum, tanta observatione dignum, defossum est; eius quippe praesidio tantam ac tam uberem perspicuamque Etruscorum morum scientiam adsequimur, quantam vix e plurimis in unum congestis cumulatisque: nec est, cur eorumdem populorum libros omnes periisse conqueramur; quum huius marmoris clarissima luce ac subsidio, disertissimi libri vicem suppleri gratulemur. Etenim non aliunde Etrusci funeris adparatum addiscimus, &, quod vix longa narratio praestitisset, obtinemus beneficio huiusce sculpturae, eloquentioris sane, & inter ceteras omnes nobilioris, quam Cl. Gorius amicus noster aereis quatuor Tabulis nimirum XX. XXI. XXII. XXIII. peraccurate incidendam curavit, & huic Operi adiunxit.

Mones, MONTEMELLINE ERVDITISSIME, Columellam hanc insignissimam (quae altitudine Romanos pedes II. & uncias IX. aequat; cuius etiam basis diametros pedes item II. fascia vero, in qua triginta sex figurae sculptae sunt, crassitie sua uncias VIII. aequat) constare e lapide Perusino, qui Tiburtino adprime adfinis est, e quo plerumque Etrusca sepulcra, quae in agro patriae tuae effodiuntur, caelata esse compertum est: opere quidem, etsi non valde sumtuoso, patrio tamen; cuius testimonio nihil horum esse adventitium pro certo habeamus. Veterem huius Columellae usum statuere, haud difficile est, ex quo alias non absimiles, licet nullis figuris, sed litteris tantum exsculptas, in Perusinis ruderibus effossas, vul-

vulgavit de hiſce ſtudiis meritiſſimus Gorius, qui eas primus patefecit in Tabula LIX. Muſei Etruſci: qui quum a me Etruſcarum inſcriptionum explanationem, quam mox ſubiiciam, poſtularit, non abs re ei viſum eſt hoc loci iterum eas producere, & proferre in Tabula XVIII. num. v. & vi. eamque huic Diſſertationi, in qua Peruſina monumenta illuſtrantur, opportune adiicere.

Hiſce Columellis adde alias duas, in agro Tuderte nuper defoſſas: adde etiam reliquas, quas meis obſervationibus in ſuperiore Diſſertatione illuſtravi: quas omnes ad Acherontica ſacra ſpectare, & inter ſepulcrales recenſendas eſſe, perſpicue oſtendi, quod etiam in Epiſtolis meis Roncalienſibus ad Cl. Virum Olivierium datis paullo ante monueram. Placet nunc, ita olim coniectaſſe, quum adceſſione huius marmoris, quod ſepulcrale eſſe nemo dubitaverit, coniecturam meam, tunc viris doctis propoſitam, tam inſigni auctoritatis exemplo optime comprobari nunc videam. Quapropter perſpicue liquet, ſaxa huiuſmodi, ſive humi defixa, ſive oſſuariis impoſita, arae ſepulcralis vicem obtinuiſſe, ubi mortuorum Diis Manibus parentaretur. Hinc abacus ille, e quo pyra conſurgit, ut exhibet Tabula XXI. num. xvii. aequo ſpatio circumquaque excîſus eſt, ut libamina ad inferias parata exciperet, & patellis funebribus ſuſtinendis commode deſerviret.

Etruſca inſcriptio, quae more aliarum Etruſcarum Columnarum, quae a me illuſtratae ſunt, litteris a ſummo deorſum vergentibus exarata eſt, quae, ni me fallunt notae quaedam ambiguae, ſic ſe habet:

ꟼSИƧИAVOꟼИ ᛗƎꟻИƆ· MƎ⅃ƎH

Hoc eſt: HELEM KNVEM LATHVANSNSI

In hac HELEMIVM KNVEMIVM defuncti hominis nomen haud dubie recognoſco. Nomina huic adfinia non ſemel in Etruſcis Inſcriptionibus occurrunt, ut in Muſeo Etruſco Tabula CXLII.

ƆIƎƧƧIꟼ · IMAИA · OꟼAИ -- *Larth. Anami. Tiſſeik*

In Notis ibidem, quas vide Tom. II. pag. 410. & ſupra pag. 74.

ИAИIƧИƎꟼ IWƎИA : ƧꟼꟼAИ -- *Larts: Anemi Velſinal.*

Apud Bonarrotium ad Dempſteri Etruriam Regalem §. XLIV.

MƎMMAИA · *Anammem.*

In

In Ollis Montis Aperti apud Tommaſios Patricios Senenſes legitur

MAИA . AIИƎV -- *Velia . Anam .*

Praeterea MIƎVИ: *Nueim* videre eſt in eodem Muſeo Etruſco Tabula CLVII. ſed in caſu obliquo :

:MIƎVИ : IƎИIAƆ : AИAO· *Thana : Cainei : Nueim :*

Matronae , nempe , *Caine* uxoris *Nuemi* , vel *Noëmi* . Ab his longe non abeunt nomina *Nobemai* filii Baſae , & Noëmae uxoris Elimelech , quae *pulchrum* & *pulchram* ſignificant ; ſunt enim a נעם *nabham* , *pulcher ;* unde mutatis punctis fit *nobham* , *pulchritudo* . Fortaſſe etiam eſt ipſe נוח *Noach* , qui Graecis ΝΩΕ & ΝΩΕΜΟΣ , ſicut Latinis, *Noe* atque *Noemus* : cuius nominis notitiam non tantum apud Orientales, ſed etiam apud Graecos propagavit traditio illa communis originis , ut erudite demonſtravit Octavius Falconerius in Diſſertatione *de Nummo Apamenſi* . Vndecumque tamen proceſſerit Etruſcum : IMƎVИ *Nuemi*, aliquam cum Sabino Numae nomine adfinitatem videtur habuiſſe , eſto alii e Graeco fonte deſumant. De poſtrema vero voce nihil occurrit quod dicam, quum praeſertim dubiae lectionis ſit , nec alibi adhuc obſervetur.

I. Inferius anaglyphum explicandum adgredior : & ut figurae facilius ac diligentius obſerventur , lubet Romanis uti notis numeralibus , quae in Diſſertatione adhibitae iiſdem figuris reſpondeant. Principem locum occupat lectulus cubicularis , in quo vir moriens decumbit . Lectulus nulli parietum haeret , ſed circumquaque pervius . Lectuli Romanorum , quos Vrnae nobis referunt , ſpondis muniebantur , & qui propterea parieti inſiſterent . Ipſum expirantis corpus a dextera in ſiniſtram procedens repraeſentatur , quales morientium imagines omnes in Romanis Sarcophagis , eorumque ſigna in Vrnarum operculis quieſcentium ; natura ipſa commonente , facilius in cubitum ſiniſtrum adſurgi , dextera manu ad officia expeditiore . Quin & mortuorum cadavera eo ordine , quo in lectis cubarent , cenſuerunt in loculis aptare non modo Ethnici , ſed & veteres Chriſtiani .

II. Matrona exſpiranti viro minimum natu filiorum offert, qui patris ſpiritum ore excipiat . Mos iſte Graecis ſolemnis fuit . De Procri in Cephali ſinu exſpirante, ita Ovid. de Arte Lib. III.

Dixit , & incauto paullatim corpore lapſus
Excipitur miſeri ſpiritus ore viri .

Et

Et Metamorph. Lib. VII. verſ. 860.

——————— me ſpectat, & in me
Infelicem animam, maeſtoque exhalat in ore.

Et rurſus Lib. XII. verſ. 424.

——————————— oraque ad ora
Admovet, atque animae fugienti obſiſtere tentat.

Et Virgilius Aeneid. Lib. IV. de Anna, verſ. 684.

———————— Si quis ſuper halitus errat,
Ore legam. ——————————

De Romana muliere Statius Silv. Lib. V. verſ. 6.

Haerentemque animam non triſtis in ora mariti
Tranſtulit : ——————————

quibus demum adcedit Ciceronis locus in Verr. V. 45. qui unus omnium loco mihi eſt : *Matres miſerae pernoctabant ad oſtium carceris, ab extremo complexu liberûm excluſae : quae nihil aliud orabant, niſi ut filiorum extremum ſpiritum ore excipere ſibi liceret.* Putabant ſiquidem hominum animas ad inſtar aurae tenuis per os offerri ; quare ſenes, ac debiles animam in ſummis labiis continere dicebantur. Seneca Epiſt. 30. *Non dubitare ſe quin ſenilis anima in primis labiis eſſet, nec magna vi abſtraheretur a corpore.* Et alter Seneca in Hercule Furente verſ. 1308.

———————— Hanc animam levem
Feſſamque ſenio, nec minus quaſſam malis,
In ore primo teneo. ————————

Id officium non ſola tantum pietas eliciebat, ſed etiam Religio. Credebant enim animas corpore functas ante officia ſepulturae vagas eſſe, nec uſquam conſiſtere. Audi Patroclum ita Achillem in ſomniis adloquentem. Iliad. Ψ.

Sepeli me quam citiſſime, ut Pluti portas intrem :
Longe me abigunt animae, umbrae defunctorum.

Et Virgilius Aeneid. Lib. VI. verſ. 326.

Haec omnis, quam cernis, inops inhumataque turba est:
Portitor ille Charon. Hi, quos vehit unda, sepulti.
Nec ripas datur horrendas, nec rauca fluenta
Transportare prius, quam sedibus ossa quierunt.

Interim vero dum animae in sinu propinquorum exciperentur, putabant adhuc placidas moras trahere, quoadusque sepulturae locum obtinerent. Tunc enim *deponi* in sepulcro, & quodammodo conlocari, seu *tumulo condi* dicebantur. Ovidius Fastor. Lib. V. vers. 17.

Romulus ut tumulo fraternas condidit umbras.

Et Virgilius Aeneid. Lib. III. vers. 68.

———————— *animamque sepulcro*
Condimus: ————————

quo in loco Servius ex penitioribus Religionis arcanis haec promit: *Legimus in VI. insepultorum animas vagas esse: & hinc constat* (Polydorum) *non legitime sepultum fuisse. Rite ergo reddita legitima sepultura, redit anima ad quietem sepulcri, quam Stoici hercifcundi, idest, medium sequuti, tamdiu durare dicunt, quamdiu durat & corpus: unde Aegyptii periti sapientia, condita diutius reservant cadavera, scilicet, ut anima multo tempore perduret, & corpori sit obnoxia, nec cito ad alia transeat.*

Anne igitur nulla Orci aut Tartari officia, & beatae sedes Elysiorum inanes erant, dum uniuscuiusque anima sepulcro claudebatur? Nusquam rerum, si nugis Ethnicorum aures admovemus. Improprie enim *animam tumulo condi* dicebant, quae, quia tota caelestis esset, resoluta in caelos avolabat. Putabant tamen praeter ipsam animam & corpus, intermediam quandam in homine exstare substantiam, utriusque participem, quam Platonici *vehiculum* nuncupant, cui quidquid in vita peccatum esset, culpae imputaretur: quaeque, nisi expiari potuisset triplici illa purgatione, de qua Virgilius in VI. vers. 740. aeternis cruciatibus plecteretur. Ita Servius in memoratum Virgilii Librum vers. 739. *Deposito corpore, sordes supersunt. Poenas autem minime perferunt animae; sed illius coniunctionis reliquiae, quae fuit inter animam & corpus.* Hanc substantiam alibi *umbram* sive *imaginem* vocat, ut Aeneid. Lib. II. vers. 772. *Simulacra Deorum sunt: umbrae inferorum. Sic Vlyxes in Homero umbram Herculis apud inferos cernit; quia post mortem umbrae inferos, animae caelum petunt.* Et Aeneid. Lib. IV. vers. 654. sub terras ibit ima-

imago: *Bene imaginem dixit; valde enim quaeritur apud Philosophos, quid illud sit, quod inferos petat; sed definiunt esse quoddam simulacrum, quod ad nostri corporis effigiem fictum, inferos petat: & est species corporea, quae non potest tangi.* Has igitur umbras sive imagines, quum insontes essent, nec crimine adstrictae, *laeta arva tenere* crediderunt, aut suis ipsis in tumulis (haec erat erroris incostantia) placide conquiescere, adsistere silicerniis, frui oblationibus, & libaminibus vesci. Hinc Ovidius Fast. Lib. II. vers. 551.

——————— bustis exisse feruntur,
Et tacitae questi tempore noctis avi.

Et paullo post, scilicet vers. 565.

Nunc animae tenues, & corpora functa sepulcris
Errant: nunc posito pascitur umbra cibo.

Huc respexit Lex Theodosii & Valentiniani *C. Theod. de Sepulcr.* in qua innuere videntur, aliquid praeter animam in sepulcri quiete commorari, quod sensu non careret; fatentur quidem, *in originem suam spiritum redire caelestem;* sed a sepulcrorum violatoribus *quietos solicitari funestis ausibus Manes.* Non desunt plura Christianorum monumenta, ex quibus idem apud eos error argui posse videtur; nondum enim omnia superstitionis detrimenta evanuerant, & in ipsa Christiana simplicitate aliquid e veterum Ethnicorum consuetudine interdum pellucet.

Matrona, quae, ut monebam, puerum admovet ad os morientis: solito matrum Etruscarum habitu induta est, talari nempe tunica, ac stola, quae supra caput recurrit. Ita se habent nobilium feminarum imagines quotquot sepulcris insidentes sculptae cernuntur. Dearum quoque simulacra pari cultu in hunc modum exornantur.

III. Servus ad lectuli caput, manibus dolorem exprimens, adstat, sola tunica indutus, eaque oblonga, nec ultra cubitos manuleata, cuiusmodi Graeci κολοβίωνας, sive *truncas* vocant. Forte Servus cubicularis designatur, qui obsequiis domini morientis praesto est.

IV. Qui pone sequitur vir palliatus, & ipse pari modo signum doloris elata manu significat. Solemnis haec fuit formula doloris exprimendi. Ita Mezentius in Lausi morte apud Virgilium Aeneid. Lib. X. vers. 844.

—————————— ambas
Ad caelum tendit palmas.

Vnico pallio, ſine inferiore tunica veſtitur, quo in humerum reiecto, brachium exſerit nudum. Ita plerumque veſtiuntur viri, quos in Etruſcis vaſculis depictos obſervamus, geſtu plerumque ſacrificantium; unde commonemur, hanc veſtis formam minime fuiſſe plebeiam ſive ſervilem. Hoc veſtitu diu Romani uſi ſunt: qui *primo quidem ſine tunicis toga ſola amicti fuerunt*, ut ait Gellius Lib. VII. Cap. XII. Romuli quoque ſtatuam in Capitolio & in roſtris ſine tunica fuiſſe memorat Plinius Hiſtor. Natur. Lib. XXXIV. Cap. VI.

V. Ancilla, quae ſubſequitur, egregie conceptum dolorem, urgente heri morte, deſignat. Vtraque manu ſinum premit, & a ferali ſpectaculo vultum avertit. Nudo pectore & brachiis incedit: qui habitus erat funerum peculiaris. Ita enim Aegyptiae mulieres in Regum funeribus leſſum faciebant. Audi Diodorum Siculum Lib. II. *Quum quis Regum deceſſit e vita, Aegyptii omnes mortem communi moeſtitia lugent, veſtes lacerant, ac ſindone ſubtus mammas cincti, una viri mulieresque, ducenti ferme & trecenti, circumambulant bis in die.* Vidiſti praeterea frequenter, MONTEMELLINE CLARISSIME, in Etruſcorum ſepulcris quaſdam feminarum imagines, quae alis inſtructae, armatae facibus, ſecuribus, rhomphaeis, pugionibus, malleis, hinc inde veluti cuſtodes adſtare videntur, & cineres tueri. Hae aliquando Furias repraeſentant, quae depugnantes viros miſere in necem impellunt, ut in Epiſtolis Roncalienſibus luculenter oſtendi: quandoque Genios & Genias defunctorum exprimunt, ut in earum Epiſtolarum decurſu comprobatum iri confido. Hae igitur, ſive Geniae ſive Furiae, hoc funebri & vere ſepulcrali veſtitu ad luctum exprimendum effictae ſunt, nudo pectore & brachiis, unico hoc amictu praecinctae; cuius tamen prolixitas ne videretur praepedire volucrem illam, & de caelo profectam naturam, conſultum eſt, ut veſtis dupliciter ſuccincta colligeretur, ſuperne etiam, qua cingitur, in tumentes folliculos contracta atque criſpata. Alium praeterea funerum morem indicat in hoc marmore eadem Ancilla, quae manus ad ubera comprimit. Mulieres quippe in funeribus lac ex mamillis exprimebant, quo mortuorum umbris rem gratam praeſtarent. Ita Servius in Lib. V. Aeneid. Verſ. 78. *Vmbrae ſanguine & lacte ſatiantur. Vnde feminae, quae mortuos proſequuntur, ubera tundunt, & lac exprimunt.*

VI. Rurſus Matrona occurrit, ad lectulum morientis converſa.

VII. Subſequitur Ancilla priori ſimillima, quae & ipſa, admotis pectori manibus, lac e papillis exprimere, ut altera, videtur.

VIII. Rurſus altera Matrona ſequitur. Vides igitur, harum quam-

quamlibet a ſua Ancilla praecedi, quae in ſubſequentem dominam lugubriter converſa, videtur lamentari.

Matronae, quae tres in hoc Vrnae operculo occurrunt, pari cultu ſtola caput obnubunt. At manu dextera ſtolae laciniam perbelle ſuſtollentes, oculos velant, ne fratris morientis ſpectaculum triſte intueantur. Adi, VIR ERVDITISSIME, Muſei Etruſci Tabulam CXXXIII. num. II. quo in loco anaglyphum ſepulcrale cernes, in quo mulier moriens exſculpta eſt. Adit feralem torum matrona, velo capiti circumvoluto: quam ſequitur puella, quae velum manu adtollens, oculos prohibet, ne funus adſpiciat. Memini quoque me vidiſſe penes Celeberrimum Montfauconium Antiq. Explic. veteris Sarcophagi exemplar, in quo alterius mulieris exequiae delineatae ſunt. Matrona in cathedra ſedet, veſtem ante oculos adtollens. Graeci in funeribus flentes, caput obvelabant. Homerus Iliad. Ω.

Filii quidem patrem (Priamum) *circumſedentes in aula*
Lacrymis veſtes rigabant: ipſe vero in medio ſenex
Obvolutim toga tectus. ———————

Et Euripides in Oreſte:

——— (Oreſtes) *intra veſtem*
Occultatus plorat ———————

quae conſuetudo ſolemnis etiam Hebraeis fuit, qui, ut dolorem exprimerent, veſte ſua operiebant caput.

Hucuſque luctus domeſticus. Succedit externus, & qui circa pyram eſt adparatus. Viri tres palliati, & iuvenes duo, ſubſequente ſeniore, fratre fortaſſe, cum patre, morientis pyram adeunt, ſiniſtra vittam ſive corollam laneam extollentes, cuiuſmodi mortuis offerri conſueviſſe monumenta omnia Etruſca teſtatum faciunt: illorum ſiquidem imagines ſepulcris imponi ſolitae, quotquot fere exſtant huius generis, redimiculis ſeu ſertis e collo propendentibus decorantur. Etruſca etiam ſepulcra intrinſecus velis cingebantur, leniter ad inſtar encarporum ſinuatis, ut in illo apud Dempſterum Tabula LXXIX. & in alio Tudertino, quod penes Clariſſimum meum Oliverium adſervatur cuius monitu certior factus ſum, in ingenti illo Sepulcro prope Eugubii moenia ſuperexſtante (vulgo audit *il Mauſoleo*) marmoream cameram, Etruſca coronide cinctam, aeneos claviculos exſtantes, & in ordinem diſpoſitos adhuc ſervare ad iſthaec ornamenta ſuſtinenda. Quin & auctoritate Virgilii, & Ovi-

Ovidii insuper edocemur, id apud Poenos in usu fuisse. Sic primus Aeneid. Lib. IV. vers. 457. de Sichaei sepulcro:

Praeterea fuit in tectis de marmore templum
Coniugis antiqui, miro quod honore colebat,
Velleribus niveis & festa fronde revinctum.

Alter vero Heroid. VII. vers. 100.

Est mihi marmorea sacratus in aede Sichaeus,
Adpositae frondes, velleraque alba tegunt.

Aram quoque sepulcralem hisce sertis ex lana ambiebant. In Etrusci Vasculi pictura, quam publicavit Cl. Montfauconius Antiquit. Expl. ara inspicitur tribus taeniolis circumcincta, cui adprime respondet Propertii locus Lib. IV. Eleg. VI. vers. 6.

Terque focum circa laneus orbis eat.

Propertianae vero auctoritati mire respondet hoc, quod illustramus, insignissimum marmor, in quo tria ex his sertis ad aram conferuntur.

XII. Hos praecedit vir insignis tunica & pallio, seu toga, quae more insolito supra humerum revoluta, minime popularis, sed alicuius officii insigne fuisse videtur. Hic manu elata retrorsum conversus de aliqua re monet subsequentes viros; fortasse agit ductorem funeris, eorum nempe, qui flentes lamentabantur.

XIII. XXIV. XXV. Adeunt deinde pyram vir alter, item mulier, & puella: quae postremae elata altera manu, altera vero facile pectus tundentes, videntur lamentari.

XXVI. Postremus omnium vir, forte neniarum moderator & princeps, ad pyram conversus, dextera in illam elata, Carmen aliquod proferre videtur, ramusculum ex lauro sinistra demittens ad lustrationem peragendam: *Sacrificantes Diis inferis aspergebantur aqua, superis abluebantur*, ait Servius ad Aeneid. Lib. IV. vers. 635. quapropter Dido sororem orat, ut

——— *corpus properet fluviali spargere lympha:*

& Aeneid. Lib. VI. vers. 229. in Miseni exequiis:

Idem

Idem ter ſocios pura circumtulit unda,
Spargens rore levi & ramo felicis olivae:
Luſtravitque viros, dixitque noviſſima verba.

Vidi Romae ad D. Pauli in via Oſtienſi elegantiſſimum cinerarium, in quo arferial, ſive vas aquae luſtralis, e quo lauri ramus prodibat, exſciſum erat. Idem vas, ſed duobus cum ramuſculis adſurgentibus, videre eſt in veteri Lucerna Muſei mei, ex agro Piſaurenſi in villa S. Martini ſuperioribus annis eruta.

XVII. Succedit pyra, quam loci anguſtia ad veram menſuram proferri non tulit; quum eae, quae magnatibus exſtruebantur, in immenſam paene molem adtollerentur. Patrocli rogus Iliados Lib. Ψ. ad centeſimum uſque pedem undequaque protendebatur: rurſuſque Hectori exſtructus Iliad. Lib. Ω. ex *immenſa materia* conſtabat. Omnium autem ingentiſſimum fuiſſe Archemori buſtum decantat Statius Thebaid. VI. Inſuper Dido moritura Aeneid. Lib. IV. verſ. 645.

———————— *altos*
Conſcendit furibunda rogos. ————

Denique Miſeno, privato homini, *ingentem pyram* exſtructam tradit idem Virgilius Aeneid. Lib. VI. Huius marmoris pyra ita ſtudioſe concinnata eſt, ut inferae arae ſpeciem repraeſentet. Id poſtea Romani ſequuti ſunt, non ſine nota procuratae ambitionis cineri, & quod immenſis operibus unius momenti aetatem definierint, adhibito etiam picturae ſubſidio, ut ſtrues illa lignorum obvelata grandius aliquid imitaretur: quem luxum notat Plinius Lib. XXXV. Cap. VII. Omnium tamen ſpecies familiarior ea ipſa fuit; quam nobis ob oculos ponit patrium hoc tuum marmor, MONTEMELLINE PRAECLARISSIME, arae nempe imago, pyra prominente. Audi Herodianum, qui pyram Auguſteam ita deſcribit Lib. IV. 2. *Suggeſtus ſpecie quadrangula, lateribus aequis, adſurgit nulla, praeterquam lignorum ingentium materia compactus in tabernaculi formam.* Aram etiam referebat Claudii Secundi, Quintilli, & aliorum eius temporis rogus, ut nummi evincunt. Pyrae noſtrae apicem e lignis dedolatis, & alternatim poſitis compactum fuiſſe cernimus: quem luxum poſtea lex Romana perſtrinxit apud Ciceronem de Leg. Lib. II. 23. *Hoc plus ne facito. Rogum aſcia ne polito.*

XVIII. Velum ſuperne expanſum protegit ipſam pyram, quod ſubfixae trabes, aut arbores circumſtantes ſubſtentabant: ſic nempe & maieſtati mortuorum, & cadaverum integritati conſulebant, quo-

quoties ludorum adparatus sepulturam differebat. Ita Patrocli cadaver Deorum beneficio defensum est immissa nube, quae pro umbraculo deserviret; etenim non tantum

—— —— —— —— Iovis filia Venus
Dies & noctes rosaceo eum unxit oleo
Divino; —— —— —— —— —— ——

sed etiam:

Huic nigram nubem induxit divinus Apollo,
Quantum occupabat cadaver, ne prius vis Solis
Siccaret circum circa corpus, & nervos & membra.

Etrusci vero nostri Diis Manibus suprema officia peragentes, linteo seu velo protenso, id beneficium obtinebant.

XIX. Hactenus descripsi, COMES NOBILISSIME, dexterum sculpturae latus. Adgredior sinistrum, atque a lectulo iterum exordior. Medicus, ni fallor, morientis manum dextram adprehendere videtur, veluti confirmans ad aeternitatem capessendam, in qua iam iam Deus fiat. Pallii seu togae vicem gerit casula quaedam, quae ab humeris in pectus & terga descendens, aequali ambitu sinuatur: in ipsis tamen humeribus ita complicata atque reflexa est, ut brachii utriusque liberum usum patiatur. In Etruscis monumentis minime adhuc hanc vestem animadverti; illi tamen quodammodo adfinis est, quam Antistitae duo sacrificantes gestant in Lucerna mei Musei Tom. I. Tabula XXXIX. Casulam adpellavi, quum Auctores de re vestiaria illam ita definiant: *Vestis, quae omnibus aliis circuminiicitur, cuius errabundus limbus utrinque in brachia sublevatur, in pectore & inter humeros duplicatur, & in utroque brachio triplicatur.* Spero tamen tam multa Etruscae antiquitatis monumenta proditura, ut aliquando, quae singularia modo ignorantur, multiplici collatione elucescant; praecipue si principes viri cumprimis, & docti illam in eis evulgandis adhibeant curam, quam in Te, VIR CLARISSIME, experimur.

XX. Minister adsimili veste insignitus ad lectuli pedes manus elevat, veluti proficiscenti animae bona omnia ominetur.

XXI. XXII. At duo Iuvenes palliati, qui huic proxime succedunt, utraque manu capillos lacerant.

XXIII. Hos imitatur senex succedens, cuius vestis est casula amplior; quae tamen a superioribus differt; illae enim tunicae manuleatae superimponuntur; ista super nudo: haec amplior

est,

eſt , atque laxior , ut infimae veſtis defectum compenſet . Illae praeterea ex unico panno conſtant , hinc atque inde dependente ; haec vero ex duplici , quae fibulis in humero iunguntur : imo in ſequentibus imaginibus , laxata altera ex fibulis , humerum & latus detegit : ut mirari non deſinam Etruſci ſculptoris induſtriam, qui non modo geſtu & inceſſu corporis ; ſed etiam incondito hoc veſtium cultu dolorem expreſſit. Haec forma veſtis, omnium ſimpliciſſima atque expeditior, artificibus humilioribus poſtea communis fuit. Porro fabri illi ferrarii, qui in veteri anaglypho Muſei Oliverii expreſſi ſunt , itemque navium ſtructores in marmoribus Ravennatibus , ita veſtiuntur .

XXI. XXII. XXIII. XXIV. XXV. XXVI. & XXVII. Adeunt praeterea morientis cubile ſenex , tamquam Choragus , qui ſtat in medio ſex hominum , trium nempe a dextris , trium a ſiniſtris : quorum tres barbati ſunt ; tres vero adoleſcentes & imberbes , qui caput tundentes compreſſa utraque manu , dolorem in funere ſuum exprimunt .

XXVIII. XXIX. His geſtu & cultu veſtis ſimiles ſequuntur duo iuniores, moerorem ſuum ſignificantes. Horum ſtaturae diſparitas manifeſte evincit, integram familiam in hoc Etruſco marmore ſingillatim & ad vivum deſcriptam , veſtibuſque officio & ſtatui unicuique reſpondentibus mire variatam : numeroſam ſane, & dignam ſummo viro familiam ; quippe ſi e toto adparatu publicos aliquos miniſtros detraxeris , triginta fere , qua viri qua mulieres , domeſtico funeri interſunt. Hi vero, quos ultimo loco memoravi, utraque manu capillos vellunt , minimo excepto , qui dexteram tantum ad crines admovet , ſiniſtra lacrumas tergens . Capillos in funeribus ſcindere , & in rogum proiicere , Graecis uſitatiſſimum fuit . Sic ſocii Patrocli Iliad. Ψ.

Capillis totum mortuum tegebant , quos iniecerunt
Tonſi ——————————————.

quin & ipſe Achilles :

—————— *flavam incidit comam .*

Lycurgus quoque apud Statium Thebaidos Lib. VI.

———— *tergoque & pectore fuſam*
Caeſariem ferro minuit , ſectiſque iacentis
Obnubit tenuia ora comis .

 Et

Et apud Euripidem in Orefte verf. 94. Helena ita Electram precatur :

Vis me adcedere ad fepulcrum fororis
Ferens primitias comae meae , & meas inferias ?

Nec tantum incidere, fed per vim evellere quoque crines folebant. Ita Cicero Tufc. Quaeft. III. *Hinc ille Agamemnon Homericus, item Accianus*, fcindens dolore identidem intonfam comam, *in quo facetum illud Bionis, perinde ftultiffimum Regem in luctu capillum fibi evellere, quafi, calvitio maeror levaretur*. Latini quoque hunc morem exceperunt, Petronio tefte, Cap. XXXI. *Laceravit vehementius pectus, ruptofque crines fuper pectus iacentis impofuit* : perhibeturque dictum illud Lucilii ex Satyra XXII.

—————— mercede, quae
Conductae flent alieno in funere, Praeficae,
Multo & capillos fcindunt, & clamant magis.

Huius confuetudinis rationem, quam nemo, quod viderim, adtigit, eam fuiffe puto, ut viventes aliqua corporis fui parte mortuum fequerentur, eiufdemque rogi participes fine detrimento fierent. Certe in capillis vim quandam vitae conftitutam effe putabant veteres, ut ex Virgilio Aeneid. IV. verf. 698. colligi poteft ; non enim ex aerumnis mortis Dido liberari, animamque efflare poterat, quia

Nondum illi flavum Proferpina vertice crinem
Abftulerat, Stygioque caput damnaverat Orco.

Quapropter Iris miffa ad idem officium fubeundum :

—————————— Hunc ego Diti
Sacrum iuffa fero, teque ifto corpore folvo :
Sic ait, & dextra crinem fecat. ———

Quandoque tamen capilli minime evellebantur, quum folo capitis tactu conceptus animi dolor fignificaretur. Sic Troiani in Hectoris funere Iliad. Ω. cadaver circumibant

Tangentes caput : ——————————

Si divinari licet, fupramemorati adolefcentes filii funt viri morientis, fubfequente eos Paedagogo.

XXX.

XXX. Imagines, quae ſequuntur, & retrorſum abeunt, pertinent plane ad uſtrinae adparatum. Iuvenis palliatus, ſiniſtro brachio exſerto, ingentem lituum auguralem, ut ſubſpicor, ſuſtinet.

XXXI. Is dexteram adtollit, & Senem adloquitur, qui in ipſum convertitur.

XXXII. Iuvenis alter lituum, ſed breviorem inclinat, & dextera veſtem colligit, qua in rogum aliquid deferat comburendum: fortaſſe odoramenta, quorum ingentem vim in illis ſtruibus coniectam, Scriptores omnes teſtantur. Hos Augures eſſe, ex inſigni, quod praeferunt, facile crediderim.

XXXIII. Sacerdos, cuius brachia veſte conteguntur, dexteram extollens, ſiniſtra lauri ramum inclinat, quo populus peracto funere hinc atque inde duplici adſperſione purgaretur. Alterum Sacerdotem adcedentem ad aram, gerentemque lauri ramuſculum ad luſtrationes peragendas, ſculptum adſpicis num. XVI. cui ad alterum arae cornu num. XXXVII. ſocius iungitur Augur ſiniſtra lituum gerens, ſublata boni ominis cauſa dextra manu.

XXXIV. Hunc adloquitur Iuvenis, ut ceteri, palliatus, qui ſiniſtra tabellam ſuſtinet, dextera vero illam deſignat, quaſi aliquid ex ea prolaturus. Funebres forte hymni, naeniae, aut mortui laudes in ea continebantur. In Peruſinis Oſſuariis, editis apud Dempſterum Tabula IX. & Muſei Etruſci Tom. I. Tab. CLXXII. funeribus adſtat Praefica, quae ad tibias & cytharam ex tabella quidpiam recitat.

XXXV. XXXVI. Iterum Iuvenis & Senex, elatis ad caelum manibus, mortui virtutes videntur celebrare.

XXXVII. Augur demum inclinato lituo manum elevat ſupra pyram. Augures, & Vates in funeribus adhibitos, docet Statius loco citato:

Parte alia gnari monitis exercitus inſtat
Auguris aëriam, truncis, nemorumque ruina
Montis onus cumulare pyram.

At quia anaglyphi exilitas, & temporum vetuſtas in aliquibus ſymbolis haerere nos cogit: vereor, ne lituos pro funalibus uſurpaverim, quibus ignis rogo ſubponeretur: quae quia ex funibus conſtabant; mirum non eſt, ſi incurva in litui ſpeciem inſculpta adpareant. Facile etiam, monente Gorio, hi Tibicines eſſe poſſunt.

His ſcriptis, adiicere ſecundas curas libuit; nam num. XIX. monente eodem amiciſſimo Gorio, virum illum togatum, qui morientis manum dexteram adprehendit, non Medicum, ſed potius Tu-

torem eſſe probabile videtur ; quandoquidem pueros a moriente viros relictos marmor teſtatur. Ita enim data dextera fides promittebatur: cuius exempla habemus apud Tacitum Annalium Lib. XI. num. 8. *Iuravere amici, dexteram morientis* (Germanici) *contingentes*. Tradebant praeterea morientes Tutori aut heredi claves, & anulos ſignatorios: cuius moris exemplum ſuggerit nobis Lex *cum Pater -- ff. de Leg. II. Pluribus filiis heredibus inſtitutis, moriens claves & anulum cuſtodiae cauſa maiori natu filiae tradidit*. Quare, quod de Medico propoſueram minus placet, & Tutorem, ni viri docti repugnant, ſubſtituendum cenſeo.

Rogante eodem Gorio amico noſtro, lubet nunc ſubiicere explanationem Etruſcarum duarum inſcriptionum, quae in duabus Acheronticis columellis Peruſiae erutis leguntur, quarum prior exſtat in Hortis Nobiliſſimi Comitis Eugenii ; altera vero in Muſeo Nobilium Comitum Oddiorum. Has idem Gorius, ut ſupra monebam pag. 87. iterum in lucem produxit in Tabula XVIII. num. V. & VI. ne quid huic meae lucubrationi deeſſet, atque ut omne decus huic Diſſertationi meae, qua Peruſinorum Etruſca monumenta inſigniora illuſtrare conatus ſum, adcederet. Prior haec habet:

LY: λC	I3VAM 2ICqA+	*Tarvis Malvi*	*lu. lc.*
	IHIq3O I3HAQ	*Chanvi Therini*	

Sed ut in Roncalienſi Epiſtola II. pag. 380. monebam, ſcriptum potius conſtat *Chan Materini*, indicata defuncti hominis *Tarvi Malei*, ſeu *Maleotis* patria, in Mevaniae regionis parte, quae ex Livio Lib. IX. innoteſcit: *Materina plaga una: Materinam ipſi adpellant*. Vocabulum vero *Chan*, ſeu *Cana*, aut *Can*, ſacris initiatum hominem indicare videtur, ex חנך *Chanach*, *initiare*, ſive *dedicare*. Notam illam ſeorſim ſcriptam, λC numeralem eſſe crediderim: priorem vero, quae LY. exprimit, eſſe initium λυκάβαντα, quae annum indicat, quam & in aliis epitaphiis obſervavimus.

In altera Etruſca columella ſcripta bis invenitur Etruſca littera Q, quae, quum raro in aliis monumentis occurrat, adhuc non conſtat num referat CH, ut Cl. Bourguetio viſum eſt, vel ut Gorio K, vel ut alii cenſent, potius ad Φ Graecorum adcedat. Minime tamen abſurdum videtur ſubſpicari hinc apud Latinos ortam litteram Q, quae ut formam, ita etiam poteſtatem retineat. Ita igitur Etruſca eius epigraphe ſe habet:

YA+†AQAↃ	*Kaqatiav*
I32Q ΦAVA	*Avath q ſei*

Si

Si vero docti viri cenſent eam litteram ꝗ, poteſtatem habere litterae F, hinc elucet *Caiae Fatiae* nomen, quod apud Etruſcos familare fuiſſe, docet Piſaurenſis *Cai Fatii Fulguriatoris* inſcriptio bilinguis, Etruſca nimirum & Latina, quae incipit ꜱɘᴛᴀʜᴀꟻ : *Kafates:* atque horum monumentorum fide & auctoritate illud adnotare poſſumus, Etruſcos in more habuiſſe ita praenomen cum nomine ſimul nectere & conligare; quamvis reliquas voces punctis adpoſitis diſtinguerent. Erit etiam qui cenſeat integrum heic CAFATIAE familiae nomen exhiberi abſque praenomine: cuius exempla occurrunt in vetuſtis ſaxis; ut apud Fabrettum Inſcript. Domeſt. Cap. V. num. XII. & apud Cl. Gorium in Par. I. Inſcriptionum, quae in Etruriae Vrbibus exſtant, pag. 294. num. 16.

DIS . MANIBVS
CAFATIAE HEVREN
VIXIT ANN. VII.
DIENS . XXX.

CAFATIA . C . L
FAVSTILLA
VIX . AN
XXV
IN.F.P.X.IN.A.P.XII

Illud etiam adnotare lubet, Etruſcum genitivum femininum in AV deſinere, pro in AI, quo uſi ſunt priſci Latini, qui ſcripſere *bonai feminai*. Alterum huius inflexionis exemplum mihi occurrit in epigraphe, quae ſub imagine occurrit Etruſcae mulieris ſupra ſepulcrum ſuum dormientis, ut videre eſt in Muſei Etruſci Tabula CLVIII.

ꟷ *Avlav Nari*

quod valet *Aulae Nariae*, ſive *Narii* uxoris. Quae ſequitur vox ΘAVA *Avath*, facile originem habere poteſt ab IꟷA *avi*, quod verbum apud Etruſcos *vitam degere*, ſeu *vivere* ſignificat, ut in Epiſtola II. adnotavimus. Haec quoque vox cum ſequenti coniuncta facile eam formulam continere poteſt, quae aequivaleat AVE, ſeu VALE Latinorum. Quod ſi alicui potius placeret vocis ſignificationem expiſcari in lingua omnium parente antiquiſſima, facile inveniret אבק *avach* ſignificare *pulverem*, aut *tenuem terram*; quae etiam referri poſſet ad defunctae mulieris *cineres*, vel ad ſupremam iniectionem terrae ſuper ſepultum eius cadaver.

Vides, CLARISSIME MONTEMELLINE, quam conſonent veterum Peruſinorum inſtituta cum Graecorum moribus, ut ſi cetera deficerent, vel hoc argumento comprobari poſſet, ex eodem fonte illos originem deduxiſſe. Vtinam huiuſcemodi libri marmorei, qui Etru-

Etruſcam illam Peruſiam reſtituunt nobis, atque integrant, frequentius prodeant, ne deinceps conqueramur invidiam Romanorum & Peruſinas aras, & florentiſſimam, ac veteri patriae meae finitimam urbem, penitus evertiſſe. Gratulor tamen nunc una tecum, viros plurimos, doctrina, opibus & dignitate pollentes, huic negocio curam omnem adhibere, & imitari ac ſequi ſtudia maiorum ſuorum, quos inter ſummos atque egregios homines ego adhuc adoleſcentulus ſuſpiciebam, ac paene venerabar Tullium Gratianium, lectiſſimae eruditionis virum, & antiquae probitatis. Vetus praecipue Peruſinorum moneta omni ſtudio nunc conquirenda eſt, ne Iguvinis meis, Tudertibus, Volaterranis, Atriatibus, ceteriſque, quorum nummi nuper prodierunt, Peruſia tua cedere videatur. Ab hac tamen ſpe excidere videmur, quum ſciamus, Etruſcam Peruſiae monetam crebris incurſionibus direptam, ac multis impoſitis a Romanis paene corraſam. Ita Livius Lib. X. *Fabius in Etruria rebellante, dénuo quatuor millia & quingentos Peruſinorum occidit: cepit ad mille & ſeptingentos, qui redempti ſingulis aeris trecentis decem:* & rurſus: *Tres validiſſimae urbes Etruriae captae, Vulſinium, Peruſia, Aretium: multa praeſens quingentûm millium aeris in ſingulas civitates impoſita:* quod non tantum monetae veſtrae fatale fuit, ſed & Vulſinienſium & Arretinorum, quorum profecto monetae exemplar adhuc deſideramus; quum e contrario Tudertium, qui Romanis perpetuo adhaeſerunt, ubique proſtet. Credibile enim eſt, Romanos hoſtilem monetam, & praecipue graviorem, in unciales illos ſuos omnium tenuiſſimos aſſes conflaviſſe. Adnuat tamen litterarum fortuna auſis hiſce pulcherrimis, quorum ope hiſtoriam patriam ſentiamus augeri, atque ſtudioſi huius ſaeculi eruditionem. Vale communi bono, noſtraque haec ſtudia favore tuo amplifica, & pauca haec humaniſſima excipe voluntate.

DE ANTIQVA

VELCIORVM ETRVSCORVM

FAMILIA PERVSINA

DISSERTATIO

AD

FRANCISCVM ANTONIVM DOMITIANIVM

TVDERTEM

AMICVM OPTIMVM ATQVE MERITISSIMVM.

QVod veteres Romani publice testati sunt, quoties Caesares Augusti felicitati & tranquillitati populorum, & aeternae Vrbis florentissimo imperio prospicerent, editis numismatis, in quibus in honorem eorumdem scribendum censuere ROMA RENASCENS.. ROMA RESVRGENS. id ipsum usurpare mihi liceat hac aetate, ut quum videam magnopere florere, augeri in dies, & ad aeternam huius frugiferi saeculi laudem mirifice amplificari Etruscarum Antiquitatum studia, certantibus undique egregiis viris, qui ea ab interitu atque oblivione vindicant magnis impensis, magnisque laboribus conquirunt, atque diuturnis vigiliis & lucubrationibus in lucem proferunt & illustrant; minime absurdum videatur, si antiquam ETRVRIAM renasci ac resurgere in hac temporum beata luce adfirmem. Inter viros, de Etruscis Antiquitatibus optime meritos, iure ac merito lubet nunc Te recensere, DOMITIANI ERVDITISSIME, Teque, in priscis hisce Vetustatis divitiis investigandis studiosissimum, aeterno huiusmodi benevolentiae meae testimonio praedicare, & quod hisce meis observationibus DE ANTIQVA VELCIORVM ETRVSCORVM FAMILIA PERVSINA ansam, optatumque lumen, ut de ea differerem, eorumque originem aperirem, opportune praebuisti.

Scribis enim, datis ad me tuis litteris, in ea Perusini pomerii parte, quae contra Tudertum inclutam patriam tuam respicit, nuper Etruscum Sepulcrum effossum fuisse; sed quod me valde contristavit, illud fuit, statim rudium villicorum barbara immanitate dirutum, vastatumque ita fuisse, ut ingentis illius thesauri priscae eru-

eruditionis, quem continebat, quique auro carior cultoribus doctae Vetustatis futurus erat, vix pauca litterata fragmenta superfuerint. Quod quidem fatum, haud plane novum nec inauditum, quod rudioribus saeculis adciderit, in quibus tanto in pretio haec monumenta non erant, nec tanti aestimabantur hae Vetustatis deliciae, dolendum plane est; sed quod hac aetate in tanta ingeniorum luce frequenter id ipsum contingat, minime ferendum esse iure ac merito adfirmas: iustaeque sunt querimoniae tuae, quod maleferiati hi homines in cineres maiorum debacchentur, & Vrnas ipsas immerentes, quae patriae historiae & nomini urbium maximo sunt ornamento, impicto ligone comminuant, evertant. Haec omnia litteris quoque Nobilissimi ac Praestantissimi Viri Diamantis Comitis de Montemellino, & adcurata descriptione mihi nuntiata sunt, quibus & Sepulcri locum & formam ob oculos diligentissime exposuit. Retulit quippe, fossores cretarios, quum terram altius verterent atque egererent, contra Portam Petri, ad Divi Constantii, perparvam Cryptam sepulcralem, cuius aditus ingenti lapide claudebatur, invenisse. Sepulcri huiusce cavea in ovalem figuram sinuata erat, latitudine pedum circiter quinque, paullo vero maiori longitudine. Locus undequaque oppletus erat compluribus cinerariis Ollis fictilibus, quarum opercula lamella plumbea hinc inde decurrente obfirmabantur, qualia prorsus Eugubii ad Divae Mariae, quae vulgo *della Piaggiuola* adpellatur, aetate sua reperta fuisse olim testabatur Dominicus Passerius, pater meus optimus. Praeterea multae quoque ampullae, multaeque patellae fictiles ad manus venere: quae omnia dilapsa desuper terra commiscuerat ac defoedaverat. Quamvis vero ex his omnibus vascula perpauca integra, quod ad rem litterariam augendam pertinet, egesta sint; exstant tamen fatis iniquissimis ereptae, atque ab interitu vindicatae lamellae tres plumbeae, litteris Etruscis caelatae, ac praeterea unica Olla cineraria pariter litterata, quae reliquorum monumentorum iacturam quodammodo minuunt, quum multa eruditionis fruge sint referta: quae quidem aeternum exstabunt, quum Musei Gratiani egregie supellectili adcesserint: cuius magnificum adparatum, doctorum hominum editis libris celebratum, magis magisque in dies Comes Vincentius, paternae virtutis ac munificentiae heres, omni laude dignissimus, solerti cura amplificat ac locupletat. Horum monumentorum Iconas ex autographis proferimus in subiecta Tabula XXIV.

Locus, in quo huiusmodi hypogaeum Sepulcrum nuper detectum est, adspectus amoenitate, hominumque frequentia conspicuus,

cuus, Sepulcretis antiquitus refertus erat, ut mortuorum quodammodo coloniam diceres. Percrebuit ſiquidem fama, vel ipſo Clariſſimo Montemellinio teſte, ingentem illam Vrnarum cinerariarum copiam, quae aetate mea propinquos hortulos ornabant, ex hoc ipſo loco erutas olim fuiſſe. Adſurgit praeterea ibidem ingens ex Signino opere concameratum Sepulcrum, ad quod ego adoleſcentulus recreandi animi gratia tunc divertebam: non longe vero exſtructa eſt Eccleſia Divorum Conſtantii Epiſcopi, & Martini, antiquitate inſignis, atque cultu venerabilis.

Quia vero petis, DOMITIANI OPTIME, ut harumce Etruſcarum Inſcriptionum explicationem proferam: quid de illis ſentiam, ea qua potero diligentia, urgentibus licet mei muneris curis adſidue diſtinear, id tibi praeſtabo. Sepulcrum iſtud ad VELCIAM familiam, inter Peruſinos & Tudertes nobilem, pertinere, vel ipſa nomina titulis lamellarum plumbearum inſcripta, perſpicue oſtendunt. Hanc ipſam vero gentem alia plura Sepulcra poſſediſſe, quod hominibus ſatis fecunda ac frequens eſſet, docet tum hoc Hypogaeum, quod alterius latioris Sepulcri partem eſſe comperimus, tum alia e marmore nobiliſſima Oſſuaria, VELCIORVM nominibus inſignita, quae hac illac diſperſa nobis innotuere. Duo ex his ſupra memoratus Ciattius exſcripſit, hac epigraphe ornata, quae ipſe edidit Peruſiae Etruſcae Lib. I. pag. 33.

ИA⅃Ɔ⅃AV ꟼIƎ . Ǝ⅃AΘ . MꟼAI⅃ꟼꟼVꝉ . IΘꟼA⅃

Hoc eſt: *Lartbi. Turrliarm. Thale. eir Valklan.*

⅃AIИAꟼ VƆI⅃Ǝᖷ VA *Au Velicu Ranial.*

In hac forte ⅃AIИAꟼ *Ranial*, pro *Rantal* ſcriptum eſt: qua voce *ſacram* quamdam *initiationem* ſignificari, in Roncalienſibus meis Epiſtolis oſtendi. Ita pariter in altera epigraphe. MAI⅃ꟼꟼVꝉ. pro MAI⅃1ꟼVꝉ. *Turpliam*, ſcalptoris oſcitantia, vel mendo potius exſcriptoris adnotatum eſt; adeoque coniici poteſt *Larthi Turpilio Thaleti* poſuiſſe titulum *Aulum Velcium*, quem *rantiſmate initiatum* fuiſſe ſignificat.

Ad illuſtranda veterum Etruſcorum praenomina praeſto eſt ingens tegula ſepulcralis, quam Clariſſimus Marchio a Pinna nuper donum dedit Celeberrimo Viro Marchioni Maffeio, a quo in Muſeum Veronenſe inlata eſt. Eius inſcriptio ita ſe habet:

VIꝉƎᖷ . ΘA ᗡ ⊙
⅃AИI1Iᖷ

Hoc eſt: ATH . VETIV. HTA
VIPINAL.

O Hanc,

Hanc, quum prae manibus haberem, duo in ea notatu digna animadverti. Primo vocem ΘΑ. ATH, compendiariae notatam, quae integra in aliis Etruſcis inſcriptionibus reperitur. Inter parerga Dempſteriana in Tom. I. pag. 235. ſcriptum eſt VI+A. ATIV. iterumque occurrit in alia inſcriptione Tabula LXXXII. eiuſdem Operis; quibus in locis ATIVM praenominis locum tenere videtur. Rurſum in Tab. LI. eadem vox in obliquo occurrit IA+A. pro ATIAE. Ne tamen dubitemus conciſam hanc notam, praenominum more compendiarie notatam, praenominis vicem obtinuiſſe, eam obſervemus praefixam nomini TETINIAE in altera inſcriptione Cinerarii, quod, ut diſcimus ex Schedis Gabriellianis, exſtabat Clufii ad Divae Muſtiolae:

AƧIΛAИI+Ǝ . +IИ+И . ꟼA . AIИ+Ǝ+ . ΘA

quam tamen mendoſe interpunctam, ita reſtituendam eſſe ex aliarum Etruſcarum inſcriptionum conlatione cenſemus:

AƧIΛA . ИI+Ǝ+ . IИ+ИꟼA . AIИI+Ǝ+ . ΘA

nempe: *Athia Tetinia Viro Militari Tetinio felicis recordationis*. Hinc innoteſcit Titinia familia Etruſca, quae frequens memoratur in Gruterianis ſaxis. Non nego tamen, hanc notam ΘA. ATH. etiam ad *Antonios* facile referri poſſe; quorum nomen, littera M amandata, ATVNIVM Etruſci dixere: quod alibi obſervatum a me eſt. Alterum, quod in hac tegula obſervare mihi contigit, fuit ipſum praenomen ATH iterum repetitum, ſed obliqua ſcriptura. Scalptor enim, qui integram inſcriptionem in obliquum ſculpſerat, quum minus commodam animadvertiſſet, erecta poſtmodum tegula, integram iterum exaravit.

VELCIAE gentis iterum mentio occurrit in alio Oſſuario, edito ex Muſeo Bucelliano a Cl. Gorio in ſuo Muſeo Etruſco Tabula CXCI. in quo haec inſcriptio legitur:

IA1+Y . ƆΛƎƎ . AIA+ƎƧ	*Setvia . Velc . Vtpai*
AИH+AVΛ	*Lauthna*

in qua, uti manifeſtum eſt, *Setvia Velcia* memoratur: qua diſcimus, forte *Servia* inter praenomina apud Etruſcos communia recenſendum eſſe. Alium inſuper ſepulcralem titulum fictili Vrnae Cluſinae inſcriptum videre eſt apud Dempſterum Tabula LXXXIV. qui haec habet:

V1VΛ . ΛAИI1IA . VΛAIƆΛƎƎ . OΛ

Hoc eſt: *Lth. Velcialu. Vipinal. lupu.*

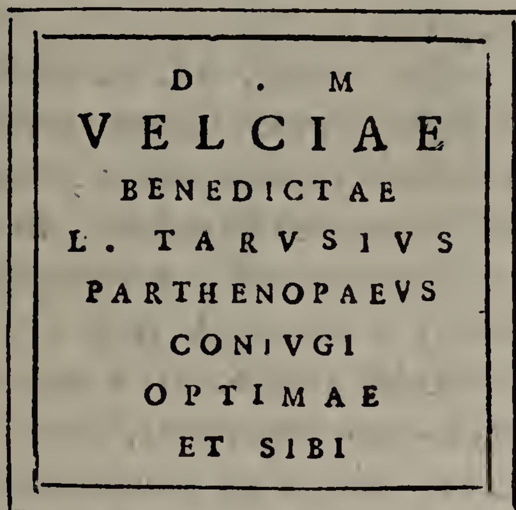
His

His addere lubet inſcriptionem caelatam in Columella mei Muſei, quam exhibet Tab. XIII. & in Acherontico meo explicavi Cap. xv. pag. *60.*

𐌕𐌖𐌕𐌍𐌉𐌕𐌀 : 𐌚𐌀𐌔𐌕𐌉 𐌅𐌄𐌄𐌋𐌂𐌀𐌓𐌄 𐌀𐌋
𐌀𐌖𐌋𐌄 𐌅𐌄𐌕𐌓𐌖 : 𐌄𐌓𐌖𐌂𐌀𐌋

Hoc eſt : *Tutnita : Faſti Veelcare al*
Aule Vetru : Erucal :

Gentem hanc VELCIAM, Antiquariis omnibus antea incognitam, & apud Piſaurenſes frequentem fuiſſe, docet marmorea Tabula ſepulcralis Piſauri effoſſa, quae ornat veſtibulum mei domeſtici Muſei, quae primum edita eſt a Clariſſimo Oliverio meo inter Marmora Piſaurenſia num. XCV. quamquam non ambigam, Velcios Piſaurenſes nullam cum Peruſinis adfinitatem habere potuiſſe, niſi eam, quam ſimilitudo nominis declarabat. Ea ita ſe habet:

D . M
VELCIAE
BENEDICTAE
L. TARVSIVS
PARTHENOPAEVS
CONIVGI
OPTIMAE
ET SIBI

Antiquis hiſce VELCIAE familiae editis iam monumentis, alia nuper effoſſa ſingulari Tabula XXIV. nunc proferamus. In priore lamella plumbea *Aulam Caſperienam* inſcriptam legimus, feminae nimirum titulum, e familia *Caſperiena*, quae alicui ex *Velciis* nupta, in eius gentis tumulo condita eſt: mater fortaſſe ceterorum, qui infra memorandi ſunt. Familia *Caſperia* non uno plane in loco memoratur; nam *Caſperios* plurimos recenſet inſcriptio Albana apud Gruterum pag. DCLX. 7. & pag. MCLIII. 3. ut alios Antiquarios praeteream. Inter eas autem memorari poteſt, quae ab urbibus, a quibus forſitan originem duxerunt, nomen ſortitae ſunt: ex quibus nonnullas huiuſmodi apud Etruſcos collegi in Epiſtola VIII. inter meas Roncalienſes. Dicta vero eſt haec familia, ut opinor, a Caſperia, Sabinorum oppido Formiis proximo, de quo Virgilius Aeneid. Lib. VII. verſ. 713.

Qui Tetricae horrentes rupes, montemque Severum,
CASPERIAMQVE colunt ————————

Silius Italicus Lib. VIII. *Casperulam* vocat, Sabini agri oppida recensens:

Hinc Amiterna cohors, & Bactris nomina ducens
CASPERVLA: hunc Foruli, magnaeque Reate dicatum
Caelicolûm Matri: necnon habitata pruinis
Nursia, & a Tetrica comitantur rupe cohortes.

Puto autem *Casperienam*, non vero *Cusperienam*, legendum fore; quum id nomen in lamella adlata in eadem Tabula XXIV. num. III. contractum ita legatur 1ƧAƆ. nempe KASP, sive CASP. cui lectioni favent analogiae, quas supra recensuimus. Hinc ex Etruscis monumentis indubitate fidei documenta habemus, quod antiquissimis temporibus usus invaluerit, ut mulieres non secus ac viri praenominibus uterentur.

Altera inscriptio adlata num. II. in eadem Tabula, perspicue producit VETTIVM VELCIVM virum militarem. Hinc etiam liquet, litteram ↓ potestatem habere vel K, vel CH, quam primus omnium ope antiquae Gemmae Etruscae, in qua Achillis nomen iuxta eius imaginem adnotatum est, nobis patefecit V. C. Gorius, de qua vide Musei Etrusci Tomum I. pag. LI. & LII. qui hac profecto laude minime fraudandus est. Alia inscriptio edita in Museo Etrusco Tabula CXCI. pro ƎꟻAꓕƎV *Vetave*, habet MVꓕƎV *Vetum*; sed tegula, superius memorata, expresse VETIV profert: quare ita interpretanda est haec epigraphe: *Arnth. Vetio. Velcio.*

Tertia ceteris prolixior, adeoque illustrior, lamella plumbea in eodem Sepulcreto inventa, memorat alium *Vetium Velcium*, cui *Larthia Vipina Casperiena* titulum posuit, & iusta persolvit. Hunc Vetium Velcium vel fratrem vel filium superioris fuisse arbitror, qui alterius Vetii Velcii nomine atque praenomine insignitus foret: quae nominum similitudo uniformis patrem inter & liberos fratresque satis obvia est in re lapidaria: adhibitis deinde agnominibus, qui hanc nominum amphiboliam tollerent: seu, quod populorum felicitati conducebat, adpositis dignitatis aut muneris aut officii titulis, quos quisque virtute sua sibi comparasset. Hanc tamen Larthiam seu Lartiam Vipinam Casperienam ab Aula Casperiena matre nomen sortita est; filiabus enim aliquando non paternum, sed maternum nomen inditum est, ut antiqui lapides evincunt. Hanc autem Lartiam Vipinam Casperienam ex gente

VEL-

VELCIA prognatam fuiſſe, probat ipſum Vipinae cognomen, quod Velciorum proprium erat: quod conſtat tum ex Inſcriptione Dempſteriana Tabula LXXXIV. Velcii Vipinii, quam ſupra produximus; tum etiam ex praecitata tegula Muſei Veronenſis, in qua Vetii Vipinii mentio habetur.

In hac perrara lamella alia plura notatu digna occurrunt: & primo quidem loco deſinentia nominis: MIƎ↓ᛀƎꟻ: *Velcheim*, ſeu *Velceim*. In altera lamella edita num. II. gignendi caſu habetur IƎ↓ᛀƎꟻ: *Velchei*; ſed id non eſt certum, quum lamella, in extrema parte fracta ſit, adeoque inſcriptio manca videatur: & facile, ut in tertia, reponendum eſt MIƎ↓ᛀƎꟻ in caſu dandi. Alterum, quod non ſine obſervatione praetereundum, eſt ſyllaba MƎᑫ. REM, quae βουστροφηδὸν ſcripta eſt, nec ad ſuperiorem lineam pertinet: ſi enim quidquam ex priore linea ſuperfuiſſet, in ſecundam ſcalptor amandaſſet. Pertinet autem ad poſtremam lineam, ſub qua, quum ſpatium pro altera linea non ſuperfuiſſet, litteras reliquas ultimae vocis eidem ſcalptor ſuperpoſuit, quodam veluti anguſti loci faſtidio, nempe CASPREM. quod nomen pro CASPERIENA mendoſe procul dubio ſcriptum adparet.

Demum obſervanda ſupereſt Olla fictilis, quae unica e tam immani exſcidio & calamitate ſuperfuit, quaeque nil plane obſervatione dignum praefert, quam feminae nomen, cuius cineres continebat, nempe AᛀꟻAↃ *Cavla*, quae fortaſſe alicui ex Velciis nupta erat. Minime vero facile his adſentirer, qui *Caiam Aulam* legendum putarent. Non enim video, cur ad duplicis praenominis confugium recurramus; quum expedita & perſpicua ſit lectio, ſi feminam hanc ex familia *Caulia* progenitam eſſe ſentiamus, quam vetuſtum marmor Gruterianum pag. DCCCLXIV. 13. repetitum pag. DCCCCLXVII. 9. olim exſtitiſſe teſtatur. Neque etiam inobſervatam dimittam geminatam litteram II. in voce AIIOᑫAᛀ: *Larthiia*: cuius tamen ſcripturae perrara exſtant exempla.

Poſtquam haec ad Gorium meum imprimenda miſeram, & iam iam paene formis excuderentur, idem datis ad me litteris ſcripſit exſtare in ſuo Muſeo operculum Cinerarii e marmore Tiburtino, quod anno MDCCXXXIX. effoſſum eſt prope Licinianum Etruriae in praediis D. Auguſtini Cerretanii, Canonici Florentini, qui e Dominis de Cerreto Bandinellis ſe prognatum gloriatur, a quo dono accepit. Epigraphe ita ſe habet, quae exhibetur num. V. eiuſdem Tabulae XXIV.

IMI+A : ↓ᛀƎꟻ : OMᑫA
AᛍIᛀA Mᑫ+ᛍƎꟻ

Hanc

Hanc ideo adiungendam Gorius curavit, quia ↓√ꟻꟻ: *Velch*: indicat *Velchiam* ſeu *Velkiam* familiam. Scripſit etiam ad me nuper, ab Ioanne Baptiſta Deio, amico ſuo, Archivii regii Magni Ducis Etruriae Antiquario egregio, dono accepiſſe operculum fictile Vrnulae, in quo ſculpta femina iacens ſindone operta, ut videre eſt in eadem Tabula XXIV. num. VI. cum hac epigraphe, quae Etruſca Latinis litteris redditur: LARTHIA. OTANIS: adeoque & hinc certi ſumus ⊙. O. litteram valere TH. & *Larthiam* eſſe feminae defunctae praenomen; quod etiam alibi adnotavimus.

Adiecit pariter Gorius ad huiuſce Tabulae ornatum num. VII. fictilem Amphoram altitudine fere Rom. ped. II. effoſſam anno MDCCXXXIII. inter rudera Caſtri Pognae, quam inter ſua Cimelia ſervat Ioſeph Maria Brocchius, vir Celeberrimus, & ad aliquem e familia *Veſia*, ex Etruſcis litteris ...ꟾƨꟻ :: forte ꟾƨꟻꟻ, cuius exempla ſuppeditat Tab. XXXVII. Dempſteriana, pertinuiſſe diſcimus.

Deſiderandum plane erat, DOMITIANI SVAVISSIME, ne tam horrenda ruina deleſſet hos Etruſcos titulos, qui omnes, ſi diligenter exſcripti fuiſſent, abſolutam fortaſſe VELCIAE familiae Peruſinae genealogicam Hiſtoriam concinnare facili negotio potuiſſemus, & praeclarum aliquod incrementum Peruſinae Hiſtoriae adceſſiſſet; ſed alibi deteriora contigiſſe pervulgatum eſt. Quis enim non horreſcat in ipſo orbis emporio, atque in media illa litterarum ſede Roma, omnis Antiquitatis theatro, Libertorum ac Servorum Liviae Auguſtae elegantiſſimum Sepulcrum, ſtatimac inventum eſt, dirutum atque diſperſum? Quis non ſine lacrimis ſpectabit vel audiet, Caeſarum domum, totius orbis veneratione ac trepidatione celebratam, laterculis etiam venumdatis evanuiſſe, & palatium omnium conſcium triumphorum unius lucelli vitio deletum funditus eſſe? Haec omnia, ni peregrini homines egregiis voluminibus poſterorum memoriae commendaſſent, nemo, ut opinor, exſtaret, qui ea aliquando fuiſſe crederet, quorum nec ipſa paene fundamenta hodie ſuperſunt.

Vides igitur, OPTIME DOMITIANI, quantopere dolendum ſit, reliquos omnes VELCIORVM titulos periiſſe; quum multa antea incognita, hi qui forte fortuna ſuperfuere, contineant, quae alii maiori otio abundantes diligentius ac felicius dilucidabunt. Interim ſinceram hanc meae in Te benevolentiae teſſeram laeta fronte accipe: &, quod facis, eruditae Antiquitatis monumenta ubique inveſtiga, ut mirifice augeantur noſtra ſtudia, & patriae tuae atque huic ſaeculo maximo ſint ornamento.

DE

DE ARCHITECTVRA ETRVSCA

VRNARVM ALIQVOT SEPVLCRALIVM EARVMQVE EMBLEMATIS

DISSERTATIO

AD VIRVM CLARISSIMVM

ANTONIVM FRANCISCVM GORIVM

IN FLORENTINO LYCEO HISTORIARVM PROFESSOREM.

DVm Nicolai Serrae Metaurensis Provinciae Prolegati a Consiliis essem, atque Vrbini aestivo tempore cum eo versarer, contigit forte fortuna, ut dum antiquissima Ecclesia Trinitati sacra, in ipsa Agropoli sita, reficeretur, antiquus sepulcralis Cippus e suburbano lapide diligentissime exsculptus, quantum rudior aetas patiebatur, & qui dudum in ipso pariete delituerat, detegeretur, atque erueretur. Quod ut mihi nuntiatum est ab eruditis Viris, quorum egregiis dotibus antiquitatum quoque cura adcedebat, continuo Cippum illum una omnes invisimus, & coram ex ipsa archetypa figura delineandum curavimus. Antica Cippi pars in aediculae sepulcralis formam adsurgebat, columellis Tuscanicis, hinc inde frontem adtollentibus, simplici opere displuviatam; impositis tamen, qua acroteria configi solent, navium acrostoliis, intermediis peltis: at spatium, quod inter columnas extendebatur, ianua occupabat, cuius latera minime in perpendiculum directa erant; quippe quae, ex ampliore spatio paullatim contracta, in angustum adsurgebant. Multa tunc de hoc architecturae genere disputata sunt: neque pauciora de ratione Etruscarum portarum, quarum minime obscura exemplaria monumenta recens edita nobis obtulerunt. Quia vero postremis litteris tuis, GORI PRAECLARISSIME, certiorem me fecisti, Te de veteri Etruscorum arte structoria, inter illustrandum eius gentis monumenta, sermonem instituisse: subiit in mentem, ut ea, quae iam tunc in hoc antiquitatis genere adnotaveram, prae oculis Tibi exhibe-

rem:

rem : ratus gratiam tuam initurum non opinione doctrinae meae, quae nulla eſt , ſed opportunitate argumenti .

Cippi Vrbinatis ſtructura , cuius iconem una ad Te mitto, quanquam Latinae aetatis ſit, ad eam tamen pertinet, quae proxime ad ea Etruſca tempora adcedit , qua recentior adhuc Romanorum dominatus, nondum patrias artes atque inſtituta corruperat. Vbi enim ſingulas partes ad trutinam contulerimus , omnia in hoc cum Etruſcis moribus conſonare obſervabimus . Cippum hunc exhibet Tabula XXV. num. 1. quae huic Operi adiuncta eſt .

Spectabiles in primis ſunt duae peltae faſtigio impoſitae inter acroſtolia . In Etruſcorum Vrnis nihil frequentius peltis , vel in fronte exſciſis , vel in operculo diſpluviato ita efformatis , ut duae ex his peltis , alternis angulis adſurgentes , quoddam veluti Vrnae faſtigium componant . Exempla expetenda ſunt ex Dempſtero in Parergis, & Tabula IX. & LXIX. & Muſei Etruſci Tab. CLVII. CXCIII. & CXCIV. quibus brevi adiiciemus exempla non pauca, quae inter marmora Tudertina , Deo dante , publici iuris faciemus. Neque vero praetermittenda erant exempla aliarum Vrnularum , quae anno MDCCXVI. tunc adoleſcentulus ex marmoribus ipſis excepi Peruſiae ad Principis Apoſtolorum Baſilicam in ipſo urbis pomerio , de quibus infra ſermo .

Nec vero putemus, huiuſmodi inſigne ſepulcris adiectum ad defuncti inſtitutum demonſtrandum , quod tamen quandoque factum eſt ; ut in domeſtico meo marmore P. Aelii Decimini Equitis Singularis , cui propria arma inſculpta ſunt : quod etiam in more poſitum fuiſſe docet Virgilius Aeneid. VI. verſ. 232. qui de Miſeni tumulo haec tradidit :

At pius Aeneas ingenti mole ſepulcrum
Imponit , ſuaque arma viro , remumque tubamque .

Sed in hoc feminae tumulo, ſicuti in Etruſcarum matrum ſepulcris, quum nihil cum pelta commune haberet , ſiquidem armamentum eſt peregrinum, ad aliam rationem recurrendum eſt, ut diſquiramus, cur Tuſcorum & Latinorum Tuſcis adfinium monumentis inſculperetur. Habuit, ni fallor, hoc armaturae genus aliquid cum Religione commune, &, veluti quodam ſymbolo, Infernalium Deorum deſignabat potentiam , geſta ab iis cum Superis bella recordando. Inſignis ad rem eſt Etruſca Urnula ex ſupramemoratis, in qua ipſe Typhon , ſive alter ex Titanibus in caelum caput intendens , geminaque manu peltam ſuſtinens , a caelitum ictibus ſe ſe defendit.

dit. Hanc exhibet Tabula XXV. num. III. Quid vero haec monſtra, Superis plane inviſa, cum defunctorum Manibus commune haberent, docet in hymno Titanum Orpheus, qui illos mulcendos ſuadet, ne defunctis graves eſſent:

Vos voco (precor) *iram gravem avertere:*
Si quis ex terreſtribus ad maiorum domos adpropinquaverit.

Notandum praeterea eſt, Etruſcos, ubi Deorum praelia exprimerent, libentius peltam, quam parmam iiſdem addidiſſe, ut in certaminibus, quae contra Tiphonem, Echidnam, Delphynem, ſerpentem, quae expreſſa videntur apud Dempſterum Tabula LXXX. & Muſei Etruſci Tabula CXLIX. quaeque in mea Roncalienſi Epiſtola VIII. explicavi. Peltas quoque, veluti quoddam peculiare parergon, Infernalibus monſtris addiderunt: ſic Empuſae capiti, Muſei Etruſci Tabula CLVII. Larvae, Necathaeae, itidem Scyllae inter Centauridas conſiſtentis, ibidem Tabula CLIV. cui geminae peltae ſuppoſitae ſunt: quae omnia inter inferna ſpectra connumeravit Virgilius Aeneid. Lib. VI. verſ. 286.

Centauri in foribus ſtabulant, Scyllaeque biformes.

Quae quidem fabulae, Phoeniciae originis erant, ut colligitur ex Apollodoro: & ipſe innui in Notis ad antiquas Lucernas Tom. I. Tabula XLVII. Quo vero apud Romanos minus obviae occurrunt, eo magis familiares ſunt Etruſcis, praeſertim Peruſinis; quum tam frequenter in illorum ſculpturis ſpectentur: ex quibus & gentis antiquitatem, & primevae originis transfuſa in manus monumenta traditioneſque dignoſcimus. Quae fortaſſe fabellae illae erant, quas in Tuſcis ruſticanti Plinio accolae recitare ſolebant; ubi enim Epiſtolarum ſexta Lib. V. villae ſuae delicias enumerat: *Audias* (inquit) *fabulas veteres, ſermoneſque maiorum: quumque veneris illo, putes alio te ſaeculo natum.*

Sed non tantum infernis monſtris, quorum formidine veteres inaniter detenti, in eorum ſepulcris vel imagines vel adtributa conſignabant, peltas tribuerunt; ſed illas in ſacris quibuſdam certaminibus uſurparunt: de quibus aliqua in Corollario praeguſtabimus, ut omnino concedamus, peltas non ad inane ornamentum ſeu officium deſignandum, ſed ad Religionis inſtituta pertinere. Demum in Vrnula num. IV. veluti quaedam religioſa anathemata, peltae duae ſuſpenſae cernuntur, una cum laneis illis filamentis,

 quae

quae magis conſpicua ſunt in alia Vrna apud Dempſterum Tabula LXXIX.

Acroſtolia quoque, hinc inde prominentia, aliquid cum mortuorum Religione commune habent. Quum enim putarent, animas per mare tranſvehi ad beata piorum loca, Etruſci pariter ac Romani marina monſtra Hippocampos, Leontocampos, ac Taurocampos, atque alia huiuſcemodi prodigia, quorum auxilio animae Oceanum transfretarent, Sepulcris inſculpſerunt. Adceſſerunt delfinium atque concharum non fortuita ornamenta; quod illa equorum, haec curruum vices obtinuerant. Navium vero inſignia ad feralem reformidatamque Charontis ratem referebant Aegyptii: ex quorum inſtituto fabulae iſtae tranſvehendi per Nilum cadavera promanarunt, ut non uno in loco tradit Diodorus Siculus. Navim totam in lucernis fictilibus ex nigra argilla compactis figurarunt, quarum unam polymixam publicavit Licetus Lib. VI. Cap. L. pag. 874. alteram vero in Muſeo noſtro adſervamus.

Antequam ad Architectonices rationem deſcendamus, aliquid de inſcriptione marmoris ediſſeramus. Vides in hac, CLARISSIME GORI, antiquae ſeveritatis in mortuorum elogiis parſimoniam Etruſcis moribus reſpondentem, & quam in inſcriptionibus, quae Romanum Imperium praeceſſerunt, laudavit Auguſtinius in ſuo Dialogo de Inſcriptionibus Ciceroni coaevis: in quibus, quum de feminis mentio agenda eſſet, nil ultra nomen illius, patris praeterea, ac mariti notabatur, ut in hac, quae MARIAE C. MARII F. ET APVLATI VXORIS memoriam ſervat. Ne tamen in ſplendidum errorem incidamus, putantes heic agi de filia illius C. Marii, triumpho Cimbrico & ſeptem Conſulatibus celebris, quae diem ultimum ſuum apud noſtrates obierit: illud monitum velim, ſummos in Republica viros tanto libertorum numero, qui ſuo eodem nomine vocarentur, polluiſſe, ut integras quandoque provincias, veluti ex eadem familia ortos, occupaverint: ſic, ut ait Cicero, Sicilia tota Pompeiis plena erat, & Romanus orbis Flaviis, dum eius gentis Imperatores ſumma rerum potirentur. Huc etiam pertinet ille C. MARIVS PAMPHILVS. MARIA Ɔ. L. GALLA. MARIVS CEVCO. & MARIVS ZOSIMVS. quorum meminit tuis curis edita inſcriptio Doniana Claſs. XV. num. 20. Rurſuſque alia MARIA C. F. QVARTA, apud eundem Donium Claſs. II. num. 197. demum & alia MARIA C. MARII F. apud Gruterum, pag. LXXXI. num. 8. & alia ſexcenta marmora, quae apud Collectores occurrunt, cum quibus & Cimbrico nulla fere adfinitas intercedebat, niſi forte quam Patronus in eorum parentes conlata libertate, & communicato nomine obtinuiſſet.

ſet. Vt autem credamus, huius noſtrae MARIAE patrem ad ea tempora pertinere, ſuadet etiam characterum forma rudis, qui nullis apicibus diſtincti ſunt, qualis florente adhuc libertate in uſu fuit.

MARIAE nomen in Romanis inſcriptionibus ubique obvium eſt, quarum unam etiam inter domeſticas adſervamus. Nullam cum eodem nomine apud Hebraeos uſitato, noſtriſque Religionibus venerabili, analogiam ſervat; quippe apud illos eſt a מרר *marar*, *amareſcere*; unde מרים *Miriam*, nomen proprium femininum, *ab amaritudine* dictum. Latinis vero femininum eſt *Mariae* gentis, quae a *mas* dicta eſt, titulo non ſexus, ſed virtutis; unde Horatius ait:

Et maribus Curiis, & decantata Camillis.

Quapropter Martem, quod maribus praeeſſet, dictum refert Varro de Lingua Latina.

At vero APVLATI nomen, cui MARIA noſtra nupta erat, paene Etruſcum eſt, rurſuſque occurrit in dedicatione aerei ſigilli Apollinem referentis in tui Muſei Etruſci Tom. I. Tabula XXXII. de quo egimus in Roncalienſi Epiſtola XI. pag. 350. & eſt ipſum nomen *Apollinis*, quod in pateris quandoque *Apulu*, & per ſincopem *Aplu*, inſcribitur: ex quo patet, APVLATI noſtri nomen nihil commune habuiſſe cum ſervili illo, atque in marmoribus obvio, APOLAVSTI, quod eſt a Graeco ἀπόλαυσις, *delectatio*. De Apollinis vero, ſive *Apulu* etymo, a quo dependet illud APVLATI, fuſius per nos pertractatum eſt in *Libris Indigitamentorum*, quos de Diis ſcripſimus, & eorum nominibus: qui tamen, ut in publicum prodeant, & otium, & tempora meliora praeſtolantur.

Ne vero putes, OPTIME GORI, me oſcitanter nimis homini noſtrati Dei nomen adtribuiſſe (quod ab antiquis factum fuiſſe viri doctiſſimi dubitarunt) productis exemplis, coniecturam comprobabo. Mitto ſcripta antiqua marmora, quorum recenſione innumera paene Deorum atque Dearum nomina viris ac feminis adtributa fuiſſe, quiſque facile cognoſcet: geminos tamen titulos, qui in Muſeo meo adſervantur, reticere non poſſum:

D . M
CALLIOPES
PERSEVS
CONSERVE
SVAE . FECIT

L. MESCINIVS
APOLLVS

qui Apollo etiam in Divi Pauli Epiſtolis nominatur ; ſed quaedam tantum memorabo, quae ex antiquiore Romana Hiſtoria deſumta, magnam cum Etruſcis temporibus adfinitatem ſervant. Ex his:

Thalia uxor Pinarii, recenſetur a Plutarcho in Numa.

Ankarii plurimi in Romana Hiſtoria celebrantur. Eam gentem & Peruſiae floruiſſe, publicata per Ciattium Cineraria comprobant. Ab *Ankaria* vero Aſculanorum Dea, dictos fuiſſe nemo non videt.

Rheam, Numitoris filiam, vel pueri norunt.

Pilumnos Romanos veteres, memorat Plinius Lib. XVIII. Cap. III.

Volumnios atque *Volumnias* Latinae Hiſtoriae memorant plures, quarum inter poſtremas Coriolani uxor virili in patriam caritate celebrata eſt. Hos a Volumnio atque Volumnia potiſſimis Diis (ita enim in veteri Menippaea Dii illi, quos alii Volumnum atque Volumnam nominant) nuncupatos eſſe conſtat.

Latini Grammatici inter *Larem* Deum, & *Lartem* praenomen, diſcrimen fecerunt ; at nullum Etruſci, quibus Lartes & homines vocabantur, & Dii Manes, ut in Roncalienſibus oſtendi.

Aelii etiam nomen a Sole expetitum, Latini & Etruſci incunctanter ſibi adſumpſerunt: argumento potiſſimum illius *Aelii Volturreni*, quo ad Vadimonem memorabili caſu devicto, tota inde Etruria noſtra latrocinio ſubverſa eſt.

Neque ambigo, *Turnum*, apud Aricinos & Rutulos inſigne nomen, ita nobis a Latina declinatione deformatum, ipſum *Thuran* Tuſcorum eſſe, boni ominis cauſa filiis a militaribus viris impoſitum. Ne vero diutius extra argumentum aberremus, iterum ipſum antiquum marmor adeamus.

In hoc auſterioris Etruſcae Architecturae ſpecimen excipere, atque cum pauciſſimis, quae ſuperſunt monumentis, conferre & contemplari viri eruditi non dedignabuntur. Quamquam enim huius facultatis illuſtratores Serlius, Palladius, Scamozius, Vignolius, ceterique Etruſcae rationis regulas tradiderint ; eas tamen a genuina illa, qua Tuſci veteres uſi ſunt, longe diſtare certo ſcimus: quum hi viri ceteroquin doctiſſimi in ratione illa Architectonices ordinanda, nihil aliud ſibi propoſuerint, quam formam illam, ita ceteris, ut aiunt, ordinibus aptare, ut quae omnium ſimpliciſſima eſſet, ceteris firmitate atque humilitate polleret ad infimas aedium partes ſuſtinendas ; quapropter proceritatem illam, qua antiquitus pollebat, contrahentes, praeter ceteros depreſſerunt.

Marmoris Vrbinatis faſtigium ex nudis cantheriis, in ſtillicidium decurrentibus, conſtat, nulla eminente ſima. Corſa cantherios ſuſtinet, & iacentem trabem imitatur. Hanc Tuſcanicam faſtigiorum ſim-

ſimplicitatem in eiuſdem nationis aedibus obſervavit Vitruvius Lib. IV. Cap. VII. *Item in eorum frontibus antepagmenta figantur, ſupraque ea tympanum faſtigii ex ſtructura ſeu materia collocetur, ſupraque id faſtigium, columen cantherii. Templa ita ſunt collocanda, ut ſtillicidium tecti abſoluti tertiario reſpondeat.* Eiuſdem Tuſcanicae rationis exempla, huic noſtro reſpondentia, habemus in duplici pictura Etruſci Vaſculi apud Dempſterum Tabula XXVI.

Tympanum roſa occupat, quod & in Tuſcis aedificiis frequenter occurrit, ut in duarum aedicularum tympanis Muſei Etruſci Tab. CLXX. Frequentius vero in Vrnarum operculis cernuntur, ut eis aptari poſſit illud Iuvenalis Sat. VII.

———————— *& in urna perpetuum ver.*

Quum enim mortuos prioris vitae ſtudia retinere crederent, vel nullam animabus optime meritis voluptatem, niſi ſenſibilem atque corpoream eſſe crederent, conviviis, pulvinaribus, atque odoramentis delectari crediderunt. Quapropter teſtamentis cavebant, ut die natali, roſae in perpetuum Sepulcris adferrentur, adſignata in hunc ſumtum certa ex hereditate pecunia: quam inſaniam deriſit in Nigrino Lucianus his verbis: *Quidam etiam cippos ſuos floribus coronari iubent, ſtolidi etiam poſt mortem manentes.*

Faſtigium excipit epiſtylium, unica corſa conſtans, in quo litterae ſignatae ſunt: hoc vero paraſtatae ſuſcipiunt. Harum proportio recentiorum traditionibus procerior eſt; quippe ſeptuplo fere imoſcapi latitudine producuntur. Vitruvius loco citato: *Craſſae* (inquit) *ſint altitudinis ſuae cum capitulis & ſpiris decumae partis.* Quibus ornamentis detractis, remanet ſolida columna ſeptuplae proportionis. Hoc etiam Plinius indicavit Lib. XXXVI. Cap. XXIII. *Columnae, quae ſextam partem altitudinis in ima habent, Doricae vocantur: quae nonam Ionicae: quae ſeptimam Tuſcanicae.*

Columnarum ſuperior contractura eadem prorſus eſt, quam Vitruvius ipſe praeſcripſit: *Summaque columna quarta parte craſſitudinis imae:* cuius etiam contracturae aliud exemplum, huic noſtrae adprime reſpondens, habemus in aedificio, expreſſo in patera apud Dempſterum Tabula VII. quam hic deſcribere placuit; vix enim alibi adſimilem videre eſt. Haec ratio contrahendarum columnarum, quae penitus exceſſit ab uſu, ſummopere firmitati conferebat; nam quo magis ponderis in ſuperiori columnae parte detrahebatur; eo minus ruinae periculo ſubiacebat, atque eo difficilius linea directionis, quae e centro gravis deſcendit, extra baſim defluebat.

Quot

Quot capitulorum genera Etrusci columnis suis aptaverint, vix paucis expediri potest: ut propemodum in subspicionem inciderim, nulli determinatae formae fuisse adligatos; sed a structorum inventis praescribi consuevisse. In fragmento Cinerarii fictilis mei Musei capitulum parastatae striatae constat ex cimatio, & hypotrachelio: in alia apud Dempsterum Tabula LXXXIII. num. v. & astragalo Lesbio, plintho, atque anulo: in patera Tabula VI. ex plintho & astragalo Lesbio. In Cinerariis Etruscis apud Sanctem Bartholum constat ex voluta Ionica, taeniola dependente. Prothyrides in aedificio depicto Tabula XXXI. apud Dempsterum, capitula habente, ex quatuor astragalis compacta, hypotracheliis interstantibus. Huic respondet capitulum aedis ibidem depictae Tabula XXVIII. nisi quod voluta Ionica plintho superexstante instructum est; alterum vero Tab. XXXII. constat ex calatho reticulato, qualem Corinthii usurparunt, additis acanthis: nec longe abest alterum in Museo Etrusco Tab. CLXXIII. superne vero voluta Ionica, atque laterulo contegitur. Apud Dempsterum Tom. I. in fine Praefationis columnarum capitula ex Larvis constant: parastatae caput in Sepulcro Furiorum. Ionica penitus sunt columnarum capitula in aedificio depicto in Tabulis CXXX. CLXXI. & CLXXXVI. num. II. Musei Etrusci: Corinthia vero unico foliorum ordine instructa ibidem in Tabulis CLIV. CLXX. & CLXXI. Nec desunt exempla formae caryatidis in Tabula CLII. num. I. & in alio fragmento fictili Musei mei. Capitula vero huius nostri marmoris ita circumscripta sunt, ut in eis Sculptor formam Corinthiam efformare voluisse videatur, licet eius partes solummodo obumbratas minime expresserit. Haec ipsissima capituli forma est, quam Eques Fontana, dum veterem Antonini Pii Basilicam in novum usum restitueret, in geminis illis novis aedificiis, quibus vetus fulcivit, non sine laude disposuit; respondent enim perbelle Corinthiis mensuris. Idem penitus in usum posuerat Eques Borominus in fronte sacrae Aedis, quae adhaeret Ecclesiae Vallicellianae: quod quidem Boromini inventum, ita ea aetate comprobatum est, ut eleganti elogio a Floravante Martinellio in Descriptione Vrbis Romae inde laudari meruerit. Et quidem, quod ille invenisse laetabatur, in hoc marmore dudum insculptum fuisse cernimus: ut merito heic aptari possit scitissimum illud ac grave Philippi Iuvarae, summi Architecti ac praeceptoris mei, frequens dicterium: *Antiquos plus quam nos aedificasse; ac propterea plus quam nos tentasse, atque adinvenisse: formam nullam a nobis inventam iri, cuius imaginem, si antiquus orbis excutiatur, ab Antiquis repertam esse non deprehendamus.*

Co-

Columnarum bafes ex inverfo hypotrachelio cum cymatio & gradibus conftant. Alteram huic fimilem videre eft in aedificio Tufco depicto apud Dempfterum in Tabula XXVIII. gradibus tantum demtis.

Optares fortaffe, mi GORI, ut in Tabulam aliquam, veluti in fpeculum, has omnes Etrufcae Architecturae formas, fuis menfuris adhibitis, redigerem, ut renafcentibus veteris Etruriae artibus, etiam Architecturae Tufcanicae aliquod lumen, quod optabas, adcrefceret. At ne tantam fidem his monumentis adhibeamus, & regula inde conftituatur, monet nos nobilitate ac doctrina praeclarus Oliverius meus, qui in Differtatione ad Diptychum Eminentiffimi Cardinalis Quirinii, Pifauri hoc anno MDCCXLIII. impreffa, ad propofitum haec habet: *Mi giova premettere, che quel compleffo di parti, diftribuite ed ornate con proporzione, che noi con nome abufivo chiamiamo Architettura, altro è vero e reale, ed altro è finto e pittorefco. Il vero è quello, che, coftando di parti folide e ftabili, compone alcuno edifizio, nel quale ogni parte fa l' ufizio fuo feparato e diftinto, foftenendo, cingendo, o legando o cuoprendo il medefimo edifizio, cui ferve: il finto poi è quello, che niuno di quefti uffizj fa; ma folamente adorna o abbellifce qualche lavoro, il quale fuffifterebbe beniffimo anche fenza quefto ornamento d' architettura; ficcome appunto addiviene ne' piccioli intagli, nelle pitture, ne' lavori di ftucco, e ne' baffi rilievi, ne' quali o per riempiere il campo, o perchè alcuna ftoria il richieda, i lavori di architettura fi aggiungono. Ciò pofto, io non dubito, che quando fi tratti di vera e folida architettura, poffano dalla maniera di quella trarfi legittime induzioni del tempo della medefima: e fon perfuafiffimo, che quegli eruditi Uomini, che in queft' arte ancora fono verfati, abbiano in mente un' idea, o dir vogliamo un fiftema generale di quella, con tutte le fucceffive fue mutazinni e di miglioramento e di declinazione; dimodochè, veggendo qualche antico edifizio, diftinguer tofto poffano dalla forma di lui il fecolo, nel quale fu fatto. E facil cofa è render di ciò la ragione; imperciocchè, trattandofi d' architettura vera e reale, fi dee fupporre, che quel tale edifizio ordinato foffe da un architetto, il quale fapeffe ed ufaffe le regole della fua facoltà, limitate però dal gufto particolare del fecolo, in cui viveva. Ma non cammina del pari l' argomento, quando trattafi d' architettura finta. Siccome queft' altro non è, che un acceffiorio dell' opera del Pittore, o dello Scultore, o Stuccatore, coftoro non fi obbligavano feveramente alle leggi dell' Architettonica: e badavano foltanto, e tutto lo ftudio loro ponevano in quello, che dalla profeffione loro dipendeva. Di quì certamente avviene, che tante e così grandi fconciature di quell' arte fi veggono nelle opere ancora di perfet-*

tiffima

tissima mano. M' impegnerei certamente in un troppo lungo racconto, se io volessi con gli esempli dimostrare la verità di questa proposizione: e per far ciò colla necessaria precisione, converrebbe e aver sotto gli occhi molta copia di originali, o maggior numero di libri, e molto più intendersi profondamente d' Architettura, della quale nobilissima arte con mio rammarico e rossore confessar debbo di essere poco men che affatto digiuno; potendo dir di me con tutta verità ciò, che Cicerone forse con artifizio diceva di se: non tam intelligo, quam multa vidi. -- Et paullo post: *Ma per ogn' altro esempio mi vaglia la testimonianza del Sig. Vicario Passeri, la quale dà alla mia proposizione tutta la forza, e dalla quale presi già quasi tutta l' idea. Così egli parla nella Nota alla citata Lucerna della Tavola XXIX.* „ Neque vero hoc columnarum „ genus in operibus superiorum saeculorum, quibus integrae artes „ florebant, ignotum est; dum enim Romae adolescentulus versa- „ rer, & inter otia severiorum studiorum Architecturae operam „ darem sub egregio viro, mihique inprimis carissimo, Philippo „ Iuvara, tales prorsus animadverti inter ornamenta marmorati „ operis, quo podium amphitheatri exsculptum erat. Patet hinc, „ quum non ad firmitatem, sed ad speciem dumtaxat res specta- „ ret, Vitruvianis legibus amandatis, Pictorum magis placita, quam „ certas definitasque Architectorum leges in usu fuisse. „

His adcedunt non pauca alia exempla ex Etruscorum Cinerariis expetita, quae, dum haec scriberem, tu Cl. GORI ad me opportune misisti, quae adiicienda curasti in Tabula XXVI. His comprobatur costantissimus eorumdem Etruscorum usus ea peltis exornandi: unde facile deducitur non unius vel alterius artificis oscitantis placito id factum esse; sed ocultiore quodam, ut antea observabam, Religionis monitu id evenisse. Horum unum ex Aedibus Nobilium de Meniconiis mutuatum est in eadem Tabula num. 1. cuius frons taurino capite ornatur, per quod ipsum boum sacrificium, quo parentari solebat, significatur. Exempla, ex universo antiquitatis penu depromta, obvia sunt, ac maxime pervulgata, praesertim apud Homerum Iliad. Ψ. ubi Patrocli funus describens, ait:

Multi quidem boves candidi mugiebant circa ferrum
Mactati: ————————————

Virgilius quoque Aeneid. Lib. V. vers. 96.

———————— *cedit quinas de more bidentes,*
Totque sues, totidem nigrantes terga iuvencos.

Et

Et Lib. XI. verſ. 197.

Multa boum circa mactantur corpora morti.

Operculum eiuſdem Peruſini Cinerarii ornat vitta dependens: quum enim Cineraria haec ſepulcralis arae vicem obtinerent, ornamentis huiuſmodi decorabantur, de quibus idem Virgilius audiendus Aeneid. Lib. III. verſ. 63.

——————— *Stant Manibus arae*
Caeruleis maeſtae vittis atraque cupreſſo.

Addita etiam in medio roſa, ad roſarum ſparſionem in funeribus declarandam, quae cineribus defuncti optatum in Elyſiis ver deſignarent: atque hinc inde gutti pro unguentis, aut oleo: quae omnia ornamenta raritatem huic Cinerario Etruſco conciliant. Inſcriptio vero adpoſita ita ſe habet:

::::IƎƚƎ :::И . MAHMꟼVO . IVOƆƎ1 . IOꟼA⅃

Hoc eſt: *Larthi . Pecrui . Thurmnam . N::: Etei::::*

Reſtitui facile poteſt haec inſcriptio, ſi cum aliis conferatur, quae ex ſimilibus Cinerariis, apud Nobiles Meniconios Peruſiae adſervatis, in lucem prodierunt apud Dempſterum Tab. LXVII. LXVIII. item LXXIII. & LXXIX. quorum collatione, & hoc ipſum Cinerarium ex eodem Sepulcro, ad eamdem familiam ſpectante, erutum fuiſſe perſpicuum eſt:

IƎƚƎ1H . MAHMOVO . ИꟼVƎ1 . IOꟼA⅃

Larthi . Peurli . Thurmnam . Hpetei

Haec quidem ipſa inſcriptio cum ſuperiore adeo conſonat, ut duplicata videri poſſet, niſi pro comperto haberemus repetita toties in familiis maiorum nomina, repetitis etiam epitaphiis indiguiſſe. Hinc in Furiorum Sepulcro apud Bellorium *de Sepulcris veterum*, Oſſuaria duo inventa ſunt cum epigraphe C. FOVR. Heic vero PEVRLI, pro PECRVI, non ſine mendo ſcriptum fuit, vel utrumque mendoſe pro PETRVI, ut ex aliis inſcriptionibus penes Dempſterum colligere licet:

Larthi . Rapli . Thurmnam . Petrua
Au . Cai . Thurmna . Se . Rapliai
Ar . Thuramna . Se . Rapnai
Au . Thurmna . Ar . Mauſi.

In hac poſtrema inſcriptione nota ɑ ꓮ AR obſervatione digna eſt, per quam praenomem *Aruntis* ſignificatur, quo *Aruns Tolumnius*, Porſenae filius, inſignitus erat. Haec igitur monumenta ad *Turnos* Peruſinos ſpectant, qui praenominibus *Petrui*, *Raplii*, *Caii*, & *Aruntis* utebantur. Haec vero epitaphia Etruſca ita vertenda eſſe cenſeo:

Larthi (Diis Manibus) *Petrui Turni N::etei*
Larthi Petrui Turni Epetei
Larthi Raplii Turni, *Petrui* (filii)
Aulemio Caio Turno, *Sexti Rapli* (filio)
Arunti Turno, *Sexti Rapni* (forte Rapli) *filio*
Aulemii Turni Aruntis Mauſi.

Petrui vero & *Petruae* nomen ſive praenomen, maſculinum modo, aliquando & femininum, apud Etruſcos in uſu fuiſſe conſtat ex operculo alterius Cinerarii, quod Peruſinis reſtituimus ex Schedis Gabriellianis, in quo ſcriptum legebatur: VVɑ+ꓱ1 . ꓮИꓮO: *Thana*. *Petruu*. Id vero Etruſcorum *Petruus*, ipſum *Opeter* eſt Latinorum praenomen, vel aliud nobis adhuc ignotum, unde *Petronii* & *Petreii* dicti ſunt; vix enim *Petrum* apud Latinos inveniemus, niſi forte illum unum Petrum Furii Libertum apud Gruterum pag. DCCCXCVI. 10.

Sed ad Vrnas peltatas revertamur. Altera quoque Vrna, peltis & foliis ornata, reperitur Peruſiae in Diverſorio Nobilium Comitum della Staffa, in eadem Tabula XXVI. num. III. cuius inſcriptio :::::ꟼꓮƨꓱM . ꓱИIVꓱ+ . ꓱꟼVꓮ *Aure*. *Tevine*. *Meſar* ::::: *Aurelium Tevinium* nobis indigitat: quod quidem *Tevinii* nomen item occurrit in *Cuelniorum* Cinerariis: *Theva*. *Cuelnetu*. *Anlnal*.

Peltis quoque, media patera interſtante, ſculptum cernitur aliud ſimile monumentum expreſſum in eadem Tab. XXVI. num. IV. quod olim in locupletiſſimo Muſeo Gualterio adſervabatur: & forte ex his erat, quae ex agro Tuderte eruta ſunt; dum eius Vrbis Antiſtes fuit Eminentiſſimus huius nominis Cardinalis, in cuius Muſeo ſpectabatur: eius inſcriptio haec eſt:

Atinatial. *Lth*. *Fraunei*. *Tiitaea*.

Cum hac inſcriptione conferendae ſunt geminae aliae Vrnulae apud Dempſterum in Parergis, & Tabula LIV.

Larthi. *Seianti*. *Frauniſa*. *Atiu*. *Tiutetr*
Larthi. *Ianti*. *Frauniſa Atiu Niteir*.

ex

ex quarum collatione facile ſuſpicari quis poteſt *Atinatial* minime integrum nomen eſſe; ſed ex *Atinio* & *Atio* compoſitum eſſe, quum *Atii* in aliis *Frauniorum* Sepulcris nominati obſerventur. *Seianti* vero eſt ipſum *Seii* praenomen in caſu obliquo.

Neque hoc loco Vrnas praetermittemus, quarum opercula veluti ex duabus inverſis peltis conſtant, quarum ſchemata exhibet ſuperior Tab. XXV. num. iiI. & iv. haec autem poſtrema, pateris, roſa in medio, & hinc inde uvae racemis inſignis, olim delineata eſt a me Peruſiae in hortulo ad D. Petri.

Demum nec praetermittam alteram Vrnam adlatam in eadem Tab. XXV. num. iI. ornatam peltis, Tuſcanico more, quamquam Latinis litteris inſculptam, hoc modo: L. TITIVS C. F. ABERRA: quam ex Muſeo Anſideio a Pictore tuo olim delineatam, ad me hac occaſione miſiſti; cuius tamen ſcriptura, Etruſcis finitima, Cippo noſtro Vrbinati fere reſpondet. Sed ad eumdem Cippum, a quo digreſſi ſumus, revertamur.

Porta, quae aream inter paraſtatas ſeu prothyrides occupat, ſuperne hyperthyro inſtructa eſt, inter utrumque capitulum excurrente. Inter omnia vero obſervatione digna eſt vehemens illa contractura antepagmentorum a perpendiculo recedentium, ex qua lumen hypothyri ſuperne anguſtius eſt. Etruſcorum portae, quanquam frequentius parallelis antepagmentis procedant; aliquando tamen in hanc eandem formam coarctantur; ut in pictura Dempſteriani Operis Tab. XXXI. quae huic noſtrae reſpondet. Rurſus in Tab. CXXX. Muſ. Etr. aedificium conſpicitur, quatuor columnis innixum, quae inter ſe invicem inclinatae, ponderi quoque, atque impulſibus mirum in modum reſiſtunt. Haec portarum faciendarum norma uſui pariter ac naturae maxime conveniebat: uſui nempe, quum minori ſpatio in ſuperiore parte aditus indigeamus; quia corpora, quae maius ſpatium occupant, per inferiorem oſtii partem traiici ſolent: naturae vero, quum illius laterum directiones in obliquum ſibi contradicentes eſſent; quippe reſiſtentia lineae inclinatae, qua ex parte dependebat, alteri lineae aequaliter inclinatae opponebatur valide ſymbola arcui illi, quem deſcriberet linea prima inclinata, ſi deorſum invergi contingeret, ut in canteriis, qui in triangulum aequiangulum conſtruuntur. Quapropter in Dorica aedificandi ratione, ita portas conſtrui debere, tradit Vitruvius Lib. IV. Cap. VI. *Haec autem* (valvarum altitudo) *dividatur in partes duodecim, & ex eis quinque & dimidia latitudo luminis fiat in imo, & in ſummo contrahatur, ſi erit lumen ab imo ad ſexdecim pedes, antepagmenti tertia parte. Sexdecim pedum ad viginti quinque, ſuperior pars luminis contra-*

 tra-

trahatur antepagmenti quarta parte : si a pedibus viginti quinque ad triginta , summa pars contrahatur antepagmenti parte octava : reliqua quo altiora erunt , ad perpendiculum videntur oportere collocari . Id ipsum in hac quoque provincia posterius in usu fuisse constat. Anno enim MDCCXXXIX. dum maioris Ecclesiae Coemeterium Pisauri effoderetur , inter plura ornamenta & musiva , quibus illius quadriporticus olim ornabatur , marmorea anaglypha inventa sunt , in quibus ianuae expressae erant in superiori parte contractiores. Quod reliquum est circa Etruscarum portarum ornamenta , vides illas additamentis pluribus fuisse decoratas ; quippe illarum impagines , quandoque ingentibus anulis, tympana vero leoninis capitibus, occuparunt.

Ianua huic Cippo insculpa, si materialem significationem persequamur , ipsum sepulcri aditum significat ; si vero allegoriam, in hac ianua symbolum mortis habemus, atque traiectum illum, quo in alteram vitam deducimur. Quapropter David : *Ego*, inquit, *ingredior viam universae terrae* , se moriturum significans : & in Psalmis sub portae allegoria, frequenter mors designatur, ut in Psal. IX. 15. *qui exaltas me de portis mortis :* & Ps. CVI. 18. *adpropinquaverunt usque ad portas mortis:* & Sapientiae Cap. XVI. 13. *deducis ad portas mortis.*

Morem hunc ianuas effingendi in sepulcris, ab Etruscis Romani acceperunt. Neque heic Etrusca altera Vrna praetermittenda est , quae ad D. Mariae inter oppida Caesii & Aquae Spartae in Carsulanorum finibus adservatur, quam ipse delineavi, ut vides in Tabula XXVI. num. II. Hinc inde ianuam circumornant malleus & securis , item clava : quae quid sibi velint , explicare minime arduum est. In Vrnis Etruscis elegantioris artificii ad ianuam adstant hinc inde Genius & Genia , coniugum custodes, armis huiusmodi instructi. Sculptor vero, cui fingendorum Deorum facultas minime suppetebat , Deorum insignia pro Diis ipsis expressit. Itaque peltas Inferorum Numinum insignia, loco illorum usurpata constat , uti superius ostendimus : clava vero Herculis Depulsoris insigne est , quem Geniis domus custodibus , ut mala inde depelleret , veteres Etrusci sociaverunt.

Quum haec ad te scripta misissem , SVAVISSIME GORI , ecce tuis litteris, humanitate & eruditione refertis, nuncias, te interim moras nectere , & prelo festinanti ocium indicere , donec aliquid ad te scribam de ingenti marmoreo Capitulo , quod Perusiae , paucis ab hinc annis in Agro Perusino , in Prato Villae Balleoniae sub dio iacere una cum pluribus Etruscis Vrnis marmoreis vidisti , ac videns merito doluisti ; quapropter , ne tam eximii monumenti periret memoria , si deinceps temporis iniuriis la-

labefactaretur, statim ante tuos oculos a perito Pictore, quem in tuo per Etruriam Itinere tecum ducebas, diligenter delineandum curasti. Igitur dum huiusce insignis operis schema mihi optatissimum obtulisti, percontatus insuper es (ne quid de Tuscanica Architectura omitterem) meam sententiam, utrum Tuscanici opificii esse putarem; suadebat enim, ut Tusco populo adtribueretur, cum locus ipse unde prodiit, nempe e Perusia, inter Etruscas urbes olim potentissima: tum insolita quoque eius forma, qua a ceteris, ut aiunt, Architecturae ordinibus discrepat. Quod quidem sedulo contemplatus, adfirmare minime dubito, opus huiusmodi ad Etruscos pertinere: ac propterea tamquam eximium specimen illorum Architecturae tuto ostentari posse: atque in illo superesse nobis ingentis ac spectatissimi Aedificii vestigium simul ac testimonium perquamillustre. Capitulum hoc marmoreum exhibetur in Tabula XXVIII. cuius scenographiam ipse adieci.

Quod autem spectat ad Etruscorum Architecturam, cuius nulla tantae molis exempla supersunt (nam parva habemus in Vasculis, & in sepulcralibus Vrnis) illud primum statuendum, est nullam apud eos certam formam & regulam stetisse; nam plerumque Doricos cultus ea refert, interdum Ionicos aut Corinthios, demum & incerti ordinis, quos quisque Sculptor pro ingenio & arbitrio suo adinvenisset: quod minime mirandum est, quum Etruria ex innumeris paene populis constaret, qui ex Asia, Graecia, & Oriente profecti, eam occupantes, aliquid semper ex patriis eorum moribus in suis aedificiis retinuere: praesertim quum artes nondum certis legibus, quas hominum universitas & adprobatio excepisset, adstringerentur. Quando vero coeptum sit Architecturam in canones digerere, non liquet: neque ego Vitruvium omnium primum fuisse credam; quum vel ipse regulas sibi traditas non uno in loco commemoret; sed multo antiquius id contigisse minime puto; quum nonnisi maxima imperia induxerint homines, ut in iisdem moribus convenirent, & legibus artium tribuerent auctoritatem. Quum autem Itali Architecti Graecorum formas adoptassent, placuit inter ceteras, Italiae quoque laudem aliquam adtribuere, ne ars eius structoria tota esset peregrina. Igitur ex tot tantisque vagantibus incertisque modis, quibus Etruria utebatur, unus praecipue delectus est: & quia delicati cultioresque modi ex Graecia iam fuerant adoptati; cautum est, ut solidior atque integrior aedificandi ordo ex Etruria peteretur, atque ita omnibus iam officiis Architectura faceret satis.

Sed inter luxuriantis Etrusci ingenii feliciores ausus, reponenda

nenda est huius Capituli forma, quam, Corinthio exemplari eminus contemplato, Tuscus scalptor sine nota imitationis effecit, retentis tantum acanthi foliis; reiectis vero minutioribus volutarum ornamentis, quae in sublimi positae dum consistunt, minus perspicuae sunt: ubi vero exciderunt, faciem universam deformant. At illorum loco, ipsum interiorem Capituli cippum scitissime in radios produxit: quorum quatuor loco angulorum essent; intermedii vero singulas facies aequo spatio parique proiectura exornarent. Nec autem volutas ex imperitia praetermisit Artifex, alioqui scitissimus, qui totum opus pari solertia ac stabilitate perfecit, veritus opificii laudem non in marmoris extenuatione esse sitam, quae puerorum laus est; sed in illa ostentatione novitatis cum dignitate & elegantia, & providentia perpetuae durationis.

Volutarum vero spiris substituit puerorum capita, ex ipsis acanthis procedentia. Duplex illorum ordo diversis rationibus exornatur; inferior nempe puerorum coronatorum est: superior vero puellarum, in quorum frontibus flores emicant, dispari quoque capillorum cultu, prout sexui conveniebat: quae quidem ornamenta spectare ad Religionem, nemo, ut arbitror, ignorat. Si Genios & Genias in hoc marmore expressas velimus, pertinuit fortasse ad Templum illud, in quo Perusini *Iunonem Etrusco ritu impensissime colebant*; ut ait Appianus Alexandrinus Bell. Civ. Lib. V. Iunoni vero Genios & Genias convenire, diximus in Roncaliensibus, ubi demonstravimus, hanc Dearum principem quandoque pro ipso Genio universali feminino fuisse usurpatam. Si vero placet, haec capita ministros atque administras sacrorum repraesentare, in promtu sunt sacra illa, in quibus utriusque sexus adolescentes adhibebantur. Audiamus Horatium Carm. Lib. I. Od. XXI.

Dianam tenerae dicite Virgines:
Intonsum pueri dicite Cynthium:

Et Lib. IV. Carm. Od. VI.

Virginum primae, puerique claris
Patribus orti,
Lesbium servate pedem.

Et Epod. 14.

Quod Sybillini monuere versus,
Virgines lectas, puerosque castos,
Diis, quibus septem placuere colles,
Dicere carmen.

Sup-

Supplices audi pueros Apollo :
Siderum Regina bicornis audi
Luna puellas.

Et Catullus Carm. XXXIV.

Dianae ſumus in fide
Puellae, & pueri integri:
Dianae pueri integri
Puerique canamus.

Multa vero ſuaſerunt, id opus inter Etruſca computandum: & primo univerſus ipſe Capituli ornatus, neutri ex Graecorum ordinibus conveniens; quapropter populo illi adtribuendum eſt, in cuius uſum exſculptum fuiſſe conſtat: populo praeſertim mediterraneo, ac montibus circumvallato, cui difficilior vectura ſubſpicionem amovet peregrinitatis; praecipue ubi de inutili ac ingenti pondere pertractetur: populo demum apud quem ſculptura omni ſemper aevo floruit, ut urbis illius monumenta qua Etruſca, qua Latina, qua demum Chriſtiana evincunt.

Nec recte iudicabit, qui dixerit multa in hoc marmore ex Corinthia ratione deprehendi, Latinoſque etiam florentiſſimo Antoninorum ſaeculo eiuſdem generis capitula in mille formas immutaſſe: non enim me latent capitula in Aedibus de Maximis adſervata, quae tota tropaeis conſtant: nec ea, quae volutarum vice aquilas aut gryphes habent apud Barotium Inſtit. Architect. & quae hippocampos, ut apud Serlium Architect. Lib. IV. pag. 343. & alia plurima, quae exſtant ad D. Sebaſtiani in agro Verano, ad D. Nicolai in Carcere, & alibi paſſim: quod etiam animadvertit Ruſconius in Vitruvium Lib. IV. Cap. 1. pag. 71. *Se bene tra' frammenti antichi, e ſpecialmente in Roma, ſi veggono varie e nobiliſſime invenzioni di capitelli e di baſi, ſpecialmente i capitelli d' aquile, e di trofei, e di feſtoni, di delfini, e di altre così fatte membra.* At in omnibus his ſymmetria Corinthii capituli in ipſa alieni ornatus compoſitione mirifice elucet; praeſertim ille interior truncus, qui ſportam illam repando labio imitatur, quam primus Callimachus Corinthius contemplatus, acanthis ſuperimpoſitam huic praeclaro invento capituli Corinthii occaſionem dedit, ut refert Vitruvius Lib. IV. Cap. 1. cuius in hoc noſtro nulla veſtigia conſpiciuntur.

Adcedit, quod huius Capituli faſtigium, quod tegula, ſeu plintho caret, plinthum Corinthium minime pati poſſit; nam quatuor huiuſce acuti ac valde prominentes inferne vacui, ac nullo ful-

fulcro praediti, nullisque volutis ornati, nimis deformiter exsilirent: quod minime putandum est in tam diligenti opere fuisse peccatum. Puta igitur huic Capitulo plinthum longe diversam fuisse superimpositam, nempe rotundam, quae forma optime respondebat figurae Capituli, cuius octo supremi cuspides octangulum aequiangulum fere constituunt, cui figurae nulla aptabilior est quam circularis. In hoc vero Tuscus artifex a patriae Architecturae regulis minime discessit, quum haec plinthum rotundam capitulis imponi iuberet, ut tradit Vitruvius Lib. IV. Cap. VII. & clare explicant Rusconius & Daniel Barbarus suis in eum Commentariis.

Alterum argumentum, quo coniicitur hoc marmor esse Tuscanici opificii, sunt prominentia illa ex frondibus capita undequaque disposita. Tusci enim libenter columnis aedificiorum loco capitulorum larvas disposuerunt, ut ostendit Vrna fictilis apud Bonarrotios inter Parerga Operis Dempsteriani Tom. I. in fine Praefationis. Insuper & prothyrides ostendunt Sepulcri Furiorum apud Bellorium: in quo quidem invento veteres Architecti primaevam illam architecturae rationem expressam esse voluerunt. Quum enim columnarum ratio ab ipsa humani corporis proportione sumta esset, ut tradit Vitruvius initio Lib. IV. ipsum columnae capitulum humani capitis vicem gerebat, & ipsa nominis ratio indicat; quapropter Iones minime dubitarunt, columnarum suarum capitulis illa eadem ornamenta aptare, quibus feminae suae utebantur. Etrusci vero fidelius mentis suae conceptum exprimentes, ipsis capitibus hominum sive larvarum capitula ornarunt, & expresserunt.

Evincit demum Tuscanicum esse opus, ipsa operis proportio ac dimensio, quae reliquis ordinibus minime aptari potest; etenim praetermissis Dorico ac Ionico, qui humilioribus capitulis instruuntur, Corinthius, dempta plintho, non ultra modulos duos extollitur; illius vero infima latitudo se habet ad altitudinem ut 30. ad 36. eo quia contractura superior columnae Corinthiae, quae communis est cum capituli planta, demit hinc inde min. 3. ad diametrum imi scapi. At res diversimode se habet in hoc Etrusco; cuius altitudo se habet ad infimam latitudinem, ut 27. ad 36. eo quia contractura superior columnae Etruscae demit hinc inde min. 4. $\frac{1}{2}$ ad diametrum imi scapi, quod docuit idem Vitruvius loco citato: *Summaque columnarum* (Tuscanicarum) *quarta parte imae crassitudinis contrahatur*. Quum ergo haec contractura quartae partis in superiore columnae scapo communicaretur etiam plantae Capituli Etrusci; sequitur, capitulum quamvis Corinthiae for-

formae, ubi aptaretur columnae Etrufcae, in ima fui parte confiare debuiffe tribus ex quatuor partibus fuae proceritatis, dempta plintho: ubi quum Corinthiae columnae imponebatur, in ima fui parte conftare debebat quinque ex fex partibus altitudinis. Quum ergo Capitulum habeamus eius exilitatis, ut Corinthiae columnae aptari non poffet; fed tantummodo Etrufcae (efto Corinthiis etiam ornamentis fculptum effet) evincitur, opus effe Tufcanicum, nilque cum Graeco invento commune habere, nifi fobriam quandam aemulationem magis quam imitationem.

Haec funt, GORI DOCTISSIME, quae feftinante calamo, urgentibufque undique folicitudinibus, ut tibi morem gererem, adnotare datum eft. Tu interim ea qua polles eruditione, atque una tecum viri docti, quibus haec facultas familiarior, utrum recte diiudicaverim, calculum feretis.

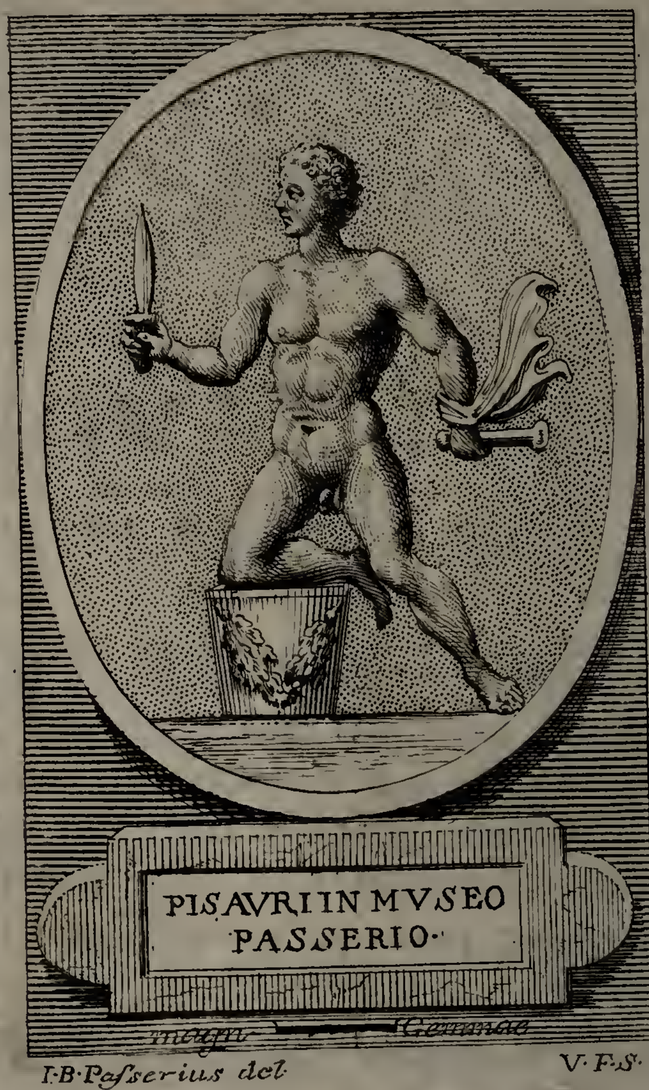
DE REGE NEMORENSI

COROLLARIVM.

QVum in fuperiore mea Differtatione de peltarum ufu in fepulcralibus fculpturis fermo incidiffet, placuit adfirmare, illas plerumque a Sculptoribus adhibitas, quum, vel Deorum Inferorum imagines caelarent, vel facra certamina; adeoque eorumdem armorum non fuiffe promifcuum ufum; fed quidpiam de Religione participaffe deduximus: de his vero facris certaminibus aliquid in praefentiarum adferre, abs re minime erit.

Quum aliquando fedula meditatione intuerer quafdam Etrufcas fculpturas, in quibus miles armatus exhibetur, qui altero genu altari innixus, ftricto gladio, contra adftantes milites, qui peltis & parmulis fe defendunt, videtur decertare, quorum exemplaria exquifito artificio elaborata referuntur in Tabulis Operis Dempfteriani L. LI. LII. & LXXXI. & Mufei Etrufci CL. CLXXIV. & LXXV. atque explicationem, quam de illis doctiffimi viri protulerunt, confiderarem, nempe ibidem Mithriaca facra repraefentari; fieri non potuit, quominus clariffimorum virorum iudicio adfentirer, & fidem omnem illis adhiberem. Cuncta quippe in marmore conveniunt cum facris illis, quae iam nobis nota funt: praecipue vero experimentum illud conftantiae adverfus mortis ter-

terriculamenta, quo prolato Mithriacus miles *per omnia probatissimus vocabatur*, *donec arcanis perfusionibus illum in aeternum renasci concederetur*: ut verbis utar monumenti Taurobolici Musei mei. Sed forte contigit, antiquam Gemmam, summo artificio elaboratam, mei iuris fieri, in qua huiuscemodi Miles stricto Etrusco gladiolo, genuque ad aram posito, pro illa videtur depugnare: cuius schema, diligenter a me exceptum, placuit heic in tuam gratiam, CLARISSIME GORI, subiungere.

Quod si imaginem hanc cum Etruscis marmoribus conferre non graveris, facile deprehendes, unum & idem argumentum repraesentare. Quod vero ad illarum significationem adtinet, quamquam a spectatissimorum Scriptorum sententia recedere non ausim; placuit tamen aliam explicationem proferre, qua aliquid luminis & huic Gemmae, & Etruscis marmoribus tribuatur; ut vel ipsi prioris sententiae fautores, utra probabilior videatur, iudices arbitrentur.

Quod mihi in Mithraicis Etruscorum sacris scrupulum ingessit, ipsa tam peregrini ritus in Etruriam inducendi difficultas fuit.

Non

Non ambigo, sacra quaedam, ex Asia & Scythia adcersita, Tuscorum animos imbuisse, atque ipsa etiam Cabirorum & Sabatiorum mysteria, quorum indubitatam mentionem in Indigitamentis Eugubinorum fieri nuper cognovimus. Qua tamen via haec Etruriam invaserint, facile ex ipsa gentis origine argui potest; quippe quae ex Graecis atque Pelasgis, qui Tauricam quandoque incoluerant, coaluerunt. Quo vero pacto Persica superstitio tanto terrarum spatio, nulloque populorum commercio Etruriam penetraverit, difficile captu est: praecipue, quum inter Romana monumenta Mithriacorum nulla mentio fiat, nisi exacto iam primo aerae Christianae saeculo, tunc plane quum late propagato imperio magnam sibi Roma videbatur adsumsisse Religionem, si omnium gentium erroribus deserviret: unde & Isiaca, & Orgia, & Eleusinia, & Mithriaca quoque initia suscepit. Magnam etiam ingerere mihi videtur difficultatem ingens illud de Mithra silentium apud Scriptores antiquiores; quum primus omnium, quod viderim, de illo mentionem fecerit Plutarchus in Libello de Iside & Osiride.

Mysterium vero, quod mihi in anaglyphis Etruscis, & in domestica mea Gemma videor agnoscere, penitus Italicum est, ac tanta propinquitate Tuscis adfine, ut Tuscum dicere non temere possimus. Scis profecto, ERVDITISSIME GORI, quanto cultu ac veneratione Aricini simulacrum illud Dianae Tauricae, ab Oreste in Italiam delatum, coluerint, ac custodierint: quorum quidem Sacerdos REX NEMORENSIS vocabatur. Quo autem pacto singulis annis, Deae sacro recurrente, Sacerdos iste eligeretur, tradit Strabo Lib. V. qui Ariciae situm describens, haec habet: *Est & Dianae lucus, idest Artemisium, sic enim vocant, e sinistra viae regione ex Aricia ad Aricinam viam conscendentibus: quod templum nominant aedes Tauricas; nam barbaricus quidam, & Scytharum circa templum mos obtinet; qui enim victimae mactator prius exstiterit, Sacerdos instituitur. Vir quidam fugitivus gladium tenet, ad insultum semper circumspectans, ad tutandum strenue est paratus.* Istud etiam Suetonii in Caligula testimonio comprobatur, qui haec adnotat: *Perfuga Sacerdos ibi constituitur: qui Sacerdotem priorem sua obtruncaverit manu, strictoque semper gladio, paratus ad insultus propulsandos, circumspicit.* Quae omnia mire explicat marmor apud Dempsterum Tabula LXXXI. num. 1. in quo vetus Sacerdos victus, velo, quo forte sacra obibat, circumvolutus, religatisque manibus, arae impositus mactatur.

Ad id Sacerdotium nemo ingenuus admittebatur, ut testatur Pausanias in Corinthiacis: cuius auctoritas tanto magis facienda est, quo peregrini Scriptoris est: ex quo cognoscimus, non in Italia

lia tantum; sed apud exteras etiam nationes truculentum id sacrum celebre fuisse. Haec ille, ubi de Hippolyto in Aricino nemore discerpto mentionem facit: *Mea quidem etiamnum aetate, iis qui ad templum singulari certamine vicerint, praemium constitutum est Deae Sacerdotium; sed in certamen istud ingenuus nemo descendit: servi dumtaxat, qui fuga se dominis subduxerunt.* Huic adcedit Servii testimonium in Lib. VI. Aeneid. vers. 137. *Orestes, post occisum Regem Thoantem in regione Taurica, cum sorore Iphigenia fugit, & Dianae simulacrum inde sublatum, haud longe ab Aricia collocavit. In cuius templo, post mutatum ritum sacrificiorum, fuit arbor quaedam, de qua infringi ramum non licebat. Dabatur autem fugitivis potestas, ut si quis inde ramum potuisset auferre, monomachia, cum fugitivo templi Sacerdote dimicaret.* Arboris huiusce sacrae rami hi fortasse sunt, quos in palmae speciem adsurgentes manibus gestant in anaglyphis ipsi victores. Sacerdotem hunc REGEM NEMORENSEM fuisse adpellatum, tradunt Scriptores. Suetonius loco citato Cap. XXXV. haec habet: *Nemorensi Regi, quod multos iam annos potiretur Sacerdotio, validiorem adversarium subornavit.* Et Ovidius Fastorum Lib. III. Elegia II. ubi sacrum eius Deae recenset, haec habet:

Regna tenent fortesque manu, pedibusque fugaces,
Et perit exemplo postmodo quisque suo.

Demum & Statius Silvarum Lib. III.

Iamque dies aderat profugis cum Regibus aptum,
Fumat Aricinum Triviae nemus, & face multa:
Conscius Hippolyti splendet lacus. ———

Quia vero Diana inter Deos Inferos habebatur, nulli dubium erat, imaginem illius fas esse sepulcris insculpi, atque eius sacra in illis repraesentari, adeoque illa propriis eius symbolis adornari. An vero idem factum sit de Mithriacis, viri docti, atque tu inprimis, CLARISSIME GORI, diiudicabis. Mihi enim nondum contigit videre in Sepulcris quidpiam cum illorum Religione commune. Interim vive diu felix, & patriae, & litterarum tuorumque amicorum bono.

CLASSIS III. in fine M.E.
T.I.
I.
II.
III.
GENIVS DOMESTICVS
Ex aere exstat in Museo Passerio huius magnit.
I.B. Passerius delin.
V.F. Sculp.

F. B. Pass. del. *Simulacra ex aere GENI DOMESTICI, exstant I. in Museo Masciolo II. et III. in Museo Passerio.* V. F. S.

Vas fictile huius magn·in Museo Passerio·

I·B·Passerius del· V·F·S·

Vasis eiusdem facies aduersa.

I. B. Passerius del. V. F. S.

I.

II.

I. B. Pass.^us del. V. Fra. S.

Vasculum utraque parte pictum, exstat in Museo Passerio.

Vasculi fict. Mus. Passerii utraque facies.

I·B·Passerius del· V·Franceschini Scu·

In Museo Passerio exstant·

VI· Cornua potoria convivalia ueterum Etruscorum·
Omnia exstant in Museo Passerio.

I. B. Pos. del. Vascula, et pateræ inuentae in ſepulcris Tudertinis, nunc exstant in Muſeo Paſserio. V. F. S.

I·B·Passerius del.   V·Fra·Scu.

Vascula IV· crystallina, antiqui operis, eiusdem magnitudinis, e Museo Passerio depromta·

I.

Litterarum
I. Cippi magnitudo.

II.

Alt. Palm. II. ⅓ Rom.

Alt. Palm. III. Rom.

Exstant in Museo Passerio.

III.

IV.

V.

I. B. Passerius I. C. delin.

I. Cippus e lapide Tiburt. inuentus a MDCCXXVII. prope Tibrim inter Tudertum et Perusiam. II Cippus alter anno MDCCXLI effoss. Tuderti.

Ios: Menabuonj delj.

Ios: Papinj Scul.

Signum ex aere huius magnit.
Tuderti, in Museo Marciolio.

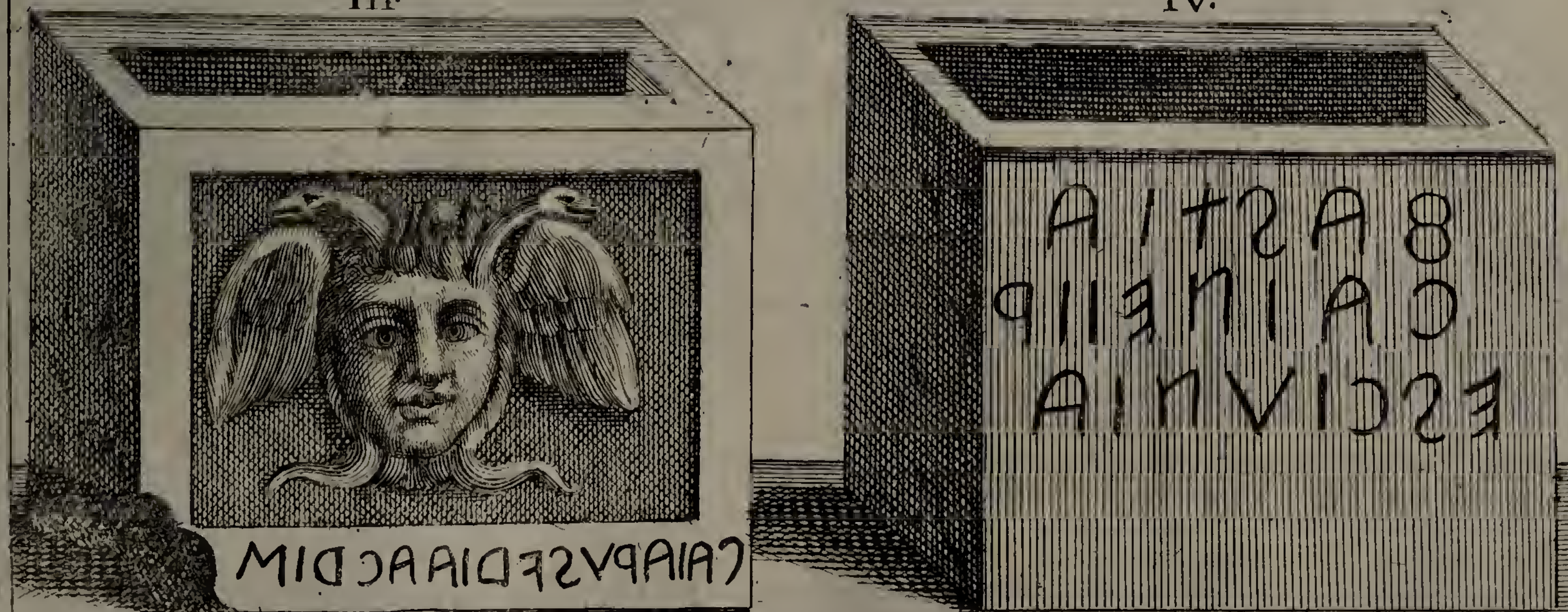

Ex aere huius magn. Arimini effossum.

I.　　　　II.

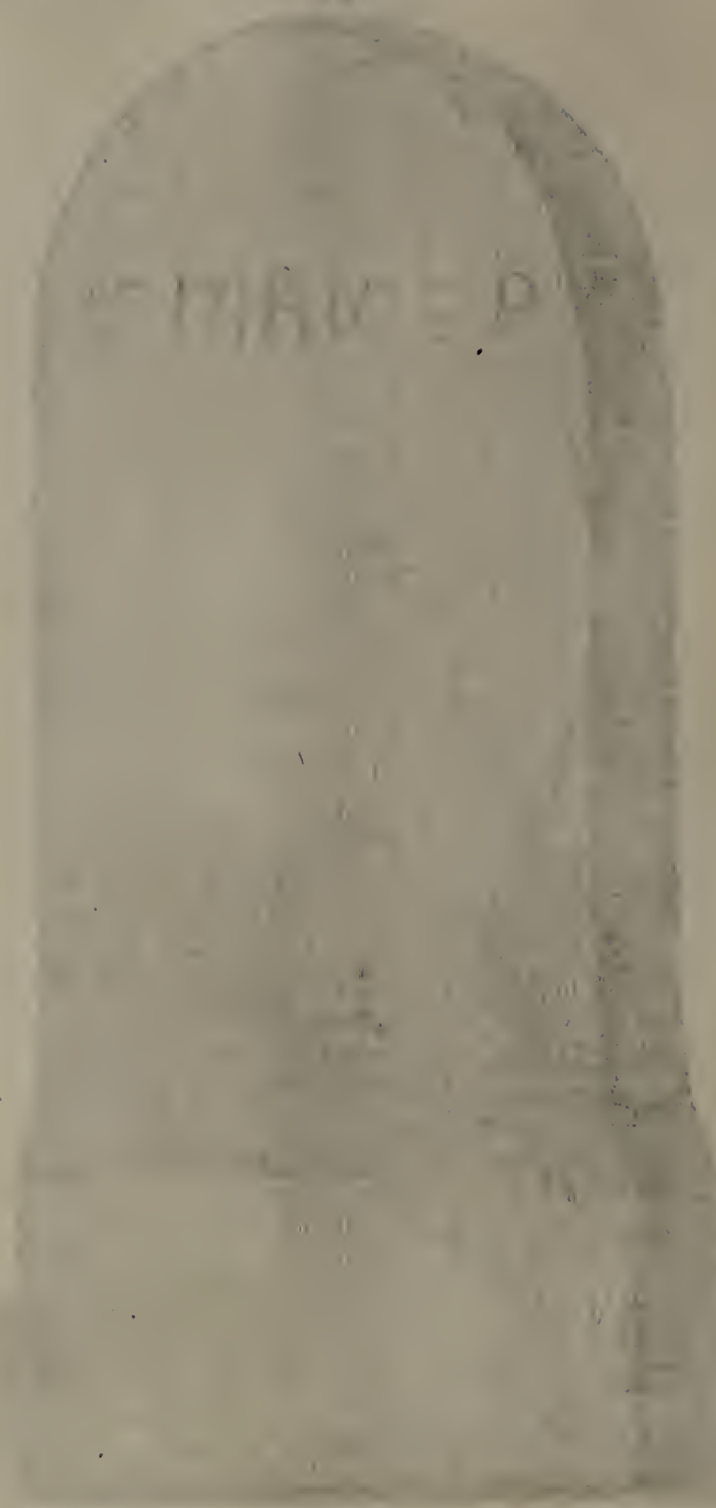
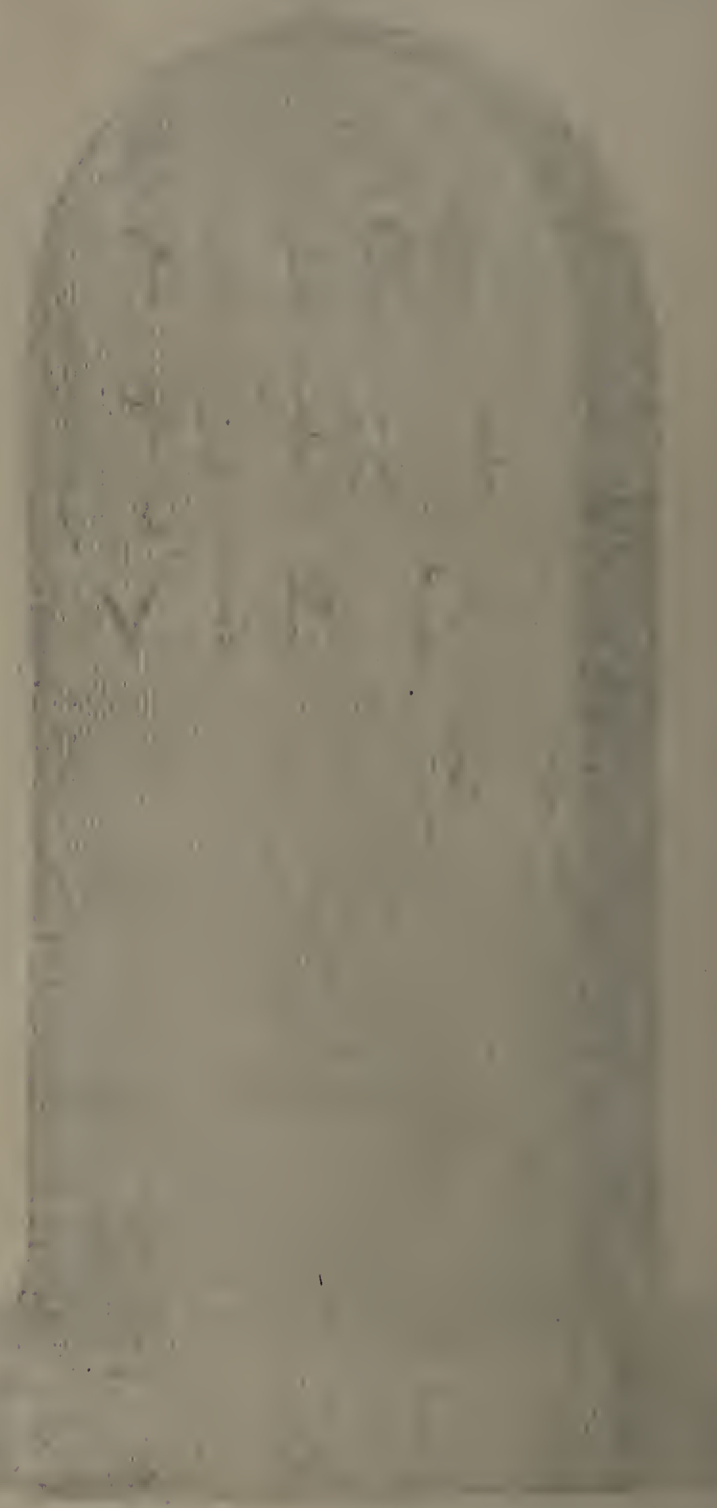
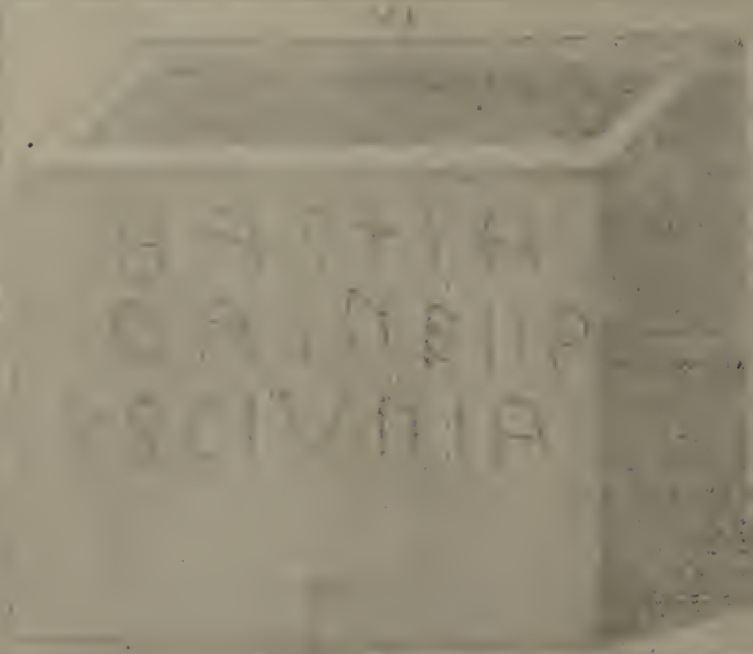
Perusiae, ex Schedis Gabriellianis.　　　　Tuderti.

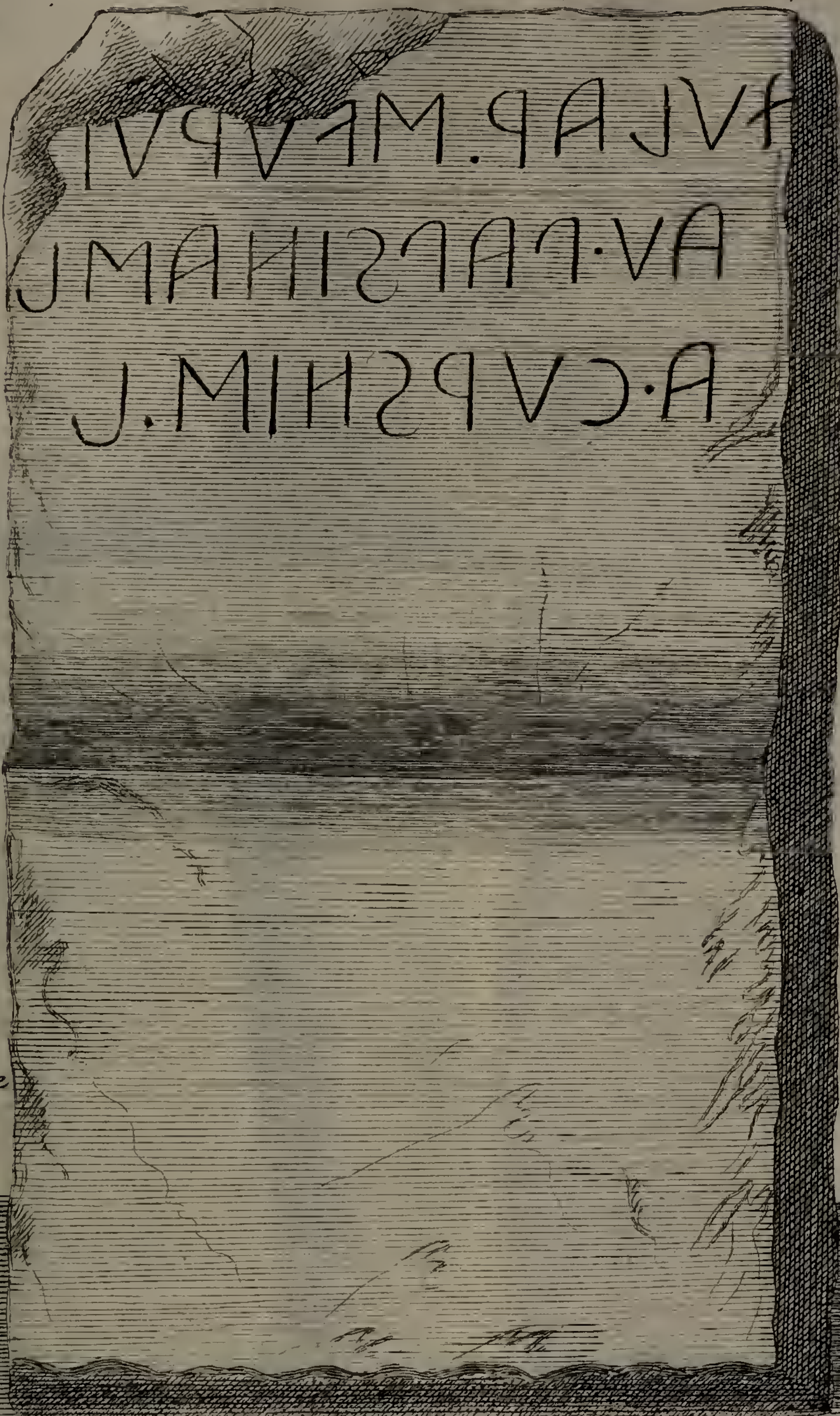
III.　　　　IV.

V.F.S.

Cinerarium in Mus. Vinciolio.　　　　Cinerarium Politiani effossum.

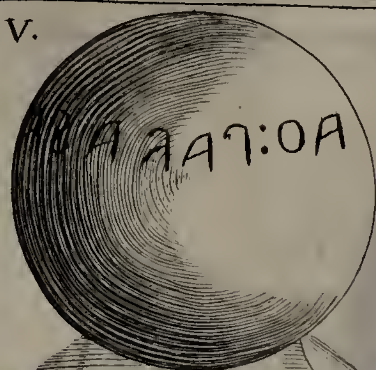

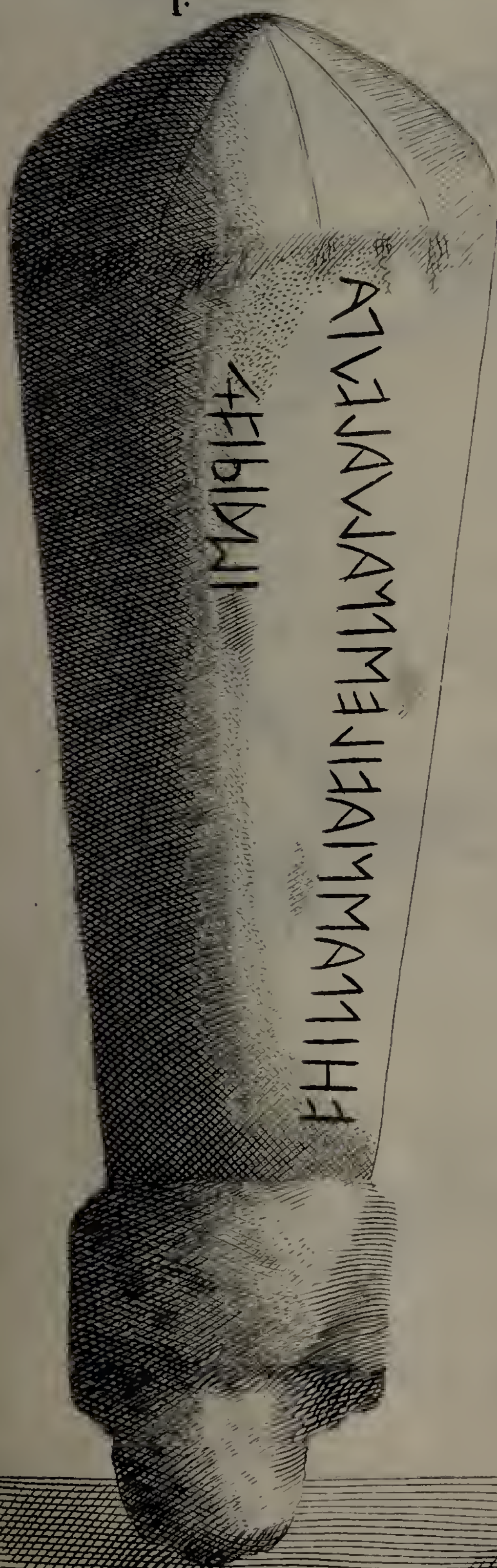

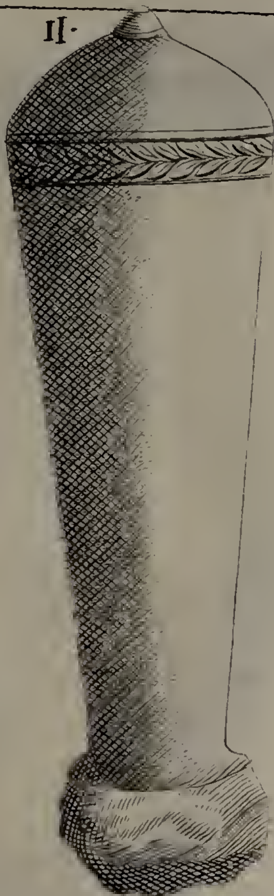
Lapis aren. Florentiae in Hortis Gaddiis.

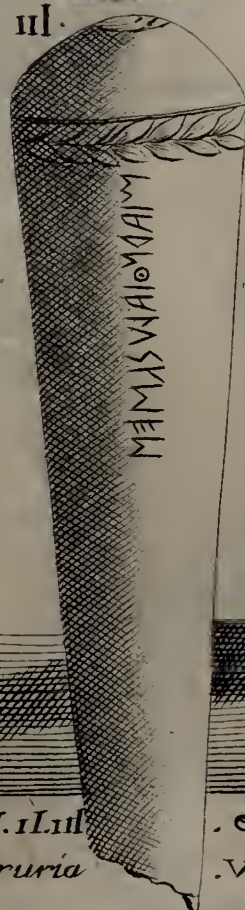

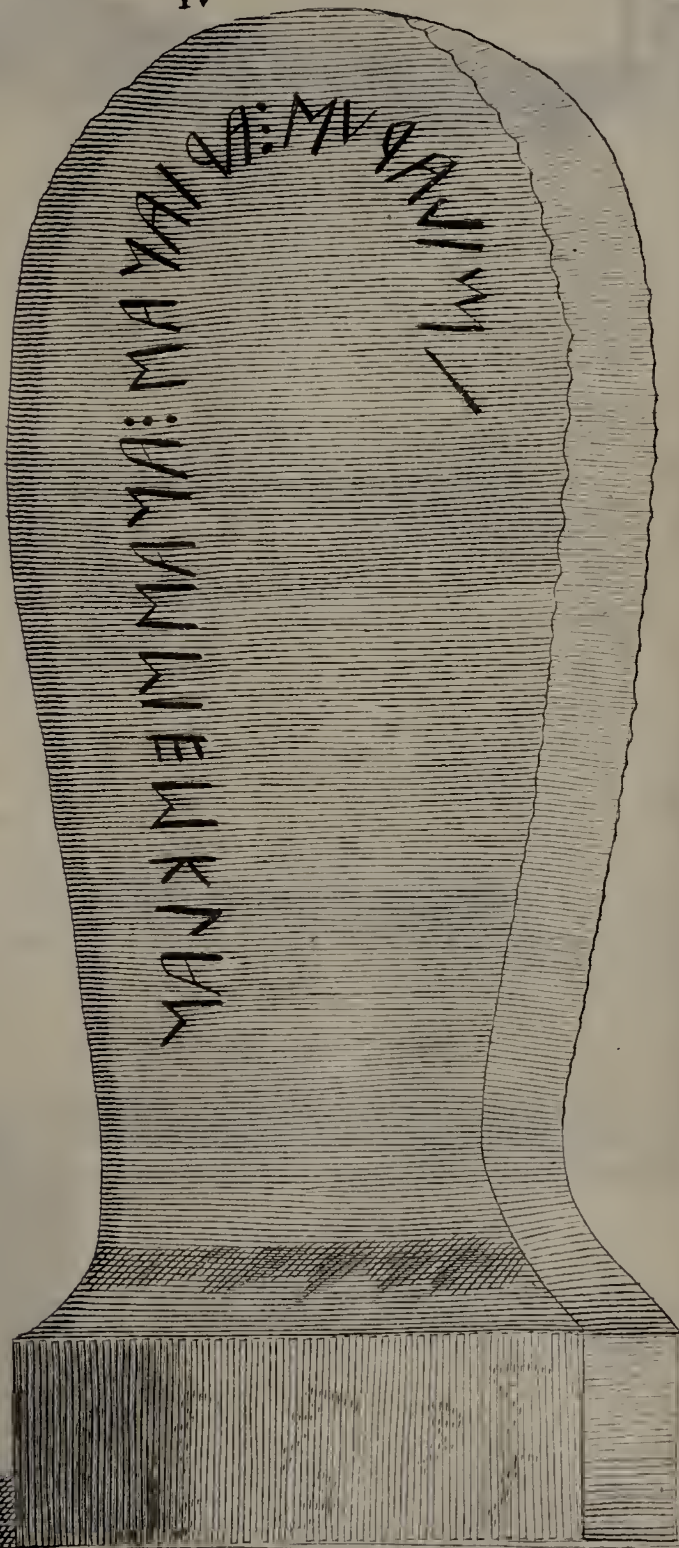
Saxum ingens in praedis Capponiis prope Antellam.

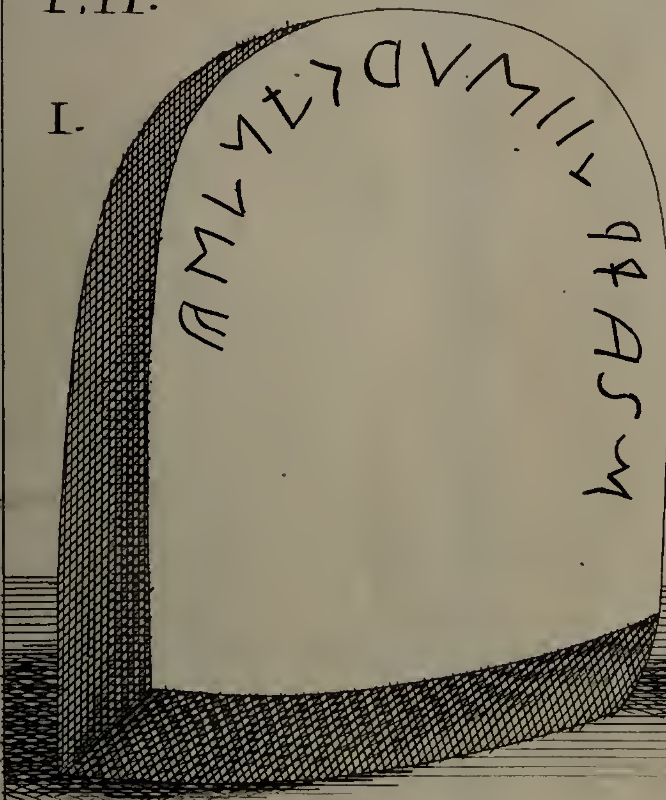

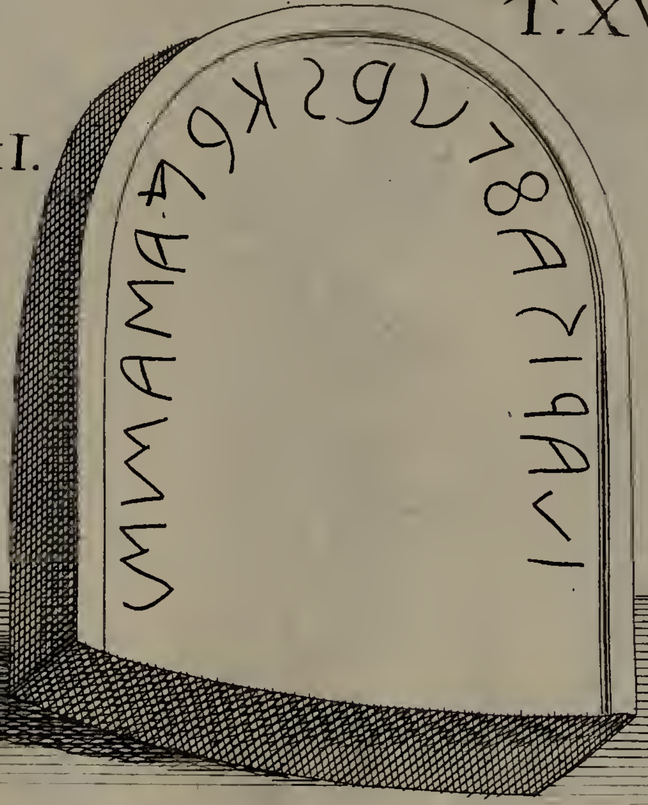

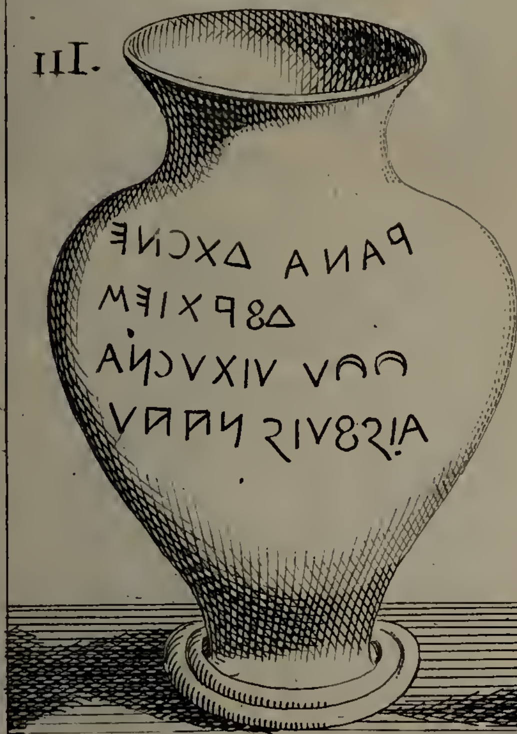

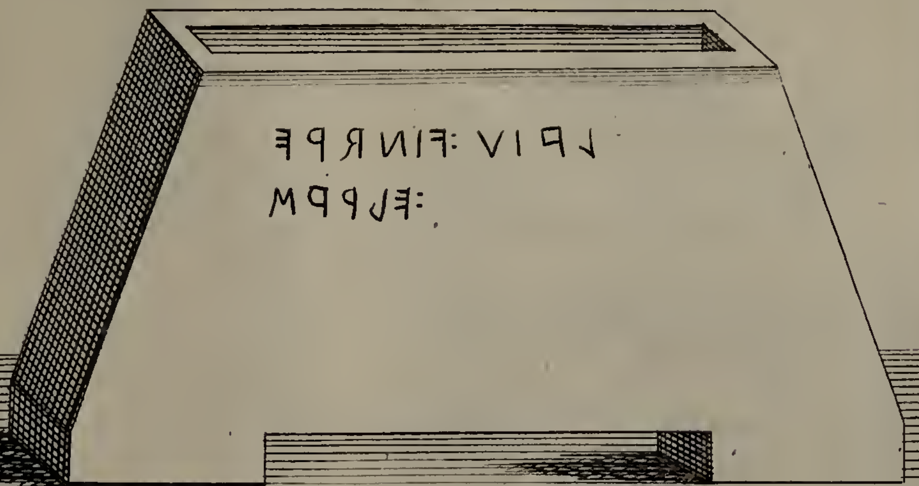
Acheronticae Columellae .I.II.III . extant in Museo Poriano .IV.
apud Panzanium in Etruria .V. Clusii , apud Nobb. Piccios.

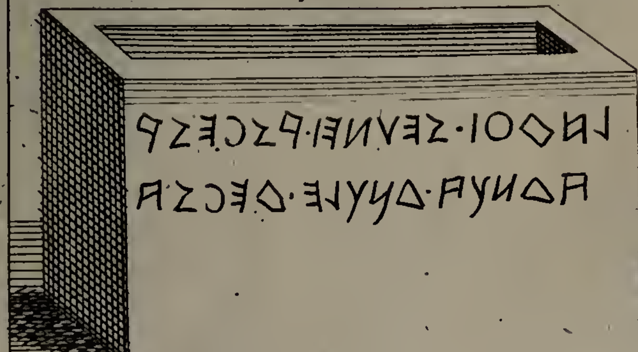
Anton Bosi sc.

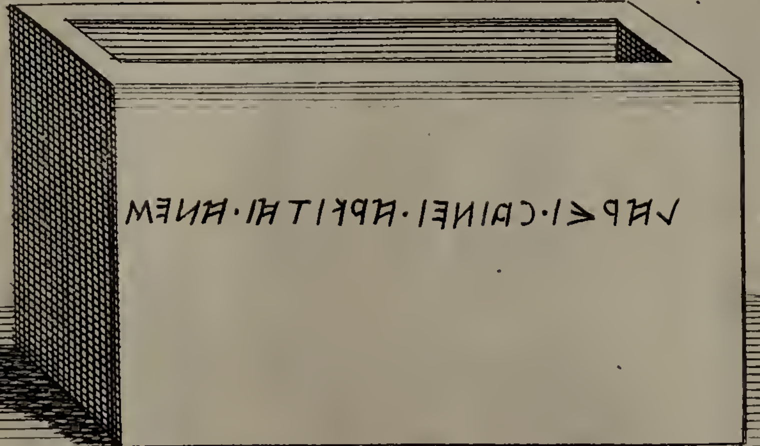

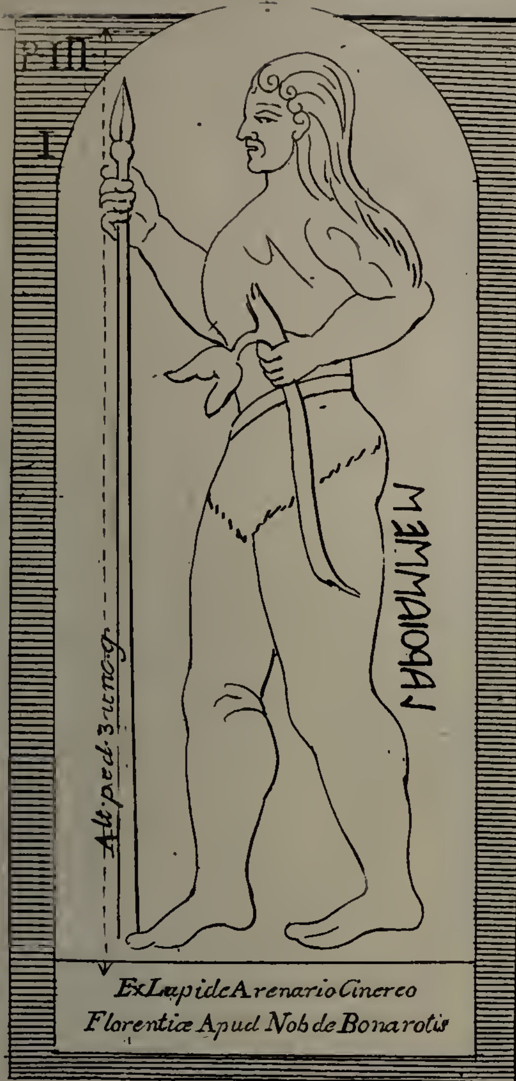

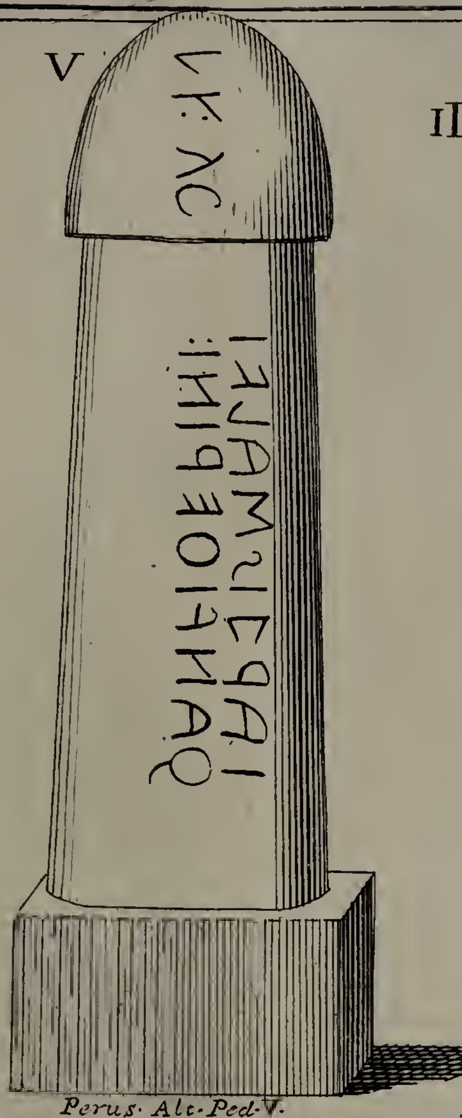

I. II. Senis, extant penes D. Canonicum Bandinium. Reliquae Vrnae Etruscae extant apud Nobiles Tommasios, Patricios Senenses.

Ex Lapide Arenario Cinereo
Florentiæ Apud Nob de Bonarotis

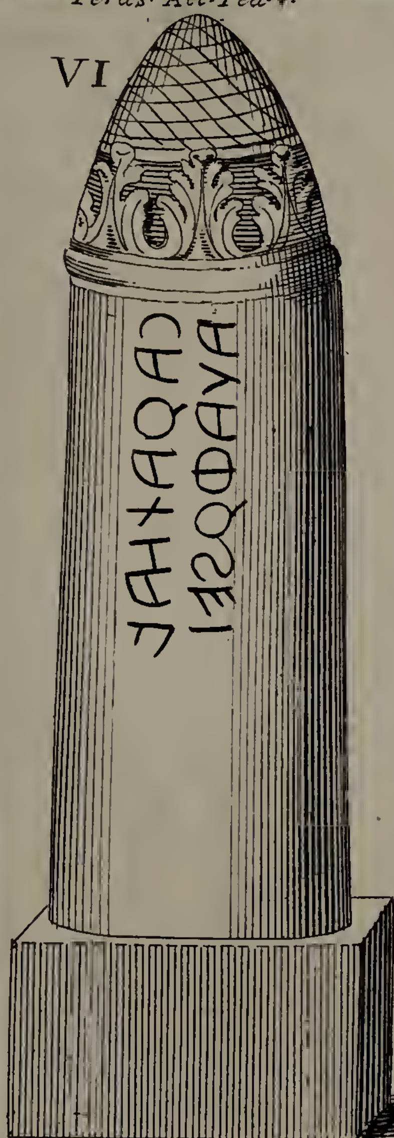
Perus. Alt. Ped. V.

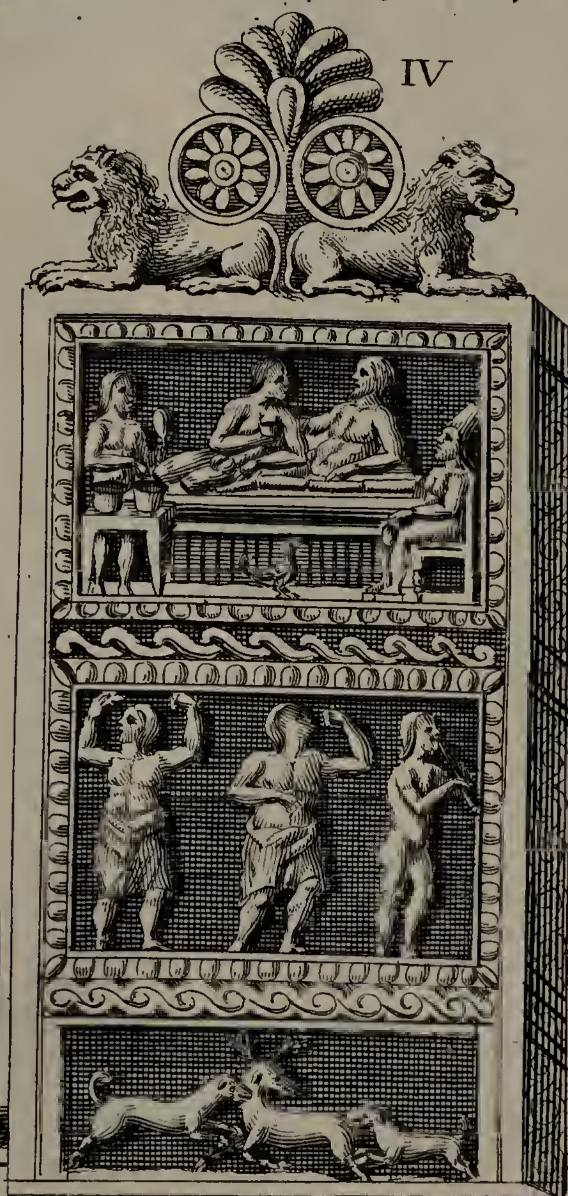
Volat. apud. Nob Maffeios

Faes. apud Nobb. Carlinios.

In Museo Oddio.

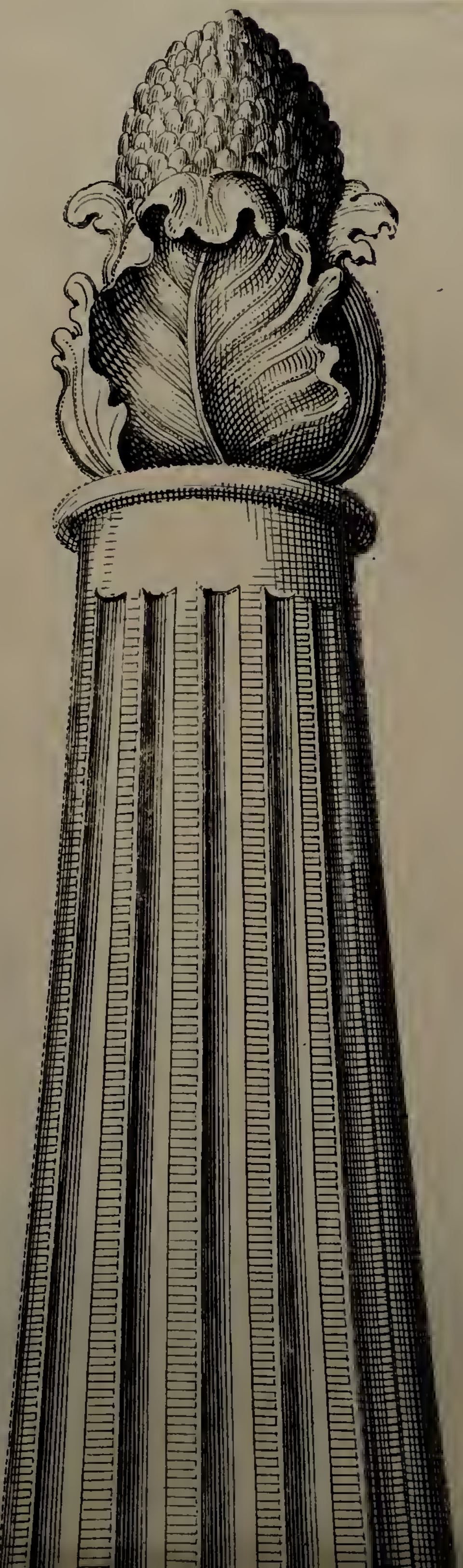
In Museo Gorio.

Patera ex aere huius magnit.
Perusiae, in Museo Gratianio.

V.F.S.

P. II. T. XX.

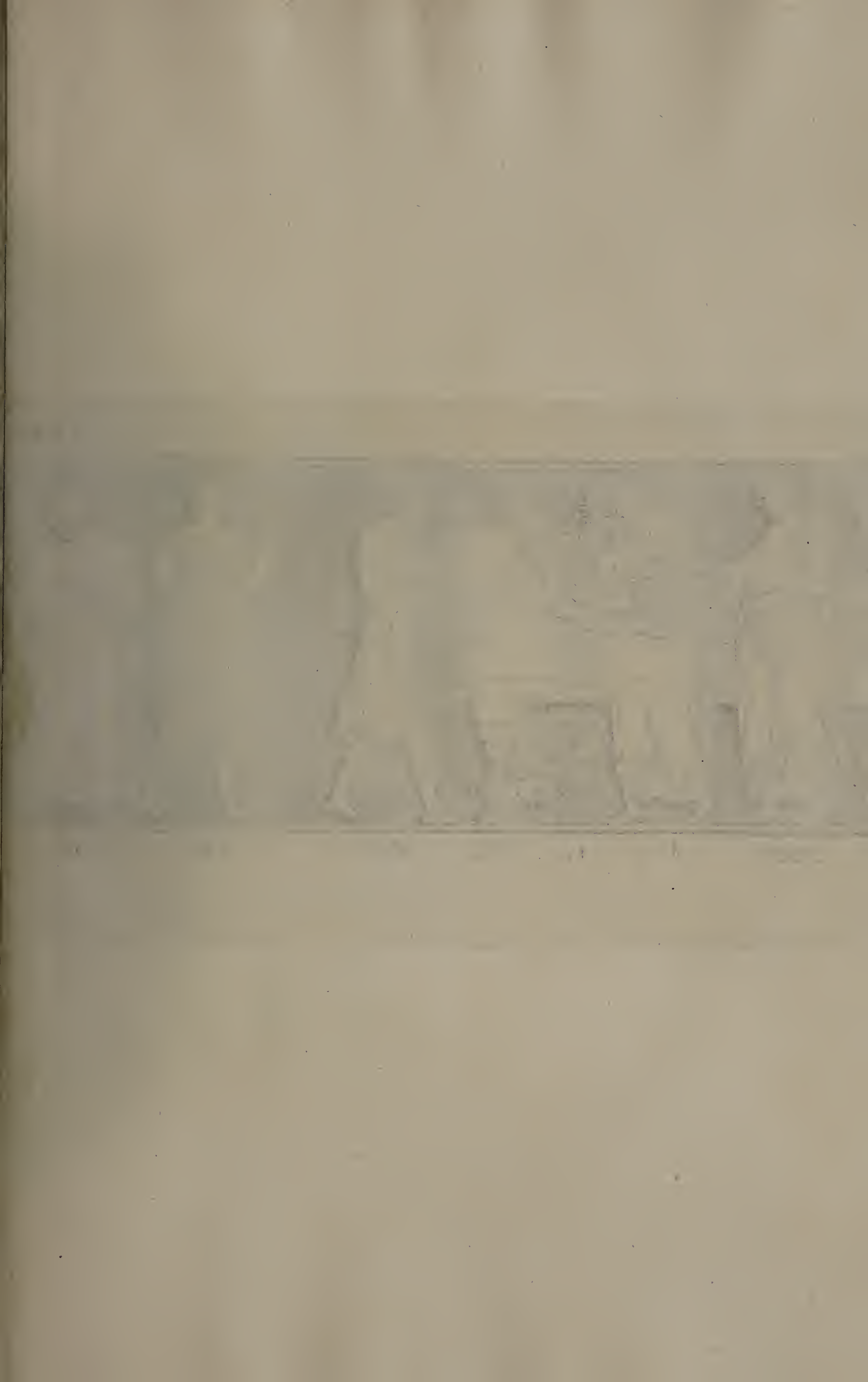

COLVMELLA

Etruscis, litteris, et anaglypho opere insignis,
exhibens FVNVS ETRVSCORVM, *exstat*
Perusiae in Aedibus D. D. Comitum Alphaniorum.

V. Franceschini Scu.

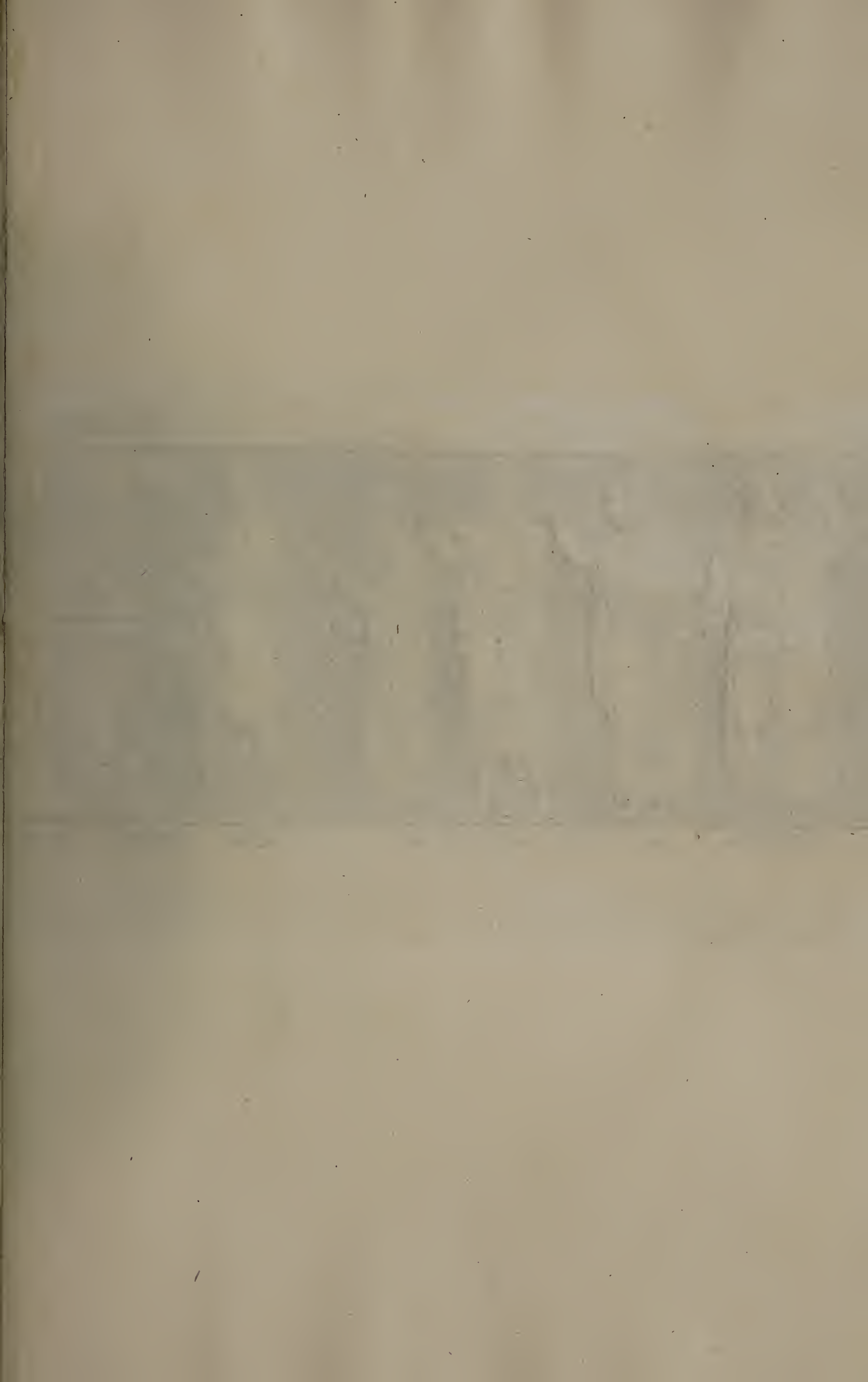

TAB
XIX.
II.
I.
III.
IV.
V.

LA. XXI.

VI. VII. VIII. IX. X. XI.

TABVLA
XII.
XIII.
XIV.
XV.
XVI.
XVII.

XXII.

TABV
XXXII. XXXI. XXX. XXIX. XXVIII. XXVII. XXVI.

A. XXIIII.

XXV. XXIV. XXIII. XXII. XXI. XX.

I

II

III

V.

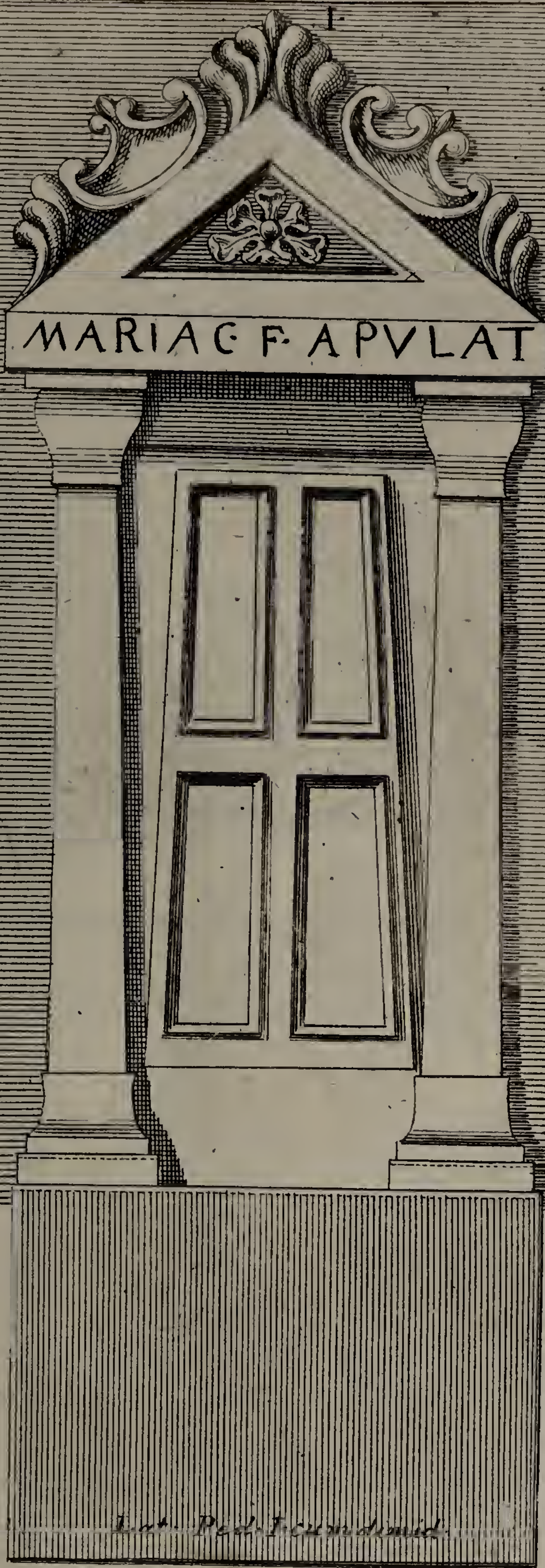
VI.

LARTHIA·OTANIS

IV.

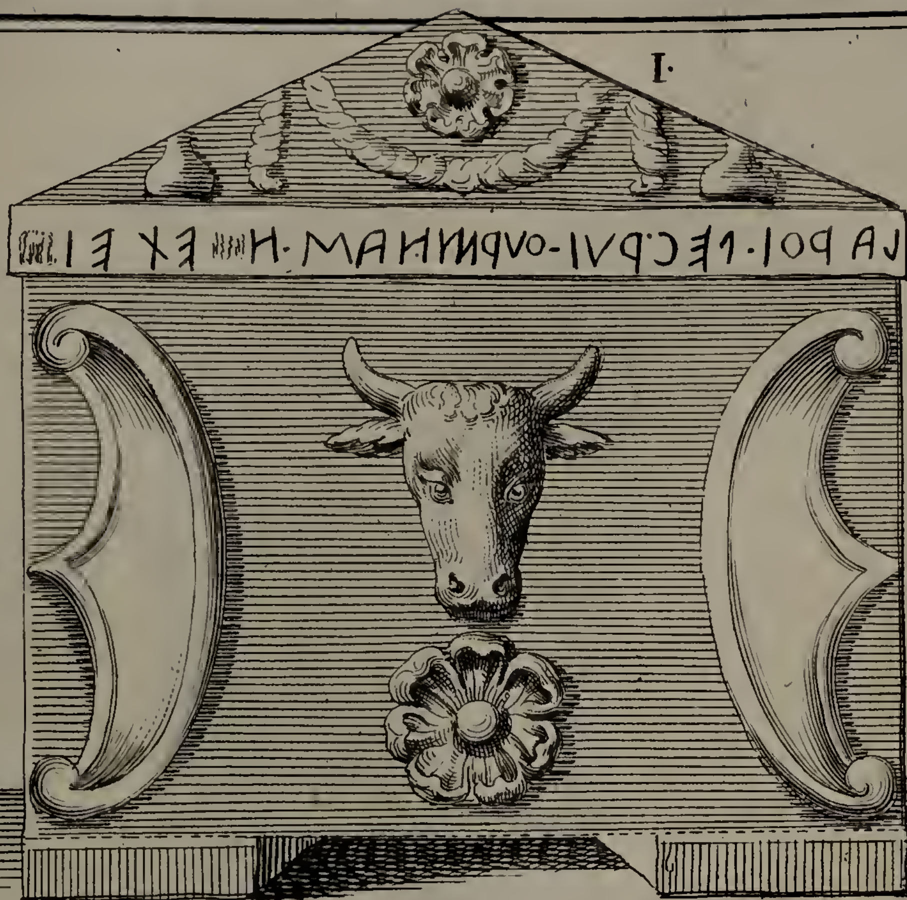
VII.

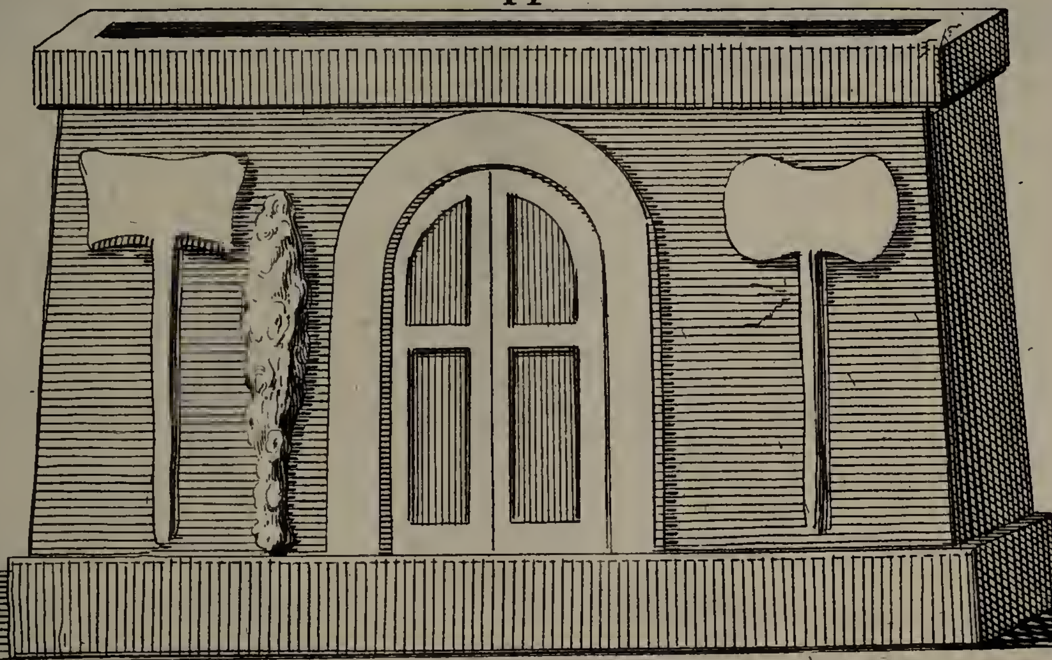
Lamellae plumbeae Tuderti effosae · Vrnae Cinerariae Etruscae

I. Cippus marm. Vrbini effos. II. Vrna in Museo Ansidelo, III. IV. Vrnae peltatae.

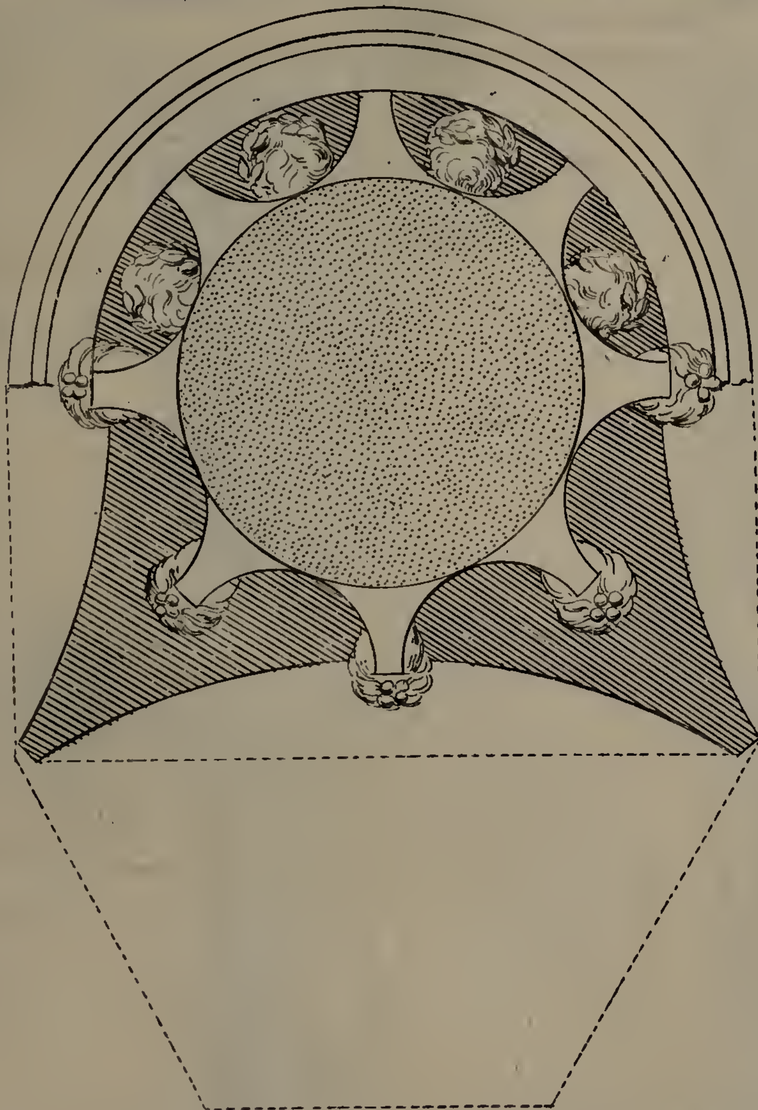
V·F·S·

Cineraria I·et III·Perusina·II·In Carsul·fin·IV·In Museo Gualterio·

I·

II·

VFS·

Capitulum marmoreum in Agro Perusino in Prato D· Comitis Horatii Balleoni Alt·Ped·Rom· II· cum dimidio circiter·

IV. CRISTOCROTNAS

VII. ARRIA·N

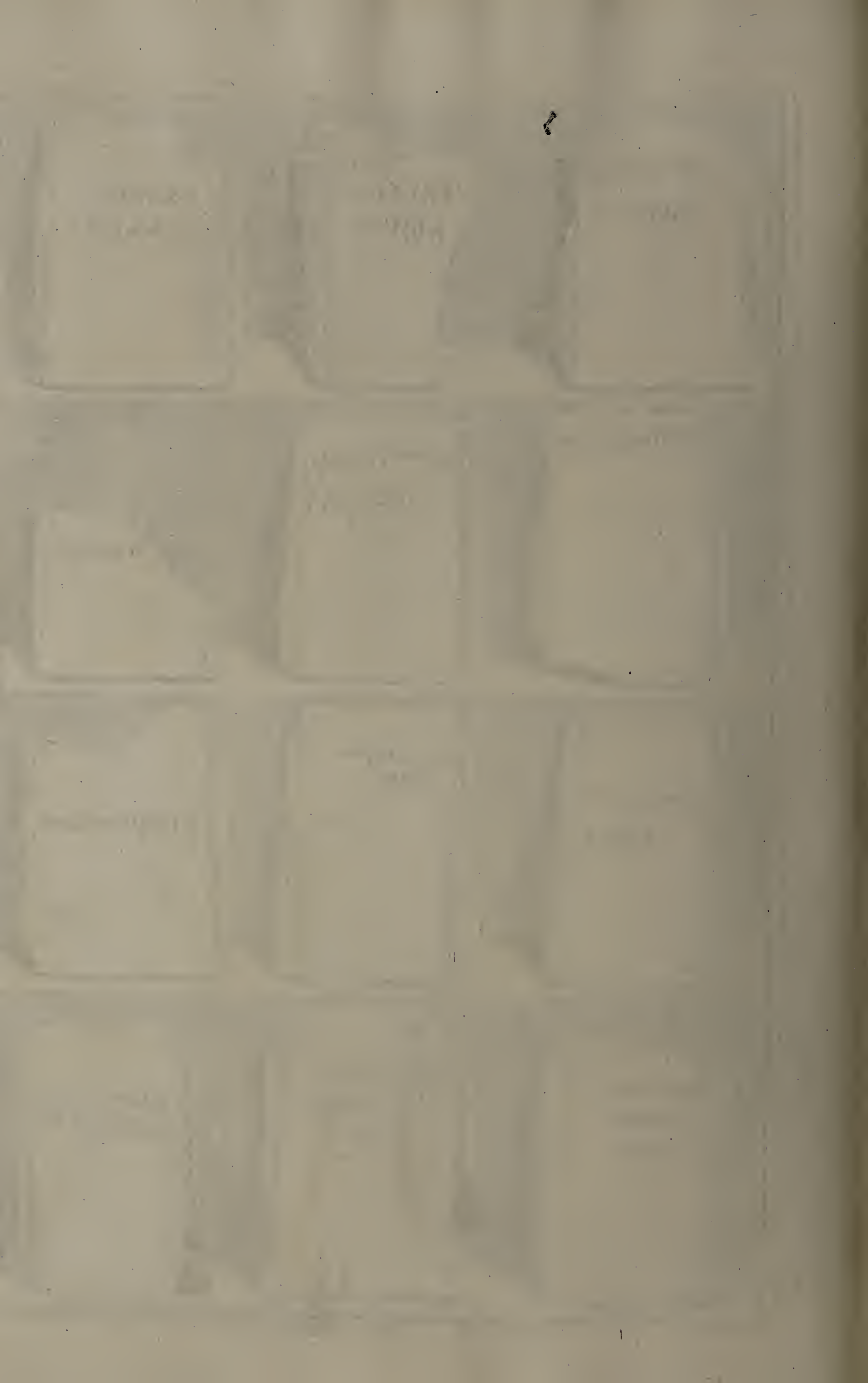
IX. VEL·SPEDO·CAESIAE

X. VEL·SPEDO THOCERONIA NATVS

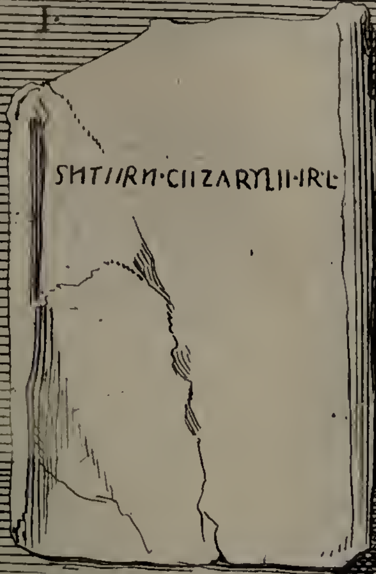
XI. AR·SPEDO THOCERNA CIAN

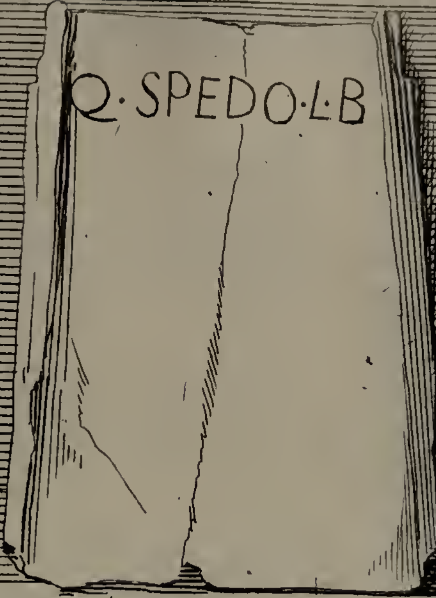
XII. L CAVIVS SPEDO NAT SEPTVMIA

TEGVLAE MVSEI BVCELLIANI.

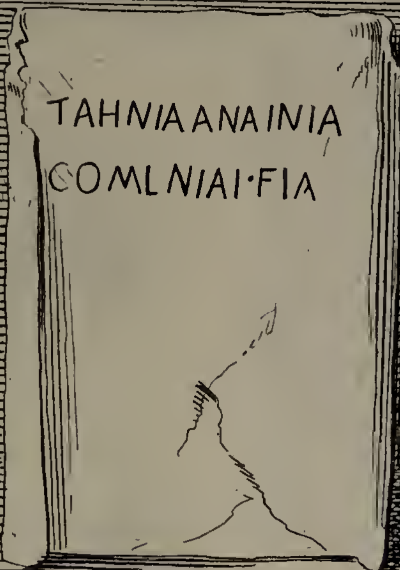
TAB· XXIX

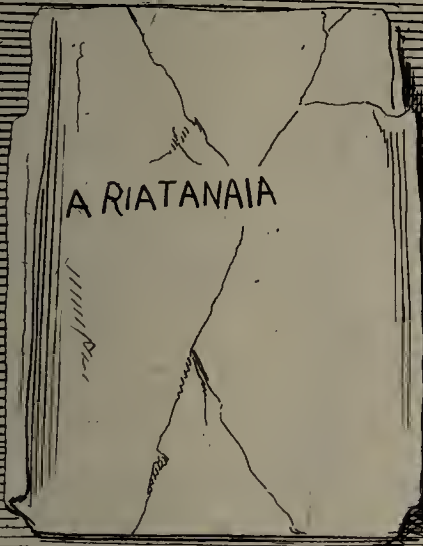

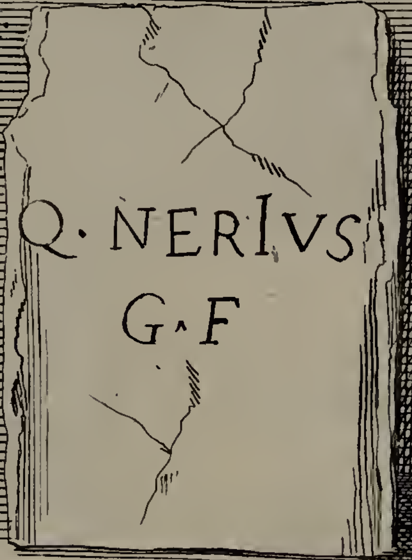

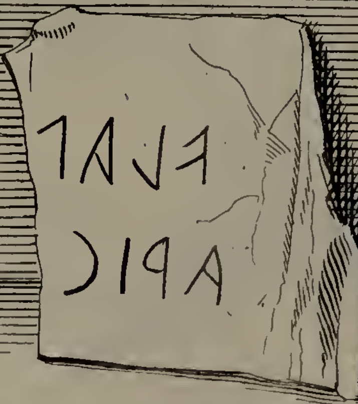

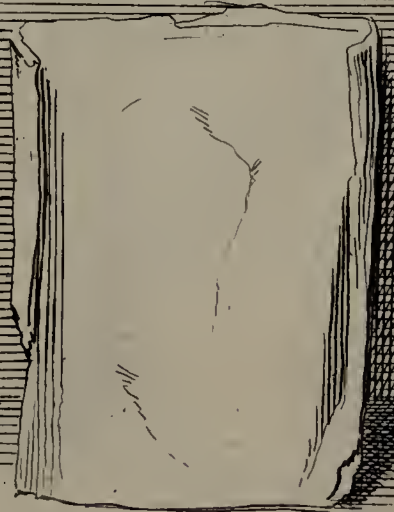

TEGVLAE MVSEI BVCELLIANI·

TAB. XXX

I.

I.

II.

MAIVLACAEAL V
ARTCAIICAVLIAS

III.

IV.

AMATIANIE
SAVIA

V.

C C VIVS LF
FILIVS

VI.

VII.

VIII.

L·PROIINI
C·F·ARN

IX.

X.

XI.

XII.

VELIACAC
AR·CALAD

XIII.

XIV.

TEGVLAE MVSEI BVCELLIANI.

DE ANTIQVIS TEGVLIS SEPVLCRALIBVS ETRVSCO-LATINIS

QVAE EXSTANT

IN MVSEO BVCELLIANO

DISSERTATIO

AD VIRVM CLARISSIMVM

PETRVM PAVLVM ASTANCOLLIVM

PATRICIVM TVDERTEM.

PErcontanti mihi ſaepenumero de patriis tuis Antiquitatibus, optimo conſilio ac doctrina tua quum praeſto nuper eſſes, CLARISSIME ASTANCOLLI, multa invicem diſputavimus DE TEGVLIS ETRVSCORVM inſcriptis, e quibus aetate noſtra in Tudertium ac Peruſinorum finitimis locis complures effoſſas non ſolum audivimus; ſed etiam non ſine voluptate vidimus: quarum locupletiorem tractationem ad Marmora patriae tuae quamprimum publicanda, ſcis me reſervaſſe. Quum haec interim animo verſarem meo, contigit, ut amicus meus humaniſſimus Gorius, de Antiquitatum theſauris, quos adſiduo labore in lucem profert, optime meritus, ad me mitteret exemplaria aliquot huiuſmodi antiquarum Inſcriptionum, accurate ex archetypis exceptarum, quae in ANTIQVIS TEGVLIS BVCELLIANIS leguntur atque obſervantur: quas quidem ea de cauſa ad me miſit, quia ex his declinationem Etruſcae cum linguae, tum ſcripturae ſenſim in Latinam dilabentis, adlatis perraris hiſce exemplis, erui facile poſſe; adeoque magno in pretio habendas eſſe has SEPVLCRALES TEGVLAS iure ac merito cenſebat. Nonnulla igitur in huiuſmodi priſci aevi perrara monumenta, eo rogante, quum adnotaſſem, ea Tibi, VIR NOBILISSIME, lubenti animo in perenne obſervantiae erga Te meae argumentum ſtatui dedicare, qui eximium generis tui ſplendorem, maiorumque tuorum gloriam praeclaro in has eruditae vetuſtatis Etruſcae reliquias amore ac ſtudio tuo coaequaſti.

Vſum inſcribendarum tegularum figuli primum invenere, impreſſo crudae adhuc argillae ſigillo, quo auctoris nomen, & cretifodina, nec non figlinarum officinarum inſignia notarentur; ut ita proba opera ab improbis ipſo conſignati nominis indice notiſque diſtinguerentur. Magnam enim veteres curam adhibuerunt, ne cocti lapides, quibus publicorum privatorumque aedificiorum optimorum ſpes innitebatur, aeternitatis fiduciam fraudarent: quod probe colligimus ex Vitruvii de lateribus efformandis Lib. II. Cap. III. Ad diſciplinam adceſſit ipſa laudis ambitio ex operis excellentia, atque etiam aemulatio ſtudiis quoque humilioribus communicata in populo potiſſimum rerum domino. Hinc in coetu Artificum Servorum Domus Auguſtae cum *Lapidariis*, *Pavimentariis*, *Pictoribus*, *Speclariis*, *Thermariis*, etiam *Tegularios* connumeratos legimus a marmorea Tabula, quae adſervatur in ditiſſimo Muſeo Eminentiſſimi Principis S. R. E. Cardinalis Alexandri Albani, effoſſa e ruderibus veteris Antii, anno MDCCXXIII. in qua occurrit

ANTEROS TEGVL*arius*.

Tegulae vero Etruſcae, quotquot aetate adhuc noſtra e tenebrarum ſinu in hanc lucem prodiere, in uſum longe diverſum inſcriptae ſunt; nullum enim figuli aut officinae figulinariae nomen in illis impreſſum eſt, ut in aliis paene innumeris, quarum inſignem copiam nobis exhibet egregius Fabrettus Inſcr. Domeſt. Cap. VII. ſed tantum mortuorum tituli, in ipſa tegularum iam coctarum fronte graphio ducti atque inciſi, atque in ſingulis loculis varii ac peculiares. Harum tegularum uſus fuit obſtruere columbariorum valvulas, in quibus Vrnulae ſepulcrales, defunctorum cineribus oppletae, conditae erant, ne, ut in uſu vivorum, patentes atque obviae quodammodo oculis eſſent, & ſuperſtitioſam illam divinitatem, quam hominibus vita functis mors conferebat, prioris vitae communicatione quadam amitterent & macularentur. Veterrimum hunc uſum paenes Etruſcos primus omnium obſervavit ſummus vir Bonarrotius in Appendice, quam ſubiecit Dempſteriano Operi §. XXVI. pag. 36. *Has Vrnas recondebant etiam in loculis in parietibus ipſius Cryptae excavatis, ſingulis aut binis aut etiam ternis in ſingula latera diſtributis, amplioribus aut minus amplis, pro magnitudine Vrnarum in iis recondendarum, eoſque loculos claudebant tegula maiore vel minore, ut in Monumentis Cluſinis ſpectatur: & tegula Tab. LXXXIII. n. 10. huic uſui inſervit.* Haec tegula fictilis a Bonarrotio adlata, praeter Etruſcam epigraphen, quae ita ſe ha-

habet : 𐌋𐌀𐌔𐌀𐌋 : 𐌄𐌏𐌔𐌄𐌉 : 𐌋𐌄𐌐 : defuncti etiam imaginem, graphio pariter incisam, praefert: quod decus mortuis adhibitum, quum raro quidem occurrat, nolui silentio heic praeterire.

Quia vero non in omnibus eadem sculpturae disciplina fuit, praesertim vero inclinante iam Etruscorum fortuna, placuitque aliquando integra humari defunctorum cadavera; tegulas idcirco ita inscriptas non ipsis Vrnarum loculis; sed grandioribus sepulcralibus Arcis adposuerunt, earumque os obstruxerunt, ut observavit solertissimus, atque de patriis Antiquitatibus optime meritus Andreas Ioannellius, amicus meus suavissimus, in Diario Antiquitatum Tudertium num. CXXV. in quo haec scribit. *Queste tegole scritte, parte in Etrusco, e parte in antico Latino (vale a dire in quello stato medio della Lingua, che parlarono questi Popoli) erano collocate a piè dell' Arche sepolcrali, composte sì bene di simili tegole; ma però non scritte. Il fine di apporvele fu, perchè si sapesse il nome di chi vi era sepolto.*

Quia vero nec mihi, nec aliis umquam contigit iuxta tradita terraeque mandata mortuorum cadavera, inscriptiones consulto sepultas invenire; quum illas inscribere, quas nemo unquam lecturus foret, supervacaneum procul dubio fuisset: ingens mihi ea subiit coniectura, quod cadavera illa, non perpetuae huiusmodi sepulturae fuerint demandata; sed temporarie ibidem disposita ac locata, ut commodius aliquando atque honorificentius in patriis, iisdemque dignioribus Sepulcris, possent tumulari: quod facilius, ut arbitror, tunc contigit, quum occupatis in bella ingruentia Etruscorum animis, una salus viventibus quaerebatur, dilato in meliorem fortunam mortuorum honore: quod, Pontificibus adnuentibus, fieri potuisse non ignoramus. Ea propter facile tegulas istas Etrusco-Latinas ad ea tempora referendas ducimus, quum pressa Etruria Romanorum bellis, horum lingua, commercio & auctoritate primas tenente, veterem iam & senescentem illam Etruscorum linguam infecerat atque corruperat: quod nuper etiam in Praefatione ad Tabulas Eugubinas observavimus.

In hoc autem monumentorum genere, quorum iam numerus peculiarem Classem constituit, plane illud ubique fere constans observavi, ut una cum tegulis Etrusce scriptis, fere semper aliae promiscuae inveniantur, quae Latino more, sed antiquata dialecto, scriptae sunt: inter quas eas censeo, de quibus modo, CLARISSIME ASTANCOLLI, mentionem feci: quas quidem contemporaneas fuisse ex eo constat, quum in eis coniunctorum adfinitate tum hominum tum mulierum, mentio fiat, uti fusius ostendi in earumdem Notis, propediem in lucem prodituris.

 In-

Inter has vero tegulas ſtilo exaratas, principem locum obtinent BVCELLIANAE, cum numero, tum dignitate. PETRI BVCELLII Patricii Politianenſis eruditionem, atque egregia in id ſtudium merita, & Tu mecum non ſemel laudaveras, inſignemque illam Etruſcorum Latinorumque epitaphiorum collectionem, quam ſibi adſiduo ſtudio, labore, ac ſumtibus comparavit, multis laudibus extollebas, quibus domeſticae eius aedes (omnes Muſeum optime dixeris) locupletatae, atque ornatae ſpectantur. Ea tegularum epitaphia primum vulgavit Cl. Gorius inter Inſcriptiones, quae exſtant in Etruriae Vrbibus Tom. II. pag. 429. ſed quia eruditorum genio non fecerunt ſatis; nam communibus typographicis characteribus prodiere (nec dum enim ea ex prototypis delineata acceperat, vel ipſe exſcripſerat) id poſtea munus ab eodem Nobiliſſimo Viro Petro Bucellio conſecutus, quum Politiani haec ipſa monumenta luſtraret, curam hanc ſuam fecit, ut modo propriis formis, in ſequentibus hiſce Tabulis huic Operi adiectis, accurate delineata, eruditorum, qui id quammaxime optabant, oculis ſubiicerentur, quarum hiſce meis obſervationibus ſenſum pro viribus explicare conabor. Id dum facio, prae oculis ſemper eaedem Tabulae habendae ſunt, ut ſpectentur ductus litterarum; nam dum hiſce explicationibus redduntur, & interpretantur, communioribus uti characteribus neceſſitas ipſa compulit. Illud etiam cum primis adnotandum eſt, tegulas huiuſmodi fictiles altitudine, ut plurimum, aequare pedem Romanum unum, & uncias circiter ſex.

INSCRIPTIONES TEGVLARVM
ADLATAE IN TAB. XXVIII. EXPLICANTVR.

I. MAI8VAq IZIMVN OqAJ *Larthi Numiſi Rauſiam*

Numiſios plurimos memorant nobis marmora Gruteriana, quorum quidem nomen ſatis antiquum eſſe ſuſpicamur, quum ex eodem themate, unde *Numae* nomen factum eſt, proceſſiſſe videatur. *Rauſia* idem mihi ſonat, quod Latinis *Rufus*. Huc ſpectat alia inſcriptio Muſei Etruſci Tabula CXCIV. JAI8VAq NƎAΓAN ANAO *Thana Nacarn Ranſial*.

II. JAINVN IƎNVIJAΘ ANAO *Thana Thaliunei Nunial*

Continet haec femininum nomen *Thaliuniae Nonii uxoris*. *Thale* & *Thanilai* habent Vrnae, quae apud Ciattum & Dempſterum in Tabula LI. occurrunt.

III.

III. DANATIDI VIONAIAI

Mendum fubeft in fecunda voce, quae habet ο pro R. VIRNAIAI legendum effe puto pro VERNAE; etfi plurimos enim *Vrinates* in Etrufcorum monumentis memoratos recenferim in Roncalienfibus.

IV. CR'ISTOCROTRPAS.

Id nomen, Latinis litteris fcriptum, nexum, ut puto, continet nominis *Crifti* feu *Crefti*, ut Latina marmora habent, & agnominis adhuc inauditi *Crotrpantis*, quod Graecifmum fapit.

V. IAVↃƎƎƎ7 . IAƎ7'M . IOOOↃ *Lthrthi* . *Mpeai* . *Penluai*

In huius tegulae prima voce irrepfit ο, quae Latino TH refpondet, pro A: qua reftituta, plana eft lectio *Larthi*. Quae quidem fphalmata, nifi praenofcantur, & ea quis caveat, non eft cur queramur de Etrufcae linguae afperitate, deque illius fcripturae defperata lectione, quod vocalibus careat, ut veteres noftri muffitabant. Haec tamen notariorum ac quadratariorum errata, fine diuturna meditatione, ac laboriofa collatione, quam nos omnium primos adhibuiffe non negamus, detegi minime poterunt, ut pariter in Notis ad Tabulas Eugubinas indicavimus. Alterum mendum fubeft in fecunda voce *Mpeai*, in qua M pro E fubrogata eft; nam EPHAV (EPEI) habet infcriptio apud Senatorem Bonarrotium in Differtatione addita ad Dempfterum §. XLIV. pag. 99.

IIIΛX ƧↃIƎA ↃHOИↃA . Ǝ8IVↃ ƎAH7Ǝ .7 *P. Ephau Ruife. Arnthal Avils* XAIIII

Epei vero eft alia infcriptio apud eumdem Dempfterum Tab. LXXXIII.

IƎH7Ǝ VOAIↃƎƎ . IИIↃƧƎↃ .Ǝ *V. Lefcini . Veliathu Epaei*

Lege *Epaei*: quod quidem *Epei* nomen non modo Graecum eft; fed celebre etiam apud Virgilium ob equi Troiani ftructuram.

VI. : : . : VYƎƎ : IↃIↃ Ↄ *L Riri : Eetu* : . : :

In hoc fragmento Etrufca ο TH. in ◁ R. mutata eft ob formae adfinitatem, ideoque *Riri*, pro *Thithi* feu *Thithii* notatum eft.

VII. CVIINIITII VIIL' M ARRIA .N

In hac infcriptione notanda eft litterae I geminatio, quam ex vitio veteris dialecti, feu minus urbanae pronunciationis, fcalptores etiam in aris Luci facri Pifaurenfium expreferunt: quae quidem infcriptiones fere aetati harumce tegularum refpondent. Gentem

Vi-

Viniciam apud Romanos etiam clarissimam, nemo ignorat. VII L fortasse *Vinicii liberum*, seu *libertum* facile significat: quem quidem *Lucium Vinicium* sepulcri honore *Arria* nepos decoravit. De hac *Arria* mentio est infra in tegula XIX.

VIII. AHILΘMIINA SATRIA

In prima quoque huius tituli voce aliquis error subest; vix enim sine pectoris anhelitu pronunciari potest. De *Satriis* passim in marmoribus mentio fit. Ea quoque gens in earum numero reponenda est, quae ab urbibus nomen traxerunt, a Satrico nempe. At de his plura in Roncaliensibus.

IX. VEL : SPEDO · CAESIAE

Spedonum frequens in his tegulis mentio est. *Vel* est officii nota, ut alibi frequenter. Hic *Spedo Caesiae* uxori, ut puto, sepulcrum posuit.

X. VEL · SPEDO THOCERONIA NATVS

Idem *Spedo*, qui supra *Caesiae* extremum officium praestitit, heic mortuus memoratur. Primus, quod sciam, Clarissimus noster Gorius in indicata earumdem tegularum editione animadvertit Etruscos, praesertim vero Politianenses, in usu habuisse, omisso patris nomine, nomen matris usurpare, ut contigit in *Spedone* isto, qui *Thoceronia* natus nuncupatur. Quia vero quidam non defuerunt, qui longe aliud in hac dicendi formula expetendum fore reputarunt, *Thoceroniam* nempe non matrem, sed Tribum, seu Curiam aliquam illius populi fuisse, suspicantes: re bene perpensa, fateri cogimur Eruditos illos, quicumque sint, non sine iniuria Gorio nostro succensuisse, quum non desint eius moris exempla, etiam in Tudertium Inscriptionibus. Vnam vero pro cunctis Gruterianam adducimus ex pag. DLVI. num. 3. in qua memoratur T. PLANC. GLAVTIA. ATILIA. NATVS, cui ipsa GLAVTIA MATER titulum posuit.

XI. AR . SPEDO . THOCERNA, . CLAN,

Hic *Arius Spedo*, eiusdem *Thoceroniae* filius, prioris fortasse frater, fuit. Qui vero in priore *natus* dicitur, hic diversa dialecto, imo voce paene Etrusca dicitur *Clan*: cui voci *natus* respondet. En eius vocis alia exempla in Museo Etrusco Tom. I. Tab. CXXXVI.

:ИꓤꟻƆ : ƧƧIИꓤM : IƧƎꟻ : ˎIIИ : Vꓤ : *Au : Nii, : Vesi : Maniss : Clan :*

Bo-

Bonarrotius ad Dempſterum §. XLIV. pag. 96.

ИAJK MƎMMAИA ⁝ MAИAIЯA ⁝ MVЯAJIM / / *Milarum* ⁝ *Arianam* ⁝ *Anammem Clan*

Item in alia penes ipſum Dempſterum Tabula LXVIII.

: ИAJƆ : ƧƧIИAM : IƧƎƎ : IIIY : VA : *Au : Titi : Veſi : Maniſs : Clan :*

Has ita interpretari poſſumus : *Nonium Veſium Mania natum* --- *Sacrum Larum Ariani Anenia nati* — denique : *Aulemium Titum Veſium Mania natum* .

XII. ⊦ CAVIVS SPEDO SEPTVMIA NAT

Inſurgit heic alia coniectura , qua Eruditiſſimi Gorii opinio fulcitur ; ſi enim de Tribu ageretur , una & eadem *Spedonibus* ſemper maneret. Heic vero *L. Cavius*, non *Thoceronia*, ſed *Septumia natus dicitur*. *Septumum* , & *decumum* antiqui , pro *ſeptimo* , & *decimo* dixerunt .

INSCRIPTIONES TEGVLARVM

ADLATAE IN TAB. XXVIIII. EXPLICANTVR.

I. SИTИ▮II . CИZAPTLИ . IR . L.

Satrii Cezartli Lhartis Liberi ; nam IR. pro L. R. irrepſit. Notam hanc pluribus illuſtravimus in Roncalienſibus. Huic inſcriptioni adfinis eſt alia ex eodem Muſeo Etruſco Tab. CLVII. num. v.

SETRE . CEZARLE . LR . L *Satria Ceſarlia Larthis Libera* , ſeu *Liberta*.

II. Q. SPEDO . L . R .

In hac etiam tegula e Spedonum Sepulcro eruta , L. P. pro LR. L. obſervatur .

III. CAINVO

De *Caini* nomine in Roncalienſibus , atque in ſuperioribus Diſſertationibus plura obſervavimus : ex eodem nempe fonte proceſſit , quo *Caii* nomen .

IV. TRNIA . SIVNAII

Tania , pro *Thana* ſcriptum eſt. Titulus feminis communis. Haec tegula habet *Siunaii* . Inſcriptio vero apud Muſeum Etruſcum

ſcum Tom. I. Tabula CLIV. habet *Ieiuniam* : utrumque fortaſſe pro *Iunia* .

V. TAHNIA ANAINIA COMLNIAI • FIA

En eiuſdem vocis *Thana* deformatio altera in *Tahnia*. *Anemios* & *Anamios* plures Etruſci memorant ; ſed & *Anainios* etiam . In Vrna Montis Aperti : ᴎɅHIɅHɅ : ƎHIƆVHᴎ . ɅΘ : *Tha* . *Laucine* . *Anainal* . At in voce *Comlniai* ſphalma alterum deprehenditur . Cultiores inſcriptiones apud Dempſterum Tab. LXXXVII. & LXXXVIII. indicant nobis *Caimlinios* Cluſii floruiſſe , quae civitas Politiano contermina eſt . *Fia* ſignificat *filiam* .

VI. ΛIII ⅭNAII ARRIA

Ita legendam puto Inſcriptionem huius tegulae , in qua irregulares , ac veluti fortuiti ductus maxime difficilem reddunt lecturam .

VII. A∴RIA TAN∴A

Arii Spedonis haec Aria fortaſſe filia fuit . Titulus *Thana* , qui plerumque nomen praecedit , heic ſubſequitur .

VIII. EXANXD F

Vox nihili , vel conſuetis Scriptorum erratis deformata , vel aetate corrrupta .

IX. Q • NERIVS G•F

De hoc *Q. Nerio Gnaei filio* , nihil eſt quod ſubdam , niſi de illius aetate coniecturam ; ſerius enim Etruſci literas D G O & Q a Latinis acceperunt , licet dudum illorum ſcribendi rationem accepiſſent .

X. KROEN TI+AE . NA/

Nempe *Cruentius* , ſive *Cluentius* natus *Titia* .

Haec ſunt , ASTANCOLLI CLARISSIME , quae de BVCELLIANIS TEGVLIS feſtinante calamo , atque inter ipſos armorum ſtrepitus , libuit obſervare . Quantam vero eruditionis frugem ex ceterorum eiuſdem Muſei monumentorum publicatione colligeremus , qui tanta ex fictilibus fruſtulis ominati ſumus ! Dudum illam praeſtolantur vota literarii orbis , quibus Cimelia haec omnibus Regum gazis cariora ſunt , certe innocentiora .

INSCRIPTIONES
TEGVLARVM
ADLATAE IN TABVLA XXX. EXPLICANTVR.

GORIO nostro amicissimo, percontanti Nobilissimum Virum Petrum Bucellium, num Tegulas alias post adlatas sibi conquisivisset: ecce idem Vir Ornatissimus nuper effossas mittit alias XIV. quas Gorius in Tab. XXX. incidendas curavit, mihique blandam praebuit occasionem, ut Te, ASTANCOLLI CLARISSIME, familiari conloquio diutius detinerem. Prima in utraque facie inscripta est Etruscis litteris in hunc modum:

I.. ƨV⊲+ƎꟼI ꟼIИꟼIƆƎꟼ IƎИIꟼƆ : *Cainei Peciania Petrus.*

Saepenumero occurrunt Tegulae, in quibus eaedem notae, inverso ordine scriptae, repetuntur, quod alibi ostendi. Frequenter enim contingebat, ut funerum curatores Tegulas adponendas loculis seorsim a Sepulcro exararent stilo; quas tamen, quum loculis aptarentur, inverti oportebat: recta enim inscriptae erant, quae per transversum aptari debebant, vel e contra. Vt vero litterae de more procederent, iterandae erant. Idem contigit huic Tegulae, in cuius postica duae priores voces repetuntur; in antica vero nomini *Cainei Peciania*, cognomen *Petrus* subiicitur. In inscriptione Dempsteriana Tabula LXVII. legitur *Petrua*: demum & *Petruu* in alia ex Schedis Gabriellianis.

II. MAIИ /AƆƎA>Ɣ

APTCAII CAVLIAS

Haec ipsa Tegula summo in pretio habenda est; quippe bilinguis est, atque ad ea tempora pertinet, in quibus utrumque idioma in usu erat. Quia vero sensim declinare res Etruscorum sentiebant, ne familiares tituli, vetere dialecto eliminata, ignoti posteris remanerent, patriae epigraphi Romanam subiecerunt. *Larthi* minime heic praenomen est, sed *Manes* mortui significat; subsequitur enim *Cai* praenomen, quod in gignendi casu Etrusce *Caae* dicitur: quo tamen exemplo fretus, minime grammaticalem regulam figerem pro eiusdem vocis declinatione; nam *Cai Hereni* legitur in Notis Musei Etrusci Tom. II. pag. 415. & *Aulemi Cai Turmna* apud

Dempsterum Tabula LXVII. & *La. Cai. Lotave* (fortasse *Larthi Cai Lotave*) ibidem Tabula LXXXV. & *Cai : Creche* iterum in dicta Tabula. Sed sphalma istud condonetur homini, aeque Etrusce ac Latine loqui imperito, qui *Caulias* in eodem gignendi casu declinavit : nisi mavis rectum esse casum, & nomen eius significare, qui titulum *Caio* posuit : quod etiam ex Etrusca desinentia in AM coniectari licet. Etruscis enim frequenter nomina propria in EM abiere in recto (quod Hebraeis etiam in usu est) idque alibi demomstravi. Exempla, si voles, habeto ex Dempsteri Tabulis IX. XXI. XXV. & in Parergis, in quibus legere est: *Tite. Vesim -- Vei. Vesim -- Vei. Tnem Vesim -- Tit. Elumnam -- Atusneic. Asatem.*

III. IAIIᛁAПƎᛁ. ƎAↃAᛚ

Haec etiam inscriptio nuncupata est Manibus *Caii Tepatii*; *Larthi* enim subsequitur *Cai* praenomen, quod pariter in casu genitivo est *Cae*, ut in praecedenti. Desinentia in *ai* Latinis feminini nominis est : heic vero, ex his quae supra animadverti, masculinum nomen occultari videtur.

IV. AMA†IANIE SAVIA

In hac Tegula, praeter *Amatiam Saviam*, nihil certi deprehendo; dubiae quippe significationis est monogramma illud, quod primae voci subiungitur. Vltimum vero ex altero SAVIDIA. num. x. ut infra, vel detruncatum, vel derivatum est. Quum enim Tegulae istae ex uno alterove Sepulcreto defossae sint, facile ad unam eandemque familiam, vel ad cognatas eiusdem pertinent : quas omnes, si in conspectu, antequam explicarem, habuissem, adfines inter se coniungere, atque ordine suo facile recensere potuissem.

V. C CVIVS L F FILIVS

Ignotum familiae nomen prodit in lucem huius Tegulae beneficio; nusquam enim *Cuiam* gentem animadverti, licet *Quianam* ex Grutero agnoscamus.

VI. ƎNIꟼVƎ. IOꟼAᛚ : *Larthi Eurine.*

Vrinatiam, apud Etruscos nobilem, lateque propagatam gentem, in Roncaliensibus commemoravi. Ad eandem referendam puto Tegulam editam Tabula XXVIII. num. 11I. & hanc quoque inscriptam *Larthi Eurino*, quem virum fuisse puto; vix enim reperiri credam femineum nomen, cum *Larthi*.

VII.

VII. < TI+IVS IiiI ARV

Ex Haruſpicum forte collegio erat *Lucius* iſte *Titius*, cuius ſub ſequenti titulo *Aru*, quatuor unitates copulantur : quae nota officio praemiſſa, *Quartumviratum* plerumque ſignificat : in quibus quidem notis obſervandum etiam eſt, primam atque ultimam intermediis proceriores eſſe : quod etiam in monumentis Latinis melioris aevi frequenter notatur. Neque vero miremur Haruſpicis officium, Etruſcis : ⊦ƎИ⊦Ⴤq⊦ : *Trutnut* dictum, ut inſcriptio bilinguis haec noſtra Piſaurenſis oſtendit, in hac Tegula Latine pronunciari. Quanquam enim hic ſepulcri titulus ad Etruſcum hominem, & in Etruſca diſciplina verſatum (ut coniicio) pertineat ; ad ea tamen tempora referendus eſt, quibus corrupta iam gentis dignitate, veterique dialecto deformata, victricis populi more vivebatur. Adcedit, ipſam etiam vocem Haruſpicis Etruſcae originis eſſe, ab *harui-ga* formatum, quo nomine *hoſtiam* vocatam fuiſſe, tradit Feſtus : cuius etiam veſtigia in Indigitamentis Pontificalibus Icuvinorum ſparſim occurrunt, non ſecus ac alia portentorum atque oſtentorum : ex quibus facile colligimus, voces has, ad Etruſcam diſciplinam pertinentes, ex eius idiomate fuiſſe mutuatas.

VIII. L. PROIINI L. F. ARN

Lucius iſte *Proiinius*, Lucii filius, fortaſſe *Lucii Vinitii*, qui ſupra memoratus eſt in Tabula I. num. VII. frater fuit. Ille enim *Arria* matre natus indicatur, qua & hic progenitus ; ſic enim ARN interpretor, nempe *Arria natus*.

IX. ꟼI⊦.ƧꟼΘ : *Faſtia*.

In hac Tegula nihil niſi *Faſtia* nomen deprehendo. *Faſtos* plurimos in Etruſcis inſcriptionibus obſervamus ; in quibus tamen forte praenominis vicem obtinet, ut *Faſtum Rufrum* inſcriptum ſimulacro Apollinis Muſei Etruſci Tabula XXXII. *Faſtum Sentinatem*. Tabula CXLIX. iterumque *Faſtum Suntinatem* in Parergis Dempſterianis. Quapropter mirandum non eſt, ſi primam huius inſcriptionis notam Θ, non pro TH, ſed pro F uſurpavi. Videtur enim haec nota facilitatis gratia contracta ex 8, quae hanc ſignificationem obtinet, atque adcedit ad Graecorum Φ PH. Alterum eiuſdem litterae in hac ſignificatione uſurpatae exemplum proferimus ex Vrna marmorea, quae Bononiae in Academia adſervatur :

.ИƎ.MꟼI : ИYꟼ : IƎq⊦ƆꟼO : ꟼI⊦ƧꟼΘ

X.

X. ꓘAM SAVIIDIA

Integram dictionem nulla interpunctione distinctam, ita dividendam puto: VAM: SAVIDIA. auxilio praecedentis Tegulae num. IV. in qua SAVIA legitur. Quid sibi velit VAM, penitus ignoro. Si enim, forte collapsa Tegula, aliquid ex praecedentibus litteris exciderit, desperata res est: si vero inscriptio integra sit, ad praenomen aliquod, hucusque nobis incognitum, pertinet.

XI. V⊃Ǝꓘ IИI1A : ꟼAꓘ : *Lar : Apini Cecu.*

Inscriptionem hanc non in Tegula, sed in Vrna fictili exstare tradit Cl. Maffeius Obser. Litter. Tom. VI. pag. 125. Notandum occurrit heic cognomen : V⊃Ǝꓘ : *Cecu*. Huius vocis antiquitatem in Roncaliensibus scrutatus sum: illamque apud Sabinos in usu fuisse demonstravi ab eo usque tempore, quo *Caeculus* Praenestinorum regnum obtinuisse fertur: quem ab oculorum vitio *Caeculum* dictum ferunt. Hinc Etruscae familiae *Apiniae* nomen eruitur.

XII. VELIA CAC..... AR CALAP....

In hoc fragmento tria tantum occurrunt: *Velia : Cacheinia : Cala :* quorum omnium plurima in Etruscis monumentis exempla occurrunt. Etenim *Velia* bis occurrit in monumentis apud Dempsterum Tabula LXXXIII. iterumque LXXXV. demum & in Ollis Guelniorum. *Cacheinios*, sive *Cecinios*, aut *Cecinnas*, persaepe intuemur in Vrnis Perusinis apud Dempsterum Tabula XXXVI. & XXXVII. & in Musei Etrusci Tabula CLXXII. de quo nomine nonnulla superius adnotabam. Demum ex eodem Museo Etrusco Tabula CXCII. num. 11I. desumere est *Larnium Cale*, qui ad nostrum *Calar* proxime adcedit.

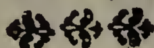
XIII. IꟼꓘX . ƻ8 XIV. XYƎƎMIOꓘ

Ex duobus hisce fragmentis nullum sane sensum depromere valemus. Digna tamen & ipsa, quae publicarentur; quum siglae istae aliquando cum integrioribus scripturis conlatae, aliquid luminis conferre valeant.

Optime vides, ASTANCOLLI SVAVISSIME, quanta ex his Etruscae Antiquitatis monumentis, ac fragmentis etiam, eruditionis seges colligi possit: & quibus laudibus digni sint egregii illi homines, qui haec monumenta suis curis & impensis proferre in lucem satagunt: quod, Te quoque favente, deinceps bono litterariae reipublicae me facturum pro viribus, spero.

IN-

INDEX
RERVM
QVAE OBSERVANTVR ET ILLVSTRANTVR IN DISSERTATIONIBVS
V. C. IOANNIS BAPTISTAE PASSERII.

A

In-

N

O

Ore-

Ro-

S

T

Var-

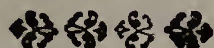
V

INDEX RERVM

QVAE OBSERVANTVR ET ILLVSTRANTVR

IN DISSERTATIONIBVS

ANTONII FRANCISCI GORII.

Apol-

B

C

 Ca-

G

H

Her-

La-

M

N

Obla-

Q

R

Ri-

FINIS.

CHARTARVM SERIES
HVIVS VOLVMINIS.

	A B C D E. *Frons, Dedicatio, Praefatio, &c.*
Class. I.	A B C D E F G H I. *Heic subnecte Tab. XVIII.*
Class. II.	K L M N O. *Heic subnecte Tab. XVIII.*
Class. III.	P Q R S T V X Y Z AA. *Heic subnecte Tab. XXXIIII.*
Class. IV.	A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X Y. *Heic subnecte Tab. XXX.*

Omnes sunt Duerniones, praeter I R T.

FLORENTIAE.
OPVS REGIO PERMISSV IN AEDIBVS AVCTORIS
PVBLICE PATENTIBVS. SVIS SVMTIBVS EXCVSVM.
DIVINA OPE INCHOATVM
KAL. APRILIS A. CIↃ.IↃ.CC.XXXXIII.
ET KAL. SEXTIL. A. CIↃ.IↃ.CC.XXXXIIII.
FELICITER ABSOLVTVM.